

Linguistica sine finibus

Estudis dedicats a Montserrat Batllori Dillet

Elisabeth Gibert-Sotelo, Isabel Pujol Payet,
Assumpció Rost Bagudanch, Teresa de Jesús Tro Morató
(eds.)

LINGUISTICA SINE FINIBUS

ESTUDIS DEDICATS A MONTSERRAT BATLLORI DILLET

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 806.0 LIN

Linguística sine finibus : estudis dedicats a Montserrat Batllori Dillet / Elisabeth Gibert-Sotelo, Isabel Pujol Payet, Assumpció Rost Bagudanch, Teresa de Jesús Tro Morató (eds.). – Girona : Universitat de Girona : Documenta Universitaria, 2023. – 578 pàgines : il·lustracions, taules, fotografies ; cm
ISBN 978-84-9984-671-2 (Document Universitaria).
ISBN 978-84-8458-668-5 (Universitat de Girona. Servei de Publicacions)

I. Gibert Sotelo, Elisabeth, editor literari II. Pujol Payet, Isabel, editor literari III. Rost Bagudanch, Assumpció, editor literari IV. Tro Morató, Teresa de Jesús, editor literari 1. Batllori Dillet, Montse 2. Llibres homenatge 3. Lingüística històrica

CIP 806.0 LIN

Aquesta publicació és part del projecte I+D+i PID2021-123617NB-C42, finançat per MICIU/AEI/10.13039/501100011033 i per FEDER, UE.

En el seu finançament també hi han col·laborat la Facultat de Lletres i el Departament de Filologia i Comunicació de la Universitat de Girona.

Universitat de Girona
Facultat de Lletres

Universitat de Girona
**Departament de Filologia
i Comunicació**

© dels textos: els seus autors i autores
© de l'edició: Universitat de Girona
© de l'edició: Documenta Universitaria

ISBN Servei de Publicacions de la UdG: 978-84-8458-682-1

ISBN Documenta Universitaria: 978-84-9984-616-3

DOI: 10.33115/b/9788499846163

Girona, 2023

No es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació d'obres derivades per altres persones que no siguin les propietàries dels drets. És la llicència més restrictiva ja que només permet que altres persones es descarreguin l'obra i la comparteixin amb altres sempre i quan en reconeixin l'autoria, però sense fer-ne modificacions ni ús comercial.

ÍNDEX

Prefaci	8
Sílvia Llach Carles	
Presentació	11
Elisabeth Gibert-Sotelo, Isabel Pujol Payet, Assumpció Rost Bagudanch, Teresa de Jesús Tro Morató	
Montserrat Batllori Dillet. Un referent en lingüística històrica.....	24
Maria Lluïsa Hernanz Carbó, Isabel Pujol Payet	

PRIMERA PART. Variació geolectal i variants romàniques

True and apparent satellite-framed Romance. Romansh and northern Italian varieties	55
Víctor Acedo-Matellán	
Possessius invariables en gènere en català septentrional	78
Carla Ferrerós Pagès, Francesc Roca Urgell	
Restrictive relative clauses in Acadian French	112
Virginia Hill	
Gradación graduada.....	144
María Mare	
Pronominal innovation and agreement patterns in European Portuguese dialects.....	168
Ana Maria Martins	
Cuestiones de variación diatópica y morfosintaxis histórica en la <i>Sintaxis hispanoamericana</i> de Kany.....	191
Carlos Sánchez Lancis	
Clitic climbing in modal constructions in Algerese Catalan.....	210
Ioanna Sitaridou, Tristan Lee	

SEGONA PART. Variació diacrònica

<i>E portava-li hom ·I· pali d'aur</i> . Pèrdua i supervivència d'un pronom impersonal.....	236
Anna Bartra-Kaufmann	

Derivación y diacronía. Variación morfohistórica en situaciones de competencia afijal.....	260
Cristina Buenafuentes de la Mata	
La fossilització de l'enclisi en preguntes exclamatives gramaticalitzades com a marcadors modals.....	284
Mar Massanell i Messalles	
De copulatives i clivellades.....	309
Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau Oliver	
On the role of text-type related constructions in the emergence of Medieval Spanish impersonal active <i>se</i>	330
Anne C. Wolfsgruber	

TERCERA PART. Història de la llengua

La crítica a la edición de 1884 del <i>Diccionario</i> de la Real Academia Española desde una óptica chilena	354
Maria Bargalló Escrivà	
La iberoromània oblidada. Aportacions científiques de l'Oficina Romànica a la internacionalització de l'aragonès i el gallec.....	371
Narcís Iglésias	

QUARTA PART. Estructura argumental: teoria i aplicacions

L'adquisició de <i>semblar</i> en català. Un experiment	395
Anna Gavarró Algueró, Sergi Jo Galí	
Configuració sintàctica i estructura argumental dels verbs psicològics impersonals del llatí.....	416
Jaume Mateu, Carles Royo	

CINQUENA PART. Anàlisi de corpus

El viatge d'Estefania de Requesens al castellà. Escripura femenina i variació lingüística al segle XVI	442
Glòria Claveria Nadal	
Contraste morfosintáctico y léxico-semántico a partir de un corpus bilingüe español-catalán de fraseologismos	460
Joseph Garcia Rodríguez, Marta Prat Sabater	

Metáforas y creencias populares en los atlas lingüísticos. Los nombres del <i>padrastro del dedo</i>	486
Carolina Julià Luna	
De quan <i>NO</i> sembla més una afirmació que no pas una negació.....	513
Coloma Lleal Galceran	
La variació i la lingüística de corpus	529
Joan Torruella	
 <i>Tabula gratulatoria</i>	548

PREFACI

SÍLVIA LLACH CARLES

Vicerectora de Territori i Compromís Social de la UdG

Tendim a pensar que la universitat són els edificis, les facultats. Però les aules buides no són res. Ho vam experimentar durant la pandèmia; ens vam adonar que la universitat són les persones, que donen vida i sentit als edificis, a les facultats.

Aquesta vida és l'efervescència de persones que es mouen d'una banda a l'altra, persones joves, professores i professors, membres del personal d'administració i serveis, persones que escolten, persones que expliquen, persones que es fan preguntes, persones que llegeixen, persones que debaten, coneixements que emergeixen, teories que es basteixen, descobriments que fan avançar la ciència, estudis que fan comprendre realitats diverses, correus que s'intercanvien, conferències, classes, laboratoris, debats, seminaris, avaluacions, jornades, convenis, congressos... De vegades, el moviment cessa per aturar-ho tot. Notar la quietud. Reflexionar. Sortir al claustre de la Facultat, resseguir les columnes amb la mirada, tancar els ulls i pensar que la vida a la universitat deu ser un regal.

Aquest llibre també és un regal. És un reconeixement a la trajectòria professional i vital de la Dra. Montserrat Batllori Dillet. És la suma de

treballs que col·legues i amics seus han dut a terme per dedicar-los-hi, perquè se n'ha fet mereixedora. En la seva vida universitària s'apleguen infinitud d'experiències docents, de recerca, de transferència i de gestió. Dedicada i compromesa, la Dra. Batllori ha estat una de les persones de referència a la Universitat de Girona en els estudis de Filologia Hispànica, després estudis de Llengua i Literatura Espanyoles. Ha estat una professora propera i rigorosa, que ha combinat de manera equilibrada totes les tasques i funcions de l'acadèmia. Aquest equilibri implica dedicar-se a la trajectòria personal i al servei als altres al mateix temps, i no és una virtut fàcil d'assolir, perquè és el resultat de viatges diaris entre el particular i el general, entre el que és personal i el que és sistèmic. Aquesta capacitat de la Dra. Batllori fa que el seu llegat i la seva empremta sigui present en tots els espais i en tots els equips amb els quals ha treballat durant la seva dilatada carrera.

De tot aquest perfil, la dimensió de recerca pren protagonisme en aquest espai, en aquests nous capítols que diversos investigadors i investigadores han aplegat en aquest llibre per fer un merescut homenatge a la Dra. Batllori. Experta en Lingüística Diacrònica i Gramàtica Comparada, als nombrosos treballs que ha aportat a la disciplina, se sumen els estudis d'aquesta publicació. La seva aportació, doncs, és contestada amb noves aportacions, com tot diàleg científic que s'alimenta de saber i genera saber, formant una espiral de preguntes i respostes que fan avançar el coneixement.

El mateix llibre és un agraïment a la Dra. Batllori, i en algun espai del llibre hi ha d'haver l'agraïment de la seva universitat. La UdG ha estat l'espai en el qual la Dra. Batllori ha exercit la seva expertesa durant molts anys, i per això ella és com una de les pedres de l'edifici, o com una de les columnes del claustre. Tornem a l'inici, i a les persones com al nucli d'activitat i de vida universitària. La UdG no té sentit ni arrels, ni passat ni projecció si no es traça un fil imaginari entre totes les persones que l'han situat en el moment en el qual es troba ara: una universitat de qualitat, de proximitat, arrelada al seu territori i amb un alt grau de compromís. La Dra. Batllori és un dels valors d'aquesta universitat, perquè la seva activitat docent ha contribuït a formar centenars de llicenciats i graduats, perquè la seva activitat de gestió ha permès vetllar pels estudis i millorar-los i adaptar-los, i perquè la seva activitat de recerca genera un corpus valuós de treballs reconeguts nacionalment i internacional.

La UdG es projecta cap a la universitat que vol ser en el futur amb pas segur perquè mira enrere i sap que està ben assentada, perquè persones com la Dra. Batllori han construït aquestes columnes que són una xarxa ben tramada que no deixa espai per a salts o per a interrogants.

La generositat rep generositat, i el rigor genera rigor. Per això és un plaer i un honor poder escriure aquestes línies a manera d'obertura i també d'agraïment de la UdG a la figura de la Dra. Batllori. Aquest llibre és testimoni d'aquesta expertesa i de la xarxa de persones de la qual forma part.

Gràcies, Montse, per la dedicació vital als teus estudiants, a la disciplina, a la recerca, als teus companys, a la UdG.

Gràcies, Montse, per fer millor la UdG.

SÍLVIA LLACH CARLES
Juny de 2023

PRESENTACIÓ

ELISABETH GIBERT-SOTELO, ISABEL PUJOL PAYET,
ASSUMPCIÓ ROST BAGUDANCH, TERESA DE JESÚS TRO MORATÓ
Editores

El volum que el lector té a les mans és un homenatge que companys i col·legues oferim a la Montserrat Batllori amb motiu de la seva jubilació en agraïment a tot el que ens ha regalat, tant en l'àmbit personal com en l'acadèmic. El títol de l'obra, *Linguística sine finibus*, és a dir, lingüística sense fronteres, vol ser un reflex de la concepció oberta de la recerca en lingüística que ella ha mantingut durant tota la seva trajectòria. Des dels seus inicis, la Montse s'ha caracteritzat per una mirada àmplia pel que fa als temes d'estudi que ha desenvolupat, així com els marcs teòrics i les metodologies utilitzats per interpretar les dades. Això l'ha portat a establir estrets vincles i col·laboracions amb experts nacionals i internacionals, molts dels quals participen avui com a autors d'aquestes pàgines.

El llibre s'inicia amb una semblança escrita per **Maria Lluïsa Hernanz Carbó** i **Isabel Pujol Payet** que resumeix les fites de la carrera professional de l'homenatjada. Tot seguit, el volum recull un conjunt de treballs originals que es vinculen amb les diferents àrees d'estudi a les quals la Montse ha dedicat la seva carrera, estructurats al voltant dels eixos temàtics següents: (i) variació geolectal i variants romàniques, (ii) variació diacrònica, (iii) història de la llengua, (iv) estructura argumental: teoria i aplicacions, i (v) anàlisi de corpus.

La primera part, *variació geolectal i variants romàniques*, aplega set contribucions dedicades a la descripció i anàlisi de certs fenòmens lingüístics que permeten obtenir una visió més acurada de la variació geolectal romànica, aspecte al qual la Montse va dedicar bona part de la seva brillant tasca acadèmica. La primera aportació, de **Víctor Acedo-Matellán**, se centra en les varietats romàniques parlades al nord d'Itàlia i en certes varietats del romanx parlades a l'est de Suïssa, les quals fan un ús extensiu de construccions de verb amb partícula, tret característic de les llengües de marc satèl·lit en la coneguda tipologia dels esdeveniments de moviment (Talmy 2000). Acedo-Matellán mostra que la naturalesa d'aquestes construccions no és la mateixa en els dos sistemes lingüístics analitzats: mentre que en romanx la presència de la partícula és necessària, en les varietats del nord d'Itàlia el verb pot codificar la direccionalitat per si mateix. S'ofereix una explicació formal d'aquest contrast, segons la qual les varietats romanxes i les varietats romàniques del nord d'Itàlia lexicalitzen l'estructura associada a aquestes construccions de manera diferent. L'estudi conclou que només en el cas del romanx pot considerar-se que els verbs amb partícula exhibeixen el patró de marc satèl·lit, fet que s'associa al contacte del romanx amb el germànic.

Carla Ferrerós Pagès i **Francesc Roca Urgell**, per la seva banda, analitzen una construcció nominal característica d'algunes varietats del català nord-oriental, documentada essencialment en àrees del Gironès i de l'Empordà, en què el determinant va seguit d'un possessiu invariable en gènere (per exemple, *la meu mare*). Els autors comparen els sistemes de possessius en les llengües romàniques i distingeixen dos grups de llengües depenent de si disposen o no d'un paradigma de formes àtones o reduïdes (vegeu Batllori 1998, entre d'altres). Pel que fa al català, tot i que el sistema té moltes similituds amb el del francès i l'espanyol, presenta algunes particularitats si tenim en compte els diferents tipus de possessius i les posicions sintàctiques amb les quals s'associen. En aquest sentit, el català presentaria els tres tipus de possessius proposats per Cardinaletti (1998): forts, febles i clítics. Seguint aquesta tipologia, els autors proposen que el possessiu invariable en gènere de les construccions analitzades es correspon amb un possessiu feble.

El treball de **Virginia Hill** es fixa en les peculiaritats de les relatives restrictives del francès acadià, focalitzant-se en dades dels parlants de

New Brunswick, Canadà. En aquesta varietat, les relatives restrictives presenten les característiques següents: (a) han generalitzat *que* ‘que’ en lloc de *où* ‘on’ com a relatiu complementador, (b) tendeixen a eliminar el complementador *que*, (c) permeten que en els sintagmes preposicionals la preposició se separi del seu complement i (d) poden no mantenir la concordança subjecte-verb quan hi ha relativització des de la posició de subjecte. L'autora explica aquestes peculiaritats a partir d'una perspectiva formal, tasca que no s'havia dut a terme amb anterioritat. La seva proposta és que el francès acadià permet la derivació d'aquestes construccions tant a través d'un mecanisme d'ascens com a través d'un d'aparellament, a diferència del francès estàndard, que ho fa sempre a través d'un mecanisme d'ascens. El francès acadià, per tant, constitueix un cas d'estudi que mostra que els mecanismes d'ascens i d'aparellament poden coexistir en una mateixa llengua.

María Mare dedica la seva contribució a les seqüències de l'espanyol que mostren duplicació pel que fa a l'expressió del grau, tals com *más después* ‘més després’ o *muy mucho* ‘molt molt’. Prenent com a marc teòric el model de la morfologia distribuïda, i tenint molt present la proposta de Batllori (2016) pel que fa al doble marcatge de la negació en espanyol i en català, l'autora conclou que la *graduació graduada* pot correspondre's tant amb una estructura on la duplicació és semànticament vàdua com amb una estructura on hi ha una diferència d'èmfasi respecte de la forma simple. La proposta de Mare permet explicar la variació dialectal, però també la variació observada dins el mateix fenomen, ja que el fet d'optar per una estructura o una altra depèn, d'una banda, del tipus de varietat i, de l'altra, dels diversos elements involucrats en la seqüència en qüestió.

Ana Maria Martins aborda l'estudi dels pronoms *a gente* i *vocês* dels dialectes portuguesos europeus a partir de les dades del *Corpus dialetal para o estudio da sintaxe* (CORDIAL-SIN). De fet, es basa en un treball previ (Martins i Nunes 2021), que caracteritza els pronoms del portuguès europeu i brasiler, i compara l'anàlisi referent als patrons de concordança pronominals amb el verb i un predicat secundari amb la presentada per altres propostes (concretament, Costa i Pereira 2013). El comportament de *a gente* i *vocês* en diferents variants dialectals de Portugal mostra que aquestes formes pronominals estan subespecificades morfològicament pel que fa als trets de nombre i persona, la qual cosa explica de manera

més satisfactòria que perspectives anteriors la variació existent en els seus patrons de concordança.

El treball de **Carlos Sánchez Lancis** examina les estructures transitives de verbs de l'espanyol com *murmurar* (per exemple, *quien me murmure* 'quien murmure de mí'), *chismear* (*me chismean* 'chismean de mí'), *pensar* (*te pienso mucho* 'pienso mucho en ti') i *pelearse* (*las dos Hermanas se pelean el novio* 'se pelean por el novio'). El punt de partida de l'estudi són els exemples que Kany (1945) aporta d'aquests verbs en el seu llibre seminal *American-Spanish Syntax*. Les dades d'aquest autor es revisen a partir de corpus textuals diacrònics (CDH i CORDIAM) i sincrònics (CREA i CORPES XXI). La recerca de Sánchez conclou que la construcció transitiva en el cas del verb *murmurar* tindria el seu origen en autors de l'espanyol clàssic, des d'on s'hauria estès a l'espanyol d'Amèrica. En el cas del verb *chismear*, la documentació en estructures transitives només compta amb un exemple del segle XIX de l'espanyol del Perú, exemple que l'autor interpreta per analogia als casos del verb *murmurar*, seguint l'argumentació ja proposada per Kany. En contrast, els casos de les construccions transitives dels verbs *pensar* i *pelearse*, tot i l'escassetat documental dels exemples que ofereixen els corpus, haurien nascut en l'espanyol americà.

Ioanna Sitaridou i **Tristan Lee** enceten una investigació sobre la pujada de clítics en alguerès, una variant del català parlada a la ciutat de l'Alguer, al nord-oest de l'illa de Sardenya. En concret, es fixen en aquestes estructures en construccions modals. El corpus d'anàlisi està format per un conjunt d'enquestes realitzades a 15 parlants el maig de 2022, a més de la informació procedent de quatre corpus orals de l'alguerès de lliure accés que contenen gravacions de finals dels anys 90 fins la primera dècada del segle XXI. Les dades evidencien que en alguerès la pujada de clítics en construccions modals és obligatòria, tal com també passa en algunes varietats del català balear i en sard, a diferència del que mostren la major part de varietats del català, l'italià estàndard i l'espanyol, en què la pujada de clítics és opcional.

La segona part del volum, *variació diacrònica*, tracta un tema que ha sigut clau en l'activitat docent i investigadora de la Montse Batllori. S'hi recullen cinc treballs que aprofundeixen en diversos aspectes de la sintaxi

i morfologia històriques. El primer estudi, d'Anna Bartra-Kaufmann, té per objectiu examinar les propietats dels pronoms indefinits que s'han generat a partir de formes gramaticalitzades dels noms que designen l'ésser humà. Tot i que l'autora se centra en l'anàlisi del pronom català *hom*, ho fa des d'una perspectiva comparada amb altres llengües que tenen o han tingut elements equivalents, com el suec *man*, el francès *on* o l'espanyol antic *omne*, entre d'altres. La hipòtesi de partida és que la pervivència d'aquestes formes com a pronoms indefinits depèn dels seus trets formals i de la seva distribució sintàctica, així com de l'existència d'estructures competidores i fins i tot d'aspectes externs com l'ús o el registre. Es conclou que *hom* és una forma relativament anòmala dins el paradigma pronominal del català i que pot considerar-se un pronom dèbil (Cardinaletti & Starke 1999), això és, un element que se situa entre les formes pronominals plenes i els clítics.

Seguint les passes d'una investigació pionera de Batllori (1997-98) sobre la rivalitat afixal en substantius deadjectivals de qualitat, Cristina Buenafuentes de la Mata estableix les pautes metodològiques per a l'anàlisi de la competència d'afixos des d'una perspectiva diacrònica. En primer lloc, l'autora descriu la casuística de les situacions d'alternança de variants segons la qual distingeix tres escenaris diferents: (a) la concurrència etimològica, quan la rivalitat apareix ja en la llengua llatina; (b) la competència asíncrona, quan les variants sorgeixen en diferents etapes de la història; i (c) la competència sincrònica, quan els derivats es generen en el mateix període en la llengua romànica. En segon lloc, té en compte el desenvolupament dels dos patrons possibles en l'evolució de l'alternança: el patró de pèrdua d'una de les variants i el de conservació de les variants en competència. Finalment, el treball considera els factors que intervenen en la gènesi dels derivats, factors interns (foneticofonològics, morfològics, sintàctics, semàntics i lèxics) i externs (diacrònics, diatòpics i diastraticodiafàsics).

Mar Massanell i Messalles estudia l'enclisi pronominal a la forma conjugada del verb *voler* en preguntes exclamatives del tipus *Vols-te creure que...?!* o *Vols-t'hi jugar que...?!*, construccions que contravenen la gramàtica del català contemporani, però que són vives en determinats parlars i que eren vigents en català antic. A partir de l'anàlisi de les dades extretes del CICA, corresponents al període comprès entre el segle XIII

i el segle XVI, descriu les diverses possibilitats d'adjunció de clítics a la forma *vols*: l'enclisi en el context objecte d'atenció sembla força general i respondria a una estratègia expressiva. Els resultats concorden amb Batllori, Iglésias i Martins (2005). A partir d'aquestes dades, s'ofereix una explicació del fenomen en català contemporani que té com a base els processos de gramaticalització que han transformat aquestes construccions en marcadors modals o epistèmics i que s'haurien fossilitzat en certes variants dialectals.

Manuel Pérez Saldanya i **Gemma Rigau Oliver** dediquen el seu treball a la descripció i anàlisi de les construccions clivellades del català, en les quals un dels constituents de l'oració queda focalitzat i separat de la resta. Els autors, que assumeixen que les clivellades pròpiament dites són les que expressen focus contrastiu, mostren les diferències d'aquest tipus de construccions respecte d'altres construccions relacionades, com les copulatives identificatives o les clivellades amb focus informatiu, i n'ofereixen una anàlisi formal basada en l'aproximació cartogràfica a la perifèria esquerra oracional (cf. Belletti 2015, entre d'altres). La darrera part de l'estudi explora el procés de formació d'aquestes estructures. Es conclou que en català medieval no hi havia clivellades en sentit estricte, sinó construccions copulatives identificatives, i que de manera progressiva es van anar introduint canvis que van acabar generant les clivellades prototípiques, que són força recents.

Anne C. Wolfgruber examina el pas del *se* passiu al *se* impersonal actiu basant-se en la informació que proporciona la prosa jurídica pertanyent a tres furs medievals. Precisament, sosté que aquesta evolució s'inicia en la tradició discursiva dels textos legals, els quals mostren un predomini de les estructures llatines. Un dels factors determinants en el canvi seran les oracions subordinades que exigeixen que el clític aparegui en una posició preverbal. Així, l'autora explica el canvi lingüístic a partir del següent procés de gramaticalització: *se* reflexiu > *se* mitjà > *se* anticausatiu > *se* passiu > *se* impersonal.

La tercera part del llibre, *història de la llengua*, inclou dos estudis que posen el focus en el paper que han jugat algunes institucions rellevants en la regularització lingüística i la visibilització de determinades varietats en moments concrets de la història de la llengua. El primer és el capítol

de **Maria Bargalló Escrivà**, que se centra en la recepció de l'edició de 1884 del *Diccionario* de la Real Academia Española (RAE) a l'Amèrica Llatina. Es tracta d'una aproximació innovadora si tenim en compte que altres anàlisis d'aquesta mateixa edició del *Diccionario*, considerada una de les més rellevants, mostren un enfocament peninsular. Per aquest motiu resulta tan interessant explicar el punt de vista americà, sobretot tenint en compte l'existència d'una corrent crítica vers els dictats de la RAE durant els últims 25 anys del segle XIX. En concret, l'autora recull les objeccions dels xilens Miguel Luis Amunátegui Aldunate i Miguel Luis Amunátegui Reyes, que, fent-se ressò dels debats i idees de l'època, denuncien, entre d'altres mancances, la perspectiva eurocentrista encara present en aquest diccionari.

En el segon capítol d'aquesta secció, **Narcís Iglésias** detalla la feina de l'Oficina Romànica, la primera escola de romanística d'Espanya, creada a Barcelona el 1928. Va ser el centre de referència i d'excel·lència en l'estudi de les varietats romàniques, sovint partint de l'interès pel català, i va restar activa fins a finals dels anys 30. Aquí, però, es posa èmfasi especialment en les contribucions destinades a promoure l'estudi de dues varietats romàniques de vegades considerades menors: el galleg i l'aragonès. L'activitat impulsada per aquesta institució va permetre delimitar i caracteritzar aquestes llengües, les seves variants i la seva trajectòria diacrònica.

La quarta part, *estructura argumental: teoria i aplicacions*, està constituïda per dos treballs que estudien diferents aspectes vinculats amb l'estructura argumental. En concret, el primer treball posa l'accent en les estructures passives i el segon, en els predicats psicològics, temes pels quals la Montse Batllori va mostrar un viu interès, tal com palesen les seves publicacions. Així, la investigació d'**Anna Gavarró Algueró** i **Sergi Jo Galí** explora l'adquisició de les passives, una qüestió molt discutida en la bibliografia sobre estructura argumental i adquisició de primeres llengües, ja que aquestes construccions s'adquireixen més tard que les actives corresponents. Els autors analitzen la comprensió del verb català *semblar* en nens catalanoparlants de 3 a 7 anys. Gavarró i Jo duen a terme un experiment de condicions de veritat en la línia de Hirsch (2011) i Orfitelli (2012), en què, basant-se en diferents imatges, els participants, un grup de nens i un grup d'adults, han de decidir si les frases que se'ls presenten són vertaderes o falses. S'hi inclouen frases amb elevació

(*e.g. Els gossos semblen ser liles*), sense elevació (*e.g. Sembla que els gossos siguin liles*) i frases de control amb verbs copulatius i predicatius (*e.g. Els gossos són blancs*). Els resultats mostren que els nens, a partir dels 5 anys, entenen tant les frases del tipus *Sembla que els gossos siguin liles* com *Els gossos semblen ser liles*. Tenint això en compte, els autors conclouen que els nens catalanoparlants presenten un comportament similar al dels castellanoparlants descrit per Mateu (2019), en contrast amb els resultats obtinguts amb infants anglòfons (cf. Hirsch i Wexler 2006).

La recerca de **Jaume Mateu** i **Carles Royo** aprofundeix en l'estudi dels verbs psicològics impersonals del llatí arcaic i clàssic (*miseret, paenitet, piget, pudet* i *taedet*), els quals es conjuguen només en la tercera persona del singular. Aquests verbs apareixen en estructures amb dos participants, l'experimentador en cas acusatiu i l'estímul en cas genitiu (*Me pudet tui* 'm'avergonyeixo de tu'). Aquestes construccions són interessants en la mesura que semblen transgredir alguns principis generals assumits en el marc de la gramàtica generativa: el Principi de projecció ampliat de Chomsky (1982), que estableix que tota oració ha de tenir subjecte, i la Generalització de Burzio (1986), segons la qual no és possible assignar cas acusatiu a l'argument intern si no s'assigna paper temàtic a l'argument extern. Després d'una anàlisi detallada, els autors defensen que l'experimentador en acusatiu presenta característiques de subjecte i té preeminència jeràrquica respecte de l'estímul en genitiu. A més a més, el cas acusatiu de l'experimentador respondria a un cas inherent, que no exigiria la presència d'un nominatiu a l'oració.

La cinquena part, *anàlisi de corpus*, posa èmfasi en la importància de l'ús de dades obtingudes de fonts documentals diverses per a l'estudi lingüístic. Disposar de corpus representatius i equilibrats sempre va ser una preocupació en les investigacions de la Montse Batllori, tal com demostren els materials de pròpia creació que va generar per portar a terme la seva tesi doctoral. Els cinc treballs inclosos en aquesta secció mostren com n'és d'important atendre a corpus de diferents tipologies (textuals, lexicogràfics, epistolars, així com atles lingüístics) per poder arribar a descriure la llengua en la seva globalitat. El primer d'aquests treballs és el de **Glòria Claveria Nadal**, que estudia el contacte de llengües —en concret, la interferència del castellà sobre el català— a partir de l'anàlisi de la correspondència personal entre Estefania de Requesens i la seva mare (sobretot, les missives enviades

per la primera) entre els anys 1533 i 1540. L'autora es fixa especialment en qüestions que afecten el lèxic i la fraseologia i, en menor mesura, en alguns aspectes de la morfologia derivativa. Aquestes epístoles resulten interessants des del punt de vista del bilingüisme perquè es pot anar veient com evoluciona la influència del castellà en l'escriptura d'una dama de la noblesa traslladada a la cort castellana pels càrrecs que hi tenia el marit, noble castellà. L'estudi posa també al descobert l'abundància de fenòmens de transferència i canvi de codi.

Joseph García Rodríguez i **Marta Prat Sabater** ofereixen un estudi sobre fraseologia contrastiva. Els autors analitzen una sèrie d'unitats fraseològiques en català i espanyol amb les paraules *cielo/cel* amb l'objectiu d'esbrinar quins en són els punts en comú i també quines dissimilituds s'hi poden observar, especialment quant als aspectes morfològics i lexicosemàntics. A través d'aquest estudi, pel qual s'han fet servir dades de fonts lexicogràfiques diverses i portals lingüístics, els autors troben equivalències de tipus total i parcial i conclouen que els equivalents parcials són els més significatius; no obstant això, també destaquen que es pot presentar gradació atenent a les diferències que es troben.

La contribució de **Carolina Julià Luna** examina la variació denominativa del padastre del dit en espanyol, català i gallec. L'anàlisi dels noms d'aquest concepte en els atles lingüístics, des de la perspectiva de la semàntica cognitiva, permet observar que ens trobem davant d'un concepte amb un grau elevat de variació lèxica i, així mateix, que les creences i la cultura popular tenen un paper fonamental en la seva denominació. Així, doncs, l'autora presenta uns resultats que complementen les dades de Colón (1968, 1989a, 1989b) i que aporten informació sobre l'origen de la variació en la denominació d'aquesta realitat des d'una perspectiva històrica i diatòpica.

Coloma Lleal Galceran dedica el seu estudi a la negació contextual o expletiva en els textos del corpus del DiCCA-XV. L'autora investiga la relació d'aquest tipus de negació amb els diversos registres textual (jurídics i administratius, científics i tècnics, doctrinals i religiosos, històrics i descriptius, i poètics i de prosa literària), així com la seva relació amb l'origen lingüístic dels textos (originals en castellà o traduccions), i, finalment, aborda els casos en què trobem una combinació de les

condicions anteriors. A través d'aquesta anàlisi, planteja que l'alt índex d'aparició de la negació contextual podria ser un manlleu del llatí i del català en les traduccions, i no un tret propi del castellà del segle xv.

Finalment, el capítol de **Joan Torruella** presenta un enfocament metodològic que posa en relleu l'ús dels corpus i les immenses possibilitats que aquests plantegen per als investigadors, amb el necessari tractament estadístic de les dades que se'n poden extreure. El treball se centra en dos conceptes fonamentals per a l'anàlisi lingüística de dades procedents de corpus: el de variable i el de freqüència. Respecte al primer, es defensa que és imprescindible per a un bon disseny de l'estratègia d'anàlisi. En aquest sentit, es posa èmfasi en la distinció entre variables dependents i independents, així com entre variables moderadores, de control i aleatòries. Quant a les freqüències, es recorda la importància d'emprar no només les absolutes, sinó també les relatives, que permeten comparacions més fiables i arribar a possibles explicacions dels fenòmens. Tot això ve il·lustrat amb l'exemple de les variants per al concepte 'nit' en català a partir de dades del CICA.

Com pot comprovar el lector, el conjunt de treballs aquí reunits connecta amb la trajectòria docent i investigadora de la Montserrat Batllori, singularitzada per una visió oberta i rica que abraça la diacronia i la sincronia, marcs teòrics diversos i una perspectiva panromànica dels fenòmens que ha estudiat. Agraïm a tothom que hi ha participat la seva bona disponibilitat i col·laboració durant tot el període de gestació d'aquest projecte. Gràcies a tots per dedicar una part del vostre temps a bastir aquest volum d'homenatge.

La Montse ha estat *mestra* en tots els sentits de la paraula, excel·lint en cadascun dels àmbits acadèmics: la docència, la recerca i la gestió. El seu mestratge i la seva manera de fer han influït de manera decisiva en companys i en nombroses generacions d'estudiants.

ELISABETH GIBERT-SOTELO, ISABEL PUJOL PAYET,
ASSUMPCIÓ ROST BAGUDANCH, TERESA DE JESÚS TRO MORATÓ
Girona, desembre de 2023

AGRAÏMENTS

Volem expressar el nostre agraïment al Departament de Filologia i Comunicació, al Deganat de la Facultat de Lletres i a les coordinacions d'estudis de Filologia Catalana i de Filologia Hispànica de la Universitat de Girona per la total disposició i el suport econòmic. Moltíssimes gràcies, també, al Servei de Publicacions de la Universitat de Girona i a Documenta Universitaria per tot el treball, esforç i creativitat per donar forma a aquest llibre.

REFERÈNCIES CITADES

- Batllori, Montserrat. 1997-1998. Derivación y diacronía. *Estudi General* 17: 111-143.
- Batllori, Montserrat. 1998. Naturaleza y distribución de los determinantes y modificadores nominales en las lenguas románicas. Dins Paolo Ramat & Elisa Roma (eds.), *Sintassi storica. Atti del XXX Congresso Internazionale della Società di Linguistica Italiana. Pavia, 26-28 settembre 1996*, vol. 39, 547-566. Roma: Bulzoni.
- Batllori, Montserrat. 2016. The significance of formal features in language change theory and the evolution of minimizers. Dins Pierre Larrivée i Chungmin Lee (eds.), *Negation and polarity: Experimental perspectives*, 347-377. Cham: Springer.
- Batllori, Montserrat, Narcís Iglésias i Ana Maria Martins. 2005. Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval. *Caplletra* 38: 137-177.
- Belletti, Adriana. 2015. The Focus Map of Clefts: Extraposition and Predication. Dins Ur Shlonsky (ed.), *Beyond Functional Sequence: The Cartography of Syntactic Structures*, 42-59. Oxford: Oxford University Press.
- Burzio, Luigi. 1986. *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*. Dordrecht: Reidel.
- Cardinaletti, Anna. 1998. On the deficient/strong opposition in possessive systems. Dins Artemis Alexiadou i Chris Wilder (eds.):

- Possessors, predicates and movement in the determiner phrase*, 17-53.
Amsterdam: John Benjamins.
- Cardinaletti, Anna i Michal Starke. 1999. The typology of structural deficiency. Dins Henk van Riemsdijk (ed.), *Clitics in the languages of Europe*, 145-233. Berlin / New York: Mouton, de Gruyter.
- [CDH] Real Academia Española. *Corpus del Diccionario histórico de la lengua española*. <https://apps.rae.es/CNDHE>
- Chomsky, Noam. 1982. *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- [CICA] Torruella, Joan, Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines (dirs.). *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://cica.cat/>
- Colón, Germà. 1968. Aragonés *enemigo*, alemán *Neidnagel*. Dins Kurt Baldinger (ed.), *Festschrift Walther von Wartburg Zum 80. Geburtstag 18. Mai 1968*, vol. II, 415-420. Tübingen: Niemeyer.
- Colón, Germà. 1989a. El *padrastró de la uña* ante *enemigo* y *enemic*. Dins *El español y el catalán, juntos y en contraste*, 283-296. Barcelona: Ariel.
- Colón, Germà. 1989b. Notas dialectales acerca del *enemigo* o *padrastró del dedo*. Dins *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*, vol. II, 69-79. Madrid: Castalia.
- [CORDIAL-SIN] Martins, Ana Maria (coord.). 2000-. *CORDIAL-SIN: Corpus Dialectal para o Estudo da Sintaxe / Syntax-oriented Corpus of Portuguese Dialects*. CC licensed: CORDIAL-SIN by Centro de Linguística da Universidade de Lisboa. <http://clul.ulisboa.pt/recursos/cordial-sin-syntax-oriented-corpus-portuguese-dialects>
- [CORDIAM] Academia Mexicana de la Lengua. *Corpus Diacrónico y Diatópico del Español de América*. <https://www.cordiam.org>
- [CORPES XXI] Real Academia Española. *Corpus del Español del Siglo XXI*. <https://apps2.rae.es/CORPES>
- Costa, João i Sandra Pereira. 2013. *a gente*: pronominal status and agreement revisited. *The Linguistic Review* 30(2): 161-184.
- [CREA] Real Academia Española. *Corpus de Referencia del Español Actual*. <https://www.rae.es/banco-de-datos/crea>

- [DiCCA-XV] Lleal, Coloma (dir.). *Diccionari del castellà del segle XV a la Corona d'Aragó*. <http://ghcl.ub.edu/diccaxv/>
- Hirsch, Christopher. 2011. *The acquisition of raising*. Tesi doctoral. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.
- Hirsch, Christopher i Kenneth Wexler. 2006. Children's passives and their resulting interpretation. Dins *The Proceedings of the Inaugural Conference on Generative Approaches to Language Acquisition North America, University of Connecticut Occasional Papers in Linguistics* (4), 125-136. Storrs: University of Connecticut.
- Kany, Charles E. 1945/1969. *Sintaxis hispanoamericana*. Madrid: Gredos.
- Martins, Ana Maria i Jairo Nunes. 2021. Brazilian and European Portuguese and Holmberg's 2005 typology of null subject languages. Dins Sergio Baauw, Frank Drijkoningen i Luisa Meroni (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2018: Selected papers from 'Going Romance' 32, Utrecht*, 171-190. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mateu, Victoria E. 2019. Intervention effects in the acquisition of raising: Evidence from English and Spanish. *Language Acquisition* 28: 6-38.
- Orfitelli, Robyn M. 2012. *Argument intervention in the acquisition of A-movement*. Tesi doctoral. Los Angeles: University of California Los Angeles.
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics: Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge, MA: The MIT Press.

MONTSERRAT BATLLORI DILLET

UN REFERENT EN LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

MARIA LLUÏSA HERNANZ CARBÓ

Universitat Autònoma de Barcelona

ISABEL PUJOL PAYET

Universitat de Girona

Un atribut que ens fa humans és la potencialitat de fer-nos preguntes. De petits, ens preguntem els perquè de les coses i més endavant ens demanem qui som, d'on venim i cap a on anem. Pregunten els nens, els curiosos, els savis, els qui interactuen, els qui volen comprendre, els qui tenen dubtes, els qui cerquen respostes. Tot avenç científic troba el seu origen, també, en una primera pregunta, que posa fil a l'agulla per explorar una via que encara no es coneix suficientment. El poeta austríac Rainer Maria Rilke, en una carta que va escriure a Wörpswede, prop de Bremen (Alemanya), el 16 de juliol de 1903, aconsellava un jove poeta ple d'interrogants amb aquestes paraules:

«[ ] und zu versuchen, die Fragen selbst liebzuhaben wie verschlossene Stuben und wie Bücher, die in einer sehr fremden Sprache geschrieben sind. Forschen Sie jetzt nicht nach den Antworten, die Ihnen nicht gegeben werden können, weil Sie sie nicht leben könnten. Und es handelt sich darum, alles zu leben.»

Això és: '[...]' i procuri entusiasmar-se amb les preguntes mateixes, com si fossin cambres tancades o llibres escrits en una llengua estranya. No busqui, de moment, les respostes que necessita. No li poden ser donades, perquè vostè no sabia viure-les encara. I es tracta precisament de viure-ho tot'.

Si alguna cosa caracteritza la Montserrat Batllori és la seva capacitat per fer-se preguntes, preguntes de docència i de recerca sobre l'evolució de les llengües romàniques. Són preguntes amb què s'ha apassionat, a les quals ha destinat hores i més hores per trobar-hi respostes, preguntes que han engrescat altres investigadors, preguntes viscudes que són un exemple i un camí a seguir. I un altre tret que la defineix i que explica en gran mesura la seva trajectòria acadèmica és l'habilitat per crear i mantenir relacions interpersonals. Això la porta a unir persones i a sumar coneixements diversos que seran una de les fonts del seu ampli bagatge. Justament, és aquest do de connectar diferents individualitats que ens ha portat a escriure aquestes línies d'homenatge en coautoria, lligant així els seus inicis a la Universitat Autònoma de Barcelona i la recerca en sintaxi amb la seva dedicació docent a la Universitat de Girona i l'extensió de la seva investigació a la fonètica i morfologia històriques. Així és com en l'etapa estudiantil de Montserrat Batllori s'inicia la relació amb Maria Lluïsa Hernanz, la seva professora de sintaxi i, uns anys més tard, comença la relació amb Isabel Pujol, com a companyes docents, vincles que s'aniran consolidant i enfortint al llarg dels anys.

Com ja es pot endevinar en aquestes ratlles inicials, resumir la vida professional i científica d'una col·lega, amiga (i, en el cas d'Hernanz, fins i tot exalumna) com és la Montserrat Batllori no és certament fàcil. Són trenta anys d'activitat intensa en molts àmbits que difícilment es poden comprimir en unes poques pàgines.

Montserrat Batllori va cursar els estudis de Filologia Hispànica a la Universitat Autònoma de Barcelona, on es va llicenciar el juny de 1990 i tot seguit es va incorporar com a professora ajudant a l'Estudi General de Girona a l'inici del curs 1990-91, que ben aviat, el desembre de 1991, passaria a ser Universitat de Girona. En aquest temps, Batllori combinava les tasques docents amb la formació predoctoral. Eren moments de creixement acadèmic i il·lusió, tant en la vessant individual, amb l'esbós de les primeres recerques que la conduirien a la seva tesi doctoral, com en la col·lectiva d'universitat, amb la posada en marxa del segon cicle de Filologia Hispànica el curs 1993-94. Una vegada defensada la tesina, Batllori va passar a ser titular d'escola universitària interina i el desembre de 1995 es va doctorar a la Universitat Autònoma de Barcelona amb la tesi que porta per títol *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del*

latín clásico al español medieval y preclásico, dirigida per la Dra. Maria Lluïsa Hernanz Carbó. El tribunal format pel Dr. Josep Maria Brucart Marraco, com a president, el Dr. Ian Roberts, el Dr. Josep Fontana Méndez i la Dra. Gemma Rigau Oliver, com a vocals, i el Dr. Carlos Sánchez Lancis, com a secretari, va avaluar aquesta investigació amb la qualificació màxima d'*Apte cum laude*. En aquesta recerca, Batllori examina l'evolució dels nominals des del llatí a l'espanyol preclàssic, establint una estructura sintàctica capaç de capturar els canvis que mostra la llengua medieval, segons el marc de la gramàtica generativa, en aquells moments el model de la *Recció i el Lligam*. Aquest treball seminal, innovador tant pel que fa al tema com a la metodologia, conté ja molts dels elements que singularitzaran la recerca de la professora Batllori i la convertiran en una pedra angular en l'àmbit de la sintaxi històrica de l'espanyol: a) un tractament exhaustiu de les dades procedents de textos; i b) una anàlisi basada en la teoria lingüística i en la comparació amb altres llengües, com ara el llatí, l'anglès i el català, entre altres. A finals del curs 1996-97, Batllori esdevé professora titular d'universitat a la UdG i continua la seva formació en l'àmbit de la filologia anglesa, estudis que va concloure el 2005 amb l'obtenció de la llicenciatura per la Universitat Autònoma de Barcelona.

1. UNA PROFESSORA COMPROMESA I ENTREGADA

Al principi de la seva carrera docent, Montserrat Batllori va impartir classes pràctiques a les diferents assignatures obligatòries de llengua espanyola de primer cicle. Aquesta oportunitat li va permetre endinsar-se en un coneixement lingüístic ampli tant des d'una perspectiva sincrònica (fonètica, fonologia, morfologia, sintaxi) com diacrònica (canvi fonètic i anàlisi filològica de textos). En el curs 1993-94, amb la implantació dels estudis de segon cicle de Filologia Hispànica a la Universitat de Girona, Batllori va començar a ensenyar dues matèries que l'acompanyarien durant tota la seva trajectòria i que acabaria lligant d'una manera magistral: la Gramàtica històrica, en particular, el canvi fonètic des del llatí fins a l'espanyol del segle XVII, i la Dialectologia espanyola. Un any més tard, el curs 1994-95 es va desplegar el cinquè curs de Filologia Hispànica, fet que li va permetre activar per primera vegada una assignatura optativa per

la qual sentia un especial interès: la Sintaxi històrica. Més endavant, la necessitat d'ofertar assignatures optatives noves li va donar llum verda per posar en marxa les assignatures de Teoria del canvi lingüístic i l'Espanyol d'Amèrica. En el marc de les assignatures obligatòries també va impartir la Història social de la llengua. Amb poc temps, Batllori va acumular un saber profund de totes aquestes matèries. Sabia connectar amb gran mestratge el coneixement diacrònic i la variació lingüística. A les classes, utilitzava la pissarra que omplia de cap a cap, explicava clar, feia que les qüestions més difícils semblessin fàcils, transmetia amb rigor i passió tota la seva erudició, fruit de moltes hores d'estudi, preparació de materials i recerca. A més a més, tenia la capacitat de fer que cada estudiant se sentís atès.

La seva empenta i bones maneres la van portar a impartir docència també més enllà de la Facultat de Lletres. Així va ser com en el curs 1998-99 va portar a terme l'assignatura de Llengua castellana a l'Escola de Magisteri de la Universitat de Girona; i també més enllà de les nostres fronteres, durant els cursos 2013-14 i 2014-15 en què va fer dues estades docents a la Universitat de Cambridge, gràcies al programa *Erasmus Staff Mobility*, en les quals va pronunciar diverses conferències sobre l'evolució del català, l'estandarització del català i del castellà, l'evolució de *ser* i *estar*, l'ordre de paraules a l'espanyol modern, i l'ús dels corpus en l'estudi de la llengua. Just en aquests anys, la Universitat de Girona havia plantejat la possibilitat d'oferir docència en anglès i Batllori hi va participar amb l'assignatura *Language variation and change*.

En els darrers cursos de la seva carrera docent va ensenyar l'assignatura obligatòria de morfologia espanyola, amb títol Gramàtica espanyola IV: la paraula, i l'optativa d'Eines del filòleg, entre d'altres. En aquesta última, Batllori hi va bolcar tot el seu enteniment i experiència. Va ser com una assignatura de comiat. Amb l'objectiu que els estudiants coneguessin els instruments de què es val el filòleg per analitzar i descobrir com funciona la llengua, va preparar un seguit de classes pràctiques perquè l'alumnat estudiés els fenòmens de polaritat i la seva evolució en català i en espanyol. Així va conduir els alumnes pels viaranys de la bibliografia especialitzada, els corpus textuais i lexicogràfics, els diccionaris i les gramàtiques de referència. El resultat, a part d'un ric aprenentatge basat en la pràctica, va ser un document inèdit de 159 pàgines redactat pel grup classe titulat «La expresión de la polaridad en las lenguas románicas». De nou, aquest

treball posa de manifest l'expertesa de la professora Batllori a l'hora de connectar la història lingüística i la variació, així com l'habilitat per casar la docència i la recerca amb la finalitat d'apropar i fer atractius els estudis diacrònics als estudiants. Un petit detall que diu molt de la manera de ser de la professora Batllori és que a la portada d'aquest escrit hi figuren els noms dels autors per rigorós ordre alfabètic, el dels alumnes i el seu. I així Batllori apareix amb la mateixa categoria que tots els altres.

En l'àmbit dels estudis de màster va intervenir en diversos programes, tant de la Universitat Autònoma de Barcelona com de la Universitat de Girona. A la UAB, va impartir diferents matèries en el programa de *Lingüística* i en el de *Filologia Espanyola*. Quant a la UdG, va ser docent durant 6 cursos del *Màster d'iniciació a la investigació* en què va col·laborar en assignatures com *Del llatí als vulgars i la invenció de l'escriptura*; *La fàbrica de la cultura: llibre manuscrit, llengua i distribució de la cultura*; *Manuscrits i divulgació del coneixement a la Corona d'Aragó*; i *Tècniques d'escriptura i difusió de la recerca en Humanitats*. En el *Màster de formació de professorat d'ESO, batxillerat, FP i ensenyament d'idiomes*, hi va fer l'assignatura de *Llengua i literatura castellana*. I en el *Màster en Ensenyament de l'espanyol i català com a segones llengües*, la de *Variació en la llengua espanyola* i la de *Difusió de la recerca lingüística*.

Batllori va tenir sempre molt present que ser professor universitari implicava fer tasques de docència, de recerca i de gestió. Aquesta és una frase que ens repetia sovint i una funció que va complir amb escreix. Els càrrecs que va exercir estan estretament associats a la figura de l'alumne: el vicedeganat d'estudiants i infraestructura docent, que va ocupar durant set anys, des del març de 1997 a febrer de 2004; i la coordinació del Grau en Llengua i Literatura Espanyoles, que va portar a terme durant quatre anys, des del març de 2013 al març de 2017. A més amés, amb el compromís i l'entrega que l'han caracteritzat, va assumir ser membre de diverses comissions entre les que destaquen la Comissió de la Biblioteca de la UdG (període 1997-2004), la Comissió per a l'adaptació a l'espai europeu d'educació superior de la Facultat de Lletres (2006-2007), i la Comissió de recerca de la UdG (2006-2012).

2. UNA INVESTIGADORA GENEROSA, INNOVADORA I SÀVIA

Una consideració global de l'activitat investigadora de la Montserrat Batllori mostra que els seus interessos principals es vertebren al voltant de la diacronia. Aquesta afirmació, tanmateix, s'ha de matisar, perquè no fa del tot justícia a aspectes substantius de la seva recerca. Hi ha maneres i maneres de fer diacronia, com també de fer sincronia. I la mirada de Batllori als fenòmens diacrònics no és una mirada convencional. Ella es va proposar des dels inicis de la seva carrera objectius ambiciosos, que va assolir amb la seva empenta i energia envejables.

Passant al detall, direm que és en la seva etapa d'estudiant de Filologia Hispànica que va començar ja la relació amb Maria Lluïsa Hernanz, que té un record molt nítid de la seva presència a les classes de sintaxi, dels seus ulls vius i eixerits sempre atents, del seu tarannà amable. Aquesta relació va continuar amb la direcció de la seva tesi de màster i posteriorment de la seva tesi doctoral (*Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*) que, com ja hem esmentat, va defensar a la UAB a finals de l'any 1995. En aquesta investigació, centrada en l'evolució dels nominals des del llatí a l'espanyol preclàssic, l'autora ja deixava clar a la introducció que el marc teòric en el qual s'emmarcava la seva recerca era la teoria de la *Recció i el Lligam*, i aportava arguments per defensar la necessitat d'aplicar aquest model a la investigació dels fenòmens diacrònics. I n'hi ha prou en repassar l'índex de la tesi per constatar que, efectivament, hi apareixen integrades moltes de les principals obres de referència del moment en relació amb l'anàlisi dels nominals: Abney 1987, Eguren 1989, Longobardi 1994 i Picallo 1994, entre altres autors. Aquesta manera de fer no constitueix un fet episòdic dins la seva trajectòria investigadora, sinó que va esdevenir una constant en l'obra de Batllori, tal com queda reflectit en molts dels seus treballs posteriors.

Un fet que mostra ben clarament el seu compromís per vincular diacronia i teoria lingüística és la seva iniciativa per portar a Girona un congrés de la importància internacional del DIGS (*Diachronic Generative Syntax Conference*), la setena edició del qual va tenir lloc a la UdG l'any 2002. Aquest esdeveniment va propiciar una trobada prèvia a la UAB, en la qual Montserrat Batllori va engrescar a Carme Picallo i a Maria Lluïsa Hernanz, que en aquell moment eren vicerectores, a participar en el projecte, que

va culminar amb la preparació d'un volum per a Oxford University Press publicat l'any 2005 (*Grammaticalization and Parametric Variation*). Aquest llibre, coeditat per Batllori, Hernanz, Picallo i Roca, compilava una selecció de les contribucions més rellevants presentades a l'esmentat congrés i va representar un veritable regal en molts aspectes. A banda de proporcionar als editors l'oportunitat de treballar en l'edició d'uns materials per a una editorial de màxim prestigi, va subministrar igualment un marc privilegiat per reflexionar plegats sobre la variació paramètrica i el canvi lingüístic. A més a més de l'organització del DIGS VII, Batllori va participar en vuit edicions més d'aquest reconegut congrés fent difusió de la recerca individual i/o conjunta: la primera vegada fou en el DIGS V (a la University of York, Regne Unit) i més tard al DIGS VIII (University of Yale, New Haven, EUA), DIGS X (Cornell University, Ithaca, New York, EUA), DIGS XII (Cambridge University, Regne Unit), DIGS XIII (University of Pennsylvania, EUA), DIGS XVIII (Universiteit Gent) i, finalment, en el DIGS XIX al continent africà (Universiteit Stellenbosch, República de Sud-Àfrica).

2.1. El que Batllori ha aportat a la sintaxi

Seguint amb els interessos de recerca de la Montserrat Batllori, veiem que aquests abasten, juntament amb les grans qüestions del canvi i de la gramaticalització, que ja s'albiren clarament en la seva tesi doctoral i romanen presents en molts altres treballs posteriors —vegeu, entre altres treballs: Batllori, Pujol & Sánchez 1996, «The Syntactic Information in the 'Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico' by J. Corominas and J.A. Pascual as expressed in the database 'Syntax.dbf'», *Catalan Working Papers in Linguistics* 5, 2, p. 153-167; Batllori, Hernanz, Picallo & Roca (eds.), 2005, *Grammaticalization and parametric variation*. Oxford University Press, p. 1-25; Batllori 2007, «La gramaticalització en Gramàtica Generativa», dins Cabré (ed.), *Lingüística teòrica: anàlisi i perspectiva II*, *Catalan Journal of Linguistics* 3, p. 43-51; Batllori, Castillo & Roca 2009, «Relation between changes: the location and possessive grammaticalization path in Spanish», dins Rafel (ed.) 2009, *Diachronic Linguistics*. Girona, Documenta universitària, p. 321-371— un ventall molt ampli de temes diversos lligats a la sintaxi, la morfologia, el lèxic,

la fonètica i la fonologia històriques. Més concretament, i sense ànim d'exhaustivitat, podríem destacar, entre els eixos vertebradors de la seva obra en sintaxi: i) l'ordre de mots, des de diferents perspectives, amb especial atenció al funcionament dels clítics; ii) la sintaxi dels determinants i altres elements afins; iii) l'anàlisi de l'estructura informativa de l'oració i el funcionament d'algunes marques de polaritat; iv) els verbs auxiliars i els processos de gramaticalització en què es veuen implicats; v) l'evolució del sistema de nexes complexos del llatí clàssic a les llengües romàniques; i vi) l'estudi de les característiques de diferents tipus de construccions sintàctiques, entre altres.

Tots aquests temes componen una vasta producció científica de prestigi nacional i internacional, publicada en revistes, en llibres i també presentada en diferents congressos d'abast especialitzat. A continuació, ens referirem breument a alguns d'aquests treballs, sobre la base d'una selecció en la qual, per raons d'espai, ens hem centrat únicament en les aportacions de Batllori en llibres i revistes.

i) L'ordre de mots

Començant per un fenomen inherentment sintàctic com és l'ordre de mots, hom pot constatar que la seva anàlisi té exponents rellevants en la producció científica de la Montserrat Batllori. Així, per exemple, a Batllori, Sánchez & Suñer 1995 («The incidence of Interpolation on the Word Order of Romance Languages», *Catalan Working Papers in Linguistics*, p. 185-209) s'aborda el problema de la interpolació en diferents llengües romàniques des d'una perspectiva no únicament diacrònica sinó també sincrònica («The main purpose of this paper is to explore some types of constructions which display interpolation, not only from a diachronic but also from a synchronic stand point», p. 185), i es postula que la interpolació és «a kind of stylistic construction related to a syntactic projection that occurs between CP and IP (namely, FocusP)». També a Batllori, Iglésias & Martins 2005 («Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval», *Caplletra* 38, p. 137-177) es proposa «oferir una descripció general de la sintaxi dels clítics del català medieval des d'una perspectiva comparativa» (p. 138), amb una visió en profunditat de les divergències i les similituds del paradigma de clítics catalans en relació amb els d'altres llengües romàniques, com ara

el francès, l'espanyol i el portuguès. Així mateix, l'estudi de Batllori 2015 («Análisis comparativo de las construcciones de dislocación a la derecha y su incidencia en el orden de palabras del español, catalán y portugués medievales», dins Castillo & López coords. *El orden de palabras en la historia del español y otras lenguas iberorromances*. Madrid, Visor, cap. 4, p. 83-110), es planteja com «una pequeña pieza del engranaje que nos debería conducir a una explicación más fidedigna de la sintaxis y, concretamente, del orden de palabras de las lenguas románicas medievales». També relacionat amb el tema de l'ordre de mots, cal referir-se a Batllori & Rost (2017), «Orden de palabras y posición de los clíticos pronominales en las construcciones imperativas de las lenguas románicas medievales», a Pinto (ed.), *Estudios lingüísticos e literarios* (Edição especial dedicada aos estudos sobre a ordem de palavras nas línguas iberorromânicas) 58, p. 155-185, (Universidade Federal da Bahia) i també a Batllori & Sitaridou 2020, «Fronting in Old Spanish», *Glossa: A Journal of General Linguistics* 5 (1), p. 1-39.

ii) La sintaxi dels determinants i altres elements afins

La sintaxi dels determinants constitueix, com ja s'ha indicat més amunt, el tema central de la tesi doctoral de la Montserrat Batllori (*Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*), en la qual s'analitza el canvi en el sistema de determinants i de quantificadors des del llatí medieval a l'espanyol preclàssic. Els resultats d'aquesta recerca apareixen en diverses publicacions (cf. Batllori 1998, Batllori & Roca 1998, Batllori 2002, Batllori & Roca 2003, entre d'altres). Cal destacar Batllori & Roca 2000, «The value of Definite Determiners from Old Spanish to Modern Spanish», dins Pintzuk, Tsoulas & Warner (eds.), *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*. Oxford University Press, p. 241-254. En aquest article s'estudien des d'una perspectiva comparativa les propietats sintàctiques i semàntiques dels determinants i dels demostratius des del llatí i l'espanyol antic fins a l'espanyol actual i es mostren les principals diferències sintàctiques entre tots dos paradigmes: el canvi gramatical del llatí a l'espanyol antic i posteriorment a l'espanyol modern implica la reanàlisi de les formes *ille*, *illa*, *illud* com a nuclis funcionals mancats de totes les propietats sintàctiques i semàntiques dels demostratius.

iii) L'estructura informativa

Un apartat rellevant de la trajectòria de recerca de la Montserrat Batllori està representat per diversos treballs de caràcter comparatiu dedicats a l'anàlisi de l'estructura informativa de l'oració i al funcionament d'algunes marques de polaritat emfàtica en espanyol i en català. Així per exemple, a Batllori & Hernanz 2009 («En torno a la polaridad enfática en español y en catalán: un estudio diacrónico y comparativo», dins Rafel ed., *Diachronic Linguistics Documenta universitària*, Girona, p. 373-406), s'analiza el capteniment de *bien*, *bé* i *poc*, i s'argumenta que aquests elements es desplacen des de la seva ubicació bàsica a l'oració a una posició prominent a la perifèria esquerra (FOCUS PHRASE) i acaben essent reanalitzats com a termes de polaritat. Aquesta mateixa temàtica s'aborda a Batllori & Hernanz 2013 («Emphatic Polarity Particles in Spanish and Catalan», *Lingua* 128, p. 9-30. [Special Issue. Breibarth, De Clercq & Haegeman (eds.), *Polarity Emphasis: Distribution and Locus of Licensing*]) i també a altres treballs, com a Batllori & Hernanz 2015 («Weak Focus and Polarity: Asymmetries between Spanish and Catalan», dins Biberauer & Walkden eds., *Syntax over Time: Lexical, Morphological and Information-Structural Interactions*. Oxford University Press, p. 280-298). En totes aquestes contribucions s'aplica una mirada de caràcter diacrònic i sincrònic al funcionament d'alguns termes de polaritat positiva i negativa en espanyol i en català, i es proposa una anàlisi per donar compte d'algunes divergències significatives entre ambdues llengües. En aquesta mateixa línia cal referir-se a Batllori 2015 («The significance of Formal Features in Language Change Theory and the Evolution of Minimizers», dins Larrivée & Chungmin Lee eds., *Negation and polarity: Experimental perspectives*. Springer International Publishing, p. 347-377), en què es proposa, també des d'una perspectiva comparativa i sobre la base de la seva evolució diacrònica, una caracterització sintàctica i discursiva de tres tipus d'expressions negatives en català: *pla/poc*, *pas* i *gens/gota/mica*. Destaquem finalment Batllori (2021), «La estructura informativa del espanyol antiguo», dins Escandell & Leonetti (eds.), *Estructura informativa*. Madrid, Visor, p. 217-250, i Batllori (2021), «Ordre de mots i estructura informativa a la llengua de Francesc Eiximenis», dins Martí & Renedo (eds.), *Francesc Eiximenis. Vida, obra i transmissió*. Girona, Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, p. 165-180. Per cloure l'àmbit dedicat a l'estructura informativa, també ens volem referir

a la feina de Montserrat Batllori com a editora —coautora, conjuntament amb Maria Lluïsa Hernanz—, d'un volum monogràfic sobre l'ordre de mots i l'estructura informativa al *Catalan Journal of Linguistics* —cf. Batllori & Hernanz (eds.) (2011), *Generative Diachronic Syntax: Word Order and Information Structure, Catalan Journal of Linguistics (Generative Diachronic Syntax Monograph, 10)*—.

iv) Els verbs auxiliars

L'anàlisi dels verbs auxiliars i dels processos de gramaticalització en què es veuen implicats representa un dels principals eixos de la recerca de Montserrat Batllori, que té aportacions destacades sobre aquest fenomen des dels inicis de la seva trajectòria investigadora aparegudes en diferents publicacions d'abast internacional. Així, juntament amb el seu primer treball (cf. Batllori 1992, «Preliminary Remarks on Old Spanish Auxiliaries: *Haber, Ser and Estar*», *Catalan Working Papers in Linguistics*, p. 87-112), caldria referir-se a diversos articles, entre els quals Batllori & Roca (2011), («Grammaticalization of SER and ESTAR in Romance», a Jonas, Whitman & Garrett eds., *Grammatical Change: Origins, Nature, Outcomes*. Oxford University Press, cap. 4, p. 73-92), en què mitjançant la comparació entre el llatí, l'espanyol i el català antics d'una banda, i l'espanyol i el català moderns de l'altra, s'analitza el procés de gramaticalització de *ser* i *estar* en ambdues llengües. Destaquem igualment Batllori 2016, «El valor modal de *haber* en los futuros y condicionales analíticos», dins de De Benito & Octavio de Toledo (eds.), *En torno a 'haber'. Construcciones, usos y variación desde el latín hasta la actualidad*. Peter Lang, New York, p. 33-78, en què s'aborden els futurs i condicionals analítics de l'espanyol i el català medievals i s'ofereix una anàlisi comparativa d'aquestes estructures amb altres construccions similars de l'espanyol i el català antics, com ara les d'anteposició de participi.

v) L'evolució del sistema de nexos complexos del llatí clàssic a les llengües romàniques

Dins d'aquest àmbit de recerca, dedicat a l'estructura de l'oració composta, hem de fer referència a un conjunt de treballs centrats en l'evolució de les marques de subordinació, com ara Batllori, Sánchez & Suñer 2001, «La evolución del sistema de nexos adverbiales del español: un proceso cíclico

entre pragmàtica y sintaxis (el caso de *que*)», dins Bustos, Charaudeau, Girón, Iglesias & López (coords.), *Lengua, discurso, texto*. Madrid, Visor, vol. I, p. 227-239; Batllori & Suñer 2005, «Valors adverbials associats a la conjunció *que*: un estudi històric», *Caplletra, Monogràfic de sintaxi històrica*, 38, p. 279-301; Batllori & Suñer 2009, «Universales lingüísticos e itinerarios del cambio: la formación de nexos complejos románicos» dins Rafel (ed.), 2009, *Diachronic Linguistics*, Girona, Documenta Universitaria, p. 299-319. En els tres treballs esmentats s'analitza l'evolució, a partir del complex sistema de nexes del llatí clàssic, dels valors adverbials causal i final (entre d'altres) associats al nexa *que* en català i també en altres llengües romàniques, en què aquest element passa a ser en els primers textos romànics una conjunció polisèmica extreta de la llengua oral. El capteniment d'aquest nexa contrasta significativament amb el dels nexes equivalents analitzats a Batllori & Suñer 2012, («Los nexos causales y finales en el *Curial e Güelfa*. Descripción de una sincronía histórica», dins Ferrando ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*. John Amsterdam, Benjamins, cap. III.1, p. 481-514), que constitueixen —com observen les autores— l'exponent d'una prosa estructurada allunyada de l'oralitat. En tots aquests treballs, com s'ha fet palès en la bibliografia centrada en altres temàtiques que hem anat comentant, s'evidencien dues de les línies centrals ja esmentades que vertebraven la investigació de la Montserrat Batllori: la vinculació entre sincronia i diacronia i la comparació entre diverses llengües romàniques. Tancaria aquest apartat l'estudi de Batllori & Suñer (en premsa) «Les construccions comparatives i les consecutives ponderatives», dins Martines *et al.* (dirs.) *Gramàtica del català antic*, cap. 51.

vi) Tipologia verbal i classes de construccions sintàctiques

Un últim eix en els interessos de recerca en sintaxi de Montserrat Batllori que voldríem remarcar aplega construccions amb propietats diverses. Destaquen en primer lloc algunes publicacions dedicades a l'estudi de l'evolució dels verbs psicològics i el seu capteniment sobre la base de la proposta de classificació de Belletti & Rizzi 1987 (cf. Batllori 2012, «Diacronía de los verbos psicológicos: una propuesta de entrada léxica» dins Claveria, Freixas, Prat & Torruella, eds., *Historia del léxico: perspectivas de investigación*. Frankfurt, Vervuert, p. 341-374; Batllori, Gibert-Sotelo & Pujol 2019, «Changes in the argument and event structure of psych

verbs in the history of Spanish» dins Bouzouita, Breibarth, Danckaert & Witzenhausen eds., *Cycles in Language change*. Oxford University Press, cap. 13, p. 249-270). En concret, en aquest segon treball s'analitza l'origen i el desenvolupament diacrònic en espanyol de la classe 3 de verbs psicològics de l'esmentada classificació (caracteritzats per seleccionar un experimentador en datiu i un tema en nominatiu) i es proposa dividir-los en tres subgrups d'acord amb el seu origen etimològic. Aquests i altres treballs relacionats amb els verbs psicològics que per raons d'espai no podem detallar aquí ens permeten constatar un cop més la vinculació estreta entre la investigació de la Montserrat Batllori i els avenços que paral·lelament s'anaven produint en el camp de la lingüística teòrica. Un segon grup de construccions que aquests darrers anys han estat objecte d'atenció per part de Batllori es caracteritzen per les seves propietats aspectuals divergents respecte de l'espanyol estàndard, com s'esdevé amb els gerundis de l'espanyol equatorià i andí (cf. Batllori, Hernanz & Rubio 2019, «Análisis de algunos complejos verbales del ecuatoriano» dins Haboud ed., *Lenguas en contacto: desafíos en la diversidad*. Quito, Centro de Publicaciones Pontificia Universidad Católica de Ecuador, p. 163-199; Batllori, Hernanz & Rubio 2021, «Gerund Structures in Ecuadorian Spanish» dins Cerrudo, Gallego & Roca eds., *Syntactic geolectal variation: traditional approaches, current challenges and new tools*. Amsterdam, John Benjamins, p. 225-262). En aquest darrer treball es mostra que les esmentades construccions s'integren en dos paradigmes diferents i s'aporta evidència diacrònica rellevant per demostrar que el valor aparentment anòmal que hi manifesta el gerundi deriva de propietats generals d'aquesta forma no personal en espanyol.

2.2. El que Batllori ha aportat a la fonètica i fonologia

Batllori ha demostrat una habilitat especial per copsar els models teòrics en tota la seva complexitat i la manera en què aquests són capaços d'oferir-nos una determinada perspectiva del funcionament de les llengües, enteses com a sistemes lingüístics. Això es veu clarament en el cas de les tesis generativistes pel que fa a la sintaxi, però també en l'àmbit de la fonètica. Sempre va estar atenta als estudis més punters sobre lingüística que es publicaven fora de l'estat espanyol. Així, de ben segur que al voltant del 2000 devia haver llegit el volum *Historical linguistics*:

problems and perspectives (Longman: London, editat per C. Jones l'any 1993), i hi devia haver descobert el treball de J. Ohala, «The phonetics of sound change», en què l'autor argumentava que «It is possible to do better historical phonology by taking into account the mechanism of sound change» (p. 238). Aquesta nova manera d'acostar-se al canvi fonètic, més enllà del mètode comparatiu tradicional, partia, doncs, dels fonaments fonètics de la fonologia, és a dir, tenia en compte les condicions fonètiques de percepció i producció per explicar la variació en la parla espontània i defensava, precisament, que eren aquestes propietats sincròniques «les quals mostren tendències generals de les llengües, properes, per tant, als universals lingüístics», les que permetien entendre les transformacions que s'han donat en l'evolució d'una llengua fins a arribar al seu estat actual. I és sota aquest nou paraigua que el 2001 Batllori comença a endinsar-se conjuntament amb Llach, que en aquells moments estava treballant en la seva tesi doctoral sobre els errors que es produeixen en català durant l'adquisició de les consonants, i Pujol, en una investigació que es publicarà dos anys més tard a les *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica* (Max Niermeyer Verlag: Tübingen, vol. I, p. 189-202), que portava per títol «Condiciones fonéticas de producción y percepción en segmentos consonánticos en la evolución del latín a las lenguas románicas». Aquest treball examinava sis processos de canvi, tres dels quals vinculats amb les condicions de producció (l'ensordiment d'obstruents, oclusives epentètiques i sonorització postnasal) i els altres tres, a les de percepció (vocalització de /l/ en posició de coda silábica, confusió i canvis entre /t/ i /l/ i metàtesi de la vibrant simple).

Aquest marc —que prendrà el nom de *Fonologia evolutiva* a partir de la publicació de Blevins (2004)—, escassament utilitzat en els estudis hispànics, serà també l'escollit per defensar l'existència d'un fonema labiodental sonor /v/ en el castellà primitiu, contra algunes de les tesis que fins al moment havien defensat historiadors de gran prestigi en l'evolució fonètica de l'espanyol. Els resultats es mostren en dues publicacions: Batllori, Bleuca & Rost (2009), aparegut a l'obra *Diachronic Linguistics* (Documenta Universitaria: Girona, p. 133-161) amb el títol «Evolución y adquisición fonológica de la fricativa labiodental sonora en español» i Batllori, Bleuca & Rost (2010) a *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Mouton de Gruyter: Berlin, vol. II, p. 23-32),

titulat «Nuevas reflexiones sobre la existencia de la labiodental sonora en la evolución del español». Aquest enfocament serà el que regirà també la tesi doctoral de Rost (i els seus treballs posteriors), tesi dirigida per Batllori i Bleuca Falgueras (UdG) i finalitzada el 2011, en el marc del Programa de Doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura de la Universitat de Girona, que porta per títol *Variación en los procesos de palatalización de yod segunda (o cómo la sincronía permite la explicación de la diacronía)*.

2.3. El que Batllori ha aportat a la morfologia

La incursió de Batllori en la recerca sobre morfologia derivativa va tenir lloc a finals dels anys noranta (1997-1998), amb una investigació que forma part d'un volum monogràfic de la revista *Estudi General* publicada per la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona i que portava per títol *Estudis de morfologia*. Batllori hi va participar amb un article dedicat a la rivalitat sufixal en els noms de qualitat derivats d'adjectius, del tipus *cruelza – crueldad*. El treball pren en consideració tant la perspectiva diacrònica, amb l'anàlisi de l'espanyol medieval, com la sincrònica, amb l'examen de la informació continguda en el diccionari acadèmic de 1992, i més concretament, en la seva edició en CD-Rom de 1995. Conclou que el sufix *-dad* (i les seves variants) ha estat, des dels orígens fins a l'actualitat, el més productiu en la derivació de noms de base adjectiva. D'aquest treball volem destacar-ne dos aspectes que caracteritzen el rigor de Batllori en la seva recerca i que esdevenen una constant al llarg de tots els seus treballs, fins i tot en aquells en què s'introdueix en una parcel·la de coneixement nova per a ella, com és aquest cas: en primer lloc, l'interès per organitzar i interpretar les dades a l'empara d'un marc teòric, un fet que és poc usual en els estudis històrics; i en segon lloc, l'esforç de construir un corpus *ad hoc*, significatiu per a la investigació que vol portar a terme. Pel que fa a l'aparat teòric, en aquesta recerca, Batllori conjuga dos models lexicalistes que s'articulen a l'entorn de l'organització del lexicó, un fet del tot innovador en la recerca en morfologia diacrònica: el de Lieber (1980, 1983) que té en compte per a l'anàlisi de la subcategorització dels sufixos, i el de Bybee (1988) que li serveix per posar el focus en les connexions lèxiques i la força lèxica dels derivats que estudia. Quant a la construcció del corpus, cal tenir present que en el moment en què Batllori

desenvolupa aquesta investigació els corpus de la *Real Academia Española*, tal com avui els coneixem, encara no existien. Per tant, cal posar en valor el seu esforç en la confecció d'un corpus informatitzat, ampli i representatiu, que acredita les seves conclusions. Batllori utilitza obres que domina bé, les quals havia informatitzat per a l'elaboració de la seva tesi doctoral, com són el *Cantar de Mio Cid*, el *Libro del Caballero Zifar* i *La Celestina*, i les complementa amb d'altres que havien aparegut publicades recentment en format digital, com ara les obres d'Alfons X, *Siete Partidas* i *Estoria de España*. També hi afegeix alguns fragments de l'obra de González Ollé (1993) que informatitza pensant en aquest estudi. Cal posar en relleu que les dades de totes aquestes fonts apareixen ordenades en un nodrit apèndix, de 19 pàgines, a manera de concordança, informació que ajuda a comprendre aquesta recerca en tota la seva extensió i complexitat.

L'interès de Batllori en l'àmbit de la derivació verbal neix arran del seu primer estudi sobre els verbs psicològics (Batllori 2012, «Diacronía de los verbos psicológicos: una propuesta de entrada léxica», vegeu *supra*). En particular, Batllori es pregunta perquè l'espanyol acaba generant una forma com el verb *apetecer*, procedent del llatí *appetere*, format al seu torn pel preverb *ad-* i el verb *petere*, però sense el sufix *-scere*. La recerca per poder donar resposta a aquest interrogant la va portar a analitzar els canvis morfosintàctics en la gènesi dels verbs complexos que van tenir lloc en el pas del llatí a les llengües romàniques, centrant-se sobretot en la variació afixal, el significat dels verbs i la seva estructura argumental. Així, el 2012 publica juntament amb Pujol el treball que porta per títol «El prefijo *a-* en la formación de derivados verbales» i el 2015, en solitari, «La parasíntesis a la luz de los datos históricos de los verbos en *a-* y *-escer*». Aquest últim estudi constitueix l'anàlisi més aprofundida que existeix dels verbs en *-ecer* de l'espanyol en la seva evolució diacrònica, al mateix temps que interpreta en clau històrica el concepte de parasíntesi, tan debatut en la morfologia sincrònica de finals de segle xx.

En el terreny de la recerca en morfologia, cal destacar també la direcció de Batllori, juntament amb Acedo-Matellán (Cambridge University) i Pujol (UdG), de la tesi doctoral de Gibert-Sotelo, finalitzada el 2017, en el marc del Programa de Doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura de la Universitat de Girona, titulada *Source and negative prefixes: On the syntax-lexicon interface and the encoding of spatial relations*.

2.4. Amb un ull a la pragmàtica

La investigació de Batllori ha tingut també en compte la influència dels processos pragmàtics en el canvi lingüístic. Aquesta perspectiva, inhabitual en els estudis diacrònics, apareix ja en el treball de Batllori, Sánchez & Suñer, publicat a *Visor* el 2001 —«La evolución del sistema de nexos adverbiales del español: un proceso cíclico entre pragmática y sintaxis (el caso de *que*)»— i resulta fonamental en publicacions recents com Batllori & Rost 2020 («Pragmatic, syntactic and phonological evidence in favor of the grammaticalization of Northern Catalan negative *pocl/poca*», *Italian Journal of Linguistics* 32.2, p. 3-32).

Altrament, la incidència dels processos pragmàtics en l'àmbit de l'aprenentatge d'una llengua estrangera es desenvolupa en la tesi doctoral de Tro, dirigida per Batllori i Jauregui Ondarra (Universitat d'Utrecht), que porta per títol *A pragmatic approach to negotiation and co-construction of meaning in intercultural second language acquisition*. Aquesta tesi va ser defensada el 2021 en el marc del Programa de Doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura de la Universitat de Girona.

Els processos pragmàtics constituïran també un eix vertebrador en la darrera recerca de Batllori que connecta el canvi lingüístic i l'adquisició de la llengua, vincles que ja des de finals dels anys 80 han posat de manifest diferents autors (cf. per exemple, Bybee 1985 i 1988, i Gelderen 2018). En aquesta línia destaca la conferència per invitació de Batllori i Roca titulada «Diachrony and acquisition of *ser* and *estar*: formal features and pragmatic processes» que va ser presentada el 2019, en el *Workshop COROLA. Copulas within and across Romance Languages*, celebrat a la Universidad de Alcalá de Henares.

3. PER CONCLoure

Amb aquesta presentació hem volgut posar en relleu alguns dels aspectes cabdals de la trajectòria acadèmica de Montserrat Batllori, particularment la docent i la investigadora.

Quant a la docència, Batllori ha portat a terme un treball colossal. Des del seu començament com a professora, ha destacat per la seva intensa dedicació a les classes, el seu rigor acadèmic i la passió per la matèria. Subratllem l'ampli ventall d'assignatures que ha impartit al llarg dels anys i també les metodologies docents utilitzades sempre pensant en l'alumnat. Així, per una banda podem dir que Batllori fonamenta en les obres de referència i també en el domini de la recerca més actual el coneixement que ha transferit. I per l'altra, que es caracteritza per una gran capacitat comunicativa i motivadora dels alumnes vers la lingüística històrica (en totes les seves vessants) i la variació, sabers que ha sabut relacionar amb gran mestratge. Cal remarcar que una manera creativa que ha tingut d'apropar el coneixement de la gramàtica històrica i de la dialectologia als estudiants ha estat portant a l'aula els mètodes que guien la recerca lingüística, fent-se preguntes, fent conèixer les tesis dels experts, fent interpretar les dades, en definitiva, introduint el cuquet de la curiositat per trobar una resposta acadèmica als interrogants que es planteja la comunitat científica.

Pel que fa a la recerca, insistirem en algunes de les constants que defineixen la seva activitat investigadora. En primer lloc, tal com queda ja palès a la seva tesi doctoral, Batllori situa la investigació diacrònica dins del marc teòric de la gramàtica generativa. Aquest fet —juntament amb un maneig molt solvent de les dades— és determinant en la seva obra. En segon lloc, cal remarcar la incardinació harmònica de diacronia i sincronia que es veu reflectida en molts dels seus estudis: nombrosos fenòmens lingüístics, en efecte, poden ser objecte d'una visió més holística si hom integra ambdós punts de vista en l'anàlisi. Finalment, resulta important incidir en un dels eixos vertebradors de l'obra de Montserrat Batllori, com és la rellevància de la perspectiva comparatista i l'interès per la variació. Aquest interès, que depassa l'àmbit de les llengües romàniques, resulta especialment fructífer en el cas de dues llengües properes, com ara el català i l'espanyol. En efecte, l'anàlisi de les seves similituds i de les seves diferències —molt present en els estudis de Batllori— esdevé un aliat eficaç a l'hora de detectar i formular primitius de caràcter més general, de forma congruent amb l'anomenada aproximació microparamètrica postulada per Kayne, entre altres lingüistes.

Amb tot el que hem exposat, queda ben clar que la Montserrat Batllori ha estat al llarg d'aquests 30 anys una professora, investigadora, companya

i amiga excel·lent. Aquest text no hagués estat possible sense la seva disciplina i pulcritud, que han fet que deixés anotat cada detall de la seva vida acadèmica en el servidor *habilis*. Nosaltres només hi hem posat el record, l'agraïment en majúscules i l'emoció d'haver compartit amb ella molts moments entranyables. Com diu el poeta, es tracta de viure-ho tot.

MARIA LLUÏSA HERNANZ CARBÓ, ISABEL PUJOL PAYET
Desembre de 2023

PUBLICACIONS DE MONTSERRAT BATLLORI DILLET

Revistes

1992

Batllori Dillet, Montserrat. 1992. «Preliminary Remarks on Old Spanish Auxiliaries: *Haber, Ser* and *Estar*», *Catalan Working Papers in Linguistics 2*: 87-112.

1995

Batllori Dillet, Montserrat; Sánchez Lancis, Carlos; i Suñer Gratacós, Avel·lina. 1995. «The incidence of Interpolation on the Word Order of Romance Languages», *Catalan Working Papers in Linguistics 4* (2): 185-209.

1996

Batllori Dillet, Montserrat; Pujol Payet, Isabel; i Sánchez Lancis, Carlos. 1996. «The Syntactic Information in the *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico* by J. Corominas and J. A. Pascual as expressed in the database 'Syntax.dbf'», *Catalan Working Papers in Linguistics 5* (2): 153-167.

1997

Batllori Dillet, Montserrat. 1997. «Derivación y diacronía», *Estudi General (Estudis de Morfologia)* 17-18: 111-143.

2005

Batllori Dillet, Montserrat ; Iglésias Franch, Narcís ; i Martins, Ana M. 2005. «Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval», *Caplletra: revista internacional de filologia* 38: 137-177.

Batllori Dillet, Montserrat i Avel·lina Suñer Gratacós. 2005. «Valors adverbials associats a la conjunció *que*: un estudi històric», *Caplletra: revista internacional de filologia* 38: 279-301.

2013

Batllori Dillet, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz Carbó. 2013. «Emphatic Polarity Particles in Spanish and Catalan», *Lingua* 128: 9-30.

2017

Batllori, Montserrat i Assumpció Rost. 2017. «Orden de palabras y posición de los clíticos pronominales en las construcciones imperativas de las lenguas románicas medievales», *Estudios lingüísticos e literarios* 58: 155-185.

2020

Batllori, Montserrat i Ioanna Sitaridou. 2020. «Fronting in Old Spanish», *Glossa: A Journal of General Linguistics* 5 (1): 1-39.

Batllori, Montserrat i Assumpció Rost. 2020. «Pragmatic, syntactic and phonological evidence in favour of the grammaticalisation of Northern Catalan negative *poc/poca*», *Italian Journal of Linguistics* 32 (2): 3-32.

Edicions

2005

Batllori Dillet, Montserrat; Hernanz Carbó, Maria Lluïsa; Picallo Soler, Carme; i Roca Urgell, Francesc (eds.). 2005. *Grammaticalization and Parametric Variation*. Oxford: Oxford University Press.

2011

Batllori Dillet, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz Carbó (eds.). 2011. *Generative Diachronic Syntax: Word Order and Information Structure*, Volum monogràfic de *Catalan Journal of Linguistics* 10.

Llibres i capítols de llibre

1996

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *Poema de Myo Çid, Concordancias A-Z*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum II.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *La Fazienda de Ultramar, Concordancias A-EP*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum III.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *La Fazienda de Ultramar, Concordancias ER-Z*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum IV.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *Calila e Dimna, Concordancias A-E*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum V.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *Calila e Dimna, Concordancias F-Z*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum VI.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *El Libro del Cauallero Zifar, Concordancias F-Z*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum VII.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *La Celestina, Concordancias A-LL*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum VIII.

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. *La Celestina, Concordancias LL-Z*. Dins *Aspectos tipológicos y cambio sintáctico en la evolución del latín clásico al español medieval y preclásico*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de Publicacions. Volum IX.

2000

Batllori Dillet, Montserrat i Francesc Roca Urgell. 2000. «The value of Definite Determiners from Old Spanish to Modern Spanish». Dins Susan Pintzuk, George Tsoulas & Anthony Warner (eds.), *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*, 241-254. Oxford: Oxford University Press.

2005

Batllori Dillet, Montserrat; Hernanz Carbó, Maria Lluïsa; Picallo Soler, Carme; i Roca Urgell, Francesc. 2005. «Grammaticalization and Parametric Variation». Dins Montserrat Batllori Dillet, Maria Lluïsa Hernanz Carbó, Carme Picallo Soler & Francesc Roca Urgell (eds.), *Grammaticalization and Parametric Variation*, 1-25. Oxford: Oxford University Press.

2007

Batllori Dillet, Montserrat. 2007. «La gramaticalització en Gramàtica Generativa». Dins Teresa Cabré Monné (ed.), *Lingüística teòrica: anàlisi i perspectiva II. Catalan Journal of Linguistics. Monografies*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

2009

Batllori Dillet, Montserrat ; Blecua Falgueras, Beatriz ; i Rost Bagudanch, Assumpció. 2009. «Evolución y adquisición fonológica de la fricativa labiodental sonora en español». Dins Joan Rafel (ed.), *Diachronic Linguistics*, 135-163. Girona: Documenta Universitaria.

Batllori Dillet, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz Carbó. 2009. «En torno a la polaridad enfática en español y en catalán: un estudio diacrónico y comparativo». Dins Joan Rafel (ed.), *Diachronic Linguistics*, 373-406. Girona: Documenta Universitaria.

Batllori Dillet, Montserrat i Avel·lina Suñer Gratacós. 2009. «Universales lingüísticos e itinerarios del cambio: la formación de nexos complejos románicos». Dins Joan Rafel (ed.), *Diachronic Linguistics*, 299-319. Girona: Documenta Universitaria.

Batllori Dillet, Montserrat; Castillo Herrero, M. Elena; i Roca Urgell, Francesc. 2009. «Relation between changes: the location and possessive grammaticalization path in Spanish». Dins Joan Rafel (ed.), *Diachronic Linguistics*, 321-371. Girona: Documenta Universitaria.

2011

Batllori Dillet, Montserrat i Francesc Roca Urgell. 2011. «Grammaticalization of SER and ESTAR in Romance». Dins Dianne Jonas, John Whitman & Andrew Garrett (eds.), *Grammatical Change: Origins, Nature, Outcomes*, 73-92. Oxford: Oxford University Press.

2012

Batllori Dillet, Montserrat. 2012. «Diacronía de los verbos psicológicos: una propuesta de entrada léxica». Dins Gloria Claveria Nadal, Margarita Freixas Alas, Marta Prat Sabater & Joan Torruella i Casañas (eds.), *Historia del léxico: perspectivas de investigación*, 341-374. Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.

Batllori Dillet, Montserrat i Avel·lina Suñer Gratacós. 2012. «Los nexos causales y finales en el *Curial e Güelfa*. Descripción de una sincronía histórica». Dins Antoni Ferrando (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*, 481-514. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

2015

Batllori Dillet, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz Carbó. 2015. «Weak Focus and Polarity: Asymmetries between Spanish and Catalan». Dins Theresa Biberauer & George Walkden (eds.), *Syntax over Time: Lexical, Morphological and Information-Structural Interactions*, 280-298. Oxford: Oxford University Press.

Batllori Dillet, Montserrat. 2015. «The significance of Formal Features in Language Change Theory and the Evolution of Minimizers». Dins Pierre Larrivée & Chungmin Lee (eds.), *Negation and polarity: Experimental perspectives*, 347-377. Suïssa: Springer International Publishing.

Batllori Dillet, Montserrat. 2015. «Análisis comparativo de las construcciones de dislocación a la derecha y su incidencia en el

orden de palabras del español, catalán y portugués medievales». Dins Mónica Castillo Lluch & Marta López Izquierdo (coords.), *El orden de palabras en la historia del español y otras lenguas iberorromances*, 83-110. Madrid: Visor Libros.

2016

Batllori, Montserrat; Buenafuentes, Cristina; Clavería, Gloria; Freixas, Margarita; Huertas, Sheila; Julià, Carolina; Muñoz, Laura; Paz, Anna; Prat, Marta; Pujol, Isabel; Rost, Assumpció; i Torruella, Joan. 2016. «La morfología léxica en el Portal de léxico hispánico: resultados del proyecto de investigación (FFI2011-24183)». Dins Cristina Buenafuentes, Gloria Clavería & Isabel Pujol (eds.), *Cuestiones de morfología léxica*, 167-229. Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.

Batllori Dillet, Montserrat. 2016. «El valor modal de *haber* en los futuros y condicionales analíticos». Dins Carlota de Benito Moreno & Álvaro S. Octavio de Toledo y Huerta (eds.), *En torno a 'haber'. Construcciones, usos y variación desde el latín hasta la actualidad*, 33-78. New York / Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH: Studia Romanica et Linguistica, 46.

2019

Batllori Dillet, Montserrat; Gibert-Sotelo, Elisabeth; i Pujol Payet, Isabel. 2019. «Changes in the argument and event structure of psych verbs in the history of Spanish». Dins Miriam Bouzouita, Anne Breitbarth, Lieven Danckaert & Elisabeth Witzenhausen (eds.), *Cycles in Language Change*, 249-270. Oxford: Oxford University Press.

Batllori Dillet, Montserrat; Hernanz Carbó, Maria Lluïsa; i Rubio Alcalá, Carlos. 2019. «Análisis de algunos complejos verbales del ecuatoriano». Dins Marleen Haboud (coord.), *Lenguas en contacto: desafíos en la diversidad*, 163-199. Quito (Ecuador): Centro de Publicaciones Pontificia Universidad Católica de Ecuador.

2021

Batllori Dillet, Montserrat. 2021. «La estructura informativa del español antiguo». Dins María Victoria Escandell & Manuel Leonetti (eds.) *Estructura informativa*, 217-250. Madrid: Visor.

Batllori Dillet, Montserrat. 2021. «Ordre de mots i estructura informativa a la llengua de Francesc Eiximenis». Dins Sadurní Martí & Xavier Renedo (eds.), *Francesc Eiximenis. Vida, obra i transmissió*, 165-180. Girona: Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes.

Batllori Dillet, Montserrat; Hernanz Carbó, Maria Lluïsa; i Rubio Alcalá, Carlos. 2021. «Gerund Structures in Ecuadorian Spanish». Dins Alba Cerrudo, Ángel J. Gallego & Francesc Roca (eds.), *Syntactic geolectal variation: traditional approaches, current challenges and new tools*, 225-262. Amsterdam: John Benjamins.

Batllori Dillet, Montserrat i Avel·lina Suñer Gratacós. En premsa. «Les construccions comparatives i les consecutives ponderatives». Dins Josep Martines *et al.* (dirs.), *Gramàtica del català antic*, cap. 51.

Publicacions en actes de congressos

1996

Batllori Dillet, Montserrat. 1996. «Breve estudio comparativo de algunas construcciones sintácticas con *haber* y *ser* en castellano medieval». Dins A. Alonso González, L. Castro Ramos, B. Gutiérrez Rodilla y J. A. Pascual Rodríguez (eds.), *Actas del III Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. I: 219-230. Madrid: Arco Libros.

1998

Batllori Dillet, Montserrat. 1998. «El sintagma nominal: Génesis del artículo y distribución de los complementos nominales desde una perspectiva diacrónica». Dins Giovanni Ruffino (ed.), *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza. Università di Palermo 18-24 settembre 1995*, vol. I: 57-67. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Batllori Dillet, Montserrat i Francesc Roca Urgell. 1998. «Orden 'Nombre - Complemento' en español». Dins Giovanni Ruffino (ed.), *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza. Università di Palermo 18-24 settembre 1995*, vol. II: 61-73. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Batllori Dillet, Montserrat. 1998. «Naturaleza y distribución de los determinantes y modificadores nominales en las lenguas románicas». Dins Paolo Ramat & Elisa Roma (eds.), *Sintassi storica: Atti del XXX Congresso Internazionale della Società di Linguistica Italiana. Pavia, 26-28 settembre 1996*, vol 39: 547-56. Roma: Bulzoni.

Batllori Dillet, Montserrat. 1998. «La impersonalización en español medieval: Recursos formales y semánticos». Dins Claudio García Turza, Fabián González Bachiller y Javier Mangado Martínez (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. La Rioja, 1-5 de abril de 1997*, vol. I: 381-393. Logroño: Universidad de la Rioja, Servicio de Publicaciones.

Blecua, José Manuel; Clavería, Gloria; Sánchez, Carlos; Prat, Marta; Torruella, Joan; Egido, M.ª Cristina; Le Men, J. Yvonne; Morala, José Ramón; Batllori, Montserrat; i Pujol, Isabel. 1998. «El Proyecto de informatización del DCECH: aplicaciones y resultados». Dins Claudio García Turza, Fabián González Bachiller y Javier Mangado Martínez (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. La Rioja, 1-5 de abril de 1997*, vol. II: 33-42. Logroño: Universidad de la Rioja, Servicio de Publicaciones.

2000

Batllori Dillet, Montserrat. 2000. «La impersonalización en español medieval: Recursos formales y semánticos (II)». Dins Annick Englebert, Michel Pierrard, Laurence Rosier et Dan Van Raemdonck (eds.), *Actes du XXIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes, Bruxelles, 23-29 juillet 1998*, vol. II : *Les nouvelles ambitions de la linguistique diachronique*, 15-24. Tübingen : Max Niemeyer Verlag.

2001

Batllori Dillet, Montserrat; Sánchez Lancis, Carlos; i Suñer Gratacós, Avel·lina. 2001. «La evolución del sistema de nexos adverbiales del español: un proceso cíclico entre pragmática y sintaxis (el caso de *que*)». Dins José Jesús de Bustos Tovar, Patrick Charaudeau, José Luis Girón Alconchel, Silvia Iglesias Recuero y Covadonga López Alonso (coords.), *Lengua, discurso y texto: I Simposio Internacional de Análisis del Discurso*, 227-239. Madrid: Visor.

2002

Batllore Dillet, Montserrat; Castillo Herrero, M. Elena; i Pujol Payet, Isabel. 2002. «Hipótesis inacusativa y verbos de movimiento: perspectiva diacrónica». Dins Alberto Bernabé, José Antonio Berenguer, Margarita Cantarero y José Carlos de Torres (eds.), *Presente y futuro de la lingüística en España. La Sociedad de lingüística 30 años después. Actas del II Congreso de la Sociedad Española de Lingüística*, vol. II: 128-136. Madrid: Infoprint, S. L.

Batllore Dillet, Montserrat. 2002. «La sintaxis de los determinantes en el Calila e Dimna». Dins María Dolores Muñoz Núñez, Ana Isabel Rodríguez-Piñero Alcalá, Gérard Fernández Smith y Victoria Benítez Soto (eds.), *Actas del IV Congreso de Lingüística General. Cádiz, 3-6 de abril de 2000*, vol. II: 191-203. Cádiz / Alcalá: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz y Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares.

2003

Batllore Dillet, Montserrat i Fracesc Roca Urgell. 2003. «La extensión del artículo en español medieval y preclásico». Dins Fernando Sánchez Miret (ed.), *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica. Salamanca, Universidad de Salamanca, 24-30 de septiembre de 2001*, vol. II, 1: 99-113. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Batllore Dillet, Montserrat; Llach Carles, Sílvia ; i Pujol Payet, Isabel. 2003. «Condiciones fonéticas de producción y percepción en segmentos consonánticos en la evolución del Latín a las lenguas románicas». Dins Fernando Sánchez Miret (ed.), *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica. Salamanca, Universidad de Salamanca, 24-30 de septiembre de 2001*, vol. I: 189-202. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

2004

Batllore Dillet, Montserrat; Blecua Falgueras, Beatriz ; Castillo Herrero, M. Elena; i Pujol Payet, Isabel. 2004. «Verbos de movimiento en los diccionarios monolingües del español». Dins Paz Battaner i Janet DeCesaris (eds.), *De Lexicografía: Actes del I Symposium Internacional de Lexicografía*, 229-239. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra.

2006

Batllori Dillet, Montserrat. 2006. «ESSE, SEDERE y STARE en el *Cantar de Myo Çid*: usos y valores». Dins J. José Jesús de Bustos Tovar & José Luis Girón Alconchel (eds.), *Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Madrid, 29 de septiembre – 3 de octubre de 2003*, vol. I: 489-499. Madrid: Arco Libros.

Batllori Dillet, Montserrat. 2006. «Sincronia i diacronia de SER i ESTAR». Dins Sadurní Martí (Coord.), *Actes del 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Girona, 8-14 de setembre de 2003*, vol. II: 43-54. Barcelona: AILLC (Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes), Universitat de les Illes Balears, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

2008

Batllori Dillet, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz Carbó. 2008. «La polaridad negativa enfática en español: un estudio diacrónico y comparativo». Dins Concepción Company y José G. Moreno de Alba (eds.), *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Mérida (Yucatán), México, 4-8 de septiembre de 2006*, vol. II: 1183-1200. Madrid: Arco Libros.

Batllori Dillet, Montserrat i Avel·lina Suñer Gratacós. 2008. «Codificación sintáctica de nexos complejos: los adjuntos adverbiales en la lengua medieval». Dins Concepción Company y José G. Moreno de Alba (eds.), *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Mérida (Yucatán), México, 4-8 de septiembre de 2006*, vol. II: 1673-1689. Madrid: Arco Libros.

2010

Batllori Dillet, Montserrat. 2010. «La periferia izquierda del sintagma nominal: artículo ante posesivo en español medieval». Dins Maria Iliescu, Heidi M. Siller-Runggaldier et Paul Danler (eds.), *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Innsbruck, 3-8 de septembre de 2007*, vol. II, 5b: 419-430. Berlin: Mouton de Gruyter.

Batllori Dillet, Montserrat ; Blecua Falgueras, Beatriz ; i Rost Bagudanch, Assumpció. 2010. «Nuevas reflexiones sobre la existencia de la

labiodental sonora en la evolución del español». Dins Maria Iliescu, Heidi M. Siller-Runggaldier et Paul Danler (eds.), *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Innsbruck, 3-8 de septembre de 2007*, vol. II, 4: 23-32. Berlin: Mouton de Gruyter.

2012

Batllori Dillet, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz Carbó. 2012. «Foco oracional y polaridad: en torno a una asimetría entre el español y el catalán». Dins Emilio Montero Cartelle (ed.), *Actas del VIII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Santiago de Compostela, 14-18 de septiembre de 2009*, vol. II, 3.9: 2621-2636. Santiago de Compostela: Meubook.

Batllori Dillet, Montserrat i Pujol Payet, Isabel. 2012. «El prefijo *a-* en la formación de derivados verbales». Dins Emilio Montero Cartelle (ed.), *Actas del VIII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Santiago de Compostela, 14-18 de septiembre de 2009*, vol. I, 3.2: 659-671. Santiago de Compostela: Meubook.

2015

Batllori Dillet, Montserrat. 2015. «La parasíntesis a la luz de los datos históricos de los verbos en *a-* y *-esçer*». Dins José María García Martín et al. (eds.), *Actas del IX Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. I: 615-634. Madrid: Iberoamericana Vervuert.

2018

Batllori, Montserrat; Gibert-Sotelo, Elisabeth; i Pujol, Isabel. 2018. «Cambios aspectuales en la evolución de los verbos psicológicos del español». Dins María Luisa Arnal Purroy, Rosa María Castañer Martín, José M.ª Enguita Utrilla, Vicente Lagüéns Gracia y María Antonia Martín Zorraquino (eds.), *Actas del X Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española. Zaragoza, 7-11 de septiembre de 2015*, vol. I: 497-512. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

Ressenyes

1998

Batllori Dillet, Montserrat. 1998. Ressenya d'André Martinet. 1997. *De las estepas a los oceanos. El indoeuropeo y los 'indoeuropeos'*, 360 pàgines. Madrid: Gredos. Localització: «El indoeuropeo», *Qué leer*, Octubre de 1998.

2004

Batllori Dillet, Montserrat i Anna Gavarró. Ressenya de Susann Fischer. 2002. *De Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, 268 pàgines. Berlín: Mouton de Gruyter. Localització: *Zeitschrift für Katalanistik / Revista d'Estudis Catalans* 17, 257-261.

Batllori Dillet, Montserrat i Anna Gavarró. Ressenya de Susann Fischer. 2002. *De Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, 268 pàgines. Berlín: Mouton de Gruyter. Localització: *Llengua i Literatura: revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura* 15, 623-627.

PRIMERA PART

VARIACIÓ GEOLECTAL I VARIANTS ROMÀNIQUES

TRUE AND APPARENT SATELLITE-FRAMED ROMANCE

ROMANSH AND NORTHERN
ITALIAN VARIETIES

VÍCTOR ACEDO-MATELLÁN

University of Oxford

victor.acedo-matellan@oriel.ox.ac.uk

Keywords

language contact, northern Italian Romance, Rhaeto-Romance, Romansh, Talmy's typology

Mots clau

contacte lingüístic, retoromànic, romanç del nord d'Itàlia, romanx, tipologia de Talmy

Abstract

Northern Italian Romance and Romansh varieties exhibit particle-verb constructions, which has been interpreted as a sign that they are both satellite-framed languages (Talmy 2000). However, only in Romansh is the particle truly obligatory for the sense of directionality to be preserved, as in Germanic. Other evidence further suggests the satellite-framed nature of Romansh varieties. In the rest of Romance, the verb can encode directionality on its own. Contact with Germanic may have induced a reanalysis of the particle in Romansh so that it became the encoder of directionality.

Resum

Les varietats romàniques del nord d'Itàlia i certes varietats del romanx presenten construccions de verb amb partícula, la qual cosa ha fet pensar que es tracta de llengües d'emmarcament en el satèl·lit (Talmy 2000). Tanmateix, només en romanx la partícula és realment obligatòria perquè es preservi el sentit de direccionalitat, com en germànic. Altres fets suggereixen la naturalesa d'emmarcament en el satèl·lit de les varietats romanxes. A la resta de varietats romàniques, el verb pot codificar la direccionalitat per si mateix. El contacte amb el germànic podria haver induït una reanàlisi de la partícula en romanx perquè esdevingués el codificador de la direccionalitat.

1. INTRODUCTION

Complex predicates of removal like ‘wash away’ or ‘remove by washing’, exhibit a type of crosslinguistic variation that can be amenable to Talmy’s (2000) well-known typology, even in closely related languages like Latin and Catalan:

- (1) a. [Aqua] maculas vestium #(e-)lui.
liquid.ABL stains.ACC clothes.GEN out-wash.INF.PASS
‘That with this liquid the stains of clothes are washed out.’
(Classical Latin; Plin. nat. 20, 72)
- b. Diuen que aquest líquid renta les tasques de la roba.
say.3PL that this liquid washes the stains of the clothes

In Latin the element encoding directionality, namely, the removal of the stains, is non-verbal, a *satellite*: the prefix *e-* ‘out’. In Catalan, directionality can be expressed directly in the verb *rentar* ‘wash, wash away’. Latin is *s(atellite)*-framed and Catalan is *v(erb)*-framed.

This basically empirical contribution, honouring Montse Batllori and her work on linguistic variation, scrutinizes the expression of complex events of removal and other types of complex change of state events in the varieties of Rhaeto-Romance (RR, from now on) spoken in Switzerland, namely, Romansh varieties. I compare them with the geographically close varieties of northern Italian Romance (NIR, from now on). Concurring with authors like Mateu and Rigau (2010) that NIR is only apparently *s*-framed, I show that Romansh, by contrast, does show the signs of true *s*-framedness. As in previous studies on particle-verb constructions in RR, I suggest that this behaviour of Romansh is due to contact with *s*-framed Germanic, but unlike previous studies I show that this is not a lexical trait, but a syntactic trait distinguishing Romansh from NIR.

Section 1 presents NIR as apparently *s*-framed. Section 2 shows how some varieties of Romansh are truly *s*-framed. Section 3 provides a formal

analysis of the distinction between *v*-framed NIR and Italian, on the one hand, and *s*-framed Romansh, on the other. Section 4 speculates on the role of language contact in the development of *s*-framedness in Romansh. Section 5 concludes.

2. NORTHERN ITALIAN ROMANCE AS APPARENTLY SATELLITE-FRAMED

Several authors have suggested that the varieties of Romance spoken in northern Italy and eastern Switzerland, encompassing RR, are *s*-framed: Iacobini and Masini (2006) for Italian, Berthele (2006) and Iacobini (2012) for RR, among others. Specifically, it has been observed that these varieties of Romance, by contrast with other varieties of Central, Western, and Eastern Romance, make a wide use of verb-particle combinations, a *prima facie* characteristic of *s*-framed languages (Talmy 2000):¹

- (2) venire giù; lavarevia; mettere sotto
 come down wash away put under 'to run over'
 (Italian; Iacobini and Masini 2006:156)
- (3) sentarse zò; nar via; rampegarse su
 sit down go away climb up
 (Trentino; Iacobini 2015:647)
- (4) I ga magnà fora tuto.
 they have eaten out everything
 'They ate up everything.'
 (Venetan dialects; Benincà and Poletto 2006:10)
- (5) lavè jö; damanè dô; taié ia
 wash away ask after 'check' cut off
 (RR: Ladin of Val Badia; Mair 1984:41)
- (6) far oura; trar aint; quintar sü
 do out draw in count up
 'open' 'put on' 'tell, narrate'
 (RR: Vallader Romansh; Andry 1993:2)

¹ See also similar constructions in Friulian RR (Vicario 1997), the Appennine dialects (Begioni 2003), Bergamasque (Bernini 2012), and the varieties of RR spoken in the Surselva and Val Badia (Buchli 2014). See also lists of particle verbs in different Romansh varieties in Ebnetter (1994).

Facts such as the above have been levelled against Talmy's classification of Romance as uniformly involving a v-framed system, particularly with respect to Italian, as can be gathered from the following excerpts by different scholars:

[V] and P are not to be considered separate constituents, but rather parts of a unique verbal construction where the V functions as the head and the P as a modifier, or 'satellite' [...]. (Masini 2005:156-157)

[It] is evident that Italian does not conform to Talmy's generalization, since it behaves more like English than Spanish. Of course, this does not mean that Italian lacks verbal roots incorporating Path. Rather, it means that this is not the privileged way of realizing Path in present-day Italian. Indeed, Italian displays a hybrid (and to a certain extent redundant) system of motion verbs. (Iacobini and Masini 2006:163)

Italian would at the same time be (together with English, German, Dutch, Russian...) in the category of satellite-framed languages. (Simone 2008:23; my translation: VA)

Some minor varieties which use post-verbal particles as the principal means of expressing direction of motion (especially northeastern dialects of Italy and Rhaeto-Romance languages) can be classified unequivocally as Satellite-framed. With regard to major standard Romance languages, current Italian displays a larger number of features that are typical of the Satellite-framed type than either Spanish or French. (Iacobini 2012:367)

Mateu and Rigau (2010) dispute the claim that the availability of particle-verb constructions is a problem for the classification of Italian in particular, or Romance in general, as v-framed in the sense of Talmy. Specifically, these authors have pointed out that the verb-particle combinations licensed in Romance involve verbs that already encode directionality or result, like It. *correre* 'run', contrasting with non-directional verbs like *danzare* 'dance':²

2 Iacobini (2015:642) does acknowledge a difference between particle verbs in Germanic and Romance:

Unlike Germanic languages, the most frequently employed verbs in Romance PVs [Particle Verbs; my clarification: VA] are generic verbs of motion, verbs of putting and removing, and path verbs. The manner of motion verbs that preferentially occur in Romance PVs expressing displacement or boundary-crossing events are those «that are not readily conceived of as activities, but, rather, as 'instantaneous' acts» [...], i.e. verbs that either encode a rapid, often sudden movement (e.g., 'to jump'), or verbs which express an orientation: e.g., removal from a reference point (e.g., It. *sbucare* 'to come out suddenly, pop out', *scappare* 'to escape') or movement toward a goal (e.g., It. *irrompere* 'to burst into', *scagliarsi* 'to lunge', *tuffarsi* 'to dive').

- (7) Gianni é corso/*danzato via.
 Gianni is run/danced away
 ‘Gianni ran/danced away.’

(Italian; Mateu and Rigau 2010:243)

As pointed out by Mateu and Rigau (2010), the fact that the verb encodes directionality independently from the particle explains why the particle is omissible in certain particle-verb combinations expressing removal in varieties of Italian Romance, without the sense of removal disappearing, as shown in the next Italian examples from Masini (2005:149):

- (8) a. Luca ha lavato via la macchia.
 Luca has washed away the stain
 b. Luca ha lavato la macchia subito.
 Luca has washed the stain immediately
 ‘Luca washed away the stain immediately.’

By contrast, in the case of Germanic particle verbs if the particle is dropped the interpretation changes substantially. In the case of constructions of removal, the removal sense is lost:

- (9) John washed the stain ??(away). (Mateu and Rigau 2010:262)
- (10) Die Flecken *(aus)-waschen. (German)
 the stains out-wash.INF
 ‘Wash the stains away.’

The claim that the particle in Romance is merely reinforcing the directionality already expressed in the verb is further supported by the fact that these verb-particle combinations, as the ones in (12) from Piedmont Italian, do not admit unselected objects of the kind shown in (11):

- (11) John worked his debts *(off). (Mateu 2012:265)
- (12) a. *Luigi ha lavorato via i debiti.
 Luigi has worked away the debts
 b. *Hanno tagliato giù l’impiccho.
 they have cut.PTCP down the=hanged man
 c. *Maria aveva dormito/ballato via le sue preoccupazioni.
 Maria had slept/danced away her worries

Thus, it seems that the particle in the above Italian examples is only apparently encoding directionality, i.e., it is only apparently a satellite in Talmy’s terms (pace Masini 2005). Concentrating on predicates of removal like *lavare via* ‘wash away’, these Italian predicates turn out to

be more similar to those found in other Romance languages than those found in *s*-framed German (10) or English, in that in the latter the particle is obligatory for the removal sense to be preserved. The difference between Italian (8a) and, for instance, Catalan (1b) lies in the fact that in Catalan no particle at all is used.

3. TRUE SATELLITE-FRAMEDNESS IN ROMANSH VARIETIES

I concur with Mateu and Rigau's (2010) observations that NIR varieties, at least those referred to by Masini (2005), among others, are only apparently *s*-framed. However, I claim that some geographically close varieties of Romance, to wit, the RR varieties spoken in Switzerland, do behave like *s*-framed, according to their tests. I present observations based on a battery of grammaticality judgments elicited from 4 different native speakers of the Surselvan (Laax), Vallader (Zuoz), and Puter (Schlarigna, Samedan) dialects of Romansh, that is, Swiss RR, represented on the next Romansh dialectal map of the canton of Grisons:

Figure 1. Geographical distribution of the 5 official varieties (Schriftsidiome) of Romansh in the canton of Grisons, in South East Switzerland

Source: BFS, ThemaKart, Neuchâtel, 2005 (Furer 2005:22)

Let us begin by examining predicates of manner of removal, namely, the Romansh correspondences of *wash away*, *scrape off*, and *scratch off*. In these varieties the particle seems compulsory for the removal sense to be maintained:

- (13) a. Lavar *(ora) ils tacs. (Surselvan)
 wash out the stains
- b. La chamischa eira plain maclas
 the shirt was full stains
 ma Victoria las ho lavedas *(our). (Vallader)
 but Victoria them has wash.PTCP.F.PL out
 ‘The shirt was full of stains but Victoria has washed them out.’
- c. La chamischa (d’)eira plaina da maclas
 the shirt was full.F of stains
 ma Selina las ho lavedas */?(our).³ (Puter)
 but Selina them has wash.PTCP.F.PL out
 ‘The shirt was full of stains but Selina has washed them out.’
- (14) a. Sgarar *(naven/giu) la vernisch. (Surselvan)
 scrape away/down the paint
- b. Selina ho cumpro üna chadregia antica e Gian
 Selina has buy.PTCP an chair old and Gian
 ho sgratto *(davent/giò) la vernisch. (Vallader/Puter)
 has scrape.PTCP away/down the paint
 ‘Selina has bought an old chair and Gian has scraped away the paint.’
- (15) a. Sgarar *(naven/giu) l’etichetta. (Surselvan)
 scratch away/down the=label
 ‘Scratch away the label.’
- b. Ad eira üna etiquetta sül cudesch
 there was a label on.the book
 ma Gian l’ho raspeda *(davent/giò). (Vallader/Puter)
 but Gian it=has scratch.PTCP.F away/down
 ‘There was a label on the book but Gian has scratched it away.’

The obligatoriness of the particle in the above predicates reveals that the verb, in these varieties, does not encode directionality for this type of event.

Other facts point to the *s*-framed nature of RR, at least in the varieties of Romansh examined here. For instance, surface-contact verbs such as the

³ I use a slash to represent divergent grammaticality judgements.

equivalent to *rub* can be construed with directional particles in transitive constructions expressing illative motion, as in English:

- (16) a. Gion metta si crema sils mauns e fruscha en ella. (Surselvan)
 Gion puts on cream on the hands and rubs in 3SG.ACC.F
 ‘Gion puts cream on his hands and rubs it in.’
- b. Gian s’ho mis ün pô crema sils mauns
 Gion REFL=has put.PTCP a little cream on the hands
 e l’ho sfruscheda aint. (Vallader/Puter)
 and it=has rub.PTCP.F in
 ‘Gion has put a little cream on his hands and has rubbed it in.’

Languages like Catalan (17) and also the variety of Italian spoken in Piedmont (18) completely forbid these complex illative constructions:

- (17) *En Joan s’ha posat una mica de crema sobre les mans
 the Joan REFL=has put.PTCP a little cream on the hands
 i se l’ha fregada en-dins. (Catalan)
 and REFL it=has rub.PTCP.F in-inside
- (18) *Gianni si è meso un po di crema sulle mani
 Gianni REFL is put.PTCP a little cream on the hands
 e l’ha fregata dentro. (Piedmont Italian)
 and it=has rub.PTCP.F inside

All Romansh informants allow a great variety of manner of motion verbs in directed motion constructions based both on particles —see (19) and (20)— and PPs —(21) and (22). All of the following sentences, except (19e), were deemed fully grammatical by at least one speaker:

- (19) *Romansh (Surs.); directed motion constructions with manner verbs and particles*
- a. Maria cuora viadora.
 Maria runs thither.out
 ‘Maria runs out (there).’
- b. La tschitta sgola neuaden.
 The butterfly flies hither.in
 ‘The butterfly flies in (here).’
- c. ✓/*Gian se-noda naven.
 Gian REFL-swims away
 ‘Gian swims away.’
- d. Il bal se-rucla neuaden.
 the ball REFL-rolls hither.in
 ‘The ball rolls in (here).’

- e. */?Maria salta salta
 Maria dances thither.in'
 'Maria dances in.'
- f. ✓/*Gion camina naven.
 Gion walks away

(20) *Romansh (Vall./Put.); directed motion constructions with manner verbs and particles*

- a. Victoria es currida (in)our.
 Victoria is run.PTCP.F (in)out
 'Victoria has run out.'
- b. La chüralla es svuleda (in)aint.
 the butterfly is fly.PTCP.F (in)inside
 'The butterfly has flown in.'
- c. ✓/*Victoria es suteda (in)aint.
 Victoria is dance.PTCP.F (in)inside
 'Victoria has danced in.'
- d. Selina es chaminada (in)giò.
 Selina is walk.PTCP.F (in)down
 'Selina has walked down.'
- e. Victoria es nudeda davent/(in)aint.
 Victoria is swim.PTCP.F away/(in)inside
 'Victoria has swum away/in.'
- f. La serp es serpageda/struzcheda davent.
 the snake is crawl.PTCP.F away
 'The snake has crawled away.'
- g. La balla es rudleda (in)our.
 the ball is roll.PTCP.F (in)out
 'The ball has rolled out.'

(21) *Romansh (Surs.); directed motion constructions with manner verbs and PPs*

- a. Gion cuora egl iert.
 Gion runs in.the garden
 'Gion runs into the garden.'
- b. La tschitta sgola egl iert.
 the butterfly flies in.the garden
 'The butterfly flies into the garden.'
- c. ✓/*La tschitta sgola si la flur.
 the butterfly flies on the flower
 'The butterfly flies onto the flower.'
- d. ✓/*Gion salta egl iert.
 Gion dances in.the garden
 'Gion dances into the garden.'

- e. Gion camina egl iert.
Gion walks in.the garden
'Gion walks into the garden.'
- f. ✓/*Gion se-noda ella tauna.
Gian REFL-swims in.the cave
'Gian swims into the cave.'
- g. Il bal rolla ella combra.
the ball rolls in.the room
'The ball rolls into the room.'
- (22) *Romansh (Vall./Put.); directed motion constructions with manner verbs and PPs*
- a. Gian es currieu i'l curtin.
Gian is run.PTCP.M in=the garden
'Gian has run into the garden.'
- b. La chüralla es svuleda i'l curtin.
the butterfly is fly.PTCP.F in=the garden
'The butterfly has flown into the garden.'
- c. La chüralla es svuleda sün la flur.
the butterfly is fly.PTCP.F on the flower
'The butterfly has flown onto the flower.'
- d. ✓/*Victoria es suteda i'l curtin.
Victoria is dance.PTCP.F in=the garden
'Victoria has danced into the garden.'
- e. Victoria es chaminada i'l curtin.
Victoria is walk.PTCP.F in=the garden
'Victoria has walked into the garden.'
- f. Gian es nudo aint illa grotta.
Gian is swim.PTCP.M inside in.the cave
'Gian has swum into the cave.'
- g. La serp s'es serpageda aint illa staunza.
the snake REFL=is crawl.PTCP.F inside in.the room
'The snake has crawled into the room.'
- h. Il chavagl es galoppo i'l curtin.
the horse is gallop.PTCP.M in=the garden
'The horse has galloped into the garden.'

Importantly, in Italian, pure manner of motion verbs like *danzare* 'dance', *camminare* 'walk', *galoppare* 'gallop', and *nuotare* 'swim' are utterly out in constructions of the kind illustrated in (19)-(22) (Folli and Ramchand 2005:97).

As expected from an s-framed system, simple monomorphemic verbs encoding path are largely non-existent in Romansh varieties, which sport a simple verb and a particle instead:

Table 1. Expression of some simple path predicates in 3 Romansh varieties

	‘go in’	‘go out’	‘go down’	‘go up’	‘take away’
Surselvan	ir en (entrar)	ir giuado/o	ir giu	ir si	prender naven
Vallader	ir aint	ir oura	ir ingiò	ir insü	tour davent
Puter	ir aint (%entrar)	ir oura (%sortir)	ir ingiò	ir insü (%saglr)	pigliar davent

When it comes to verb-particle constructions involving unselected objects, cross-speaker and cross-dialectal variation is greater. Speakers of Surselvan do accept at least a subset of them:

(23) *Romansh (Surs.); verb-particle constructions with unselected objects*

- a. Luvrar ora la pasta.
work out the pasta
‘Knead up the pasta.’
- b. Se-luvrar en. (Cf. German *sich ein-arbeiten*)
REFL-work in
«To learn the ropes.»
- c. ✓/*Se-luvrar giu. (Cf. German *sich über-arbeiten*)
REFL-work down
‘To overwork.’
- d. ✓/*Beiber/Magliar/Fimar naven ils problems.
drink/eat/smoke away the problems
- e. ✓/*Luvrar naven ils deivets.
work away the debts
- f. ✓/*Durmir/saltar ora/naven ils quitaus.
sleep/dance out/away the worries

A speaker fluent in the 3 varieties and who is a native speaker of Vallader and Puter also accepts them in these latter varieties. However, the native speakers that only know Vallader and Puter largely do not accept them. Importantly, (24e) is accepted by all speakers, but not by my Italian informants from Piedmont and Trentino:

(24) *Romansh (Vall./Put.); verb-particle constructions with unselected objects*

- a. ✓/?/*Luis baiva/mangia/füma davent sieus problems.
Luis drinks/eats/smokes away his problems
- b. ✓/?/*Luis ho lavuro giò sieus debits.
Luis has work.PTCP down his debts
‘Luis has worked away his debts.’

- c. ✓/*Maria ho durmieu davent sieus pissers.
 Maria has sleep.PTCP away her worries
 ‘Maria has slept her worries away.’
- d. ✓/*Maria ho ballà via seis pissers.
 Maria has dance.PTCP away her worries
 ‘Maria has danced her worries away.’
- e. Els haun taglio giò l’impicho.
 they have cut.PTCP down the=hanged_man
 ‘They have cut down the hanged man.’

Finally, and quite strikingly, the native speaker of Surselvan —but not the rest of the informants— accepts a subset of adjectival resultative constructions with both selected and unselected objects:

(25) *Romansh (Surs.); adjectival resultative constructions*

- a. Gion petga plat il metal.
 Gion beats flat the metal
- b. Gion beiba vit/*vita la butteglia.
 Gion drinks empty/empty.F the bottle
Cf. Germ. Gion trinkt die Flasche leer/*leere.
 Gion drinks the bottle empty/*empty.F

As can be seen in (25b), the result adjective (*vit* ‘empty’) is obligatorily not inflected for agreement with the direct object, exactly as in German.⁴

Importantly, the above resultative constructions are strong, in that the verb does not imply the state encoded in the result adjective. Thus, for instance, in (25b) the drinking does not necessarily entail the resulting emptiness of the bottle. This means that the adjective is really a primary predicate, the verb purely encoding the manner in which the event takes place. As pointed out by Mateu (2012), strong resultative constructions are a hallmark of s-framed languages, and are not found in v-framed languages.

It can be concluded that some varieties of Romansh do behave as s-framed.

4 Surselvan seems to be more solidly s-framed than Vallader/Puter. This might be partly due to the fact that the former has been more intensely in contact with Germanic (Kramer 1981:132, Berthele 2006). Haiman and Benincà (1992:6) and Solèr (1999:95) make a similar remark regarding other aspects of the syntax of Surselvan, intensely germanized and thus set apart from that of other RR varieties.

4. SAME UNDERLYING SYNTAX, DIFFERENT MAPPINGS TO PF

With Acedo-Matellán (2016), I assume that events of change of location/state are sustained by a structure involving a scalar head Path and a head encoding a (final) state/location, Place:

(26) ($[_{\text{VoiceP}} \text{Ext.Arg.} [_{\text{Voice}}] [_{\text{vP}} \text{Int.Arg.} [_{\text{v}} [\text{Path} [\text{Place}}]$

Following ideas in Real-Puigdollers (2013) (see also Acedo-Matellán and Kwapiszewski 2021), I assume that v-framed and s-framed languages are different as regards the ability of the Path and Place heads to head spell-out domains in the mapping to PF. In s-framed languages Path can form a spell-out domain of its own, including Place and independent of *v* (27a). This allows the generation of resultative constructions involving a verb expressing purely manner and a non-verbal directional expression. By contrast, in v-framed languages Path must be part of the spell-out domain of *v*, while Place can form a spell-out domain of its own (27b). This is the pattern corresponding to resultative constructions with a directional/scalar verb and a non-directional expression encoding a final result/state. Finally, both languages allow all three heads to be included in the same spell-out domain, generating a change of state verb (27c):

- (27) a. s-framed: $[_{\text{v}}]_{\text{S,O domain}} - [_{\text{Path} - \text{Place}}]_{\text{S,O domain}}$
 b. v-framed: $[_{\text{v} - \text{Path}}]_{\text{S,O domain}} - [_{\text{Place}}]_{\text{S,O domain}}$
 c. s-framed/v-framed: $[_{\text{v} - \text{Path} - \text{Place}}]_{\text{S,O domain}}$

Concentrating on the case of predicates of removal, how is the following contrast between Romansh and Italian to be analyzed from the theoretical point of view adopted here?

- (28) a. Dumenic lava *(oura) las maclas.
 Dumenic washes out the stains
 ‘Wash the stains away.’

(RR: Vallader Romansh)

- b. Gianni ha lavato (via) la macchia.
 Gianni has washed away the stain
 ‘Gianni has washed the stain away.’

(Italian; Mateu and Rigau 2010)

For Romansh it is evident that the analysis ought to be along the lines of one accounting for the same pattern in German or English, namely, as in (27a): the particle *oura* ‘out’ corresponds to PathP, which forms a

spell-out domain including Place and being independent of the spell-out domain headed by *v*. In particular, the particle *oura* ‘out’ is merged as a Ground, that is, in the position of Compl-Place. I take Path and Place to be phonologically null in this case. The verbal root *LAV* ‘wash’ is a Vocabulary Item inserted into *v* (see Acedo-Matellán and Real-Puigdollers 2014). Thus, it is associated purely with the eventuality, regardless of directionality (it identifies the manner Co-event, in Talmy’s 2000 terms):

- (29) [_{VoiceP} *Dumenic* [Voice [_{vP} [_{DP} *las maclas*] [_v [_{PathP} Path [_{PlaceP} Place *oura*]]]]]]]]

LAV

The fact that the particle *oura* corresponds to the portion of the structure sustaining the interpretation of directionality (PathP), and not merely a result location explains why in the absence of the particle the verb cannot license the removal sense.

Italian (and NIR varieties), on the other hand, present the pattern in (27b):

- (30) [_{VoiceP} *Gianni* [Voice [_{vP} [_{DP} *la macchia*] [_v [_{PathP} Path [_{PlaceP} Place *via*]]]]]]]]

LAV

In this case Path belongs to the same spell-out domain as *v* and the root *LAV* is inserted into a collapsed *v*+Path node. The particle *via* is merged as Compl-Place, as in Romansh, but it does not license the directionality component of the event, which is expressed by the verb, interpreted as ‘(re)move by washing’. The construction featuring no particle and yet licensing the removal sense would involve a null element merged as Compl-Place. I think that these varieties may license a null element precisely because the verb already involves directionality and the implicature that the figure disappears as the result of the motion event is a straightforward one to infer:

- (31) [_{VoiceP} *Gianni* [Voice [_{vP} [_{DP} *la macchia*] [_v [_{PathP} Path [_{PlaceP} Place Ø]]]]]]]]

LAV

The difference between the varieties accepting the particle, like Italian, and those, like Catalan or Spanish, that do not use them is not syntactic, but has to do with their lexical repertory. In fact, for some removal

predicates the position of PlaceP can readily be occupied by a PP even in particle-less languages like Spanish:

- (32) Berta barrió las migas bajo la alfombra. [Spanish]
 Berta swept.3SG the crumbs under the carpet
 ‘Berta swept the crumbs under the carpet.’
 $[\text{VoiceP } Berta [\text{Voice } [\text{v}_p [\text{DP } \textit{las migas}] [\text{v } [\text{PathP } \textit{bajo} [\text{PlaceP } \textit{la alfombra}]]]]]]]$
)
BARR

Finally, it is worth pointing out that both s-framed languages like English and v-framed languages like Italian allow *v*, Path, and Place to be part of the same spell-out domain, giving rise to a change of state verb (pattern in 27c). In this case, although a final result is entailed, it is certainly different from that involved in the removal interpretation:

- (33) a. Sue washed the clothes.
 b. Gianni ha lavato i vestiti. [Italian]
 $[\text{VoiceP } Suel Gianni [\text{Voice } [\text{v}_p [\text{DP } \textit{the clothes/i vestiti}] [\text{v } [\text{PathP } \textit{ha} [\text{PlaceP } \textit{lavato}]]]]]]]$
)
WASH/LAV

5. THE ROLE OF LANGUAGE CONTACT

The availability of verb-particle constructions in RR has been explained by many authors as the result of language contact with Germanic varieties (Bühler 1896, Heller 1976, Kramer 1981, Pfister 1998), although a subset of scholars point out that the phenomenon is of Romance heritage (Jaberg 1939, Gsell 1982, Andry 1993, 1999, Iacobini 2015) and that contact with Germanic may have merely made it more robust.⁵ Crucially, to my knowledge, all authors treat verb-particle combinations as a lexical feature, and none of them has pointed out, as I have here, the traits that bring these constructions closer to Germanic than to other varieties like NIR, specifically the non-optional status of the particle.⁶ The contrast

5 See Spiess (1986), who considers that Romance and Germanic varieties are just making a free use of their lexical resources in expressing spatial notions, and so that the concomitances are a matter of coincidence.

6 See also Kramer (1981) and Treffers-Daller (2012) for the use of particle verbs in Brussels French as a result of contact with the local variety of Dutch.

seen in this respect between NIR, also exhibiting particle verbs, and RR suggests that contact really must have played an important role in the development of s-framed particle verbs in the latter.

As pointed out by Liver (1999), although the Latin spoken in the province of Rhaetia (the current canton of Grisons) was in contact with Germanic since the 4th c. AD, it is not until the 8th c. that a German variety becomes a superstratum, with the germanization of the native Romance-speaking upper class. Moreover, it is not until the 15th c. that German establishes itself as the majority language in the capital, Chur (see also Kuen 1978, Schmid 1993, Haiman and Benincà 1992:7ff, Rash 2002:120ff). Hence, it seems that more than preserving the s-framed nature of Latin, contact with German actually induced a change from a v-framed system to an s-framed one.

How did the change take place? Let us concentrate on the predicates of manner of removal examined in previous sections. I hypothesize that at some stage verbs like *lavar* ‘wash’ could be used either alone or with a particle like *our(a)* ‘out’, which, as pointed out above, was already part of the lexical repertory of Romansh. The difference between the two possibilities consists, as has been shown, in the use or lack of use of the particle in the spell-out domain headed by Place, so as to reinforce (or not) the removal sense of the predicate. The extension of Romansh-German bilingualism induced the coexistence of two grammars, a v-framed one in which the particle was optional and an s-framed one in which it was obligatory. In this latter case the particle corresponds to PathP and is therefore crucial for the directionality/removal sense to be licensed. Given the optionality of the particle in Romance, in actual language use, and provided the pressure from German, which came to be the A language from the 15th c. on, the particle ended up being used systematically in directional expressions. At some point a generation of speakers of Romansh did not have any evidence for the optionality of the particle, and, consequently, applied the default option of mapping the verbal root to *v* and the particle to the Path-Place portion of the configuration. Thus, they reanalyzed Path as heading its own spell-out domain, with the particle still merged at Compl-Place.

6. CONCLUSIONS

The varieties of Romance spoken in the area encompassing eastern Switzerland (RR) and northern Italy (NIR) show a trait traditionally ascribed to s-framed languages, namely, the existence of particle verbs, including those expressing removal. However, an important syntactic difference distinguishes Swiss RR varieties from the other varieties in this group: in the former the particle is obligatory for the directional, and specifically removal, sense of the verb to be preserved. Other evidence has been brought to bear on the s-framed nature of these Romansh varieties.

The difference between true s-framed Romansh and v-framed NIR has to do with how the same underlying configuration is mapped to PF. In Romansh, the directional/scalar head *Path*, together with *Place*, forms a spell-out domain that is different from that headed by *v*. The particle corresponds to the *Path-Place* stretch and is thus crucial for the expression of directionality, while the verb encodes a non-directional eventuality. In NIR, *Path* does not head a spell-out domain of its own, and is included in that of *v*. The verb, thus, encodes directionality by itself and the particle, corresponding to *PlaceP*, expresses a final location/state.

The s-framed nature of Romansh varieties and their extremely close and centuries-long contact with Germanic varieties in Switzerland cannot be a coincidence. Differently from previous approaches, the similarity between Romansh and Germanic particle verbs has been shown to be syntactic, in that the particle is obligatory, unlike in NIR. Assuming that Proto-Romance was uniformly v-framed, I have hypothesized that at a certain point in the history of Romansh a generation of speakers did not have any evidence for the optional status of the particle and reanalyzed it as corresponding to the spell-out domain headed by *Path*.

ACKNOWLEDGEMENTS

I am indebted to my Romansh informants Selina Aebli (Puter), Dumenic Andry (Vallader), Sandro Buchli (Surselvan) and Victoria Mosca (Vallader, Puter and Surselvan) and my NIR informants Edoardo Gallo

(Piedmont) and Michele Berardi (Trentino). Dumenic Andry, Sandro Buchli, Matthias Grünert, and Claudio Iacobini provided me with their valuable works. David P. Gerards and Clà Riatsch helped me with data collection and put me in contact with the Swiss informants and scholars. I thank the participants at the «Parameters in Diachronic Syntax» workshop (*48th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea (SLE 2015)*, Leiden University Centre for Linguistics, 2-5 September 2015) and the «Diachrony of Satellite and Verb-framed Languages» workshop (University of Ulster, Belfast, 16 October 2015), where versions of this research were presented, for all their useful comments. Any remaining shortcomings are of course attributable only to me.

REFERENCES

- Acedo-Matellán, Víctor. 2016. *The Morphosyntax of Transitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Acedo-Matellán, Víctor and Arkadiusz Kwapiszewski. 2021. Talmian variation revisited: A Spanning account. Talk. 52th meeting of the North East Linguistic Society (NELS 52 @ Rutgers), Rutgers University. Online. 29-31 October.
- Acedo-Matellán, Víctor and Cristina Real-Puigdollers. 2014. Inserting roots into (functional) nodes: categories and cross-linguistic variation. *Linguistic Analysis*, 39(1-2): 125-168.
- Andry, Dumenic. 1993. *Verben des Typs dir aint, dir oura, dir giò, dir sü im Rätoromanischen des Unterengadins (vallader)*. Graduate thesis. Universität Zürich.
- Andry, Dumenic. 1999. Verbs particulars. *Annalas da la Societad Retorumantscha*, 112: 11-41.
- Begioni, Louis. 2003. Le costruzioni verbali V + indicatore spaziale nell'area dialettale dell'Appennino parmense. In Mathée Giacomo-Marcellesi and Alvaro Rocchetti (eds.), *Il verbo italiano. Studi diacronici, sincronici, contrastivi, didattici*, 327-342. Roma: Bulzoni.

- Benincà, Paola and Cecilia Poletto. 2006. Phrasal verbs in Venetan and Regional Italian. In Frans Hinskens (ed.), *Language Variation – European Perspectives*, 9-22. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bernini, Giuliano. 2012. Lexicalization and grammaticalization in the area of multi-word verbs: A case-study from Italo-Romance. In Valentina Bambini, Irene Ricci and Pier Marco Bertinetto (eds.), *Language and the brain – Semantics*, 131-154. Roma: Bulzoni.
- Berthele, Raphael. 2006. *Ort und Weg: die sprachliche Raumreferenz in Varietäten des Deutschen, Rätoromanischen und Französischen*. Berlin: De Gruyter.
- Buchli, Sandro. 2014. Beobachtungen zu Partikelverben im Gadertalischen und im Surselvischen. Ms. Universität Zürich.
- Bühler, Gion Antoni. 1896. *Il periculum germanismus nella lingua romanscha. Annalas da la Societad Retorumantscha*, 10: 303-306.
- Ebnetter, Theodor. 1994. *Syntax des gesprochenen Rätoromanischen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Folli, Raffaella and Gillian C. Ramchand. 2005. Prepositions and results in Italian and English: An analysis from event decomposition. In Henk J. Verkuyl, Henriette de Swart and Angeliek van Hout (eds.), *Perspectives on Aspect*, 81-105. Dordrecht: Springer.
- Furer, Jean-Jacques. 2005. *Die aktuelle Lage des Romanischen*. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik. <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/kataloge-datenbanken/publikationen.assetdetail.342099.html> (July 2022).
- Gsell, Otto. 1982. *Las rosas dattan ora, les rôses da fora – le rose danno fuori: Verbalperiphrasen im Rätoromanischen und im Italienischen*. In Sieglinde Heinz (ed.), *Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft. Festschrift für Helmut Stimm zum 65. Geburtstag*, 71-85. Tübingen: Narr.
- Haiman, John and Paola Benincà. 1992. *The Rhaeto-Romance Languages*. London/New York: Routledge.

- Heller, Karin. 1976. Zentralladinische Verba im romanisch-deutschen Spannungsfeld. *Schlern*, 50: 406-416.
- Iacobini, Claudio. 2012. Grammaticalization and innovation in the encoding of motion events. *Folia Linguistica*, 46: 359-386.
- Iacobini, Claudio. 2015. Particle-Verbs in Romance. In Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen and Franz Rainer (eds.), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, 627-659. Berlin/New York: De Gruyter.
- Iacobini, Claudio and Francesca Masini. 2006. The emergence of verb-particle constructions in Italian: Locative and actional meanings. *Morphology*, 16: 155-188.
- Jaberg, Karl. 1939. Quelques caractères généraux du Romanche. In Albert Sechehaye (ed.), *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally par des collègues, des confrères, des disciples reconnaissants*, 283-292. Genève: Georg et cie.
- Kramer, Johannes. 1981. Die Übernahme der deutschen und der niederländischen Konstruktion Verb + Verbusatz durch die Nachbarsprachen. In Wolfgang Meid and Karin Heller (eds.), *Sprachkontakt als Ursache von Veränderungen der Sprach – und Bewusstseinsstruktur*, 129-140. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft.
- Kuen, Heinrich. 1978. Der Einfluß des Deutschen auf das Rätoromanische. *Ladinia*, 2: 35-49.
- Liver, Ricarda. 1999. *Rätoromanisch. Eine Einführung in das Bündnerromanische*. Tübingen: G. Narr.
- Mair, Walter N. 1984. Transferenz oder autonome Bildung?. Bemerkungen zum Problem der Partikelverben im Ladinischen, Friulanischen, Italienischen und Französischen. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 100: 408-432.
- Masini, Francesca. 2005. Multi-word expressions between syntax and the lexicon: the case of Italian verb-particle constructions. *SKY Journal of Linguistics*, 18: 145-173.

- Mateu, Jaume. 2012. Conflation and incorporation processes in resultative constructions. In Violeta Demonte and Louise McNally (eds.), *Telicity, change, and state: A cross-categorial view of event structure*, 252-278. Oxford: Oxford University Press.
- Mateu, Jaume and Gemma Rigau. 2010. Verb-particle constructions in Romance: A lexical-syntactic account. *Probus*, 22: 241-269.
- Pfister, Max. 1998. Germanisch-romanische Sprachkontakte. In Günter Holtus, Michael Metzeltin and Christian Schmitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik. Band VII: Kontakt, Migration und Kunstsprachen. Kontrastivität, Klassifikation und Typologie*, 231-245. Tübingen: Max Niemeyer.
- Rasch, Felicity. 2002. The German-Romance Language Borders in Switzerland. In Jeanine Treffers-Daller and Roland Willemyns (eds.), *Language contact at the Romance-Germanic language border*, 50-64. Clevedon: Multilingual Matters.
- Real Puigdollers, Cristina. 2013. *Lexicalization by Phase. The Role of Prepositions in Argument Structure and its Cross-linguistic Variation*. PhD thesis. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Schmid, Heinrich. 1993. Romanischbünden zwischen Nord – und Südeuropa. *Annalas da la Societad Retorumantscha*, 106: 102-133.
- Simone, Raffaele. 2008. Verbi sintagmatici come categoria e come costruzione. In Monica Cini (ed.), *I verbi sintagmatici in italiano e nelle varietà dialettali. Stato dell'arte e prospettive di ricerca*, 13-30. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Solèr, Clau. 1999. Sprachwandel als Zeichen der Vitalität – oder als Vorzeichen des Sprachwechsels? In Dieter Kattenbusch (ed.), *Studis romontschs: Beiträge des Rätoromanischen Kolloquiums (Gießen, Rauischholzhausen, 21.-24. März 1996)*, 95-108. Wilhelmsfeld: G. Egert.
- Spiess, Federico. 1986. L'unità lessicale composta di verbo e avverbio di luogo nei dialetti della Svizzera italiana. In *Variation linguistique dans l'espace. Dialectologie et onomastique. Actes du XVIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août – 3 septembre 1983)*, 415-425. Université de Provence.

- Talmy, Leonard. 2000. *Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Treffers-Daller, Jeanine. 2012. Grammatical collocations and verb-particle constructions in Brussels French: A corpus linguistic approach to transfer. *International Journal of Bilingualism*, 16: 53-82.
- Vicario, Federico. 1997. *I verbi analitici in friulano*. Milano: Franco Angeli.

POSSESSIUS INVARIABLES EN GÈNERE EN CATALÀ SEPTENTRIONAL

CARLA FERRERÓS PAGÈS

Universitat de Girona / Universitat de Perpinyà - Via Domitia
carla.ferreros@udg.edu

FRANCESC ROCA URGELL

Universitat de Girona
francesc.roca@udg.edu

Keywords

possessives; inalienable possession; dialectal variation; Catalan; comparative grammar.

Paraules clau

possessius; possessió inalienable; variació dialectal; català; gramàtica comparada.

Abstract

This paper presents the grammatical properties of a gender invariant possessive form found in northeastern varieties of Catalan. Building on this characterization, we provide a tentative analysis within the framework of the nominal structure developed since Abney's DP hypothesis and the distinction between strong, weak and clitic pronominal forms. To set the analysis, we also outline the functioning of possessives in Romance languages, where two major groups of languages are differentiated primarily, and we situate Catalan in relation to these groups. The morphological, syntactic and semantic properties that we detect lead to the distinction of four forms of possessives, one of which is specifically characterized as a «only weak» form, distributed in different systems. This closer look at dialectal varieties of Catalan provides a sample of the degree microparametric variation found in Romance languages.

Resum

Aquest treball presenta les propietats gramaticals d'una forma de possessiu invariable en gènere que es troba en varietats nord-orientals del català. Partint d'aquesta caracterització, s'apunta una anàlisi en el marc de l'estructura nominal complexa desenvolupada a partir de la hipòtesi del Sintagma Determinant i de la distinció entre formes pronominals fortes, febles i clíiques. Per contextualitzar l'anàlisi, també es descriu, a grans trets, el funcionament dels possessius en les llengües romàniques, on es distingeixen, principalment, dos grans grups de llengües, i se situa el català en relació amb aquests grups. L'anàlisi morfològica, sintàctica i semàntica que es fa porta a distingir quatre formes de possessius, una de les quals queda caracteritzada específicament com a possessiu feble, distribuïdes en sistemes diferents. Aquesta ullada a varietats dialectals del català és un reflex del grau de variació microparamètrica que es detecta dins de les llengües romàniques.

1. INTRODUCCIÓ

En aquest treball comparem els sistemes de possessius de cinc llengües romàniques (català, espanyol, portuguès, francès i italià) i estudiem una construcció nominal amb possessius característica d'algunes varietats del català oriental (essencialment el català parlat en àrees del Gironès i de l'Empordà): la combinació del determinant amb una forma de possessiu invariable en gènere (seqüències com, per exemple, *la meu mare*). L'objectiu és fer una presentació bàsica de la morfologia, la sintaxi i la interpretació semàntica d'aquestes construccions i examinar com es poden analitzar aquests i altres possessius dins d'una estructura nominal complexa que concedeix un paper rellevant als determinants i elements prenominals com la desenvolupada en el marc de la gramàtica generativa a partir de la hipòtesi del Sintagma Determinant (SD) d'Abney (1987).

Els possessius són formes gramaticals de genitiu que connecten dos referents entre els quals s'estableix una relació semàntica que, com veiem en exemples com els següents, pot ser diversa:

- (1) a. la seva llibreta
- b. ma mare / la meva mare
- c. el teu lloc
- d. la nostra escola
- e. la teva explicació
- f. la teva fotografia

En aquests sintagmes les relacions entre el nom («entitat posseïda») i la persona identificada pel possessiu («entitat possessora») denoten tinença (1a) o parentiu (1b), vinculen la persona amb un espai, sigui perquè l'ocupa habitualment, hi treballa o hi ha estat durant un temps (1c,d), o bé expressen funcions argumentals dependents del nom, com en el nom de verbal de (1e), on el possessiu realitza l'agent (l'exemple és parafrasejable per *l'explicació que tu has fet*) o en el nom de representació de (1f), on, a

banda d'una relació de tinença com la del primer exemple (equivalent a *la fotografia que posseeixes/tens*), el possessiu pot interpretar-se com agent (*la fotografia que tu has fet*) o tema (*la fotografia on tu apareixes*).¹

Els possessius equivalen, generalment, a complements del nom encapçalats per la preposició *de*, que és la realització característica del cas genitiu en les llengües romàniques (vg. Dragorimescu i Nicolae 2016: 916-918 i referències citades).² Alguns noms poden tenir més d'un complement d'aquest tipus, com, per exemple, *llibres a els llibres de Quim Monzó de la Marta*, on el primer (*de Quim Monzó*) correspondria a l'autor o agent i el segon (*de la Marta*), al posseïdor. Tots dos poden ser representats independentment per un possessiu (*els seus llibres = els llibres de Quim Monzó; els seus llibres = els llibres de la Marta*), però si en un mateix sintagma hi ha més d'un complement, només un és expressat pel possessiu i certes interpretacions tenen preferència sobre d'altres (vg. IEC, 2016: 611-612). En l'exemple que hem donat, amb el posseïdor i l'agent, és inviable substituir tots dos complements alhora per un possessiu (**la seva fotografia seva*) i només el posseïdor pot ser referit amb un possessiu: *els seus llibres de Quim Monzó (seus = de la Marta) vs. *els seus llibres de la Marta (seus = de Quim Monzó)*. Això evidencia que les relacions entre tipus de complements no són iguals. Brucart (2002: 1505-1506) ho expressa mitjançant la jerarquia Posseïdor > Agent > Tema/Pacient, on l'element de més a l'esquerra té preferència respecte al de la dreta per ser substituït per un possessiu. Com recull aquest mateix autor (vg. Brucart 2002: 1509-1510), els possessius també poden expressar altres valors com el quantificacional (*Aquest cotxe deu costar els seus diners*) o el prototípic (*El menjador de l'apartament té la seva llar de foc i tot*). Aquí ens centrarem en relacions com les exemplificades a (1) i pararem atenció als trets morfològics dels possessius, a la combinació sintàctica i a algunes de les relacions sintacticosemàntiques que expressen. No entrarem en casos com els darrers que hem recollit en aquest paràgraf, ni tampoc en els de coaparició de complements.

1 Autors com Higginbotham (1983) han proposat que totes les relacions de genitiu entre el nom i el possessiu reflecteixen una «relació R» (amb variants) que s'interpreta semànticament en un sentit o altre segons el context extralingüístic i la informació que es comparteix o transmet. Aquestes variables intervindrien en casos on són possibles interpretacions diferents del possessiu.

2 No obstant això, no tots els complements del nom amb *de* poden realitzar-se també mitjançant un possessiu: *la llibreta d'espinal* → **la seva llibreta (seva = «d'espinal»)*.

El capítol s'inicia amb una visió general dels possessius i de la forma que prenen en les llengües romàniques, on distingim entre dos grans tipus de llengües: el primer l'exemplifiquem amb el francès i l'espanyol, i l'altre amb llengües com el portuguès o l'italià. A continuació, repassarem les característiques dels possessius del català (tal com apareixen a les principals gramàtiques de referència) per tal de poder situar adequadament la descripció de la forma invariable *meu* de les varietats gironines i empordaneses. A l'apartat 4 apuntem les línies que es podrien seguir en una anàlisi d'aquest possessiu sense oblidar les altres formes de què disposa el català i que són presents també en altres llengües romàniques. Acabem amb les conclusions i les referències bibliogràfiques.

2. ELS POSSESSIUS A LES LLENGÜES ROMÀNIQUES

Des d'un punt de vista purament formal, els possessius de les llengües romàniques són peces lèxiques de naturalesa pronominal, ja que, igual que els pronoms, presenten trets gramaticals de persona que ens permeten identificar el referent mitjançant relacions anafòriques o díctiques. Així, en sintagmes com *el seu examen* o *l'examen d'ell/ella*, tant el referent del possessiu com el del pronom es recupera mitjançant una relació anafòrica o bé una identificació díctica, que és la connexió que fem amb els possessius de 1a o 2a persona (*el nostre veí*, *el teu cotxe*) i els pronoms *jo*, *tu*, *ens*, *us*, etc. Aquest caràcter fa que els possessius hagin estat considerats pronoms personals de genitiu, tot i que la seva naturalesa gramatical ha resultat controvertida en la tradició gramatical (vg. Escandell 1999, Ihsane 2002, Picallo i Rigau 1999, RAE-ASALE 2009, Raposo et al 2017, entre d'altres).

Dins de la família de les llengües romàniques, les formes dels possessius ens permeten distingir, en termes molt generals, entre dos grans grups de llengües, segons si disposen o no d'un paradigma de formes àtones o reduïdes de possessius (vg. Batllori 1998, entre d'altres, i referències citades). Exemplificarem els dos tipus amb el francès i l'espanyol per una banda, i el portuguès i l'italià per l'altra.³

3 La distinció és molt general i merament instrumental per als propòsits d'aquest treball. La morfologia i la sintaxi dels possessius és força més complexa. En les llengües citades i, en el conjunt global de llengües romàniques, les formes i els comportaments dels possessius

2.1. Llengües amb dues sèries de possessius

El francès i l'espanyol coincideixen a tenir dues sèries diferents de possessius, una amb formes àtones reduïdes o apocades i una altra amb formes tòniques. Ho exemplifiquem amb les formes de 1a, 2a i 3a persona en singular:⁴

(2)	mon / mien(ne) ton / tien(ne) son / sien(ne)	francès
(3)	mi / mí(o/a) tu / tuy(o/a) su / suy(o/a)	espanyol

Les propietats gramaticals de cada sèrie de possessius són diferents. Les formes àtones reproduïxen força característiques dels determinants com ser prenominals, encapçalar la construcció (només són precedits pel quantificador universal *tout/todo*), conferir caràcter definit al sintagma nominal i fixar la referència singular o plural de tot el sintagma (vg. Longobardi 1994, Escandell 1999 o Picallo i Rigau 1999: 976-978):⁵

---

poden donar lloc a altres agrupacions. Així, es podria distingir, per exemple, entre varietats amb possessius preferentment prenominals (dialectes del nord d'Itàlia; vg. Benincà, Perry i Pescarini 2016: 198) o postnominals (sard i dialectes del sud d'Itàlia; vg. Mensching i Remberger 2016: 283, Ledgeway 2016: 263), o bé entre varietats amb possessius proclítics (espanyol, francès) o enclítics (dialectes del centre d'Itàlia) (vg. Pescarini 2016: 748 o Cardinaletti 1998 i referències citades).

- 4 Altres formes àtones són les de 1a i 2a persona plural *nos* i *vos* en francès quan el nom que segueix el possessiu és plural (*nos livres*, *vos livres*) i la de 3a persona plural de l'espanyol, que coincideix amb la del singular (*su libro* = *el libro de ell/ella/ells/elles*). En francès el possessiu de 3a persona plural és la forma *leur* (*leur livre* = *le livre à eux/elles*). Els possessius de 1a i 2a persona del plural són tònic en totes dues llengües (*notre*, *votre*; *nuestro*, *vuestro*), amb l'excepció indicada del francès amb noms en plural.
- 5 En aquest apartat tenim en compte només l'ús general actual del possessiu àton de l'espanyol. En certes variants dialectals aquest possessiu també s'empra en combinació amb l'article definit (*la su casa*) o l'indefinit (*un su amigo*) (RAE-ASALE 2009: 1346-1348). En l'espanyol antic també apareixia amb l'article definit, l'indefinit, amb numerals i amb quantificadors (exemples de Batllori 2007):
- Vo meter *la uuestra seña* en aquela mayor az. [*Cid*, v. 707]
  - Fue veer sos ganados con *un so amigo* [*Fazienda*: 52]
  - De lo que contesció a un rey que quería probar a *tres sus fijos* [*El Conde Lucanor*, 1325-1335]
  - [...] *otros muchos sus parientes que eran enel consejo* [*Valerio de las historias eclesiáticas y de España*, fol. 56v (id)]

definitud i és compatible amb qualsevol element, definit o indefinit, que introdueixi el sintagma:

- (10) a. este libro mío espanyol
 b. una idea tuya
 c. muchos amigos tuyos
 d. cualquier propuesta suya

En francès, la situació és ben diferent, ja que, dels quatre contextos de (9), només en el segon trobem el possessiu tònic en una configuració paral·lela a la de l'espanyol. En els altres es recorre a un sintagma preposicional amb la preposició *à* i un pronom o bé a la combinació amb la partícula *comme*:

- (11) a. *le livre mien le livre à moi francès
 b. le mien
 c. *Ce livre est mien. Ce livre est à moi.
 d. *Marie le considère sien. Marie le considère comme (le) sien.
 e. —À qui appartient ce livre ?
   —*Mien —À moi.

De fet, els possessius tòncics tenen una distribució molt restringida. Com indica Zribi-Hertz (1999: 17), en francès estàndard el nom ha de ser el·líptic (no pot ser explícit) i només poden ser precedits per l'article definit:⁶

- (12) a. *la mienne boîte francès
 b. la mienne Ø
- (13) a. *une mienne francès
 b. *cette mienne
 c. *celui mien

Així doncs, totes les formes de possessius del francès van lligades a la interpretació definida del sintagma: en el cas del possessiu àton, degut als paral·lelismes amb els determinants definits, que l'apropen a un nucli D, i en el cas del tònic, per la connexió estreta amb l'article definit, l'ocupant prototípic del nucli D. La connexió dels dos tipus de possessius amb la definitud en francès és una diferència rellevant respecte a l'espanyol, on la connexió només s'estableix amb el possessiu àton. Així doncs, es posa de manifest que hi ha diferències gramaticals importants entre elements que, en principi, pertanyen a una mateixa sèrie, com és el cas de la tònica en aquestes dues llengües.

6 Coba Femenia (2004) dona seqüències amb indefinit i nom explícit com a possibles, tot i que arcaïques: *J'ai reçu la visite d'un mien cousin*. Els parlants consultats, però, coincideixen amb la descripció de Zribi-Hertz i consideren aquesta seqüència com a desviada.

Respecte a l'anàlisi sintàctica, Zribi-Hertz (1999) considera que els possessius tònicos del francès són com els àtons o determinatius i que corresponen a estructures sintàctiques idèntiques on s'expressaria, mitjançant morfemes o peces lèxiques diferents, un mateix conjunt de trets funcionals: definitud, persona, gènere i nombre. Tal equiparació és inaplicable a l'espanyol, on el possessiu tònic no està lligat a la definitud i té un comportament més propi d'un adjectiu. Cardinaletti (1998) també adverteix la diferència i analitza la forma tònica del francès com un possessiu defectiu (feble) enfront de la de l'espanyol, que seria un possessiu fort (vg. § 2.2 per a la distinció entre possessius forts, febles i clítics). En resum, la comparació entre el francès i l'espanyol mostra que l'anàlisi va més enllà d'una oposició entre sèrie tònica i sèrie àtona i ha de ser capaç de contemplar diversos factors gramaticals. De moment, ens trobem amb tres tipus diferents: (i) els possessius àtons (prenominals), que, en principi, són analitzables en totes dues llengües com a components d'una projecció SD definida, (ii) els possessius tònicos del francès, molt vinculats a un SD definit, i (iii) els possessius tònicos de l'espanyol, que no estan relacionats amb la definitud i resulten més propers a adjectius. A continuació, veurem el cas de llengües que només tenen una sèrie de possessius per tal de comprovar amb quin tipus es podrien assimilar.

2.2. Llengües amb una sola sèrie de possessius

Enfront de llengües com el francès i l'espanyol n'hi ha d'altres que només disposen de formes tòniques o no reduïdes de possessius. És el cas del portuguès⁷ o l'italià, on els equivalents a sintagmes nominals com *mon livre* o *su casa* es construeixen amb l'article definit seguit del possessiu tònic, que també pot ser precedit per un demostratiu:

- (14) a. o meu livro portuguès
 b. este meu amigo
- (15) a. la sua casa italià
 b. questa tua idea

---

7 Ens referirem aquí al portuguès europeu. En el portuguès del Brasil el possessiu apareix en posició prenominal sense el determinant i resulta més semblant als possessius àtons del francès i de l'espanyol (vg. Raposo et al 2017: 730).

és introduït per l'article definit o per un demostratiu, els possessius són prenominals, però si està introduït per un indefinit, són postnominals:⁹

- (20) a. o meu amigo portuguès
 b. este meu livro
 c. um amigo meu
 d. algum livro meu

En italià els possessius són sistemàticament prenominals, tant amb determinants definits (*il mio libro*) com indefinits (*un mio libro*), de manera que no hi ha correlació entre possessiu prenominal i interpretació definida com en portuguès. No obstant, com recullen Cordin (1988: 610-611) i Cardinaletti (1998: 19), si el possessiu rep una càrrega expressiva o emfàtica (21a), es coordina amb un sintagma preposicional (21b) o un altre possessiu (21c), o està modificat (21d), apareix en posició postnominal:¹⁰

- (21) a. Le idee MIE (non tue) sono le migliori. italià
 b. Mi piace la casa tua e di Gianni.
 c. la casa sua e tua
 d. la casa solo/proprio sua

Cardinaletti (1998) considera que les diferències responen al fet que, quan apareix en posició postnominal, el possessiu és fort, mentre que quan es troba en posició prenominal és un possessiu feble. Així, la mateixa forma tònica correspondria en realitat a dos tipus diferents de possessius.

En resum, el portuguès i l'italià tenen només una forma de possessiu que presenta algunes coincidències amb els possessius tòncics de l'espanyol i del francès (per exemple, la flexió en gènere i nombre), però que no resulta equiparable als d'aquestes llengües. L'estudi del portuguès i de l'italià posa de manifest que una mateixa forma pot tenir propietats gramaticals diferents en funció de la posició que ocupa respecte al nom. Cardinaletti (1998) ho recull mitjançant una oposició fort/deficient paral·lela a la

9 Raposo et al (2017: 729) indiquen que alguns parlants accepten el possessiu prenominal amb l'indefinit (*um meu amigo*) si el sintagma s'interpreta com a específic (a l'apartat 3.2 veurem que en català es produeix una situació semblant).

10 Aquestes propietats també es troben en els possessius postnominals de l'espanyol i, amb l'excepció de la focalització contrastiva, del portuguès (vg. Brito 2003, Castro 2006). En el tractament de l'italià, cal tenir en compte que hi ha un fort grau de variació entre dialectes. En els dialectes centremeridionals el possessiu sol ser postnominal en general (*Ho gonfiato la gomma della bicicletta tua*), en canvi, en els dialectes del nord la posició habitual és la prenominal (vg. Benincà, Perry i Pascarini 2016) i l'aparició postnominal va associada als factors que hem indicat en el al text.

dels pronoms personals (vg. Cardinaletti i Starke 1999) i distingeix entre possessius forts i possessius deficients, que, al seu torn, poden ser febles o clítics. Aplicada a les quatre llengües que hem vist, la distinció resulta en la següent classificació i anàlisi:¹¹

- a. Possessius forts. Són els possessius postnominals de l'espanyol, l'italià i el portuguès, que ocuparien la posició bàsica dins del sintagma nominal (on s'estableix la relació temàtica amb el nom):

$$[_{SD} \text{ la } [_{S_{\text{ConcN}}} \dots [_{SN} \text{ casa ... } [sua] \dots]]]] \quad \text{italià}$$

- b. Possessius febles. Són els possessius prenominals de l'italià i el portuguès i el possessiu tònic del francès. El possessiu es trasllada des de la posició bàsica (postnominal) a l'especificador d'una projecció funcional inferior a SD i etiquetada com a concordança nominal:

$$[_{SD} \text{ la } [_{S_{\text{ConcN}}} [sua]_i \dots [_{SN} \text{ casa ... } t_i \dots]]]] \quad \text{italià}$$

- c. Possessius clítics. Són els possessius àtons/reduïts de l'espanyol o del francès. El possessiu es trasllada des l'especificador de la projecció funcional inferior fins a D (cliticitzada sobre el nucli D buit):

$$[_{SD} \text{ su}_i [_{S_{\text{ConcN}}} t_i \dots [_{SN} \text{ casa ... } t_i \dots]]]] \quad \text{espanyol}$$

La classificació es basa només en la posició del possessiu (postnominal, prenominal després d'un determinant i prenominal sense determinant), de manera que no distingeix entre formes febles sensibles o no al caràcter definit (francès, portuguès vs. italià) ni tampoc estableix correlacions estrictes entre forma i tipus de possessiu. Així, hi ha possessius isomòrfics que es classifiquen com a un tipus o un altre: és el cas de l'italià *mio* o el portuguès *meu*, que poden ser forts o febles, i també, si atenem a la variació dialectal i diacrònica, de *mi* en espanyol, que seria clíctic quan encapçala la construcció nominal (*mi casa*) i feble quan coapareix amb

11 Cardinaletti segueix propostes sintàctiques com la de Picallo (1994) per a l'anàlisi dels possessius del català i de l'espanyol, derivats transformacionalment des de la posició bàsica fins a la posició en què apareixen superficialment. Per afavorir la claredat en l'exposició, donem representacions sintàctiques parcials que reflecteixen només el trasllat del possessiu. Obviem, doncs, la presència d'altres modificadors i el trasllat del nom a nuclis funcionals que generen projeccions sintàctiques en els espais amb punts suspensius.

un determinant (*la mi casa, esta su casa*).¹² En l'apartat següent revisem els possessius del català i examinem quin seria el seu lloc en aquest marc.

3. ELS POSSESSIUS DEL CATALÀ

En català, els possessius es distribueixen en dues sèries: l'àtona (*mon germà*) i la tònica (*el meu germà*). És, en aquest sentit, com el francès i l'espanyol, però, com veurem, la coincidència és força limitada, ja que el funcionament del possessiu tònic s'allunya del d'aquestes llengües i resulta molt més proper al que hem vist en llengües amb una sola sèrie de possessius. A continuació, exposem les característiques de cada sèrie.

3.1. Els possessius àtons

El paradigma dels possessius àtons del català és el següent:¹³

(22) mon, mos, ma, mes	1a persona singular
ton, tos, ta, tes	2a persona singular
son, sos, sa, ses	3a persona singular i plural

Aquests possessius concorden en gènere i nombre amb el nom que especifiquen i, com indica Brucart (2002: 1501), tenen incorporat el tret de definitud i es comporten sintàcticament com a determinants. Per això, són prenominals (23a), encapçalen construccions nominals que fan d'argument (23b) i no apareixen acompanyats de cap altre determinant, sigui definit (23c) o indefinit (23d):

- (23) a. ma mare vs. *mare ma, *la mare ma
 b. Son avi vindrà demà.
 c. *el ton germà
 d. *una ta cosina

12 Si no es diu explícitament el contrari, d'ara endavant, fem servir la forma de 1a persona per referir-nos a tots els membres del paradigma.

13 No hi ha formes àtones de 1a i 2a persona del plural. Actualment, les formes tòniques *nostre(s)* i *vostre(s)* es comporten com els possessius tòncics, a diferència del que succeeix en francès i en espanyol on segueixen pautes dels àtons (vg. nota 4). També existeix el possessiu *llur* de 3a persona plural, que és emprat marginalment en registres formals i en varietats septentrionals. Aquest possessiu coincideix amb els àtons en el sentit que encapçala el sintagma i li atribueix el valor definit (*Els alumnes estaven buscant llurs professors*) però també mostra alguna coincidència amb els possessius tòncics (vg. nota 15).

En consonància amb el caràcter àton i juntament amb la resta de propietats que els distingeixen dels tòncics, no intervenen en construccions d'el·lipsi nominal (24a) ni poden aparèixer aïllats (24b); en aquests contextos es fa servir el possessiu tònic:

- (24) a. Mon cosí de Terrassa i *ton / el teu de Barcelona.
 b. —De qui és cosí? —*Mon / Meu.

Coincideixen, doncs, amb el funcionament dels possessius àtons del francès i de l'espanyol, però a diferència del que succeeix en aquestes llengües el seu ús és residual: es fan servir només davant de termes que designen parentiu, especialment amb els noms que indiquen relacions ascendents (*mon pare, ma mare, ma tia*), en algunes formes protocol·làries (*ses majestats els Reis de l'Orient, sa Santedat*), en l'expressió temporal negativa *en malta/sa vida*, en algunes dites (*Cada terra fa sa guerra*) i, en certes varietats, davant del nom *casa* (*ma casa*) (vg. Brucart 2002: 1501, IEC 2016: 608).¹⁴ Aquesta especialització és una primera mostra que el tipus de relació semàntica que s'estableix entre el nom i el posseïdor és pertinent per a l'ús d'unes o altres formes de possessius.

3.2. Els possessius tòncics

Les formes tòniques dels possessius de 1a i 2a persona són diferents per a posseïdors en singular i plural, però les de 3a persona s'empren tant per a posseïdors en singular com en plural:¹⁵

(25) meu, meva/meua, meus, meves/meues	1a persona singular
nostre, nostra, nostres	1a persona plural
teu, teva/teua, teus, teves/teues	2a persona singular
vostre, vostra, vostres	2a persona plural
seu, seva/seua, seus, seves/seues	3a persona singular/plural

¹⁴ També era emprat amb noms de parts del cos (*tos ulls, mon cor*), però actualment aquestes expressions tenen un to arcaïtzant o literari. El possessiu àton alterna, en tots els contextos esmentats, amb la combinació d'article definit i possessiu tònic (*el meu pare, en la meua vida*).

¹⁵ En el català septentrional, hi ha la forma de 3a persona plural *llur* amb un comportament característic dels possessius tòncics: flexió en gènere i nombre (*llur, llura, llurs, llures*), coaparició amb l'article definit i posició prenominal o postnominal (*els llurs assessors / els assessors llurs*) (vg. IEC: 614).

Els possessius tòncics no aporten cap especificació de definitud ni fixen la referència de la construcció nominal i, per tant, cal que el sintagma sigui introduït per un determinant (26a) o un quantificador (26b,c):

- (26) a. *La meua veïna* treballa a la universitat.
 b. Conec *alguna veïna teua*.
 c. Han vingut *força veïnes seves*.

Com en portuguès i en italià, els possessius tòncics del català poden tenir tant una posició prenominal com postnominal, però, tot i haver-hi força punts de contacte, el comportament no és idèntic a cap d'aquestes dues llengües. Quan el sintagma és definit, el possessiu tendeix a ocupar la posició prenominal, però no amb la sistematicitat que es reconeix en portuguès. La posició prenominal està clarament generalitzada amb l'article definit, fins al punt que, com es recull a IEC (2016: 611-613), l'aparició postnominal s'associa directament amb una interpretació emfàtica o contrastiva del possessiu (27a). Amb el demostratiu, en canvi, hi ha un cert grau de variació i el possessiu pot ser tant prenominal com postnominal (27b) sense que, en aquest cas, però, hi hagi necessàriament cap matís emfàtic o contrastiu:

- (27) a. el meu amic vs. l'amic meu (no teu)
 b. aquest teu amic, aquest amic teu

Si el sintagma nominal és indefinit, el possessiu se situa, generalment, darrere del nom sense que hi hagi interpretació emfàtica o contrastiva:

- (28) a. un amic meu
 b. alguns llibres teus

Amb el context i la pronunciació adequats, la interpretació amb contrast sobre el possessiu postnominal és possible tant amb demostratius (*aquest amic teu, no meu*) com amb indefinits (*un amic meu, no teu; alguns llibres teus, no nostres*), però, a diferència del que succeeix amb l'article definit o en italià, no és necessària.

En alguns parlars del català central com, per exemple, el gironí, el possessiu pot aparèixer en posició prenominal dins de sintagmes indefinits introduïts per *un*:

- (29) a. un meu amic gironí
 b. unes meves amigues / col·laboradores

Això és possible, segons s'indica a Brucart (2002: 1502-1503) i a IEC (2016: 611), si el sintagma s'interpreta com a específic i si el nucli nominal designa persones amb les quals s'estableix una relació de parentiu o de proximitat.

Finalment, en sintagmes nominals sense determinant el possessiu és sempre postnominal, tant en SN escarits en funció argumental (30a) o que actuen com a predicats (30b), com en expressions exclamatives i vocatius (30c,d) (vg. Brucart 2002: 1499, IEC 2016: 613):

- (30) a. Han vingut veïnes seves.
 b. És veïna seva.
 c. Déu meu!
 d. Això, amic meu, no es pot demostrar.

El català es comporta com les altres llengües examinades pel que fa a la posició postnominal en contextos com construccions amb lectura emfàtica o contrastiva (31a), coordinació (31b,c) o modificació (31d):

- (31) a. els llibres MEUS (no teus)
 b. aquestes propietats nostres i vostres
 c. la proposta meva i de la Maria
 d. una proposta exclusivament teva

En conclusió, podem considerar que els possessius tòncics del català són essencialment (o preferiblement) postnominals. Aquesta posició és la no marcada (i, en alguns casos, l'única possible) en totes les construccions nominals excepte en les introduïdes per l'article definit. Els sintagmes amb article definit són els únics en què la posició postnominal es percep com a marcada i correlativa amb una interpretació particular (emfàtica o contrastiva) del possessiu. La posició prenominal només és sistemàtica amb l'article definit, ja que amb els demostratius hi ha variació i amb l'indefinit *un* es troba només en algunes varietats i amb interpretació específica. De fet, la facilitat per interpretar el sintagma com a específic es pot veure com el punt de contacte entre els tres casos, de manera que, aleshores, la posició prenominal del possessiu tònic quedaria associada a una interpretació d'aquest tipus en català.

3.3. Un sistema mixt de possessius

En català es barregen comportaments dels possessius que hem vist en les altres llengües examinades. Igual que el francès i l'espanyol, el català compta

amb dues sèries diferents de possessius, una d'àtona i una altra de tònica, però el fet que l'ús de la sèrie àtona es limiti a uns casos particulars, fa que, en general, el funcionament dels possessius s'apropi més al de llengües amb una sola sèrie com l'italià i, sobretot, el portuguès. No obstant, la coincidència no és absoluta, ja que la sensibilitat del possessiu respecte a l'element que encapçala la construcció té conseqüències sintàctiques (ordre respecte al nom) i semàntiques (interpretacions contrastives) diferents. Seguint amb les diferències entre possessius i les posicions sintàctiques amb què s'associen, trobem que en català estarien actius els tres tipus de possessius proposats per Cardinaletti (1998): els possessius forts, que serien el principal tipus de possessiu del català, corresponen a les formes tòniques en posició postnominal; els possessius febles, limitats a certs casos, estan reflectits en les formes tòniques en posició prenominal, i els possessius clítics, els d'ús més reduït, són les formes àtones. La triple distinció es tradueix en les representacions següents, on es reproduïx l'isomorfisme entre possessiu fort i feble de l'italià i el portuguès:

- (32) a. Possessius forts català
 $[_{SD} \text{ la } [_{SConcN} \dots [_{SN} \text{ germana } \dots [seva] \dots]]]$
 b. Possessius febles
 $[_{SD} \text{ la } [_{SConcN} [seva]_i \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]$
 c. Possessius clítics
 $[_{SD} sa_i [_{SConcN} t_i \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]$

La incorporació del català a la comparació interlingüística ens permet confirmar algunes característiques que ja havíem identificat alhora que n'introdueix alguna de nova i en fa més evidents d'altres que, fins ara, només quedaven apuntades. Entre les primeres hi ha el valor de definitud associat al possessiu àton o clíctic i el caràcter fort del possessiu postnominal. Entre les segones hi ha el paper de la relació semàntica entre possessiu i nom en la selecció del possessiu àton, la vinculació del possessiu tònic prenominal a la interpretació definida o específica de tota la construcció nominal i el vincle amb l'article definit. L'especialització del possessiu àton en casos de relacions de parentiu no es dona ni en francès ni en espanyol (on l'ús és general) i és un reflex de la incidència de les relacions de possessió inalienable en la sintaxi. L'associació del possessiu postnominal amb interpretacions contrastives en sintagmes amb l'article definit, però no necessàriament amb demostratius ni amb indefinits, suggereix que en català existeix un vincle especial entre possessiu prenominal i article definit que no es produeix en

les varietats gironines i empordaneses el seu ús cobreix altres tipus de noms i relacions, i reflecteix pautes i condicionants de tipus gramatical, lèxic, semàntic i social.¹⁷ Certament, el possessiu *meu(s)* emprat per a referents femenins és molt freqüent amb els termes mencionats, però també es habitual amb noms que expressen altres tipus de relacions personals:

- (35) a. la meu millor amiga empordanès
 b. la teu companya de feina
 c. la meu professora de primària

Aquest comportament suggereix que el possessiu fa referència, en primer lloc, a possessions amb un cert grau d'inalienabilitat: els noms de parentiu estan molt intrínsecament lligats amb el posseïdor, i els que denoten relacions personals com les dels exemples de (35) també impliquen un vincle estret, encara que menor. La rellevància de relacions connectades amb una escala o una gradació de inalienabilitat es confirma amb casos com els següents, en què els noms no designen referents humans. Els exemples següents són considerats, en general, com acceptables (hi ha algunes diferències entre parlants, però cap els considera agramaticals):

- (36) a. Has vist les meus ulleres? empordanès
 b. Són a la teu taula.
 c. Tu fes la teu feina i calla.
 d. Jo, per la meu banda, aniré fent.
- (37) a. M'agraden les teus cames. empordanès
 b. La seu mà és més petita que la meva.
- (38) a. Cada cotxe té les seus rodes a lloc. empordanès
 b. De la novel·la, el que m'agrada més és la seu coberta.
 c. Cada escriptori té la seu cadira.

A (36) tenim objectes o elements que es poden considerar de l'esfera personal com *ulleres*, *taula* (en el sentit de la taula que la persona ocupa habitualment a la feina, per exemple), *feina* o *banda*. En els dos darrers grups la relació entre el nom i el posseïdor és de part-tot, ja sigui en la típica relació de possessió inalienable en parts del cos humà (37), en parts d'objectes (38a,b) o com a components associats habitualment a certs

---

17 Les dades sobre la varietat que anomenem «empordanès» les hem obtingut mitjançant preguntes de judicis de gramaticalitat a 9 informants altempordanesos d'entre 35 i 71 anys. En estudis posteriors s'ampliarà la mostra per determinar amb més precisió l'abast geogràfic del fenomen que descrivim ja que, tal com mostrem, abraça una àrea més àmplia que la que esmenten les fonts consultades.

objectes (38c). Així doncs, l'ús de la forma defectiva del possessiu és una manera d'expressar gramaticalment la noció d'inalienabilitat concebuda com un contínuum que inclouria, en aquest ordre, les relacions de parentiu i la casa (o la família), les relacions personals que van més enllà de l'àmbit familiar, els elements o objectes vinculats a l'esfera personal, les parts del cos i, més en general, relacions de part-tot.

Cal tenir en compte que, com a conseqüència de la pressió de l'entorn lingüístic que afavoreix l'ús de la forma estàndard, els possessius defectius en gènere poden alternar amb la forma flexionada en femení en els mateixos contextos. Així, un mateix substantiu, el referent del qual es pot percebre com a lligat amb el posseïdor més o menys intrínsecament, és susceptible d'aparèixer amb una forma de possessiu o amb l'altra. L'alternança es relaciona amb la gradació en les relacions d'inalienabilitat: com més proper al posseïdor és (i se'n percep) el referent del nom, més es fa servir el possessiu defectiu en gènere. Mentre que amb el nom *mare* el més habitual és l'ús de la forma defectiva (i la forma flexionada en femení es reserva per a contextos formals on predomina la varietat estàndard), amb la resta de substantius, les alternances reflecteixen el tipus de relació i el grau de proximitat del referent amb el posseïdor. En els exemples següents, el primer membre de la parella sempre té com a referent una persona que, per algun motiu (afectiu, per exemple), es percep com a més propera al posseïdor:

- (39) a. la meu companya de feina vs. la meva companya de feina
 b. la meu professora de primària vs. la meva professora de primària

En alguns casos, l'ús d'una forma o altra de possessiu pot donar lloc a matisos semàntics diferents; de fet, com més elevat és el grau d'inalienabilitat, més diferència semàntica vehicula l'ús d'una forma o l'altra:

- (40) a. Com estan les teves galtes?
 b. Com estan les teus galtes?

En català estàndard, una frase com la de (40a) és potencialment ambigua, ja que el sintagma *les teves galtes* pot tenir com a referent o bé les galtes de la persona receptora del missatge, o bé un plat cuinat de galtes d'un animal (oració pronunciada en un context en què el plat en qüestió hi és present). A l'exemple (40b), de la varietat gironina/empordanesa, el sintagma *les teus galtes* només pot ser interpretat en el primer sentit, és

si fes referència al posseïdor (entrant així en una gradació de la noció de possessió compatible amb la percepció com a objecte més proper):

- (44) a. la meu fotografia *meu* = POSSEÏDOR (*AGENT/TEMA)
 b. la teu presentació de PowerPoint *teu* = POSSEÏDOR (*AGENT/TEMA)

En resum, hem vist que en el català empordanès existeix un possessiu defectiu en gènere que coexisteix amb la forma estàndard tònica no defectiva, que s'empra regularment per expressar un tipus particular de relació semàntica vinculada a la possessió inalienable i al grau de proximitat percebut pels parlants i que exclou interpretacions argumentals, a diferència de la forma defectiva.¹⁸ La següent qüestió és esbrinar si també se singularitza enfront de la resta de formes de possessiu des del punt de vista sintàctic.

4.2. Caracterització sintàctica del possessiu invariable

El possessiu defectiu en gènere és prenominal. Com mostren els exemples següents, mentre la forma flexionada en gènere (*meu/meva*) pot aparèixer en posició prenominal (45a) o postnominal (45b), el femení *meu* és només prenominal (46):

- (45) a. la seva filla
 b. la filla seva
- (46) a. la meu cosina empordanès
 b. *la cosina meu
 c. la cosina meva

Així, en els contextos exclusius del possessiu postnominal en català (lectura emfàtica o contrastiva, coordinació o modificació) no hi trobarem el possessiu defectiu, sinó el flexionat:

- (47) a. l'amiga MEVA/*MEU (no teva) empordanès
 b. la cosina seva i meva/*meu
 c. una amiga només meva/*meu

---

¹⁸ Descartem, per tant, una explicació de base fonètica com la que apunten alguns autors (vg. Alibèrt 1976: 76; Veny 1982 [2020]: 49-50) segons la qual l'ús del femení *meu* s'estendria a partir de la forma *meua* en seqüències com *la meua amiga*. Una explicació en aquests termes no recull per què només es produeix amb cert tipus de noms i s'exclouen certes relacions semàntiques o per què no es troba també en altres variants dialectals on l'ús de *meua* és viu.

De la mateixa manera, en els sintagmes de les construccions vocatives, on el possessiu ha de ser postnominal en català, la forma defectiva en gènere resulta agramatical i cal recórrer al possessiu flexionat:¹⁹

- (48) a. *Meu filla sigues més puntual, si us plau. empordanès
 b. *Filla meu, sigues més puntual, si us plau.
 c. Filla meva, sigues més puntual, si us plau.

La impossibilitat de la forma defectiva en favor de la forma flexionada s'estén a altres contextos com les construccions amb nom buit (49a), la funció predicativa (49b) o l'aparició aïllada (49c):

- (49) a. La teva/*teu és allà. empordanès
 b. Aquesta cosina és meva/*meu.
 c. —De qui és cosina? —Meva/*Meu.

Aquest comportament separa el possessiu invariable en gènere *meu* del possessiu tònic (*meu/meva, meua*) i l'apropa al possessiu àton del català *mon/ma*, que també és exclusivament prenominal i resulta agramatical en els contextos de (47)-(49). Però, tot i les coincidències, no es pot assimilar a l'àton, ja que, a diferència d'aquest, el possessiu defectiu no codifica cap tret de definitud: aquest valor ve fixat per l'article definit (en els exemples anteriors) o per l'element que encapçala la construcció. Encara que l'ús més general és amb l'article definit, també és possible fer-lo servir precedit de determinants demostratius, d'indefinites o de numerals (aquestes combinacions semblen més estranyes a alguns parlants, però en cap cas són considerades agramaticals o inacceptables):

- (50) a. aquesta meu cosina empordanès
 b. una meu cosina
 c. tres meus cosines

En la varietat de català amb possessiu defectiu, el possessiu flexionat també pot aparèixer amb una certa naturalitat en posició prenominal després de demostratius, indefinites i numerals:

- (51) a. Aquesta meva assignatura és ben avorrida. empordanès
 b. Hi va haver una seva proposta que em va entusiasmar.
 c. Tres seves novel·les són força interessants.

¹⁹ Els únics casos en què la forma defectiva segueix el nom són exclamacions com ara *Mare meu!*, on no s'està fent referència a la persona en concret, o construccions del tipus *casa meu*, que es pot analitzar com a un cas en què el nom s'anteposa al possessiu i ocupa la posició del determinant (vg. Longobardi 1994).

D'altra banda, el nom i el possessiu, sigui defectiu o flexionat en gènere, formen un constituent que es pot coordinar amb una seqüència formada per un nom i un possessiu postnominal o un SP complement:

- (55) a. [La [meu mare] i [germana teva / d'en Marc]] es diu Maria.
 b. [La [meva mare] i [germana teva / d'en Marc]] es diu Maria.

En aquests exemples la coordinació es produeix en un nivell estructural inferior al del determinant, ja que interpretem que només hi ha un referent: la persona que reuneix les dues condicions (ser la mare de l'emissor i ser germana del receptor o d'una tercera persona). Al marge de quin sigui el nivell sintàctic sobre el qual estaria actuant la coordinació, el que ens interessa destacar és que tots dos possessius mostren un comportament paral·lel.²⁰

Resumint, el possessiu defectiu en gènere del català empordanès presenta un comportament que està a mig camí entre el possessiu àton i el possessiu tònic. El possessiu defectiu *meu* només es troba en posició prenominal i, a diferència del tònic *meu/meva*, mai apareix de forma aïllada, ni realitzant una funció predicativa ni en construccions amb nom buit. Aquests trets l'apropen al possessiu àton o clític que, com hem vist a l'apartat 3, té una distribució molt reduïda en català, però a diferència d'aquest no codifica cap tret de definitud. En aquest sentit, el possessiu defectiu és com el possessiu tònic *meu/meva*, amb el qual comparteix altres característiques com la combinació amb diversos determinants i quantificadors, les pronúncies emfàtiques i les restriccions sobre la coordinació. Això fa que puguem considerar que s'assembla més al possessiu tònic *meu/meva* prenominal que al possessiu postnominal o al possessiu àton prenominal. A continuació plantegem com s'integraria aquesta forma invariable en gènere en el paradigma de possessius del català i, més en general, en el conjunt de possessius de les llengües romàniques.

20 El paral·lelisme entre els dos possessius es manté si s'intenten coordinar dues seqüències com la del primer constituent de (55). En aquest cas la coordinació és agramatical tant amb la forma defectiva com amb la flexionada en gènere:

- (i) a. *la meu mare i teu germana   empordanès
 b. *la meva mare i teva germana

Això suggereix, conjuntament amb l'agramaticalitat de (54b,c), que hi ha una certa relació de dependència sintàctica entre el determinant i el possessiu prenominal que fa que aquest no entri en determinades operacions sintàctiques. En aquest treball no entrem en les restriccions que operen sobre la coordinació.

4.3. Un possessiu (inequívocament) feble

Les coincidències que acabem de veure suggereixen que el possessiu defectiu i el possessiu tònic prenominal poden rebre una anàlisi paral·lela. Les diferències entre les dues formes afecten només els contextos amb posició postnominal, i si, d'acord amb Cardinaletti (1998), la posició prenominal és un indicador del caràcter deficient, tots dos serien formes deficientes febles (però no àtones). Aleshores, el possessiu invariable en gènere *meu* seria una realització morfològica específica de possessiu feble en català, a diferència del possessiu feble *meu/meua, meua*, que seria isomòrfic amb el possessiu fort.

Respecte a l'estructura sintàctica, abans hem indicat que en català tenim disponibles tres posicions diferents, una per a cada tipus de possessiu. Amb la incorporació del possessiu defectiu, el paradigma de possessius només variaria, en principi, en el fet que hi ha una quarta forma específicament feble (*meu*) que es distingeix fonològicament i morfològicament tant del possessiu fort (*meu/meua, meua*) com del possessiu clític (*mon/ma*). Si incorporem el possessiu defectiu a l'esquema (32) anterior, obtenim (56), on es preveuen dues formes alternants en la posició del possessiu feble (la forma tònica flexionada mantindria el doble estatus de possessiu fort (56a) o feble (56b)):

- (56) a. Possessius forts català
 [_{SD} la [_{SConeN} ..... [_{SN} germana ... [*seva*] ...]]]]
- b. Possessius febles
 [_{SD} la [_{SConeN} [*seva*] ..... [_{SN} germana ... ..]]]]
 [_{SD} la [_{SConeN} [*seu*] ..... [_{SN} germana ... ..]]]]
- c. Possessius clítics
 [_{SD} *sa* [_{SConeN} ..... [_{SN} germana ... ..]]]]

La defectivitat de les formes de possessiu és, en l'anàlisi de Cardinaletti, correlativa amb ocupar una posició sintàctica més alta en l'estructura, però, com hem vist, entre els elements que a (56) hem situat en les posicions més altes també hi ha diferències en propietats morfològiques i semàntiques. Així, el possessiu feble invariable en gènere *meu* és «defectiu» respecte al feble variable *meu/meua, meua* en trets morfològics i en valors semàntics (estan vinculats a la percepció de «proximitat personal»), i el possessiu clític ho és respecte al feble invariable en gènere des dels punts

de vista fonològic (és àton) i semàntic (és limitat a relacions de possessió inalienable molt properes), però no en trets morfològics.

Entre les propietats que separen el possessiu defectiu en gènere del possessiu flexionat i l'apropen al possessiu àton/clític hi ha la impossibilitat d'aparèixer en construccions d'el·lipsi nominal. Això és problemàtic per a la caracterització com a pronom feble, ja que, segons Cardinaletti (1998: 35-41), el possessiu que apareix en aquestes configuracions és un possessiu feble:

(57) a. *la meu	empordanès
b. la meva	
(58) a. la mienne	francès
b. il suo	italià
c. el tuyo	espanyol

El possessiu *sienne* del francès és un possessiu feble i els possessius *suo* i *tuyo* de l'italià i del castellà serien possessius febles coincidents formalment amb els possessius tòncics. Aquest pot ser també el cas de *meva* a (57b) i l'agramaticalitat de (57a) s'hauria de recollir estipulant que hi ha un tipus de possessiu feble que no pot entrar en aquestes construccions. Una situació semblant es produeix en la varietat pròpia de Pàdua, on el possessiu feble no apareix en les configuracions amb nom elidit i es recorre a la forma *mio*, isomòrfica amb el possessiu fort postnominal (exemples de Cardinaletti 1998: 40):

(59) a. il me libro	paduà
b. *il me / il mio	
c. il libro mio	

La forma *me* coincideix amb el *meu* defectiu del català en el fet que cap dels dos expressa gènere però divergeixen en l'accent, perquè *me* no en porta però *meu* sí, com suggereix la pronunciació emfàtica (*la MEU taula*).

Cardinaletti apunta com a possibles raons la defectivitat en trets gramaticals phi (entre els quals hi ha el tret de gènere) o la manca d'accent. La forma *me* és defectiva en gènere i no té accent, però el *meu* defectiu del català sí que en tindria. Aleshores, la restricció respecte a les construccions amb el·lipsi s'hauria d'atribuir a la manca de trets de gènere, un punt de coincidència amb la forma *mi* de l'espanyol, que tampoc no és emprada en

aquests contextos (*la mi casa*, *la mi, *la mia*).²¹ Si s'estableix una correlació entre l'expressió de trets phi i l'existència de categories funcionals nominals, es pot considerar que els possessius defectius en gènere ocupen una posició estructural diferent a la dels possessius febles no defectius. Ho podem expressar modificant lleugerament la classificació anterior (SF és una categoria funcional nominal que deixem sense especificar):

- (60) a. Possessius forts català
 $[_{SD} \text{ la } [_{SF} \dots [_{SConcN} \dots [_{SN} \text{ germana } \dots [seva] \dots]]]]$
 b. Possessius febles
 (i) $[_{SD} \text{ la } [_{SF} \dots [_{SConcN} [seva] \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]]$
 (ii) $[_{SD} \text{ la } [_{SF} [seu] [_{SConcN} \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]]$
 c. Possessius clítics
 $[_{SD} \text{ sa}_i [_{SF} \dots [_{SConcN} \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]]$

L'el·lipsi nominal s'admetria només si el possessiu està ubicat per sota de la projecció SF. Hi ha, doncs, una gradació en les posicions estructurals que recorda un procés de gramaticalització en el sentit que el contingut semàntic i el comportament sintàctic es van afeblir a mesura que les formes s'apropen a valors de base semanticopragmàtica com la definitud o la codificació gramatical de cert tipus de relacions entre posseïdor i posseït (aquest seria el cas dels possessius clítics i dels febles invariables en gènere en català).

Cal precisar, però, que un sistema com el de (60) no es troba, segons el nostre coneixement, en cap varietat de català, ja que el possessiu clíctic *mon/ma* i el possessiu invariable *meu* no coexisteixen en una mateixa varietat. El sistema del català amb possessiu defectiu en gènere no tindria, doncs, possessius clítics:

- (61) a. Possessius forts empordanès
 $[_{SD} \text{ la } [_{SF} \dots [_{SConcN} \dots [_{SN} \text{ germana } \dots [seva] \dots]]]]$
 b. Possessius febles
 (i) $[_{SD} \text{ la } [_{SF} \dots [_{SConcN} [seva] \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]]$
 (ii) $[_{SD} \text{ la } [_{SF} [seu] [_{SConcN} \dots [_{SN} \text{ germana } \dots t_i \dots]]]]$

Distingim, per tant, dos sistemes de possessius en català: el majoritari, que és el de (60) sense la forma defectiva en gènere (el cas (60bii)), i el del

21 Alternativament, l'el·lipsi nominal es pot vincular amb el focus contrastiu o connectar amb la incompatibilitat amb oracions de relatiu (vg. Eguren 2010, 2017). Deixem el desenvolupament d'una anàlisi en aquests termes per a investigació futura.

català del nord de les comarques gironines, que correspon al de (61). Aquest últim resulta ser un sistema proper al de llengües com l'italià o el portuguès (especialment si atenem a la combinació dels possessius amb determinants definits i indefinits), però amb la important diferència que compta amb una forma tònica defectiva en gènere específicament feble. El majoritari, en canvi, seria un sistema mixt amb possessius clítics, febles i forts que singularitza el català enfront de sistemes com els de l'italià i el portuguès, que no tenen possessiu clític, com el del francès, que no té possessiu fort, i com el de l'espanyol, que no tindria un possessiu feble pronominal.

5. CONCLUSIÓ

En aquest treball hem examinat algunes de les propietats gramaticals d'un possessiu defectiu en gènere característic de certs parlars del català que només apareix de manera molt marginal en les gramàtiques i els tractats de variació dialectal. Juntament amb una caracterització inicial de les propietats fonològiques, morfològiques sintàctiques i semàntiques, hem esbossat una anàlisi que el posa en relació amb els possessius d'altres llengües romàniques. A partir de la divisió dels elements pronominals en formes fortes, febles i clítics de Cardinaletti (1998) i Cardinaletti i Starke (1999), hem proposat que el possessiu defectiu en gènere (*meu / meus*) del català és un possessiu feble que es distingeix formalment dels possessius forts (*meu / meua, meua / meus / meves, meues*) i dels possessius clítics (*mon / ma / mos / mes*). Així doncs, el català és una llengua en què es troben realitzacions morfològiques diferents dels tres tipus de possessius de Cardinaletti. La incorporació de la forma defectiva en gènere al paradigma ens ha permès caracteritzar dos sistemes de possessius en català: un que compta amb formes clítics, febles i fortes (el majoritari) i un altre que només disposa de formes febles i fortes (el del català septentrional).

El possessiu defectiu en gènere té uns usos semàntics reduïts en comparació amb el possessiu flexionat, amb el qual conviu com a possessiu feble, però més amplis que el possessiu àton. Aquesta diferència mostra que les relacions semàntiques d'inalienabilitat queden reflectides gramaticalment mitjançant formes (lleugerament) diferents d'un mateix element (el pronom possessiu, en aquest cas) i connecta amb la qüestió

de com aquests valors intervenen en la seva evolució diacrònica i en el seu desenvolupament en diferents varietats romàniques. Les propietats dels possessius febles que hem identificat serien indicatives dels diferents estatus que assoleixen els possessius, dels estadis que seguirien en un procés diacrònic que du a assumir trets gramaticals com la definitud (possessius clítics del francès o de l'espanyol) i de les restriccions semàntiques que hi poden intervenir (possessius clítics i defectius del català).

En aquesta aportació deixem pendents algunes qüestions importants que han de seguir contribuint a la sintaxi dels possessius en català i en les llengües romàniques en general. Per exemple, cal arribar a delimitar bé el funcionament dels possessius pronominals precedits de determinant en diverses varietats del català, examinar l'extensió d'altres formes reduïdes com la pronominal *me* en parlars del català central (*me tia*) o *mu* en parlars balears (*mu mare*), comparar els casos del català amb els d'altres varietats romàniques com l'aranès (*mi terra, sa pair/mair*; vg. Coromines 1990: 91, Carrera 2007: 128-129) i altres varietats occitanes (*la mieu sor, mon amiga, m'amiga*; vg. Alibèrt 1976: 76, Oliu i Sauzet 2016: 332) i les varietats parlades a Itàlia (*memama* en padovès, *fjɔmɔ* o *tziama* en dialectes meridionals, o *to frati* en sicilià; vg. Pescarini 2016: 748, D'Alessandro i Migliori 2017, Cardinaletti i Giusti 2018), o esbrinar paral·lelismes i diferències amb els usos del possessiu àton de l'espanyol registrats dialectalment (*la mi casa*; RAE-ASALE 2009: 1347) i diacrònicament (*los mis vasallos, un so amigo*; vg. Batllori 1998, 2007). Hem concebut aquest treball com una petita mostra de l'interès que té la comparació gramatical en termes microparamètrics (vg. Kayne 2005) per a la identificació de propietats rellevants del llenguatge humà i per als estudis de variació dialectal i diacrònica, en línia amb la feina que han dut a terme durant anys investigadors com la professora Montserrat Batllori.

AGRAÏMENTS

Volem expressar el nostre agraïment a la companya i professora Montse Batllori per la feina que ha dut a terme i el compromís que ha mostrat, que són exemple per a nosaltres. Donem les gràcies, també, a les editores

d'aquest volum per haver-nos donat l'oportunitat de participar-hi i als informants que ens han aportat les dades que presentem en aquest estudi.

Aquest treball forma part de l'activitat del projecte de recerca «Microparámetros y cambio lingüístico en morfología y sintaxis en español y otras lenguas románicas», PID2021-123617NB-C42 finançat per MCIN/AEI /10.13039/501100011033 i per FEDER, UE i del grup de recerca Llengües, Gramàtica i Discurs (2021 SGR 00483).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Abney, Steven P. 1987. The English noun phrase in its sentential aspect. Tesi doctoral. Cambridge MA: Massachusetts Institute of Technology.
- Alibèrt, Loïs. 1976. *Grammatica occitana*. Montpeller: C.E.O.
- Batllori, Montserrat. 1998. Naturaleza y distribución de los determinantes y modificadores nominales en las lenguas románicas. Dins *Sintassi storica. Atti del XXX Congresso*, 547-566. Roma: Società di Linguistica Italiana.
- Batllori, Montserrat. 2007. La periferia izquierda del sintagma nominal: artículo ante posesivo en español medieval. Dins *XXVe CILPR Congrès internacional de linguistique et philologie romanes*, 419-429. Berlín: De Gruyter.
- Benincà, Paola, Mair Perry i Diego Pescarini. 2016. The dialects of northern Italy. Dins Adam Ledgeway i Martin Maiden (eds.). *The Oxford guide to Romance languages*, 185-205. Oxford: OUP.
- Bernstein, Judy B. 2008. Reformulating the Determiner Phrase Analysis. *Language and Linguistics Compass*, 2: 1-25.
- Bernstein, Judy B. 2023. On the DP status of vocative expressions in Romance. Comunicació a *Incontro di Grammatica Generativa 48*, Florència, 16-18 de febrer de 2023.
- Brito, Ana M. 2003. Os possessivos em português numa perspectiva de sintaxe comparada. *Revista da Faculdade de Letras XX(II)*: 495-522.
- Brucart, Josep Maria. 2002. Els determinants. Dins Joan Solà et al (eds.). *Gramàtica del català contemporani*, 1517-1589. Barcelona: Empúries.

- Cardinaletti, Anna. 1998. On the deficient/strong opposition in possessive systems. Dins Artemis Alexiadou i Chris Wilder (eds.), *Possessors, predicates and movement in the determiner phrase*, 22: 17-53. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Cardinaletti, Anna i Giuliana Giusti. 2018. Micro-variation in the possessive Systems of Italian dialects. Dins Joseph Emonds, Markéta Janebová i Ludmila Vaseľovská (eds.), *Language use and linguistic structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium*, 137-154. Palacky University Olomouc.
- Cardinaletti, Anna i Michal Starke. 1999. The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns. Dins Henk van Riemsdijk (ed.), *Clitics in the languages of Europe 5.1*, 145-234. Berlin, Nova York: De Gruyter Mouton.
- Carrera, Aitor. 2007. *Gramàtica aranesa*. Lleida: Pagès editors.
- Castro, Ana. 2006. *On possessives in Portuguese*. Tesi doctoral. Lisboa, París: Universidade Nova de Lisboa, Université Paris 8.
- Castro, Ana. 2007. Sobre possessivos simples em português. *XXI Encontro Nacional de Associação Portuguesa de Linguística*, 223-237. Lisboa: APL.
- Coba Femenia, Joan. 2004. Apunts per a una anàlisi comparativa dels usos possessius en algunes llengües romàniques. *Llengua i literatura*, 1: 237-256.
- Cordin, Patrizia. 1988. I possessivi: pronomi e aggettivi. Dins Lorenzo Renzi, Giampaolo Salvi i Anna Cardinaletti (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, 695-6016. Bolonya: Le edizioni del Mulino.
- Coromines, Joan. 1990. *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial
- D'Alessandro, Roberta i Laura Migliori. 2017. Sui possessivi (enclitici) nelle varietà italo-romanze meridionali non estreme. Dins Roberta D'Alessandro, Gabriele Iannàccaro, Diana Passino i Anna M. Thornton (eds.), *Di tutti i colori [Studi linguistici per Maria Grossmann]*, 55-71. Utrecht University Repository. https://shs.hal.science/halshs-02060688/file/Di_tutti_i_colori.pdf

- Dragorimescu, Adina i Alexandru Nicolae. 2016. Case. Dins Adam Ledgeway i Martin Maiden (eds.), *The Oxford guide to Romance languages*, 911-923. Oxford: OUP.
- Eguren, Luis. 2010. Contrastive focus and nominal ellipsis in Spanish. *Lingua*, 120: 435-457.
- Eguren, Luis. 2017. Un apunte sobre las propiedades de los posesivos prenominales. Dins Ángel Gallego, Yolanda Rodríguez i Javier Fernández-Sánchez (eds.), *Relaciones sintácticas. Homenaje a José Mª Brucart y Mª Lluïsa Hernanz*, 241-254. Bellaterra: Servei de Publicacions UAB.
- Escandell, Maria Victòria. 1999. Notas sobre la gramática de los posesivos. Dins Pilar Gómez Manzano, Pedro Carbonero Cano i Manuel Casado Velarde (coords.), *Lengua y discurso: estudios dedicados al profesor Vidal Lamiquiz*, 265-278. Madrid: Arco Libros
- Higginbotham, James. 1983. Logical form, binding and nominals. *Linguistic Inquiry*, 14(3): 395-420.
- Ihsane, Tabea. 2002. A typology of possessive modifiers. Dins Martine Coene i Yves D'hulst (eds.), *From NP to DP. The expressions of possession in noun phrases*, 23-42. Amsterdam: John Benjamins.
- Institut d'Estudis Catalans (IEC). 2016. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- Kayne, Ricard S. 2005. Some notes on comparative syntax, with special reference to English and French. Dins Guglielmo Cinque i Richard S. Kayne (eds.), *The Oxford handbook of comparative syntax*, 3-69. Oxford: OUP.
- Ledgeway, Adam. 2016. Italian, Tuscan and Corsican. Dins Adam Ledgeway i Martin Maiden (eds.), *The Oxford guide to Romance languages*, 206-227. Oxford: OUP.
- Longobardi, Giuseppe. 1994. Reference and proper names: A theory of N-movement in syntax and logical form. *Linguistic Inquiry*, 25(4): 609-665.

- Mensching, Guido i Eva-Maria Remberger. 2016. Sardinian. Dins Adam Ledgeway i Martin Maiden (eds.). *The Oxford guide to Romance languages*, 270-291. Oxford: OUP.
- Olivieri, Michèle i Patrick Sauzet. 2016. Southern Gallo-Romance (Occitan). Dins Adam Ledgeway i Martin Maiden (eds.), *The Oxford guide to Romance languages*, 319-349. Oxford: OUP.
- Pescarini, Diego. 2016. Clitic pronominal systems: morphophonology. Dins Adam Ledgeway i Martin Maiden (eds.), *The Oxford guide to Romance languages*, 742-757. Oxford: OUP.
- Picallo, M. Carme. 1994. Catalan possessive pronouns: The Avoid Pronoun Principle revisited. *Natural Language & Linguistic Theory*, 12(2): 259-299.
- Picallo, M. Carme i Gemma Rigau. 1999. El posesivo y las relaciones posesivas. Dins Ignacio Bosque i Violeta Demonte (coords.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, 973-1023. Madrid: Espasa Calpe.
- Real Academia Española - Asociación de Academias de la Lengua Española (RAE-ASALE). 2009. *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe.
- Raposo, Eduardo B. P., Maria Fernanda Bacelar do Nascimento, Maria Antónia Coelho da Mota, Luísa Segura i Amália Mendes. 2017. *Gramática do Português*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- Rowlett, Paul. 2007. *The syntax of French*. Cambridge: CUP.
- Veny, Joan. 1982 [2020]. *Els parlars catalans*. Palma: Nova editorial Moll.
- Veny, Joan i Mar Massanell. 2015. *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*. Barcelona: Ube.
- Zribi-Hertz, Anne. 1999. Le système des possessifs en français standard moderne. *Langue française*, 122: 7-29.

RESTRICTIVE RELATIVE CLAUSES IN ACADIAN FRENCH¹

VIRGINIA HILL

University of New Brunswick
mota@unb.ca

Key words

Acadian French, restrictive relatives, raising and matching derivation

Cuvintele cheie

franceza acadiană; relative dependente; derivare prin deplasare sau concordanță

---

1 Montserrat Batllori introduced me to the research program at the University of Girona and to her wonderful colleagues in the project. I will never forget our time together, her friendship and her professional generosity. My best wishes for a long and happy retirement!

Abstract

Restricted relatives in Acadian French display the following peculiarities: generalization of *que* 'that' as the relative complementizer; deletion of *que* 'that'; orphaned prepositions; failure of subject-verb agreement between the relative noun and the embedded verb. This paper argues that such peculiarities arise from the tendency of Acadian French to use a matching rather than a raising pattern of derivation in restrictive relatives, which further involves non-quantificational chains. This parametric setting, discussed here for the first time, contrasts with the systematically raising pattern in the restrictive relative of Standard French.

Rezumat

Relativele dependente din franceza acadiană prezintă următoarele trăsături idiosincratice: generalizarea complementizatorului *que* 'că' în locul elementului *wh*; posibila suprimare a lui *que* 'că'; prepoziții orfane; posibila lipsă de acord între substantivul relativizat ca subiect și verbul propoziției relative. În acest articol, vom arăta că trăsăturile enumerate mai sus se datoresc tendinței de a deriva relativele dependente printr-un mecanism de concordanță, în loc de deplasarea elementului *wh*. Această opțiune derivațională indică un contrast de setare micro-parametrică în comparație cu franceza normativă, unde s-a generalizat mecanismul de deplasare al elementului *wh*.

1. INTRODUCTION

Acadian French (henceforth, AF) is an umbrella for several varieties of French spoken in Canada (in New Brunswick, Newfoundland, Nova Scotia, Prince Edward Island, Ontario, Manitoba, Alberta) and in the USA (Louisiana, Maine). There is a slight variation in grammar according to the geographical area (especially in the lexicon and phonology), but most syntactic features are shared (see Wiesmath [2007] for comparative paradigms). New Brunswick has the highest number of AF speakers, so this paper relies on data collected from that region.

This paper aims to account for the peculiarities of restrictive relatives in AF from a formal perspective, a task that has not been undertaken so far. These peculiarities involve the generalization of *que* ‘that’ as the relative complementizer; deletion of *que* ‘that’; orphaned prepositions; failure of subject-verb agreement between the relative noun and the embedded verb.

First, the analysis has to sort out the derivational pattern that underlies the restrictive relatives in AF. In this respect, starting from the observation that AF has a drastically reduced inventory of relative pronouns compared to Standard French (henceforth SF), the question is how this inventory is exploited to attain the entire range of relative clauses (i.e., relativization from any argumental or non-argumental positions). The answer we provide is that SF displays only a raising mechanism in restrictive relatives (as in Cecchetto and Donati [2015]), whereas AF resorts to both raising and matching (as in Bhatt [2002]) for the same purpose. In other words, AF provides a case study where raising and matching derivations can occur side by side in a language, as predicted in Hulsey and Sauerland (2006).

Second, we derive the AF peculiarities listed above from the matching option. The inventory of relative pronouns is much reduced in AF compared to SF. The data and tests allow us to argue that the

elimination of relative pronouns is compensated by the spreading of the complementizer *que* ‘that’ to relative C, and that this phenomenon has syntactic consequences, as, for example, the rise of agreement failure upon relativization (i.e., relativization from the subject position may result in a phi-feature mismatch between the relative DP and the verb of the relative clause), which alternates with the equivalent full agreement option. Furthermore, the preferential option for *que* ‘that’ led to the bleaching of this element, with non-trivial syntactic consequences, such as «doubly filled Comp» and *que* ‘that’ deletion in relative CPs.

The paper is organized as follows: Section 2 introduces the main properties of AF restrictive relatives, which are analyzed within the theoretical framework presented in section 3 (i.e., the raising and the matching analyses). Section 4 provides an overview of relativization in SF, for a comparative angle. AF restrictive relatives are analyzed in section 5, where they are divided according to the spell out of the CP (i.e., *wh*-phrases or *que* ‘that’). Relativization from the subject position is discussed in a separate sub-section. The conclusions follow in section 6, presenting the generalizations arising from our analysis.

2. DATA AND METHODOLOGY

The AF data discussed in this paper come from the varieties spoken in New Brunswick, Canada. The main sources of examples are (i) the data in Wiesmath (2007) and (ii) a sample of the FANENB (1990-1991) corpus developed by Louise Beaulieu. These sources provide naturalistic data obtained from hundreds of speakers in the case of Wiesmath (2007). Beside these two main sources, we also use examples of naturalistic data from other previous studies on AF. The exact source is indicated in brackets on the last line of each example.

It is important to point out that grammaticality judgments are difficult to obtain when it comes to substandard varieties, especially when the speaker intra- and inter-variation is sensitive to the level of education, considering that school French is generally in SF. However, the purpose of this paper is not to provide quantitative data (this is more appropriate for

a sociolinguistic study), but to account for those constructions that seem to challenge the theory. Even if the construction is produced by a reduced number of speakers, we still have to understand the syntactic mechanism that allows for such derivations.

As a point of methodology, AF relatives are compared to school grammar SF relatives in this paper, so we must specify what we take to be the *standard* register of French. On the one hand, this register is relevant because it is taught in Canadian schools and colleges, to Acadian and English speakers alike, as being the second official language of the country. Educated AF speakers often opt for standard syntax even in informal contexts. On the other hand, the analysis of relative clauses rely heavily on SF data, which allows us to capture the problems AF constructions raise for the theory. Again, the fact that the SF constructions may appear in the AF corpus, or that some of the AF relatives may also be found in other varieties of French is irrelevant for this study. The aim is to understand how the relevant constructions are derived, irrespective of who produces them or where they are produced.

Therefore, we are not interested in how many speakers use one or another type of derivational patterns, while acknowledging the AF variation, depending on the language register, or the geographical area. Crucially for us, as long as a certain pattern is routinely present in a speaker's grammar, that pattern qualifies as a valid option in AF and we must account for it.

As this paper proposes a formal analysis, diagnostic tests are also needed, for which we elicited data from fifteen speakers who have the same level of education (i.e., high school plus one or two years of vocational training). They come from different parts of New Brunswick, but work in the same health care institution in Fredericton. The age bracket is 25-40. Grammatical judgments obtained from these speakers appear in the examples that have the AT label in brackets (standing for Authors' Tests).

The properties that stand out in AF restrictive relatives are as follow:

— The tendency to generalize *que* ‘that’ and dis-prefer *wh*-phrases. This is shown in (1), where the relative CP contains *que* ‘that’ instead of *où* ‘where’.²

- (1) *comme la partie de la France que j’ai été j’ai*
 since the part of the France that I=have been I=have
trouvé que ç’avait l’air un peu pauvre
 found that it=had the=look a bit poor
 ‘since the part of France where I was I found it looked a bit poor’
 (Wiesmath, 2007: 217/6, L164)

Deletion of *que* ‘that’. The data attest to the free alternation between constructions with and without *que* ‘that’, as shown in (2), in the pairs in (2a, b) and (2c, d), respectively. The deletion of *que* ‘that’ is indicated by a 0.

- (2) a. *c’est drôle d’entendre Zachary là, la manière qu’i parle*
 this=is funny to=hear Zachary there the way that=he speaks
 ‘it is funny to hear Zachary, the way he speaks’
 (Wiesmath, 2007: 195/1, R1042)
- b. *la seule manière 0 tu vas pouvoir vivre*
 the only way you will.2SG be.able live
 ‘the only way in which you will be able to live’
 (Wiesmath 2007:195/2, E712)
- c. *i y a pas way que je pourrais vivre aux États longtemps*
 it=here=has not way that I= could live in.the=States long
 ‘there is no way that I could live long in the States’
 (Wiesmath, 2007: 195/2, F353)
- d. *la way 0 c’était fait*
 the way this=is done
 ‘the way this is done’
 (Wiesmath, 2007: 195/3, D224)

— Preposition stranding. This occurs in the presence of *que* ‘that’, as in (3).

- (3) *j’avais tout le temps deux trois personnes que j’étais en*
 I=had all the=time two three people that I=was in
recherches avec
 research with
 ‘I always had two-three people with whom I was doing research’
 (Wiesmath, 2007: 207/13, H307)

2 The use of *que* ‘that’ instead of *wh*-phrases in restrictive relatives is also a property of the spoken varieties of continental French (Guiraud [1966: 43]; Auger [1993] a.o.), but in AF it became the default option and had more serious morphosyntactic consequences (see the agreement failure in section 5.3 below).

— Agreement failure.³ The relativization from the subject position may or may not maintain the subject-verb agreement inflection on the embedded verb, as shown in (4a) and (4b) respectively, in the presence of *qui/qu'*. When the agreement fails, an expletive *ça* 'this' may fill the subject position, as shown in (4c, d).

- (4) a. *ceuses-là qui runiont le factory aviont pas d'argent*
 those-there who run.3PL the=factory had.3PL not of=money
 'those who ran the factory did not have money'
 (Wiesmath, 2007: 192/3, D86)
- b. *la machine elle a produit des zones électromagnétiques*
 the engine she has=produced fields.PL electromagnetic
qu'est transmis dans le fil
 that=is transmitted in the wire
 'the engine, it produced electromagnetic fields that were transmitted
 through the wire'
 (Wiesmath, 2007:191/12, J159)
- c. *tu te dégrades, parce que t'as été entreprendre*
 you REFL.2SG degrade because that you=have been undertake
des choses que c'était pas pour toi
 things that this=was not for you
 'you degrade yourself because you've got to undertake tasks that are not
 for you'
 (Wiesmath, 2007: 190/10, X61)
- d. *[des figurines] j'en ai que ça fait rire*
 sculptures I=of.these=have that it makes laugh
 '[sculptures], I have some that make you laugh'
 (Wiesmath, 2007: 190/3, D210)

The properties illustrated in (1) to (4) signal a different pattern of relativization in AF compared to SF (see section 4 for more details), where *que* 'that' relativization does not apply, or is limited to extraction from the subject position (Kayne 1976, Sportiche 2011). The immediate question is what happens in a grammar where *que* 'that' becomes the main means for spelling out relative C.

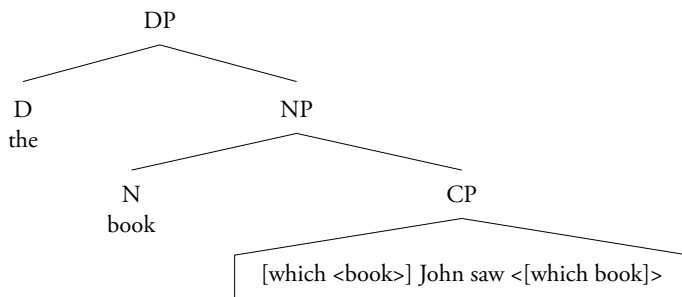
3 Agreement also fails upon relativization from the direct object position. In (i) for example, the AF form *appris* 'learned' is uninflected for object agreement, while SF would have *apprises* 'learned.FEM.PL' for similar contexts. However, lack of object agreement is a general property of AF, so this is not informative regarding the relativization mechanism.

(i) *i y a beaucoup de choses que j'ai appris*
 it=here=has many of things.FEM.PL that I=have learned
 'there are many things I learned' (Wiesmath, 2007: 194/12, J131)

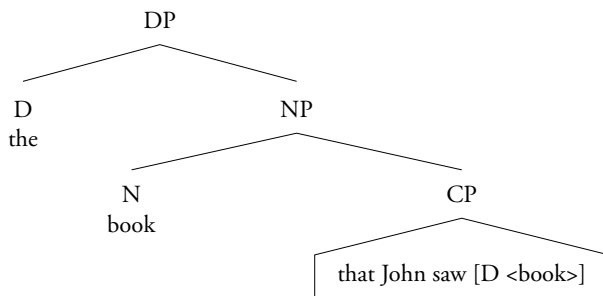
3. THEORETICAL FRAMEWORK

For the raising analysis of restrictive relatives, we adopt the derivational mechanism proposed in Donati and Cecchetto (2011: 530) and reproduced in (5).⁴

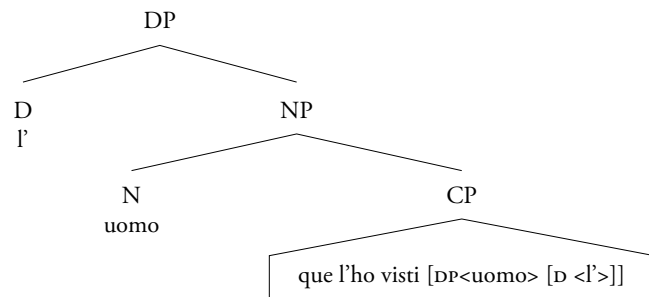
- (5) a. *wh*-relative, e.g.: *The book which John saw.*

- b. *that*-relative, e.g.: *The book that John saw.*

- c. *that*-relative with resumptive pronouns, e.g.:

⁴ We refer the reader to Donati and Cecchetto (2011) and Cecchetto and Donati (2015) for clarifications on the relabeling of the CP and the possibility of moving N out of a DP already moved to a non-argumental position.

The derivational pattern in (5) relies on the idea initially developed in Kayne (1994: 87) that restrictive relatives are complements to D (versus adjuncts in Demirdache 1991). Relative pronouns represent a D element and head the nominal projection that includes the head of the relative. This constituent is usually referred to as the relative DP.

The framework put forth in Donati and Cecchetto (2011) rests on a couple of tenets about phrase structure: Upon merger of two syntactic objects, one of them gives the label of new the projection. This label «is bound to be a subset of the features of the items that are merged» (Donati and Cecchetto 2011: 521). Their Probing Algorithm accounts for the way the labeling of newly formed projections is determined:

(i) Probing Algorithm

The label of a syntactic object $\{\alpha, \beta\}$ is the feature(s) that act(s) as a probe of the merging operation creating $\{\alpha, \beta\}$.

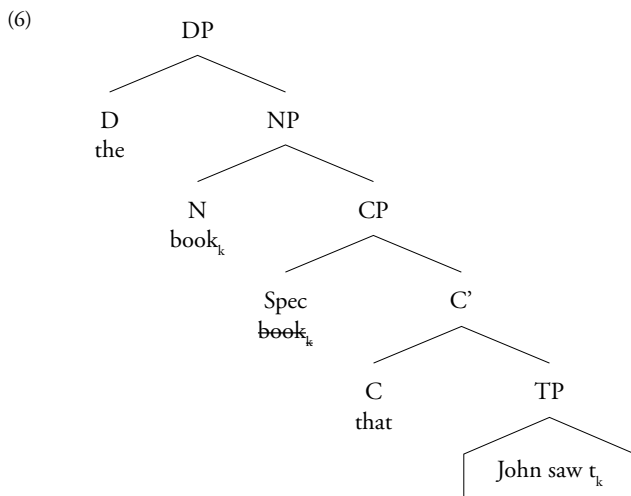
(Cecchetto and Donati 2010:245)

It is further assumed (following Chomsky 2008) that lexical items have edge features, which are, actually, the categorial features of the respective words. Upon merger in the syntactic structure, a lexical item becomes a probe because it has an edge feature. The categorial feature on the item will give the label of the new projection. Thus, in (5a), the relative DP, formed by the relative D and its nominal complement, externally merges with V inside the relative clause. It undergoes subsequent movement to a position in the left periphery, Spec, CP. The head noun, *book*, is a lexical item and has an edge feature, i.e. its categorial N feature. Upon internal merger with the C projection, it turns into a probe and it relabels the projection, which becomes thus an NP projection. The external D further merges externally with this NP. Donati and Cecchetto leave for further research the exact position in which the raised head ends up; they simply conjecture that it must be located somewhere in the fine-grained left periphery of the CP field.

The proposal for the derivation in (5a) has been dubbed by its authors the HEAD-raising analysis. This is so because the displaced element is always a lexical item, in other words the nominal head of the relative. When a relative clause has a phrasal head, Donati and Cecchetto (2011) have to assume that whatever material modifies the nominal head enters the derivation by late merger.

The same Head-raising mechanism applies in (5b), the difference being that D is not spelled out by a relative pronoun and remains stranded at the relativization site. The nominal head merges with the CP and relabels the newly formed projection as a NP. The external D selects the relative clause as its complement. The complementizer *that* checks the clause typing. The same mechanism applies in (5c), where the clitic pronoun spells out D, instead of a relative pronoun, and functions as a resumptive for the raised N.

In the alternative view, the relative DP is directly merged in the matrix clause, but is identical to an elided DP within the relative clause, as in (6), adapted from Hulsey and Sauerland (2006). The elided DP moves to the edge position, Spec, CP, to be visible to matrix elements.⁵ The strikethrough in (6) indicates ellipsis.

The same derivation applies to *wh*-phrases (e.g., *The book which John saw*), with the provision for the movement of *which book* to Spec, CP and the deletion of *book* under identity with the matrix N. Bhatt (2002) and Hulsey and Sauerland (2006) point out that the derivational patterns in (5) and (6) may occur side by side in a given language. In this paper, we

5 We refer the reader to Hulsey and Sauerland (2006) for clarifications on how the matching analysis avoids the violation of Principle C and why an ellipsis analysis yields better results for this structure than an (empty) operator analysis, such as proposed in Chomsky (1981).

extend the matching analysis label to all the constructions in which the relative head is directly merged in the matrix, irrespective of whether the relative DP did or did not move to Spec, CP (e.g., in cases where a deictic element occurs in base position).

When it comes to intra-linguistic variation, as is the case for our data, a more detailed configuration of the relative CP field in either approach is needed in order to capture certain peculiarities that cannot straightforwardly follow from (5) or (6) (e.g., the grammaticality of the doubly filled Comp). In this sense, we adopt the articulation of the CP field over several functional projections, such as proposed in Rizzi (1997). That is, we consider that CP projects from Force to Fin and has the C features distributed as in (7).

- (7) ForceP[clause typing] > TopP [topics] > FocusP[operator] > FinP[finite/modal]
> TP

In Rizzi's (1997) system, interrogative operators merge in FocusP and trigger *wh*-movement of compatible phrases, while relative operators merge in ForceP. Accordingly, in (5), the *wh*-phrase moves to Spec, ForceP, and relabels the structure as NP. In this way, the [clause typing] feature of Force is checked through free-ride. We can thus consider that Spec, ForceP is the edge position from which N-movement in (5) takes place (see also Sevcenco [2015]), or where the *wh*-phrase/elided DP resides in (6). This analysis renders *que* 'that' redundant in the presence of *wh*-phrases, since *que* spells out [clause typing], a feature that is already checked by the *wh*-phrase in Spec, ForceP; this amounts to compliance with the ban on doubly filled Comp. Alternatively, *que* spells out Force[clause typing] and Fin[finite/modal], while DP/NP with no *wh*-element moves from Spec to Spec to Spec, ForceP. In such configurations, Fin features are checked through long distance Agree with the verb in T. This again amounts to compliance with the ban on doubly filled Comp. In the hierarchy in (7), *que* 'that' is in Force, which explains why topic constituents follow but do not precede this complementizer in restrictive relatives in standard French or standard Italian.

Basically, the analysis in (5) predicts that resumptive pronouns in restrictive relatives occur in complementary distribution with *wh*-phrases, and that they must be clitics or else they should remain

stranded in the (post-verbal) in-situ position. Furthermore, when the relative DP moves from a subject position, subject-verb agreement is obligatory on the verb of the relative clause, due to the Spec-head local configuration in which the relative DP and the verb find themselves within TP (prior to extraction).

Some of these predictions are confirmed in AF, while others are not, and would rather indicate a derivational pattern as in (6).

4. STANDARD FRENCH

Sportiche (2011) argues that all the restrictive relatives of SF display *wh*-phrases and that relativization with *que* ‘that’ as proposed in Kayne (1976 et seq) does not apply. The inventory of *wh*-phrases is provided in (8).

- (8) The complex ones: *lequel (laquelle, lesquels, lesquelles)*, lit. ‘the.which’
 The simple(r) ones: *qui, que, quoi*, ‘which’

(from Sportiche 2011: 85)

The difference between Kayne’s and Sportiche’s analyses concerns relativization from the subject position, as in (9):

- (9) *la table qui est tombée*
 the table which/that is fallen
 ‘the table that fell’

In (9), *qui* is homophonous to the interrogative pronoun that is restricted for use with [+human] subjects. The fact that it appears with a [-human] subject in relatives such as (9) indicates, for Kayne, that we are dealing with an allomorph of the complementizer *que* ‘that’ specifically marked in order to by-pass the *that*-trace constraint arising upon subject extraction. Taraldsen (2001) identifies the source of the *qui* form as being an [agr] feature in C. However, for Sportiche, *qui* is just a relative pronoun endowed with different features than the interrogative counterpart (i.e., it can be either + or -human). The change in form reflects inflectional changes more generally observed in the French pronominal system: «much like what happens for *lui* in the pronominal system, the simple bare *wh*-forms are almost systematically ambiguous between a strong form and a weak form [...]. Thus, *qui* for example can be either. Accordingly,

the weak paradigm of relative pronouns shows neutralization in the [+/-human] property and is sensitive to Case (as traditional grammars have it): the strong forms *qui* [+human] and *quoi* [-human] (or perhaps unmarked) neutralize to *qui* in the nominative, the strong forms *qui* and *quoi* neutralize to *que* in the accusative, and the strong genitive and elative *de qui* and *d'où* neutralize to *dont*.» (Sportiche [2011: 92]).

Accordingly, the pattern of relativization in SF is limited to (5a), and variation arises mainly from the options for one *wh*-phrase or another in (8). As all relative clauses show strong island constraints (Kayne [1976]), the inference is that the matching pattern in (6) is also unobtainable. An example of strong island in SF is shown in (10), translated through an equivalent strong island violation in English.

- (10) **L'étudiant avec lequel je connais le professeur qui <qui> a parlé*
 the.student with which I=know the professor who has talked
<avec lequel étudiant>
 with which student
 '*The student with whom I know the professor who talked.' (AT)

5. ACADIAN FRENCH

AF displays only the paradigm of simple pronouns in (8), to which the option for *que* 'that' in relative C is added.⁶ In AF, *que* occurs not only upon relativization from direct object position (where it is ambiguous between the quantifier and the complementizer), but also upon relativization from adjunct positions, as shown in (1), where it clearly functions as 'that' and replaces the *wh*-phrase *où* 'where'. Hence, we expect more variation in the underlying pattern of restrictive relatives in AF than in SF: as argued in the remainder of this paper, the AF system involves all the options in (5) and (6).

In particular, starting from the assumption that relative C involves three feature sets (i.e., [clause typing], [operator] and [finite/modal]; Rizzi [1997] – see section 3 above), this section argues that three types of C-elements must be distinguished in AF: (i) *wh*-phrases, which check [operator] and [clause typing]; (ii) strong *que* 'that', which checks [clause

⁶ The option *quoi* 'which/what' is used in free relatives but not in restricted relatives.

typing] and [finite/modal]; (iii) weak *que* ‘that’, which checks only [finite/modal]. For any class of C mentioned above, AF allows for derivations either through raising or non-movement, mostly reflected through the possibility of having or not having a deictic XP at the relativization gap.

5.1. *Wh*-relatives

The *wh*-phrases that qualify for relativization in AF are also used in interrogatives (i.e., *qui* ‘which/who’, *que* ‘which’, (*i*)*où* ‘where’), so they have quantificational properties. Hence, we expect them to behave as in SF: when these items undergo A’ movement, they form licit operator-variable chains, which exclude double extraction or the presence of intervening resumptive pronouns. This prediction is borne out in AF, as we do not find any exception to this rule in our data.⁷ Accordingly, it is safe to assume that restrictive relatives as in (11) have the underlying pattern in (5a).

- (11) a. *C’est des gens qui sont vraiment pas éduqués*
 it=is people who are really not educated
 ‘These are people who are not really educated.’
 (Péronnet, 1989: 88, j43)
- b. *je suis sûr vous avez ça aussi, des puits d’eau-là, tu sais-là,*
 I=am sure you have this too wells of.water you=know
avec des roches-là où c’est creux
 with stones where it=is hollow
 ‘I’m sure you also have this, water wells, you know, with stones where
 there’s a hollow space’
 (Wiesmath, 2007: 216/1, B394)

Confirmation for the raising analysis comes from the strong island effect that, as shown in (12a, b), arises when the relative DP originates in a relative clause (headed by *qui* ‘who’) but not when it originates in a complement clause (headed by *que* ‘that’). More precisely, *où* ‘where’ can be construed with *travaillait* ‘worked’ in (12b), but not in (12a). However, the AF pattern diverges from the SF one insofar as the strong island effect can be avoided by the insertion of *là* ‘there’ in (12c).

⁷ This restriction may not hold for other languages: Sevcenco (2015) points out that *wh*-relatives display resumptive clitics in Romanian, contrary to the prediction in (5).

- (12) a. **La maison_k où je t'ai montré la fille qui travaillait e_k*
 the house where I to.you=have showed the girl who worked
 Intended: 'The house where the girl I showed you was working...'
 (AT)
- b. *La maison_k où je t'ai dis que la fille travaillait e_k*
 the house where I to.you=have told that the girls worked
 'The house in which I told you the girl was working...'
 (AT)
- c. *La maison_k où je t'ai montré la fille qui travaillait là_k*
 the house where I to.you=home showed the girl who worked there
 'The house where the girl I showed you was working...'
 (AT)

The ungrammaticality of (12a) indicates competition between two *wh*-phrases for binding the post-verbal variable, which is an effect arising from movement. Hence, the pattern in (5a) is at work here, as well as in (11b). The strong island effect does not arise in (12b), where extraction is possible across the CP with a non-quantifier *que* 'that'. Furthermore, (12a) can be rescued by inserting a deictic adverb at the gap site, as in (12c). Here, *qui* is accepted in the CP relative (it has no competition), while referential identity applies between the highest relative DP and the deictic adverb *là*. Lack of strong island effects indicates that the relative DP in this construction is merged directly in the matrix clause, not moved across *qui* 'who'. Therefore, this is akin to a matching structure as in (6), except that there is no movement to Spec,CP, only referential identity.

Accordingly, we conclude that relativization through *wh*-phrases may proceed in two ways in AF: through DP raising and quantificational chains, as in (11), or through a matching structure, where the relative gap is spelled out by a deictic phrase, as in (12c).

5.2. *Que* relatives

In AF, *wh*-relatives alternate with *que* 'that' relatives as in example (1). Notably, there is variation in the way *que* 'that' relatives are constructed, since, in the same context, some involve resumptive pronouns while others do not, or some display doubly filled Comp while others do not. The way we propose to tackle this variation is by focusing on the featural make-up of *que* 'that'. This is achieved within the framework of the articulated CP field provided in (7).

5.2.1. *Que* in Force

The derivation in (5b), showing the complementizer *que* ‘that’ in a restrictive relative, can be converted to the split representation in (7) as follows: *que* ‘that’ is in Force, where it checks [clause typing], in addition to the features of Fin [finite/modal]. The [operator] feature is checked by the relative DP in Spec, ForceP. Alternatively, *wh*-phrases may check [operator] and [clause typing] from Spec, ForceP, hence the complementary distribution between *wh*-phrases and the complementizer *que* ‘that’ in the CP of restrictive relatives.

Note that *wh*-phrases have no properties that would allow them to check Fin [finite/modal], this task being left to the embedded verb in T. Thus, the [+/- finite] values depend on the verbal mood in T, which can be indicative/subjunctive or infinitive. Evidence comes from the compatibility of *wh*-relatives with both finite and infinitive verbs (e.g., *pas d’endroit où se réfugier* ‘not a place where to take refuge’). On the other hand, *que* ‘that’ brings an inherent [+finite] value, which triggers only finite verbs in the restrictive relative it heads, and makes it incompatible with infinitives in this context (e.g., **pas d’endroit que se réfugier*).⁸

Hence, we consider that, within the hierarchy in (7), *que* merges in Fin to check and value [finite/modal] and moves to Force to check [clause typing], so that *que* ‘that’ ends up in the highest functional head of the clause. This hierarchy is confirmed for AF by constructions as in (13), where the constituent *des fois* ‘sometimes’ fronted to Spec, TopP follows *que* instead of preceding it.

- (13) *I y a ben de choses que [des fois] je fais pas attention*
 it=there-has many of things that sometimes I=do not attention
 ‘There are many things to which sometimes I do not pay attention.’ (AT)

Again, following the pattern in (5b), as justified in Donati and Cecchetto (2011), we expect that the relative DP raises to Spec, ForceP. A typical test for DP raising involves the binding relation between the raised DP and coreferential anaphors or variables. This is tested for AF in (14).

8 The [modal] in Fin is not discussed here as it makes not difference to the tests. However, the assumption is that finite *que* ‘that’ does not value [modal], this feature being underspecified for realis or irrealis. Thus, although the embedded verb is always finite, it may come either in indicative or in subjunctive.

- (14) a. *Son_k oncle qu'elle_k aimait trouvat une belle maison.*
 her uncle that=she liked found a nice house
 'The uncle she liked found a nice house.' (AT)
- b. *Le partrait de sa mère_k que tout étudiant_k a mené*
 the picture of her/his mother that every student has=brought
fut usé pour le projet.
 was used for the project
 'The picture of his mother that every student brought was used for the project.' (AT)
- c. *La maison de sa mère_k qu'i_k y passait son temps c'était c'la.*
 the house of his mother that=he there spent his time it=was that.one
 'His mother's house in which he spent his time was that one.' (AT)

In (14a), *son* 'her' receives its referential interpretation from the subject *elle* 'elle', linearized lower, which means that a copy of *son oncle* 'her uncle' is present in the c-command domain of *elle* 'elle', hence, lower in the relative clause. In (14b), the operator in 'every student' binds 'his' in 'his mother', which means that the variable has a copy in the c-command domain of the operator. The same is true for extraction from the adjunct position, in (14c). Accordingly, the underlying structure of (14) corresponds to (5b).

Further confirmation for the raising analysis comes from strong island effects, as shown in (15a). As with *wh*-relatives, the strong island effect can be avoided by spelling out the gap through a deictic element, as in (15b), where a co-referential demonstrative pronoun occurs, indicating base generation versus movement of the relative head.

- (15) a. **c'était une bête_k que je t'ai montré la fille qui*
 it=was a gismo that I to.you=have showed the girl who
en_k avais peur
 of.it= had fear (AT)
- b. *?c'était une bête_k que je t'ai montré la fille qui*
 it=was a gismo that I to.you=have showed the girl who
avait peur de ça_k
 had fear of it
 'it was a gismo of which the girl I showed you was scared' (AT)

The examples in (15) indicate again that two derivational patterns are available for restrictive relatives: one involving a raising structure in (15a), and one involving a matching structure in (15b).

In the theoretical framework we adopt, (5b) entails the presence of (5c) in languages that have clitic pronouns, which is the case in AF. This pattern, already illustrated in (15b) is indeed possible but not very productive in AF (according to Wiesmath 2007), and it is limited to relativization from adjunct positions, as further shown in (16).

- (16) *alors s'i y a quelque chose_k qu'on veut que*
 then if=it=there=has any thing that=we want that
le gouvernement s'en_k occupe...
 the government REFL=of.it take.care
 'then if there is anything we want the government to take care of'
 (Wiesmath 2007: 211/14, Y28)

In (16), *en* rescues the partitive interpretation of the relative DP, which is otherwise lexically unmarked through the use of *que* 'that' instead of an inflected relative pronoun (i.e., SF *dont*, which was dropped from the paradigm of relative pronouns). Taking into account that constructions as in (14) and (16) occur in free alternation (i.e., the presence of *en* in (16) is optional), it means that the underlying structure of (16) is the one in (5c), that is, a raising structure.

The conclusion of this sub-section is that *que* 'that' in the restrictive relatives of AF checks two sets of features (i.e., [clause typing], [+finite/modal]), which account for its syntactic behavior. For that, *que* 'that' is merged in Fin and moves to Force, yielding the linearization in (13). Restrictive relatives with *que* 'that' may be derived either through DP raising or DP matching, the latter becoming visible when a deictic element appears at the relative gap as in (15b).

5.2.2. *Que in Fin*

Peculiar to AF is the variation in the location of *que* 'that': while (13) indicates its location in Force, (17) shows that it can also be left in Fin. That is, in (17a) the topic item, [*moi*] precedes (instead of following) *que*. Furthermore, *wh*-phrases (i.e., *ioù* 'where'), considered to move to Spec, ForceP and check all the features of Force, also precede *que* 'that', see (17b).

- (17) a. *c'est ça la vie [moi] que j'ai fait*
 it=is this the life I that I=have=made
 'this is the life I personally lived'
 (Wiesmath 2007: 194/4, M351)

- b. *la grande dépression Américaine [ioù] que douze photographes*
 the big depression American where that twelve photographers
avaient fait des milliers d'images
 had made thousands images
 'the big American depression in which twelve photographers had made
 thousands of images...'

(Pusch 2012: 3)

In (17), *que* in Fin checks and values [+finite/modal]. Since *que* does not move to Force, [clause typing] may or may not be checked by *que* in Fin. The checking may be implemented through long distance Agree, in which case we have (17a). If the Agree relation weakened and disappeared, [clause typing] is checked by a *wh*-phrase, as in (17b).

One may relate the Fin reanalysis of *que* to its occurrence in conjunction with *wh*-idioms, such as (*i*)*où-ce que* in (18), where it occurs in free variation with single *que* 'that'.

- (18) *c'est les endroits que les enfants vont le plus dehors, c'est*
 it=is the places that the children go the most outside it=is
vraiment là, les deux extrémités où-ce que les enfants
 really there the two extremities where that the children
sont le plus dehors
 are the most outside
 'these are the places where the children go outside, it is really there, the two
 extremities where the children go the most when outside'

(Pusch 2012:6)

Où-ce que arises from the reanalysis of the clausal unit *où c'est que* 'where it is that', which can still be seen in more archaic registers, such as illustrated in Maillet's *La Sagouine* (1974: 60). In such formations, *que* is part and parcel of the reanalyzed complex that counts as one item for the spelling of C (i.e., it could be a complex head).

However, in our data, *que* 'that' occurs in Fin independently of *wh*-idioms, as seen in (17a, b). Note that the *wh*-phrase in (17b) does not contain *ce* 'this', so the *wh*-phrase is not reanalyzed as a unit with *que*, as it is in (18). Hence, AF relatives display a bleached form of *que* 'that' in Fin, independently of *wh*-idioms.

In a strictly minimalist hierarchy, (17b) qualifies as a construction with doubly filled Comp. However, in cartography, that is not the case: in the hierarchy in (7), *ioù* and *que* are in different functional projections, that is,

ForceP and FinP, respectively, so we do not have a local Spec-head relation (which would be problematic since it entails double feature checking).

The main point is that our investigation reveals variations in the status of *que* ‘that’ in the restrictive relatives of AF: there is a «strong» *que* (in Force) and a «weak» *que* (in Fin). The consequences are: (i) There is variation in the number of C features *que* has the (in)ability to check. (ii) *Que* in Fin becomes disconnected from Force[clause typing], which is unsurprising giving the long distance Agree for which the speakers have no visible evidence. (iii) The checking of C features is assigned to the relative phrase (with or without a *wh*-element) in the presence of weak *que* in Fin.⁹

5.2.3. The spreading of *que* ‘that’

The use of *que* ‘that’ to spell out relative C is very productive in AF, and counteracts the reduced paradigm of relative pronouns and the absence of their derivatives (e.g., *dont* ‘of.which.GEN’; *à/de qui* ‘to.DAT/about who’).¹⁰ The syntactic function indicated by inflection (such as possessive Genitives) or by prepositions is recovered at the semantic level (through the principle of compositionality), as in (1), or through the insertion of a resumptive pronoun like *en*, which makes up for the lack of inflectional information, as in (16), and further in (19).

- (19) *c'était une bête que j'en avais presque peur*
 it=was a gismo that I=of.it had almost fear
 ‘it was a gismo of which I was almost afraid’

(Wiesmath, 2007: 212/6, L43)

The spreading of *que* ‘that’ is especially productive in contexts with what looks like preposition stranding (Roberge and Rosen [1999]), as seen in (3) and further in (20).

9 The cooccurrence of *wh*-phrases with *que* ‘that’ routinely arises in other types of relatives as well, where English borrowings may also appear, as in (i). For the use of *which que* in AF, see Petraş (2015) for the variety spoken in Nova Scotia, and King (1991) for the variety of Prince Edward Island.

(i) *c'était tout fait à la main which que je l'ai fait itou*
 this=was all made by the hand which that I=it=have=made here
 ‘what I made here was all made by hand’ (Wiesmath, 2007: 201/1, B635)

10 Note however that such *wh*-phrases are still used by speakers who prefer a more SF related register.

- (20) a. *i aiment pas que tu dises des prière que le mot enfer est dedans*
 they=like not that you say prayers that the word hell is in
 ‘they don’t like you to say prayers that have the word ‘hell’ in them’
 (Wiesmath, 2007: 207/7, O708)
- b. *alors i y a trois pôles, le pôle qu’on va axer dessus*
 so it=there=has three poles the pole that=we will focus on
c’est le pôle du marché libre
 it=is the pole of market free
 ‘so there are three poles, the pole we are going to focus on is the pole of
 the free market’
 (Wiesmath, 2007: 208/14, Y, hors corpus)

One would be tempted to assume that the underlying structure of (20) corresponds to (5b), where the relative phrase is a PP instead of a DP. DP raising would then proceed through Spec, PP. However, complications arise from the observation that extraction from constructions as in (20) does not trigger strong island effects, as also observed in Bouchard (1982) and Vinet (1984) for Québec French, with cross-linguistic confirmation in Roberge and Rosen (1999). This is shown in (21) for AF.

- (21) *C’est la boule qu’elle t’a montré le fil qui va dedans.*
 it=is the ball that=she to.you=has showed the wire which goes in
 ‘This is the ball for which she showed you the thread which goes inside it.’ (AT)

Bouchard (1982) and Vinet (1984) argue that what looks like stranded prepositions in such constructions are actually PP structures with a resumptive null *pro* DP; that is, French has «orphan» P, not «stranded» P. So there is a structural contrast between English and French, as the former strands the preposition upon extraction of the DP, whereas the latter has null *pro* as the object of P. Accordingly, the relative N in (21) does not move out of PP, but it is base generated in the matrix clause and its referential properties are matched by *pro* in PP. Therefore, (21) relies on a matching structure, so the succession of two *wh*-phrases below the relative DP does not rule out the sentence.

Related to orphan PPs but deviating from their derivational pattern are constructions displaying stranded *de* and *à* as in (22).

- (22) a. *pour expliquer aux gens un petit peu le PH qu’on parle de aujourd’hui*
 for explain to people a little bit the PH that=we talk of today
 ‘to explain to people, a little bit, the PH of which we are talking today’
 (Wiesmath, 2007: 212/12, N24)

- b. *c'est pas le même fer qu'on parle de à Moncton*
 it=is not the same iron that=they talk of in Moncton
 'this is not the same iron of which they are talking in Moncton'
 (Wiesmath, 2007: 212/12, N113)
- c. *moi j'aime la musique que tu peux danser à pasque j'aime danser*
 I I=like the music that you can dance to because I=like dance
 'I like the music to which you can dance because I like dancing'
 (Wiesmath, 2007: 213, Chiac variety)

De and *à* are not lexical prepositions but inflectional/Case markers, generated as D rather than P (the D/P in Kayne [1994]). Hence, the examples in (22) give the false impression of orphan PPs, when in fact, the derivational mechanism is the one that works for resumptive pronouns, as in (16), and formally represented in (5c). That is, the relative D in (5c) is *de* or *à* instead of a clitic pronoun. The non-clitic property of these items forces their linearization in situ. Hence, (22) brings independent confirmation for the analysis in (5c), by actually realizing D in situ (versus the moved clitic pronouns at T).

Further evidence comes from the strong island constraint in (23), indicating that *de* and *à* are contained in constructions with DP raising, as in (5c), and thus, their underlying derivation is different from the matching structures with orphan PPs in (20).

- (23) **c'est pour expliquer aux gens le PH que je connais un prof*
 it=is for explain to people the PH that I=know a professor
qui parle de.
 who speaks of
 Intended: 'This is to explain to people about le PH of which a professor I know is speaking.' (AT)

It is probable that the position of *de* and *à* may lead the speakers to a reanalysis in terms of orphan PPs, by analogy with the constructions in (20). In other words, *de* and *à* may eventually enrich their featural make-up and project a PP. However, at this time, the status of *de* and *à* is still functional (versus lexical), so their syntactic behavior is different from that of orphan PPs.

5.2.4. *Que* deletion

The unstable featural make-up of *que* ‘that’ and its bleaching coincides with the increasing tendency noticed in Wiesmath (2007) to drop this complementizer. There is no interpretive impact arising from the deletion of *que* ‘that’. In fact, free alternation is available among four possible spellouts for CP in the same type of restrictive relative in AF, as shown in (24): *wh*-phrase only, as in (24a); *que* ‘that’ only, as in (24b); a combination of the above, as in (24c); and null CP, as in (24d), where the relative DP does not contain a *wh*-element.

- (24) a. *l'endroit où avaient habité quelques familles acadiennes*
 the place where had lived some families Acadian
 ‘the place where some Acadian families had lived’
 (<http://www.bouctouche.ca/visiteurs/>)
- b. *pis i y a une place qu'on a sorti au bout du Cabot Trail*
 then it=there=has a place that=we has got at.the end of Cabot Trail
 ‘then there is a place where we could come out at the end of Cabot Trail’
 (Wiesmath, 2007: 216/2, E116)
- c. *ça fait que le jour où-ce que j'ai compris ça...*
 it does that the day when I=have understood this
 ‘it comes to the fact that the day when I understood this....’ (AT)
- d. *j'avais ben vingt-cinq ans la première fois 0 j'ai mangé...*
 I=had well twenty-five years the first time I=have eaten
 ‘the first time I ate [this] I was twenty-five’
 (Wiesmath, 2007: 217/4, M228)

For all the constructions in (24), SF would have the relative *où* in CP. The variation we see in AF (24) reflect social register differences, concerning the level of education. The options in (24b, c) are the most productive, while (24c) is less productive but expending (sociolinguistic information from Wiesmath 2007: 198-220).

In terms of derivational patterns, *que* ‘that’ deletion (in the absence of orphan PP) involves DP raising, since strong island effects may arise, as in (25b).

- (25) a. *la seule manière 0 tu vas pouvoir vivre*
 the only way you will be.able live
 ‘the only way in which you will be able live’ (AT)

- b. **la seule manière* *O je t'ai montré la fille qui va*
 the only way I=to.you=have showed the girl who will
pouvoir vivre
 be.able live
 Intended: «The only way in which the girl I showed you will be able to
 live» (AT)

In (25a), the raising DP checks [operator] and [clause typing]. For [finite/modal], one may suppose that checking is implemented by long distance Agree with the verb in T. However, if that were the case, (25a) should have an infinitive version, as seen in the presence of *wh*-phrases (see discussion above example [13]), but that is not possible. Thus, a non-lexical counterpart of *que* holds Fin in (25a) and imposes a finite inflection on the embedded T. Incidentally, since part of C feature checking depends on the raising DP when *que* is deleted, it means that *que* deletion does not occur with orphan PPs in restrictive relatives (i.e., no DP raising), which is indeed what we found in the AF data.¹¹

5.3. Subjects

Relativization from the subject position is a sensitive issue, not only because of the contradicting analyses in Kayne (1976) and Sportiche (2011) (see section 4 above), but also because it may trigger subject-verb agreement failure in AF restrictive relatives. The main argument in this section is that relativization from the subject position in AF involves two patterns: either a *wh*-relative, in which the embedded verb obligatorily agrees with the relative DP; or a *que* 'that' relative, in which the embedded verb does not agree with the relative DP but with an expletive. The former involves DP raising, the latter DP matching.

Before focusing on restrictive relatives, we must point out that AF and SF share two parametric settings: they are both non-null subject languages (Beaulieu and Balcom [1998]) and they both observe the *that*-trace effect (i.e., extraction of subjects proceeds from Spec, TP, not from Spec, vP; Rizzi [1990]). Accordingly, relativization from the subject position must ensure the spell out of the subject and avoid short *wh*-movement across *que* 'that'.

¹¹ Such constructions occur, however, in Quebec French; see Roberge and Rosen (1999), which means that long distance Agree between C and T takes place in that dialect.

Relativization of subjects in AF involves the alternation between *qui/qu'*, as in (26).

- (26) *j'ai mon frère qu'a une machine qui coupe le bois et
 I=have my brother that=has an engine which cuts the wood and
 qu'enlève toutes les branches
 that=removes all the branches
 'I have a brother who has an engine that cuts the wood and removes all the
 branches'*

(Wiesmath, 2007:195/7, O243)

This alternation is not predictable under Kayne's analysis, but may be motivated by a language internal rule at PF: [i] is obligatorily dropped in front of a vowel initial word.¹² The unambiguous presence of *que* 'that' in contexts with *ça* subjects, as in (27), may further prove that the relative C is 'that'.

- (27) *tu te dégrades, parce que t'as été entreprendre
 you= REFL.2SG= degrade because that you=have been undertake
 des choses que c'était pas pour toi
 things that this=was not for you
 'you degrade yourself because you've got to undertake tasks that are not for you'*

(Wiesmath, 2007: 190/10, X61)

Note, however, that, in the literature, the segment [i] in the *qui* allomorph is justified in terms of agreement inflection in C (Taraldsen 2001 a.o.), so the transfer of this analysis to AF becomes problematic: in AF, *i* functions as an expletive subject pronoun that has the opposite effect: it cancels the subject-verb agreement with the relative DP.

Consider the overall pattern of subject-verb agreement in AF: This clitic *i* is used as a personal pronoun for masculine singular and plural, and for feminine plural, as well as an expletive (Beaulieu and Chichocki [2002]; Motapanyane [1997]). Verbs in 3rd person display a contrast between singular and plural, which is not the case in SF; for example: singular *i trouve* 'he finds' versus plural *i trouvent* 'they find' (Motapanyane [1997: 32]). This contrast occurs in alternation with the SF option (i.e., lack of ending on the verb).

12 Phonological analyses indicate a systematic alternation according to whether the syllable following *qui/qu'* has a consonant onset (in which case the spell out is *qui*) or has only a vocalic nucleus (in which case the spell out is *qu'*; Wiesmath [2007: 188]). For our analysis this is not helpful since *qu'* may arise from the loss of either [i] or [ɔ] in front of a vowel.

There is also the possibility of agreement failure in a declarative clause, but under strict conditions; namely, the fully-fledged DP has a topic reading, while an expletive pronoun fills the subject position. The expletive can be either clitic (i.e., *i*) or non-clitic (i.e., *ça*), both coming with intrinsic features that result in 3rd person singular marking on the verb, as in (28).

- (28) a. *Les plus vieux i fait ça.*
 the more old it=does this
 ‘The older men, they do this.’
 (Beaulieu and Cichocki, 2002: 126)

- b. *Tous les enfants ça fait ça.*
 all the kids it does it
 ‘The kids, they all to it.’
 (Beaulieu and Cichocki, 2002: 124)

Crucially, both expletives merge in Spec, TP and are used in the presence of a generic reading on the topicalized constituent. Thus, subject-verb agreement involves the expletive, not the topicalized DP. Also, these examples do not allow for an analysis of *i* as an [agr] marker in C.

Restrictive relatives reproduce the use of *i/ça* on the pattern in (28): these expletives are in free alternation, as in (29) and (30), respectively, and the relative DP has a generic interpretation.

- (29) a. *I y a des affaires qu[i] est méchantes*
 it=there=has dealings which is nasty
 ‘There are dealings that are nasty.’
 (Beaulieu and Cichocki, 2002: 133)

- b. *I y a des affaires qu’ est méchantes*
 it=there=has dealings which is nasty
 ‘There are dealings that are nasty.’
 (Beaulieu and Cichocki, 2002: 133)

- c. *I y a ben des femmes qu’ a déjà dis ça*
 it=there=has many women who has already said this
 ‘There are many women who have already said this’
 (Beaulieu & Cichocki, 2002: 133)

- d. *Il y a certaines personnes, certaines femmes qu[i] va aller pis qu[i] va dire*
 it=there=has some persons some women who will
 there go and who will say
 ‘There are some persons, some women who will go and say....’
 (FANENB 2: 578)

- (30) *nous a fait imaginer plein d'affaires que ça pourrait être*
 us=has made imagine many of=deals that it could be
 'he made us imagine many deals that could have happened' (AT)

Notably, the dropping of the segment [i] in front of vowels is optional in these contexts, as shown in (29), indicating that the morphosyntactic distinction between the complementizer and the pronominal *i* can override phonological rules. The obligatory loss of [i] in constructions as in (26) is thus another indication that in those contexts (i.e., with subject-verb agreement) *qui* is different from the *qui* of (29).

The important point is that *i* is an expletive that triggers agreement failure and occurs only in connection with a DP with generic reading.¹³ The intrinsic [+/-human] or phi features of the relative DP are irrelevant. This is illustrated again in (31): when the antecedent DP is referential, the resumptive pronoun is referential *i*, so the verb agrees with the phi-features of the DP, as in (31a); when the antecedent DP has a generic reading, the resumptive is the expletive *i*, and the verb fails to agree with the DP, as in (31b).¹⁴

- (31) a. *Pis mes deux autres sœurs i prennent un cours d'infirmière.*
 and my two other sisters they took a course of.nursing
 'And my two other sisters took a nursing course.'
 (FANENB 2: 089)
- b. *Il y a certaines personnes, certaines femmes qu[i] va y*
 it=there=has some persons somme women who goes there
aller pis qu[i] va dire...
 go and who goes say
 'There are some persons, some women who will go and say...'
 (FANENB 2: 578)

The data presented in this section allow us to conclude that agreement failure in restrictive relatives signal the option for *que* 'that' in C.

- (32) [_{DP} *femmes* [_{CP} *que* [_{TP} *i/ça* [_T *va* [...]]]]]

13 The reverse is not obligatory: relative DPs with generic reading may also occur with *qui* 'who/which' and involve regular subject-verb agreement.

14 For further clarification, the absence of agreement endings on the relevant verbs in (29) and (31b) does not concern the morphology. The verbs illustrated (i.e., 'be', 'go' and auxiliary 'have') are irregular and display person/number contrast even in SF. Thus, in AF, there is a possible double paradigm for 3rd person plural: *étaient/sont* 'they are'; *allont/vont* 'go'; *ont/ont* 'they have' (Beaulieu and Cichocki [2002: 124]).

The configuration in (32) conforms to the parametric settings in the language, since it ensures a lexical subject and avoids extraction across ‘that’. Therefore, there is no DP raising in (32), but matching between the relative DP in the matrix and the expletive at the relativization site. The matching concerns the obligatory generic reading. Thus, relative *que* ‘that’ allows for concurrent relativization from another position, as in (33a), whereas relative *qui* ‘which’ does not, as in (33b).

- (33) a. *L'endroit que je t'ai dis (qu') i y a des femmes qui*
 the.place that I you=have told that there are women that.it
va y aller <endroit>
 goes there go place
 ‘The place where I told you there are women who go there.’ (AT)
- b. **L'endroit que je t'ai dis (qu') j'ai mon frère qu'*
 the.place that I you=have told that I=have my brother who
a allé <endroit>
 has gone place
 Intended: ‘The place where I told you my brother went there.’ (AT)

In (33), the relativization gap for *l'endroit* ‘the place’ is after the verb *aller* ‘go’, and the extraction of this element is meant to follow the pattern in (5c), that is, DP raising across *que* ‘that’ allowing for a resumptive clitic on the relevant verb. The intended reading is possible in (33a), but not in (33b). Hence, (33a) provides only *que* ‘that’ Cs, whereas (33b) has a competing *wh*-element, which is *qui* ‘who/which’. The ungrammaticality of (33b) disappears if the relativization gap is moved after the highest verb, since there is no extraction across *qui* ‘who/which’.

This analysis supports the approach in Sportiche (2011) insofar as *qui* in (26) does not qualify as an allomorph of *que* ‘that’ in AF. While this conclusion may or may not be true for equivalent constructions in SF, it does, at least, indicate the need for further inquiries in the status of expletives and their behavior in relative clauses in this language.

6. CONCLUSIONS

One outcome of this paper is that the variation in the spellout of CPs in the restrictive relatives of AF has been sorted out with respect to the status of the lexical elements involved: these can be *wh*-phrases in Spec,ForceP;

strong *que* ‘that’ (in Force); or weak *que* ‘that’ (in Fin). In addition, the relative CP may remain null (*que*-deletion). The feature checking process is detailed in Table 1. The options in (iii), (iv), (v) have the [operator] and [clause typing] checked by a raising DP.

Table 1. Spellout of C in restrictive relatives/Acadian French

	Lexical item	[clause typing]	[operator]	[finite]
(i)	<i>wh</i> -phrases	+	+	-
(ii)	<i>wh</i> -phrase+ <i>que</i> ‘that’	+	+	+
(iii)	strong <i>que</i> ‘that’	+	-	+
(iv)	weak <i>que</i> ‘that’	-/+ (long distance Agree)	-	+
(v)	0 (‘that’)	-	-	+

A second outcome is the identification of the derivational mechanism at work in the restrictive relatives of AF. We showed that the raising and the matching patterns of relativization occur side by side. The matching pattern obligatorily arises in the following contexts:

- a. with deictic XPs (e.g., *là*, *ça*) merged at the gap site, which enter an identity relation with the relative DP in the matrix;
- b. with expletive subjects upon relativization from the subject position;
- c. with orphan PPs at the gap site.

From a theoretical perspective, the AF data bring further confirmation and clarification for current analyses of relativization. In particular, the stranding of the determiners *de/à* upon DP raising confirms the pattern of relativization proposed in Donati and Cecchetto (2011) and represented in (5c), where extraction takes place from complex DPs, containing clitics or other D elements (e.g., *de/à*) in local relation with the relative DP. Furthermore, the restrictions arising upon relativization from the subject position in AF throw new light on the debate regarding the analysis of *qui* in these contexts: is it a relative pronoun (Sportiche [2011]) or an allomorph of *que* ‘that’ (Kayne [1976])? In AF, it can be either of them, but with predictable consequences: the relative pronoun allows for

subject-verb agreement between the relative DP and the embedded verb, whereas *que* ‘that’ does not. Also, the former involves DP raising and does not restrict the semantic type of the relevant DP, whereas the latter involves a matching structure and restricts the class of relative DPs to those with generic reading.

REFERENCES

- Auger, Julie. 1993. On the history of relative clauses in French and some of its dialects. In Henning Andersen (ed.), *Historical Linguistics 1993. Selected papers from the 11th ICHL*, 19-32. Amsterdam: John Benjamins.
- Beaulieu, Louise & Patricia Balcom. 1998. Le statut des pronoms sujets dans le parler acadien du nord-est du Nouveau-Brunswick. *Linguistica Atlantica* 20. 1-27.
- Beaulieu, Louise and Wladyslaw Cichocki. 2002. Grammaticalisation et perte des marques d'accord sujet-verbe en français acadien du Nord-Est. In Sandra Clarke (ed.), *Proceedings of the 26th Annual Meeting of APLA*, 121-144. St. John's: Memorial University of Newfoundland.
- Bhatt, Rajesh. 2002. The raising analysis of relative clauses: Evidence from adjectival modification. *Natural Language Semantics* 10. 43-90.
- Bouchard, Dennis. 1982. Les constructions relatives en français vernaculaire et en français standard: étude d'un paramètre. In Claire Lefebvre (ed.), *La syntaxe comparée du français standard et populaire*, 103-133. Québec: Office de la langue française.
- Cecchetto, Carlo and Ecaterina Donati. 2010. On Labeling: Principle C and Head Movement, *Syntax*, 13: 241-278.
- Cecchetto, Carlo and Caterina Donati. 2015. *(Re)labeling*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.

- Demirdache, Hamida. 1991. *Resumptive Chains in Restrictive Relatives, Appositives and Dislocation Structures*. Doctoral dissertation, MIT, Cambridge, Mass.
- Donati, Carlo and Caterina Cecchetto. 2011. Relabeling heads: A Unified Account for Relativization Structures. *Linguistic Inquiry* 42(4). 519-560.
- Guiraud, Pierre. 1966. Le système du relatif en français populaire. *Langages* 3. 40-48.
- Hulsey, Sarah and Uli Sauerland. 2006. Sorting out relative clauses. *Natural Language Semantics* 14. 111-137.
- Kayne, Richard S. 1976. French relative *que*. In Marta Luján and Frederick Hensey (eds.), *Current studies in Romance linguistics*, 255-299. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Kayne, Richard. 1994. *The antisymmetry of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- King, Ruth. 1991. *Wh*-words, *wh*-questions and relative clauses in Prince Edward Island Acadian French. *Canadian Journal of Linguistics* 36. 65-85.
- Motapanyane, Virginia. 1997. *Acadian French*. München: Lincom.
- Petraş, Cristina. 2015. Du pronom relatif au marqueur discursif *which* en français acadien du sud-ouest de la Nouvelle-Écosse. *Le français à l'université* 20(4). s.p.
- Pusch, Claus. 2012. Complex subordination and 'Doubly filled COMP' phenomena in Acadian French. Paper presented at GSCP International Conference, March 2. http://www.romanistik.unifreiburg.de/pusch/Download/publikationen/2012_GSCP_Complex_subordination_in_Acadian_French.pdf, accessed 12 Jan 2017.
- Rizzi, L. 1997. The fine structure of the left periphery. In Liliane Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*, 281-339. Dordrecht: Kluwer.
- Roberge, Yves and Nicole Rosen 1999. Preposition stranding and *que*-deletion in the varieties of North American French. *Linguistica Atlantica* 21. 153-168.

- Sevcenco, Anca. 2015. Restrictive and Appositive Relatives. In Virginia Hill (ed.), *Formal Approaches to DPs in Old Romanian*, 329-364. Leiden/Boston: Brill.
- Sportiche, Dominique. 2011. French relative *qui*. *Linguistics Inquiry* 42(1). 83-124.
- Taraldsen, Knut. T. 2001. Subject extraction, the distribution of expletives, and stylistic inversion. In Aafke Hulk and Jean-Yves Pollock (eds.), *Subject inversion in Romance and the theory of Universal Grammar*, 163-182. New York: Oxford University Press.
- Vinet, Marie-Thérèse. 1984. La syntaxe du québécois et les emprunts de l'anglais. *Revue de l'association québécoise de linguistique* 3 (3). 221-24.
- Wiesmath, Raphaële. 2007. *Le français acadien*. Paris: L'Harmattan.

GRADACIÓN GRADUADA

MARÍA MARE

Universidad Nacional del Comahue / Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (CONICET)

maria.mare@fahu.uncoma.edu.ar

Keywords

quantification, degree, analytic and synthetic sequences, pleonasm

Palabras clave

cuantificación, grado, formas analíticas y sintéticas, pleonasm

Abstract

The duplication of syntactic-semantic features is found across languages and, in the field of Spanish quantification, several examples can be attested. Some sequences that materialized degree information morphologically or lexically, show duplication analytically, as in *muy mucho* ‘very much’, *más después* ‘later’ (lit. ‘more later’) and *muy lo más* ‘the best of all’ (lit. ‘very the best’). This phenomenon is productive across Spanish varieties, not only from a diachronic perspective, but also from a synchronic one. Throughout this chapter the data involving degree doubling patterns is revised in order to define some hypotheses about the underlying grammatical properties. Our conclusion is that the duplications observed correspond at least to two kinds of structures: in one of them doubling is semantically vacuous, while in the other one there is a focalization of extreme/high degree information. Our approach aims at formalizing these differences and providing an account of linguistic variation.

Resumen

La duplicación de rasgos sintáctico-semánticos se manifiesta de diferentes maneras en las lenguas y el ámbito de la cuantificación en español muestra una productividad interesante. Secuencias que materializan la información relativa al grado de manera morfológica o léxica pueden duplicar esta información de forma analítica, como sucede en *muy mucho*, *más después* o *muy lo más*. Este fenómeno resulta productivo en las variedades del español, tanto en un recorrido diacrónico como sincrónico. En este capítulo revisamos los principales datos que manifiestan duplicación del grado para definir algunas hipótesis sobre las propiedades de la gramática involucradas en este patrón. Nuestra conclusión es que las duplicaciones observadas responden a, al menos, dos tipos de estructuras: una en la que el doblado es semánticamente vacío y otra en la que hay una focalización de la información de grado máximo. La propuesta esbozada busca formalizar estas diferencias y dar cuenta de la variación lingüística.

1. INTRODUCCIÓN

La gradación es un aspecto que se manifiesta en relación a diferentes clases de palabras. De hecho, es uno de los criterios empleados para dar cuenta de diferentes subgrupos, como sucede, por ejemplo, en el caso de la distinción entre adjetivos relacionales y calificativos: mientras que los primeros no aceptan gradación, los segundos son compatibles con esta información (ver Kornfeld 2010, para una discusión detallada). El foco de este capítulo son aquellas secuencias en las que aparece un tipo de marcación relativa al grado de manera redundante, ya sea porque la información de grado forma parte del lexema en cuestión, como en *después* y *perfecta* (1), ya porque esa información está materializada por otro exponente fonológico, identificable de manera aislada, como *-ísimo* en (2a) o *mucho* en (2b):

- (1) a. Lo voy a llamar más después.
b. Esa propuesta es muy perfecta.
- (2) a. Este fenómeno es súper/muy interesantísimo.
b. Este fenómeno me interesa muy mucho.

Como otros fenómenos de redundancia, las discusiones a nivel descriptivo giran en torno a si existen o no diferencias de interpretación entre la forma simple y la duplicada. Si la respuesta es positiva, se espera encontrar usos diferenciales en un mismo hablante, mientras que si la respuesta es negativa, se entiende como una manifestación de variación dialectal. Desde el punto de vista teórico, cualquiera de las dos respuestas supone un desafío: si no hay diferencias y la duplicación es semánticamente vacua, es necesario explicar formalmente cómo y en qué momento de la derivación se produce la duplicación, que, en ese caso, tendría características similares a la concordancia. Si, por el contrario, los usos son diferenciales, la teoría debe formalizar esas diferencias. En el marco de la Gramática Generativa, específicamente, el eje de la discusión son los tipos de rasgos involucrados

en los ítems léxicos, i.e., si son rasgos interpretables o no interpretables (Chomsky 2000, 2001 y sptes.).

Nuestro objetivo en este trabajo es presentar un breve repaso por las expresiones del español que parecen manifestar la gradación del grado y analizar algunas hipótesis con respecto a su distribución. A tal fin, distinguimos tres tipos de secuencias: (a) aquellas que involucran grados de comparación (1a); (b) las que codifican el grado máximo de la escala –i.e. los relativos de (1b) y (2a)-; y (c) las que no necesariamente establecen términos de comparación, sino que suponen la gradación de un cuantificador (2b). Las hipótesis que recorreremos en estas páginas son las siguientes:

Hipótesis 1: El fenómeno bajo análisis implica una doble materialización (a nivel morfo-fonológico) de información sintáctico-semántica vinculada con la gradación, pero esto no supone diferencias estructurales entre las formas duplicadas y las no duplicadas.

Hipótesis 2: La duplicación en el fenómeno bajo análisis es la manifestación superficial de estructuras enfáticas subyacentes. Es decir, existen diferencias estructurales entre las formas duplicadas y las no duplicadas.

Hipótesis 3: Dentro del fenómeno bajo análisis podemos encontrar tanto duplicaciones que dan cuenta de la hipótesis de 1, como de la hipótesis de 2.

Estas hipótesis tienen un correlato con las discusiones relativas a la distribución de rasgos formales dentro del modelo minimalista y a su aplicación en la evaluación del comportamiento de las denominadas palabras negativas (Batllori 2016). En estas páginas mostramos que, de hecho, es posible trazar un paralelismo entre las redundancias a nivel superficial que se observan en el ámbito de la negación y las que encontramos en el de la gradación.

El capítulo se organiza de la siguiente manera. Luego de esta introducción, en la sección 2 presentamos los principales datos bajo análisis y las descripciones que encontramos en la bibliografía sobre el tema. La sección 3 recupera algunos antecedentes que consideramos de relevancia para plantear el problema no solo de la duplicación, sino de la variación que se identifica tanto a nivel diacrónico como sincrónico. En §4, revisamos los datos a la luz de las propuestas teóricas dentro de la gramática generativa y de las consideraciones relativas a nuestras hipótesis de partida. Finalmente, exponemos las conclusiones y las líneas de investigación a futuro.

2. LA GRADACIÓN GRADUADA EN ESPAÑOL

Antes de presentar los datos que podemos recuperar en la bibliografía, es importante aclarar que aquí utilizaremos la expresión *gradación graduada* o *duplicación* simplemente para dar cuenta de la manifestación superficial del fenómeno. Esto significa que al emplear esas denominaciones no asumimos ninguna de las hipótesis esbozadas en la introducción, sino que buscamos dar cuenta del hecho de que en estas secuencias encontramos dos veces elementos que, en otras variedades o en otras secuencias, aparecen una única vez. En todos los casos bajo estudio, identificamos ítems que se vinculan con el grado, es decir, la propiedad que permite expresar la cantidad, magnitud o intensidad del contenido denotado por un término o expresión («expresión de la cantidad o magnitud de las realidades significadas por la palabra», según Porto Dapena 1973: 347). En el recorrido de esta sección, empezamos con las observaciones de Kany (1970 [1945]), luego repasamos el trabajo diacrónico de Pons Rodríguez (2012) y, finalmente, recuperamos algunos puntos de interés de Włodarczyk (2007) sobre la doble comparación en inglés medio (*more* adjetivo-*er*).

En su *Sintaxis hispanoamericana*, Kany deja registro de distintos datos relativos a la duplicación de la gradación, que reconoce en diferentes zonas de América latina y vincula a un registro «popular y rústico» (1970: 71). En la sección dedicada a la comparación, incluye lo que denomina el «*más* superfluo» con adjetivos (3) y adverbios (4) comparativos; las combinaciones de *muy/más* con formas superlativas, a lo que llama «superlativos absolutos» (5) y las terminaciones en *-azo*, como equivalente a *-ísimo* cuando aparecen reforzadas por *muy* (6).

- (3) ¿Sabe cómo sigue le hombre? ¿Está más pior?
(Lynch, *Romance*, ARG.)
- (4) Unos se van más antes, otros más después
(Gil Gilbert, *Nuestro pan*, ECU)
- (5) Es muy bonitísimo, sí, señora, no se pué negá
(Muñoz Seca, *El roble de la Jarosa*, ESP)
- (6) el coche iba muy lejazo
(Romanágel, CHIL.)

En relación a los datos de (3), Kany señala que los hablantes llegan «a considerar como positivas las formas *mejor* y *peor* y, por consiguiente, necesitan la partícula *más* para convertirlas en comparativos». Desde esta perspectiva, equipara estos casos a la comparación doble del inglés (*more better* ‘mejor’, lit. ‘más mejor’).

El otro fenómeno de interés para nosotros que también aparece registrado por Kany es la locución *muy mucho* (7), a la que considera la supervivencia de un uso enfático de *mucho*, presente a lo largo del siglo XVI (1970: 366). Si bien el autor no lo señala, estos usos son actuales y sumamente productivos en las variedades del centro-norte de Argentina, especialmente, en la provincia de Córdoba.

(7) Ya sabe cómo el finao me quiso, muy mucho

(Lynch, *Romance*, ARG)

Finalmente, Kany registra el empleo de *lo más* como equivalente a *muy*, siempre seguido de adjetivos y adverbios (1970: 362), como muestran los ejemplos de (8). La hipótesis que esboza en relación a este empleo es interesante, ya que considera que es el resultado de la elipsis de una oración subordinada vinculada al cuantificador: *lo más bien que es posible*.

(8) Me queda lo más bien

(Sánchez, *Los muertos*, I, 3, URU)

Sin embargo, en esta obra no hay registro del empleo de *lo más* como forma superlativa en sí misma, es decir, sin estar seguido de adjetivos o adverbios, como en los datos de (9), en los que siempre tienen una connotación positiva.

(9) a. La música es lo más

(canción de Leo García, ARG.)

b. Ese artículo es lo más.

El antecedente más claro de esta locución es la secuencia *lo más grande que hay*, como equivalente a *lo mejor*. Estos empleos son característicos de las variedades del español rioplatense. Volveremos sobre esta construcción en la sección 4.

(10) a. El Diego es lo más grande que hay.

(canción de Los Ratones Paranoicos, ARG.)

b. El Diego es lo más.

La investigación de Pons Rodríguez (2012), por su parte, se centra en un recorrido diacrónico de la graduación *muy* +adjetivo-*ísimo* (*muy bellissimo*) y menciona también ejemplos de elativos graduados (*muy perfecto*) (2012: 140, nota al pie 9). La autora señala que la introducción de *-ísimo* se produce de manera tardía en los romances y que, antes del siglo xv, la documentación de este sufijo en textos peninsulares es escasa. Asimismo, nota que hasta la segunda mitad del siglo xvi la distribución sintáctica y discursiva de *muy* + adjetivo *-ísimo* es prácticamente la misma que para adjetivo-*ísimo*. En su recorrido, muestra que la doble graduación parece una variante de adjetivo-*ísimo*, que siempre fue «minoritaria y poco privilegiada en comparación con *-ísimo* solo».

En las conclusiones de este trabajo, Pons Rodríguez observa que a medida que «*-ísimo* se afianza en los textos parece consolidarse también su diferencia significativa con *muy*» (2012: 162). Específicamente, *muy* e *-ísimo* marcan valores diferenciales en la escala de graduación, algo que no parece funcionar de la misma manera en los primeros tiempos de la llegada de *-ísimo* al castellano. En este sentido, Serradilla (2004: 98) destaca que *-ísimo* fue especializándose de manera tal que actualmente representa un valor más alto que *muy* en la escala de graduación.

Para resumir, podríamos reconocer los siguientes estadios: *-ísimo* como equivalente a *muy* y, por tanto, la secuencia *muy* +adjetivo *-ísimo* parece no presentar diferencias sintáctico-semánticas en relación a adjetivo-*ísimo*; (2) *-ísimo* diferente a *muy* (más alto en la escala de graduación) y, por tanto, *muy* +adjetivo-*ísimo* se constituye como una secuencia enfática, similar a la graduación de elativos. En la terminología de Lehmann (2005), tendríamos primero un caso de hipercharacterización y luego un pleonismo enfático.

Para finalizar esta sección, mencionaremos muy brevemente las principales conclusiones de Włodarczyk (2007) sobre los dobles comparativos del inglés medio. Cabe aclarar que hay dos tipos de doble comparativos que se pueden reconocer actualmente en las variedades del inglés: por un lado, aquellos que combinan la forma analítica con la sintética (*more easier* en vez de *easier* ‘más fácil’) y, por el otro, aquellos en los que encontramos una base supletiva que codifica en sí misma la comparación, pero se agrega, además, el morfema comparativo (*worsen* en lugar de *worse* ‘peor’). La autora se centra en el primer tipo e indica que estas estructuras se

observan a partir del 1350 y luego del 1450 muestran un retroceso al menos en los textos escritos. A partir del recorrido, Włodarczyk concluye que estas formas constituyen una opción en los recursos de gradación adjetival y que su elección podría responder a motivaciones claras por parte de los hablantes, enmarcables en lo que Lehmann (2005) denomina pleonismo de concordancia: el componente focal, es decir, la comparación, se materializa de manera separada en dos elementos que podrían considerarse sinónimos. Si bien se reconoce un elemento focal -la comparación-, no resulta claro si la doble comparación implica un valor semántico distinto al de la comparación simple.

En suma, el recorrido que trazan los tres trabajos presentados en esta sección parecería indicar que en lo que hemos denominado *gradación graduada* hay, al menos, dos tipos de efectos. Uno en el que la graduación del cuantificador es enfática con respecto a la forma no cuantificada (ejemplos de 7) y otro en el que la doble graduación no parece, en principio, ser el resultado de algún tipo de énfasis (*pleonismo enfático* en Lehmann), aunque podría manifestar un tipo de concordancia semántica (*pleonismo de concordancia* en Lehmann) o directamente, hipercharacterización. En la próxima sección nos enfocamos en estas distinciones.

3. DE PLEONASMOS Y RASGOS (NO) INTERPRETABLES

Las descripciones que podemos encontrar en la bibliografía sobre el fenómeno que nos compete parecen indicar que nuestra hipótesis 3 es la más adecuada, ya que considera al menos dos grupos de graduaciones duplicadas. Aquí revisaremos algunas definiciones teóricas relevantes para nuestra discusión, a fin de intentar avanzar en algún tipo de formalización.

Haspelmath (1993: 297) destaca que la existencia de afijos cuya adición es semánticamente vacua, dado que la palabra a la que se agrega ya está caracterizada por las propiedades morfosintácticas expresadas por el afijo, da lugar al término *pleonismo afijal*, introducido por Paul (1920: 162). En la literatura sobre el tema, se señala que este tipo de afijación pleonástica se produce principalmente cuando la forma original es irregular o poco productiva, por lo que el afijo introducido contribuiría a la transparencia

morfosintáctica/morfosemántica. Como bien apunta Haspelmath, este mecanismo supone un problema para las discusiones teóricas que definen los mecanismos lingüísticos en términos de economía. En ese sentido, el autor recupera la siguiente cita:

Siempre que una regla sea más específica que otra en el sentido de que las formas derivadas de la primera constituyen un subconjunto propio de las formas derivadas de la segunda, la aplicación de una regla más específica excluye la aplicación de la posterior aplicación de la regla más general, la menos específica (Anderson 1986:4) [traducción MM].¹

La observación de Anderson aparece plasmada de diferentes maneras en los abordajes generativistas. En algunos, como la Morfología Distribuida (Halle y Marantz 1993) y la Nanosintaxis (Starke 2009), que son modelos de inserción tardía, la especificación se manifiesta en los ítems de vocabulario que se insertarán en las estructuras arrojadas por la Sintaxis. La Morfología Distribuida, específicamente, busca dar cuenta de la información semánticamente vacua a través de la postulación de un grupo de operaciones postsintácticas, que tienen lugar en la derivación hacia la materialización fonológica (Forma Fonológica). Dentro de estas operaciones, las que suponen el agregado de información disociada (agregado/copiado de nodos terminales y agregado/copiado de rasgos) permitirían explicar estas redundancias como resultado del requerimiento de buena formación de ciertas lenguas/variedades. Estas reglas, si bien alteran lo que arroja la Sintaxis, no tienen incidencia en el componente interpretativo, por lo que no violarían la *Condición de Inclusividad* (*Inclusiveness Condition*), que plantea que ningún rasgo nuevo es introducido por el sistema computacional (Chomsky 2000: 113).

De manera más general, la distinción entre rasgos que tienen relevancia para el componente sintáctico y el componente interpretativo frente a rasgos que parecen tener un rol en la buena formación de las lenguas particulares es la diferencia entre rasgos interpretables y rasgos no interpretables, respectivamente. En los distintos fenómenos que se manifiestan superficialmente como redundancias lo que parece estar en

---

¹ ‘Whenever one rule is more specific than another in the sense that the forms subject to the first constitute a proper subset of those subject to the second, the application of the more specific rule precludes the later application of the more general, less specific one.’ (Anderson 1986: 4)

juego es la distribución de estos rasgos. Así, la afijación pleonástica descrita por Paul sería el resultado de la presencia de rasgos no interpretables en un ítem de vocabulario relacionado localmente con un nodo que presenta esos rasgos de manera interpretable. La concordancia en español y otras lenguas es un claro ejemplo de esto: los rasgos de número son interpretables en relación a los sustantivos, pero se manifiestan también en otros objetos sintácticos relacionados localmente con el sustantivo en cuestión: artículos, adjetivos, verbos.

Como puede entenderse, ninguna de estas duplicaciones de información compete con una secuencia que no presente esa duplicación en términos de mayor o menor énfasis discursivo, por ejemplo. En otras duplicaciones, en cambio, si bien puede haber coincidencia de rasgos, existen diferencias de índole semántico-pragmáticas. Dentro de este modelo de rasgos, esto conlleva la asunción de algún rasgo interpretable diferencial. Por ejemplo, en duplicaciones como la del adjetivo *triste* en *Este tango es triste TRISte*,² en la que encontramos diferencias de índole prosódica entre las dos manifestaciones de *triste*, podemos reconocer un énfasis que no está presente de la misma manera en *Este tango es triste*.

A partir de las consideraciones sobre los tipos de rasgos y su distribución, Batllori (2016) analiza la evolución histórica de las palabras-n(egativas), principalmente en catalán, de acuerdo con la presencia o ausencia de un rasgo sintáctico formal no interpretable de negación [uNeg]. El punto en común que tienen los datos que discute Batllori con los nuestros, es que parecen mostrar algún tipo de redundancia en la marcación.³ Cuando este rasgo está presente en un ítem léxico, este no solo se interpreta de manera negativa, sino que debe ser licenciado de alguna forma, de ahí la doble marcación.

- (11) Aquest nen no menja gens.
 Este nene no come nada
 'Este nene no come'

2 Marcamos en mayúscula la sílaba acentuada de la segunda instancia de la duplicación para dar cuenta del patrón prosódico diferencial.

3 Corver (2005: 170-171) también compara la negación bipartita (*bipartite negation*) de lenguas como el francés con los dobles comparativos en variedades del inglés y el holandés, para establecer el *Criterio comparativo* (*The Comparative Criterion*), que recuperamos más adelante.

La autora concluye que, según cómo sea esta distribución, el resultado serán *Ítems de polaridad* o *Partículas enfáticas de polaridad* con contenido metalingüístico, según presenten un rasgo [uNeg] o no. Así, la valuación de los rasgos relevantes tendrá lugar en diferentes posiciones de la periferia izquierda. Con estos criterios, Batllori analiza la distribución de las palabras-n en catalán moderno en tres grupos: partículas de polaridad negativa enfáticas altas (*pla* y *poc*), partículas de polaridad negativa enfáticas bajas (*pas*) e ítems de polaridad (*gens*, *gota* y *mica*). Esta clasificación permite dar cuenta, además, de la co-ocurrencia de algunos de estos ítems en la misma oración: *En Joan poc ho ha fet pas gens/gota/ni mica (de menjar)* ‘Joan no ha comido absolutamente nada/nada de nada».

Las distinciones que realizan tanto Lehmann (2005) como Haspelmath (1993) con respecto al pleonismo y sus distintas manifestaciones pueden pensarse desde un enfoque teórico formal, tal como se desprende de Batllori (2016). Así, la presencia de determinados rasgos no interpretables en un ítem léxico habilita su ensamble en una estructura. Si esta presencia es semánticamente vacua –es decir, cumple únicamente con principios de buena formación (hipercharacterización)– o si refleja algún tipo de énfasis (refuerzo, objeción, contraste), se explica en un marco formal por el lugar en el que el rasgo no interpretable en cuestión es licenciado. Las diferencias que se observan tanto a nivel diacrónico como sincrónico, dependen, por tanto, de cómo tenga lugar esta distribución de rasgos en los ítems léxicos y de los lugares de licenciamiento, en sintonía con la denominada *Conjetura Borer-Chomsky*, según la cual, la variación es atribuible a diferencias en los rasgos de los ítems léxicos (Baker 2008: 156).

4. GRADUANDO LA GRADUACIÓN

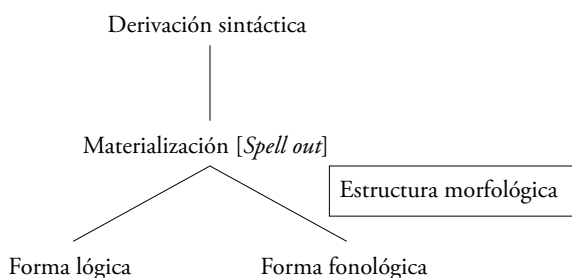
En esta sección volvemos sobre los datos que nos competen, a fin de revisar de qué manera las propuestas como las resumidas en §3 y el análisis de comparativos/superlativos en modelos de inserción tardía podrían dar cuenta de la doble graduación y sus tipos. A tal fin, presentamos las bases teóricas (§4.1), que nos llevarán a describir algunas posibilidades de análisis (§4.2).

4.1. Inserción tardía y estructuras graduadas

En los modelos de inserción tardía, la variación desde la *Conjetura Borer-Chomsky* se entiende como un aspecto aún más superficial, ya que la Sintaxis no opera con los ítems léxicos, como en la propuesta minimalista general, sino que estos elementos se insertan de manera post-sintáctica, de acuerdo a la compatibilidad existente entre los rasgos de los ítems léxicos disponibles en el inventario de una lengua y la configuración que arroja la Sintaxis. Las discusiones que presentamos se enmarcan en el modelo de la Morfología Distribuida, que propone que la Sintaxis opera con rasgos abstractos del inventario universal de rasgos. Este enfoque, como mencionamos al final de la sección anterior, brinda elementos de análisis relevantes para formalizar los pleonasmos semánticamente vacuos.

Lo que caracteriza a la MD es la postulación de un componente morfológico, la Estructura Morfológica (Figura 1), que se encontraría en el camino entre la Sintaxis y la Forma Fonológica (FF). En este componente tienen lugar una serie de operaciones post-sintácticas que darían cuenta de la falta de isomorfismo entre lo que genera la Sintaxis y lo que se materializa en cada lengua.

Figura 1. Modelo de la gramática en la Morfología Distribuida

Las diferencias que puede haber entre la estructura que arroja la Sintaxis y la que queda luego de la aplicación de operaciones post-sintácticas no repercute en el componente interpretativo. De hecho, la estructura formada en la Sintaxis tendría carácter universal, mientras que las particularidades de las lenguas se explican a partir de lo que sucede en

la Estructura Morfológica (EM) –por ejemplo, si hay movimiento de núcleos, fusión, etc.– y del inventario léxico disponible también post-sintácticamente. Así, una vez que tienen lugar las distintas operaciones de la EM, obtenemos la estructura a partir de la cual se insertan los ítems de vocabulario. Estos elementos combinan información fonológica con rasgos sintáctico-semántico (/rasgos fonológicos/ $\leftrightarrow$ [rasgos sin-sem]) que deben ser compatibles con los rasgos presentes en la estructura. Esta compatibilidad se determina a partir del denominado *Principio del Subconjunto* (*Subset Principle*).⁴

En cuanto a la información de grado, como se ha discutido ampliamente en la bibliografía (Sánchez López 1999, Bosque 2001, Kornfeld 2010, entre otros), hay un subconjunto de adjetivos –los [-delimitados] según Kornfeld (2010)– que pueden ser seleccionados por un Sintagma de Grado. Esta proyección está asociada a diferentes tipos de rasgos, de ahí que, a los fines expositivos, cuando hablemos de grado comparativo y superlativo, emplearemos CMPR y SPRL, respectivamente, siguiendo a Bobaljik (2012). Emplearemos Gr(ado) para referir a las gradaciones que no implican semánticamente términos de comparación, como la predicación *muy lindo* en *Mi bandoneón es muy lindo*.

Con respecto a la manera en la que se configura la información de grado, seguimos los esquemas que surgen de la *Hipótesis de la Contención* de Bobaljik (2012: 51), que plantea que la representación del superlativo contiene propiamente a la del comparativo [en todas las lenguas que tienen un superlativo morfológico]. Esto supone un esquema como el de (12), en el que la capa de gradación más cercana a la base (i.e., a la raíz categorizada) es la correspondiente al comparativo (CMPR, en adelante) (13).

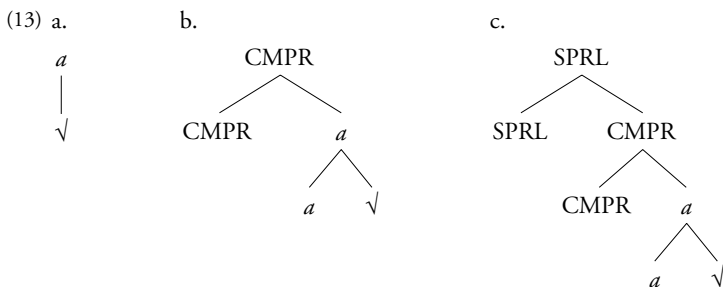
(12) [[[adjetivo] comparativo] superlativo]

4 Principio del Subconjunto (Halle 1997: 128)

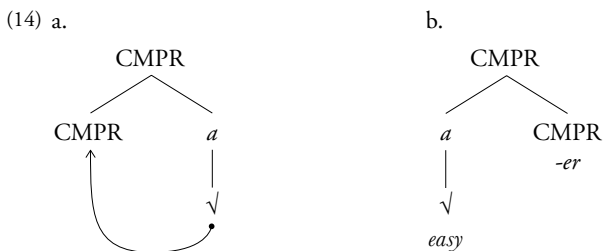
El exponente fonológico de un ítem de vocabulario se inserta en un morfema de una cadena terminal si el ítem es compatible con todos o un subconjunto de los rasgos especificados en el morfema terminal. [Traducción MM]

Dado que el foco de nuestra presentación no es la competencia entre ítems de vocabulario, remitimos a Halle (1997) y a otros trabajos en el marco de la MD para una discusión detallada de este aspecto.

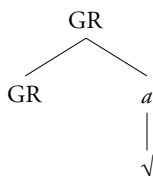
Las estructuras de (13), por su parte, no solo reflejan esta hipótesis, sino que permiten dar cuenta tanto de la materialización analítica, como de la sintética. Así, la materialización sintética se obtendría por movimiento nuclear (14a), que da como resultado el esquema de (14b) (adaptado de Bobaljik, 2012: 33) para comparativos como *easier* ‘más fácil’.

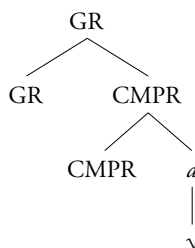
Estos esquemas son relevantes también para representar la comparación en adverbios. Obsérvese que, al igual que con los adjetivos, podemos encontrar adverbios que codifican el grado comparativo/superlativo (*después, antes*), mientras que en otros –la mayoría– esta información se manifiesta de manera analítica (*más tarde*).

El último ingrediente para considerar refiere a la posibilidad de manifestar grado en relación a cualquiera de los esquemas de (13a) y (13b), por medio de formas como *muy* y *mucho*, respectivamente. Es decir, podríamos postular la posibilidad de ensamblar una proyección de Grado (GR) tanto por encima de la forma positiva (16a) como de la comparativa (16b), pero no de la forma superlativa (16c).

(15) a.

b.

(16) a. muy agradable

b. mucho más agradable

c. *mucho el más agradable

Obsérvese, además, que si hubiera movimiento nuclear a partir de la estructura de (15a), podríamos dar cuenta de la variante sintética con el sufijo *-ísimo* (*agradabilísimo*).

En suma, un modelo de inserción tardía como la MD nos permite mantener la misma estructura sintáctica para las formas tanto analíticas como sintéticas, siempre y cuando la diferencia entre unas y otras sea el resultado de patrones de variación y no de diferencias, por ejemplo, de énfasis. Así, todos los esquemas presentados aquí permiten explicar de manera directa distintas manifestaciones de un tipo de información. Sin embargo, resulta algo más complejo derivar de forma directa los pleonasmos que nos competen. En ese punto nos enfocamos en la siguiente subsección.

4.2. Cuestión de grado

Una vez presentados los aspectos generales para nuestra discusión de los datos, dentro del modelo de la MD, veamos de qué manera podríamos dar cuenta de los pleonasmos bajo análisis. Si pasamos en limpio la información recogida en la bibliografía y los datos con los que hemos trabajado, podríamos realizar el siguiente resumen:

- *Muy/-ísimo*: los exponentes *muy* e *-ísimo* tuvieron un período de co-ocurrencia descrito como un pleonismo semánticamente vacuo (Pons Rodríguez 2012). Luego se observa que forman parte de una cadena de graduación en la que *muy* estaría más abajo que

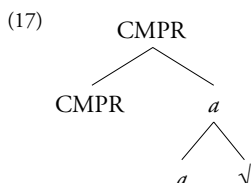
-ísimo (Serradilla 2004). Cuando se manifiestan conjuntamente en las variedades actuales, se trata de construcciones enfáticas (*muy buenísimo*). En las variedades que presentan el cuantificador *re*, encontramos este mismo tipo de valor (*re buenísimo*) (ver Kuguel y Kornfeld 2013 para la descripción detallada de *re*). En estos casos, *muy*, *re* y otros ítems como *súper* o *mega* enfatizan el grado máximo (o un grado muy alto) de la escala.

- Doble marcación de la comparación (*más mejor*, *más después*): en principio, los datos con los que contamos coinciden la observación de Kany para el español (la denominación como «*más superfluo*») y de distintos autores para el inglés (Corver 2005, Włodarczyk 2007). Es decir, al menos en algunas variedades, este doblado no supone un énfasis, sino que es semánticamente vacuo. Nos centramos en estos datos, lo que no significa que pueda haber variedades en las que estas secuencias supongan un énfasis particular sobre un grado de la escala o bien que pueda reconocerse un proceso de «positivización», como definen Feliu & Pato (2021).
- Cuantificación de un cuantificador (*muy mucho*, *muy lo más*): estas secuencias son claramente enfáticas, ya que no solo es posible reconocer en los hablantes un uso diferenciado entre estas formas y las simples (*mucho*, *lo más*), sino que, además, parecen estar en distribución complementaria con otro recurso enfático como la repetición (*mucho MUcho lo más lo MÁS*, pero **muy mucho MUcho muy lo más lo MÁS*) (para la discusión de este tipo de reduplicaciones ver Roca y Suñer 1998).

Siguiendo el espíritu de la propuesta de análisis de Batllori (2016) para las partículas negativas del español y el catalán, entendemos que las diferencias que señalamos en relación a los tres conjuntos de datos tienen un correlato sintáctico que involucra distintos rasgos y distintas posiciones que legitiman esos rasgos. Además, la variación que podemos encontrar en relación a este fenómeno se enmarca perfectamente en la *Conjetura Borer-Chomsky*. Veamos, entonces, de qué manera podemos pensar nuestros datos en el marco de un modelo como la Morfología Distribuida.

Empecemos por la doble marcación de la comparación. Esta doble marcación en español se da con términos que codifican información de grado, sin que esta sea identificable en un morfema en particular. Si la

Sintaxis forma una estructura como la de (13b), que repetimos en (17), podemos pensar que el ítem de vocabulario que se materializa como *mejor* codifica la información relativa a la comparación de distintas maneras y eso da lugar a la variación encontrada.

De manera muy simplificada, podemos formular la hipótesis de (18a) en la que habría un condicionamiento contextual para la inserción de la forma correspondiente a la base adjetiva supletiva (*mejor* en nuestro ejemplo), con lo cual el núcleo de CMPR queda disponible para la inserción (de *más*, por ejemplo). En ese caso, sería posible dar cuenta de las variedades duplicadoras. La hipótesis de (18b), en cambio, supone que la inserción de *mejor* incluye la proyección del comparativo, ya porque se asuma un modelo de inserción frasal como la Nanosintaxis, ya porque se asuma que en ese contexto en particular tiene lugar el movimiento de núcleo que se representa en (14), como se plantea en el marco de la MD. Lo importante es que ninguno de estos análisis asume que *mejor* se inserte en una estructura sintáctica positiva (18c), más allá de que post-sintácticamente se comporte como la estructura positiva.⁵ Esto quiere decir que su inserción está condicionada por la presencia de la proyección CMPR.

- (18) a. 'mejor' $\leftrightarrow$ [*a* ✓] / CMPR
 b. 'mejor' $\leftrightarrow$ [CMPR [*a* ✓]]
 c. * 'mejor' $\leftrightarrow$ [*a* ✓]

En suma, podríamos considerar que el ítem de vocabulario de (18a) corresponde a las variedades duplicadoras, mientras que el ítem de vocabulario de (18b) corresponde a las variedades no duplicadoras. Como

5 Básicamente, queremos decir que la secuencia *Juan está bien*, no es equivalente a *Juan está mejor* y eso se refleja en las hipótesis de (18a) y (18b). Habría que analizar, sin embargo, si en las variedades que presentan doblado, las formas supletivas están en proceso de perder su valor comparativo, sustituyendo a las formas positivas en distintos contextos, como argumentan Feliu & Pato (2021). En ese caso, habría una diferencia entre *mejor* y *más mejor* equivalente a la que existe entre *bien* y *mejor*.

puede notarse, la Sintaxis es la misma en ambos casos (17) y la variación se explica en términos de la *Conjetura Borer-Chomsky*: diferencias entre los ítems léxicos.

Corver (2005) analiza la doble comparación del inglés (*more easier* ‘más fácil’) en términos algo diferentes, a partir de lo que denomina el *Criterio comparativo*:

(19) Criterio comparativo

- a. Cada X[+COMP] debe estar en una relación de Especificador-Núcleo con una frase SY [+COMP].
- b. Cada frase SY [+COMP] debe estar en una relación de Especificador-Núcleo con un X[+COMP].

En su propuesta, las formas como *more/most* del inglés no lexicalizan un núcleo de grado, sino que se ensamblan en el especificador de la proyección relacionada con el grado (Gr, CMPR o SPRL, según corresponda). Las variedades que admiten el doblado en la propuesta de Corver lexicalizarían tanto el núcleo como el especificador –i.e., no estarían sujetas al efecto de doble llenado del SX (*Doubly filled XP-effect*)–, mientras que las variedades que no presentan doblado, serían sensibles a este efecto.

Ahora bien, si combinamos la propuesta de Corver con nuestra observación sobre los ítems de vocabulario, podemos incluso evitar la referencia al efecto de doble llenado del SX en estos datos de las variedades del español. En este sentido, obsérvese que el ítem de vocabulario correspondiente a las variedades duplicadoras (18a) no lexicaliza el núcleo, por lo que siguiendo el *Criterio comparativo*, se vuelve necesario el ensamble del especificador. En (18b), en cambio, la lexicalización del núcleo tiene lugar, de ahí que no haya ensamble en el especificador. Lo interesante en todos estos casos es que, en última instancia, las bases supletivas en las variedades duplicadoras se distinguen de otros adjetivos únicamente por el condicionamiento contextual.⁶

Esta propuesta para la doble marcación es relevante para revisar los casos de *muy... -ísimo* semánticamente vacuos, i.e., los que describe Pons Rodríguez

⁶ Teniendo en cuenta aspectos morfológicos históricos, podría considerarse *-(i)or* como sufijo (*mej-or, infer-ior, super-ior*, etc.) y en ese caso, tendríamos el mismo análisis que en *more easi-er* o *more bett-er* ‘mejor’, en el que el sufijo materializa el núcleo comparativo y más lexicaliza el especificador.

(2012). Aquí, por supuesto, no tenemos proyecciones comparativas, pero sí habría una proyección de grado sobre lo que denominamos la forma positiva. En muchas variedades encontramos que los comparativos se pueden graduar (*mucho más lindo, mucho mejor*), pero que la comparación sobre un adjetivo + *-ísimo* es marginal o marcada (*más lindísimo*). Podemos, por tanto, definir un orden en el que la proyección de grado puede ensamblarse en distintos niveles (es decir, selección de un *a* o un CMPR).

Como mencionamos, en muchas variedades actuales el sufijo *-ísimo* constituye la manifestación morfológica de la elatividad, es decir, del grado extremo del adjetivo o el adverbio (Bosque 2001: 18-19). Tenemos, por tanto, dos elementos que se vinculan con el SGrado: *muy* e *-ísimo*. En principio, estos elementos no aparecen juntos en la misma proyección, ya que materializan distintos valores de la gradación. Sin embargo, los datos que describe Pons Rodríguez mostrarían que hubo un período de convivencia de estos dos elementos, en el que *muy* + adjetivo-*ísimo* era equivalente a adjetivo-*ísimo*. De acuerdo con esto, podemos hipotetizar que esta doble marcación semánticamente vacua es el resultado del ensamble de *muy* en la proyección de especificador motivado por los rasgos de Gr. Es decir, *muy* es licenciado por el núcleo Gr. Así, en las variedades estudiadas por Pons Rodríguez en las que hay además una materialización independiente de la información de grado, tendríamos la estructura de (20), que responde a la hipótesis en la que se materializa tanto un especificador como el núcleo de Gr, dando lugar a la redundancia.

(20) [SGr (muy) [Gr (-isim-)] [*a* [√]]]

Ahora bien, si en una variedad los exponentes fonológicos correspondientes a *muy* y a *-ísimo* no se vinculan con el mismo conjunto de datos, su inserción en relación a la misma proyección no es posible. Lo que parecen mostrar los datos de las variedades actuales con respecto esta co-ocurrencia es que hay un énfasis diferenciado en el que *muy* parece estar licenciado en proyecciones de la periferia izquierda, como Fuerza (por el valor evidencial que parece presentar).

Algo similar sucedería en el caso de los elativos léxicos (*muy perfecto*). Este tipo de adjetivos, en principio, tendrían una representación parecida a la del esquema de (18b), aunque en lugar de CMPR encontraríamos Gr con el conjunto de rasgos correspondientes a «grado máximo» (sean cuales

sean). Es decir, la inserción de los elativos incluye una capa funcional (la de grado), de ahí su incompatibilidad con otros exponentes que codifican la información de grado. Ahora bien, en secuencias como *muy perfecto* (elativo léxico) o *muy lindísimo* (elativo morfológico) entendemos que habría una focalización no en relación al adjetivo, sino en relación a todo el SGr. Este énfasis no refiere tanto al grado, como a la actitud del hablante con respecto al grado máximo –carácter evidencial–, de manera similar a la duplicación (*perfecto perFEcto; lindísimo linDÍsimo*).

En estos mismos términos entendemos que es posible explicar el caso de *muy lo más*. Por cuestiones de espacio, no nos detendremos en el análisis interno de *lo más*, pero entendemos que la estructura superlativa de la que deriva, nos permite considerar toda la secuencia como un elativo, en los mismos términos definidos en los párrafos anteriores: *lo más* sería la materialización de un SGr con rasgos de grado máximo.⁷ Nuevamente, la presencia de *muy* en *muy lo más* no estaría motivada por el SGr, sino por proyecciones relativas a la modalidad/evidencialidad. Básicamente, en estos últimos casos, la información de grado máximo está materializada por un ítem de vocabulario (o más de uno) y *muy* materializa un operador de Fuerza ligado al grado máximo, no ya para cuantificarlo, sino para enfatizarlo (ver Mare 2023).

Finalmente, el caso de *muy mucho* resulta interesante, ya que es sumamente productivo en algunas variedades y en el CORDIAM se encuentran datos de este tipo de duplicación ya en los documentos del siglo xvi (Kany recupera datos del siglo xv, incluso). Como se describe en las gramáticas (Sánchez López 1999, por ejemplo), *mucho* es un cuantificador indefinido, que no supone grado máximo, pero sí una valoración subjetiva. Por otro lado, Bosque (1999) recupera la descripción de *muy* como forma apocopada de *mucho* en determinados contextos (*muy interesante/lejos, mucho más lejos/interesante; trabajar mucho/*muy*).

La presencia de *muy* se observa tanto en las secuencias en las que *mucho* cuantifica eventos (*trabajó muy mucho*), como en la cuantificación de entidades (*muy muchos alumnos*). También aquí reconocemos una distribución complementaria con la duplicación léxica (*mucho MUcho*,

7 Como se desprende de nuestra descripción, podríamos pensar que este SGr con «rasgos de grado máximo» equivale a la proyección SPLR sin un CMPR como complemento. Queda abierta esta discusión para futuros trabajos.

pero *muy mucho MUcho* es marginal).⁸ Si bien, semánticamente podríamos estar ante la graduación de *mucho*, ya que este cuantificador no indica grado máximo, la distribución con respecto a la duplicación parece un indicador de que estamos ante un uso de *muy* como enfatizador de modalidad epistémica, que expresa el grado de confianza del hablante con respecto a la veracidad de la información brindada por el cuantificador: *realmente mucho, verdaderamente mucho*.

5. CONSIDERACIONES FINALES

A lo largo de estas páginas hemos presentado de manera general un conjunto de datos que reflejan algún tipo de pleonasma y hemos discutido de qué manera se podrían formalizar estas duplicaciones en el marco de la gramática generativa, específicamente desde un modelo de inserción tardía como la MD. Partimos de tres hipótesis: que la *graduación graduada* se trate de un fenómeno semánticamente vacuo, que refleje diferencias de énfasis con respecto a la forma simple, o que podamos encontrar ambas opciones. La conclusión es que la última hipótesis parece ser la correcta y que la opcionalidad depende tanto de los elementos involucrados, como de las variedades bajo estudio. Así, de manera similar a la forma en la que presenta la doble marcación de la negación Batllori (2016), es posible abordar la doble graduación –y probablemente también otros pleonasmos sistematizados por autores como Lehmann y Haspelmath–.

Las discusiones que hemos plasmado en estas páginas resultan atractivas porque permiten dar cuenta de la variación dialectal, pero también de la variación al interior del propio fenómeno de duplicación. No todas las duplicaciones presentan las mismas motivaciones y el hecho de que el resultado superficial sea el mismo permite proyectar análisis en términos de cambio lingüístico: los pleonasmos semánticamente vacuos podrían motivar una distribución complementaria y luego un pleonasma enfático, como parecería suceder con la secuencia *muy* + adjetivo-*ísimo*.

⁸ Enrique Pato (c.p.) nos señala que en la red social Twitter es posible encontrar algunos ejemplos de la secuencia *muy mucho mucho*. Dejamos la revisión de este tipo de datos para abordajes futuros.

En estrecha relación con esto, el hecho de que la información de grado comprenda una escala abre la posibilidad de considerar que, además de la duplicación enfática y la semánticamente vacua, habría doblados que suponen realmente la gradación del grado, es decir, modifican la ubicación de una predicación dentro de una escala de valores, como ocurriría en el caso de *muy poco*.

Entendemos que este breve recorrido abre distintas líneas de investigación a futuro, que conllevan una revisión mucho más exhaustiva de datos y de propuestas de análisis que las que hemos esbozado aquí. Estas proyecciones no solo son interesantes en relación a la cuantificación, sino a la discusión general sobre marcación redundante y el papel de los rasgos interpretables y no interpretables para la teoría. En este sentido, las investigaciones de corte funcionalista como los de Lehmann y Haspelmath constituyen puntos de partida sumamente relevantes para el desarrollo de propuestas formales dentro de la Gramática Generativa.

AGRADECIMIENTOS

La elaboración de este capítulo se ha beneficiado de la beca de investigación cofinanciada por Fundación Carolina/Ministerio de educación argentino, 2021. Les agradezco a Juanjo Arias y a Enrique Pato la lectura detallada y las sugerencias. También quiero extender mi agradecimiento a las editoras por la invitación para participar en este volumen en homenaje a la «muy queridísima» Montse.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Anderson, Stephen. 1986. Disjunctive ordering in inflectional morphology. *Natural Language and Linguistic Theory* 4: 1-31.
- Baker, Mark. 2008. *The syntax of agreement and concord*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Batllori, Montserrat. 2016. The significance of formal features in language change theory and the evolution of minimizers. En Pierre Larrivé y

- Chungmin Lee (eds.), *Negation and polarity: Experimental perspectives*, 347-377. Cham: Springer.
- Bobaljik, Jonathan. 2012. *Universals in comparative morphology. Suppletion, Superlatives, and the Structure of Words*. Cambridge: MIT Press.
- Bosque, Ignacio. 1999. El sintagma adjetival. Modificadores y complementos del adjetivo. En Ignacio Bosque y Violeta Demonte (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*. Vol. I, Capítulo 4, 217-310. Madrid: Espasa.
- Bosque, Ignacio. 2001. Adjective position and the interpretation of indefinites. En Javier Gutiérrez- Rexach y Luis Silva Villar (eds.), *Current issues in Spanish Syntax and Semantics*, 17-36. Mouton de Gruyter: Berlin/Nueva York.
- Chomsky, Noam. 2000. Minimalist inquiries: The framework. En Roger Martin, David Michaels, Juan Uriaguerka y Samuel Keyser (eds.), *Step by step: Minimalist essays in honor of Howard Lasnik*, 89-155. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2001. Derivation by phase. En Michael Kentowicz (ed.), *Ken Hale: A life in language*. Cambridge: MIT Press.
- Corver, Norbert. 2005. Double comparatives and the comparative criterion. *Recherches linguistiques de Vincennes* 34: 165-190.
- Feliu, Elena y Enrique Pato. 2021. *Es la más mejor*. Sobre la lexicalización de los comparativos sintéticos como adjetivos positivos en español actual. *Revista Signos. Estudios de lingüística* 54(106): 332-353.
- Halle, Morris. 1997. Distributed Morphology: Impoverishment and Fission. *MIT Working Papers in Linguistics*, 30: 425-449.
- Halle, Morris y Alec Marantz. 1993. Distributed morphology and the pieces of inflection. En Ken Hale y Samuel Keyser (eds.), *The View from Building 20*, 111-176. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Haspelmath, Martin. 1993. The diachronic externalization of inflection. *Linguistics* 31: 279-309.
- Kany, Charles. 1970. *Sintaxis hispanoamericana*. Madrid: Gredos [1945].

- Kornfeld, Laura e Inés Kuguel. 2013. Un afijo re loco (Notas sobre re). En Ángela Di Tullio (ed.), *El español de la Argentina: estudios gramaticales*, 13-33. Buenos Aires: Eudeba.
- Kornfeld, Laura. 2010. *La cuantificación de adjetivos en el español de la Argentina*. Buenos Aires: El 8vo. Loco ediciones.
- Lehmann, Christian. 2005. Pleonasm and hypercharacterization. En Geert Booij & Jaap van Marle (eds.), *Yearbook of Morphology*, 119-154. Dordrecht: Springer.
- Mare, María. 2023. Cuantificación y reanálisis en la secuencia lo más. *Res diachronicae*, 31: 36-55.
- Paul, Hermann. 1920. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Niemeyer [1880].
- Pons Rodríguez, Lola. 2012. La doble graduación *muy -ísimo* en la historia del español y su cambio variacional. En Enrique Pato y Javier Rodríguez Molina (eds.), *Estudios de filología y lingüística españolas. Nuevas voces en la disciplina*, 93-133. Berna: Peter Lang.
- Porto Dapena, José. 1973. A propósito de los grados del adjetivo: aportación al estudio del sistema de cuantificación en el adjetivo español. *Thesaurus XXVIII* (2): 345-357.
- Roca, Francesc y Avel·lina Suñer. 1998. Reduplicación y tipos de cuantificación en español. *Estudi General* 17: 37-63.
- Sánchez López, Cristina. 1999. Los cuantificadores: clases de cuantificadores y estructuras cuantificativas. En Ignacio Bosque y Violeta Demonte (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*. Vol. I, Capítulo 16, 1025-1128. Madrid: Espasa.
- Serradilla, Ana. 2004. Superlativos cultos y populares en la historia del español. *Edad de Oro* 23: 95-133.
- Starke, Michael. 2009. Nanosyntax: A short primer to a new approach to language. *Nordlyd* 36: 1-6.
- Włodarczyk, Matylda. 2007. More stronger and mightier: some remarks on double comparison in Middle English. *Studia Anglica Posnaniensia. International Review of English Studies* 43: 195-217.

PRONOMINAL INNOVATION AND AGREEMENT PATTERNS IN EUROPEAN PORTUGUESE DIALECTS

ANA MARIA MARTINS

Universidade de Lisboa, Faculdade de Letras, Centro de Linguística,
Alameda da Universidade, 1600-214 Lisboa, Portugal
anamartins@letras.ulisboa.pt

Keywords

a gente, vocês, ϕ -features, underspecification, agreement patterns

Palavras chave

a gente, vocês, traços- ϕ , subespecificação, padrões de concordância

Abstract

The Portuguese pronominal system includes the pronouns *a gente* ('we') and *vocês* ('you_[plural]'), which resulted from the grammaticalization of (full) nominal phrases. In this paper, it is proposed that these pronouns are (generally, the former; dialectally, the later) morphologically underspecified (i.e. their person or person and number features have no specified values) and this lies behind the variation in verbal/predicate agreement patterns they exhibit. It is shown that an underspecification approach accounts better for the set of data (and their geolinguistic distribution) offered by the *Syntax-oriented corpus of Portuguese dialects* (CORDIAL-SIN) than the analyses that assume feature-mismatch between semantic and morphological features for the pronouns *a gente* and *vocês*.

Resumo

O sistema pronominal do português inclui os pronomes *a gente* e *vocês*, que resultaram da gramaticalização de sintagmas nominais (plenos). Neste artigo, propõe-se que esses pronomes são (vocês, apenas dialetalmente) morfologicamente subespecificados (ou seja, os seus traços de pessoa ou pessoa e número não têm especificação de valores) e isso está por trás da variação nos padrões de concordância verbal/predicativa que exibem. Mostra-se que uma abordagem em termos de subespecificação explica melhor o conjunto de dados e sua distribuição geolinguística no *Corpus dialetal para o estudo da sintaxe* (CORDIAL-SIN) do que as análises que assumem valores diferentes para os traços semânticos e os traços morfológicos dos pronomes *a gente* e *vocês*.

1. INTRODUCTION: VARIATION IN AGREEMENT PATTERNS ASSOCIATED WITH NEW PERSONAL PRONOUNS

The Portuguese pronoun *a gente* ‘we’, which is spread throughout the Portuguese territory, is the diachronic outcome of the grammaticalization of the nominal expression ‘the people’, and coexists with the earlier, Latin-based pronoun *nós* ‘we’ (see Lopes 1999, Lopes and Brocardo 2016, among others).

Traditionally, the pronoun *a gente* is said to display ϕ -feature mismatch between morphological and semantic specifications, being morphologically third person singular and semantically first person plural. This mismatch would be behind the variable patterns of subject-verb and secondary predication agreement that emerge with nominative *a gente*, as illustrated in (1)-(2).

- (1) a. *A gente* trabalhava muito.
we worked much
b. *A gente* trabalhávamos muito.
we worked.1PL much
- (2) a. *A gente* estava cansado/cansada.
we be.PAST tired.MASC/tired.FEM
b. *A gente* estava cansados/cansadas.
we be.PAST tired.MASC.PL/tired.FEM.PL
c. *A gente* estávamos cansados/cansadas.
we be.PAST.1PL tired.MASC.PL/tired.FEM.PL

Departing from this traditional perspective, Martins and Nunes (2021) offer a characterization of the Brazilian and European Portuguese pronominal systems that eliminates mismatches between semantic and morphological specifications. Under their analysis the pronoun *a gente* has no values for the morphological features person and number; apparent mismatches in subject-verb agreement (see (2a) above, for example, where the verb seems to be inflected in third person singular) correspond to the expression of morphological underspecification as default agreement (see

section 4.1). The morphological ϕ -feature underspecification of *a gente* explains why it is the only subject pronoun in European Portuguese that does not allow a null counterpart, although European Portuguese is a consistent Null Subject Language.

This paper will discuss how Martins and Nunes' (2021) proposal accounts for the agreement patterns in (1)-(2), besides other patterns that the CORDIAL-SIN (*Syntax-oriented Corpus of Portuguese Dialects*) uncovered (see section 2 for the identification and geolinguistic distribution of the different patterns). It will compare Martins and Nunes' (mismatch-free) approach with the phase-based (and mismatch-based) approach put forward by Costa and Pereira (2013) to account for verb/predicate agreement with *a gente* (see sections 3-4), and will eventually extend the proposed analysis to another case of variable agreement patterns featuring the pronoun *vocês* 'you (plural)' (see section 5), whose singular form originated in the nominal expression *Vossa Mercê* ('Your Mercy') (see Lara Bermejo 2015, Lopes and Brocardo 2016, among others). In the Portuguese dialects that preserve second person plural verbal inflection, subject-verb agreement with *vocês* may surface in what seems to be third person plural – but under Martins and Nunes' (2021) analysis is just plural – or second person plural. A conclusion arising from the discussion along the paper is that morphological underspecification may feed semantic agreement (subject to dialectal variation), but default agreement is always an available option. Section 6 concludes the paper summarizing its main points and proposals.

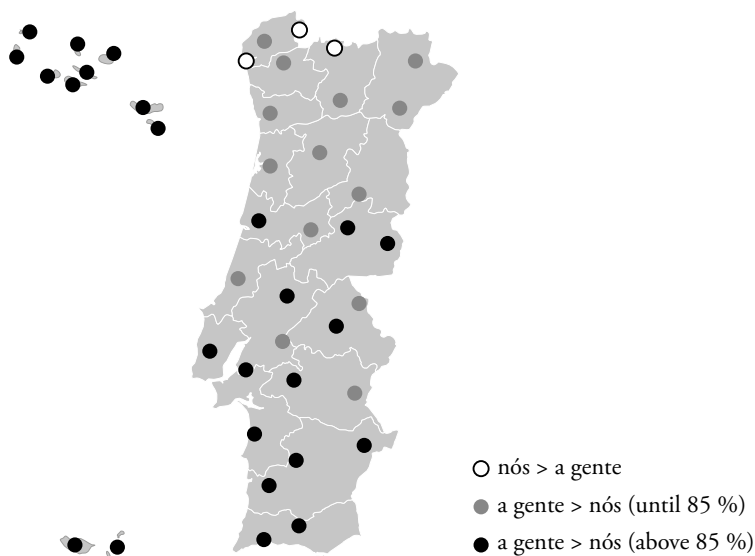
2. SUBJECT-VERB AND SECONDARY PREDICATE AGREEMENT WITH A GENTE IN THE EUROPEAN PORTUGUESE DIALECTS

The pronominal innovation *a gente* did not replace the pronoun *nós*. The two first person plural pronouns coexist in European Portuguese, with the latter being the standard form but the former being extensively used throughout the Portuguese territory. The geolinguistic spread of the pronoun *a gente* (§2.1), the patterns of subject-verb agreement (§2.2) and secondary predicate agreement it triggers (§2.3) will be described in the current section.

2.1. The geolinguistic distribution of the two competing first person plural pronouns: *a gente* and *nós*

As Map 1 shows the pronoun *a gente* is attested in all the 42 net-points of CORDIAL-SIN. Besides, only in the three northwestern points represented by the white circles *nós* has a higher number of occurrences than *a gente*.

Map 1. Distribution and relative frequency of *a gente* compared to *nós* in CORDIAL-SIN

Map 1 also shows that the rates of occurrence of *a gente* are especially high in the islands of Azores and Madeira, and in the south of mainland Portugal. The frequency of occurrence of *a gente* decreases towards the north (though maintaining high percentages compared to *nós*), which suggests that the first person plural pronoun *a gente* is a southern innovation that spread north and to the archipelagos of Madeira and Azores. Four net-points of CORDIAL-SIN display 100 % occurrences of *a gente* (PST – Porto Santo, Madeira; FLF – Flores, Azores; CBV – Cabeço de Vide, Alto Alentejo; ALC – Alcochete, Lisbon Metropolitan Area).

2.2. Three patterns of subject-verb agreement with *a gente*

Three patterns of subject-verb agreement with *a gente* emerge in CORDIAL-SIN, as illustrated in (3), which completes the paradigm in (1) above. In (3a) there is no overt agreement morphology on the verb; traditionally this is thought to represent third person singular agreement (which is considered the standard option). Due to the nominal origin of *a gente*, it would still be morphologically third person singular, though semantically first person plural. In (3b) there is overt agreement morphology on the verb; the morpheme **-mos** represents first person plural, hence in consonance with the semantic specification of *a gente*. The third pattern, in (3c), has not been usually referred in the literature; its existence was revealed by the CORDIAL-SIN corpus. The morpheme **-m** on the verb is traditionally thought to be the overt manifestation of third person plural agreement (but see section 4.1 for a different approach).

- (3) a. *A gente trabalhava* muito.
 b. *A gente trabalhávamos* muito.
 c. *A gente trabalham* muito.

The three agreement patterns can be found in the same dialect and the speech of the same person, as exemplified in (4a-c) with sentences produced by a woman handloom weaver from São Miguel, Azores.

- (4) a. *A gente trabalhavam* muito pelas terras, (CORDIAL-SIN, MIG45)
 mas a minha mãe sempre nos deixou
 apreender aquilo que *a gente desejavam!*
 Tanto eu como as minhas irmãs.
 b. *A gente*, primeiro, *a gente temos* uma (CORDIAL-SIN, MIG45)
 urdideira donde *a gente levam...*
 c. *A gente* quando *temos* aqui a manta (CORDIAL-SIN, MIG44)
 já muito para cima, *a gente tem* que tirar
 uma tirada. *A gente vem* aqui, *a gente tiram...*
 Oh, agora está baixinho, *a gente tiram* um
 fio só...

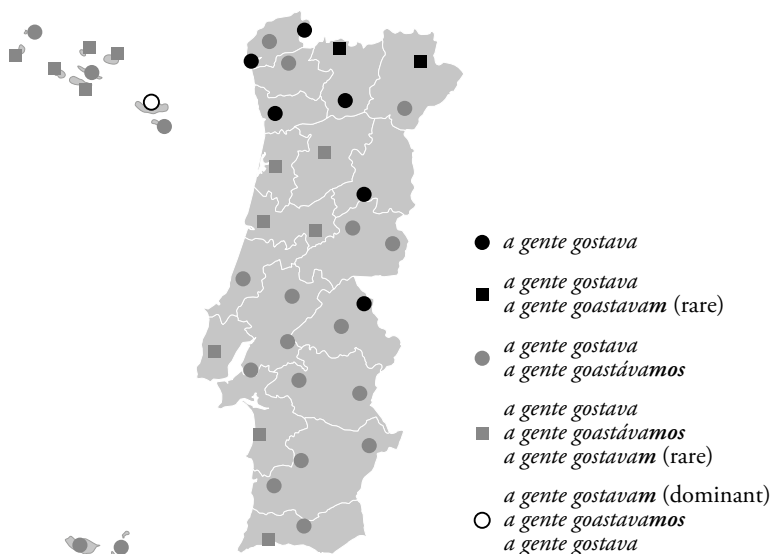
The geolinguistic distribution of the three patterns in the Portuguese territory is as shown in Map 2. The pattern with no overt agreement morphology is everywhere. The net-points marked with the darker symbols either display only this pattern or show some few occurrences of agreement overtly expressed by the morpheme **-m**. The net-points marked with grey circles display first person plural overt agreement morphology (morpheme **-mos**),

besides the general (and standard) pattern. The other symbols, identify the places where all the three patterns occur. The *-m* pattern is in most places a rare option, but in the dialect of São Miguel (in the Azores archipelago), it occurs with higher frequency than the other patterns.

Map 2 suggests that overt agreement in first person plural with *a gente* is a southern innovation that spread towards the north (where a northeastern, mainly inland, area still resists the innovation) and the islands of Azores and Madeira. Thus, with respect to *a gente* cluster of innovations, Map 1 and Map 2 agree in displaying a relatively more conservative north area (with variable limits) in comparison to the south and insular areas.

The *-m* pattern innovation is attested in the archipelago of Azores and western mainland coastal areas (besides two inland points contiguous to coastal ones). But, except for São Miguel (Azores), the *-m* pattern of agreement has few occurrences in CORDIAL_SIN (192/319 occurrences in São Miguel; 1 to 5 in each of the other net-points). Nevertheless, its clear areal distribution strengthens its significance in dialectal terms: wherever it started, it seems to have the potential to spread, and even become dominant.

Map 2. Agreement between *a gente* and the verb in CORDIAL_SIN

2.3. Patterns of secondary predicate agreement with *a gente*

In syntactic configurations of secondary predication, subject-verb agreement and agreement between *a gente* and the adjective or past participle may display a similar pattern or not (see (5a) and (6a) for the former case; and (5b), for the later, with plural agreement surfacing only on the secondary predicate). Overt manifestation of plural agreement restricted to the finite verb is disallowed (see (6b)) – a matter on which corpus data, native speakers' intuitions and the literature converge. The different combinations of verbal and secondary predicate agreement patterns exemplified in (5)-(6) are summarized in Table 1.

No overt verbal agreement

- (5) a. A gente   fica   cansada/cansado.
       we   stay   tired.FEM/tired.MASC
       b. A gente   fica   cansadas/cansados.
       we   stay   tired.FEM.PL/MASC.PL

Verb inflected in plural

- (6) a. A gente   **ficamos/ficam**   cansadas/cansados.
       we   stay 1PL/stay.PL   tired.FEM.PL/MASC.PL
       b. *A gente   **ficamos/ficam**   cansadas/cansados.
       we   stay 1PL/stay.PL   tired.FEM.PL/MASC.PL

Table 1. Agreement patterns with *a gente* (subject verb and secondary predicate)

agreement morphology on main verb	agreement morphology on secondary predicate	grammatical status
∅	∅	ok
∅	PL	ok
PL	PL	ok
PL	∅	*

CORDIAL-SIN does not provide enough data of secondary predication agreement with *a gente* to allow drawing a Map showing the geolinguistic distribution of the different agreement patterns. The available data suggest, however, that the patterns exemplified in (5a-b) might be widespread in the Portuguese territory, whereas the pattern in (6a) is of course restricted

to the dialectal areas where overt plural agreement between *a gente* and the verb is attested.

3. COSTA AND PEREIRA'S (2013) ACCOUNT OF AGREEMENT VARIATION WITH A *GENTE*

Costa and Pereira (2013) put forward a locality/phase-based account (see Chomsky 2001) for one of the agreement combinations shown on Table 1. They assume that the small clause (SC) domain of the secondary predicate (see (7)) constitutes a phase and propose that similarly to what Menuzzi (2000) showed for binding configurations, morphological features are accessible for the establishment of local agreement relations (subject-verb third person singular agreement in their analysis), but not across phase boundaries. When morphological agreement fails, semantic agreement emerges, which is overtly marked as plural on the secondary predicate. This accounts for the $\emptyset$ -PL agreement pattern of Table 1 and example (5b).

- (7) $[_{IP} \text{Subj I } [_{VP} \text{V } [_{SC} \text{t}_{\text{Subj}} \textit{predicate}]]]$
 (adapted from Costa and Pereira 2013: 176)

To explain the PL-PL pattern of Table 1 and example (6a), Costa and Pereira (2013) propose that *a gente* can be either a DP with singular features, as in (8a) (which derives the $\emptyset$ -PL pattern), or an apposition to an empty pronoun with first person plural features (see (8b); and Taylor (2009), whose analysis Costa and Pereira (2013) partially adopt). Under this perspective, what appears to be subject-verb agreement in first person plural with *a gente* is after all agreement with a null counterpart of *nós*, which allows to derive the PL-PL pattern and, simultaneously, exclude the PL- $\emptyset$ pattern.

- (8) a. $[_{DP} \textit{a gente} [\text{sg}]]$
 b. $[_{DP} \textit{NÓSp}_i [_{DP} \textit{a gente} [\text{sg}]]]$
 (Costa and Pereira 2013: 177-178)

The $\emptyset$ - $\emptyset$ pattern of Table 1 and example (5a) rests unexplained in Costa and Pereira's (2013) analysis.¹ Moreover, Costa and Pereira's proposal seems at odds with the fact that a northeastern dialectal area excludes the PL-PL pattern (the black circles in Map 2), since the pronoun *nós*, which always triggers first person plural agreement, is available in this area (in overt and null manifestations) and adjunction configurations are generally available in Portuguese grammar. Finally, it does not predict the existence of the type of subject-verb agreement pattern that is dominant in the island of São Miguel (Azores) but is also present in other island of the Azorean archipelago and the western coastal area of Continental Portuguese (see Map 2 and examples (3c), (4a-c)).

In the next section an alternative approach to variable agreement with the pronoun *a gente* will be put forward, which aims to account for all the data presented in section 2, namely: the three patterns of subject verb agreement (i.e. $\emptyset$, *-mos* and *-m* verbal agreement morphology); the three available combinations of these patterns with those of secondary predicate agreement (i.e. $\emptyset$ - $\emptyset$, $\emptyset$ -PL, PL-PL) and the exclusion of the fourth hypothetical combination (*PL- $\emptyset$).

4. AN ALTERNATIVE ACCOUNT OF VARIABLE AGREEMENT WITH A *GENTE* WITHOUT FEATURE MISMATCH BETWEEN MORPHOLOGY AND SEMANTICS

After introducing Martins and Nunes' (2021) analysis of the pronominal and agreement systems (§4.1), it will be shown how a ϕ -feature-mismatch-free

---

1 In this respect, the authors say: «the predicate internal to the small clause tends to appear in the plural. In the dialectal data, this is not categorical, and there are some instances of singular agreement. However, the fact that the gender matches with the speaker's gender leads us to assume that semantic agreement is involved even in these contexts. Further work is, therefore, needed in order to understand why *plural* may be absent in cases of semantic agreement in this context.» (Costa and Pereira 2023: 177). They also provide quantitative data from CORDIAL-SIN (Masc. Sing. 23,71 %; Masc. Pl. 45,3 %; Fem. Sing 25,7 %; Fem. Pl. 7,2 % - Table 2, p. 174) and Pereira 2003's questionnaires applied to speakers of the standard variety (Male informants: Masc. Sing. 4,991 %; Masc. Pl. 76,650 %; Fem. Sing 15,780 %; Fem. Pl. 0,483 %. Female informants: Masc. Sing. 4,370 %; Masc. Pl. 54,172 %; Fem. Sing 14,039 %; Fem. Pl. 16,953 % - Table 1, p. 173). Note that in CORDIAL-SIN the percentages of singular and plural agreement between *a gente* and the secondary predicate are not so dissimilar (using Costa and Pereira's (2013) quantitative data on their Table 2: Sing 48/99, 48,5 %; Pl. 51/99, 51,5 %).

approach gives us the tools to account for the three grammatical options in Table 1, as well as for the unavailability of the fourth logically possible one.

4.1. Personal pronouns, agreement, verbal inflection, and null subjects in European and Brazilian Portuguese (Martins and Nunes 2021)

Based on data from Brazilian and European Portuguese, Martins and Nunes (2021) propose that rather than overt morphological distinctions, what is relevant for null subject licensing is the underlying feature specification of the verbal inflection, after agreement between T(ense) and a subject pronoun values the relevant features.

A characterization of the pronominal and agreement systems of Brazilian and European Portuguese is put forward that discards mismatches between semantic and morphological features and shows, in addition, that different morphological specifications can be expressed by the same phonological exponent (see Table 2), according to the correspondence rules formulated in Table 3.

Comparing column 2 (pronoun semantic specifications) of Table 2 with columns 3–4 (pronoun morphological specifications), one sees no mismatches in feature values (e.g. the morphological specification of *a gente* is not third person singular, contrary to what is traditionally assumed);² one observes instead that pronouns might be morphologically underspecified while they are semantically fully specified. Comparison between columns 3–4 of Table 2 and column 5 (verbal agreement morphology), on the other hand, evidences that pronouns with different morphological specifications in European Portuguese and Brazilian Portuguese (where pronominal underspecification is extensive) trigger similar agreement morphology on the verb, which the rules in Table 3 explain.

---

2 Pronouns' person and number features may be fused (marked as P.N on Table 2) or not fused. In this latter case, the morpheme *-s* is the overt realization of the value plural for number (compare, for example, *você* and *vocês*). This is why on the third column of Table 2, some matrices of morphological features have the format [P.N:2.SG] (see *tu*) while others have the format [P:2; N:SG] (see *você*).

Table 2. Pronominal person and number specifications and verbal agreement in Portuguese

Nominative pronouns	Semantic specifications (person and number)	Morphological specifications (person and number)		
		European Portuguese	Brazilian Portuguese	
eu 'I'	[P:1; N:SG]	[P.N:1.SG]	[P.N:SG]	<i>trabalho</i>
tu 'you (SG)'	[P:2; N:SG]	[P.N:2.SG]		<i>trabalhas</i>
você 'you (SG)'	[P:2; N:SG]	[P:2; N:SG]	[P; N]	<i>trabalha</i>
ele, ela 'he, she'	[P:3; N:SG]	[P:3; N:SG]	[P; N]	
a gente 'we'	[P:1; N:PL]	[P.N]	[P.N]	
nós 'you (PL)'	[P:1; N:PL]	[P.N:1.PL]	[P.N:1]	<i>trabalhamos</i>
vocês 'you (PL)'	[P:2; N:PL]	[P:2; N:PL]	[P; N:PL]	<i>trabalham</i>
eles, elas 'they'	[P:3; N:PL]	[P:3; N:PL]	[P; N:PL]	

Table 3. Correspondence rules for the morphological realization of verbal agreement inflection

	European Portuguese	Brazilian Portuguese
a.	[P.N:1.PL] ↔ {-mos}; [N:PL] ↔ {-m}	[P:1] ↔ {-mos}; [N:PL] ↔ {-m}
b.	[P.N:1.SG] → {-o} / INDIC.PRES_ → {-i} elsewhere.	[N:SG] → {-o} / INDIC.PRES_ → {-i} / INDIC.PERFPAST_
c.	[P.N:2.SG] → {-ste} / INDIC.PERFPAST_ → {-s} elsewhere.	∅ elsewhere.
d.	∅ elsewhere.	

Martins and Nunes (2021) analysis of the Portuguese pronominal and agreement systems can explain why in Brazilian Portuguese (BP) Null Subjects display different degrees of acceptability depending on the pronoun that is dropped, as exemplified in (9): the null counterpart of BP *nós* is fully grammatical because *nós* has a morphologically specified

value for the person feature; the null counterpart of BP *eu* is marginally licensed because *eu* has no morphological specification for person but has a morphologically specified value for the number feature; the null counterparts of BP *você* or *ele* are ungrammatical because these pronouns have no morphological specification for person and number features. All the sentences in (9), on the other hand, are equally fine in European Portuguese (EP) because the four relevant pronouns all display morphological specifications/feature values for person and number (see Martins and Nunes 2021 for further details).

- (9) a. Quem $\emptyset$ devíamos contratar? ($\emptyset = \textit{nós} \rightarrow$ BP: OK; EP: OK)
 b. O que $\emptyset$ tenho a ver com isso? ($\emptyset = \textit{eu} \rightarrow$ BP: ??; EP: OK)
 c. O que $\emptyset$ quer fazer? ($\emptyset = \textit{você/ele} \rightarrow$ BP: *; EP: OK)

In the European Portuguese pronominal system, only the pronoun *a gente* is morphologically underspecified; accordingly, this is the only pronoun whose null counterpart is not licensed, as shown in (10a). That it is the underlying feature composition of the pronoun that matters, not the lack of overt verbal agreement morphology, is demonstrated by the contrast between *a gente*, on the one hand, and the pronouns *você* and *ele*, on the other. Although superficially sentences (10a-c) are similar, none of them displaying overt agreement morphology on the embedded verb, (10a) is ungrammatical whereas (10b-c) are grammatical.

- (10) a. Eles pensam que $\emptyset$ não quer viajar. ($\emptyset = \textit{a gente} \rightarrow *$)
 ‘They think that we don’t want to travel.’
 b. Eles pensam que $\emptyset$ não quer viajar. ($\emptyset = \textit{você} \rightarrow$ OK)
 ‘They think that you don’t want to travel.’
 c. Eles pensam que $\emptyset$ não quer viajar. ($\emptyset = \textit{ele/ela} \rightarrow$ OK)
 ‘They think that he/she doesn’t want to travel.’

4.2. Explaining variation in agreement patterns with *a gente* under Martins and Nunes’ (2021) characterization of EP pronominal system

Extending the application of the correspondence rules in Table 3 to semantic agreement, the three subject-verb agreement patterns found in sentences with the subject pronoun *a gente* display respectively (see (11a-c)): semantic agreement in person and number (1.PL), corresponding to the verbal morpheme *-mos* (11a); semantic agreement in number (PL),

corresponding to the morpheme *-m* (11b) and morphological agreement, corresponding to the $\emptyset$ elsewhere morpheme (11c).

(11) a. A gente trabalh amos muito.	a. [P:N:1.PL] $\leftrightarrow$ {-mos};
b. A gente trabalh am muito.	[N:PL] $\leftrightarrow$ {-m}
c. A gente trabalh a muito.	d. $\emptyset$ elsewhere.

The questions to be addressed are, accordingly, what makes semantic agreement possible, why it varies in its surface manifestation and why it is not a general option (see Map 2). One also needs to clarify the relations between subject-verb and secondary predication agreement to correctly derive the empirical facts summarized in Table 1.

Considering that the pronoun *a gente* has no values for its person and number features, provides us with a simple answer to the first question, namely that subject-verb agreement can activate semantic features when the morphological ϕ -features of the subject pronoun are underspecified. This accounts for the 1PL – PL pattern (i.e. *A gente ficamos cansadas*). The fact that the 1PL – PL pattern is not available everywhere (see Map 2) signals that morphological underspecification *can*, but does not have to, activate semantic agreement. Whether this activation arises or not is subject to dialectal variation.

Moreover, activation of semantic features can be total (person and number) or partial (number only), also subject to dialectal variation. Partial semantic agreement accounts for the PL – PL pattern characteristic of the Azorean dialect of São Miguel (i.e. *A gente ficam cansadas*).

The exclusion of the PL – $\emptyset$ pattern (i.e. **A gente ficamos cansada*) indicates that when semantic subject-verb agreement is activated, it necessarily extends to agreement with secondary predicates. On the other hand, morphological subject-verb agreement does not bar the availability of semantic agreement with secondary predicates, which accounts for the $\emptyset$ – PL pattern (i.e. *A gente fica cansadas*), but does not make it necessary either, hence deriving as well the $\emptyset$ – $\emptyset$ pattern (i.e. *A gente fica cansada*). Put in a different way: morphological agreement arises derivationally. Semantic agreement, when possible, is posterior and targets representations. Only a syntactic constituent is a legitimate domain for semantic agreement. Hence in sentences involving secondary predication,

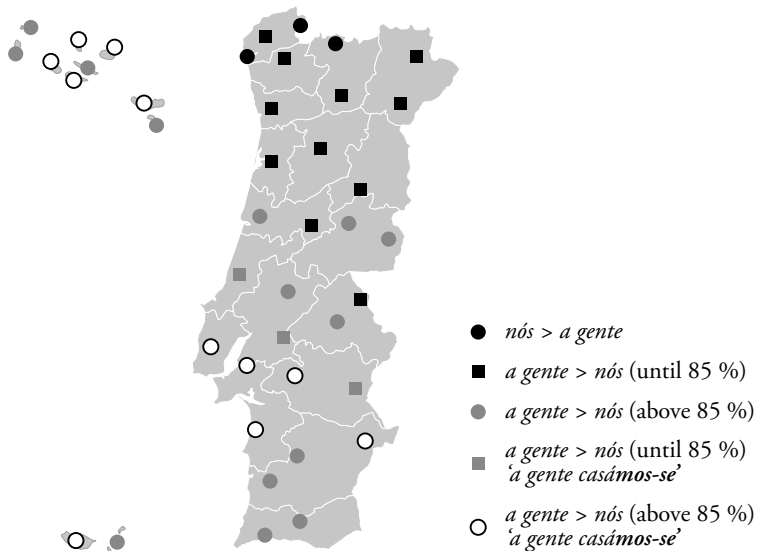
either it applies to the lower constituent (i.e. the participial/adjectival small clause) or to the whole sentence (see (7) above).

Morphological agreement is general, semantic person/number agreement is subject to dialectal variation and may not surface or be marginal in more conservative dialects. The different grammatical options in sentences with a main and a secondary predicate are exemplified in (12).

- (12) a. *A gente fica cansada.*   morphological agreement
       b. *A gente ficamos cansadas.*   semantic agreement (total)
       c. *A gente ficam cansadas.*   semantic agreement (partial: number)
       d. *A gente fica cansadas.*   morphological subject-verb agreement and
    semantic secondary-predicate agreement

A further issue arises as some dialects allow the coexistence of the 1.PL verbal morpheme *-mos* with what seems to be the third person reflexive pronoun *se* (e.g. *A gente casamos-se novos*) when one would expect the first person plural reflexive *nos*. As Map 3 shows, this also seems to be a southern and insular innovation (see section 2), though not extensive to the whole south.

Map 3. Distribution and relative frequency of *a gente* compared with distribution of *'a gente casamos-se'*

The dialects allowing ‘*a gente-verb.1PL-se*’ (which most dialects exclude, displaying instead ‘*a gente-verb.1PL-nos*’) have possibly lost or are in the verge of losing (part of) the *nós*-series, thus replacing reflexive *nos* with reflexive *se*, which is presumably an underspecified pronoun in these dialects (Martins 2009).³ This hypothesis is compatible with both Martins and Nunes (2021) and Costa and Pereira (2013). Recall that in a few CORDIAL-SIN insular and southern points there are no occurrences of *nós* (see section 2.1), even though it is considered the standard form relative to *a gente*.

5. EXTENDING THE ANALYSIS TO SUBJECT-VERB AGREEMENT WITH *VOCÊS*

CORDIAL-SIN reveals that the nominative pronoun *você*s replaced the nominative pronoun *vós* in most of the Portuguese territory, a change that correlates with the loss of the second person plural verbal agreement morphology (expressed by the morphemes *-i(s)/-de(s)*) (§5.1; see Lara Bermejo 2015, Selph 2021). One of the CORDIAL-SIN net-points (COV) shows the availability of two patterns of verbal agreement with *você*s, which can be explained if *você*s is underspecified for person in this dialect (§5.2).

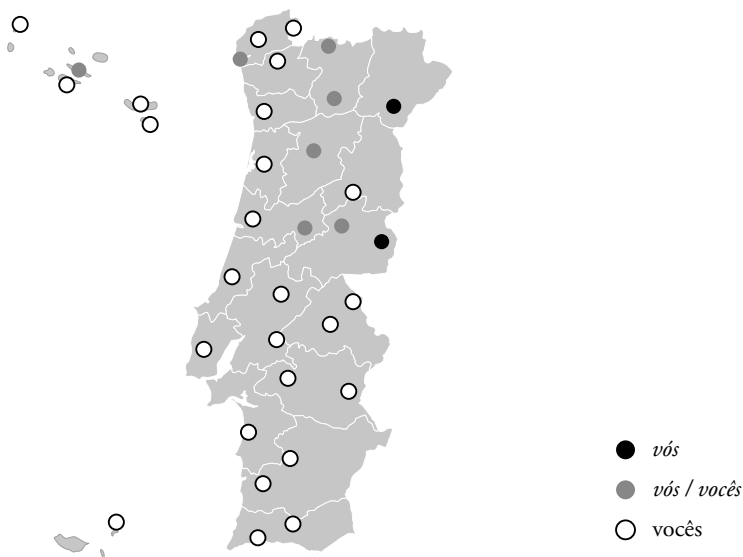
5.1. The geolinguistic distribution of the two competing second person plural pronouns: *você*s and *vós*

As Map 4 shows, except for two northern inland points (the black circles), *você*s is attested in CORDIAL-SIN throughout the Portuguese territory (where a symbol is missing in the map only null subjects are attested for second person plural). In part of the North (mainly northeast), the *você*s innovation coexists with the earlier, Latin-based pronoun *vós* (the grey circles). In the island of Pico (Azores), *vós* only appears in the context of traditional story telling (in a dialogue between

3 Note that *a gente* can be used as an accusative/dative object, but not as a reflexive (Menuzzi 2000). Hence the ungrammaticality of **A gente tratou a gente bem* in contrast with *Eles trataram a gente bem*. Common alternatives for the ungrammatical sentence are *A gente {tratou-se/tratámo-nos} bem*.

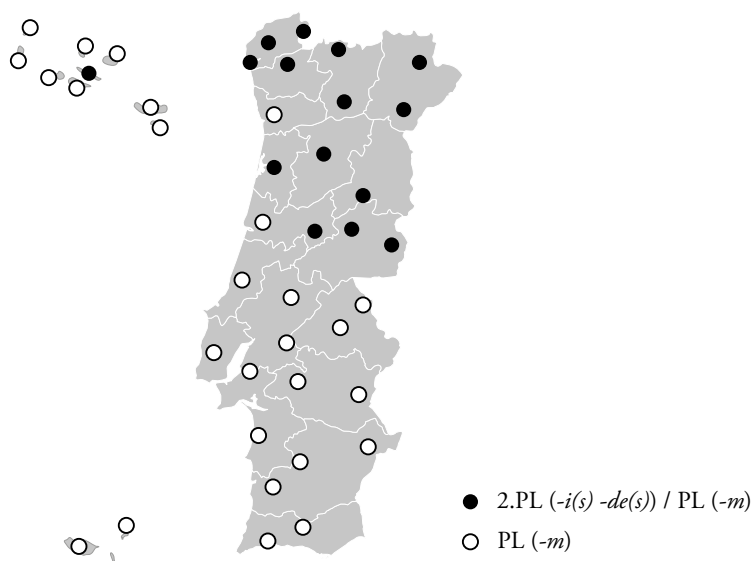
the witch and the story's main character). As the distribution of the white circles indicates, the innovation *vocês* expanded from the south to the north of mainland Portugal (possibly through the coast) and to the archipelagos of Madeira and Azores.

Map 4. Distribution of the second person plural pronouns *vocês* and *vós*

The loss of *vós* prompted the loss of second person plural verbal inflection, although the area of persistence of second person plural inflection is larger than the area of *vós* (compare Map 4 with Map 5). The pronoun *vós* agrees with the verb in second person plural, whose overt manifestations are the verbal endings *-i(s)* *-de(s)*. Usually, *vocês* overtly agrees with the verb in plural (verbal ending *-m*; see Table 3 above), but in Covo (COV: the coastal northern black circle sandwiched between two white circles on Map 5) *vocês* displays two patterns of subject-verb agreement, namely in plural or in second person plural (see next section). Map 5 also includes all occurrences in CORDIAL-SIN of null subjects that are semantically second person plural and trigger the morphemes *-m* (PL) or *-i(s)* *-de(s)* (2.PL) on the verb.

Map 5. Verbal inflection with second person plural subjects (overt/null)

5.2. Two patterns of subject-verb agreement with *vocês* in dialects that preserved verbal inflection in second person plural

The two patterns of subject-verb agreement with *vocês* found in Covo are those in (13). Since subject-verb agreement is always in plural, the invariant agreement with secondary predicates is expected (see Table 1 and section 4.2). Speakers of Covo's dialect may alternate between plural and second person plural subject-verb agreement with *vocês*, as illustrated in (14). The (14a-e) sentences were uttered by the same informant, belong to the same discourse fragment, and display intra-sentential and inter-sentential variation.

- (13) a. Vocês   ficam   cansadas/cansados
         You(PL)   stay.PL   tired.FEM.PL/tired.MASC.PL
- b. Vocês   ficais   cansadas/cansados
         You(PL)   stay.2PL   tired.FEM.PL/tired.MASC.PL

- (14) a. *Olhai* lá, que é que *vocês andam* a fazer?! (CORDIAL-SIN, COV01)
 b. *Vocês andais* a gastar dinheiro (CORDIAL-SIN, COV01)
 c. E se *vocês* não *quiserem*, *ide* falar com o padre (CORDIAL-SIN, COV13)
 d. Ó meus amigos, agora *escolhei* o que *vocês* *quiserem* (CORDIAL-SIN, COV10)
 e. Se *quereis* à cega a tirar uns bilhetes assim, (CORDIAL-SIN, COV10)
 e se não *quiserem*, *vocês escolhei*, *lei* as folhas
 como *vocês quiserem*, diante do advogado, e
vocês escolhei, e eu fico com aquilo que *vocês*
 não *quiserem*.

Under the proposal put forward to account for variation in agreement patterns with *a gente*, Covo's variable subject-verb agreement with *vocês* can be explained if in this dialect *vocês* is morphologically underspecified for the person feature, in contrast to the dialects where it has a value for person (i.e. [P:u; N:PL] in Covo *vs.* [P:2; N:PL] in other dialects, including standard European Portuguese – see Table 2). Underspecification of the person feature allows semantic agreement to be activated; hence it will be visible in a dialect that preserves 2PL verb morphemes. In such dialects the correspondence rules for the morphological realization of verbal agreement inflection are as shown in Table 4, to be compared with Table 3 (bold highlights the difference). Agreement between *vocês* and secondary predicates displays no variation since both the semantic and morphological features of underspecified *vocês* have the value plural for number (only the morphological feature person has no value: [P:u; N:PL]).

Table 4. Correspondence rules for the morphological realization of verbal agreement inflection in north dialects

European Portuguese	
a.	[P:N:1.PL] ↔ {-mos}; [P:N:2.PL] ↔ {-i(s)/de(s)}; [N:PL] ↔ {-m}
b.	[P:N:1.SG] → {-o} / INDIC.PRES ____ → {-i} elsewhere.
c.	[P:N:2.SG] → {-ste} / INDIC.PERF.PAST ____ → {-s} elsewhere.
d.	∅ elsewhere.

The proposed underspecification analysis to account for variable subject-verb agreement with *você*s in Covo predicts that the null counterpart of *você*s should be marginal in this dialect. Recall that according to Martins and Nunes (2021), null subjects are a grammatical option when the relevant nominative pronoun has a specified value for the person feature; otherwise, null subjects are marginal (if only the number feature has a specified value) or ungrammatical (if person and number features are both underspecified) – see section 4.1. The quantitative data in Table 5 show that, in fact, the frequency of semantically 2PL null subjects in Covo is lower than in CORDIAL-SIN, be it taken globally or restricted to the area with 2PL verbal inflection. Moreover, 2PL null subjects seem to occur more often in Covo with the null counterpart of *vós* (54,5 %) than with the null counterpart of *você*s (25 % in Covo against 61,3 % in CORDIAL-SIN globally).

Table 5. Null subjects semantically second person plural (adapted from Selph 2021)

	CORDIAL-SIN (global)	CORDIAL-SIN (area with V.2PL)	Covo
Ø-V.2PL (-is/-des)	66,2 % 49/74	66,2 % 49/74	54,5 % 12/22
Ø-V.PL (-m)	61,3 % 247/403	54,7 % 64/117	25 % 8/32
TOTAL	62,05 % 296/477	59,2 % 113/191	37 % 20/54

Observing the actual data, and putting aside coordinate structures, a configuration where also *a gente* (and non-NSL pronouns) can be deleted, there are only five occurrences of null subjects clearly corresponding to *você*s in Covo (see (15)). Three of them are imperative sentences (see (15c-e)), which allow null subjects in a non-NSL like English. The two other sentences (15a-b) display ‘non-information-seeking’, ‘special’ interrogatives (Bayer and Obenauer 2011, among others). There are no occurrences of null subjects clearly corresponding to *você*s in declarative sentences in Covo.

- (15) a. Estiveram?
 ‘Were you(PL) (there)?’ [implied: ‘I didn’t know and am surprised’]
 b. Não acham?
 ‘Don’t you(PL) think? [Implied: ‘I do’, seeking agreement]’

- c. Chega lá, oiçam, diz assim:
'He arrives there, listen(PL), he says this.'
- d. Venham para dentro.
'Come(PL) inside.'
- e. Comam moras.
'Eat(PL) berries'

6. CONCLUSION: MORPHOLOGICAL UNDERSPECIFICATION FEEDS VARIABLE AGREEMENT

This paper proposes that pronouns whose person or number features are morphologically underspecified may give rise to variable patterns of subject-verb and secondary predicate agreement, because morphological underspecification makes semantic agreement, besides morphological agreement, a possible grammatical option.

ϕ -underspecified pronouns display apparent mismatches between semantic and morphological feature specifications and do not (fully) license null subjects (Martins and Nunes 2021). This is the case of the European Portuguese pronouns *a gente* and a particular dialectal instance of *vocês*, which precisely display variable patterns of subject-verb (*a gente* and *vocês*) and secondary predicate (*a gente*) agreement, besides not licensing (*a gente*) or marginally licensing (*vocês*) null subjects and being traditionally considered to have dissimilar semantic and morphological features. These descriptive correlations support the paper's proposed analysis.

Investigation of the variable agreement patterns found in the corpus CORDIAL-SIN with the pronouns *a gente* and *vocês* showed that variation across dialects depends on whether semantic agreement is allowed or not and, if allowed, whether it is total (person and number) or partial (only number); it also depends on the specific correspondence rules for the morphological realization of verbal agreement inflection (thus, even if allowed, semantic agreement will be invisible in a dialect with underspecified *vocês* for the person feature but without 2PL verbal inflection). Differently from semantic agreement, morphological agreement is a general grammatical option, not subject to dialectal variation.

ACKNOWLEDGEMENTS

The research presented in this paper was funded by FCT (*Fundação para a Ciência e a Tecnologia*) through the Projects UIDB/00214/2020 and SynAPse – PTDC/LLT-LIN/32086/2017.

REFERENCES

- Chomsky, Noam. 2001. Derivation by Phase. In Michael Kenstovicz (ed.), *Ken Hale: A life in language*, 1-54. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Bayer, Josef and Hans-Georg Obenauer. 2011. Discourse particles, clause structure and question types. *The Linguistic Review* 28.4: 449-491.
- Costa, João and Sandra Pereira. 2013. *a gente*: pronominal status and agreement revisited. *The Linguistic Review* 30.2: 161-184.
- Lara Bermejo, Víctor. 2015. *Los tratamientos de 2PL en Andalucía occidental y Portugal: Estudio geo- y socio-lingüístico de un proceso de gramaticalización*. PhD thesis. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- Lopes, Célia Regina dos Santos. 1999. *A inserção de a gente no quadro pronominal português: percurso histórico*. PhD thesis. Rio de Janeiro: Universidade Federal do Rio de Janeiro.
- Lopes, Célia Regina dos Santos and Maria Teresa Brocardo. 2016. Main morphosyntactic changes and grammaticalization processes. In W. Leo Wetzels, Sergio Menuzzi and João Costa (eds.), *The Handbook of Portuguese Linguistics*, 471-486. Malden, MA: Wiley Blackwell.
- Martins, Ana Maria. 2009. Subject doubling in European Portuguese dialects: The role of impersonal *se*. In Enoch O. Aboh, Elisabeth van der Linden, Joseph Quer and Petra Sleeman (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory. Selected papers from 'Going Romance', Amsterdam 2007*, 179-200. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Martins, Ana Maria and Jairo Nunes. 2021. Brazilian and European Portuguese and Holmberg's 2005 typology of null subject languages. In Sergio Baauw, Frank Drijkoningen and Luisa Meroni (eds.),

Romance Languages and Linguistic Theory 2018: Selected papers from 'Going Romance' 32, Utrecht, 171-190. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 171.

Menuzzi, Sérgio. 2000. First Person Plural Anaphora in Brazilian Portuguese: chains and constraint interaction in binding. In João Costa (ed.), *Portuguese Syntax: New Comparative Studies*, 191-240. Oxford: Oxford University Press.

Pereira, Sandra. 2003. *Gramática Comparada de a gente: variação no português europeu*. Master's thesis. Lisboa: Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa.

Selph, Blake Warren. 2021. *Vós, vocês and the Null Subject in European Portuguese*. Master's thesis. Lisboa: Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa.

Taylor, Michael. 2009. On the pronominal status of Brazilian Portuguese *a gente*. *NYU Working Papers in Linguistics* 2: 1-36. [Patricia Irwin and Violeta Vázquez Rojas Maldonado (eds.), *Papers in Syntax*

Corpus

[CORDIAL-SIN] Martins, Ana Maria (coord.). 2000-. *CORDIAL-SIN: Corpus Dialectal para o Estudo da Sintaxe / Syntax-oriented Corpus of Portuguese Dialects*. CC licensed: CORDIAL-SIN by Centro de Linguística da Universidade de Lisboa. <http://clul.ulisboa.pt/recursos/cordial-sin-syntax-oriented-corpus-portuguese-dialects>

CUESTIONES DE VARIACIÓN DIATÓPICA Y MORFOSINTAXIS HISTÓRICA EN LA *SINTAXIS* *HISPANOAMERICANA* DE KANY¹

CARLOS SÁNCHEZ LANCIS

Universitat Autònoma de Barcelona
carlos.sanchez@uab.cat

Keywords

diatopic variation, historical morphosyntax, American Spanish, corpus linguistics, Kany

Palabras clave

variación diatópica, morfosintaxis histórica, español de América, lingüística de corpus, Kany.

---

1 Esta investigación ha sido parcialmente financiada con la ayuda del MICINN y FEDER (PID2021-123617NB-C41) y CIRIT del Comissionat per Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya (2021 SGR 00787).

Abstract

This paper studies some issues related to dialectal variation and the historical morphosyntax of Spanish, based on the observations made by Charles E. Kany in 1945 in his *American-Spanish Syntax*. We consider that, despite the time that has elapsed, it is a fundamental work for the analysis of linguistic variation, as it contains many syntactic examples of American Spanish that are difficult to find today. To carry out the study, we contrasted the data provided by Kany on the loss of the preposition in American Spanish in the verbal regime complement of the verbs *murmurar* 'gossip' and *chismear* 'gossip', *pensar* 'think' and *pelearse* 'fight' with the examples found in the academic corpora CDH, CORDIAM, CREA and CORPES. Thanks to the data provided by Kany in his work and the corpora, it is possible to understand much better the origin and current diffusion of these phenomena of dialectal variation in Spanish.

Resumen

Este trabajo estudia algunas cuestiones relacionadas con la variación diatópica y la morfosintaxis histórica del español, a partir de las observaciones realizadas por Charles E. Kany en 1945 en su *Sintaxis hispanoamericana*. Consideramos que, a pesar del tiempo transcurrido, es una obra fundamental para el análisis de la variación lingüística, pues contiene una gran cantidad de ejemplos sintácticos sobre el español de América difíciles de encontrar hoy día. Para realizar el estudio, contrastamos los datos aportados por Kany sobre la pérdida de la preposición en el español americano en el complemento de régimen verbal de los verbos *murmurar* y *chismear*, *pensar* y *pelearse* con los ejemplos encontrados en los corpus académicos CDH, CORDIAM, CREA y CORPES. Gracias a los datos que proporciona Kany en su obra y a los corpus es posible comprender mucho mejor el origen y la difusión actual de estos fenómenos de variación diatópica en el español.

1. INTRODUCCIÓN

Este año se han cumplido 79 años de la primera edición en 1945 de la *American-Spanish Syntax* de Charles E. Kany y 60 años desde la traducción al español de la edición de 1963 con el título *Sintaxis hispanoamericana*. A pesar de todo el tiempo que ha transcurrido, sigue existiendo el consenso generalizado de que se trata de una obra de referencia actual en cuanto al estudio sobre la variación sintáctica del español. Ello se debe a la gran cantidad y variedad de datos morfosintácticos sobre el español de América que contiene, que incluso hoy día no son fáciles de documentar. Como señala Kany (1969 [1963]: 7):

«Es propósito de este libro agrupar las tendencias más destacadas de la sintaxis hispanoamericana, haciendo especial hincapié en su expresión popular, o sea ofrecer un compendio de las principales peculiaridades o fenómenos sintácticos que difieren del uso actualmente reconocido como consagrado en España (en donde muchos de ellos, sin duda, no son desconocidos localmente o en el habla popular) [...] ya que los problemas relativos a las variaciones sintácticas han sido hasta el presente muy descuidados.»

Ciertamente, tanto los estudios de fonética como los de léxico, y en menor medida los de morfología, han prestado una mayor atención a las diferencias existentes entre el español europeo y el español de América. Sin embargo, la sintaxis ha sido, como se ha indicado más arriba, la parte que menor interés ha recibido de los estudiosos. Creemos que una posible explicación es la mayor dificultad existente para encontrar este tipo de datos, principalmente debido, en muchas ocasiones, a su carácter popular u oral, no registrados siempre en la lengua literaria o en la lengua escrita en general. Además, la dificultad es mayor en este caso dada la gran extensión en número de hablantes del área lingüística que se quiere estudiar. Y también hay que considerar, como señala Kany (1969 [1963]: 10), que la detección de un fenómeno sintáctico concreto en un país determinado no implica necesariamente que su empleo sea general

en todo el país o se dé en todas las clases sociales, por lo que entran en juego no solo factores diatópicos, sino también diastráticos y diafásicos. En definitiva, son muchos los elementos que hay que tener en cuenta en el estudio de la variación sintáctica del español de América:

«No se debe olvidar que, mientras la lengua literaria general es relativamente uniforme en todo el ámbito hispanohablante, el español peninsular hablado difiere en muchos aspectos de la lengua hablada en América, aunque tampoco existe uniformidad en ésta. Además, el español modélico está limitado, incluso en España, a los grupos cultos, y existen en él prácticas corrientes asimismo en el español de América, si bien algunas expresiones consideradas en la Península como populares o vulgares han encontrado aceptación en círculos americanos socialmente más altos. [...] el salto existente entre la lengua hablada y el lenguaje literario es considerablemente mayor en América. El autor hispanoamericano se hurta mucho más a la realidad lingüística en su obra escrita que el autor español [...] y en muchos casos el lenguaje literario [hispanoamericano] se ha aproximado a la lengua hablada [...]» (Kany 1969 [1963]: 12-13).

En el caso de la presente obra, esta está compuesta por doce capítulos, en donde se trata aproximadamente un total de 228 aspectos diferentes de variación sintáctica del español de América relacionados con: los nombres y los artículos; los adjetivos; el voseo; otros pronombres personales; los pronombres neutros, relativos, interrogativos, demostrativos e indefinidos; los verbos; las locuciones verbales; las locuciones adverbiales; las preposiciones; las conjunciones y las interjecciones. Se trata, por consiguiente, de un estudio muy variado y pormenorizado que recoge las peculiaridades más destacadas en el ámbito de la morfosintaxis hispanoamericana. Por ello, el objetivo del presente trabajo es, a partir de la selección de algunos de los fenómenos lingüísticos recogidos en esta obra y con la ayuda de la lingüística de corpus, comprobar: a) hasta qué punto son propios exclusivamente o no del español de América, por lo que se trataría de una innovación; b) tienen su origen o no en el español europeo, en donde se pueden haber perdido, por lo que se trataría de una conservación; y c) han ampliado o reducido su área lingüística, por lo que se trataría de un cambio lingüístico en proceso. Un ejemplo de ello sería, como señala Kany (1969 [1963]: 16), el caso de las locuciones:

«La presente obra apunta hacia la unidad en cuanto demuestra que muchas de las locuciones que primero se consideraron como limitadas a una o dos

regiones gozan de una extensión geográfica mucho mayor y a menudo forman parte del acervo tradicional español.»

2. ALGUNOS FENÓMENOS DE VARIACIÓN DIATÓPICA Y MORFOSINTAXIS HISTÓRICA: LA PREPOSICIÓN DEL COMPLEMENTO DE RÉGIMEN VERBAL

El estudio de algunos de los fenómenos de variación diatópica que se recogen en la obra se va a realizar a partir de los siguientes corpus del español: CORPES, CREA, CDH y CORDIAM. Con los dos primeros se pretende establecer tanto la vigencia como la extensión actual que poseen; con los dos últimos su evolución en la lengua, así como su posible relación histórica con el español europeo. Sin embargo, hay que señalar que, dadas las características de estos datos, no es nada fácil encontrar en los diferentes corpus informatizados del español ejemplos de todo tipo como los que se recogen en Kany (1969 [1963]), por lo que en el presente trabajo nos centraremos en algunos casos muy concretos que tratan sobre la ausencia de la preposición en el complemento de régimen verbal (CRV) de ciertos verbos.

Dentro del capítulo I, titulado «Nombres y artículos» y bajo el subapartado «complemento directo e indirecto», Kany (1969 [1963]: 22-24) indica la existencia en «algunas regiones» del español de América de casos de ausencia de la preposición esperable en los complementos de régimen verbal de los verbos *murmurar* y *chismear* (*me chismean* ‘chismean de mí’), *pensar* (*te pienso mucho* ‘pienso mucho en ti’), *pelear(se)* (*Las dos hermanas se pelean el novio* ‘se pelean por el novio’), etc., por lo que se produce un cambio en la función sintáctica de este complemento que pasa a ser directo. El autor no realiza una concreción pormenorizada de todos los lugares en los que se hallan estos casos, sino que se limita, y ya es más que suficiente, a aportar una serie de ejemplos extraídos de textos de los diferentes países en donde ha documentado dicha elisión preposicional. Por ello, en los siguientes apartados se va a estudiar con mayor detenimiento la ausencia de la preposición en estos verbos a partir de los corpus del español seleccionados, para ver en qué medida pueden aportar nueva información sobre este fenómeno sintáctico.

2.1. Murmurar y chismear

Con respecto al verbo *murmurar*, si bien no se proporciona ningún ejemplo, Kany (1969 [1963]: 22) señala que la omisión de la preposición *de* se produce ya desde antiguo en el español europeo en la obra de Lope de Vega, Góngora, Alarcón, etc., y que el verbo *chismear* habría adoptado por analogía esta construcción. De este último verbo el autor aporta casos de Argentina (*me chismean* ‘chismean de mí’), Perú (*chismearon a la vieja* ‘chismearon de la vieja’), Colombia (*no me murmuren* ‘no murmuren de mí’), Venezuela (*los fuera a chismear* ‘fuera a chismear de ellos’) y Santo Domingo (*me chismean los envidiosos* ‘los envidiosos chismean de mí’). Si se realiza una consulta al CDH (siglo XII-1975), no es difícil documentar el verbo *murmurar* con complemento directo pronominal singular antepuesto (*mel te*) referido a persona ya en español clásico europeo, desde finales del siglo XVI y hasta finales del siglo XVIII, aunque en el corpus no aparecen casos en el español americano, y tampoco no parece haber ejemplos de esta combinación en épocas posteriores:

- (1) a. Y assi viniendome aqui / No faltará quien me siga, / Quien *me murmure* y quien diga / Lo que quisiere de mi.
(CDH: 1579, Juan de la Cueva, *Tragedia de la muerte de Virginia y Appio Claudio*. España).
- b. «Vendrán a Ti humillados los hijos de los que te calumniavan, y adorarán la tierra que pisaron tus pies los que *te murmuravan* y perseguían».
(CDH: 1594, Alonso de Villegas, *Fructus sanctorum y quinta parte del Flossanctorum*. España).
- c. ¿cómo no *me murmuráis* / entre el agua que lleváis, / que dejé a cuatro villanos / llevar atadas las manos / del ángel por quien lloráis?
(CDH: c1612, Lope de Vega Carpio, *El animal de Hungría*. España).
- d. Segura mi vejez de este cuidado, / prevenirte procura / que Madrid con no verte / al vulgo enfrenará si *te murmura* [...].
(CDH: 1632-1634, Tirso de Molina, *Los balcones de Madrid*. España).
- e. Oigo, digo, que alguno *me murmura* / (Porque, gracias a Dios, yo no soi sordo)
(CDH: c1774, José Francisco de Isla, *El Cicerón*. España).

Así, en todos estos casos creemos que es posible, a partir del contexto, la interpretación del complemento directo pronominal como complemento de régimen verbal introducido por la preposición *de* (*me murmure* ‘murmure de mí’ (1a), *te murmuravan* ‘murmuraban de

ti' (1b), *me murmuráis* 'murmuráis de mí' (1c), *te murmura* 'murmura de ti' (1d), *me murmura* 'murmura de mí' (1e)). En esta situación, el significado del verbo, según RAE y ASALE (2014: *s.v.* murmurar) sería el de «Conversar en perjuicio de un ausente, censurando sus acciones», con valor coloquial, y no el de «Hablar entre dientes, manifestando queja o disgusto por algo», aunque ambos pueden darse con el verbo tanto con valor intransitivo como transitivo.

Curiosamente, todos los ejemplos anteriores corresponden solo al español europeo, pues no se han encontrado casos en el CDH del español americano. Este hecho podría hacernos pensar que no existe una relación temporal entre la construcción sin preposición del verbo *murmurar* y la del verbo *chismear*. Sin embargo, si recurrimos a otro corpus diacrónico que únicamente recoge textos del español de América desde 1494 hasta 1905 como es CORDIAM, sí es posible hallar casos de ausencia de preposición a finales del siglo XVII:

- (2) a. ¡Ay, sentimiento tan irracional! Pues si aun pagádoles tan puntualmente el padre de familias a sus obreros el jornal de lo que trabajaron, no faltádoles fiel en lo que quedó, *murmuraron de él* a más y mexor. A más de parte d[e] ellos que *lo murmuraron* con exceso, a mexor de parte d[e] él que los satisfiço con puntualidad solo porque vieron que los igualó a los que trabajaron menos a su parecer y que merecían la misma paga, con justicia a la verdad como lo dixo el Señor:
(CORDIAM: 1673, Antonio Delgado y Buenrostro, *Sermón primero sobre Noé*. México).
- b. ¡Y qué mal lo conocieron los jornaleros que *lo murmuraron!*
(CORDIAM: 1673, Antonio Delgado y Buenrostro, *Sermón primero sobre Noé*. México).

Nuevamente, en los ejemplos anteriores es posible parafrasear la frase mediante un complemento de régimen verbal, tanto en (2a), con *lo murmuraban* 'murmuraban de él', como en (2b), con *lo murmuraron* 'murmuraron de él', interpretación favorecida sobre todo porque antes aparece en el primero la construcción con la preposición explícita (*murmuraron de él*).

Sin embargo, del verbo *chismear* con valor transitivo solo encontramos en el CDH, en este mismo periodo, un caso de esta construcción a finales del siglo XIX únicamente en el español de América con un clítico antepuesto

de tercera persona, mientras que en CORDIAM no ha sido posible hallar ninguno:

- (3) En tiempo del coloniaje hacían política los seriotos oidores de la Real Audiencia, como quien dijera los ministros de Estado; y ora amarraban al virrey y lo empaquetaban hecho un fardo, como sucedió con D. Blasco Núñez de Vela, o *lo chismeaban* con la corona [...].
(CDH: 1883, Ricardo Palma, *Tradiciones peruanas, quinta serie*. Perú).

De nuevo, consideramos que vuelve a ser factible en este caso la interpretación preposicional en *lo chismeaban* ‘chismeaban de D. Blasco Núñez de Vela’. Por tanto, a pesar de la dificultad para encontrar ejemplos tanto de *murmurar* como de *chismear* en esta clase de construcciones, se confirmaría lo expresado por Kany sobre la evolución de la ausencia de la preposición, pues la antigüedad de la combinación con el verbo *murmurar* sería una prueba de su influencia posterior en el verbo *chismear*, forma coloquial esta última mucho más habitual en el español americano. La ejemplificación más tardía de esta construcción con *chismear*, a pesar de la convivencia de ambos verbos en el español de América, corroboraría dicha hipótesis. Con todo, no es nada fácil encontrar ejemplos en los corpus de esta combinación, pues en CREA no se hallan casos de ambos verbos combinados con los clíticos anteriores y en CORPES solo hemos encontrado como posible ejemplo el siguiente, únicamente con el verbo *chismear* y en el español de América:

- (4) A estas alturas apenas han sido mencionadas en una o dos oportunidades, pero se comenta que son más fáciles que darle un tiro al suelo ¿qué te parece? el Flaco, *chismean*, las «pasó por las armas».
(CORPES: 2007, Orlando Chirinos, *Beso de lengua*. Venezuela).

En este caso, la interpretación no es muy clara, ya que la forma verbal *chismean* tanto puede aludir a que ‘chismean del Flaco’ como a que ‘dicen que el Flaco las pasó por las armas’. Suponemos que el hecho de tratarse de una construcción coloquial más propia de la lengua oral (todos los ejemplos recogidos por Kany en este caso pertenecen al estilo directo) no permite una mayor presencia en los textos de los diferentes corpus analizados, por lo que los datos recogidos por este autor continúan teniendo un gran valor.

2.2. *Pensar*

Respecto a la omisión de la preposición del complemento de régimen verbal con el verbo *pensar*, Kany (1969 [1963]: 23) señala de nuevo que «en algunas regiones se omite *en* después del verbo *pensar* donde el uso corriente lo pide», y destaca a continuación que se trata de un fenómeno muy común en Colombia, países vecinos, Centroamérica y ocasionalmente en otros países. Además, aporta ejemplos concretos de Argentina, Ecuador y Costa Rica (*te pensé* ‘pensé en ti’), Colombia (*te he pensado mucho* ‘he pensado mucho en ti’), Venezuela (*la pienso* ‘pienso en ella’), Panamá (*pienso mi novia* ‘pienso en mi novia’) y Honduras (*pensarla* ‘pensar en ella’), todos en estilo directo, en donde el complemento refiere de nuevo a una persona. La explicación de este cambio señalada por el autor apunta a una confusión con otros sentidos del propio verbo con valor transitivo, así como al influjo de otros verbos de significado relacionado, tales como *recordar* y *soñar*, en donde en este último caso se habría producido una evolución en las preposiciones regidas (*soñé contigo* > *soñé en ti* > *te soñé*).

Si se realiza una consulta en el CDH de los casos en que el pronombre personal átono de segunda persona se antepone al verbo *pensar* en primera o tercera persona sin que vaya seguido de un infinitivo, solo se obtienen 9 casos en 5 documentos, todos de poesía y de España, como se puede observar en los siguientes ejemplos:

- (5) a. No *te pienso* ya en mujer, / te siento en río que sigue / pasando sin pasar nunca, / pasando sin jamás irse.
(CDH: 1923-a1959, Manuel Altolaguirre, *Poesías*. España).
- b. ¡Cómo me dejas que *te piense!* / *Pensar en ti* no lo hago solo, yo. / *Pensar en ti* es tenerte, / como el desnudo cuerpo ante los besos, / toda ante mí, entregada.
(CDH: 1936, Pedro Salinas, *Razón de amor*. España).
- c. *Te pienso*, España mía, delante del combate / —carne de tu tragedia alegremente usada— / o, aquí, en el agitado descanso donde duele / tu amor más hondamente que todas las heridas.
(CDH: 1944, Dionisio Ridruejo, *Poesía en armas*. España).
- d. Aún *te pienso* / con el rostro de siempre / y los cabellos, en su reino / de humo, un poco grises.
(CDH: 1955-1971, José Ángel Valente, *Punto cero*. España).
- e. Alguien —sé quién— que yo no conocía, / alguien que calza sueños de oro, y viste / almas dolientes, *te pensó*. Caíste / al pozo donde muere la alegría.
(CDH: 1957, José Hierro, *Cuanto sé de mí*. España).

En los anteriores ejemplos, el clítico personal que aparece antepuesto al verbo *pensar* puede ser parafraseado por un complemento de régimen verbal: *te pienso* ‘pienso en ti’ (5a, 5c y 5d), *te pensó* ‘pensó en ti’ (5e) y *te piense* ‘piense en ti’ (5b). Además, este último caso es el más claro de todos, ya que en el verso siguiente el autor repite dos veces aparentemente la misma construcción, pero con la variante con complemento preposicional regido (*pensar en ti*). Por otra parte, a diferencia del caso estudiado en el apartado anterior, el hecho de que los únicos ejemplos hallados en el CDH no aparezcan hasta finales del primer cuarto del siglo xx es indicativo de que se trata de una construcción bastante reciente en español, y si además tenemos en cuenta que solo se encuentra en poesía en el español europeo, aún la convierte más restringida en el uso. Suponemos que por ello no se recoge como una posible construcción en el DLE (s.v. *pensar*), pues no aparece en ninguno de los ejemplos que proporciona el diccionario académico para cada una de las definiciones: «Me asusta lo que pienso; Piensa bien la respuesta; ¿Qué piensas de él?; Pienso ir mañana; No pienses más en este asunto; Me esforzaba en no pensar en ella; A ver si piensas en los demás».

Sin embargo, por lo que respecta al español de América, CORDIAM nos ofrece un testimonio de esta construcción en México a mediados del siglo xviii:

- (6) Descansa en paz, Alma heroyca: Tù que hiciste caber en el circulo de tu vida a tanta copia de Laureles, que aun quando *te pensaban* postrado, los cortaba tu Animo invencible.

(CORDIAM: 1747, Bartolomé Felipe de Ita y Parra, *El arrebatado de Dios, el señor Felipe V. México*).

Aunque se trata de un único caso en todo este corpus de la combinación del clítico de segunda persona con el verbo *pensar* (*te pensaban* ‘pensaban en ti’), este ejemplo nos permite, con las cautelas necesarias, suponerle un origen americano y no europeo, dada la diferencia de fechas existente entre los ejemplos de (5) y (6). Con todo, el hecho de no contar con más ejemplos ni en el CDH ni en el CORDIAM solo puede atribuirse al carácter básicamente oral de la construcción, como señalaba en cierto modo Kany, por lo que sería mucho más difícil documentarla en corpus formados principalmente por textos escritos.

Si se realiza una consulta en el CREA, solo se documentan 5 casos más de esta combinación (2 del español europeo y 3 del español de América), con

el mismo valor ('pienso en ti'), en 4 documentos, en países como España, Venezuela, Perú y Honduras:

- (7) a. Te veo llegar de esa manera Simón. *Té pienso* a mi lado, con tu diminuto cuerpo y tu desproporcionada virilidad.
(CREA: 1989, Darío Gil, Rubén, *La Dama del Sol*. Venezuela).
- b. Bueno, mamá, que tengas un feliz 1989. Ya sabes que te quiero, *te pienso*.
(CREA: 1993, Emma Cohen, *Muerte Dulce*. España).
- c. recordar que aquí tan lejos, desde el otro confín del mar de los naufragios, yo *te pienso* para poder vivir.
(CREA: 1997, Prensa, *Caretas*, 29/05/1997: *El Reposo Del Cómic*. Perú).
- d. Lo sé, Mirian, yo también. Yo *te pienso*, te imagino con otro.
(CREA: 2000, Roberto Quesada, *Big Banana*. Honduras).

En cambio, en el CORPES fácilmente se encuentran 34 casos en 31 documentos de la secuencia *te pienso*, todos ellos en estilo directo, como era de esperar, y en una gran variedad de países de América (Argentina, Chile, Colombia, Ecuador, El Salvador, México, Perú, República Dominicana, Uruguay y Venezuela), además de algún ejemplo en España, como se puede constatar:

- (8) a. *Té pienso* papá no como anciano sino como hombre joven, *te pienso* como el hombre que fuiste antes, [...].
(CORPES: 2019, Ariana Harwicz, *Degenerado*. Argentina).
- b. Prefiero estar ausente mientras recorres estas líneas imaginando que *te pienso* desnudo, [...].
(CORPES: 2004, Pedro Lemebel, «BÉSAME OTRA VEZ FORASTERO. Carta 1». Chile).
- c. Y *te pienso*... Quién sabe en dónde estás.
(CORPES: 2013, Manuel Andrés Ramos Castro, *Metamorphosis*. Colombia).
- d. A veces cuando *te pienso* hasta tengo fiebre.
(CORPES: 2010, Alberto Ordóñez, *Con la mar al hombro*. Ecuador).
- e. - pero Caye, tú sabes que te quiero mucho, que *te pienso* mucho, pero...
(CORPES: 2003, Jacinta Escudos, *A-b Sudario*. El Salvador).
- f. Recorres cabeza, labios, pecho y manos cada vez que *te pienso* y me deslizo;
(CORPES: 2019, Elisabet Benavent, *Toda la verdad de mis mentiras*. España).
- g. Asimismo, fue invitada [...] para formar parte del disco Vuelve en primera fila, en el que ambos interpretan el tema *Té pienso* sin querer, [...].
(CORPES: 2015, «Gloria Trevi, una trayectoria 'de película'». México).

- h. Estoy aburrida en el trabajo. *Tè pienso y te pienso*.
(CORPES: 2005, Jaime Bayly, *Y de repente, un ángel*. Perú).
- i. El álbum contiene los temas [...] «Cuando *te pienso*», [...] versión merengue y bachata;
(CORPES: 2009, Félix Morillo, «Eddy Herrera presenta nuevo disco al público». Rep. Dominicana).
- j. «¿Dónde estás?», pienso. Pienso en ella. «¿Dónde estás? *Tè pienso* en preguntas.»
(CORPES: 2013, Mauricio Rosencof, *Diez minutos*. Uruguay).
- k. ¿Qué es lo «real» a fin de cuentas? *Tè pienso*, luego: existes. Llámame Descartes.
(CORPES: 2007, Orlando Chirinos, *Beso de lengua*. Venezuela).

Se trata, sin lugar a duda, de una construcción originaria, y más propia, del español de América que del español europeo. Ello se corrobora si además tenemos en cuenta la frecuencia normalizada media o número de casos por millón en general de esta construcción (0,08fn). Si se analiza en estos países, ordenada de mayor a menor, curiosamente, a diferencia de lo dicho por Kany, Colombia es, junto a España, de los que menos casos presentan, mientras que, en el resto, y sobre todo en Venezuela, es donde más se encuentra: Venezuela (0,48fn), Ecuador (0,22fn), El Salvador (0,19fn), México (0,18fn), Perú (0,14fn), República Dominicana (0,13fn), Argentina (0,11fn), Uruguay (0,11fn), Chile (0,08fn), Colombia (0,03fn) y España (0,02fn). Por otra parte, si atendemos a la temática de los ejemplos encontrados, principalmente son la novela (0,30fn) y el teatro (0,21fn), junto con el relato (0,13fn) y las artes, cultura y espectáculos (0,10fn), donde más prolifera. Y por tipología, son la ficción (0,27fn), la opinión (0,14fn) y las entrevistas (0,10fn) los que más la presentan, dado el carácter oral de esta construcción.

2.3. *Pelear(se)*

En el caso de *pelear(se)*, Kany (1969 [1963]: 23-24) señala que su uso en el español de América difiere de su empleo en el español europeo, debido a que se utiliza mucho en algunas zonas con valor transitivo, sin la preposición *por*, con un complemento directo debido a su analogía con los verbos transitivos *pleitear*, *disputar*, etc., cuyos significados asumiría *pelear*. Los ejemplos que este autor aporta corresponden a Argentina

(rural), Chile, Ecuador (sierra), Guatemala, Santo Domingo y Cuba. Por su parte, RAE y ASALE (2009: §34.71), sobre las alternancias de transitividad, recoge también el empleo transitivo de este verbo, pero tampoco concreta a partir de cuándo se produce ni las zonas en las que se halla: «También son relativamente recientes los usos transitivos de *luchar* y *pelear*. Estos verbos funcionan como intransitivos en todas las áreas hispanohablantes en construcciones como *pelear por el título* o *luchar por un ideal*. En muchos países americanos admiten asimismo usos transitivos». La selección de ejemplos presentada por Kany (1969 [1963]), si bien nos da a conocer la existencia de esta construcción, tal y como también indican RAE y ASALE (2009), no nos permite conocer su periodización, su distribución por zonas o su mayor o menor incidencia en los países en que se documenta, por lo que los corpus existentes del español se convierten en un recurso complementario imprescindible para la obtención de todos estos datos.

El origen de esta construcción parece ser muy reciente. Por ejemplo, en CORDIAM no se ha hallado ningún caso. En cambio, según los datos proporcionados por la consulta realizada al CDH, la búsqueda del verbo *pelearse* seguido de un sintagma nominal proporciona un único caso en el que este último elemento equivale a un complemento preposicional regido, como se puede ver en (9):

- (9) Por ahí por el camino encontró a tres niñas *peleando por la bonitura*, ¿cuál es la más bonita?, y *se peleaban la bonitura*.
(CDH: 1971, Cipriano Jara, «*La princesa que gastó siete pares de zapatos de fierro*» (Cuentos folklóricos chilenos). Chile).

Este ejemplo, perteneciente a Chile, es de finales del tercer cuarto del siglo xx. Además, en el mismo fragmento, curiosamente, se halla el verbo *pelear* en forma no pronominal con el complemento preposicional regido (*peleando por la bonitura*) junto a su variante pronominal seguida del mismo sintagma nominal sin la preposición de régimen (*se peleaban la bonitura*). Este hecho implicaría la existencia de una alternancia entre ambas variantes sintácticas en un mismo autor, o lo que es lo mismo, en una misma zona lingüística o idiolecto.

Por su parte, si se realiza una consulta en el CREA, aumenta relativamente tanto el número de casos como el de países en donde se halla. Así, se

obtienen 17 casos en 17 documentos de esta secuencia; algunos de estos casos se pueden observar en (10):

- (10) a. Las familias que antes habían considerado una desgracia tener a un militar entre sus miembros, *se peleaban las influencias* para meter a los hijos en las academias de guerra y ofrecían sus hijas a los soldados.
(CREA: 1982, Isabel Allende, *La casa de los espíritus*. Chile).
- b. Lo que estaba más distante era el lugar secreto, lejos de los curiosos que habían ido apareciendo en el amanecer y que a aquellas horas *se peleaban los árboles y las esquinas*, decididos a ir tras ellos hasta el fin del mundo.
(CREA: 1988, Héctor Sánchez, *El héroe de la familia*. Colombia).
- c. Estos aventureros, recargados de rifles y cuchillos, *se peleaban el arrendamiento de botes y mulas* para hacer el recorrido de Chagres a Panamá en el menor tiempo posible.
(CREA: 1995, Rosa Mª Britton, *No pertenezco a este siglo*. Panamá).
- d. [...] mientras ambos grupos sigan siendo dueños de los bancos y *se peleen los dividendos* de la vía mixta al Atlántico.
(CREA: 1996, Alfonso Chase Brenes, *El pavo real y la mariposa*. Costa Rica).
- e. En Valle, Augusto Aguilar y Vides *se pelean la primera posición diputadil*, además de que hay 16 aspirantes liberales para primer diputado.
(CREA: 1996, *La Prensa*. Honduras).
- f. Lula renunció a la dirección nacional, donde *se pelea la candidatura* a la presidencia.
(CREA: 1997, «Lucha por el poder en el PT». *Brecha*. Uruguay).
- g. [...] como consecuencia del enfrentamiento entre bandas que *se pelean el liderazgo* por el control del centro penitenciario.
(CREA: 1997, «Bladimir Cabello Gil». Venezuela).

En los ejemplos anteriores aparecen por orden cronológico las primeras documentaciones de esta construcción por países. De nuevo, Chile, como se ha visto en el CDH, es el país que presenta el caso más antiguo en el CREA en 1982 (*se peleaban las influencias* ‘se peleaban por las influencias’ (10a)), seguido de Colombia en 1988 (*se peleaban los árboles y las esquinas* ‘se peleaban por los árboles y las esquinas’ (10b)), Panamá en 1995 (*se peleaban el arrendamiento de botes y mulas* ‘se peleaban por el arrendamiento’ (10c)), Costa Rica en 1996 (*se peleen los dividendos* ‘se peleen por los dividendos’ (10d)), Honduras en 1996 (*se pelean la primera posición diputadil* ‘se pelean por la primera posición diputadil’ (10e)), Uruguay (*se pelea la candidatura* ‘se pelea por la candidatura’ (10f)) y Venezuela (*se pelean el liderazgo* ‘se pelean por el liderazgo’ (10g)) en 1997. Este orden no implica necesariamente que

el origen de la construcción fuera en la zona de Chile y que a partir de ahí se fuera extendiendo progresivamente al resto de países, pues no disponemos de suficientes textos del español de América dadas las propias características del CREA. Sin embargo, no deja de ser interesante tener una imagen aproximada de su distribución tanto diatópica como diacrónica, que puede servir de punto de partida para futuras investigaciones con corpus con una mayor presencia de textos americanos.

Por otra parte, si se realiza su análisis estadístico, se observa que la frecuencia normalizada de esta construcción, *pelearse* + sintagma nominal, es de 0,13fn. Al compararla con las frecuencias normalizadas de los distintos países de los casos obtenidos, podemos observar el mayor o menor arraigo de dicha secuencia. Así, Honduras es la que presentaría más casos por millón (5,24fn), seguida por Panamá (1,80fn), Costa Rica (1,11fn), Uruguay (1,08fn), Colombia (0,95fn), Venezuela (0,77fn) y Chile (0,40fn), mientras que México (0,17fn) y, sobre todo, España (0,01fn) tendrían las frecuencias más bajas. Esto último es un indicador también de la poca o nula presencia de la construcción. Hay que tener en cuenta que en esos 17 ejemplos encontrados de la combinación del verbo pronominal *pelearse* seguido de un sintagma nominal, los correspondientes a México (2 casos) y España (1 caso) no son auténticos casos con complemento directo, lo que explica que posean la frecuencia normalizada más baja de todo el conjunto.

Por lo que respecta al CORPES, solo se hallan 83 casos en 82 documentos de *pelearse*, en su forma pronominal, seguido de un sintagma nominal, con una frecuencia normalizada de 0,21 casos por millón. La gran mayoría de los ejemplos encontrados responden a la estructura transitiva estudiada. A continuación, se recoge un ejemplo de cada país en donde se ha hallado esta construcción por orden alfabético:

- (11) a. Los dos grupos-emblema que *se pelean la paternidad del subgénero* tocaron este año:
(CORPES: 2006, Karina Micheletto, «Un año para gozar del tango...». Argentina).
- b. Las dos lunas que pareciera que *se pelearan la noche*, presentan un espectáculo cuando salen juntas;
(CORPES: 2010, Héctor Revuelta, «Eros». *Amargo despertar y otros relatos*. Bolivia).

- c. enormes montículos de tierra verde, suaves lomas y acantilados mortales *se peleaban el espacio* [...].
(CORPES: 2009, José Ignacio Valenzuela, *El filo de tu piel*. Chile).
- d. [...] un enjambre de mariachis *se pelean los clientes* que llegan a La Playa.
(CORPES: 2005, José Navia, «REBUSQUE DE MEDIANOCHE EN BOGOTÁ». Colombia).
- e. [...] la confusión entre dos entes que *se pelean la representación internacional del deporte* ha causado la división dirigencial.
(CORPES: 2002, «Triatlón...». Costa Rica).
- f. 7 Night clubes de toda la costa *se pelearon el primer lugar*
(CORPES: 2010, Kelly Campoverde, «¡En Guayaquil se eligió a la “Reina del tubo”!». Ecuador).
- g. [...] los cárteles [...] *se pelean los accesos* para cruzar cocaína, heroína y metanfetaminas, [...].
(CORPES: 2019, «AMLO refuerza seguridad en Tijuana contra el narco». EE. UU.).
- h. Las dos atrás, él adelante. *Se peleaban el espacio delantero* para estar cerca del padre [...].
(CORPES: 2011, Elías Barahona, *Aprendiz de topo*. Guatemala).
- i. Entre Georgie Welcome, Roger Rojas y Luis Ramírez *se pelean el 9 titular del equipo*.
(CORPES: 2011, Melvin Pineda, «Ramón Núñez cumplió su primer día con la Bicolor». Honduras).
- j. Gracias a Yaneth supe de las rencillas entre los mandos y entre los grupos que *se peleaban la frontera*.
(CORPES: 2019, Ricardo Raphael, *Hijo de la guerra*. México).
- k. [...] pues cuatro hombres *se peleaban la paternidad de la niña*.
(CORPES: 2008, Geiner Bonilla Ruiz, «La fama después de partir». Nicaragua).
- l. [...] mujeres y hombres *se peleaban los claveles* como si se tratara de diamantes de 24 quilates [...].
(CORPES: 2004, Eudoro Silvera: «MADAME JENKINS». Panamá).
- m. La falta de liderazgo en este proceso es evidente: hay tres iniciativas que *se pelean el mismo espacio* [...].
(CORPES: 2007, Alejandra Alayza *et al.*: *Perú Hoy, un año sin rumbo*. Perú).
- n. [...] mientras Colombia (-7) y Paraguay (-5), *se pelean el segundo y tercer puesto*.
(CORPES: 2015, «Tres medallas de bronce y un pase olímpico para Puerto Rico». Puerto Rico).
- ñ. [...] controlada por un narrador que *no se pelea el protagonismo* entre trama y fórmula narrativa, [...].
(CORPES: 2014, I. Guzmán, «El amor en los tiempos del Cólera». Rep. Dominicana).

- o. [...] unos, los maleteros, *se peleaban las maletas*, los otros esperaban a sus seres queridos y otros eran taxistas.
(CORPES: 2001, Luisa María Celis, *Dos zafiros y un rubí*. Venezuela).

A diferencia de los casos encontrados en el CREA, el CORPES, como se puede observar, presenta ejemplos con valor transitivo de 16 países diferentes, todos ellos de América: Argentina, Bolivia, Chile, Colombia, Costa Rica, Ecuador, EE. UU., Guatemala, Honduras, México, Nicaragua, Panamá, Perú, Puerto Rico, República Dominicana y Venezuela. Se trata, por consiguiente, de una construcción propia y bastante reciente del español de América, de gran difusión, como veíamos al principio de este apartado con Kany. Esto se demuestra, además, con el análisis de las frecuencias normalizadas, mayor en el CORPES (0,21fn) que en el CREA (0,13fn). Las zonas que presentan una mayor frecuencia son la zona chilena (0,61fn), EE. UU. (0,46fn), México y Centroamérica (0,37fn), Caribe continental (0,30fn), la zona andina (0,30fn) y Antillas (0,20fn), mientras que España (0,06fn) y el Río de la Plata (0,05fn) tendrían muy pocos casos. Por lo que respecta a países, Panamá (0,99fn), Costa Rica (0,79fn), Chile (0,61fn), EE. UU. (0,46fn), Colombia (0,39fn), Guatemala (0,37fn), México (0,36fn), Perú (0,36fn), Bolivia (0,27fn), República Dominicana (0,27fn), Ecuador (0,22fn), Puerto Rico (0,22fn), Nicaragua (0,20fn) y Honduras (0,19fn) tendrían las frecuencias más elevadas o más cercanas a la media, mientras que Cuba (0,15fn), Venezuela (0,12fn), Argentina (0,08fn) y España (0,06fn) serían las más alejadas. Hay que tener de nuevo en cuenta que, en este caso, los ejemplos de Cuba y España no corresponden a casos de transitividad, a pesar de ir el verbo seguido de un sintagma nominal. Finalmente, si atendemos a la distribución por tema, tanto la novela (0,27fn) como el relato (0,27fn) son los que poseen un mayor índice, y en la distribución por tipología, la noticia (0,29fn) y la ficción (0,26fn). Por lo tanto, como se demuestra, su uso no está ligado a la oralidad, como ocurriría con otros casos anteriores; de ahí su mayor difusión y empleo en el español de América.

3. CONCLUSIONES

Como se ha podido comprobar en el presente estudio, a pesar de los años transcurridos, la información proporcionada por Kany (1969 [1963]) en su *Sintaxis hispanoamericana* sigue siendo de una gran valía en la actualidad. Ello se debe a la gran cantidad de datos que aporta sobre variación diatópica y que a su vez relaciona constantemente con la morfosintaxis histórica.

Gracias a esta excelente combinación de diatopía y diacronía, podemos, por ejemplo, analizar algunos casos de elisión de la preposición del complemento de régimen verbal en ciertos verbos del español de América, como son *murmurar* y *chismear*, *pensar* y *pelearse*. Con la ayuda complementaria de los corpus académicos, tanto diacrónicos (CDH y CORDIAM) como sincrónicos (CREA y CORPES), y a partir de los datos proporcionados por Kany, podemos establecer: por un lado, el origen europeo y la posterior evolución como transitivos de los verbos *murmurar*, más propio del español europeo, y *chismear*, más propio del español americano, ambos relacionados con la oralidad; por otro lado, en cambio, el origen americano del empleo transitivo del verbo *pensar*, también específico de la oralidad, que habría pasado, como se ha visto, de forma muy residual y en contextos temáticos muy específicos al español europeo; y, por último, el origen americano, reciente y exclusivo, del empleo transitivo del verbo *pelearse*, de mayor difusión y generalización que los casos anteriores al no depender, a diferencia de ellos, de la dicha oralidad.

Por tanto, como se ha demostrado, la lingüística de corpus no solo pone de nuevo en valor la obra de Kany (1945/1969), sino que además se convierte en una herramienta imprescindible para poder seguir avanzando en los estudios sobre variación diatópica y morfosintaxis histórica, iniciados en su día de forma magistral por este autor.

AGRADECIMIENTOS Y FUENTES DE FINANCIACIÓN

La presente investigación ha sido parcialmente financiada con una ayuda del MCIN y FEDER (PID2021-123617NB-C41) y de la CIRIT del Comissionat per Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya (2021SGR00787).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- [CDH] Real Academia Española. *Corpus del Diccionario histórico de la lengua española*. <https://apps.rae.es/CNDHE>
- [CORDIAM] Academia Mexicana de la Lengua. *Corpus Diacrónico y Diatópico del Español de América*. <https://www.cordiam.org>
- [CORPES XXI] Real Academia Española. *Corpus del Español del Siglo XXI*. <https://apps2.rae.es/CORPES>
- [CREA] Real Academia Española. *Corpus de Referencia del Español Actual*. <https://www.rae.es/banco-de-datos/crea>
- [DLE] Real Academia Española (RAE) y Asociación de Academias de la Lengua Española (ASALE). 2014. *Diccionario de la lengua española*. Barcelona: Espasa Libros.
- Kany, Charles E. 1969 [1963]. *Sintaxis hispanoamericana*. Madrid: Gredos.
- Real Academia Española (RAE) y Asociación de Academias de la Lengua Española (ASALE). 2009. *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa.

CLITIC CLIMBING IN MODAL CONSTRUCTIONS IN ALGHERESE CATALAN

IOANNA SITARIDOU

University of Cambridge and Queens' College
is269@cam.ac.uk

TRISTAN LEE

Independent Scholar
tristan.lee001@gmail.com

Keywords

Algherese, clitic climbing, morphosyntax, sociolinguistics, acquisition.

Paraules clau

alguerès, pujada de clítics, morfosintaxi, sociolingüística, adquisició.

Abstract

This work represents the first analysis of clitic climbing in Algherese, the variety of Catalan spoken in the city of Alghero, Sardinia. On the basis of novel and existing data, we claim that clitic climbing in modal constructions is obligatory in Algherese, as opposed to most other varieties of Catalan in which it is optional (with the exception of some varieties of Balearic Catalan, in which clitic climbing is also obligatory). However, optionality is emerging in the grammars of some speakers due to language contact with Standard Italian, a variety in which clitic climbing is optional. We show this by controlling for two variables that predict for crosslinguistic interference from Italian, one being language dominance and the other frequency of use. Both variables are important factors of crosslinguistic interference in research on L1 attrition.

Resum

Aquest treball és la primera anàlisi de la pujada de clítics en alguerès, variant del català parlada a la ciutat de l'Alguer, Sardenya. Partint de dades noves i ja existents, mostrem que la pujada de clítics en les construccions modals és obligatòria en alguerès, contràriament a la majoria de parlars catalans, en els quals és opcional (a part d'algunes varietats de català balear, en les quals també és obligatòria). Tanmateix, trobem opcionalitat en les gramàtiques d'alguns parlants degut al contacte lingüístic amb l'italià estàndard, una llengua en la qual la pujada de clítics és opcional. Per a demostrar-ho, analitzem dues variables associades a l'atrició de la L1, que tenen com a objectiu predir la interferència interlingüística de l'italià en l'alguerès: d'una banda, controlem el domini lingüístic dels parlants i, de l'altra, la freqüència d'ús de la llengua.

To Montse, whom I have known for 20 years during which I have had the gift of her friendship, guidance, sabiduría and kindness. I owe her more than I could possibly put in words, and my student Tristan and I offer this piece of new research as a small token of gratitude for her amazing contributions to the diachronic generative study of Catalan, Spanish and Romance.

Ioanna Sitaridou

1. INTRODUCTION

This work constitutes the first analysis of clitic climbing in Algerese, the variety of Catalan spoken in the city of Alghero, Sardinia. The morphosyntax of Algerese is understudied and most existing literature on Algerese focusses on other aspects of the language, such as phonology (e.g., Ballone 2016), lexicon (e.g., Bosch 2012; Corbera 1993, 2000), and its sociolinguistic situation both historically (e.g., Bosch 2002; Chessa 2008) and contemporaneously (e.g., Argenter 2008; Ballone 2017; Caria 2006; Perea 2010). Works that purport to describe the grammar of Algerese are limited and none address clitic climbing directly; such works include two grammars published in the early 20th century (Pais 1970 [1906]; Palomba 2001 [c.1907]), the prescriptive standard promulgated by the *Institut d'Estudis Catalans* (*El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit*, 2003), a historical grammar of Catalan with a focus on Algerese in particular (Blasco Ferrer 1984) and an approximation of colloquial Algerese (Bosch 1998). To our knowledge, there is just one dedicated analysis of the Algerese clitic system by Bosch and Scala (1999) who provide a morphophonological analysis.

Consequently, the central claim in this study regarding the position of complement clitics in modal constructions in Algerese is entirely novel and based on the analysis of both novel and existing data of spoken Algerese. The claim is outlined below:

- Clitic climbing in modal constructions is obligatory in Algerese, but optionality has emerged in the grammar of some speakers due to language contact with Italian.

The current work takes the following structure. In §2, we give a brief overview of the phenomenon of clitic climbing across Romance with special reference to the typology established by Cinque (2006). In §3, we outline the methodologies that underpin our quantitative analysis of spontaneous speech data from two sources: in-person interviews conducted with 15 Algerese speakers in May 2022 (Lee 2022); and four corpora of spoken Algerese that are available online. The results are presented in §4 and discussed in §5 in the context of language contact between Algerese and both Sardinian and Italian. We conclude in §6 and identify areas for future research.

2. CLITIC CLIMBING ACROSS ROMANCE

Clitic climbing (CC) in Romance can be defined as a syntactic configuration where a clitic that is selected as an argument by a lower verb attaches to a higher verb (Rivas 1977: in Sitaridou et al. 2015). The semantic class of the main verb is an important factor that restricts the availability of CC across Romance, and CC occurs typically only with auxiliaries, modals, volitionals, aspectuals and causatives (Roberts 2016; Sitaridou et al. 2015). CC is ungrammatical when verbs that do not belong to the semantic classes listed above take a non-finite verb as a complement. For example, compare the grammaticality of CC in the volitional construction in (1) to the ungrammaticality of CC in (2), where the main verb *detestare* does not belong to any of the aforementioned semantic classes. In the latter case, the clitic must appear attached to the lexical verb that selects it, as in (3).

- (1) *Ci vorrei andare con Maria*
 loc= want.COND.1SG go.INF with Maria
 «I would like to go with Maria»

Italian (Cardinaletti and Shlonsky 2004: 522)

- (2) **Ci detesterei andare con Maria*
 loc= hate.COND.1SG go.INF with Maria
 «I would hate to go there with Maria»
 Italian (Cardinaletti and Shlonsky, 2004: 521)
- (3) *Detesterei andarci con Maria* Italian
 hate.COND.1SG go.INF=LOC with Maria
 «I would hate to go there with Maria»

Since Kayne (1975), CC in causative constructions is considered a different syntactic phenomenon to that in auxiliary, modal, volitional and aspectual constructions. Additionally, auxiliary verbs have been shown to behave differently from modals, aspectuals and volitionals and are often considered separately (e.g., Gavarró and Laca 2008; Jones 1993). Modals, aspectuals and volitionals go by the conventional term «restructuring verbs» in the spirit of Rizzi (1982).

The distribution of CC in restructuring constructions across Romance is linked to the availability of null subjects. CC is available in null-subject languages such as Catalan and Spanish but unavailable in non-null-subject languages such as French (Kayne 1989). Moreover, CC in such constructions is obligatory in some Romance varieties, such as Sardinian (Jones 1993; Mensching 2017), but optional in others, such as Spanish (Sitaridou et al. 2015) and most varieties of Catalan (with the exception of some Balearic varieties, in which CC is obligatory) (Gavarró and Laca 2008). Lastly, in some Romance varieties such as Piedmontese (Parry 1994; Tortora 2014), Chilean Spanish (Sitaridou et al. 2015) and certain Central Catalan varieties (Bonet 2008), there are instances of a phenomenon known as clitic repetition, where a copy (in the theoretically neutral sense) of a clitic with the same referent appears in both the climbed and unclimbed position simultaneously. Cinque (2006, in Sitaridou et al. 2015: 98) summarises these empirical observations and makes the following typology of the availability of CC in restructuring constructions across Romance:

Table 1. Typology of clitic climbing across Romance

	Clitic climbing with restructuring verbs	Exemplary varieties
Type 1	Optional	Standard Italian, Spanish, most varieties of Catalan
Type 2	Obligatory	Sardinian, some varieties of Balearic Catalan
Type 3	Heavily restricted or disallowed entirely	French
Type 4	Clitic repetition	Piedmontese, Chilean Spanish, certain varieties of Central Catalan

Adapted from Cinque (2006) in Sitaridou et al. (2015: 98)

Given the typological variation between different varieties of Catalan, the purpose of the current work is to determine the typological status of Algherese with respect to CC, which has so far not received study, and in doing so to examine the contact hypothesis as stated in (i).

3. METHODOLOGY

The basis of the current work is a quantitative analysis of spontaneous speech data from two sources: in-person interviews with 15 Algherese speakers that took place in May 2022 (Lee 2022); and four corpora of spoken Algherese that are accessible online, listed below. Corpora 1 and 3 are available online in their entirety, while Corpora 2 and 4 appear as a fragment of the complete corpora.

- [Corpus 1] Armangué, Joan and Luca Scala. 1997. *L'Alguer. Primera campanya de gravacions de literatura popular de tradició oral*. <http://prosodia.upf.edu/coalgueres/ca/corpus/adt.html>
- [Corpus 2] Ballone, Francesc. 2000-2008. *Corpus Oral de l'Alguerès*. <http://prosodia.upf.edu/coalgueres/ca/corpus/ballone.html>
- [Corpus 3] Bosch i Rodoreda, Andreu, and Susanna Sanna. 1996. *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya*. <http://prosodia.upf.edu/coalgueres/ca/corpus/bosch.html>

- [Corpus 4] Corbera, Jaume, and Enrico Chessa. 2009. *Conversa amb...Corpus Oral de l'Alguerès*. <http://prosodia.upf.edu/coalgueresc/ca/corpus/corbera.html>

With regards to the linguistic feature under study, we restrict the scope of this work to the position of clitics in modal and volitional constructions. While modal and volitional verbs are commonly grouped together with aspectual verbs in terms of their syntactic behaviour (as discussed in §2), Gavarró and Laca (2008) observe that these three semantic classes of verbs do not behave uniformly in Catalan varieties. With this in mind, we focus on modals and volitionals –the latter class being represented by just one verb, *volguer* «to want», in our sample– and exclude aspectuals. For the sake of brevity and precision, we group modals and volitionals under the term «modal verbs» in the current work.

3.1. Interviews

Interviews were conducted with a total of 15 speakers, of which 9 were female and 6 were male. The average age of the group was 58.9, the eldest participant being 80 and the youngest 25. The only selection criteria for potential participants was the ability to speak Algherese «fluently»,¹ and the interviews were conducted in Algherese. All speakers reported fluency in Italian in addition to Algherese. None of the participants reported any formal learning in linguistics.

Due to universal Algherese/Italian bilingualism among the speakers, we encounter what D'Alessandro et al. (2021) coin as the «baseline challenge», where the language variety in question does not have a sizeable population of monolingual speakers or a widely disseminated standard to act as a control for crosslinguistic interference (CI) from other varieties.² However, it is widely acknowledged in the literature on bilingualism that not all bilinguals behave the same with respect to CI. Thus, we control

1 Due to time constraints, Lee was not able to measure fluency by means of utterance length or lexical diversity beforehand albeit this can be done retrospectively.

2 While there exists the regional standard for Algherese that is promulgated by the Institut d'Estudis Catalans (2003), it is not disseminated widely in Alghero and only 8.1% of speakers report being able to read Algherese (Ballone, 2017: 9).

for two variables— language dominance and frequency of use— that influence crosslinguistic interference and divide the speakers in our interviews into groups. The comparison between these groups will allow a finer-grained analysis of our sample. To establish the criteria for the groupings when we control for each variable, we rely on sociolinguistic data collected with a questionnaire that formed part of the interviews.

3.1.1. Language dominance

Language dominance has been shown to be an important factor for CI in L1 attrition (see Polinsky 2018). In this study, we operationalised language dominance as relative proficiency, where a comparison is drawn between a bilingual's languages; one is considered «stronger» and one (or more) is considered «weaker». While some researchers attempt to quantify the proficiency of each of a bilingual's languages independently through testing lexical diversity, sentence length and other factors (e.g., Unsworth et al., 2018), an alternative is to employ a qualitative approach. For example, Pérez-Leroux et al. (2011) assess the relative proficiency of the bilingual children in their study by asking the children's parents to give a rating for the children's fluency in either language. In a similar vein, we invited the participants in our study to give a qualitative judgement of their own relative proficiency in Algerese and Italian (and any other languages they spoke) with the question: *With which language do you express yourself best?*

Based on the speakers' response, they were divided into three groups: Algerese dominant, balanced, and Italian dominant. See Table 2 below for the groupings:

Table 2. Groupings based on responses to Q9 of the sociolinguistic questionnaire: «With which language do you express yourself best?»

Dominant language	Participants
Algerese	S2, S3, S5, S8, S9, S13
Balanced	S4, S10
Italian	S1, S6, S7, S11, S12, S14, S15

With regards to predictions, the speakers who reported dominance in Italian are expected to show relatively higher levels of CI from Italian than

the other two groups, while those who reported dominance in Algherese are expected to show the opposite.

3.1.2. Frequency of use

The frequency at which a speaker uses and is exposed to a language is difficult to operationalise as a variable but warranted inclusion in the study because it is considered an important factor of CI, especially in studies on attrition (Grosjean 2010; Paradis 2004; Schmid and Köpke 2017). To quantify the frequency with which a speaker used their languages, we relied on the participants' responses to the following questions.

- *Which language(s) do/did you use with:*
  - a) *Your parents?*
  - b) *Your siblings?*
  - b) *Your grandparents?*
- *Which language(s) do you use:*
  - a) *With your friends?*
  - b) *With your partner?*
  - c) *With your children?*
  - d) *At work?*

To quantify the responses and standardise the criteria that were used to assign participants to groups, we assigned a numerical value to each possible response using a 5-point Likert scale, outlined below:

Table 3. Scoring criteria for responses to Q11 and Q12 of the sociolinguistic questionnaire using a 5-point Likert scale

Likert-scale score	
-2	Italian exclusively
-1	Italian mostly
0	Both languages equally
+1	Algherese mostly
+2	Algherese exclusively

With the scores, we calculated the average for each participant: a positive score meant that they used Algherese more and vice versa. In so doing, we made a binary variable that indicated which language a participant used most. The average results for each participant and their groupings appear below:

Table 4. Grouping of each participant in a binary variable based on frequency of use of Italian and Algherese

Grouping	Speakers (Score)
Algherese	S2 (2.00), S3 (0.50), S4 (0.57), S5 (0.29), S8 (0.57), S9 (0.60), S13 (1.00)
Italian	S1 (-1.75), S6 (-1.57), S10 (-0.33), S11 (-0.17), S12 (-1.50), S14 (-1.60), S15 (-1.80)

The predictions to be made for these groups are as follows: the participants who reported using Italian more in daily life should show more CI from Italian, while those who reported using Algherese more frequently should show less.

3.2. Online corpora

The speakers in the online corpora lack detailed demographic and sociolinguistic profiles. Only the age and gender of the speaker is provided in each corpus, except for Corpus 4, in which the creators generalise that all their speakers were over the age of 70 at the time of interviewing in 2008.

Despite the lack of information on the speakers in the corpora, there are a number of reasons to still consider the data in the analysis. Given that each corpus aims to document the language and oral traditions of Alghero, it is assumed that the corpus creators made a qualitative assessment that the speakers' language was «representative» enough to exemplify Algherese. While this assumption provides enough motivation to consider the data from the online corpora, it does not constitute strong enough justification to include the corpus speakers in any of the groupings that we make for the participants of my interviews to account for CI. Thus, the data from the online corpora will be presented separately in the results section.

3.3. Data collection and analysis

Spontaneous speech data is commonly taken to be representative of linguistic proficiency. Examples of clitics in modal constructions were transcribed using the standard for Algherese (Institut d'Estudis Catalans 2003). Pauses and false starts were not represented in the transcriptions. The online corpora present transcripts along with the audio files, and examples from these transcripts were double checked with the corresponding audio file before inclusion in the study.

All examples of clitics in modal constructions in the sample were amalgamated in a database in Microsoft Excel and exported to statistical-analysis software, Stata, to visualise and analyse the data. The quantity of clitics in the climbed position were compared to that of clitics in the unclimbed position. Chi-square tests are performed to determine whether the difference in behaviour between the groups of speakers is statistically significant when controlling for language dominance and frequency of use.

4. RESULTS

The total length of spontaneous speech data analysed in this study totals to 15 hours and 29 minutes: 2 hours and 11 minutes from the online corpora and 13 hours and 18 minutes from the interviews. The recording of the interview with one participant, S5, was corrupted, but we were able to salvage the data collected from the sociolinguistic questionnaire and make two observations of clitics in modal constructions. The total number of tokens in the entire sample totals 83, and consult the Table 5 for the distribution of tokens per source.

When analysing the examples of clitics in restructuring constructions, there were three syntactic patterns which problematised conclusions as to whether clitic climbing had occurred or whether clitic climbing was even an available option. We outline the three patterns below and explore the challenges that each group poses before making a decision whether to include or exclude the examples in the analysis.

Table 5. Distribution of examples of clitics in modal constructions per source

Source	Number of examples	Percentage (%)
Corpus 1	14	16.9
Corpus 2	9	10.8
Corpus 3	10	12.0
Corpus 4	5	6.0
Interviews	45	54.3
Total	83	100

4.1. Clitic repetition

In the sample of clitics in restructuring constructions, there were five examples in which the same clitic with the same referent appears twice in the oration, once in the climbed position and once in the unclimbed position. See examples (4) to (8) below:³

- (4) *Qui les teniva de menjar-les, aqueixes*
 who 3PL.FEM.ACC= have.impf.3sg of eat.inf=3PL.FEM.ACC those
dues peres?
 two pear

«Those two pears, who must have eaten them?»

(CAO, M, 1927, free speech) (Corpus 3)

- (5) *Tu, li ha dit, los tens de*
 you 3SG.DAT= have.3SG said 3PL.MASC.ACC= have.2SG of
portar-los en giro del país en carrossa, a
 take.INF=3PL.MASC.ACC in tour of.the country in train.carriage to
mos fills!
 my children
 «You, she said to him, 'you have to take my children around the country
 by train!'»

(CXG, F, 1939, free speech) (Corpus 1)

3 When presenting examples from our interviews, we give the following information: (<speaker code>, <gender>, <birthyear>, <context of the example>) (<corpus>).

- (6) *Ell ha deixat una planta, que so jo, i ara*
 he have.3SG left a plant that be.1SG I and now
la tinc d'amarar-la cada dia
 3SG.FEM.ACC=have.1SG of water.INF=3SG.FEM.ACC every day
 «He left behind a plant, which is me, and now I have to water it every day»
 (S3, F, 1953, free speech) (Interviews)
- (7) *Si tinc de tornar a aquella cançó, la*
 if have.1SG of return.INF to that song 3SG.FEM.ACC=
tenc de llegir-la
 have.1SG of read.INF=3SG.FEM.ACC
 «If I have to go back to that song, I have to read it»
 (S3, F, 1953, free speech) (Interviews)
- (8) *Ha vist un bocí de pa i se'l*
 have.3SG seen a piece of bread and 3SG.REFL=3SG.MASC.ACC=
vol menjar-lo
 want.3SG eat.INF=3SG.MASC.ACC
 «He has seen a piece of bread and he wants to eat it»
 (S2, M, 1945, free speech) (Interviews)

These examples are similar to patterns of clitic placement in Type 4 languages in the typology given by Cinque (2006) (see Table 1 in §2). In these cases, the clitic that appears in the unclimbed position is interpreted as a trace or copy (see Chomsky 1995) that the clitic in the climbed position has left behind after undergoing movement (e.g., Villa-García 2019). Given that movement (i.e., clitic climbing) has occurred, these examples were grouped with the examples of climbed clitics.

4.2. Coordinated infinitives in modal constructions

In the following three examples, a clitic appears attached to the second of two coordinated infinitives that are complements of the same restructuring verb, see (9) to (11).

- (9) *Tot tenim de deixar i de nos estimar com*
 all have.1PL of leave.INF and of 1PL.REFL= love.INF like
a germans
 to brothers
 «We all have to leave and love each other like brothers»
 (CAF, F, 1904, folksong) (Corpus 1)

- (10) *Fra Jose ne vol l'escuma i lo viure*
 brother Jose PART= wants the.foam and 3SG.MASC.ACC= live.INF
del tresor
 of.the treasure
 «Brother Jose wants the best of the best and to live in luxury»
 (CAF, F, 1904, folksong) (Corpus 1)
- (11) *No podíem agafar al poblet del costat una*
 NEG can.IMPF.1PL take.INF to.the town.DIM of=the side a
cançó i fer-la nostra
 song and make.INF=3SG.FEM.ACC ours.FEM
 «We couldn't take a song from the neighbouring village and make it our own»
 (S11, M, 1974, free speech) (Interviews)

In movement-based accounts of CC, the movement of the clitic from the lexical verb is subject to locality constraints, and in the examples above, the movement of the clitic is blocked by the Coordinate Structure Constraint, according to which a conjunct, or any element contained therein, may not be moved out of the conjunct (Ross 1967). Consequently, the clitic on the second of coordinated infinitival complements in (9) to (11) must remain in situ and clitic climbing is not an option. Given that the focus of this study is on the optionality of clitic climbing, we choose to exclude these examples since they would skew the data towards a preference for clitics to appear in the unclimbed position.

4.3. *Volguer* and non-coreferential infinitival subjects

The following two examples of unclimbed clitics with the volitional verb *volguer* come from the same speaker.

- (12) *Aqueix home vol a hi posar-li d'aqueixos*
 that man want.3SG to 3SG.DAT= put.INF=3SG.DAT of=those
plantons de pera diumenge
 saplings of pear Sunday
 «That man wants to get given some of those pear saplings on Sunday»
 (CAO, M, 1927, free speech) (Corpus 3)
- (13) *Si vol a els hi posar-lis-hi,*
 if want.3SG to 3SG.DAT=3PL.ASC.ACC= put.INF=3SG.DAT=3PL.ASC.ACC
lis hi posem
 3SG.DAT=3PL.MASC.ACC= put.1PL
 «If he wants to get given them, we'll give him them»
 (CAO, M, 1927, free speech) (Corpus 3)

These examples differ from the other examples of *volguer* to want for two reasons: firstly, the underlying subject of the infinitival complement is non-coreferential with the subject of the main verb; and secondly, the infinitival complements are introduced with a complementiser *a*. These sentences are ungrammatical in other varieties of Catalan, in which *que*-clauses are the only complementation strategy in instances where the verb *voler* «to want» takes a sentential complement with a non-coreferential subject (Gavarró and Laca 2008). Compare (14), where the infinitival complement of *voler* is coreferential with the main verb, to ungrammatical (15) and grammatical (16), where the subject is not.

- (14) *No ho vull trencar* Catalan
 NEG 3.NEUT= want.1SG break.INF
 «I don't want to break it»
- (15) **No vull a trencar-ho tu* Catalan
 NEG want.1SG to break.INF=3.NEUT you
 «I don't want you to break it»
- (16) *No vull que ho trenquis* Catalan
 NEG want.1SG that 3.NEUT= break.SUBJ.2SG
 «I don't want you to break it»

Notably, the pattern represented by (12), (13) and (15) is an available alternative to *que*-complementation in Sardinian, where an infinitival complement whose subject is not coreferential is always introduced by either *a* or *de* (Jones 1993: 268). Compare (17), an infinitival complement of the verb *kérrere* «to want» with a coreferential subject, to (18), where the subject of the infinitival complement is non-coreferential:

- (17) *Non lu keljo secare* Sardinian
 NEG 3.NEUT= want.1SG break.INF
 «I don't want to break it»
- (18) *Non keljo a lu secare tue* Sardinian
 NEG want.3.SG to 3.NEUT= break.INF you
 «I don't want you to break it»

In (18), Jones (1993) analyses the verb *kérrere* as behaving as a lexical verb which introduces an infinitival complement in a biclausal structure, evidence of which lies in the appearance of a complementiser, *a* or *de*, and the unavailability of CC. Moreover, Sardinian, and the Logudorese

variety in particular, has been identified as a very important contact language for Algherese (Bosch 2002; among others). The structural similarity between the Sardinian construction and the Algherese examples and the likelihood that the Algherese examples are the result of a syntactic calque of the Sardinian construction make it likely that clitic climbing is not an available option in examples (12) and (13). Thus, examples (12) and (13) are excluded from the analysis for the same reasons as the examples in §4.2.

4.4. Results with outliers excluded

Following the exclusion of the examples in §4.2 and §4.3, the total number of tokens falls to 78. The distribution of CC in restructuring constructions is visualised in Table 6.

Table 6. Distribution of climbed versus unclimbed clitics in the sample with outliers removed

Clitic position	Frequency	Percentage (%)
Climbed	72	92.3
Unclimbed	6	7.7
Total	78	100

The 6 examples of unclimbed clitics come from 5 speakers (S1, S6, S10, S11, and S14), which means that we found no examples of unclimbed clitics in modal constructions in the online corpora and all 34 clitics in modal constructions from the corpora appeared in the climbed position. Below are the examples of unclimbed clitics in the sample, (19) to (24).

- (19) *Vols   anar   -bi?*
 want.2SG   go.INF   =LOC
 «Do you want to go there?»

(S1, M, 1967, free speech) (Interviews)

- (20) *Tè   de se   l'inserir-la   com*
 have.3SG of REFL= 3SG.FEM.ACC=insert.INF=3SG.FEM.ACC as
a llengua paral·lela a l'italià
 to language parallel to the=Italian
 «They have to insert it as a parallel language to Italian»

(S6, F, 1950, free speech) (Interviews)

- (21) *Envia un correu, o fes com vols, tens de contractar-lo*
 send.IMP.2SG an email or do.IMP.2sg as want.2SG have.2SG
 of contact.INF=3SG.MASC.ACC
 «Send an email or do what you like, you have to contact him»
 (S10, M, 1950, free speech) (Interviews)
- (22) *Lego, ve lo funcionari del municipi del temps i no sap llegir-lo*
 then come.3SG the public.servant of.the town.hall of.the time
 and NEG know.3SG read.INF=3SG.MASC.ACC
 «Then the public servant from the town hall comes and he can't read it»
 (S10, M, 1950, free speech) (Interviews)
- (23) *Si entopes una persona que empra la paraula cansat, tens de la fotografiar-la*
 if meet.2SG a persona that use.3SG the word tired
 have.2SG of 3SG.FEM.ACC= photograph.INF=3SG.FEM.ACC
 «If you meet someone who uses the word “cansat”, you have to photograph them»
 (S11, M, 1974, free speech) (Interviews)
- (24) *Jo no sep llegir-lo i no sep escriure l'alguerès*
 I NEG know.1SG read.INF=3SG.MASC.ACC and NEG know.1SG
 write.INF the.Algerese
 «I don't know how to read it and I don't know how to write Algerese»
 (S14, F, 1975, free speech) (Interviews)

4.5. Controlling for crosslinguistic interference

In this subsection, we implement the measures that aimed to control for crosslinguistic interference from Italian outlined in §3.1 and analyse the sample identified in §4.4. As stated in §3.2, the examples from the online corpora are excluded from this part of the analysis due to the lack of sociolinguistic information on the speakers.

4.5.1. Relative proficiency

The distribution of clitics in restructuring constructions by the groups based on the relative proficiencies of the participants' languages are shown in Table 7 below.

Table 7. Distribution of climbed versus unclimbed clitics in modal constructions by dominant language

Dominant language	Climbed	Unclimbed	Total
Algherese	22	0	22
Balanced	3	2	5
Italian	13	4	17
Total	38	6	44

$$\chi^2(2) = 7.8374, p=0.02 (p<0.05)$$

4.5.2. Frequency of use

The distribution of clitics in modal constructions by the groups based on the speakers' most frequently used language are shown in Table 8 below.

Table 8. Distribution of climbed versus unclimbed clitics in modal constructions by most frequently used language

Most frequent language	Climbed	Unclimbed	Total
Algherese	22	0	22
Italian	16	6	22
Total	38	6	44

$$\chi^2(2) = 6.9474, p=0.008 (p<0.01)$$

5. DISCUSSION

The results show that every speaker in the study demonstrated a very strong preference for clitics to appear in the climbed position in modal constructions in spontaneous speech data. Across the whole sample, 92.3% of clitics appeared in the climbed position while just 7.7% of clitics appeared in the unclimbed position. These findings, while novel, suggest that Algherese is a Type 1 language (see Table 1, §2) like most other varieties of Catalan, in which the climbed position is also preferred in colloquial spoken registers (Gavarró and Laca 2008). Additionally, the pattern in modern Algherese is similar to that found in Old Catalan texts from the 14th century, in which CC in modal constructions is optional but strongly preferred (Batllori et al. 2005; cf. Fischer 2000, 2002; Lee 2022).

Given that Catalan was introduced to Alghero following the conquest of the city at the hands of the Crown of Aragon in 1354, it seems that the typological classification of the Catalan variety in Alghero as a Type 1 language has remained diachronically stable.

However, a closer look at the results suggests that Algherese is instead a Type 2 language. Firstly, all 34 examples taken from the online corpora showed clitics in the climbed position without exception. Secondly, only 6 examples of unclimbed clitics were found in the data, all of which were produced in our interviews by speakers that were predicted to show crosslinguistic interference from Italian, a Type 1 language (see Table 1, §2). The differences in behaviour between the groups when controlling for crosslinguistic interference from Italian reached statistical significance. Given that those speakers whose Italian was dominant or who used Italian more often in daily life showed optionality while those whose Algherese was dominant or who used Algherese more often in daily life did not, it is likely that the optionality in CC has emerged in their grammars due to language contact.

The claim that Algherese is a Type 2 language is also plausible from a sociohistorical perspective due to intensive language contact between Algherese and Sardinian, another Type 2 language (see Table 1, §2). Researchers have identified the influence of Sardinian, and the Logudorese variety in particular, in all aspects of Algherese, such as vocabulary (see Bosch 1997), phonology (see Corbera 2003: 323), and morphosyntax (see Bosch 1998: 151), among others. To explain this pervasive influence, Bosch (2002: 27) proposes the Sardinian Substrate Hypothesis, which postulates that Algherese diverges from other varieties of Catalan due in large part to the mass acquisition of Catalan as a second language (L2) by first-language (L1) Sardinian speakers from the 15th century until the mid-20th century, but particularly during the 16th and 17th centuries. The mass acquisition of Algherese as an L2 by L1 Sardinian speakers would entail the transfer of linguistic patterns from Sardinian, such as the obligation for CC in modal constructions.

6. CONCLUSION

The data and analysis in this study show that clitic climbing in modal constructions in Algerese is obligatory, which makes Algerese a Type 2 variety under the typology of clitic climbing proposed for the Romance languages by Cinque (2006). However, optionality in clitic climbing in modal constructions has emerged in the grammars of some speakers due to language contact with Italian. All speakers in the online corpora produced clitics in the climbed position without exception. Only 6 examples of unclimbed clitics were found in the data from our interviews, all of which were produced by speakers who were predicted to show higher levels of crosslinguistic interference from Italian based on two variables: language dominance and frequency of use.

The typological classification as a Type 2 language distinguishes Algerese from most other varieties of Catalan, which are Type 1 (with the exception of some varieties of Balearic Catalan which are Type 2 as well). Intensive language contact between Algerese and Sardinian, another Type 2 language, in the past (i.e., the Sardinian Substrate Hypothesis) lends plausibility to the claim as well as partially explains the divergence between Algerese and most varieties of Catalan. Thus, the central claim of this work is borne out empirically and plausible socio-historically.

However, further research is required. Most glaringly, the claim that language contact with Sardinian since the 14th century caused Algerese to undergo a diachronic change from a Type 1 to a Type 2 language requires a diachronic analysis of CC in Sardinian, and the Logudorese variety in particular. Such a study has not yet been published to our knowledge. Secondly, a mechanism for the transfer of obligation or optionality of CC is required to determine the plausibility of the claim that language contact is the cause of the diachronic change of Algerese from a Type 1 language in the 14th century to a Type 2 language currently. This, in itself, presupposes a detailed synchronic analysis of optionality in CC (see Sitaridou 2022 for a claim that CC optionality cannot necessarily be attributed to a single internal (syntactic) or sociolinguistic variable), and CC more generally, something that is yet to crystallise in the literature (for a review, see Sitaridou et al. 2015). Thus, the study of Algerese morphosyntax both in synchrony and diachrony, something that has been understudied in the literature to

date, has potential to inform our understanding of not only clitic climbing but morphosyntax more generally.

REFERENCES

- Argenter, Joan A. 2008. L'Alguer (Alghero), a Catalan linguistic enclave in Sardinia. *International Journal of The Sociology of Language* 193/194: 205-217. <https://doi.org/10.1515/IJSL.2008.056>
- Ballone, Francesc. 2016. Sobre la correcta interpretació dels fonemes vocàlics de l'alguerès: un estudi acústic. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* 60: 55-81. <https://doi.org/10.7203/caplletra.60.7925>
- Ballone, Francesc. 2017. *Els Usos Lingüístics a l'Alguer, 2015*. Biblioteca Tècnica de Política Lingüística. Generalitat de Catalunya, Direcció General de Política Lingüística.
- Batllore, Montserrat, Narcís Iglésias and Ana Maria Martins. 2005. Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval. *Caplletra* 38: 137-177.
- Blasco Ferrer, Eduardo. 1984. *Grammatica Storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Bonet, Eulàlia. 2008. Cliticització. In Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró, and Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, 4th ed., 1: 933-89. Barcelona: Editorial Empúries.
- Bosch i Rodoreda, Andreu. 1997. L'alguerès i les seves relacions amb el sard. *Serra d'Or* 451-452: 45-46.
- Bosch i Rodoreda, Andreu. 1998. Aproximació a l'alguerès col·loquial. *Revista de l'Alguer* 9 (9): 137-163.
- Bosch i Rodoreda, Andreu. 2002. *El català de l'Alguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bosch i Rodoreda, Andreu. 2012. *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*. Biblioteca Filològica 68. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Bosch i Rodoreda, Andreu and Luca Scala. 1999. Variació fonètica i cliticització pronominal en alguerès: una primera aproximació intradialectal. *Caplletra* 26: 107-130.
- Cardinaletti, Anna and Ur Shlonsky. 2004. Clitic Positions and Restructuring in Italian. *Linguistic Inquiry* 35 (4): 519-57. <https://doi.org/10.1162/0024389042350523>
- Caria, Rafael. 2006. El català a l'Alguer: apunts per a un llibre blanc. *Revista de Llengua i Dret* 46: 29-102.
- Chessa, Enrico. 2008. Dialect contact, Koinésation, and new dialect formation on the North-western Coast of Sardinia. In Alexandre Nikolaev and Jussi Niemi (eds.), *Two or More Languages: Proceedings from the 9th Nordic Conference on Bilingualism, August 10-11, 2006, Joensuu*, 27-36. Joensuu: University of Joensuu.
- Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program / Noam Chomsky*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Cinque, Guglielmo. 2006. «Restructuring» and Functional Structure. In Guglielmo Cinque (ed.), *Restructuring and Functional Heads*, 11-64. *The Cartography of Syntactic Structures*, v. 4. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Corbera, Jaume. 1993. La influència de l'italià i dels parlars sards i itàlics en les denominacions alguereses dels animals marins. In Antoni Ferrando Francés, Lluís Meseguer and Rafael Alemany Ferrer (coords.), *Actes del novè Col·loqui Internacional de llengua i Literatura Catalanes, Alacant-Elx*, 9-14 setembre de 1991, II, 513-528. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Corbera, Jaume. 2000. *Caracterització del lèxic alguerès: contribució al coneixement del lèxic alguerès modern*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Corbera, Jaume. 2003. L'alguérais: un dialecte de frontière du catalan. *Revue de Linguistique Romane* 67 (267-268): 321-41.
- D'Alessandro, Roberta, David Natvig and Michael T. Putnam. 2021. Addressing Challenges in Formal Research on Moribund Heritage

- Languages: A Path Forward. *Frontiers in Psychology* 12 (July). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.700126>
- Fischer, Susann. 2000. Obligatory Clitic Climbing in Old Catalan. In Hans-Martin Gärtner (ed.), *Two Papers on Clitics*, 63-77. Linguistics in Potsdam 9. Potsdam: Univ.-Bibliothek, Publikationsstelle.
- Fischer, Susan. 2002. *The Catalan Clitic System: A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Gavarró, Anna and Brenda Laca. 2008. Les perífrasis temporals, aspectuals i modals. In Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró and Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, 4th ed., 3: 2663-2728. Barcelona: Editorial Empúries.
- Grosjean, François. 2010. *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Institut d'Estudis Catalans. 2003. *El català de l'alguer: un model d'àmbit restringit*. Biblioteca filològica, XLVIII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Jones, Michael Allan. 1993. *Sardinian Syntax*. Romance Linguistics. London / New York: Routledge.
- Kayne, Richard S. 1975. *French Syntax: the Transformational Cycle*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kayne, Richard S. 1989. Null Subjects and Clitic Climbing. In Osvaldo Jaeggli and Kenneth J. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter*, 239-261. Studies in Natural Language and Linguistic Theory, v. 15. Dordrecht / Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Lee, Tristan. 2022. Clitic climbing in Algerese Catalan: Empirical findings and analysis. MPhil Thesis. University of Cambridge.
- Mensching, Guido. 2017. Morfosintassi: sincronia. In Eduardo Blasco Ferrer, Peter Koch, and Daniela Marzo (eds.), *Manuale di linguistica sarda*, 376-96. Manuals of Romance linguistics 15. Berlin / Boston: De Gruyter.
- Pais i Melis, Joan. 1970. *Gramàtica algueresa: Transcripció, introducció i notes de Pasqual Scanu*. Barcelona: Barcino.

- Palomba, Giovanni. 2001. *Grammatica del dialetto algherese odierno*. L'Alguer: Obra Cultural de l'Alguer.
- Paradis, Michel. 2004. *Neurolinguistic Theory of Bilingualism*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Parry, M. 1994. Posizione dei clitici complemento nelle costruzioni verbali perifrastiche del piemontese. In Gianrenzo P. Clivio and Censin Pich (eds.), *At Dël VIII Rëscontr Antërnassional Dë Studi an Sla Lengha e La Literatura Piemontèisa*, 247-259. Alba: Famija Albèisa.
- Perea, Maria-Pilar. 2010. The Dialect of Alghero: Continuity and Change. In Robert McColl Millar (ed.), *Marginal Dialects: Scotland, Ireland and Beyond*, 1: 131-49. Aberdeen: University of Aberdeen.
- Polinsky, Maria. 2018. *Heritage Languages and Their Speakers*. 1st ed. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107252349>
- Rivas, A. M. 1977. *A Theory of Clitics*. Ph.D. thesis, Massachusetts Institute of Technology.
- Rizzi, Luigi. 1982. *Issues in Italian Syntax*. Studies in Generative Grammar, v. 11. Dordrecht, Holland / Cinnaminson, N.J., U.S.A: Foris Publications.
- Roberts, Ian. 2016. Object Clitics. In Adam Ledgeway and Martin Maiden (eds.), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, 786-801. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199677108.003.0048>
- Ross, John. 1967. *Constraints on Variables in Syntax*. Ph.D. thesis, Massachusetts Institute of Technology.
- Schmid, Monika S. and Barbara Köpke. 2017. The relevance of first language attrition to theories of bilingual development. *Linguistic Approaches to Bilingualism* 7 (6): 637-667. <https://doi.org/10.1075/lab.17058.sch>
- Sitaridou, Ioanna. 2022. La subida de los clíticos en rioplatense: mecanismos universales, variación y opcionalidad. En Ángela Di Tullio, Enrique Pato (eds.), *Universales vernáculos en la gramática del español*, 1-35. Madrid: Iberoamericana Vervuert.

- Sitaridou, Ioanna, Helen Whimpany and Laura Ayres. 2015. Variation and Optionality in Clitic Climbing in Argentinean Spanish. *Isogloss. A Journal on Variation of Romance and Iberian Languages* 1 (2): 247-291. <https://doi.org/10.5565/rev/isogloss.21>
- Tortora, Christina. 2014. Patterns of Variation and Diachronic Change in Piedmontese Object Clitic Syntax. In Paola Benincà, Adam Ledgeway, and Nigel Vincent (eds.), *Diachrony and Dialects: Grammatical Change in the Dialects of Italy*, First edition, 218-240. Oxford Linguistics 8. Oxford: Oxford University Press.
- Villa-García, Julio. 2019. Clitic climbing (or lack thereof) and the Copy Theory of Movement. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 4 (1): 84. <https://doi.org/10.5334/gjgl.965>

SEGONA PART

VARIACIÓ DIACRÒNICA

E PORTAVA-LI HOM ·I· PALI D'AUR

PÈRDUA I SUPERVIVÈNCIA D'UN PRONOM
IMPERSONAL

ANNA BARTRA-KAUFMANN

UAB/IEC

anna.bartra@uab.cat

Keywords

indefinite pronouns, grammaticalization, formal features.

Paraules clau

pronoms indefinits, gramaticalització, trets formals.

Abstract

Many Romance and German languages have indefinite pronouns stemming from common nouns denoting the human being. These pronouns (Swedish *man*; German *man*; Abruzzese *nome*; French, *on*; Catalan *hom*; Old Spanish *omne*) may have a generic or an existential interpretation and therefore compete with other morphosyntactic resources to express impersonal meaning. Moreover, they exhibit an intriguing contrast. In some languages the indefinite pronoun has survived until present, whereas in others it disappeared around the XVIIth C. We concentrate on Catalan and we focalize on the grammaticalization of *hom*. We conclude that external factors such as the competition between impersonal structures and the speech traditions on the other have to be taken into account.

Resum

L'ús dels pronoms indefinits formats per gramaticalització dels noms que designen l'ésser humà és un recurs emprat en moltes llengües per denotar una referència indeterminada o impersonal amb interpretació semàntica existencial o genèrica (suec *man*; alemany *man*; abruzzès *nome*; francès, *on*; català *hom*; espanyol antic *omne*). Però la pervivència d'aquestes formes ha sofert una sort diversa. Defensem la hipòtesi que la pervivència o desaparició dels indefinits depèn dels seus trets formals, de la seva distribució sintàctica, de l'existència en la llengua d'estructures o unitats competidores i de qüestions externes com l'ús i les connotacions de registre. Ens centrarem en el català, tot focalitzant sobre el procés de gramaticalització de *hom*. Conclourem que la competició de *hom* amb altres estratègies de valor semàntic similar i la connotació de registre l'han convertit en una forma poc usual en la llengua col·loquial d'algunes zones.

1. ELS EQUIVALENTS ROMÀNICS I GERMÀNICS DE *HOM*: USOS I PERVIVÈNCIA

La utilització de formes gramaticalitzades dels noms que designen l'ésser humà és un recurs comú a moltes llengües per denotar una referència indeterminada, un valor existencial o genèric, generalment del subjecte. Els elements gramaticalitzats, categoritzats com a pronoms personals, sovint presenten lleus diferències fonètiques —i, consegüentment, ortogràfiques— amb la forma nominal originària.¹

En les llengües germàniques i escandinaves estan relacionats amb el nom *Mann*, designador del mascle de l'espècie humana. Té un ús freqüent com a subjecte en alemany, així com en yiddish, frisó, suec i altres:²

- (1) a. *Man* måste arbeta för att förtjäna uppehållet (Suec) Genèric
hom ha-de treballar per guanyar-se la vida
(Egerland 2003: 73)
- b. *Man* arbetade i tre månader för att lösa problemet (Suec) Existencial
hom treballà durant tres mesos per resoldre el problema
(Egerland 2003: 73)
- (2) Wenn *man* nicht aufpasst, erkältet *man* sich (Alemany) Genèric
si hom no va amb compte, refreda hom es
(Cabredo Hofherr 2008: 36)
- (3) Gestern hat *man* mir mein Rad geklaut (Alemany) Existencial
ahir ha hom a mi la meva bici robat
(Cabredo Hofherr 2008: 37)

---

1 Tractarem totes les grafies sense distinció, per tal com en cadascuna de les llengües tractades, així com en català, es tracta de variants gràfiques sense cap incidència en l'anàlisi. Reproduïrem els exemples tal com es troben en les bases de dades o els textos dels quals són extrets.

2 L'anglès recorre a *one* o *they* i només se'n troba un residu en l'expressió lexicalitzada *Oh, man!* generalment introduint una oració exclamativa, ja sigui com a expressió de contrarietat o d'eufòria.

- (4) *Men tor nisht blaybn in eygenem shtetl* (Yiddish) Existencial
hom pot no quedar en pròpia vila
(Cabredo Hofherr 2008: 47)
- (5) *Men leeft maar één keer* (Neerlandès) Genèric
hom viu només una vegada
(Cousseé i van der Auwera et al. 2012: 121)
- (6) *At men bûtenut wennet, kin men net sûnder auto* (Frisó occidental) Genèric
Quan hom al-camp viu, pot hom no sense cotxe
(Hoekstra 2010: 33)

En les llengües romàniques, els derivats del llatí *HOMO*, *HOMINEM* han tingut una evolució diversa. Cal dir que en llatí ja se'n troba l'ús genèric:

- (7) a. *non in solo pane vivit homo*
(*Vulgate*, Matt. 4)
- b. ... si tamen labor dici potest, ubi *homo* desiderium suum compleri videt
(Peregr. *Aeth*, 13.1., *apud* Pinkster: 1172)

El francès és la llengua que l'ha mantingut amb més força, tant amb valor genèric (8a), com amb valor existencial (8c) o amb una interpretació que pot ser existencial o ambigua segons el context (8c):

- (8) a. *Quand on emprunte, on ne choisit pas*
(Dita popular, extreta de <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/fichaaspx?Par=58115&Lng=1> el 29/10/22 a les 11:06)
- b. *quand ma tante voulait faire un somme dans la journée, on disait qu'elle voulait «réfléchir».*
(Proust, *À la recherche du temps perdu*, I: 55)
- c. *Vous serez admis avec les personnes qui seront avec vous, mais on ne laisse pas entrer les chiens.*
(Proust, *À la recherche du temps perdu*, I: 210)

De fet, tal com assenyalen Company Company i Pozas-Loyo (2009: 1103) amb exemples de Meyer-Lübke (1890-1906:III.106-109), se'n troben ocurrències tant del nominal genèric com de la forma ja en camí de ser gramaticalitzada des de ben antic:

- (9) a. *de la queile chose doit l'om penseir*
(*Dialogues du pape Grégoire*, 27.18, loc. cit.)
- b. *bien i poet hoem veir*
(Charlesmagne, 442, loc. cit.)

També s'ha conservat en altres llengües romàniques com l'abruzzès (10) o el sard (11a/b):

- (10) A la Germanie *nome* magne' li patane
 A Alemanyà hom menja patates
 (Abruzzès, genèric, D'Alessandro i Alexiadou 2006: 193)³
- (11) a. *S'omine* est *omine* si fachtet su chi dever fachere
 l'home és home si fa el que ha de fer
 (Sard, existencial, genèric, D'Alessandro i Alexiadou (2006: 198)
- b. *Omu* nanta ki proiri
 hom diu que plourà
 (Sard, existencial, genèric, D'Alessandro i Alexiadou (2006: 199)

En altres llengües romàniques ha tingut una sort diversa. En italià conserva solament els valors semàntics i formals del llatí, tant com a SD genèric subjecte com amb funcions de complement:

- (12) a. *L'uomo* ha grandi capacità
 l'home té grans capacitats
 (d'Alessandro i Alexiadou 2006: 196)
- b. Il buco dell'ozono minaccia *l'uomo*
 el forat de l'ozó amenaça l'home
 (Ibid. 197)

En italià antic, igual que en català o castellà, apareix tant amb article com sense i, per tant, es presta a ambigüitat:

- (13) a. *L'uomo* non dee niente acquistare le dignità per la Gloria
 (*Tesoro* c346, Poletto 2019)
- b. Se alquanti di mala maniera usano malamente eloquenzia, non rimane
 pertanto che *l'uomo* non debbia studiare in eloquenzia...
 (Brunetto Latini, *Rettorica*, p. 36, rr. 8-10, Salvi 2010)
- c. quando *uomo* truova la donnola nella via ...
 (*Novellino*, 32, rr 7-8, Salvi 2010)
- d. ... nulla cosa gli è incontro possente, /volendo prender *om* con lui battaglia
 (Dante, *Rime*, 4a, vv 13-14 Salvi 2010).

3 L'abruzzès de l'est també compta amb la forma (*l'*) *ommene*, que es diferencia de *nome* per les seves propietats sintàctiques i semàntiques i s'ha d'analitzar com un sintagma nominal. (Vg. D'Alessandro i Alexiadou: 2006).

- e. *quand'omo* è vinto da un suo migliore
(*Guido delle Colonne*, Migliorini: 106)⁴

La interpretació dels exemples de (12a, b) permet deduir que es tracta del nom *uomo* i que no és una forma gramaticalitzada; simplement el nom té una interpretació genèrica com a 'representant del gènere humà', mentre que els exemples de (12 c,d) ja s'interpretarien com a formes modernes.

També existí en occità antic, en funció de subjecte (14a), en els textos més arcaics precedit d'article (12b) i amb la possibilitat de tenir una interpretació en la qual s'inclou el parlant (12c):

- (14) a. aquella fazenda que om apella Massenal
(*Chartes 377.7*, Jensen 1994: 154)
- b. diz qe l'om laïntz la'n tir
(*Sainte Foi*, v. 220, Jensen: 155)
- c. a re no degr' om melhs fugir com mal senhoriu
(P. Vidal 25.17, Jensen 1994: 154)

Com en català antic, en una oració negativa pren el sentit de 'ningú', però aleshores en forma tònica:

- (15) meyllor vassal non vid ainz *hom*
(*Appel 2.34*, Jensen: 155)

La forma *omne* fou extensament usada en espanyol medieval. Amb valor genèric es pot interpretar el valor inclusiu de la primera i la segona persona (16a); amb valor existencial, equival a 'alguien', (16b):

- (16) a. ca non es virtud disponerse *omne* a peligro donde conoçidamente será ofendido τ non podrá ofender τ non es de rreprendeher nin deue ser auido por couarde el que en tal caso teme τ non se dispone al peligro
(Proverbios, apud Company Company i Pozas Loyo 2009: 1173)
- b. E otrosí mandamos que ningún iuramento que *omne* fiziere, quier por fuerça, o por miedo de su cuerpo, o de su auer perder non uala
(FR, 52.18, Company Company i Pozas Loyo 2009: 1174)

4 Segons aquest autor «since *uomo* has always borne its full meaning 'man', there is at no stage in Italian a complete grammaticalization, as in the case of the Fr. *on*. Un valor genèric, però certament no totalment gramaticalitat el trobem en els exemples de Fornaciari (1966: 242):

(i) Esser molto inclinati a far del bene è mestiere certamente il più degno che l'uomo possa esercitare (Manzoni, Fornaciari 1966: 242).

(ii) Confessando i proprii mali, quantumque palesi, l'uomo noce molte volte ancora allà stima, e quindi all'afetto che gli portano i suoi più cari (Leopardi, Fornaciari 1966: 246).

La forma *omne* cau en desús al segle XVI i ja no se'n troben ocurrences a partir de la segona meitat del segle XVII. Company Company i Pozas-Loyo (2009: 1192) esmenten la hipòtesi de Kärde (1943:28) segons la qual el canvi de registre d'ús d'aquesta forma va contribuir a la seva desaparició. Mentre que a l'edat mitjana es troba en textos doctrinals i morals, a partir del segle XVI «*omne* començo a emplearse como una estrategia de encubrimiento del 'yo', puesta principalmente en boca de rufianes, gente baja, y, en ocasiones, estudiantes». Altres autors, com Brown (1931: 71-277) esmenten també factors com la competència amb altres estructures que serveixen per a expressar un subjecte indefinit o indeterminat. Per a Company Company i Pozas Loyo, la causa determinant va ser la propagació de l'ús de la forma *uno*.

2. HOM: UNA GRAMATICALITZACIÓ ANÒMALA?

2.1. La forma *hom* en català antic

Les formes derivades del cas nominatiu (*hom*) i l'acusatiu (*home*) del nom llatí *HOMO* donen lloc, respectivament, al pronom *hom* i al nom *home*. La funció de subjecte —la majoritària en totes les llengües— correspondria a l'etapa final del procés de gramaticalització, en què *hom* és un pronom indefinit amb valor impersonal (genèric o existencial), mentre que els usos amb altres funcions sintàctiques corresponen a estadis intermedis, en què la forma no està totalment gramaticalitzada.

- (17) a. A *hom* que ha begudas metzinas. Pren la sament de les leytugas e de les nous e pica -ho tot ensenps e da -le ·n a menjar
(*Receptari*: 316).
- b. Aquella veu no semble ésser *de hom*, mas semble ésser de diable.
(*Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*: 103)
- c. mas en l' altre setgle haurà la volentat de *hom peccador* servitut
(Llull, *Meravelles*: IV - 76)
- d. car àvol *hom* no volria trovar nuyl temps milor de sí mateix per neguna manera.
(*Llibre del Consolat de Mar*: 141)

L'estructura sintàctica i la interpretació dels exemples de (17) permeten defensar que aquí *hom* és un nom indefinit inespecífic i no un pronom. A (17a) *hom* és indefinit inespecífic, però encapçala una oració de relatiu,

cosa que permet suposar, com veurem més endavant, una estructura amb un determinant —si més no silent. A més, els pronoms no admeten una oració relativa restrictiva com a complement, si no és en alguns casos molt marginals (GIEC, §27.2.1.a) lletra menuda). A (17b) el sintagma preposicional *de diable* de l'oració adversativa estableix un contrast amb el sintagma preposicional *de hom* de la primera oració, de manera que queda força clara la interpretació com a 'ésser humà' de *hom*. A (17c) la presència d'un modificador del nom ens revela la mateixa estructura. Igualment, a (17d) l'adjectiu àvol mostra clarament la categoria de *hom*.

Sembla, doncs, que en un primer estadi l'ús de *hom* com a nom indefinit inespecífic amb valor genèric es correspon amb els usos generals dels sintagmes nominals. Per això el seu ús no està limitat a la posició de subjecte, sinó que apareix amb altres funcions sintàctiques:

- (18) a. Com bona natura ajuda a l'*om* que sia virtuós
 (Dotzè del Crestià (1a part, Vol. I): 256)
- b. adés mala, adés bona, adés *per hom*, adés *contra hom*
 (Scipiò e Aníbal: 35)
- c. Que mena *hom* a la vida eternal
 (Evang., Palau, apud DCVB, sv. *hom*)

En català a la funció de complement sembla correspondre-li generalment el valor genèric, de forma coherent amb el valor primigeni del nom inespecífic.

Cal dir que en la llengua antiga perdurà llargament l'ús escrit dels sintagmes nominals indefinits específics, principalment en contextos modalitzats i en comparacions, com a (19):

- (19) a. [S]i algú *fembra verge* per força corrumprà, hó la prena a muler, si ela hó els parens d' el[a] ho volran e li daran son exovar, hó li dó *marit* de sa valor.
 (Usatges: 123)
- b. *Escut* és donat a *cavayler* per significar offici de cavayler, cor enaxí con l'escut met lo cavaler entre sí e son enamic, enaxí *cavayler* és lo mitgà qui és entre *rey* e son poble.
 (Cavalleria: 203).

Més dubtosa és la interpretació categorial i semàntica quan *hom* apareix com a subjecte d'un verb en infinitiu, sovint enmig d'una perífrasi (20) o en una construcció de reestructuració, com les causatives (21) o en

exemples molt més moderns, com els que dona Coromines (22), per bé que en una posició postverbal (22):⁵

(20) Deu *hom* encara en aytal temps esquivar beure
(Agramunt 61a)

(21) e ladrunissi fa *hom* estar vergoyós devant les gents, e ladrunissi fa *hom*
meynsprear la gran libertat e misericòrdia de nostro senyor Déus
(Llull, *Doctrina*, 62)

(22) a. havent-se seguit la moda en les taules de compliment de no rentar-se *hom*
les mans antes de menjar
(Baró de Maldà, XIX) (Coromines, *DECat*, vii, 403b, sv. *hom*)
b. Alguna muntadeta lliscosa, amb perill *hom*, a errar el pas, d'anar d'anques
a terra
(Coromines, *DECat*, vii, 403b, sv. *hom*)

Cal interpretar aquests casos com a residus de la posició del subjecte (i, per tant, de l'assignació de cas nominatiu) en les oracions d'infinitiu. Llevat de l'exemple de (20), que tindria un equivalent amb una passiva pronominal amb *es*, en tots els altres casos la forma *hom* es podria suprimir; en aquestes construccions el subjecte buit de l'infinitiu tindria el mateix valor indefinit genèric, en no tenir antecedent (o controlador) en el context previ.

El fet de trobar-se sota l'abast de la negació facilita la interpretació genèrica de *hom* —és equivalent a l'indefinit negatiu *ningú*— i és un context que en propicia la gramaticalització:

(23) a. Jamés fo *hom* ne dona ne serà, que en aquest món la sua vida fos tota pura
en desplaers
(St. Vicent Ferrer, *Sermons*, Pàg. IV, 63, línia: 15)
b. e no és hom al món que li pusca avançar d'un pèl
(*Curial*, 223)
c. molts accidents dels quals *hom* no-s pot guardar
(*Curial*, 85)
d. que no-ls poria *hom* comptar
(*Curial*, 90)

5 En la llengua molt primerenca *hom* té ocasionalment una interpretació plural:

(i) Et de ipsa conveniencia jamdicta es sos *hom* Mir Guillelm de Ramonno comite, que lo
·í atenda per fed esters engan a lui et suo filio (*Acords feudals* 2, p. 68, l. 8)

(ii) a la rocha on tuit seen davant molt *hom* (*Reconeixement de deutes a Pere Canet*, p. 106, l. 29)

A més dels contextos negatius, altres contextos propicis a l'activació del valor genèric són les oracions condicionals (24a), el fet d'estar sota l'abast d'un quantificador universal (24b), les oracions de relatiu sense antecedent (24c), la interrogació (24d), la presència de perífrasis modals (24e, f):

- (24) a. si trobaria *om* neguna dona qui la entesés
(*Filla*, 40)
- b. Tot so que *hom* fa, veu lo bon àngel, que no-s partex d'om on que om vaya.
(Llull, *Doctrina* 2:275)
- c. car gran alleujament és de la pena haver a qui diga *hom* les sues passions
(*Curial*: 92)
- d. ¿que pot *hom* mirar sinó vanitats e follies e coses de poca durada?
(*Curial*: 281)
- e. E per ço deu *hom* fer ço que és segons l' usatge
(*Usatges de Barcelona*, Pàg. 159, linia: 15)
- f. mas de Déu no ·s pot *hom* apelar
(*Vides*, 26)

2.2. LA GRAMATICALITZACIÓ DE *HOM*

2.2.1. La gramaticalització de *hom* i els usos escrits de *hom(e)*

Com s'ha dit, el pronom *hom* prové de la forma de nominatiu, per tant, tindria exclusivament la funció de subjecte, i el nom *home* prové de la forma de l'acusatiu. Per tant, la funció sintàctica és una de les proves clau per determinar si ens trobem davant d'una categoria o una altra. Una altra de les proves indicadores del procés de gramaticalització del pronom és la presència d'un article —definit o indefinit. Segons Coromines (DCELC 802a, sv. *Home*) la distinció *om l'ome* es manté fins al segle XIII, tal com mostren exemples com els de (25):

- (25) a. Aicel *hom* enquer pad e la segueix qui no fa mal ne don
(*Homilies Org.*, apud DCELC, 801b)
- b. pres *l'ome* e l'aver
(Doc. segle XII, *ibid.*)

També segons Coromines, tot i que en el segle XIV «la distinció flexiva ja estava abolida» el fet trobar en Llull «casos de *home* en nominatiu i fins de *hom* complement, com a (26) és, malgrat tot, fruit de la descurança dels

copistes en escriure les formes perquè que Llull, segons Coromines, hauria escrit les formes a l'inrevés:

(26) demanà-li si coneixia que ell fos *hom*; e lo fill respòs que per lo libre coneixia que era *hom*

(Ag.1, 19, apud DCELC, 802a)

Amb tot, les dades mostren una situació més complexa del que es podria esperar. I la hipòtesi és que això és així a causa de la confluència de diversos factors. En contextos de valor genèric o de tipus (*kind*) es manté durant bona part de l'Edat Mitjana l'ús dels noms sense determinant indefinit:

(27) a. Si *cavaller* o *prohom* o qualche altre habitador de la ciutat se tem que *alcun cavaller* o *altre hom habitador de la ciutat o del regne de València* o encara *estrayn*, li faça mal en sa persona o en sos béns

(Furs: R. 133 F. 13: 1).

b. [63] Ladre, robador manifest, heretges, sodomita, talador de nuyt de vinyes, d'orts e de camps, liurament pusquen ésser preses per tot hom sens manament de la cort, e que sien menats a la cort e liurats. [1.7.1]

(Furs, versió en línia a

<https://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/fursv/1238-71.pdf>).

c. *Marit* que lexa usdefruit a ssa muller en les sues coses

(*Tortosa*: 276)

d. renunciaren al fur dient que *bèsties* ni *cavalgaduras* que sien peyorades a *cavaller* ni a *hom* honrat

(*Cocentaina* II: 880)

Aquest fet, juntament amb la fluctuació en les formes procedents del nominatiu o de l'acusatiu ja esmentada, fa que la forma *hom* (amb qualsevol grafia) es pugui trobar tant en funció de subjecte (28a) com —més escassa— amb funcions de complement (28b, c), precedida o no d'article (28d) i amb significat de 'home', 'persona' (28e) o de pronom indefinit.⁶

6 Martí i Castell (1981: 20-22) també esmenta l'aparent fluctuació entre el valor nominal i el valor pronominal, així com en les funcions de subjecte i objecte en Llull. Martí i Castell reserva *hom* als casos de subjecte (i) i considera que les funcions de complement directe (ii), de complement indirecte (iii), regit de preposició (iv) o acompanyat d'adjectiu o de determinant (v) són noms.

(i) per so car *hom* se confessa (57.17)

(ii) e los clergues amonesten hom e demostren les bones obres (57.18)

(iii) e alevará a hom falcies e engans (203, 6)

(iv) o be que ha rebut d'hom (203, 12)

(v) ni null hom no la pot haver (220, 11)

- (28) a. ne podia *hom* encare be presumir que fos mort
(Metge, 1373, apud, Par 1923: §345, p.115)
- b. ne arts ne nul·les coses no poden a *hom* ajudar
(Llull, *Doctrina*, 89)
- c. que pusquen enduir *hom* a bones obres
(Llull, *Doctrina* 2: 276)
- d. devem veure qual deu ésser la petició e demanda de l'hom just
(Sant Vicenç Ferrer, *Sermons*: 104)
- e. quan la oració de l'hom just és devota
(Sant Vicenç Ferrer, *Sermons*: 103)

En paraules de Par (1923, §129, p. 44):

«Lo llatí vulgar esmerça cada cop més lo singular universal 'homo' en lloc del plural 'homines' en guisa qu'en lloch de 'homines legunt' feya 'homo legit'. L'expansió d'aquesta construcció li féu resisitir l'adopció de l'article, y resultà que 'hom llegeix' (primitivament ab lo sentit de 'los homens llegeixen') esdevingué equivalent al modern 'se llegeix'. Ço és, que 'hom' perdé sa significança propia pera difuminarse en la general d'un ens gramatical indefinit. Y com sigui que, d'altra part, lo substantiu 'home' se derivà de 'hominem', no és sorprenent qu'en Metge y altres clàssichs catalans veyem un penjant decidit, anch que per ço que fa a nostre autor no absolut, a distingir lo substantiu 'home' del indefinit 'hom'.

Lo mester sintàctic capdal d'aquest es com a subjecte de la proposició (§345): 'no deu *hom* comanar tots sos fets a fortuna (1310).»

En els textos més tardans tendeix a prevaldre ja la forma pronominal, però en una mateixa obra coexisteixen la forma pronominal indefinida genèrica i el nom genèric, com en aquests dos exemples del *Curial*:

- (29) a. ¿què pot *hom* mirar sinó vanitats e follies e coses de poca durada?
(*Curial*: 281).
- b. car la fi ells no podien saber ne *hom* del món
(*Curial*: 236)

En resum, l'aparent vacil·lació en les funcions de *hom* i la coexistència o no amb l'article en català antic és el resultat de la interacció d'una sèrie de factors, que resumim a (30)

- (30) a. La proximitat fonètica entre el nom i el pronom.
b. La manca d'article indefinit en els noms genèrics (indefinites inespecífics, noms que designen tipus, etc.).
c. La pèrdua de la distinció casual.

2.2.2. Aspectes de la gramaticalització de *hom*

La gramaticalització és el procés per mitjà del qual un element lèxic esdevé una categoria funcional o gramatical. Així ho definí Meillet:

L'affaiblissement du sens et l'affaiblissement de la forme des mots accessoires vont de pair; quand l'un et l'autre sont assez avancés, le mot accessoire peut finir par ne plus être qu'un élément privé de sens propre, joint à un mot principal pour en marquer le rôle grammatical. Le changement d'un mot en élément grammatical est accompli. (Meillet, 1912: 139).

En el marc de la gramàtica generativa formal la definició és conceptualment idèntica a la de Meillet, per bé que no fa referència a l'afebliment fonològic:

- (31) grammaticalization involves the creation of new functional material, either through the reanalysis of existing functional material or through the reanalysis of lexical material.

(Roberts i Roussou 2003:2)

En la bibliografia hi ha poques referències explícites a la gramaticalització de *hom*, per bé que tothom dona per establert que és el resultat de tal procés. Com a excepció citem la frase de Coromines al DCELC (sv. HOM p. 803.1): «*Un hom* està, doncs, tan gramaticalitzat com el mateix *hom*». Si seguim Roberts i Roussou (2003) i la tradició filològica que hem esmentat caldrà veure quins són els passos que ha seguit el nom nominatiu HOMO llatí fins arribar a ser el pronom indefinit inespecífic *hom*.⁷ Fem ara una brau referència a la gramaticalització dels articles i pronoms definits per establir una comparació amb el procés que segeuix *hom*.

Assumim l'anàlisi clàssica de Roberts i Roussou (2003), Ledgeway (2011), van Gelderen (2011), Giusti (2002), Batllori i Roca (2000), entre altres, segons la qual la creació de l'article definit i dels pronoms definits és el resultat de la gramaticalització del demostratiu llatí ILLE. El demostratiu perd el valor locatiu o dític i conserva solament el valor de definitud o ancoratge discursiu. L'últim estadi d'aquest procés es trobaria reflectit en els usos expletius de l'article (*el lleó no és un animal tan agressiu com la lleona; els lingüistes sempre busquen tres peus als gats*). Fent una descripció

⁷ Un aspecte important que no podem abordar aquí per raons d'espai és la relació entre les propietats aspectuals del predicat, tant l'aspecte intern com l'aspecte gramatical, i la distribució, la interpretació i l'evolució de *hom*. Ens centrarem exclusivament en l'estructura interna del sintagma nominal en el qual s'ubica *homo* i en la funció d'aquest sintagma en l'oració.

formal d'aquest procés, suposem que en totes les llengües —tinguin o no un exponent morfofonològic en forma d'article o afix— la categoria funcional supranominal D possibilita que el nominal pugui funcionar com un argument. Els trets formals d'aquesta categoria requereixen la inserció (o elevació) a la posició d'especificador d'un Demonstratiu o d'un nom propi. El demostratiu gramaticalitzat és un exponent fonològic de la definitud de D, raó per la qual ocupa la posició de nucli de SD. Seguint Batllori i Roca (2000) i Giusti (2002) el procés es pot representar com a (32), on també es reflecteix el fet que el resultat de la gramaticalització és, d'acord amb Van Gelderen (2004, 2011) més econòmic, perquè estalvia relacions de concordança a distància o trasllats:⁸

(32) [_{SD} D [_{SDem} Dem [... [Poss] ... [SN] ...]]

↑
└──────────┘

La formació del pronom *hom* segueix un procés lleugerament diferent. Des d'una època molt primerenca la forma *hom* sembla ja totalment gramaticalitzada i es diferencia del nom corresponent *home*, com hem vist.⁹ Derivat d'una forma nominativa, és indefinit i inespecífic i concorda en masculí singular:

(33) Hom torna molt {cansat/*cansada/*cansats/*cansades} de la feina

Tot i la pèrdua del sistema casual del llatí, *hom* conserva un tret de Cas abstracte que es valida en la posició de subjecte mitjançant la concordança. En aquest sentit, només es diferencia del seu antecessor llatí per la categoria gramatical. La justificació que *hom* és un pronom en català contemporani prové del fet que no porta article (definit) i de la seva interpretació indefinida i inespecífica, genèrica o existencial. A més, la gramaticalització

8 Als efectes de l'argumentació actual, la posició exacta del demostratiu és irrellevant. En qualsevol cas, la gramaticalització seguiria la línia indicada per la fletxa.

9 Segons Martí i Castell als *Usatges de Barcelona* ja està completament gramaticalitzat i només es diferencien els dos elements pel valor semàntic: *hom* té un sentit genèric i *home*, un sentit concret; a través d'aquesta oposició, *hom* adquireix la funció pronominal: *no l'a hom retengut* (5,14), *li don hom .x. sous* (12, 10-11). (Martí i Castell. 2002: 65).

de HOMO està estretament lligada a la de l'article indefinit, el qual, com s'ha vist, apareix molt més tardanament que el definit.^{10,11}

La forma HOMO no pateix un procés d'afebliment o desgast fonològic (*phonological attrition*); no esdevé àtona, no esdevé un clític ni molt menys un afix flexiu. Pel que respecta a la semàntica, tampoc no es poden detectar els canvis sistemàtics associats a la gramaticalització, atès que el significat pràcticament es manté idèntic al del seu ètim. Lehmann (2002: 120 sg.) assenyala altres propietats dels elements gramaticalitzats, els quals en el nostre cas tampoc no es compleixen. Unes d'aquestes propietats són l'obligatorietat i la paradigmaticització. El elements gramaticalitzats acostumen a ser obligatoris en els contextos per als quals han esdevingut categories gramaticals i passen a formar part normalment d'un paradigma amb elements de la mateixa categoria. Això porta associat que perden les condicions contextuais o discursives que van afavorir o determinar-ne la gramaticalització. Observem que cap d'aquestes propietats no s'acompleix en el cas de *hom*. És un element tònic que no ha cliticitzat, no ha perdut totalment el significat i no apareix de forma obligatòria quan es donen les condicions gramaticals, per exemple una oració amb aspecte habitual i sense referència específica del subjecte. Solament es diferencia del nom paral·lel pel fet que no admet cap tipus de flexió, ni de gènere, ni de nombre. A diferència dels altres pronoms personals, però, sembla tenir un tret abstracte formal de nominatiu que l'habilita per fer de subjecte. Quan no fa de subjecte requereix una preposició, la qual seria l'assignadora de cas abstracte.

Presentem a continuació les hipòtesis de partença per establir la gramaticalització de *hom*.

En primer lloc, suposem que D és el lloc on es codifica la definitud o indefinitud del nominal (Abney 1987) i que permet que un nominal

10 «Contrary to the early emergence and grammaticalization of the definite article [...], the indefinite article emerges much later in Romance and its usage does not become systematic in most varieties until around the thirteenth century.» (Ledgeway, 2012: 85).

11 Heine i Kuteva (2006: 104-105), seguint Heine (1997: 70 sgts) estableixen cinc estadis en la gramaticalització de l'article indefinit:

(i) numeral > presentacional > indefinit específic > indefinit inespecífic > generalitzat.

sigui argumental (Longobardi 1994). Un nom propi pujaria a D —o hi establiria una relació de concordança abstracta.¹²

Suposem també que la naturalesa de la relació entre D i el SN és diferent en les llengües amb articles i en les llengües sense article. En l'esperit d'Espinal i Cyrino (2021a/b), que segueixen Heim (2011), considerem que en aquestes darreres els nominals són indefinits i esdevenen definits per la inserció d'un sintagma a l'especificador de SD, per exemple un demostratiu o un quantificador definit. En el cas de les llengües amb article, al contrari, considerem amb les autores esmentades que l'opció no marcada és que els nominals siguin definits i que la indefinitud s'assoleix mitjançant la presència d'un operador.

En tercer lloc, suposem, seguint Fenger (2018), que el cas Nominatiu és el cas no marcat per als elements que no tenen trets *f* i no poden establir una relació de concordança, com és el cas de *hom* (existencial). Per això la funció de *hom* és la de subjecte, llevat dels casos ja esmentats en què està seleccionat per una preposició.

L'evolució de la forma *hom* combina gramaticalització i lexicalització (Moreno Cabrera 1998). L'estadi del nom HOMO_{NOMINATIVU} en llatí correspondria a (34a). La introducció de l'article definit un cop acabat el procés de gramaticalització del demostratiu, correspondria a (34b). En aquest estadi el valor genèric s'hauria d'introduir contextualment, ja sigui mitjançant una oració de relatiu, el mode verbal de l'oració, etc., cal suposar que activats per un operador de genericitat, explícit o implícit. És l'estructura que correspondria al nom *ome* amb valor genèric. A (34c) representem l'estructura de la forma *hom* ja pronominalitzada en català antic. Notem que el valor genèric o existencial s'obté mitjançant un operador buit adjuntat a SD que lliga la indefinitud de D. Fem la hipòtesi que amb la generalització de l'article indefinit —com és sabut, posterior a la de l'article definit— la posició d'aquest operador d'indefinitud és ocupada per l'article indefinit en el cas dels noms, i per *hom* pronominalitzat, com es representa a (34d).

12 De la mateixa forma es comportarien en les llengües romàniques antigues els nominals abstractes que denoten virtuts (*honor*), pecats (*luxúria*) o lloc abstractes únics (*paradis*, *infern*).

- (34) a. $[_{SD} [_{D+def}][[_{SN} [_n \text{HOMO}]]]]$
 b. $[_{SD} [_{D+def} \text{el}][[_{SN} [_n \text{hom}(e)]]]]$
 c. $[_{SD} [_{SD} \text{OP} [_{SD} [_{D-def} \text{hom}]][[_{SN} [\emptyset]]]]]^{13}$
 d. $[_{SD} [_{SD} \text{hom} [_{SD} [_{D-def}]]]]$

La introducció de l'article definit a la forma moderna *un hom* permet pensar en un altre estadi en l'evolució. Amb l'article indefinit la interpretació més general i preferent és la inclusiva de primera persona, com les seves homòlogues del castellà tardomedieval i del francès contemporani. En alguns parlars, com el Rossellonès, l'article apareix fusionat i proclític sobre *hom*, tal com hem vista a la secció 1 que és el cas d'algunes llengües de la península italiana com l'abruzzès:

- (35) a. Havia pogut la vespra i *n hom* llisava, Saisset, *Countas* 15, apud *DCVB*
 b. *N'hom* repara les estovalles
 (Pons:52; apud Gómez 2011: 210)
 c. *N'hom* ou frases que s'entrelliguen
 (Pons: 56; apud Gómez 2011: 210)
 d. Quan *n'hom* s'en va i *n'hom* torna (...) cal abraçar tota la família
 (Pons: 88; apud Gómez 2011: 210)

Cal notar, a més, que en aquest dialecte la forma (*n*)*hom* és ben viva i pertany al registre col·loquial, a diferència del que ocorre a la resta del domini (Gómez 2011).

En aquest darrer estadi l'article indefinit s'insereix per sobre del SD per reforçar el valor inespecífic:

- (36) $[_{SQ} [_Q \text{un} [_{SD} \text{hom} [_{SD} [_{D-def}]]]]]]$

Amb tot, la identitat de trets formals entre *un* i *hom* fa que sigui totalment redundant (o epletiu).

3. A MANERA DE CONCLUSIÓ: LA NATURALESA I EL DESTÍ FINAL DE *HOM*

En definitiva, el procés de gramaticalització de *hom* l'ha convertit en un element relativament anòmal dins del paradigma de pronoms personals del

13 A (34c) mantenim la posició de SN buida per mostrar el procés de gramaticalització, però seguint una anàlisi que es remunta a Postal (1966), el pronom és equivalent a tot el SD.

català. A diferència dels pronoms forts, no pot ser referencial, no té marques de trets *fi* (gènere i nombre), no es pot coordinar (**Hom i molta altra gent ens podem nerviosos*). A diferència dels pronoms clítics, però, no és clític, té accent de mot, no forma grups de pronoms, no ha de ser adjacent al verb.

Ateses aquestes propietats, seguint Cardinaletti i Starke (1999), considerem que *hom* és un pronom dèbil, un tipus d'entitat que es troba a mig camí entre les formes pronominals plenes i els clítics.¹⁴ Per això pot associar-se amb l'article indefinit *un* fins al punt de fusionar-s'hi en rossellonès (*n'hom*) i amb el quantificador universal *tot* a *tothom*.

L'ús d'*hom* en català contemporani és, com s'ha dit, molt desigual en els diferents parlars. La *GIEC* considera que «és propi dels registres més formals» (§ 17.4.1.d)). Com ocorre amb altres construccions o elements que pertanyen al registre formal, els parlants en tenen competència passiva.

Considerant la sort que han tingut els derivats de *HOMO* en les llengües romàniques s'observa que totes les llengües que permeten l'omissió del subjecte l'han perdut en major o menor mesura, essent el català potser la que l'ha conservat més. La llengua en la qual és viu amb totes les interpretacions, la genèrica, l'existencial i la inclusiva de primera persona és una llengua de subjecte obligatori, el francès, que no té construccions impersonals reflexives. Les altres llengües (italià, castellà i català) han preferit les construccions amb *un(o)* o les construccions reflexives amb *se* —deixant de banda les passives perifràstiques, també poc usades en els registres col·loquials en castellà i català i les construccions molt col·loquials de segona persona.

Quines propietats tenen les construccions amb *un(o)* i les oracions pronominals amb *se*? Observem-ne una aproximació a la taula 1.

En aquesta taula descriptiva, forçosament simplificadora, es pot observar que les estructures que han desplaçat *hom* són les menys marcades, preferentment les construccions amb *se*. A més, *un* té l'avantatge de la flexió de gènere, que permet la concordança en femení quan el discurs ho requereix. A la competició de trets formals cal afegir-hi el fet que *hom* ha estat associat de fa segles a registres formals en moltes àrees del

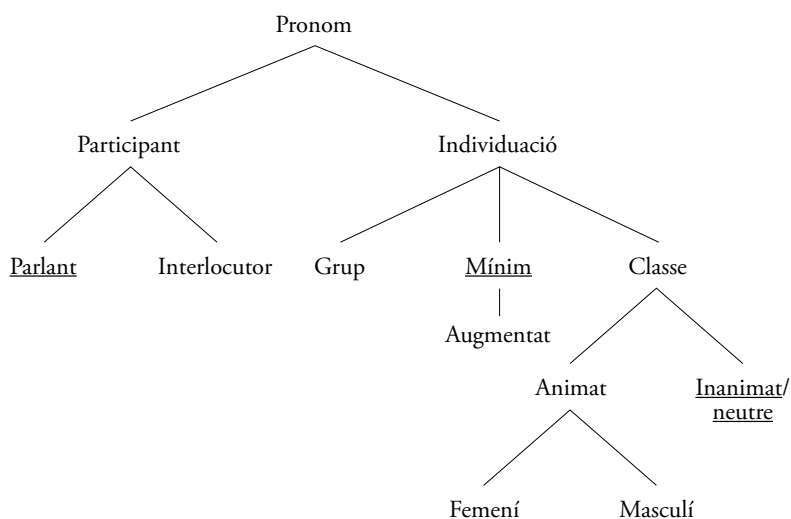
¹⁴ Traduïm *weak* per «dèbil» i no feble, per no entrar en conflicte amb la denominació tradicional dels pronoms clítics, tal com també fan Cardinaletti i Starke.

territori de la llengua, cosa que el bandeja dels usos col·loquials, mentre que les construccions amb *se* apareixen en tots dels registres des dels inicis de la llengua.

Taula 1. Propietats de les estructures en competició

	hom	se	un
Clític	-	+	-
Inclusiu 1	+	-	+
Existencial	+	-	+
Genèric	+	+	+
Gènere	-fem	-	±fem
Subjecte	+	∅	+
Complement	±	∅	±

En el marc de la jerarquia de trets de les expressions referencials o pronoms de Harley i Ritter (2002), es podria observar que *hom* i els seus homòlegs han evolucionat des d'una forma masculina singular a designar una classe; d'aquí a una individuació genèrica per acabar incloent el parlant, per ser el tret més prominent.

Hem fet una aproximació a la gramaticalització de la forma *hom*, que competeix en català antic amb l'ús indefinit i inespecífic del nom *home* i, en la llengua moderna amb les construccions pronominals i les construccions amb *un*. Deixem, però, per a recerca futura, una anàlisi detallada de la pervivència d'aquest pronom en les diverses àrees geogràfiques del català, dels seus valors inclusiu i de la relació amb el predicat oracional.

AGRAÏMENTS

Agraïxo a les editores la invitació a participar en aquest volum. Part d'aquest treball es va fer amb l'ajut del Projecte FFI2017-87140-C4-1-P *Redes de variación microparamétricas en las lenguas románicas*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bartra, Anna i M. Carmen Picallo. 2011. ¿Puede haber competencia entre gramáticas en la mente de los hablantes?, dins Escandell Vidal, M. Victoria, Manuel Leonetti i Cristina Sánchez López (eds.), *60 problemas de gramática dedicados a Ignacio Bosque*: 176-182. Madrid, Akal.
- Batlloori, Montserrat. 1998. La impersonalización en español medieval: recursos formales y semánticos. Dins G. García Turza, F. González Bachiller i J. Mangado Martínez (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*: 381-393. Logroño: Universidad de la Rioja-Gobierno de la Rioja.
- Batlloori, Montse i Francesc Roca. 2000. The value of Definite Determiners from Old Spanish. A Susan Pintzuk, George Tsoulas and Anthony Warner (eds.) *Diachronic Syntax. Models and Mechanism*: 241-255. Oxford, Oxford University Press.
- Brown, Charles B. 1931. The disappearance of the indefinite *hombre* from Spanish. *Language*, 7.4: 265-277.
- Cabredo Hoffherr, Patricia. 2008. Les pronoms impersonnels humains: syntaxe et interprétation. *Modèles linguistiques*, 57: 35-55.

- Cardinaletti, Anna i Starke, Michal. 1999. The typology of structural deficiency. A Henk van Riemsdijk (ed.). *Clitics in the languages of Europe*: 145-233. Berlin / New York, Mouton, de Gruyter.
- Company Company, Concepción i Julia Pozas Loyo. 2009. Los indefinidos compuestos y los pronombres genérico-impersonales *omne* y *uno*. A Concepción Company Company (directora), *Sintaxis històrica de la lengua espanyola. Segunda parte: La frase nominal*, 2: 1073-1219. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Fondo de Cultura econòmica.
- Coromines, Joan. 1980. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner. Barcelona, Curial i La Caixa.
- Coussé, Evie i Johan van der Auwera. 2012. Human impersonal pronouns in Swedish and Dutch. A contrastive study of *man* and *men*. *Languages in contrast*, 12.2: 121-138
- d'Alessandro, Roberta i Artemis Alexiadou. 2002. Inclusive and exclusive impersonal pronouns: A Feature-Geometrical analysis. *Rivista di Grammatica Generativa*, 27: 31-44.
- d'Alessandro, Roberta i Artemis Alexiadou. 2006. The syntax of indefinite pronoun *nome*. *Probus*, 18: 189-218.
- Egerland, Verner. 2003. Impersonal man and Aspect in Swedish. *University of Venice Working Papers in Linguistics*, 13: 73-90.
- Espinal, Maria Teresa i Sonia Cyrino. 2021a. The status of *de* in Romance indefinides, partitives and pseudopartitives. *Studia Linguistica. A Journal of General Linguistics*: 1-45.
- Espinal, Maria Teresa i Sonia Cyrino. 2021b. A syntactically-driven approach to indefiniteness, specificity and anti-specificity in Romance. *Journal Linguistics*: 1-36.
- Fenger, Paula. 2018. How impersonal does *one* get? A study of *man*-pronouns in Germanic. *Journal of Comparative German Linguistics*, 21: 291-325.
- Fischer, Olga i Frederike C. Van der Leek. 1983. The Demise of the Old English Impersonal Construction. *Journal of Linguistics*, 19.2: 337-368.

- Fornaciari, Raffaello. 1884. *Sintassi italiana dell'uso modern*. Presentazione di Giovanni Nencioni. Reproducció facsímil, Firenze, Sansoni, 1974.
- Giusti, Giuliana. 2001. The birth of a functional category: from Latin ILLE to the Romance article and personal pronoun. A Guglielmo Cinque i Gianpaolo Salvi (eds.) *Current Studies in Italian Syntax: Essays Offered to Lorenzo Renzi*: 157-171. Amsterdam, North-Holland.
- Giusti, Giuliana. 2002. The functional structure of noun phrases: A bare structure approach. A Guglielmo Cinque (ed.). *Functional Structure in DP and IP*: 54-90. Oxford, Oxford University Press.
- Gómez Durán, Gemma. 2011. *Gramàtica del català rossellonès*. Tesi doctoral, UAB. Publicada 2016 a Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Cito per la versió PDF de la TD, disponible a <https://ddd.uab.cat/record/103704?ln=ca>
- Harley, Heidi i Elisabeth Ritter. 2002. Person and number in pronouns: a feature-geometric analysis. *Language*, 78.3: 482-526.
- Heine, Bernd i Tania Kuteva. 2006. *The Changing Languages of Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Hoekstra, Jarich. 2010. On the impersonal pronoun *men* in Modern West Frisian. *Journal of Comparative German Linguistics*, 13: 31-59.
- Jensen, Frede. 1994. *Syntaxe de l'ancien occitan*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Kärde, Sven. 1943. *Quelques manières d'exprimer l'idée d'un sujet indéterminé ou general en espagnol*. TD inèdita. Upsala: Universitat d'Upsala.
- Ledgeway, Adam. 2011. Syntactic and morphosyntactic typology and change. A Martin Maiden, John Charles Smith and Adam ledgeway (eds.) *The Cambridge History of the Romance Languages. Volume I: Structures*: 382-471. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ledgeway, Adam. 2012. *From latin to Romance. Morphosyntactic Typology and Change*. Oxford, Oxford University Press.
- Lehmann, Chrisitan. 2002. Thoughts on grammaticalization. 2nd. revised Edition. *ASSidUE. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt*, 9. Erfurt, Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.

- Martí i Castell, Joan. 1981. *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*. Barcelona, Indesinenter.
- Martí i Castell, Joan. 2002. *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona. El codi lingüístic a mitjan segle XII*. Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Textos i Estudis de Cultura Catalana, 86].
- Meillet, Antoine. 1912. L'évolution des formes grammaticales. *Scientia*, 6.12.
- Migliorini, Bruno. 1966. *The Italian Language*. Abridged and recast by T. Gwynfor Griffith. London: Faber and Faber.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos (1998). On the relationships between grammaticalization and lexicalization. A Anna Giacalone-Ramat i Paul J. Hopper (eds.). *The Limits of Grammaticalization*: 211-227. Amsterdam, John Benjamins.
- Pinkster, Harm. 2015. *The Oxford Latin Syntax. Volume I. The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press.
- Postal, Paul. 1966. On So-Called «Pronouns» in English. On So-Called «Pronouns» in English. A Francis P. Dinneen (ed.), *Report of the Seventeenth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*: 177-206. Washington, DC: Georgetown University Press, 1966. [També a David A. Reibel and Sanford A. Schane (eds.), *Modern Studies in English*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1969, pp. 201-224.]
- Prince, Ellen F. 2006. Impersonal pronouns in French and Yiddish. Semantic reference vs. discourse reference. A Betty J. Birner i Gregory Ward (eds.), *Drawing the Bopundaries in Meaning. Neo-Gricean studies in pragmatics and semantics in honor of Laurence R. Horn*: 295-317. Amsterdam: John Benjamins.
- Proust, Marcel. 1987. *À la recherche du temps perdu. I Du côté de chez Swann*. Paris: Gallimard.
- Roberts, Ian i Anna Roussou. 2003. *Syntactic change. A minimalist approach to grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stark, Elisabeth. 2007. Gender, number, and indefinite articles: About the 'typological inconsistency' of Italian. A Elisabeth Stark, Elisabeth Leiss

- i Werner Abraham (eds.), *Nominal Determination. Typology, context constraints, and historical emergence*: 49-71. Amsterdam, John Benjamins.
- van Gelderen, Elly. 2004. *Grammaticalization as Economy*. Amsterdam, John Benjamins
- van Gelderen, Elly. 2011. *The Linguistic Cycle. Language Change and the Language Faculty*. Oxford, Oxford University Press.

DERIVACIÓN Y DIACRONÍA

VARIACIÓN MORFOHISTÓRICA EN SITUACIONES DE COMPETENCIA AFIJAL

CRISTINA BUENAFUENTES DE LA MATA

Universitat Autònoma de Barcelona

Cristina.Buenafuentes@uab.cat

Keywords

Affixal Rivalry, Historical Word-Formation, Morphological Variation

Palabras clave

rivalidad afijal, morfología léxica histórica, variación morfológica.

Abstract

This paper shows a methodological guideline to approach the investigation of affix competition situations from a historical point of view. Specifically, we propose three ways for analyse the diachronic affixal rivalry: firstly, we establish a typology of diachronic competition according to whether the rivalry can be traced back to Latin and whether a chronological sequence can be established between the rival derivatives. Secondly, we propose two patterns of rivalry evolution: one with loss and the other with maintenance of the rivalry. Finally, both internal and external factors that may condition the creation, resolution or preservation of competition are discussed. To show the viability of the proposal, examples of derivatives with competing suffixes are used.

Resumen

En este trabajo se establecen las pautas metodológicas para abordar la investigación de las situaciones de competencia afijal desde el punto de vista histórico. En concreto, se proponen los tres ejes que deben vertebrar el estudio morfohistórico de la competencia entre afijos: en primer lugar, se establece una tipología de concurrencia diacrónica según la rivalidad se remonte al latín o se pueda establecer una secuenciación cronológica entre los derivados competidores según su época de creación. En segundo lugar, se da cuenta de los dos patrones con que puede evolucionar una rivalidad: uno con pérdida y el otro con mantenimiento de la rivalidad. Finalmente, se exponen los factores tanto internos como externos que pueden condicionar la creación, la resolución o la conservación de la competencia. Para demostrar la viabilidad de la propuesta, se emplean ejemplos de derivados con sufijos en competencia.

A la Montse:

«Madre tan piadosa, de tal benignidad, que en buenos e malos face su piadad, devemos bendezirla de toda voluntad: los que la bendissieron ganaron grand rictad».

(Gonzalo de Berceo, *Milagros de Nuestra Señora*)

1. INTRODUCCIÓN

En el año 1998 Montserrat Batllori publicó un artículo que, bajo el abarcador título de «Derivación y diacronía», versaba sobre las relaciones entre sufijos que crean nombres de cualidad en el español medieval. Haciendo uso de ese mismo título, en este capítulo se quiere mostrar la relevancia de las investigaciones que ha realizado la homenajeadora de esta obra en el ámbito de la morfología léxica histórica y destacar su papel como una de las pioneras en el estudio de un aspecto muy concreto de la variación morfohistórica: la competencia afijal.

Este trabajo, por consiguiente, se va a centrar en las situaciones de competencia, concurrencia o rivalidad afijal,¹ es decir, en el análisis de los afijos que comparten su significación y que se adjuntan a la misma raíz dando lugar a derivados con igual significado, como se observa en *dulceza-dulzor-dulzura-dulcedumbre* ‘cualidad de dulce’ o en *manseza-mansedad-mansedumbre* ‘cualidad de manso’ (véase Pena Seijas 2004). Es una evidencia la existencia de este tipo de rivalidades afijales en el español actual (Rodríguez Ponce 1999, RAE y ASALE 2009, Zacarías Ponce de León 2010 y 2016, Rifón Sánchez 2016, entre otros), pero estos casos de variación morfológica en competencia adquieren una nueva dimensión si se examina su evolución a la luz de la diacronía.

Los estudios de las rivalidades afijales desde la perspectiva histórica, entre los que se encuentra el citado artículo de Batllori Dillet (1998), son numerosos, pero reflejan el protagonismo de ciertos paradigmas derivativos. Sin duda, los sufijos que forman parte de los *nomina qualitatis*

---

1 También se consideran rivalidades, pero de tipo léxico, las que se establecen entre palabras no derivadas o formadas con una base y un sufijo diferentes, pero que expresan el mismo significado que otra creada por derivación (por ejemplo, *debilidad-flaqueza*, *ladrón-robador*, *fnamiento-muerte*), de modo que produce «la competencia entre dos o más unidades léxicas por ocupar un mismo espacio denominativo» (Garriga Escribano 2003: 42).

son, con diferencia, los que han merecido un mayor interés desde esta óptica (véanse Penny 1987, Malkiel 1988, Dworkin 1989, Malkiel y Tuttle 1991, Santiago Lacuesta 1992, Batllori Dillet 1998, Raab 2015), seguidos por los que se han centrado en la competencia entre los dos principales sufijos formadores de nombres de acción en español, es decir, *-ción* y *-miento* (véanse Lliteras Poncel 2002, Dworkin 2018, Buenafuentes de la Mata y Raab 2022, Raab 2022). Apenas hay estudios de corte diacrónico que analicen exclusivamente la rivalidad entre sufijos pertenecientes a otros paradigmas o a la existente en la prefijación o en la parasíntesis.² En definitiva, el estudio de las relaciones que los afijos establecen a lo largo del tiempo permite superar el análisis tradicional de los afijos de manera aislada (Campos Souto 2008: 44), lo que contribuye al avance de la morfología histórica del español y a superar la ausencia de un diccionario histórico completo, si bien todavía quedan muchos terrenos por explorar en este ámbito, como se ha señalado.

En este sentido, otro de los aspectos que se echa en falta en el análisis de la competencia afijal desde el punto de vista histórico es el establecimiento de unas pautas metodológicas que permitan desarrollar la investigación en este terreno, a pesar de contar, como se ha mostrado, con cuantiosos y valiosos trabajos sobre el tema. Por este motivo, este trabajo tiene como objetivo fundamental sentar las bases para la investigación de la variación morfohistórica en situaciones de competencia afijal, siguiendo y complementando algunos de los presupuestos que se exponen en Wright (2004). De este modo, el capítulo se estructura siguiendo las tres líneas de actuación que se deben tener en cuenta en la investigación de una rivalidad afijal desde el punto de vista histórico: el establecimiento de los tipos de concurrencia diacrónica (§ 2.1), de los patrones de evolución de la rivalidad (§ 2.2) y de los factores que condicionan la creación, resolución o mantenimiento de una situación de competencia entre afijos (§ 2.3).

---

2 No queremos decir que no haya referencias en la bibliografía a estas otras situaciones de rivalidad afijal, sino que no se han realizado estudios monográficos sobre ella desde el punto de vista histórico al mismo nivel que en otros paradigmas derivativos. Por ejemplo, en Batllori Dillet (2015) se analiza desde el punto de vista diacrónico los parasintéticos en *a__ecer* y se proporcionan datos sobre su concurrencia con otras variantes morfológicas, pero no es un trabajo centrado en la rivalidad de la parasíntesis.

Para llevar a cabo este objetivo, se propondrán ejemplos que demuestren la viabilidad y eficiencia de las directrices de análisis propuestas para el estudio de la variación morfohistórica en situaciones de competencia afijal a partir de los datos que arroja el *Corpus del Diccionario Histórico* (CDH).³ Con ello, se pretende contribuir al avance de la morfología léxica histórica, que tradicionalmente ha contado con un escaso protagonismo frente a la de corte sincrónico (Pujol Payet 2013: 9-10), a pesar de que en muchos estudios sincrónicos se acude a la diacronía para describir determinados fenómenos (véanse los capítulos sobre morfología de la RAE y ASALE 2009, por ejemplo).

2. ANÁLISIS DE LA COMPETENCIA AFIJAL DIACRÓNICA: PAUTAS METODOLÓGICAS

2.1. Tipos de concurrencia afijal diacrónica

Cualquier investigación que adopte una perspectiva histórica en el análisis de cualquier lengua románica debe necesariamente iniciar el camino en el latín. En el caso de la competencia de afijos esto se traduce no solo en proporcionar datos sobre el funcionamiento de los afijos en la lengua latina y su evolución posterior, sino también en determinar si esa rivalidad ahonda sus raíces en el propio latín o, por el contrario, se trata de una rivalidad puramente romance y, a partir de ahí, se puede establecer una secuenciación temporal entre los derivados rivales.⁴ Esto último, que es un factor exclusivo de las situaciones de competencia entre afijos, permite establecer una tipología de concurrencia afijal diacrónica, que ofrecemos a continuación.

El primer tipo, que se podría denominar *concurrencia etimológica*, refiere a que la rivalidad entre las palabras formadas por afijos distintos pero con igual significado ya existe en latín. Luego pudo mantenerse dicha

3 Se emplea el CDH porque es un corpus lematizado que permite realizar búsquedas de todas las formas flexivas de las voces derivadas.

4 Nos centramos en este punto en el origen de la creación de los derivados y en el establecimiento de una cronología entre ellos según ese origen. La evolución de su rivalidad y su posible resolución a lo largo de su historia serán ampliamente abordados en los apartados 2.2 y 2.3 de este trabajo.

situación entre sus herederos romances o no, pero el punto de partida de la competencia se encuentra en la lengua latina. Un ejemplo claro de esta situación se observa en algunos derivados con los sufijos latinos *-itia* e *-itiēs*, sufijos originarios de los patrimoniales españoles *-eza* y *-ez*, respectivamente (Pharies 2002: s.v.). Si bien no todo doblete con adjunción de estos dos sufijos refleja este tipo de concurrencia, sí que existen ejemplos que la ponen de manifiesto, como *durez* (del latín *dūritiēs*) y *dureza* (del lat. *dūritia*) o *blandez* (del lat. *blanditiēs*) y *blandeza* (del lat. *blanditia*) (Pharies 2002: s.v.). Por consiguiente, la concurrencia de estos ejemplos es etimológica ya que se remonta al latín.

La segunda clase de concurrencia diacrónica afijal es la de tipo *asíncrono*. En este caso, se establece una secuenciación de los vocablos derivados en competición, de modo que se puede efectuar una cronología entre ellos a tenor de su documentación. En este sentido, uno de los derivados puede ser de creación latina⁵ y el otro haberse formado en romance o bien ambos pueden haberse generado en romance pero en diferentes periodos temporales.

Por un lado, un ejemplo de lo primero se observa en el doblete *salutación-saludamiento*. El derivado en *-ción* procede del latín *salutatio*, *-ōnis* y su rival en *-miento* se crea en romance y aparece documentado en el CDH desde la segunda mitad del siglo XIII hasta la segunda mitad del siglo XVI. Como veremos en el apartado 2.3 de este trabajo, el patrón de formación latino no impide la creación de derivados patrimoniales con el mismo valor, pero sí condiciona su frecuencia y, por ende, la mayor probabilidad de que se conserve a lo largo del tiempo frente a su rival patrimonial, que acaba sucumbiendo o queda relegado en el uso (cf. Buenafuentes y Raab 2022).

Por otro lado, la *concurrencia asíncrona*, como hemos señalado, refiere a que la creación de los derivados rivales se efectúa en romance y a que se puede establecer entre ellos una secuenciación cronológica. Por ejemplo, *hocicar* es un derivado patrimonial que se atestigua, según el CDH, a partir de la segunda mitad del siglo XVI, mientras que su rival en *-ear*, *hociquear*, no aparece documentado en ese mismo corpus hasta finales del siglo XIX (cf. Buenafuentes en prensa).

5 No diferenciamos aquí si el derivado se ha incorporado en el léxico del español como préstamo. Este aspecto será relevante como factor condicionante en la evolución de las situaciones de rivalidad (§ 2.3) no en la tipología de concurrencias.

Finalmente, el tercer tipo de concurrencia es la *patrimonial* o *sincrónica*. En estos casos, la rivalidad es de creación romance y no se puede establecer un orden entre los derivados en competencia, pues su aparición se atestigua aproximadamente en la misma época.⁶ Por ejemplo, tanto *agudeza* como *agudez*, formadas a partir del adjetivo *agudo*, se documentan tempranamente, en textos de la primera mitad del siglo XIII (según sus apariciones en el CDH).

El establecimiento de esta tipología resulta esencial si se pretende abordar el análisis de la competencia de sufijos desde la perspectiva histórica. Aunque la propuesta se basa en la documentación de palabras derivadas (no en afijos), las conclusiones que se pueden extraer de esas palabras son totalmente extrapolables al comportamiento de los afijos que han entrado en su formación. Por ejemplo, conocer si un determinado afijo siempre va a remolque de otro porque los derivados en los que participa siempre se documentan después puede proporcionar pistas para explicar cuál es su disponibilidad en la lexicogénesis de una determinada época.

2.2. Patrones evolutivos en situaciones de rivalidad afijal

La perspectiva diacrónica proporciona un amplio espectro con el que analizar la evolución de una situación de rivalidad afijal. Sin embargo, es necesario establecer patrones que ayuden a describir la evolución experimentada por los derivados rivales y, por extensión, por los afijos que han participado en su formación. El fenómeno que marca la diferencia es la pérdida de la rivalidad (Wright 2004) o relevo léxico (Eberenz 1998), de modo que una de las formas desaparece y solamente queda su competidor. Según señala Pena Seijas (2004: 27), lo más habitual es, precisamente, que las rivalidades afijales tiendan a simplificarse en la historia del español. Por consiguiente, el primer patrón evolutivo que cabe tener presente en el análisis de las rivalidades afijales es el que tiene como resultado la pérdida de la rivalidad (*patrón con pérdida*).

---

6 Obviamente, si nos atenemos a la documentación en los textos, se podría señalar cuál de los derivados se atestigua antes. Sin embargo, consideramos que, para que esta clasificación sea operativa, debe haber una distancia de al menos medio siglo en las documentaciones de los derivados concurrentes para poder establecer la secuenciación cronológica de su rivalidad.

Sin embargo, es evidente que la rivalidad puede también conservarse a lo largo del tiempo (Wright 2004), por lo que el segundo patrón evolutivo es aquel en el que se mantiene la competencia durante toda la evolución (*patrón con conservación*). A pesar de permanecer en el tiempo, la rivalidad puede poseer mayor o menor vigor en determinados momentos de la evolución, de modo que los derivados rivales pueden distanciarse o acercarse atendiendo a su frecuencia de uso según el momento histórico. En este sentido, se producen discontinuidades léxicas (Álvarez de Miranda 2008), es decir, se dan intermitencias en el uso de la palabra o pauta derivativa a lo largo de su historia. Sin embargo, estas discontinuidades no son exclusivas del patrón con conservación, sino que también pueden darse en el patrón con pérdida, ya que la pugna entre los competidores puede, finalmente, acabar con el triunfo de uno de ellos y con la desaparición del resto.

El doblete *amarillez* y *amarillura* refleja el patrón con pérdida. La forma más temprana, según los datos que arroja el CDH, es *amarillura*, que se documenta por primera vez en el siglo XIII (*Moamín. Libro de los animales que cazan*, Abraham de Toledo, 1250), bajo la forma *amarellura*, mientras que *amarillez* aparece por primera vez en el siglo XV (*Lapidario*, c. 1420). Durante este siglo, la forma más frecuente, con diferencia, es *amarillura*, pero a partir del XVI se produce un cambio importante ya que *amarillez* se convierte en la forma más habitual y acaba en el siglo XVII por reemplazar totalmente a *amarillura*,⁷ tal y como se observa en la siguiente tabla:⁸

Tabla 1. Evolución de la rivalidad entre *amarillura* y *amarillez*

	<i>Amarillura</i>	<i>Amarillez</i>
Siglo XIII	4/1	0
Siglo XIV	2/2	0
Siglo XV	38/7	13/11
Siglo XVI	19/2	60/40

7 En este punto nos centramos en ejemplificar los patrones de evolución. En el apartado siguiente, abordaremos qué factores permiten explicar la pérdida o conservación de las situaciones de rivalidad.

8 En todas las tablas, se indica en primer lugar el número de casos seguido del número de documentos. Se han tenido en cuenta las variantes formales y flexivas de todas las voces que se ponen como ejemplo.

	<i>Amarillura</i>	<i>Amarillez</i>
Siglo xvii	1/1	51/35
Siglo xviii	0	13/13
Siglo xix	0	41/34
Siglo xx	1/1 ⁹	58/45

En algunos casos, aunque se pueda documentar en los textos la rivalidad entre dos derivados, se observa la predominancia en el uso de uno de ellos desde su primera aparición y durante toda la evolución, de modo que su rival acaba sucumbiendo a su dominio y desaparece, lo que deshace la situación de rivalidad. Véase por ejemplo la evolución del doblete *turbamiento* y *turbación* a partir de los datos del CDH:

Tabla 2. Evolución de la rivalidad entre *turbamiento* y *turbación*

	<i>Turbamiento</i>	<i>Turbación</i>
Siglo xiii	6/4	1/1
Siglo xiv	15/7	134/14
Siglo xv	50/23	607/170
Siglo xvi	7/7	1252/235
Siglo xvii	0	756/225
Siglo xviii	0	251/94
Siglo xix	0	715/232
Siglo xx	0	672/340

A tenor de la documentación de los derivados, se puede señalar que existió entre los siglos xiv y xv rivalidad entre *turbamiento* y *turbación*, pero la diferencia en el uso de ambos términos es abismal en esas centurias, de modo que no extraña que, a partir del siglo xvi, cuando se produce el gran auge del derivado en *-ción*, comience el fin de su competidor en *-miento* y que este ya no se registre a partir del siglo xvii.

Un ejemplo claro del patrón con conservación es el de los vocablos derivados *certeza* y *certidumbre*. *Certidumbre* se documenta en la

9 El único ejemplo se halla en *Poemas humanos*, obra en verso del autor peruano César Vallejo.

primera mitad del siglo XIII (*Traslación del Psalterio*, Hermán el Alemán, 1240-1250, bajo la forma *çertedumbre*), mientras que *certeza* es posterior, ya que los primeros ejemplos que se atestiguan son de finales del siglo XV (fragmento de las *Capitulaciones para la entrega de Granada*, 1491), según recoge el CDH. Por consiguiente, la rivalidad entre estos dos derivados se produce a partir de esa centuria. La evolución de la competencia entre estos dos derivados muestra una evidente discontinuidad. Como se puede comprobar en la Tabla 3, en el siglo XVI es mayor el empleo de *certidumbre*, pero esta tendencia da un vuelco en el siglo XVII, pues *certeza* empieza a comerle el terreno a *certidumbre* y es a partir del siglo XVIII que se dispara el empleo de *certeza*. A pesar de ese mayor empleo de *certeza*, esto no ha supuesto la pérdida de su competidor, aunque su frecuencia de uso es mucho menor.

Tabla 3. Evolución de la rivalidad entre *certidumbre* y *certeza*

	<i>Certidumbre</i>	<i>Certeza</i>
Siglo XIII	10/8	0
Siglo XIV	30/11	0
Siglo XV	176/73	3/3
Siglo XVI	497/165	150/79
Siglo XVII	380/116	441/174
Siglo XVIII	112/62	361/95
Siglo XIX	334/160	477/217
Siglo XX	1332/642	3734/1742

Los dos patrones de evolución señalados permiten, si se observan a la luz de las palabras derivadas, conocer mejor el funcionamiento de los afijos en situaciones de rivalidad. Por ejemplo, esta descripción, efectuada en un grupo considerable de derivados, permitiría extraer datos relevantes sobre la disponibilidad de los afijos en una determinada época y sobre cuál es el grado de resistencia a la pérdida de un afijo ante un competidor.

Sin embargo, los patrones de rivalidad afijal señalados requieren también de un análisis más profundo, pues para tener una fotografía completa no es suficiente con analizar la disponibilidad en términos de frecuencia de

uso, sino que hay que determinar los factores que han intervenido para que se haya producido esa rivalidad y esa evolución de la competencia (qué ha causado la resolución de la rivalidad, si se ha producido, qué hace que cambie la tendencia en su frecuencia, etc.). De esta cuestión, nos vamos a ocupar en el siguiente apartado.

2.3. Factores que condicionan la evolución de las situaciones de rivalidad afijal

Como señala Felú Arquiola (2017: 556), los factores que condicionan la evolución de una situación de rivalidad afijal pueden ser internos o externos. En este sentido, aunque se va a realizar una clasificación de los factores de manera independiente, existe la posibilidad de que varios de estos factores actúen de manera conjunta. Asimismo, como se podrá comprobar, estos factores no solo inciden en la evolución de una determinada situación de competencia afijal, sino que también son determinantes en la creación de los derivados rivales, es decir, pueden bloquear, en ocasiones, su formación (Aronoff 1976).

2.3.1. Factores internos

Entre los factores internos que pueden afectar a la lexicogénesis en situaciones de rivalidad, se encuentran aquellos condicionantes que tienen que ver con aspectos fonético-fonológicos, morfológicos, sintácticos, semánticos o léxicos.

Los factores fonético-fonológicos tienen que ver normalmente con el número de sílabas de la base. De este modo, los afijos pueden aumentar o disminuir el número de sílabas de la base, pues existen sufijos monosilábicos (como *-ción*, *-ez*, *-or*) y otros bisilábicos (como *-miento*, *-eza*, *-ura*) y esto puede ser un factor condicionante no solo para la creación del derivado competidor, sino para que, en el caso de que se forme, uno de ellos acabe sustituyendo al otro o sea relegado en el uso. Por ejemplo, los sufijos *-ez* y *-eza* son sensibles al número de sílabas de sus bases. Así, cuando la base tiene tres sílabas (tanto si es paroxítona como proparoxítona) triunfa en el uso, habitualmente, el derivado en *-ez*, como en *avidez* (vs. *avidez*), *escasez* (vs. *escaseza*), *redondez* (vs. *redondeza*) o *robustez* (vs. *robustez*) (Malkiel 1988: 15).

Asimismo, también se observa una tendencia en la evolución de las rivalidades a preferir aquellos derivados con el cuerpo fónico más reducido. De hecho, este quizás fuera el motivo por el que los derivados en *-dumbre* (*asperedumbre, firmedumbre, limpiedumbre, soledumbre*) sucumbieron frente a sus competidores en la mayoría de los casos (*aspereza, firmeza, limpieza, soledad*). Como apunta Dworkin (1989: 337) «since most Old Spanish suffixes display canonical shape VCV, the heavy cluster *-mbr-* may have rendered *-dumbre* unappealing to speakers».

Sin embargo, en todos los casos existen excepciones que van en contra de las tendencias señaladas, por lo que cabría aportar más datos sobre la relevancia del plano fonético-fonológico en la evolución de las situaciones de rivalidad afijal, es decir, demostrar «hasta qué punto las palabras de estructura sencilla y breve han alcanzado una posición preferente como para provocar la pérdida de los derivados rivales con mayor número de sílabas» (García Gallarín 2018: 518).

Los factores morfológicos y sintácticos refieren a las restricciones que poseen algunos afijos y que los hacen (in)compatibles con las propiedades morfológicas y sintácticas de sus bases. Por un lado, un determinado afijo puede rechazar bases que se hayan formado con la adjunción de otro afijo. Es el caso del sufijo *-ción* que no admite bases verbales previamente sufijadas con *-ecer* (**envejeción, *florección*), restricción que no posee su sufijo rival *-miento* (*envejecimiento, florecimiento*). Por ello, este tipo de restricción afecta a la aparición de una rivalidad. Es decir, es muy probable que no haya una situación de competencia en la que uno de los derivados viole una de estas restricciones morfológicas o sintácticas de los afijos. Sin embargo, en ocasiones es posible que la rivalidad se produzca a pesar de la existencia de una restricción de este tipo. Por ejemplo, según el estudio de Buenafuentes de la Mata y Raab (2022: 51), junto a los rivales en *-ción*, se documentan ejemplos de derivados en *-ficamiento* (*falsificamiento, significamiento, verificamiento, dosificamiento*), a pesar de que el sufijo *-miento* no se adjunta a bases previamente sufijadas en *-ificar* (Bustos Gisbert y Santiago Lacuesta 1999: 4576). Por consiguiente, los factores internos de tipo morfológico y sintáctico pueden bloquear una rivalidad pero no siempre es un factor determinante. De todos modos, cabe tener en cuenta que, aunque se pueda hallar documentado el derivado que viola la restricción, este suele acabar desapareciendo a favor del rival que respeta las restricciones de adjunción.

Cuando hemos comentado las propiedades fonético-fonológicas, nos referíamos a la simplicidad del derivado, es decir, a su extensión a nivel fónico, como factor condicionante en la creación y evolución de una situación de rivalidad. Si observamos esa simplicidad a la luz de la morfología, la analizabilidad (Rifón 2026) o transparencia del derivado, es decir, la complejidad de su estructura morfológica puede ser también un factor a tener en cuenta. En este sentido, cuanto más transparente o más composicional sea la formación a ojos del hablante, más probabilidad tiene de crearse el derivado rival y de triunfar o conservarse frente a otro derivado menos analizable. La explicación de la creación de muchos derivados en *-miento* a pesar de existir otro en *-sión* seguramente se debió a la menor analizabilidad de estos últimos (*prensión*, *sumisión*, *suspensión*) frente a los rivales en *-miento*¹⁰ (*prendimiento*, *sometimiento*, *suspendimiento*) (Buena Fuentes de la Mata y Raab 2022: 48). A la pérdida de la analizabilidad morfológica puede contribuir el desconocimiento de la base por ser esta de escaso uso o por haber desaparecido de la lengua, como sucede en *certanidad* (vs. *certeza*) y en *desnuyedad* (vs. *desnudez*), derivados de los adjetivos desaparecidos *certano* ‘cierto’ y *desnuyo* ‘desnudo’, respectivamente (ejemplos de Dworkin 1989: 337).

Por otro lado, algunos afijos son sensibles a las propiedades sintácticas de sus bases. Por ejemplo, los afijos que exigen bases verbales pueden seleccionar una determinada lectura del verbo en relación a su transitividad. Así, *-miento* suele seleccionar verbos en su acepción intransitiva pronominal o transitiva no agentiva, mientras que *-ción* no posee esta restricción (Lliteras Poncel 2002: 73). Al igual que en caso de los factores morfológicos, se documentan casos de derivados en *-miento* en los que se viola esta restricción (como *cargamiento* o *revisamiento*, véase Buena Fuentes de la Mata y Raab 2022), pero en la mayoría de los casos no acaban por consolidarse en la lengua y desaparecen a favor de su derivado competidor. En definitiva, los factores internos que tienen que ver con aspectos morfológicos y sintácticos son relevantes no solo porque permiten justificar el bloqueo de una determinada rivalidad, sino también porque, en el caso de no impedir la creación del derivado rival que transgrede las restricciones morfológicas o sintácticas, contribuyen a explicar su segura desaparición (patrón con pérdida).

---

¹⁰ En este caso no hay triunfo del derivado más analizable, sino que se mantienen ambos.

Cuando intervienen factores semánticos, se puede producir una especialización semántica, de modo que uno de los derivados rivales asume preferentemente un significado y su rival, otro. Esta especialización semántica se observa en dobles formados por los sufijos *-or* y *-ura*, como *frescor* y *frescura* o *amargor* y *amargura*: el derivado en *-or* se ha especializado con el sentido físico del adjetivo base (*amargo* = sabor) mientras que el derivado en *-ura* refiere al valor abstracto o metafórico de ese mismo adjetivo (*amargo* = afligido). Como se puede observar, la especialización semántica se produce en este caso a partir de la selección por parte del sufijo de uno de los significados que posee la base.¹¹ En estos casos, la rivalidad se mantiene, pues siguen compartiendo el significado (en el ejemplo, 'cualidad de X'), aunque la acepción específica expresada por la base sea distinta en determinados contextos. Esta especialización explica en algunos casos que se haya mantenido el doblete hasta la actualidad.

También el comportamiento general del patrón derivativo en el que se inserta el derivado desde el punto de vista semántico puede explicar la aparición o evolución de una situación de competencia afijal. Por ejemplo, un gran número de derivados en *-eza* denota cualidades asociadas a juicios de valor, sean positivos (*belleza, entereza, franqueza, nobleza, pureza*) o negativos (*bajeza, flaqueza, rudeza, torpeza*). Sin embargo, el sufijo *-ez* se emplea para designar cualidades humanas negativas, relacionadas con la edad o defectos físicos (*desfachatez, pesadez, mudez, niñez*) (Rainer 1993: 505, pero hay excepciones como *esbeltez, exquisitez*, cf. RAE y ASALE 2009: § 6.2.f). En el caso de que se forme un derivado en *-ez* en competición con otro en *-eza*, si la referencia es positiva, será más probable que sea el derivado en *-eza* el que triunfe o simplemente se bloquee la formación del derivado en *-ez*. Por ejemplo, *grandez* ha quedado relegado por su competidor *grandeza*. En otros derivados, este hecho ha provocado la conservación de los competidores a partir de su especialización semántica. Por ejemplo, *delicadeza* es un rasgo positivo (finura, ternura), mientras que *delicadez* hace referencia a cualidades negativas (escrupulosidad, indolencia o debilidad).

¹¹ También se puede seleccionar entre voces homónimas como en *disecación* (de *disecar*¹ 'seccionar') y *disecamiento* (de *disecar*² 'secarse algo') (véase Buenafuentes de la Mata y Raab 2022: 54).

En otras ocasiones, en cambio, no hay una especialización semántica, sino que uno de los derivados tiene un significado específico o lo adquiere a lo largo del tiempo, de modo que es el único de los vocablos en competencia con esa acepción. Por ejemplo, *pronunciamiento* posee el sentido de ‘alzamiento’ que no tiene su rival *pronunciación*; y *pronunciación*, el significado de ‘articulación de palabras’ que no posee su competidor en *-miento*. Asimismo, *reparación* tiene el significado de ‘desagravio’, que no comparte con *reparamiento*, y *longura* tiene el valor de ‘transcurso considerable de tiempo’ que no presenta *longitud*. La existencia de un significado diferencial puede justificar la permanencia de estos dobles en la lengua a lo largo del tiempo, pero, cuando el derivado tiene ese significado específico, no habría situación de rivalidad. En este sentido, cabe tener en cuenta que no todo derivado en el que se incorpora un sufijo a una misma base representa un caso de rivalidad entre afijos. Es esencial para que haya competencia afijal que compartan o hayan compartido al menos un significado. De igual modo, ejemplos como *granar* ‘producir o desarrollar el grano’ y *granear* ‘esparcir el grano’ o *grosura* ‘sustancia crasa o mantecosa’ y *groseza* ‘cualidad de grueso’ no constituyen casos de rivalidad afijal.

No obstante, los derivados pueden mostrar una evolución semántica de manera que en el transcurso del tiempo pueden deshacer la rivalidad desarrollando un significado específico y único o, contrariamente, puede generarse dicha rivalidad. Por ejemplo, algunos derivados con el sufijo *-ear*, que competían con sus rivales en *-ar* en determinadas épocas, introducen un matiz en su significación que tiene que ver con la reiteración o con un valor frecuentativo, habitualmente asociado a este sufijo. De este modo, *martillear*, que compartía significado con *martillar* (véase *DRAE* 1925: s.v.),¹² acaba por incorporar ese matiz de repetición a su significación (‘dar repetidos golpes con el martillo’, véase *DRAE* 1970: s.v.), que no tiene *martillar*. Contrariamente, *apuñar* y *apuñear* tenían significados distintos: ‘coger una cosa con la mano’ y ‘dar de puñadas’, respectivamente (véase *Autoridades* 1726). Con el transcurso del tiempo, *apuñar* adoptó también el significado de ‘dar de puñadas’ (véase *DRAE* 1925), de modo que se crea con el tiempo la rivalidad entre estos dos derivados, al pasar a compartir uno de sus valores. En definitiva, el factor

12 Todas las referencias a los diccionarios académicos se han extraído del *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* (NTLLE).

semántico es esencial no solo para explicar la evolución de la rivalidad a lo largo del tiempo, sino también para identificar cuándo los afijos del mismo patrón derivativo que comparten bases están reflejando realmente una situación de competencia.

Otro factor condicionante puede ser de tipo léxico, de modo que la evolución de una rivalidad puede estar influida por la existencia de otra palabra que no participa directamente en la competición. Por ejemplo, la necesidad de evitar confusiones con otras palabras puede repercutir en la evolución de una rivalidad. García Gallarín (2018: 517) señala a este respecto que «la variación morfológica entre *ardor* y *ardura* se resuelve con la pérdida del segundo derivado, evitándose así la confusión con el derivado de *arduo*». De igual modo, el hecho de no poder documentar *corteza* como derivado de cualidad de *corto*, seguramente es debida a su coincidencia formal con el sustantivo que designa la capa exterior de ciertos frutos y alimentos.

Finalmente, no hay que desechar el influjo de la analogía en la evolución de las rivalidades afijales. Así, es muy probable que en la pérdida del derivado *ricdad* (documentado en el *Poema de Mio Cid* y en Berceo) frente a *riqueza* estuviera motivado por la analogía con respecto al triunfo de *pobreza* frente a *pobredad* o que no se crearan derivados rivales para *locura* formados con otros afijos (**loqueza*, **loquedad*, **loquedumbre*) por la presión analógica de *cordura* (que no posee derivados rivales documentados con ninguno de los sufijos *nomina qualitatis*) (Dworkin 1989: 337 y 338).

2.3.2. Factores externos

Los factores externos tienen que ver con los tres parámetros variacionales: variación diacrónica, variación diatópica y variación diastrático-diafásica. Estas tres esferas, como se va a demostrar, pueden contribuir a explicar el sentido de la evolución de una determinada rivalidad afijal.

Cuando nos referimos a la variación diacrónica en este caso, aludimos a dos aspectos: en primer lugar, al origen del derivado, es decir, a si este es de procedencia culta o patrimonial, y, en segundo lugar, a la cronología del vocablo (en términos de primera documentación) y de vigencia de uso (si se considera anticuado). Por ejemplo, en muchos de los dobles

formados por los sufijos *-ción* y *-miento* se acaba imponiendo el derivado en *-ción*, dado que las formas en *-miento* se consideran anticuadas (Lüdtke 1978: 278) y las formas en *-ción*, en cambio, son cultas pues se remontan al latín. Obsérvese el caso del doblete *nutrición-nudrimiento*:

Tabla 4. Evolución de la rivalidad entre *nudrimiento* y *nutrición*

	<i>Nudrimiento</i>	<i>Nutrición</i>
Siglo XIII	3/3	0
Siglo XIV	44/6	0
Siglo XV	218/28	3/1
Siglo XVI	65/6	58/11
Siglo XVII	0	20/12
Siglo XVIII	0	22/13
Siglo XIX	0	253/44
Siglo XX	0 ¹³	430/95

Nudrimiento es el derivado más antiguo y más usado hasta el siglo xv, centuria en la que aparecen los primeros ejemplos de *nutrición* y que coincide con la época de entrada de cultismos en el léxico del español. El siglo xvi supone el momento de mayor competencia entre los dos derivados, situación que se resuelve en el siglo xvii a favor de la variante culta en *-ción* que no solo acaba por suprimir a su rival, sino que aumenta su frecuencia de uso hasta la actualidad.

No siempre la forma culta acaba imponiéndose o las formas más antiguas son las que no triunfan. Por ejemplo, el doblete *turpitud-torpeza* muestra que la forma culta *turpitud*, de escasa aparición en el CDH (12 casos en 7 documentos) y documentada a finales del siglo xv, ha sucumbido frente a *torpeza*, la forma patrimonial y más antiguamente documentada (2ª mitad del siglo xiv) y extendida. Por consiguiente, en el análisis de las rivalidades afijales hay tener muy presente no solo «hasta qué punto la introducción de cultismos contribuyó a que estas pérdidas léxicas se acelerasen», sino

13 Hay dos ejemplos de *nudrimiento* y *nudrimiento*, pero están en una obra de lingüística que precisamente refiere al empleo en el español antiguo de estas dos formas. Por este motivo, no las hemos contabilizado.

también si las voces cultas son más resistentes sobre todo en ciertas épocas, «cuando ciertos autores de los siglos xv y xvi rescataron del latín clásico los elementos que el romance necesitaba» (García Gallarín 2018: 565).

En ocasiones, la rivalidad se resuelve por factores relacionados con la variación diatópica. Un ejemplo es el de los derivados *forcejar* y *forcejear*. Como se puede observar en la tabla 5, los dos verbos entran en español tardíamente: *forcejar* se recoge a finales del siglo xv (*Coplas de Vita Christi*, Fray Íñigo de Mendoza, 1467-1482) y *forcejear* a principios del siglo xvi (*Cartas de relación*, Hernán Cortés, 1519), según datos del CDH. La competencia entre ambos derivados se sitúa entre los siglos xvi y xix, si bien su frecuencia de uso ha variado en estos siglos: *forcejar* se muestra como el derivado verbal predominante en los siglos xvi, xvii y xviii, pero en el xix se produce un cambio de tendencia al pasar a ser *forcejear* la forma más usada con diferencia. Este predominio del derivado en *-ear* frente a su rival en *-ar* se ha mantenido hasta la actualidad. Si bien la evolución experimentada por estos dos derivados rivales parece mostrar el patrón con conservación (aunque la frecuencia de *forcejear* es aplastante), la rivalidad existente en la actualidad, que parte del siglo xx,¹⁴ está condicionada por factores diatópicos: todos los casos hallados en el CORPES de la variante en *-ar* se documentan en el español americano, por lo que se podría suponer que esta forma ha quedado restringida diatópicamente o se ha dialectizado (término usado por García Gallarín 2018).

Tabla 5. Evolución de la rivalidad entre *forcejar* y *forcejear*

	<i>Forcejar</i>	<i>Forcejear</i>
Siglo xv	6/5	0
Siglo xvi	74/38	19/17
Siglo xvii	90/58	27/22
Siglo xviii	32/21	17/12
Siglo xix	21/19	137/89
Siglo xx	8/8	590/384
Siglo xxi ¹⁵	17/15	857/643

14 Solo un caso de los 8 hallados en el corpus pertenece a España.

15 Los datos del siglo xxi se han extraído del CORPES XXI.

Finalmente, el factor que condiciona la evolución de una rivalidad puede tener que ver con aspectos relacionados con el registro o el nivel de lengua. En el caso del análisis de las rivalidades afijales desde la perspectiva diacrónica tiene un peso importante la tipología textual, de modo que cabe tomar en consideración si el tipo de texto ha sido un factor que ha influido en la evolución de la competencia.¹⁶ Por ejemplo, en relación con la rivalidad entre *tristor*, *tristura* y *tristeza*, Santiago Lacuesta (1992) afirma que tanto *tristor* como *tristura*, derivados posiblemente no creados en español sino tomados como préstamo, se hicieron frecuentes en español medieval gracias a su empleo circunscrito a la poesía cancioneril.¹⁷ «Fuera de ese ámbito nunca estuvieron en condiciones de competir con la herencia latina, *tristeza*, [...] y que sería, al fin, única supervivencia de la terna» (Santiago Lacuesta 1992: 1348). Este uso restringido diafásicamente y la gran generalización de su competidor provocaron finalmente la pérdida tanto de *tristor* como de *tristura*.¹⁸

Otro ejemplo de influencia de tipo diafásico en la evolución de una determinada situación de rivalidad es la de los textos científico-técnicos (aspecto que se une a la habitual preferencia por el derivado culto, como hemos comentado). De hecho, «en determinadas áreas de conocimiento la formación de la nomenclatura científica y su posterior popularización ha provocado la dialectalización o la muerte de las correspondientes voces patrimoniales» (García Gallarín 2018: 517), como ha sucedido con *hemorragia* frente a *sangramiento*, por ejemplo.

16 La posible influencia de la tipología de los textos en la evolución de situaciones de rivalidad también la pone de manifiesto Raab (2022: 15) en su estudio sobre los sufijos *-ción* y *-miento* en el corpus DICCA-XV al señalar que es mucho más probable que los textos jurídicos administrativos documenten los derivados en *-ción*, mientras que es ligeramente más probable atestiguar el derivado en *-miento* en textos técnico-científicos/ doctrinales o novelescos y poéticos.

17 Esta variación morfológica permitía mayores posibilidades en posición de rima, lo que favoreció también el mantenimiento de esta rivalidad en esta tipología textual.

18 *Tristura* se emplea en la actualidad, pero su uso está restringido dialectalmente (Asturias, Argentina, según señala el DECH).

3. CONCLUSIONES

En este trabajo se ha tratado de cubrir un vacío existente en cuanto al análisis de las rivalidades afijales desde el punto de vista histórico: el establecimiento de unas pautas metodológicas para su estudio. De este modo, como se ha demostrado, la investigación de las situaciones de competencia afijal diacrónica se debe articular siguiendo tres ejes. En primer lugar, cabe conocer cuál es el funcionamiento de los afijos implicados en la lengua latina y determinar si la situación de competencia se remonta a la lengua clásica (conurrencia etimológica) o si se produce una situación de competencia asíncrona (los derivados se documentan en épocas distintas) o sincrónica (los derivados se generan en el mismo periodo dentro del romance). Esta propuesta de tipología de conurrencia de afijos desde la perspectiva histórica contribuye a arrojar luz sobre el origen y evolución que experimenta la rivalidad entre afijos y comprender mejor su funcionamiento actual.

En segundo lugar, es evidente que el establecimiento de una cronología entre los derivados en competencia no es suficiente para explicar la evolución de las situaciones de rivalidad. Por este motivo, se debe también tener en cuenta los dos patrones de evolución que se pueden producir: el patrón con pérdida y el patrón con conservación. Aunque las situaciones de competencia de derivados suelen simplificarse (sobre todo aquellas que poseen tres o cuatro derivados), lo cierto es que la existencia de dobles rivales es innegable. El estudio de las rivalidades a partir de estos dos patrones evidencia, precisamente, que lo más frecuente en la lengua es el mantenimiento de los dobles, si bien existen evidentes diferencias según los afijos implicados. El establecimiento de los patrones aquí propuestos constituye el punto de partida para una investigación más profunda en relación con la poca resistencia de ciertos afijos a sucumbir en situaciones de rivalidad (por ejemplo, los sufijos *-dumbre* o *-eza*) y a la fortaleza de otros que tienden más a mantenerse a lo largo del tiempo (*-ura*, *-ción*, *-ez*).

Finalmente, la investigación de la evolución de la rivalidad afijal desde el punto de vista histórico no es completa si no se efectúa un análisis, es decir, si no se explica con argumentos dicha evolución. En este trabajo se han evidenciado cuáles son los factores tanto internos (fonético-fonológicos, morfológicos, sintácticos, semánticos y léxicos)

como externos (diacrónicos, diatópicos y diastrático-diafásicos) que permiten, por separado o conjuntamente, explicar la creación y el desarrollo de la rivalidad entre derivados con afijos rivales y que da como resultado el mantenimiento de la competencia o su resolución a partir de la pérdida de uno o de varios de ellos. Se ha puesto de manifiesto también el factor determinante que es el significado de los derivados, pues la rivalidad solo se da en aquellos casos en los que hay sinonimia (si bien hay que tener en cuenta que existe la posibilidad de que esta sinonimia desaparezca o se genere a lo largo del tiempo).

En definitiva, este trabajo deja muchos terrenos por explorar en relación con la investigación desde el punto de vista histórico de las rivalidades afijales para que realmente haya un avance en el conocimiento del funcionamiento y disponibilidad de los afijos en la morfología léxica histórica, pero la propuesta metodológica efectuada aquí quiere servir como hoja de ruta para iniciar ese camino.

AGRADECIMIENTOS

La presente investigación ha sido financiada con una ayuda del MICINN (PID2021-123617NB-C41 y PGC2018-094768-B-100) y de la Generalitat de Catalunya (2021 SGR 00157).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Álvarez de Miranda, Pedro. 2008. Las discontinuidades en la historia del léxico. En Concepción Company y José G. Moreno de Alba (coords.), *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. 1, 1-44. Madrid: Arco/Libros.
- Aronoff, Mark. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. Massachusetts: MIT.
- Batllori Dillet, Montserrat. 1998. Derivación y diacronía. *Estudi General* 17: 111-143.

- Batllori Dillet, Montserrat. 2015. La parasíntesis a la luz de los datos históricos de los verbos en *a-* y *-esçer*. En José Mª García Martín (dir.), *Actas del IX Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. I, 659-672. Madrid: Iberoamericana/Vervuert.
- Buenafuentes de la Mata, Cristina y Matthias Raab. 2022. Variación morfológica en el siglo XIX: rivalidad y bloqueo de los sufijos *-ción* y *-miento*. *Iberoromania* 95(1): 40-60.
- Buenafuentes de la Mata, Cristina. En prensa. Variación morfológica y rivalidad afijal: competencia de los sufijos verbalizadores *-ar* y *-ear* en la historia del español. En *Actas del XII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española (Universidad de León, 16-19 de mayo de 2022)*.
- Bustos Gisbert, Eugenio y Ramón Santiago Lacuesta. 1999. La derivación nominal. En Ignacio Bosque y Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol II, 4505-4594. Madrid: Espasa Calpe.
- [CDH] Real Academia Española. *Corpus del Diccionario Histórico de la Lengua Española*. <https://apps.rae.es/CNDHE/view/inicioExterno.view>
- Campos Souto, Mar. 2008. Morfología genética y etimología: los cruces léxicos. En Pilar Garcés (coord.), *Diccionario histórico: nuevas perspectivas lingüísticas*, 41-63. Madrid: Iberoamericana/Vervuert.
- [CORPES XXI] Real Academia Española. *Corpus del español del siglo XXI*. <https://apps2.rae.es/CORPES>
- [DCECH] Corominas, Joan. 1980-1991. *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*. Con la colaboración de José Antonio Pascual. Madrid: Gredos.
- Dworkin, Steven N. 1989. Studies in Lexical Loss: The Fate of Old Spanish Post-adjectival Abstracts in *-dad*, *-dumbre*, *-eza*, and *-ura*. *Bulletin of Hispanic Studies* 66: 335-342.
- Dworkin, Steven N. 2018. Suffixal Rivalries in Medieval Spanish: Preliminary Observations on the Fate of Old Spanish Deverbal Abstract Nouns in *-miento*. *Estudios de Lingüística del Español* 39: 205-212.

- Eberenz, Rolf. 1998. *Tornar-volver y descender-bajar*, orígenes de dos relevos léxicos. En Claudio García Turza et al. (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. II, 109-126. Madrid: Arco/Libros.
- Felú Arquiola, Elena. 2017. Formación de palabras y variación: algunas reflexiones a partir de ejemplos del español. *Hispania* 100(4): 509-521.
- García Gallarín, Consuelo. 2018. *Diccionario histórico de la morfología del español*. Madrid: Guillermo Escolar Editor.
- Garriga Escribano, Cecilio. 2003. Aspectos de la adaptación de la nueva nomenclatura química al español (siglos XVIII y XIX). *Panace@* IV(11): 36-49.
- Lliteras Poncel, Margarita. 2002. Concurrencia histórica de los derivados en *-ción* y *-miento*. En Joaquín García-Medall (coord.), *Aspectos de morfología derivativa del español*, 69-77. Lugo: Tris Tram.
- Lüdtke, Jens. 1978. *Prädikative Nominalisierungen mit Suffixen im Französischen, Katalanischen und Spanischen*. Tübingen: Niemeyer.
- Malkiel, Yakov. 1988. A cluster of (Old) Portuguese Derivational Suffixes: *-ece*, *-ice*, *-ez(a)*, Viewed in Relations to their Spanish Counterparts. *Bulletin of Hispanic Studies* 65: 1-19.
- Malkiel, Yakov y Edward F. Tuttle. 1991. Contrasting patterns of growth of the Latin suffix *-ITIES* in Italo- and Hispano-Romance. *General Linguistics* 31: 67-100.
- [NTLLE] Real Academia Española. *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*. <https://apps.rae.es/ntlle/SrvltGUISalirNtlle>
- Pena Seijas, Jesús. 2003. La relación derivativa. *Estudios de Lingüística de la Universidad de Alicante* 17: 505-517.
- Pena Seijas, Jesús. 2004. Morfología de los nombres de cualidad derivados. *Verba* 31: 7-42.
- Penny, Ralph. 1987. Derivation of Abstracts in Alfonsine Spanish. *Romance Philology* XLI(1): 1-23.
- Pharies, David. 2002. *Diccionario etimológico de los sufijos españoles*. Madrid: Gredos.

- Pujol Payet, Isabel (ed.). 2013. *Formación de palabras y diacronía*. A Coruña: Universidade da Coruña (Anexos *Revista de Lexicografía*, 19).
- Raab, Matthias. 2015. Los sufijos *-dad*, *-tad*, *-icia*, *-eza*, *-ez*, *-tud* y *-dumbre* en voces neológicas del castellano oriental del siglo XV. *Estudios de Lingüística de la Universidad de Alicante* 29: 299-318.
- Raab, Matthias. 2022. La rivalidad entre *-ción* y *-miento* en el romance castellano-aragonés del siglo XV: una aproximación a la morfología léxica desde la dialectología histórica. *Zeitschrift für romanische Philologie* 138(2): 1-32.
- Rainer, Franz. 1993. *Spanische Wortbildungslehre*. Berlin: De Gruyter.
- Real Academia Española (RAE) y Asociación de Academias de la Lengua Española (ASALE). 2009. *Nueva gramática de la lengua Española*. Madrid: Espasa.
- Rifón Sánchez, Antonio. 2016. Bloqueo y competición entre sufijos en la formación de sustantivos deadjetivales del español. En Cristina Buenafuentes, Gloria Clavería e Isabel Puyol (eds.), *Cuestiones de morfología léxica*, 35-62. Madrid-Frankfurt: Iberoamericana-Vervuert.
- Rodríguez Ponce, M.ª Isabel. 1999. La competencia entre *super-* y *mega-* en español actual. *Anuario de Estudios Filológicos* XXII: 359-371.
- Santiago Lacuesta, Ramón. 1992. Derivados en *-or* y en *-ura* en textos medievales. En Manuel Ariza (ed.), *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. II, 1337-1353. Madrid: Arco/Libros.
- Wright, Roger. 2004. El romance: ¿nuevo sistema, o nueva colección de rasgos? *Aemilianense* I: 665-687.
- Zacarías-Ponce de León, Ramón. 2010. Esquemas rivales en la formación de palabras en español. *Onomázein: Revista de lingüística, filología y traducción de la Pontificia Universidad Católica de Chile* 22: 59-82.
- Zacarías-Ponce de León, Ramón. 2016. *Rivalidad entre esquemas de formación de palabras*. México: Universidad Autónoma de México.

LA FOSSILITZACIÓ DE L'ENCLISI EN PREGUNTES EXCLAMATIVES GRAMATICALITZADES COM A MARCADORS MODALS

MAR MASSANELL I MESSALLES

Universitat Autònoma de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans
mar.massanell@uab.cat

Keywords

clitic pronouns, exclamatory questions, grammaticalization, modal markers, Old Catalan.

Paraules clau

pronoms clítics, preguntes exclamatives, gramaticalització, marcadors modals, català antic.

Abstract

This paper is about exclamatory questions *Vols-te creure que...?! (literally, want-you to believe that...)* and *Vols-t'hi jugar que...?! (literally, want-you-there to bet that...)*, used as modal markers in some Catalan varieties. The aim of this study is to justify the enclisis of the weak pronouns to the verb, which violates Contemporary Catalan grammar. The analysis of data extracted from the Computerized Corpus of Old Catalan (CICA) makes evident that weak pronoun postposition to finite verb clearly predominated in Old Catalan in neuter affirmative main clauses in which the verb was the first constituent. This finding allows us to assume that the analysed constructions date back to the period in which enclisis was the usual position in them. The fossilization of weak pronoun postposition is a consequence of two grammaticalization processes: the one that turned *Vols-te creure que...?! (literally, want-you to believe that...)* into a modal marker of surprise, and the one that converted *Vols-t'hi jugar que...?! (literally, want-you-there to bet that...)* into an epistemic modal marker, equivalent to the periphrasis of probability with *deure (must)*, but emphatic.

Resum

Aquest treball tracta de les preguntes exclamatives *Vols-te creure que...?! i Vols-t'hi jugar que...?! (literally, want-you to believe that... and want-you-there to bet that...)*, emprades com a marcadors modals en alguns parlars catalans, i té com a objectiu justificar-hi l'enclisi dels pronoms febles, la qual contravé la gramàtica del català contemporani. A través de l'anàlisi de mostres obtingudes del *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)*, s'evidencia que l'adjunció del clític pronominal darrere de la forma verbal finita era la ubicació àmpliament predominant en català antic en les oracions principals afirmatives neutres de verb inicial. Aquesta constatació permet de suposar que les construccions analitzades remunten al període de vigència de l'enclisi, la qual devia quedar-hi fossilitzada de resultes dels processos de gramaticalització que van convertir *Vols-te creure que...?! (literally, want-you to believe that...)* en un marcador modal de sorpresa i *Vols-t'hi jugar que...?! (literally, want-you-there to bet that...)* en un marcador modal epistèmic equivalent a la perífrasi de probabilitat amb *deure*, però amb una càrrega emfàtica que aquesta no té.

*Sota el portal obert al vianant
l'amistat t'hi farà l'estada amable*

Ventura Gassol, «Elegia tardoral», dins *Les tombes flamejants*
(Barcelona: Atenes A. G., [1923], p. 25)

1. INTRODUCCIÓ

Les interaccions lingüístiques interdialectals —com també les intergeneracionals— són una font magnífica perquè els interlocutors facin petites descobertes sobre la pròpia llengua. A voltes, el receptor es meravella per una forma o un gir de la parla de l'emissor, el qual, al seu torn, de tan avesat com hi està, pot sorprendre's de l'admiració aliena. És un efecte que he experimentat no poques vegades i que m'ha dut a encuriosir-me per mots i construccions de la meua parla arbequina, com a fruit de l'estranyesa que percebia que provocaven en parlants d'altres orígens. Una d'aquestes formulacions que per a mi és ben natural, però que he vist com a més d'un li feia corrugar les celles, és la pregunta exclamativa començada per *Vols-te creure que...?!*, com la d'(1), en la qual el pronom feble apareix posposat a la forma conjugada del verb *voler*.

(1) *Vols-te creure que* vam trobar les claus l'endemà que haguéssim canviat lo pany?!

Aquesta posició del pronom no és l'esperable d'acord amb la gramàtica del català actual, que admet dues ubicacions per als clítics que s'adjunten a la construcció «*voler* + infinitiu»: o bé es mantenen posposats a la forma no personal, (2a), o bé ascendeixen davant del verb conjugat, (2b), però no poden aparèixer pas entre una forma verbal i l'altra, (2c).

- (2) a. Que ja vols anar-*te'n*?
b. Que ja *te'n* vols anar?
c. *Que ja vols-*te'n* anar?

La gramàtica del català antic, en canvi, sí que permetia aquesta posició interverbal, com mostren els exemples de (3), extrets del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB x: 865b).

- (3) a. Ueng lo diable a él e uolg-*lo* tentar, Hom. Org. 6 vº
 b. Axí Nós volguem-*los-ne* complaure, Pere IV, Cròn. 147

En el present treball, començo per recordar quina és la posició habitual dels clítics pronominals en el català contemporani (§ 2). Després, presento un parell de casos de preguntes exclamatives, vigents encara en alguns parlars, *Vols-te creure que...?!* i *Vols-t'hi jugar que...?!*, les quals contenen pronoms febles en una ubicació que transgredeix les normes de cliticització del català actual (§ 3). Tot seguit, a partir d'un buidatge en el *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA), descriu les possibilitats d'adjunció dels clítics pronominals a la forma verbal *vols* en les diverses construccions en què aquesta ocorre, fent atenció sobretot als contextos amb posposició (§ 4). Per a concloure, explico l'enclisi en les preguntes exclamatives objecte del present estudi com un cas de fossilització vinculat als processos de gramaticalització que les han convertides en marcadors modals, de sorpresa, en el primer cas, i epistèmic, en el segon (§ 5).

2. L'ADJUNCIÓ DE CLÍTICS PRONOMINALS EN EL CATALÀ CONTEMPORANI

La ubicació dels clítics pronominals respecte del verb no és lliure, sinó que segueix unes normes determinades, les quals, com qualsevol aspecte de la llengua, poden canviar al llarg del temps i variar d'un territori a un altre. En el català contemporani, els pronoms febles se situen en posició proclítica o en posició enclítica segons quina forma del paradigma prengui el verb al qual s'adjunten. Com a regla general, les formes verbals no finites solen dur els clítics pronominals posposats, mentre que les formes verbals finites, llevat de l'imperatiu, els duen anteposats (Bonet 2002: § 10.2.1, IEC 2016: § 8.3.3).

Així, en la major part dels geolectes catalans els clítics pronominals es posposen a les formes verbals no finites que admeten la clisi de pronoms febles, que són l'infinitiu i el gerundi, (4). Tanmateix, en rossellonès els pronoms febles s'anteposen a les formes no personals (Gómez 2016: 81), tant a l'infinitiu, (5a), com al gerundi, (5b). I en alguerès s'observa l'anteposició a l'infinitiu —però no pas al gerundi— dels clítics de primera i segona persona, del reflexiu i del partitiu, (6a-b), i, només en el cas dels infinitius paroxítons, també dels pronoms de tercera persona i del locatiu, (6c), (IEC 2003: 35-38).

- (4) a. saber-ho, dormir-hi, cuidar-la, rentar-se, agafar-ne, servir-lo
 b. sabent-ho, dormint-hi, cuidant-la, rentant-se, agafant-ne, servint-lo
- (5) a. Tinc pou de *la trencar*.
 b. S'emplega *ho agafant* pel costat. (Gómez 2016: 81)
- (6) a. me portar, me conèixer, te creure, t'aixecar, se fer, n'eixir
 b. nos/mos obrir, nos/mos valdre, vos cantar, vos doldre, vos saber (IEC 2003: 36)
- c. hi veure, la moure, les perdre, li caure, l'escriure, lo treure, los valdre (IEC 2003: 38)

Pel que fa a les formes verbals finites o personals, només les imperatives admeten l'enclisi. Els exemples de (7) corresponen a formes de l'imperatiu present, que és d'ús general. A (8), en canvi, hi ha mostres que provenen del meu ús com a parlant nord-occidental i corresponen a l'anomenat *futur amb valor d'imperatiu*, descrit per Veny (1998 [1978]: 95) com a forma relegada «a les velles generacions» del Segrià i les Garrigues.

- (7) a. *Agafa-la i porta-me-la*, si us plau.
 b. *Treu-ne* una mica o se t'abocarà.
 c. *Aneu-hi* ara mateix!
- (8) a. *Cridaràs-me*, eh?, demà al matí.
 b. *Baixaràs-me* el cossi, si puges al terrat.
 c. Tu *diràs-l'hi*, ja veuràs què et respon!

Llevat dels usos imperatius, la resta de formes finites duen els pronoms febles anteposats, tant les simples, com les dels temps de perfet, compostes amb l'auxiliar *haver*, (9). A més, en parlars gironins i baleàrics, la proclisi també és possible en les formes imperatives de tercera persona singular i plural, és a dir, aquelles que s'empren en el tractament de *vostè*, (10).

- (9) a. *Les trobaràs* al primer calaix, si *hi mires* bé.
 b. Si *te'n sobressen*, *me'n donaries*, oi?
 c. *L'hem acompanyat* a casa seua.
- (10) a. *En compri* més, senyora.
 b. *Me'ls porti* demà sens falta. (IEC 2016: § 8.3.3)
- c. *Si us plau, els escoltin*. (IEC 2016: § 34.4)

En el cas de les perífrasis verbals formades per un verb auxiliar en forma personal i un verb principal en infinitiu o, menys sovint, en gerundi, els

pronoms febles poden ocórrer posposats a la forma no personal o bé poden ascendir davant de la forma conjugada (IEC 2016: § 8.3.3). Valguin com a exemples el passat perifràstic, (11a), la perífrasi modal d'obligació «*haver de + infinitiu*», (11b), la perífrasi aspectual de valor iteratiu «*sol·ler + infinitiu*», (11c), i la perífrasi aspectual de valor progressiu «*estar + gerundi*», (11d). En canvi, en les perífrasis de participi, com l'aspectual de perfet amb *tenir*, (12), l'única posició possible és la proclítica, atès que el participi no admet l'adjunció de pronoms febles.

- (11) a. {*Van anar-hi / Hi van anar*} d'amagat.
 b. Si ho fas malament, {*hauràs de repetir-ho / ho hauràs de repetir*}.
 c. {*Solia dir-li / Li solia dir*} que faria grans coses a la vida.
 d. Encara {*estàs vestint-te / t'estàs vestint*}?!

(12) Ja *els tens impresos*, els documents que has d'emplenar?

En els casos en què es combinen dues o més perífrasis d'infinitiu, els pronoms febles poden adjuntar-se a qualsevol de les formes verbals, ja sigui que s'anteposin a la forma conjugada o que es posposin a algun dels infinitius, amb la restricció que, en cas que hi hagi més d'un pronom feble, tots s'han d'adjuntar a la mateixa forma verbal, (13).

- (13) a. Que *podràs tornar a dur-les-hi*?
 b. Que *podràs tornar-les-hi a dur*?
 c. Que *les hi podràs tornar a dur*?

D'altra banda, hi ha construccions integrades per un verb conjugat seguit d'un infinitiu, com les que forma *voler*, que no es consideren perifràstiques perquè el verb presenta també comportaments propis dels verbs principals, com ara que l'infinitiu pot alternar amb una oració subordinada substantiva amb el verb en forma personal, (14). Tanmateix, aquestes construccions poden compartir alguns comportaments propis de les perífrasis (IEC 2016: § 24.8.3.1a): en particular, el fet que els pronoms febles dependents de l'infinitiu poden ocórrer o bé posposats a aquest, (15a), o bé anteposats al conjunt verbal, (15b).

- (14) a. *Voldreu venir* durant les vacances?
 b. *Voldriem que vinguésseu* durant les vacances.
 (15) a. Que *vols tastar-ho*?
 b. Que *ho vols tastar*?

3. UN CAS EXCEPCIONAL D'ENCLISI EN PARLARS CATALANS ACTUALS

Malgrat el que acabem de veure, en alguns parlars catalans actuals es pot trobar la construcció «*voler* + infinitiu» amb enclisi darrere de la forma verbal finita. Aquesta circumstància només es produeix, però, en uns contextos molt concrets. En la meua parla arbequina, l'enclisi tan sols és possible en la pregunta exclamativa *Vols-te creure que...?!* Una cerca per internet en proporciona un parell de mostres, (16), també d'origen nord-occidental, alhora que fa aflorar un cas amb doble pronominalització, *Vols-t'ho creure que...?!*, (17), aquest procedent del català central.

(16) a. *Vols-te creure que* estava sonant «hypnotised» quan he vist el tweet?
(piulada de «Senyor Feliu», de Cervera? (la Segarra), 12-03-2022)¹

b. I *vols-te creure que* el tio se'n va de xarradeta íntima amb la Sònia i la convencí primer perquè deixi el tarat del Cesc i després per declarar-se-li i camelar-la.

(Eduard Roure, de Lleida (el Segrià), document penjat a Yumpu, «Testimoni del Toni», 26-04-2013)

(17) *Vols-t'ho creure que* els avis de casa sempre ho deien així?
(piulada de Jaume Serra Soler, d'Artés (el Bages), 21-05-2020)

Una pregunta exclamativa és una construcció interrogativa que s'enuncia amb el patró entonatiu propi d'una exclamació i que és usada per l'emissor per a vehicular emfàticament un valor pragmàtic de caràcter subjectiu, que pot ser de naturalesa diversa: sorpresa, admiració, disconformitat, enuig, repulsa, etc. (Payrató 2002: § 3.4.5.1). Les mostres de (18), en català, castellà i anglès, són preguntes exclamatives que expressen enuig, (18a), disconformitat, (18b), i admiració, (18c). La primera, (18a), té el valor pragmàtic d'una ordre que es podria formular a través d'una proposició negativa: *No m'expliquis res!* La segona, (18b), evidencia una discrepància de parer amb l'interlocutor: (*Penso que*) *és una mala idea sortir en aquestes hores*. I la tercera, (18c), seria parafrasejable per una exclamació ponderativa canònica encapçalada amb un mot *qu-*: *Que ràpid que ho has fet!* En tots tres casos, però, les construccions alternatives perden el valor emfàtic de la formulació original.

¹ «Senyor Feliu» és el nom artístic del músic Feliu Cots. N'he trobat una crònica musical a la secció «El disc del senyor Feliu» de la revista de Cervera *Segarra*, núm. 166 (setembre de 2010), p. 35. N'he escoltat la interpretació de la cançó «Cap quadrat» i la fonètica és compatible amb un origen cerveri o segarrenc.

- (18) a. I a mi què m'expliques, ara?!
 (IEC 2016: § 34.3)
- b. ¿No estarás pensando salir a estas horas?
 (Alonso-Cortés 1999: § 62.3.4)
- c. *How on earth did you do it so quickly?*
 (Huddleston 1984: 352)

No és estrany que, dins de la classe de les preguntes exclamatives, n'hi hagi que es construeixin amb el verb *CREURE* inserit en estructures amb verbs semiauxiliars o modals, atès que un dels valors que poden transmetre aquests enunciats, el de sorpresa, es basa en la incredulitat inicial que provoca el fet que s'hi enuncia, tot i presentar-se com a cert. Heus-ne aquí unes mostres obtingudes de mitjans de comunicació amb presència a la xarxa: (19a) i (19b) són dues formulacions possibles en català, una amb *creure* i l'altra amb el pronominal *creure's*, precedides del semiauxiliar *voler*, mentre que (19c) correspon al castellà i es construeix amb el semiauxiliar *poder*, i (19d), que és en anglès, presenta l'auxiliar modal *would* i s'interpreta com la reducció de la construcció condicional exemplificada a (19e).

- (19) a. Josefina, *vols creure que* és la primera vegada que em sento a casa?
 (Imma Monsó, *La Vanguardia*, 11-09-2004)
- b. Doncs *et vols creure que* independentistes que feia anys que consideraven perdut el referèndum pactat ara el consideren possible?
 (Andreu Barnils, *Vilaweb*, 24-03-2019)
- c. ¿*Te puedes creer que* a los militares de la UME les cobraron el sándwich de chorizo que comieron durante los incendios?
 (Manuel Trujillo, *Periodista Digital*, 02-07-2019)
- d. *Would you believe* there are more Ezra Miller allegations?
 (Mike Redmond, *Pajiba*, 04-08-2022)
- e. *Would you believe me if I said* the Cubs were all over the list?
 (Michael Cerami, *Bleacher Nation*, 09-03-2022)

Si reprenem ara l'enunciat d'(1), que repeteixo a (20) per comoditat, veiem que respon a una estratègia habitual en català, i en altres llengües romàniques i no romàniques, que consisteix a presentar com a cert un fet tot emfasitzant-ne el caràcter sorprenent, a través d'una formulació que, des del punt de vista sintàctic, correspon a una construcció interrogativa, però que, des del punt de vista prosòdic, rep una entonació exclamativa. Així doncs, la pregunta exclamativa *Vols-te creure que...?!* serveix per a presentar com a certa la proposició que introdueix,

tot fent èmfasi, però, en el caràcter sorprenent de la informació que s'hi vehicula. Actua, doncs, com a marcador modal de sorpresa. En el cas de (20), el contingut proposicional que es presenta com a cert és «vam trobar les claus l'endemà que haguéssim canviat lo pany», però aquesta informació no s'expressa d'una manera neutra, sinó que el fet d'introduir-la mitjançant el marcador modal *Vols-te creure que...?!* transmet al receptor la posició subjectiva de l'emissor, concretament, la sorpresa i la malícia que li produeix haver trobat les claus perdudes just quan aquesta pèrdua ja els havia forçat a canviar el pany —amb la despesa i les molèsties associades— i, per tant, quan la troballa ja és inútil i sembla una burla del destí.

(20) *Vols-te creure que vam trobar les claus l'endemà que haguéssim canviat lo pany?!*

En aquest sentit, (19) i (20) contenen fórmules equivalents construïdes sobre el verb CREURE. Fins i tot es pot considerar que (19b) i (20), amb *creure's* inserit en la construcció «*voler* + infinitiu», són estructures paral·leles. Ara bé, (20) presenta una particularitat que li dona relleu i que afecta la ubicació del clític pronominal, i és que aquest apareix posposat a la forma finita del verb *voler*, en una ubicació que no és l'esperable d'acord amb la gramàtica del català contemporani.

Coromines, en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat ix: 378, 14a-24a), reporta casos similars d'estructures en què una forma personal del verb *voler* duu un o dos pronoms febles posposats. El que ens interessa ara, per la similitud amb la construcció que motiva el present treball, és també una pregunta exclamativa, *Vols-t'hi jugar que...?!*, emprada per a expressar emfàticament una suposició que es considera probable.

En fraseologia moderna, pel camí de la gramaticalització s'observa que la postposició dels pronoms, avui normalment obsoleta, s'ha mantingut comarcalment amb *voler* i enclítics, en certs usos emfàtics, en frases on introdueix una subordinada; cosa pròpia, sobretot, de les comarques gironeses: és encara molt viu en la frase *vols-t'hi jugar que...?* [1916 ---, Girona, Blanes, A-Emp.] [...]: «*vols-t'hi jugar que ho farà?*», «*vols-t'hi jugar un duro que és ell?*»; més rarament, amb abast més ampli: «*vols-te'n estar si's plau...?*» etc.

A diferència de *Vols-te creure que...?!*, sembla que la pregunta exclamativa *Vols-t'hi jugar que...?!* té —o ha tingut— un cert ús en el català contemporani. Així, mentre que la cerca en el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (CTILC) de coocurrències del tipus *vols-te creure que* no ha obtingut cap resultat, de *vols-t'hi jugar que* n'apareixen 24 (dues de les quals amb la variant *vols-t'hi jugar alguna cosa que* i una altra amb la variant *vols-t'hi jugar quelcom que*) i també n'hi ha 15 de *vols-te jugar que*. Com es veu a (21) i a la figura 1, no és difícil trobar aquesta pregunta exclamativa emprada per escriptors —i traductors— del segle xx. La seua funció pragmàtica és la d'expressar emfàticament una suposició que, en un context no marcat per la subjectivitat de l'emissor, es construiria a través de la perífrasi modal de probabilitat amb *deure*; per exemple, a (21a), *Veient-se mestressa, deu haver fugit a l'aplec*. Actua, doncs, com a marcador modal epistèmic amb caràcter emfàtic.

- (21) a. Jo em vaig cremar. —«*Vols-t'hi jugar que veient-se mestressa ha fugit a l'aplec?*», vaig dir a la dona.
(1907, Víctor Català, «Contraclaror», *Drames rurals. Caires vius*, Barcelona: Edicions 62, 1998, p. 277)
- b. Hi acostà el llum i va veure que es tractava d'una closca de tortuga, més grossa encara que la de la «Pelleringa». —*Vols-t'hi jugar que això és el cementiri de les tortugues?*
(1910, Folch i Torres, *Aventures extraordinàries d'en Massagran*, Barcelona: Hogar del Libro, 1983, p. 138)
- c. Al cap de tres dies de viure tranquil i d'engreixar-se, se li va acudir:
—*Vols-t'hi jugar que aquella ha caigut al clot del cirerer d'arbós?*
(1925, Josep Carner, «La dona que us menava la contrària», *Violet*, núm. 162, 7 de febrer de 1925, p. 44)
- d. MILFIÓ (*adonant-se d'Hannó i dels seus esclaus*). —Però, ¿qui és aquest ocell que ve cap aquí, vestit amb túniques? *Vols-t'hi jugar que li han pispat la capa, als banys?*
(1952, Marçal Olivari, trad. de Plaute, *Comèdies*, vol. VIII. *El persa. El cartaginès*, Barcelona: Fundació Bernat Metge, p. 129)
- e. No ens treia els ulls del damunt. —¿*Vols-t'hi jugar que veniu dels Pessons?*
(1954, Gay de Montellà, *Els Pirineus màgics*, Barcelona: Selecta, p. 38-39)

Figura 1. Acudit de Pere Calders publicat a la secció «L'humor català» de la *Revista dels Catalans a Amèrica* (núm. 1, octubre de 1939, p. 65). El text de l'acudit diu: «Vols-t'hi jugar que he perdut el bitllet?»

Font: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Biblioteques, Reproducció digital, 2014

4. L'ADJUNCIÓ DE CLÍTIQS PRONOMINALS EN CATALÀ ANTIC

El verb català *voler* és la continuació del llatí *VOLO*, amb els mateixos significats bàsics (DCVB x: 865-870, DECat ix: 376-383): 'tenir la determinació —la voluntat— d'aconseguir una cosa per a si mateix, o de procurar-la per a un altre, o de dur a terme una acció, o de fer que un altre dugui a terme una acció'. Aquest verb ja es troba documentat àmpliament en els textos catalans més antics, com es veu en les mostres de (22), dels segles XI i XII, obtingudes del CICA.²

² Per a les referències abreujades de les obres del CICA, empro la clau de citació que s'hi recomana. El lector pot veure'n les referències completes en l'apartat «Crèdits» (<http://cica.cat/>). Les datacions són les que proporciona aquest corpus, que ocasionalment poden diferir de les proposades en estudis posteriors.

- (22) a. et ajudaré -ls te a tener contra tots homines et contra totas fêminas qui
tolre -ls *volgesen* o -ls te tolgesen
(1048, *Medieval* 15_3_4: 77)
- b. Et illum tortum que él me ·n fed et dreçar no ·m *volg*
(1080-1095, *Guitard*: 59)
- c. ke ·l padre o la madre ki *vol* aver [...]
(1100-1149, *Judicis* I: 78)
- d. Zo és, qe no *vol* la volluntad de la carn, mas solament de l'ànima
(1175-1199, *Organyà*: 118)
- e. E li ome qui o auziren agron àvol cor, e no ·í *volgren* ren dar
(1175-1199, *Medieval* 21: 91)

Com avui, també en la llengua antiga *voler* pot prendre tres configuracions sintàctiques bàsiques: pot construir-se amb un sintagma nominal com a complement directe (CD), (23a); o bé amb una oració subordinada substantiva, també amb la funció de CD, introduïda per la conjunció *que* i amb el verb en subjuntiu, (23b); o bé pot formar una construcció semiperifràstica amb un infinitiu, que és la configuració que ocorre més sovint en el corpus, (23c).

- (23) a. E que no *volíem lur mort ni lur destruyment*
(1343, Jaume I, *Fets*: f. 167v)
- b. car negun vassayll no és pus traýdor a son senyor que cel qui *volria que ·l senyor caygués en ira de Déu*
(1300-1324 [1310], Vilanova, *Raonament*: 182)
- c. E axí ho crech fermament, e ab aquesta oppinió *vull morir*.
(1400-1449 [1398], Metge, *Somni*: 106)

També com en l'actualitat, els complements de *voler*, o de l'infinitiu de la construcció «*voler* + infinitiu», poden ser representats per un pronom: aquest, però, apareix en posició proclítica o enclítica d'acord amb les normes que regien la clisi pronominal en català antic. Per a determinar-les amb relació a la forma verbal *vol*s, n'he fet el buidatge en el CICA. De les 974 ocurrences obtingudes automàticament, distribuïdes entre el principi del segle XIII i la fi del XVI, només ha calgut descartar-ne una, en què *vol*s és el plural del substantiu masculí *vol*. De les 973 mostres pertinents, n'he extret manualment totes les que contenen un clític pronominal, que són 262. D'aquestes, 101 són estructures sense infinitiu, mentre que 161 són ocurrences de la construcció «*voler* + infinitiu». Per a analitzar-hi la clisi, les he distribuïdes en classes en funció dels factors que Batllori, Iglésias i

Martins (2005) assenyalen que són rellevants en català antic i que explicito a la taula 1, on incloc també els resultats d'aquests autors, que en diversos punts matisen els obtinguts en el treball previ de Fischer (2002).

Taula 1. Distribució de l'enclisi i la proclisi en català antic segons l'estudi de Batllori, Iglésias i Martins (2005)

Tipus de construcció (amb verb finit)	Enclisi	Proclisi
Oració principal afirmativa, ja sigui assertiva o interrogativa, neutra, és a dir, sense desencadenant de proclisi: — de V1, o sigui, amb el verb en posició inicial absoluta o bé seguint la conjunció copulativa <i>e</i> o bé darrere de pausa prosòdica — de V2, V3, etc.	habitual (no marcada)	possible (marcada)
Oració principal afirmativa amb un constituent preverbal desencadenant de proclisi: — sintagmes <i>qu-</i> (<i>qui, què, quants...</i>) — quantificadors (<i>tot, molts, fort pocs...</i>) — certs adverbis (<i>aquí, bé, així, ja, encara...</i>) — sintagmes focalitzats	inexistent	obligatòria
Oració principal negativa (<i>no, ni, jamai...</i>)	inexistent	obligatòria
Oració subordinada	excepcional	quasi obligatòria

Començant per les 101 mostres en què *vols* no s'acompanya d'infinitiu, s'observa una gran regularitat en la distribució de l'enclisi i la proclisi, com palesa la taula 2.

Taula 2. Adjunció de clítics pronominals a la forma verbal *vols* en construccions sense infinitiu

<i>Vols</i> (sense infinitiu)	Enclisi	Proclisi
Oració principal afirmativa neutra de V1	33	0
Oració principal afirmativa neutra de V2	0	1
Oració principal afirmativa amb inductor de proclisi (sintagma <i>qu-</i>)	0	1
Oració subordinada	0	66

Així, hi ha 33 mostres que corresponen a oracions principals afirmatives neutres de V1, en les quals el clític sempre apareix posposat al verb. En tots els casos es tracta de preguntes que tenen el verb com a primer constituent, quasi sempre en posició inicial absoluta, llevat d'un cas en què es troba darrere de pausa prosòdica, atès que la pregunta va precedida per un *ara* que fa la funció de connector textual de continuïtat, (25c). Val a dir que l'origen d'aquestes mostres és poc variat. Així, dues provenen de la transcripció de declaracions testimonials fetes en una mateixa causa d'un llibre de cort mallorquí de mitjan segle XIV, en les quals el complement directe indefinit de *voler* apareix representat a través del pronom partitiu *en*: «vols-na?»; tot i que la transcripció no conté el signe d'interrogació, és evident que l'enunciat correspon a una pregunta, feta, a més, en to amenaçador, (24). La major part de les mostres, però, trenta, estan extretes dels *Sermons* de Sant Vicent Ferrer, que empra repetidament una estructura en què *voler* porta un CD substantiu, el complement de nom del qual apareix pronominalitzat per *en*, (25). Aquesta estructura també es troba, un cop, en l'obra en vers *Lo somni de Johan Johan*, de Jaume Gassull, (26).

(24) e con lo dit Paliser fo endret d'equells o que ja ·ls passava, lo dit Jacme sí li dixerá: «E que armes às lavades!» e ·l dit Paliser sí ·s g[irà] e aquell respòs dient: «E com! *Vols-na* e ·l dit Jacme dix: «Hoch!» e aranchà l'espase e ·l dit Paliser enbagà lo dart

(1357-1360, *Cort*: 275)

- (25) a. *Vols-ne* auctoritat de tot açò? Veges què dix Jesuchrist als seus Apòstols
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 173)
- b. *Vols-ne* auctoritat de David, qui ·n parla pus altament que degun altre propheta?
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 190)
- c. Ara, *vols-ne* auctoritat?
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 211)

(26) *Vols-ne* rahó, / ý una gentil conclusió, / clara ý molt bella? / Tu, essent vell, no vols la vella

(1497, Gassull, *Somni*: v. 1764-1767)

Pel que fa a les oracions afirmatives neutres de V2, n'hi ha un sol cas, el qual presenta proclisi, (27). Cal tenir en compte, però, que l'exemple prové d'una obra en vers, *l'Spill*, de Jaume Roig, i està sotmès, per tant, als constrenyiments de rima i de ritme que imposa la versificació: és

evident que la correlació «Ara te ·n dols, / ara les vols» no podria pas ser-hi reemplaçada per *Ara dols-te'n, / ara vols-les*.

(27) Ara te ·n dols, / ara les vols: / tu minyoneges!

(1490 [1460], *Spill*: v. 6568-6570)

També tenen només una representació testimonial les estructures de proclisi obligatòria en una oració principal, que afecten les construccions afirmatives que duen en posició preverbal un desencadenant de proclisi, que en la mostra que he recollit és un sintagma *qu-*, (28).

(28) Mira, ànima mia, com aquesta creatura que tu tant vols desijar e amar te parla e te diu: Per què m'ames Per què ·m vols?

(1515, *Spill de la vida*: f. 110v)

La situació que hem vist per a les oracions principals, amb un predomini molt clar de l'enclisi, es capgira en les subordinades, que són 66 i presenten sempre proclisi. Un nombre considerable de mostres, concretament 37, són ocurrències de la variant pronominal del verb, *voler-se*, (29), molt emprada en català antic (DCVB x: 866b-867a, DECat ix: 377, 4-16a i 21-36b), i apareixen, llevat de dos casos, inserides en construccions condicionals encapçalades per la conjunció subordinant *si*.

(29) a. Eu te liuraré, *si ·t vols*, aquest home qui à nom Tomàs

(1275-1299, *Vides*: 56)

b. prenent del nostre, ultra tes rendes e ultra ton patrimoni, ço *què ·t vols*, axí com si ço del nostre era teu

(1385-1424 [1385-1391], *Eiximenis*, *Dotzè*: 258)

c. e *si tu ·t vols*, volentera te rahonaré un poch ab ell e ab tu per saber tu de què ·t clames

(1429, *Decameró*: 438)

d. E *si ·t vols* ni te n'agrades hi pots metra let de cabres en loc de la let de amelles.

(1450-1474 [1324?], *Potatges*: 161)

e. E recordant-me dels meus mals, tinch compassió de tu, car *si ·t vols*, tu pots ésser causa de ton bé, e que yo t'estimàs molt

(1490 [1460], Martorell, *Tirant*: 1137)

La resta de subordinades corresponen majoritàriament a usos de *voler* en què el complement directe està representat per un pronom acusatiu, sempre proclític, (30). Només en dos casos el pronom és datiu i correspon al complement indirecte de l'expressió *voler mal (a algú)*, (31), emprada en la llengua antiga paral·lelament a la seua contrària, *voler bé*

(a *algú*), a partir de la qual el verb *voler* va adquirir el nou significat de ‘amar, estimar’ (DCVB x: 866a, DECat ix: 379-380). També en aquest cas predominen les subordinades condicionals encapçalades per la conjunció *si*, amb 22 mostres de 29.

- (30) a. Emperò no sia axí con jo vul, *mas* axí com tu *ó vols*.
(1350, *Edats*: f. 243d)
- b. Ítem, *si la vols* en ast, liga-la axí matex
(1400-1424 [1324?], *Sent Soví*: 88)
- c. *pus ho vols*, sia fet axí com te plaurà
(1400-1449 [1398], *Metge, Somni*: 172)
- d. e, *si ·m vols* per cativa, en ta libertat stà
(1490 [1460], *Martorell, Tirant*: 1272)
- e. Ni tant poch no y cal metre sucre damunt les escudelles, *si no n'í vols* perquè no y fa fretura.
(1520 [1491], *Coch*: 51)
- f. *y si no u fa, és que tu no u vols*
(1528 [fi del segle xv], *Moner, Obres*: 161)
- (31) a. De necessitat se cové, fil, que tu ams tu matex o que vules mal a tu matex. On, si t'ames pietat ajes; *si mal te vols*, crueltat ajes.
(1300-1399, *Llull, Doctrina I*: 95)
- b. Tothom qui seny hage pot conèixer *que gran mal los vols*.
(1400-1449 [1398], *Metge, Somni*: 222)

Passant ara a les 161 mostres en què *vols* ocorre en la construcció «*voler* + infinitiu», la primera constatació que cal fer és que molt majoritàriament s'hi observa l'ascensió del clític, que s'adjunta a la forma verbal conjugada. Només hi ha dos casos, superat ja l'equador del segle xv, en què no es produeix l'elevació del pronom feble, un de procedent del *Tirant*, de Joanot Martorell, (32a), i un altre de les *Obres catalanes* de Francesc Moner, (32b).

- (32) a. Però aquell perdé soptosament la senyoria. Sí ·t faràs tu si perseveres en crueldat ni *vols* ab iníqua intenció *deserretar-nos*
(1490 [1460], *Martorell, Tirant*: 1243)
- b. Axí, que *si vols destruir-los* lo delit que ·ls sosté destruu, fugint a la causa sua, que és mirar, pensar, parlar, present *y* absent, en lo valer de la que amas.
(1528 [fi del segle xv], *Moner, Obres*: 149)

Llevat d'aquestes dues excepcions tardanes, les 159 mostres restants presenten elevació del clític, el qual apareix anteposat o posposat a la

forma verbal conjugada amb una distribució altament regular, com reflecteix la taula 3.

Taula 3. Adjunció de clítics pronominals a la forma verbal *vols* en la construcció «*voler* + infinitiu»

<i>Vols</i> + infinitiu (amb elevació de clíctic)	Enclisi	Proclisi
Oració principal afirmativa neutra de V1	8	1
Oració principal afirmativa neutra de V2	1	4
Oració principal afirmativa amb inductor de proclisi (sintagma <i>qu-</i>)	0	8
Oració principal afirmativa amb inductor de proclisi (adverbi)	0	2
Oració principal afirmativa amb inductor de proclisi (sintagma focalitzat)	0	1
Oració principal negativa	0	3
Oració subordinada	0	131

Així, la proclisi és del tot sistemàtica en les 131 oracions subordinades, que constitueixen el gros de les mostres obtingudes. A (33) se'n pot veure una selecció, pensada per a exemplificar la diversitat de subordinades recollides, tot i que novament les condicionals encapçalades per la conjunció *si* són, de llarg, les més abundants, amb 106 casos.

- (33) a. Biu tu axò *que ·m vols donar* a boure.
(1340 [1250-1299], *Diàlegs*: f. 38r)
- b. tu *qui ·t vols meraveyllar* e cerques meraveylles, entén con gran és la glòria de la ànima que és en paradís
(1367 [1288-1289], Lull, *Meravelles* I: 283)
- c. Però plàcie ·t recordar après *què ·m vols dir*.
(1400-1449 [1398], Metge, *Somni*: 170)
- d. Ara, la rahó és *per ço com tu no y vols anar*, que a Jesucrist bé li plau.
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 224)
- e. *Pus no ·m vols combregar* —dix lo jove—, prech-te que, con seré mort que dóns aquesta letra que jo tramet scrite de la mie mà al bisbe mon avoncle.
(1450?, *Exemples*: 63)
- f. Ab aquelles armes *que ·m vols damnificar*, ab aquelles te damnificaré.
(1490 [1460], Martorell, *Tirant*: 274)
- g. E *si hi vols metre* sucre, tot és a ta voluntat.
(1520 [1491], *Coch*: 95)

Cal dir que, entre les mostres dels segles xv i xvi, hi ha sis casos d'inversió estilística de la construcció «*voler* + infinitiu», que esdevé «infinitiu + *voler*». Aquesta circumstància, en mostres com les de (34), genera el dubte de si cal considerar que el pronom és enclític a l'infinitiu o proclític de la forma conjugada. Els exemples negatius de (35) permeten de prendre partit per l'opció de la proclisi, perquè la posició de l'adverbi *no* a «si dissimular *no* ho vols» indica clarament que el pronom *ho* és proclític de la forma conjugada *vols* i no pas enclític de l'infinitiu *dissimular*, atès que el català no admet la interpolació de cap element entre el verb i els clítics pronominals (Batllori, Iglésias i Martins 2005: 168). Llavors, el dubte persisteix només per als exemples provinents d'autors o d'obres on es documenten casos de no ascensió del clític, com en el *Tirant*, de Joanot Martorell, i les *Obres catalanes* de Francesc Moner, si considerem que seria possible que no s'hi hagués produït un avançament estilístic que hagués afectat simplement l'infinitiu, sinó una avantposició de tota l'oració infinitiva; cf. (32a) amb (34c), en el primer cas, i (32b) amb (34d), en el segon.

- (34) a. E *si amar lo vols* mansuetament, tota sort adversa pren per sa honor pascientment, ab tranquil·litat
(1425-1449 [1420-1430], Malla, *Memorial*: 154)
- b. Puxes à hom nous, e piqua-les bé, e avallanes, *si metre n'í vols*, ab bona salsa, e de la ceba cuyta, e ayls qui ·n vol
(1450-1474 [1324?], *Potatges*: 205)
- c. Però si ·l consell teu de la violència *que fer-nos vols*, sens virtut de cavallers la obres, iré per lo món bandejada, donant cruels lamentacions de tu
(1490 [1460], Martorell, *Tirant*: 1250)
- d. *Si remediart-te vols*, no metas a la balança les vàlues d'ella ab los teus dolós presents, que may pesaran tant a ton juý; mes met-hi los que ·t speren si no ·t socorres.
(1528 [fi del segle xv], Moner, *Obres*: 149)
- (35) a. La ardor de la luxúria que elles han no la ·t vull dir a present, car masse ·m costa, segons que demunt has oÿt; e tu hi saps prou, *si dissimular no u vols*.
(1400-1449 [1398], Metge, *Somni*: 202)
- b. Bé n'hé rahó -diguí jo e *si dissimular no ho vols*, axí ho creus tu, qui veus com son enganat en la sperança que havia.
(1400-1449 [1398], Metge, *Somni*: 230)

Quant a les mostres en què «*voler* + infinitiu» ocorre en l'oració principal, n'hi ha catorze casos en què la proclisi és obligatòria. En tres mostres, perquè es tracta d'oracions principals negatives, (36). En les altres onze,

perquè són oracions principals afirmatives que duen un constituent preverbal desencadenant de proclisi: sigui un sintagma *qu-*, cosa que s'esdevé en vuit ocasions, (37); sigui un adverbi, en dos casos, (38); sigui un sintagma focalitzat, (39), en el cas restant.

- (36) a. e dix a hú fadrí, qí guardava los bous: «Fadrí, tots jorns ta prech qe no ich mates los bous e *no te ·n vols estar!*»
(1357-1360, *Cort.*: 253)
- b. trobant-te en terra stranya, on jo ·t puch fer plaers e honors, *no te ·n vols servir*
(1429, *Decameró.*: 112)
- c. Tu bells ulls tens / he *no y vols veure!*
(1490 [1460], *Spill.*: v. 6987-6988)
- (37) a. Séyer, *què ·m vols fer?*
(1275-1299, *Vides.*: 204)
- b. E *com te vols* axí contra ton creador e contra ton prohisme *enfortir e alçar!*
(1425-1449 [1420-1430], Malla, *Memorial.*: 207)
- c. si bé hé parlat, *per què ·m vols ferir?*
(1493, Fenollar, *Passi.*: v. 656-658)
- (38) a. No ·t baste que yo perdon a tu lo mal que has fet, *encara ·m vols més provocar* en lo esdevenidor.
(1420 [1413], Canals, *Confessió.*: f. 4va)³
- b. Hí donchs, ja tries? / *Axí u vols fer?*
(1490 [1460], *Spill.*: v. 6573-6574)
- (39) Si bé hé parlat paraula tan vera, / *ab pena semblant me vols tu punir?*
(1493, Fenollar, *Passi.*: v. 655)

Queden només les catorze mostres corresponents a oracions principals afirmatives neutres, és a dir, sense un component preverbal desencadenant de proclisi. En aquest cas, d'acord amb les nostres dades, el comportament de les estructures de V1 difereix de les de V2, atès que, malgrat que tant les unes com les altres poden admetre l'enclisi i la proclisi, l'anteposició al verb sol donar-se quan aquest no és el constituent inicial de la frase, mentre que la posposició es produeix fermament en els enunciats de V1. Així, de les cinc mostres que contenen estructures de verb no inicial, només

3 Tot i que les proposicions «No ·t baste que yo perdon a tu lo mal que has fet» i «encara ·m vols més provocar en lo esdevenidor» apareixen juxtaposades, el sentit de la segona és equiparable al d'una subordinada adversativa exclouent introduïda per la locució conjuntiva *sinó que*: *No et basta això, sinó que encara vols allò.*

presenta enclisi la frase assertiva de (40). En canvi, s'observa proclisi tant en l'oració assertiva de (41) com en les construccions interrogatives de (42). Aquestes darreres són preguntes retòriques que no esperen resposta i que vehiculen una asserció encoberta, la qual inverteix la polaritat del contingut proposicional i és contrària a les pretensions de l'interlocutor: *No tornarem a les armes*, en el cas de (42a), i *No entrareu al Cel*, en el de (42b) i (42c), que són dos fragments consecutius d'un mateix paràgraf.

- (40) Ara, di: si ací havia hun hom al meu costat e és ton enemich, e *tu vols-lo matar*, mas vet que no li pots donar si no lo passes primer los teus rinyons, e que -l coltell no sie tan llarch que pleguo a ell, sinó a la roba, donchs, no serie foll tal hom?
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 233)
- (41) Ara al present às de ellegir una de dos coses: *o te -n vols anar* de nostra companyia o tornar-te -n al món, hó renunciar lo món hó offerir-te voluntàriament a Déu y a la religió.
(1550-1574, *Constitucions*: 80)
- (42) a. E, quan fom gitats nós e tots aquels qui jahien denant nós, vench -i- porter nostre e dix que bé -c- hòmens armats havia a la porta. E dixem-li Tol-te Nós exim d'armes e *tu -ns hi vols tornar!* Per aventura guarden la vila». E él dix: «Senyor, dat-nos -i- escuder vostre, e nós mostrar-li-ho ém». E nós dixem-li Lexats-nos dormir, que no -n pot às ésser, sinó ço que Déus volrà». (1343, Jaume I, *Fets*: f. 18r)
- b. Donchs Lucifer caygué del cel per supèrbia qui era ja dedins, e per allò ne fo lançat e mès en lo abisme de infern. Donchs *tu*, hom superbiós, *hi vols entrar?*
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 68)
- c. E *tu* dona, ab aquexa vanitat, ab aquexs corns que -t fas, e ab aquexes faldes que rocegues, que no són sinó carretes de dyables, *hi vols entrar?* Ab Lucifer iràs e estaràs.
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 68)

En contrast amb la situació tot just descrita, en les oracions principals afirmatives neutres de VI l'enclisi predomina clarament, amb vuit casos de posposició al verb, enfront d'un de sol d'anteposició, el de (43), en què l'oració principal ocorre separada per una pausa prosòdica de la subordinada causal precedent.

- (43) Com sia cert que ardiment sia de major exel·lència que saviesa, *te vols sforçar* de sostenir causa ja perduda.
(1490 [1460], Martorell, *Tirant*: 776)

Pel que fa als vuit casos d'enclisi, el de (44) es diferencia de la resta pel fet que és una construcció afirmativa assertiva. Els set restants són construccions afirmatives interrogatives, però només les quatre de (45) esperen —i obtenen— resposta.

- (44) —Donzella, a mi dóna de parer que a tu te ·n pren axí com fa aquell qui furta lo bou e dóna les cames per amor de Déu, car tu ést mora sens fe ne ley ninguna e *vols-me fer* consciència del que no deus fer.
(1490 [1460], Martorell, *Tirant*: 1247)
- (45) a. Sent Basili ausí dir la confessió del feyt, de son marit. Per què, dix: *Vols-te retornar* a Déu, tu, fil?—. E ·l macip li dix: —Oc, eu, séyer, volenters
(1275-1299, *Vides*: 189)
- b. ve e hoí aquest que ·l dit Domingo Reffall vench a la establa [on] aquest dormia dient aytals paraules: «Nichola, *vols-ma ajudar* a menar les manxes de la ferreria?» E aquest li respòs que hoc volents
(1379-1388, *Inquisicions*: 263)
- c. Més avant has demanat si lo foch e lo gel de l'infern són hú o molts, e si infern és sobre o dejús terra. *Vols-me demanar* àls o no? —Quant a present —diguí yo—, no vull àls demanar. Respon, si ·t plaurà, a açò.
(1400-1449 [1398], Metge, *Somni*: 182)
- d. E axí él trobà una ramada, e lo Pinya dix «Pastor, *vols-me dar* bestiar?» E lo pastor dix que ya a l'anar enlà l'en avien près.
(1463-1499, *Andorra* III: c. 109)

En canvi, la mostra de (46), extreta d'un sermó de Sant Vicent Ferrer, conté una pregunta per a la qual el sant possiblement no esperava resposta, tot i que no es pot descartar que alguns fidels, enduts pel fervor, responguessen «sí!». Al costat d'altres estratègies com les interjeccions, les exclamacions, els vocatius, la reproducció de discurs directe i els exemples, aquest és un recurs expressiu més que, tot interpel·lant el receptor, pretén atansar-s'hi, mantenir-ne l'atenció i involucrar-lo en el discurs. Des del punt de vista pragmàtic, «Vols-ó entendre?» adverteix l'oïdor que qui parla farà tot seguit un aclariment que l'ajudarà a comprendre l'enunciat previ, cosa que el predisposa, doncs, a escoltar.

- (46) La ·III·a· tristícia és deffunció corporal, e aquesta és la major, e açò quan l'ànima hix del cors. Oo, quanta tristícia ha lo cors! *Vols-ó entendre?* Si ·t tallaves hun dit, quinya tristícia serie! Donchs, quant més, quan l'ànima hix de tots los membres, o quinya tristícia tan gran!
(1445-1449 [1410-1415], Sant Vicent, *Sermons* IV: 37)

Les mostres més interessants, tanmateix, són les dues de (47), que contenen preguntes exclamatives, clarament emfàtiques, que des del punt de vista pragmàtic equivalen a una ordre que pretén modificar el comportament de l'interlocutor: {*No m'adoctrinis / Deixa d'adoctrinar-me*} en una altra *fel*, en el cas de (47a), i {*No em donis / Deixa de donar-me*} *consells!*, en el de (47b). No cal dir que l'expressivitat de la pregunta exclamativa resulta molt superior a la que tindria una ordre canònica.

- (47) a. Dic-te Aníbal, que yo són cert en quina guisa nosaltres havem cossos mortals e ànimes eternals; sé de çert que molts són mortz qui après de aquesta vida han greus penes e passen fortz dolors; sé, axí matex, que als bons resta fama al món e premis eternals en lo cel. *Vols-me* donchs, en altrás cozes *adoctrinar*?
(1425-1449 [1395-1410], Antoni Canals, *Scipió*: 59)
- b. Anvides havia acabat de parlar Dione, quant Fortuna se començà a tirar los cabells e a esquinçar les robes en los pits, e dix: —¡Guay de mi, que yo ací no venia per consell, que ajuda volia, ajuda e no consell! Dignes, Dione: ¿e yo doní -t consell com tu me demanist ajuda? Ve bé, Dione: sies amiga de qui -t vullés, car yo no hé mester tals amichs. Assats haurie yo poch seny que de tal com tu prenguéss consell; car, no l'haguist per a tu quant l'aguist obs, ¿e *vols-lo donar* a mi, que no -l te deman?
(1442-1458 [1425-1448], *Curial*: 296)

Arribats en aquest punt, s'evidencia que l'anàlisi de les 260 mostres del CICA en què la forma verbal finita *vols* rep l'adjunció d'un clíctic pronominal concorda amb els resultats de Batllori, Iglésias i Martins (2005) sobre la cliticització en català antic. Així, en les oracions principals negatives, en les oracions principals afirmatives amb un constituent preverbal desencadenant de proclisi i en les oracions subordinades, *vols* sempre ocorre amb els clítics pronominals anteposats, mentre que l'enclisi predomina àmpliament en les oracions principals afirmatives neutres, és a dir, en aquelles que no contenen un desencadenant de proclisi, tot i que aquesta no n'està completament exclosa. Interessen sobretot els resultats de les oracions principals afirmatives neutres de V1, o sigui, amb la forma verbal *vols* en posició inicial absoluta o seguint la conjunció copulativa *e* o darrere de pausa prosòdica, perquè és la classe a què corresponen les preguntes exclamatives *Vols-te creure que...?!* i *Vols-t'hi jugar que...?!* La dada rellevant és que, de les 42 mostres que compleixen aquestes condicions, en 41 hi ha enclisi: «*Vols-na*», «*Vols-ne* auctoritat de tot açò?», «*Vols-ne* rahó, / ý una gentil conclusió, / clara ý molt bella?», «e *vols-me* fer consciència

del que no deus fer», «*Vols-te* retornar a Déu, tu, fil?», «Nichola, *vols-ma* ajudar a menar les manxes de la ferreria?», «*Vols-me* demanar àls o no?», «Pastor, *vols-me* dar bestiar?», «*Vols-ó* entendre?», «*Vols-me* donchs, en altres cozes adocrinar?», «¿e *vols-lo* donar a mi, que no ·l te deman?», etc.

5. CONCLUSIONS

L'anàlisi de les dades sobre l'adjunció de clítics pronominals a la forma verbal *vols* en català antic fa llum sobre l'enclisi que s'observa en les preguntes exclamatives *Vols-te creure que...?!* i *Vols-t'hi jugar que...?!*, les quals són emprades actualment en alguns parlars com a marcadors modals, a despit del fet que la posposició del clític pronominal a una forma verbal finita no imperativa és contrària a la gramàtica del català contemporani. Aquestes construccions interrogatives devien aparèixer en un període en què la posposició dels pronoms febles a la forma verbal finita en les oracions principals afirmatives neutres de V1 era l'ordre habitual. Avui aquest ordre, ja obsolet, hi resta fossilitzat. Són dues les circumstàncies que, molt probablement, ho deuen haver afavorit.

La primera és que tant *Vols-te creure que...?!* com *Vols-t'hi jugar que...?!* han passat per un procés de gramaticalització, pel qual se n'ha afeblit el contingut semàntic primigeni, alhora que s'han proveït d'un valor pragmàtic lligat a la subjectivitat de l'emissor. D'aquesta manera, *Vols-te creure que...?!* ha esdevingut un marcador de l'actitud de sorpresa que adopta qui parla respecte del contingut proposicional del seu enunciat, que presenta, però, com a cert. Al seu torn, *Vols-t'hi jugar que...?!* funciona com un marcador modal amb un valor epistèmic equivalent al de la perífrasi de probabilitat «*deure* + infinitiu», però proveït d'una càrrega emfàtica que aquesta darrera no té. Una de les conseqüències dels processos de gramaticalització és, justament, la fixació formal, la qual, en les preguntes objecte d'estudi, ha conduït a la fossilització de l'enclisi, circumstància que n'ha fet possible el manteniment quan la posposició dels clítics pronominals a les formes verbals finites no imperatives ja havia esdevingut obsoleta. És el mateix procés que es va produir, per a posar-ne un exemple, en la fórmula de salutació *Déu vos guard!*, que és emprada —o potser caldria dir *era*— per parlants per a qui ja no tenen vigència ni *vos* com a pronom feble de segona

persona del plural, ni *guard* com a forma verbal de tercera persona del singular del present de subjuntiu del verb *guardar*.

Secundàriament, hi ha encara una altra circumstància que cal tenir en compte i és que tant *Vols-te creure que...?!* com *Vols-t'hi jugar que...?!* són preguntes exclamatives emfàtiques. Pot molt ben ser —heus aquí una altra ordenació preciosa!—, pot molt ben ser, deia, que l'èmfasi hagi actuat com un factor coadjuvant en el manteniment de l'enclisi. Cal tenir present que el canvi lingüístic en les normes rectores de la clisi pronominal va provocar que la ubicació postverbal del pronom esdevingués marcada, primer per infreqüent i després per obsoleta. Llavors, mantenir l'enclisi ajuda, pel que té d'inusual, a captar l'atenció de l'interlocutor, que és, justament, l'objectiu que persegueixen els recursos emfàtics.

AGRAÏMENTS

Aquest treball s'ha elaborat en el marc del Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696) i s'ha beneficiat de la concessió del projecte de recerca PID2021-128279NB-I00 per part del Ministeri de Ciència i Innovació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Alonso-Cortés, Ángel. 1999. Las construcciones exclamativas. La interjección y las expresiones vocativas. Dins Ignacio Bosque i Violeta Demonte (dirs.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, 3993-4050. Madrid: Espasa.
- Batllori, Montserrat, Narcís Iglésias i Ana Maria Martins. 2005. Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval. *Caplletra* 38: 137-177.
- Bonet, Eulàlia. 2002. Cliticització. Dins Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, 933-989. Barcelona: Empúries.

- [CICA] Torruella, Joan, Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines (dirs.). *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://cica.cat/>
- [CTILC] Institut d'Estudis Catalans. *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. <http://ctilc.iec.cat/>
- [DCVB] Alcover, Antoni M. i Francesc de B. Moll. 1993 [1926-1968]. *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol. Palma: Moll.
- [DECat] Coromines, Joan. 1980-2001. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol. Barcelona: Curial / la Caixa.
- Fischer, Susann. 2002. *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gómez Duran, Gemma. 2016. *Gramàtica del català rossellonès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Huddleston, Rodney. 1984. *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Institut d'Estudis Catalans (IEC). 2003. *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Institut d'Estudis Catalans (IEC). 2016. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Payrató, Lluís. 2002. L'enunciació i la modalitat oracional. Dins Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, 1149-1220. Barcelona: Empúries.

DE COPULATIVES I CLIVELLADES

MANUEL PÉREZ SALDANYA

Universitat de València
saldanya@uv.es

GEMMA RIGAU OLIVER

Universitat Autònoma de Barcelona
Gemma.Rigau@uab.cat

Keywords

clefts, pseudo-clefts, contrastive focus, informative focus, copular sentences

Paraules clau

clivellades, pseudoclivellades, focus contrastiu, focus informatiu, copulatives

Abstract

Clefts sentences are typically used to express contrastive focalization. They are historically related with equative copular sentences. Firstly, from the Cartographic Program, we schematically analyse the prominent features of clefts in contrast to other constructions with the verb *ésser*, mainly cleft sentences with informative focus and equative sentences. Secondly, it is confirmed that contrastive clefts sentences are absent in Old Catalan. However, some of their properties are gradually present in some copular sentences.

Resum

Les clivellades són construccions que s'empren típicament per expressar focus contrastiu i que procedeixen històricament de les copulatives identificatives. En aquest treball presentem, en primer lloc, les propietats més definitòries de les construccions clivellades i les diferenciem d'altres construccions pròximes amb el verb *ésser*, especialment de les copulatives identificatives. Tractem també les clivellades amb focus informatiu. Per a donar-ne compte partim de l'anàlisi cartogràfica de la perifèria esquerra oracional però simplificant-ne la formalització. En segon lloc, mostrem que en el català medieval no hi havia construccions pròpiament clivellades, però sí copulatives identificatives que progressivament van adoptar algunes de les propietats característiques de les clivellades i que van permetre, més tard, la formació de les clivellades.

A la Montserrat Batllori, que ha obert camins d'investigació ben suggestius i ha fet aportacions molt rellevants dins els estudis de sintaxi històrica de l'espanyol i el català

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball se centra en l'estudi de les construccions clivellades en català. A més de delimitar-ne les característiques bàsiques, s'apunten també algunes claus sobre el seu procés de formació com a construccions diferenciades de les oracions copulatives. En primer lloc, reflexionarem sobre les construccions clivellades del català contemporani i les distingirem de les copulatives que contenen un focus informatiu. Tot seguit, estudiarem aquestes construccions en el català medieval, que no disposava de la variació actual, si hem de jutjar per les dades obtingudes, i que, en sentit estricte, no disposava de construccions clivellades sinó de copulatives identificatives.

2. LES CONSTRUCCIONS CLIVEL·LADES DEL CATALÀ

En general, les construccions clivellades són considerades oracions compostes que contenen una subordinada finita, com ara una relativa a (1a). Notem que el contingut proposicional de la construcció clivellada es pot expressar també per mitjà d'un oració simple paral·lela sense el verb *ésser* ni el relatiu, com a (1b).

- (1) a. És la metgessa qui ens va donar la informació.
- b. Ens va donar la informació la metgessa.

Això no vol dir, però, que aquestes oracions siguin sinònimes. Encara que el contingut proposicional pugui ser el mateix (*donar la-informació a-nosaltres la-metgessa en-el-passat*), no ho és l'estructura informativa. En el seu ús més habitual, l'oració (1a) té un focus contrastiu, que recau sobre el sintagma *la metgessa*, i per això aquesta oració resulta adequada en un context de rèplica com el de (2).

- (2) —Ja sé que la informació us la va donar la infermera.
—No, és la metgessa qui ens va donar la informació.

En l'oració (1b) de més amunt el focus recau també en el sintagma *la metgessa*, però no es tracta d'un focus contrastiu —i més específicament correctiu—, sinó d'un focus informatiu i, per això, aquesta oració no és adequada en un context de rèplica com el de l'exemple anterior de (2), però sí com a resposta a una interrogativa parcial en el diàleg de (3).

- (3) —Qui us va donar la informació?
—Ens va donar la informació la metgessa.

Les construccions clivellades contenen tres constituents visibles: la còpula (*és* en l'exemple que estem comentant), el constituent clivellat o focalitzat (*la metgessa*) i l'oració subordinada. Aquesta, en català, pot ser una relativa lliure o semillliure o bé una subordinada amb el complementador *que*.¹ És lliure la relativa de (1a), reproduïda de nou a (4a), en què el relatiu *és qui* i no té cap antecedent. En canvi, és semillliure la relativa de (4b), en què el relatiu *qui* o *que* apareix precedit de l'article definit. La de (4c), finalment, està encapçalada per la conjunció *que*.

- (4) a. És la metgessa *qui* ens va donar la informació
b. És la metgessa {*la qui* / *la que*} ens va donar la informació
c. És la metgessa *que* ens va donar la informació

Aquestes construccions es qualifiquen de clivellades perquè un dels constituents oracionals queda focalitzat i separat de la resta de l'oració.² El constituent clivellat pot ser un argument de l'oració, però també un adjunt del predicat. Si en els exemples anteriors de (4) el constituent clivellat és el subjecte, en els exemples següents s'identifica amb altres arguments o adjunts: amb el complement directe (5a), l'indirecte (5b), el complement de règim (5c), un adjunt locatiu (5d) i un adjunt causal (5e).

1 Sobre les oracions clivellades en català, vegeu Bonet i Sola (1986), Cuenca (1991), Sánchez Candela (2013), Solà (2002) i Vallduví (2002), entre altres.

2 Per a alguns autors, com ara Dufter (2009), són oracions clivellades les que admeten la desclivellabilitat (*decleftability* en anglès), això és, totes les oracions compostes que poden convertir-se, sense pèrdua de contingut proposicional, en una oració simple paral·lela sense la còpula ni el relatiu o subordinant *que*. En aquest treball no adoptarem, però, aquesta caracterització i considerarem que només són pròpiament clivellades les que expressen focus contrastiu.

- (5) a. És a la metgessa {a qui / que} estàvem buscant.
 b. És a nosaltres {a qui / que} ens va donar la informació.
 c. És de la metgessa {de qui / que} parlàvem.
 d. És allí {on/que} vam parlar amb la metgessa.
 e. És per la metgessa que ho vam saber.

Queden exclosos del clivellament els adjunts oracionals. Per exemple, el constituent clivellat pot ser una construcció causal amb *perquè* (6a), pel fet que aquestes causals poden funcionar com a adjunts de predicat, però no una causal amb *ja que* (6b), que funciona com a adjunt oracional (IEC 2016: § 33.4.1.3).

- (6) a. És perquè ens ho demanes insistentment que t'ho direm.
 b. *És ja que ens ho demanes insistentment que t'ho direm.

3. CLIVELLADES I PSEUDOCIVELLADES

En els estudis sobre les clivellades és habitual diferenciar les clivellades pròpiament dites de les anomenades pseudoclivellades. Aquestes darreres són, de fet, oracions copulatives identificatives que contenen un sintagma nominal i una oració relativa lliure, com ara a (7).

- (7) a. La metgessa és qui ens va donar la informació.
 b. Qui ens va donar la informació és la metgessa.

L'oració (7a) correspon a una copulativa identificativa canònica, mentre que (7b), anomenada pseudocopulativa inversa, correspon a una identificativa especificativa (o inversa). Des del punt de vista sintàctic, podem adoptar per a les oracions de (7) la proposta de Moro (1997) i considerar el verb copulatiu *ésser* com un verb d'elevació. Segons això, el verb *ésser* selecciona com a complement una oració reduïda (OR), que en el cas de les identificatives de (7) està formada per un sintagma nominal definit i una relativa lliure com s'indica a (8).

- (8) [*ésser* [_{OR} SN Relativa]]

Un d'aquests dos constituents de l'oració reduïda passa a la posició preverbal i l'altre apareix en la posició postverbal, com es mostra tot seguit d'una manera molt esquemàtica:

- (9) a. [SN [*ésser* Relativa]] (corresponent a (7a))
 b. [Relativa [*ésser* SN]] (corresponent a (7b))

Ara bé, parlarem de pseudoclivellades si les construccions de (7) s'usen com a estratègia per a introduir focus contrastiu. Així, (7a) serà pseudoclivellada només si *la metgessa* rep focus contrastiu com a (10a); és a dir, si aquest SN es mou a una posició de focus a la perifèria esquerra de l'oració. Ara bé, (7a) serà tractada com una copulativa identificativa si el focus és informatiu —i no pas contrastiu—, el qual pot recaure també sobre la relativa, com en (10b).³

- (10) a. La metgessa és qui ens va donar la informació, no la infermera.
 b. No coneixes la metgessa? La metgessa és qui ens va donar la informació.

Pel que fa a (7b) el SN postverbal pot ser interpretat com el rema —o focus informatiu— o bé com el focus contrastiu. Aquest darrer seria el cas de (11).

- (11) Qui ens va donar la informació és la metgessa, no la infermera

Des d'una perspectiva menys restrictiva, que no és la nostra en aquest treball, les oracions de (7) serien totes dues pseudoclivellades, independentment que en un cas s'utilitzin per a negar una informació que es donava com a vertadera i en un altre per a identificar una persona.

3.1. Clivellades contrastives

Fem atenció tot seguit a les construccions clivellades el primer constituent de les quals és el verb *ésser*. Les clivellades que contenen una relativa, com la de (1a), repetida a (12), poden ser considerades com un tipus especial d'oracions copulatives identificatives (Sánchez Candela 2013: 165).

- (12) És la metgessa qui ens va donar la informació.

Entre el SN i l'oració relativa lliure de (12) s'estableix una relació de predicació com la que hem vist a (8): la relativa expressa que hi ha algú que ens ha donat la informació, i el SN especificatiu fa referència a la metgessa. El fet que (12) doni a entendre que, contràriament al que l'interlocutor o altres persones podrien pressuposar, no hi ha cap altra persona que ens

³ Vegeu Sánchez Candela (2013), IEC (2016: §33.4.1.3) per a la concordança temporal en les pseudorelatives: *La metgessa és/fou qui ens va donar la informació, Qui ens donarà la informació és/serà la metgessa.*

hagi donat la informació no es deu a la relació de predicació entre aquest elements sinó a la posició que el SN *la metgessa* acabarà ocupant dins l'estructura oracional. Aquest fet provocarà que l'entonació sigui la pròpia de les oracions amb focus contrastiu.⁴ Ara bé, (12) també permet posar en primer pla el SN clivellat *la metgessa* sense que l'oració comporti un sentit contrastiu o corrector ni una entonació marcada com ocorre en l'exemple (13). En aquest cas, el SN aporta informació nova i és el rema oracional. S'utilitza, per tant, per a introduir focus informatiu.

- (13) —Qui us va donar la informació?
—{És / Va ser} la metgessa qui ens va donar la informació.

Tornem ara a les clivellades amb focus contrastiu. Una qüestió molt debatuda en els estudis sobre llengües romàniques és si les clivellades amb *que* poden ser considerades també identificatives. Veurem que, tot i que en certs contextos discursius costa de veure-hi una diferència semàntica clara entre una clivellada amb relatiu i una clivellada amb *que*, hi ha diferències en l'estructura sintàctica. Per dir-ho amb paraules de Sánchez Candela (2013: 165-166), una clivellada amb relatiu com la de (4a) —*És la metgessa qui ens ha donat la informació*— expressa una predicació identificativa, mentre que una clivellada amb *que*, com la de (4b) —*És la metgessa que ens ha donat la informació*— presenta una situació.⁵ Tot seguit, representem molt esquemàticament el comportament sintàctic d'aquests dos tipus de clivellades. Partim del fet que l'estructura bàsica d'aquestes oracions és diferent. A (14a), el verb *ésser* selecciona com a complement una oració reduïda, el subjecte de la qual és *la metgessa*. A (14b), en canvi, el verb *ésser*

4 Prosòdicament, l'element focalitzat es pronuncia amb un to alt, que baixa a la síl·laba posttònica, mentre la resta de l'oració es desaccentua. Per al contorn entonatiu d'aquestes construccions, vegeu IEC (2016: §33.4.1.3).

5 Tant les clivellades que contenen una relativa com les clivellades amb *que* poden aparèixer en oracions declaratives afirmatives o en declaratives negatives, com mostren els exemples següents (on *que* no ha de ser interpretat com un pronom relatiu que encapçali una relativa restrictiva modificadora de *metgessa*):

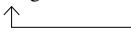

- (i) a. És la metgessa qui/que ens va donar la informació.
b. No és la metgessa qui/que ens va donar la informació.

En les construccions clivellades, la subordinada conté informació pressuposada, informació que el parlant dona com a vertadera i que no es pot veure afectada per operadors oracionals com la negació de (ib). Per això, la diferència en la polaritat només incideix sobre el constituent clivellat, que és, segons el cas, el constituent que s'assevera o el que es nega.

selecciona una oració completiva encapçalada per *que*.⁶ En tots dos casos, però, el verb selecciona una subordinada: en el primer cas, una oració reduïda (OR) i, per tant, amb un complementador defectiu, i en el segon cas, una subordinada completa o sintagma complementador (SC).

- (14) a. [[És]_{OR} [la metgessa] [qui ens ha donat la informació]]
 b. [[És]_{SC} que la metgessa ens ha donat la informació]]

Tant en un cas com en l'altre el SN *la metgessa* és constituent de la subordinada, però per tal d'obtenir valor informativament contrastiu s'haurà de traslladar a una posició funcional de focus. Inspirant-nos en les propostes de Belletti (2012, 2015), entre altres, per al francès i l'italià, podem postular que el verb copulatiu d'aquestes oracions selecciona una subordinada amb focus contrastiu, que es troba en l'oració reduïda, entesa com una subordinada defectiva. En aquesta subordinada defectiva falten, concretament, les posicions perifèriques de l'esquerra oracional de Força, Tòpic o Finitud (vg. Rizzi 1997). La subordinada, però, està dotada d'una posició de Focus. És en aquesta posició que es desplaça el SN *la metgessa* de (14a), com també s'hi desplaça el mateix sintagma de (14b) dins de la subordinada amb la conjunció *que*. Vegem-ho a (15).⁷

- (15) a. [[és]_{OR} [_{Foc} la metgessa] [~~la metgessa~~] [qui ens ha donat la informació]]

 b. [[és]_{SC} [_{Foc} la metgessa] [_{Fin} que ~~la metgessa~~ ens ha donat la informació]]

Les estructures de (14) i de (15) ens mostren dues vies de focalització contrastiva per clivellament en català. Cal tenir present que si una oració aparentment clivellada apareix com una interrogativa total —és a dir, si és una pregunta sobre el valor de veritat del contingut oracional— o com una exclamativa, el sintagma postverbal, *la metgessa* a (16), no podrà rebre

6 Recordem que el verb *ésser* és un verb inacusatiu, un verb que no selecciona argument extern i que si apareix amb un subjecte gramatical és perquè aquest procedeix de la seva subordinada.

7 El SN ratllat indica la posició bàsica de l'element desplaçat a Focus.

la interpretació de focus contrastiu.⁸ L'operador interrogatiu o exclamatiu d'aquestes oracions és incompatible amb el de focus contrastiu.

- (16) a. És la metgessa qui/que ens va donar la informació?
 b. És la metgessa qui/que ens va donar la informació!

3.2. Clivellades no contrastives amb *que*

Fins aquí hem parlat sobretot del focus contrastiu, o corrector, però també de focus informatiu en clivellades amb una relativa. Veurem ara alguns casos de clivellades no contrastives amb *que*.

a) Els exemples més clars de clivellades sense focus contrastiu són els de les clivellades que poden caracteritzar-se de cohesives (Prince 1978; Sánchez Candela 2013: 167). Es tracta de construccions en què el constituent clivellat conté una anàfora que reprèn un element del discurs previ per donar-li continuïtat en el discurs o la conversa. Pensem, per exemple, en el fragment següent de Pompeu Fabra:

- (17) Era l'època en què hom preferia a les formes verbals *valer*, *venir*, *tenir*, les formes *valdre*, *vindre*, *tindre*, i alguns àdhuc insinuaven *sebre* per substituir *saber*; l'època en què nasqueren formes com *etat*, *metallúrgia*, *ambient*, *greuíssim*. És *llavors que* es generalitzà el *quin* amb què es tractà de reemplaçar l'adjectiu relatiu *qual* (*La filla del teu amic amb la quina parlàvem*), *quin* que ara tenim prou treballs a bandejar de la llengua escrita.
 (Pompeu Fabra, *L'obra de depuració del català*, 1925, CTILC)

En aquest exemple, Fabra es refereix a les preferències per determinades variants lingüístiques que es donen en un determinat moment i és aquest moment el que s'identifica amb el tema discursiu i respecte al qual es va aportant informació nova. La informació nova s'introdueix inicialment amb construccions no clivellades (*Era l'època en què...; l'època en què...*) i finalment amb una clivellada (*És llavors que...*). La clivellada s'utilitza, per tant, com a estratègia per reprendre el tema discursiu amb un pronom o adverbi anafòric, i per a aportar informació nova per mitjà de

8 Una interrogativa com *És la metgessa i no la infermera qui ens va donar la informació?* només potser una pregunta eco. El mateix s'observa en les identificatives interrogatives. No és possible que el SN *la metgessa* rebi interpretació de focus.

(i) a. Qui ens va donar la informació és la metgessa?
 b. La metgessa és qui ens va donar la informació?

la subordinada. El focus no és contrastiu ni recau sobre el constituent clivellat, sinó informatiu i recau sobre la subordinada. Per tant, ara l'element clivellat no ocupa la posició de focus, com passa a (15b), sinó la posició de tema (o tòpic) de què està dotada la subordinada seleccionada pel verb copulatiu. Donem a (18) altres exemples de clivellades cohesives.

- (18) a. Una volta'ns comparegué acompanyant a un jove amich y paisá seu, tocat de tisis qui desitjava consultar a un metje de Barcelona: y al veure'ls junts era ben difícil endavinar qui dels dos tenía mes necessitat dels serveis del senyor doctor. *Fou en aquella ocasió que* trobantnos al taller fotogràfic del amich Mariezcurrena, vaig donarli entenent de retratar-se.
(Josep Roca i Roca, *Memoria biogràfica de Joaquim Maria Bartrina y d'Aixemís*, 1916, CTILC)
- b. Sovint emprem el tacte, el gust i l'olfacte, i aquests sentits fins i tot tenen un paper clau en la consideració global del fenomen comunicatiu, encara que avui gairebé són per a nosaltres uns perfectes desconeguts. *És per això que* voldria aturar-me un xic, ara, en l'espai de les olors, és a dir, en el mode operatori olfatiu.
(Sebastià Serrano, *Signes, llengua i cultura*, 1980, CTILC)
- c. Contemplant aquell museu d'anatomia, els meus coneixements geogràfics s'enriquien considerablement. *És allí que* vaig aprendre el sentit del curs dels rius, la descripció dels golfs i l'exacta conformació de les grans erupcions terràquies.
(Pere Calders, *Cròniques de la veritat oculta*, 1955, CTILC)

Properes a les construccions de (18) trobem les pseudoclivellades de (19), en què l'element anafòric precedeix el verb *ésser*.

- (19) a. Els nous reis d'Egipte, que devien molt a l'apuig grec, pagaren el deute ajudant cada enemic del Gran Rei i cada rebel contra la seva autoritat. *Ells foren que* donaren asil a l'almirall i a l'estol de Cirus després de Cunaxa, i enviaren blat a Agesilau quan envaí l'Àsia Menor
(Carles Riba, *L'antic orient*, 1920, CTILC)
- b. Com va poder l'alçà, i després de molts esforços aconseguí aposentar-lo en el banquet de popa. *Llavors fou que* en Boi Delit s'adonà que la barca feia aigua i comprengué que ja no era possible la salvació.
(Josep Maria Folch i Torres, *Les aventures d'en Boi Delit o el braçalet de Marciana*, 1927, CTILC)
- c. Visc en el cim més alt de l'encontrada, fent penitència pels meus grans pecats. *I allí fou que* el pecador vingué.
(Josep Maria Folch i Torres, *El més petit de tots*, 1922, CTILC)

- d. L'idioma és ferment de pobles. *Per això és que*, si el perdem, ni amb diners ni amb treballs, ni amb suades ni amb canons, podrem mai recuperar-lo
(Ricard Aragó i Turón, *El llibre de les dones*, 1917, CTILC)

Avui dia aquestes oracions poden resultar més o menys naturals segons els casos. Per exemple, és forçat si *que* apareix en lloc d'un pronom relatiu (19a). És més natural, en canvi, si apareix en lloc d'un adverbi relatiu, com *quan* (19b) o *on* (19c). I és l'opció més natural si apareix en lloc d'un sintagma com *per què*, *pel que* o col·loquialment *per lo que* (19d).

b) Hi ha encara una altra construcció que aparentment és una clivellada però que, en realitat, té un significat presentacional. Es tracta de la resposta de (20a). Aquesta construcció està emparentada amb l'anomenada pseudorelativa o relativa predicativa de (20b), en què *que vol entrar* predica del SN *el teu gos*.

- (20) a. —Què és aquesta fressa? —És el teu gos que vol entrar.
b. —Què és aquesta fressa? —Hi ha el teu gos que vol entrar.

El SN *el teu gos* a (20) no rep interpretació de focus contrastiu —o correctiu. Noteu que l'entonació d'aquestes oracions no és la que correspondria a *És el teu gos que vol entrar i no el meu*, en què *el teu gos* sí que rep focus contrastiu. A més, com en el cas de les relatives predicatives amb *haver-hi* o amb determinats verbs de percepció,⁹ les relatives en oracions presentacionals formades amb el verb *ésser* només poden predicar d'un SN que s'interpreti relacionat amb l'argument extern del verb subordinat i no pas amb un complement, encara que sigui un SN. El SN clivellat de (21), relacionat amb complement directe del verb subordinat, només pot rebre interpretació contrastiva.

- (21) a. És la meva mala sort que lamento.
b. Va ser l'escala de dalt que vaig escombrar.

L'estructura de les oracions amb significat presentacional és diferent de la de les clivellades amb focus contrastiu (vg. §3.1). Segons Belletti (2015), el SN *el teu gos* de (20a) es desplaça a la posició característica dels subjectes postverbals que en llengües com el català reben interpretació nova o remàtica. Aquesta posició és la d'especificador de la categoria funcional

9 Com en *Veig el teu gos que vol entrar*, que té un sentit pròxim a *Veig que el teu gos vol entrar*.

verbal (Sv) que domina el SV.¹⁰ L'estructura molt esquemàtica de (22), corresponent a (20a) —*És el teu gos que vol entrar*—, mostra que el SN s'ha desplaçat a l'especificador de Sv de la principal mentre el verb *ésser* es desplaça a la categoria temps (T):

(22) [[_T és] [_{Sv} el teu gos [SV és [el teu gos que vol entrar]]]

c) Més intrigants encara resulten les interrogatives parcials anomenades clivellades o reforçades. Tot i la seva estructura complexa, aquestes construccions no aporten focus contrastiu o correctiu. En les preguntes de (23), com en les paral·leles a les de (24), el focus d'atenció és un operador interrogatiu que apareix a la perifèria oracional.

- (23) a. Qui és que vol més xocolata?
 b. On és que haurem d'anar?

- (24) a. Qui vol xocolata?
 b. On haurem d'anar?

A (23) el focus de la pregunta queda separat del predicat amb què es relaciona pel verb copulatiu *ésser* seguit de *que*. Aquestes construccions són molt freqüents en alguns parlars del català, com ara en els parlars balears. En altres, en canvi, no ho són tant i queden restringides a alguns elements interrogatius (IEC 2016: § 34.2.3.3) i a contextos negatius (*Qui és que no ho sabia?*).

4. LES CLIVEL·LADES EN EL CATALÀ ANTIC

Centrem-nos ara en el clivellament en català medieval. Els estudis que han abordat aquestes construccions des d'una perspectiva històrica generalment

¹⁰ En el programa minimista s'ha postulat que l'estructura oracional conté categories funcionals (no lèxiques) com T (temps), que expressa les propietats temporals i aspectuals de l'oració, i C (complementador), que es desplega en nodes que expressen força, focus, tema (o tòpic) i finitud. A aquestes categories funcionals s'hi afegeix la de *v* (verb petit) com a categoria que domina el verb i els seus arguments, és a dir, el SV. És, per tant, una categoria funcional més baixa en l'estructura que les anteriors i s'ha relacionat amb l'expressió de la causativitat o de la veu passiva. A més, d'acord amb Belletti (2004), aquesta categoria pot disposar de posicions que expressen propietats relacionades amb el discurs, com ara les de tòpic, rema o focus informatiu.

adopten una caracterització poc restrictiva i consideren que són clivellades tant les construccions que s'utilitzen per a introduir un focus contrastiu, que recau sobre el constituent clivellat, com les copulatives identificatives que contenen un focus informatiu. Aquesta perspectiva no exclou, però, que es puguin diferenciar les construccions clivellades més prototípiques de les menys prototípiques. De fet, el que es pot observar històricament és l'aparició progressiva de propietats que allunyen aquestes construccions de les que copulatives identificatives que contenen un sintagma nominal anteposat a la còpula i una relativa amb focus informatiu.

Notem, en aquest sentit, que a diferència de les copulatives, les construccions més típicament clivellades són les que tenen còpula inicial, un constituent clivellat que no necessàriament ha de ser un sintagma nominal i que s'identifica amb el focus contrastiu i una subordinada encapçalada per la conjunció *que*. Aquestes propietats definitòries de les clivellades més prototípiques no es documenten al mateix temps i es van consolidant al llarg de la història del català. El que es documenta, en general, en els textos medievals són les construccions més típicament copulatives, però ja s'hi pot constatar algun dels canvis que conduiran a l'assoliment de les propietats característiques de les clivellades més prototípiques. Tot seguit presentarem les característiques de les construccions medievals. També aportarem, quan convingui, exemples de textos de l'edat moderna.

a) En el català antic, com ja ocorria prèviament en llatí (Löfstedt 1966; Gorla 2013) i es constata en altres llengües romàniques medievals (Pérez Saldanya 2021), hi ha dos tipus de construccions força recurrents que podrien semblar pseudoclivellades tot i que no ho són en sentit estricte. En un cas, el constituent enllaçat amb la relativa mitjançant el verb *ésser* és un interrogatiu, i en l'altre un sintagma amb un element anafòric. Exemplifiquem els dos casos amb un fragment del *Tirant*:

- (25) Digau-me, senyora, per vostra noblesa, ¿*qui és aquell qui* mereix ésser digne de portar corona de emperador sinó Tirant? *Qui és aquell qui* és mereixedor de ésser vostre marit sinó Tirant? E vós, senyora, teniu lo be en les vostres mans e no-l voleu pendre. [...] *Aquest és lo que* vostra altesa ha mester, que us sàpia guardar de mal a vós e tot lo imperi, e-l sàpia defendre e augmentar axí com fa. *Aquest és aquell qui* us farà cercar tots los racons de la cambra, adés tota nua, adés en camisa.

(Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, 1490, CICA)

Aquí les interrogatives de (25) són copulatives identificatives i s'empren com a preguntes retòriques, això és, preguntes pragmàticament marcades que contenen una asseveració encoberta. Les construccions copulatives declaratives amb un element anafòric, per la seva banda, s'utilitzen com a mecanisme de cohesió textual, ja que reprenen un element aparegut en el discurs precedent, en aquest cas el cavaller Tirant, per donar-li continuïtat com a tema discursiu i per afegir la informació nova que s'expressa mitjançant la subordinada relativa. El constituent inicial s'identifica, per tant, amb el tema i la relativa amb el focus informatiu.

b) Són molt pocs els exemples medievals en què es pugui considerar que el focus recau sobre l'element avantposat i els que hem trobat no tenen sempre una lectura clara. Notem que es tracta d'exemples en què aquest constituent estableix un contrast amb altres elements implícits o explícits en el discurs previ (26a-b), o en què el constituent destacat s'acompanya de l'adverbi focal d'exclusió *sol* (26c).

- (26) a. e fé tot so que·t vules, segons la tua maleza, e veuràs-me mils poderós,
per la vertut de Déu, dementre tu·m turmentaràs, que *tu no és, qui·m*
turmentes

(*Vides de sants rosselloneses*, f. XIII, CICA)

- b. Molt poch se'n cura / de tal erència / la decendència, / cert, masculina; *la*
femenina / és qui s'atura / la diablura / qu'ella·ls lleguà.

(Jaume Roig, *Spill*, 1460, CICA)

- c. e dix: «Tot hom viu ab tu; *yo sol són qui* no pusc viure devant tu.»

(Sant Gregori, *Diàlegs*, 1340, CICA)

c) Les propietats esmentades no són, però, les úniques que aquestes construccions comparteixen inicialment amb les copulatives típiques. Com ocorre en qualsevol altra copulativa, en els textos més antics el constituent del qual es predica és necessàriament un sintagma nominal que funciona com a subjecte gramatical del verb *ésser*. És el que trobem en els exemples medievals analitzats fins ara i en els següents:

- (27) a. E *aquest rey fo qui* renuncià al *ius* patronat de son regne.

(Pere Tomic, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e Principat de Catalunya*, 1438, CICA)

- b. Certes, jo dic veritat, e *vós sòts aquella qui* m'havets feta despuncellar ma filla e m'havets feta venir a gran vergonya e deshonor

(*El cavaller i l'alcovota: un procés medieval*, 1410, CICA)

- c. Los ja perduts *vós sou la qui*-ls empara
(*Trobes en labors de la Verge Maria*, 1474, CICA)

d) Com mostren els exemples anteriors, la relativa inicialment només es construeix amb pronoms relatius i pot ser lliure (27a) o semilliuere (27b-c). En aquest darrer cas, el relatiu apareix precedit inicialment pel demostratiu de llunyania usat sense valor dític (27b) i més tardanament, sobretot a partir del segle xv, també per l'article definit (27c). Si el relatiu és neutre, la relativa és semilliuere i es construeix inicialment amb el demostratiu *ço* (28a) i a partir sobretot de la segona meitat del xv, amb l'article *lo* (28b).

- (28) a. Et *açò és ço que* volem que fassats per nós.
(Ramon Muntaner, *Crònica*, 1352, CICA)
- b. —*Açò és lo que* yo tant desijava.
(Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, 1490, CICA)

Inicialment queden exclosos de les relatives els adverbis *on*, *quan* i *com*, però no els sintagmes preposicionals amb un pronom relatiu. En aquest cas, la relativa també és inicialment semilliuere com mostren els exemples de (29) avall. En general va precedida del demostratiu de llunyania (29a), encara que a partir de la segona meitat del xv, en el moment en què l'article es fa més habitual en les relatives semilliueres, també es documenta algun cas amb article (29b) (Martínez & Pérez Saldanya en premsa):

- (29) a. Segons doctrina de tots los doctors, sapiau que *Jesuchrist és aquell per lo qual* havem aquesta gràcia de Déu.
(Sant Vicent Ferrer, *Sermons* IV, c. 1445, CICA)
- b. y *açò-s prova* per la barca que s'esculpia ab ell, perquè *sols Noé és lo a qui* s'atribuïx la barca y fusta, y no a sos fills.
(Pere Antoni Beuter, *Primera part de la Història de València*, 1538, CICA)

Els exemples en què la relativa no va precedida de cap determinant són poc freqüents i només els hem documentat en textos de l'edat moderna:

- (30) Esta és la Bàrbara bella que tot lo món tant aclama? *Aquesta és a qui* la fama li diu divina donzella?
(*Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara*, 1703, CIGCMod)

L'aparició d'aquest tipus de construccions és segurament la que acabarà provocant que l'element anteposat deixi de ser necessàriament un sintagma nominal i pugui ser un sintagma preposicional o un adverbi, d'acord amb

la funció desenvolupada pel relatiu. En textos de l'edat moderna ja es documenten construccions amb elements no nominals com mostren els exemples següents:

- (31) a. *y a este temps és quant se aixua la partida de la Costera per a llaurar-se y sembrar-se*
 (Albalat i son siti, XVIIIa, CIGCMod)
- b. Estos, de ordinari, se acostumen donar en Predicadors, perquè *allí és a hon* sol arribar la reliquia quant se fa de nit.
 (Juan Baptista de Valda, *Llibre de les assistències i funcions*, 1662, CIVAL)

e) Pel que fa a l'anteposició de la còpula pròpia de les clivellades, només l'hem documentada en contextos que afavoreixen l'anteposició del verb al subjecte. Es tracta, concretament d'oracions negatives, com la de (32a), i de construccions afirmatives amb reforç focalitzador, com el predicat *ver és* de (32b).¹¹

- (32) a. No *só yo aquell qui* hé perdut lo comprat d'Albí ni lo ducat de Macedònia, que no és vostre.
 (Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, 1490, CICA)
- b. *Ver és* que *só yo aquell qui* per haver solàs les nits llibertes, en fer vos servyes [sic], aquelles arribí cerca de vostre palau, y les dos voltes feu armes.
 (*Història de les amors de Paris e Viana*, c 1499, CICA)

No és fins l'època contemporània que les clivellades amb còpula inicial apareixen en contextos sintàctics que no afavoreixen l'aparició postverbal del subjecte i assoleixen un cert grau de fixació i de freqüència.

f) Pel que fa a la conjunció *que*, hi ha de manera continuada exemples medievals que podrien interpretar-se com el precedent de l'ús de *que* de les clivellades. Es tracta d'interrogatives parcials reforçades (vg. § 5.3):

- (33) a. E lo pretor dix a Sent Fabià: —*Qui és que* no sàpia que Crist vos aya enseiyada la art de fer encantamens!—.
 (*Vides de sants rosselloneses*, f. XIII, CICA)

¹¹ A vegades la construcció negativa també va reforçada per un element focalitzador:

(i) Lo diable respòs: —*Verament no és* aquest aquell a qui jo diguí los peccats, car aquest jamés no peccà ni féu mal (*Exemples*: 148)

L'anteposició de la còpula també es habitual en oracions interrogatives totals amb la relativa en posició final, com les de

(ii) —*És aquest lo qui* féu testimoni contra sa mare e la féu morir en presó? (Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, CICA)

- b. *Qui és que* no s'espavent cant vén a la fin, con no sàpia quina sentència resebrà de sos fetz, qui seran subtilment jurjatz?
(Sant Gregori, *Diàlegs*, 1340, CICA)
- c. On, con nostro senyor Jesuchrist ach tant a fer e a sostenir per so que donàs pus perfetament a home salvació, *qui és que* per vertut que age pusque abastar a salvació?
(Ramon Llull, *Doctrina pueril*, xiv, CICA)
- d. *Qui és que* no hage oÿt com en Lacedemònia les mullers d'alguns presos e condemnats a mort, per tal que poguessen estorcre lurs marits, entrassen de nits en la presó per escusa de pendre lur comiat.
(Bernat Metge, *Lo somni*, f. xiv, CICA)
- e. —Ara nos covendrà a totes ésser catives ligades ab forts cadenes. ¿*Qui serà que de nosaltres* vulla haver mercé?
(Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, 1490, CICA)

Aquestes oracions no tenen l'estructura de les interrogatives copulatives identificatives amb un interrogatiu parcial, tot i que puguin coincidir amb les identificatives de (34) en el fet que són preguntes retòriques que no busquen identificar un element concret del discurs.

- (34) a. Mas *qui serà qui* pusca, ab uls exuts, la mort de Senta Paula recomtar?
(*Vides de sants rosselloneses*, f. XIII, CICA)
- b. —Senyor vezcomte —dix Tirant—, dexem star axò. Car, ¿*qui és aquell qui* tan altament haja encativat son cor que·l pugua desligar de la presó en què stà?
(Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, 1490, CICA)
- c. —Senyor, *qui és lo qui* m'incrimina de cars de tració? Yo só açí per defendre mon dret, ma honor e fama.
(Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, 1490, CICA)

Notem que no és estrany que en una mateixa obra apareguin construccions amb relatiu i construccions amb *que* (*Vides, Tirant*). Ara bé, aquest *que* no pot ser analitzat com a relatiu perquè el relatiu *que* no s'emprava en català en les relatives lliures.

A més de les combinacions del tipus *qui és que*, el subordinant *que* també es combina amb interrogatius o exclamatius no nominals des del final de l'edat mitjana, moment en què aquests interrogatius i exclamatius comencen a documentar-se en les interrogatives parcials reforçades, com mostren els exemples de (35). Notem, que en aquests casos, el subordinant *que* s'empra en lloc dels relatius adverbials, com *quan* (35a,b) i *com* (35c),

i en lloc de relatiu precedits de preposició en funció d'adjunt oracional (35d).

- (35) a. ¡O, *quant serà que* regaré les galtes / d'aygua de plor ab les làgremes dolces!
(Ausiàs March, *Poesies*, 1^a m. xvi, CICA)
- b. O senyor Déu! E *quant serà que-t* mostres?
(Ausiàs March, *Poesies*, 1^a m. xvi, CICA)
- c. Passar puch, donchs, sens honestat offendre, / mostrant virtut, com res no cast no vull; / si bé l desig no casta penss'acull / no-m trop en punt que res pens de vós pendre; / sos moviments negú pot esquivar / —servents no són de nostre franch juhý—; / donchs, *com serà que* jo fuja de mi?
(Ausiàs March, *Poesies*, 1^a m. xvi, CICA)
- d. *Per què és que*-ls mals hòmens viuhen y envellixen y trumphen en bens y riqueses?
(Jeroni Conques, *Llibre de Job*, xvi, CICA)

Si la interpretació que hem fet dels exemples anteriors és correcta, quedaria per explicar encara per què el subordinant *que* apareix primer en aquest tipus d'oracions interrogatives i com passa després a les clivellades. La primera pregunta es pot relacionar amb el tipus de construcció que s'obté si s'empra el relatiu. En aquest cas, pot tenir-hi a veure el fet que el relatiu resultaria redundant i cacofònic, ja que tindria la mateixa forma que l'interrogatiu i tots dos apareixerien separats únicament per la còpula: *qui és qui, quan és quan, per què és per què*. La segona pregunta s'ha de relacionar segurament amb canvis de caràcter analògic. Una vegada introduït el *que* en les interrogatives parcials, es generalitzaria més endavant, ja en el català modern, a les oracions declaratives amb element contrastiu. En aquest cas, el primer element oracional és la còpula, ja que no hi ha cap interrogatiu que l'hagi de precedir. L'element que es trasllada és constituent de la subordinada encapçalada per *que*.

5. CONCLUSIONS

En aquest treball hem fet un repàs de les clivellades del català i dels diferents tipus de construccions que els són properes, a la vegada que hem fet una primera aproximació a l'aparició de les construccions relacionades amb el clivellament en català medieval. La consulta dels corpus ens ha mostrat que les clivellades prototípiques són relativament recents. No hi ha

construccions clivellades pròpiament dites en el català antic. El que trobem són construccions copulatives identificatives, que presenten inicialment les propietats esperables en una copulativa. Sols de manera progressiva s'introduiran innovacions que van acostant progressivament aquestes construccions a les clivellades més prototípiques; això és, a les que tenen la còpula inicial i s'utilitzen com a estratègia per a introduir focus contrastiu. Aquestes poden dur com a constituent clivellat un sintagma nominal amb funció de subjecte gramatical, però també altres sintagmes (preposicionals, adverbial, determinades subordinades) amb funció de complement o adjunt, i presenten com a darrer constituent una subordinada amb el complementador *que*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Belletti, Adriana. 2004. Aspects of the Low IP Area. Dins Luigi Rizzi (ed.). *The Structure of CP and IP. The Cartography of Syntactic Structures*, vol. 2. Oxford / New York: Oxford University Press, 16-51.
- Belletti, Adriana. 2012. Revisiting the CP of *Clefts*. Dins Günther Grewendorf i Thomas Ede Zimmermann (eds.). *Discourse and Grammar: From Sentence Types to Lexical Categories*. Berlin / Boston: De Gruyter Mouton, 91-114.
- Belletti, Adriana. 2015. The Focus Map of Clefts: Extraposition and Predication. Dins Ur Shlonsky (ed.), *Beyond Functional Sequence: The Cartography of Syntactic Structures*. Oxford: Oxford University Press, 42-59.
- Bonet, Sebastià i Joan Solà. 1986. *Sintaxi generativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Cuenca, Maria Josep. 1991. *L'oració composta (II): la subordinació*. València: Universitat de València.
- Dufter, Andreas. 2009. Clefting and Discourse organization: Comparing Germanic and Romance. Dins Andreas Dufter i Daniel Jacob (eds.), *Focus Clefting and Background in Romance languages*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 83-121.

- Goria, Eugenio. 2013. Towards a taxonomy of Latin cleft sentences. *Journal of Latin Linguistics* 12:2, 147-172.
- Institut d'Estudis Catalans (IEC). 2016. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Löfstedt, Bengt. 1966. Die Konstruktion *c'est lui qui l'a fait* im Lateinischen. *Indogermanische Forschungen* 71, 253-277.
- Martínez, Caterina i Manuel Pérez Saldanya. En premsa. Els relatius i les oracions de relatiu. Manuel Pérez Saldanya, Josep Martines, Gemma Rigau i Jordi Antolí (eds.) *Gramàtica del català antic*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Moro, Andrea. 1997. *The raising of predicates*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pérez Saldanya, Manuel. 2021. De las copulativas identificativas a las construcciones hendidas. *Verba. Anuario Galego de Filoloxía* 48, 1-25.
- Prince, Ellen F. 1978. A comparison of wh-cleft and it-cleft in discourse. *Language* 54, 883-906.
- Rizzi, Luigi. 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. Dins Liliane Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*. Dordrecht: Kluwer.
- Sánchez Candela, Noèlia. 2013. «És quan dormo que hi veig». Aproximació a les construccions de clivellament en català. *Llengua i literatura* 23, 157-192.
- Solà, Joan. 2002. Les subordinades de relatiu. Dins Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, vol 3. Barcelona: Empúries, 2455-2565.
- Vallduví, Enric. 2002. L'oració com a unitat informativa. Dins Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, vol 3. Barcelona: Empúries, 1221-1279.

Corpus

- [CICA] Joan Torruella (dir.), junt amb Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines. *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://cica.cat/>
- [CIGCMod] Josep Martines i Vicent Martines (eds.). *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern* (en procés). ISIOC-IVITRA, Universitat d'Alacant.
- [CIVAL] Acadèmia Valenciana de la Llengua. *Corpus Informatitzat del Valencià*. <http://cival.avl.gva.es/>
- [CTILC] Institut d'Estudis Catalans. *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. <http://ctilc.iec.cat/>

ON THE ROLE OF TEXT-TYPE RELATED CONSTRUCTIONS IN THE EMERGENCE OF MEDIEVAL SPANISH IMPERSONAL ACTIVE *SE*

ANNE C. WOLFSGRUBER

Humboldt-Universität zu Berlin
anne.wolfsgruher@hu-berlin.de

Freie Universität Berlin
anne.wolfsgruher@fu-berlin.de

Keywords

impersonal constructions, *se*, reanalysis, text-types, Medieval Spanish.

Palabras claves

construcciones impersonales, *se*, reanálisis, género textual, español medieval.

Abstract

This article explores the reanalysis of passive *se* to impersonal active *se* in medieval stages of Spanish by analyzing three medieval legal texts. The data show that generic passive *se*-sentences are almost exclusively found in subordinate environments in which *se* is normally forced into a pre-verbal position. Within these context-types, there are two that stand out: relative *que* constructions (lexical DP + *que* + *se* + verb) and sequences introduced by *commo* or *segun(d)t* (*que*) + *se* + verb without any lexical DP material to serve as a theme subject. The article argues that the high occurrence of the pre-verbal clitic alignment and the loosened connection to (in *que* relatives) or dropping of lexical DPs (in *commo* or *segun(d)t* (*que*) structures) in medieval legal texts prove to have important implications for overall developments in the reanalysis and spread of impersonal active *se*.

Resumen

Este artículo explora el reanálisis del *se* pasivo > *se* impersonal activo mediante el análisis de tres fueros medievales. Los datos muestran que la pasiva refleja de sentido genérico *se* encuentra casi exclusivamente en contextos subordinados en los que *se* debe estar en posición preverbal. Dentro de estos contextos, destacan dos: las frases relativas (SN + *que* + *se* + verbo) y las secuencias introducidas por *commo* o *segun(d)t* (*que*) + *se* + verbo sin ningún material léxico que sirva de sujeto temático y que, por tanto, ya sugiere una interpretación impersonal activa. El artículo argumenta que la alta ocurrencia de la posición preverbal de *se* y la conexión menos clara con el material léxico (en dichas construcciones con *que* relativo, *commo* y *segun(d)t* (*que*)) en los textos legales medievales tienen importantes implicaciones para el reanálisis y la difusión del *se* impersonal activo.

*To Montserrat Batllori – for showing us that wisdom is made of a vast amount of
knowledge combined with a very kind and loving heart.
Moltes gràcies, Montse!*

1. INTRODUCTION. IMPERSONAL CONSTRUCTIONS IN MODERN AND MEDIEVAL STAGES OF SPANISH¹

Modern Spanish has a range of constructions that can be summarized under a broad definition of impersonality, i.e. constructions that are considered impersonal because of their structural characteristics or those that are primarily considered impersonal on the semantic level. The broad scope of the term *impersonality* reflects that often more than one linguistic domain is involved ((morpho-)syntax, semantics, information structure, etc.) and under this view, the notion of impersonality can also refer to constructions involving subjects that do not show the prototypical characteristics of subjecthood (animate, agent, topic, definite, referential) (cf. Batllori 1998, Malchukov/Siewierska 2011, Cennamo 2016, Cabredo Hofherr 2017, Waltereit 2017, Wolfsgruber to appear).

Within this very broad notion of impersonality, modern Spanish features the following impersonal constructions: generic 2SG, antecedentless 3PL, the impersonal pronoun *uno*, the periphrastic passive, quasi-argumental (with meteorological verbs like *llover* ‘to rain’) and non-argumental expletive null-subjects (with verbs like *parecer* ‘to seem’), existential constructions, psych verbs and a group of constructions that is formed by the 3SG/PL reflexive clitic *se* + verb, i.e. anticausative constructions, passive constructions and impersonal active constructions involving *se* (cf. Ricós 1995, Sánchez López 2002, Bogard 2006, Kaiser, Oliviéri and Palasis

---

¹ I thank Peter Herbeck, Richard Waltereit and Lorenzo Filipponio for their helpful comments and insights.

2013, Wolfsgruber 2017, 2019, 2021, Bentley/Ciconte 2016, Fábregas 2021, among many others).²

Medieval stages of Spanish have a similar but not identical repertoire. According to Batllori (1998: 387), antecedentless 3PL is used as an impersonalizing strategy from the beginnings of the Spanish language, as is plain 3SG in the form of *dice/habla* ‘(one) says’. Concerning the use of generic 2SG, only one case seems to be documented up to the 16th century (Keniston 1937: 495-496 *apud ibid.*). Quasi-argumental (with meteorological verbs like *llover*) and non-argumental expletive null-subjects (with verbs like *parecer*) are found, but with meteorological verbs, structures like *fazer nieve/fazer agua* lit. ‘to make snow/water’, as in (1), are used in some cases alongside *nevar* ‘to snow’ and *llover* ‘to rain’ (cf. Batllori 1998: 386). There are also impersonal uses of *ser/estar* ‘to be’ as shown in (2). Existential constructions with a form of *haber* ‘to have’ and a locative pro-form, mostly *y* but also *alli* ‘there’, are widely encountered, — an example is in (3). Like many other medieval Romance varieties (e.g. medieval Italian, medieval French, etc.), medieval Spanish makes use of the indefinite pronoun *om(n)e* < Lat. HOMO in (4). The periphrastic passive in (5) is very commonly used as an impersonalizing construction. According to Batllori (1998: 391), it is the most widely used construction (of the ones presented here) in *Calila e Dimna*.

- (1) Fazie   nieve   e   granizava
 make.IMPF.3SG snow and hail.IMPF.3SG
 ‘lit. It made snow and hailed.’

[*Libro de Buen Amor*, 964a *apud* Batllori 1998: 386,
 glosses and translations added throughout]

- (2) Aun   era   de dia,   non era   puesto el   sol
 still   be.IMPF.3SG of day, NEG be.IMPF.3SG settled the sun
 ‘It was still day, the sun had not set.’

[*Cid*, v. 416 *apud* Batllori 1998: 387]

2 In a broad definition of impersonality, some also count psych verb constructions in, because their subject does not show prototypical characteristics (inanimate, theme, new information) while the animate dative experiencer passes some syntactic tests for subjecthood (cf. Masullo 1993, González 1988, Fernández Soriano 1999, Gutiérrez-Bravo 2006 among others). For an account on the diachronic developments concerning the argument and event structure of psych verbs in Spanish, see Batllori, Gibert-Sotelo and Pujol (2019).

- (3) Entre los otros buhos, avia y uno que
 among the other owls have.IMPF.3SG there one COMP
 era muy bieio
 be.IMPF.3SG very old
 ‘Among the other owls, there was one that was very old.’
 [Lucanor, p. 124 *apud ibid.*]
- (4) esta poca de dulçor que ome ha en este mundo
 this little of sweetness COMP man.INDEF have.PRS.3SG in this world
 ‘The little sweetness one has in this world’
 [Calila, p. 121 *apud ibid.* 391]
- (5) una fuente que es llamada la fuente de la luna
 a spring COMP be.PRS.3SG call.PTCP the spring of the moon
 ‘A spring that is called *the spring of the moon*’
 [Calila, p. 231 *apud ibid.* 391]

While the majority of constructions seems to be widely attested throughout the centuries (in some cases with slight modifications), medieval Spanish *om(n)e* vanishes in the course of the 17th century and is replaced by *uno*, which surfaces more substantially in the course of the 16th century. *Uno* is the most frequently used overt impersonal pronoun in modern day Spanish (cf. Brown 1931, Lapesa 1950, Batllori 1998, Company Company and Pozas Loyo 2009).

Medieval Spanish also knows the combination of *se* + verb to mark anticausatives, passives and impersonal active constructions. Reflexively marked anticausative constructions (with an inanimate subject shown in (6)) and passive *se* in (7) are well attested throughout the medieval period and across text-types. Conversely, impersonal active *se* (8) — though to a certain extent already present on the semantic level over a longer period of time — shows only more detectable formal signs of existence from the second half of the 13th century onwards (cf. Brown 1931, Lapesa 1950, Monge 1955, Ricós 1997, Batllori 1998, Bogard 2006, Wolfsgruber 2017, among others).

- (6) affinase la piedra por si & endurece
 sharpen.PRS.3SG.REFL the stone by herself and harden.PRS.3SG
 ‘the stone sharpens by itself and hardens’
 [Lapidario, par. 1]

- (7) en estas tierras ajenas verán las moradas cómo
 in these lands distant see.FUT.3PL the homes how
 se fazen
 REFL make.PRS.3PL
 ‘in these distant lands they will see how homes are made’
 [Cid, 90]
- (8) si se cree los magicos, expellen las
 if REFL believe.PRS.3SG the.PL magician.PL dismiss.PRS.3PL the
 tempestades
 storms
 ‘And if one believes the magicians, they [the stones] dismiss storms’
 [Lapidario, p.4]

The present paper aims at shedding more light on two specific incipient context-types which are believed to constitute a basis for the reanalysis and spread of passive *se* > impersonal active *se* in legal texts. It will be argued that these are subordinate contexts and formulaic expressions that force *se* into a pre-verbal position and that thus exhibit a surface structure which facilitates the reanalysis of passive *se* to impersonal active *se*. While instances of passive and impersonal active *se* can be found in different text-types (legal texts, narrative verse/prose and scientific prose texts), these initial contexts are particularly frequent in the analyzed legal texts.

The study of grammatical developments in specific text-types or textual traditions is particularly relevant for rendering a nuanced picture of language change as well as the different stages involved in an on-going change and the spread of innovations. Spanish legal texts, for example, are often situated in a more Latin-dominant tradition, whereas for other *genres* (and other varieties), more vernacular models may apply. These traditions may also affect how particular constructions are used and what they are used for. Studies that keep an eye on possible text-type sensitive changes and put them in perspective with the constructions’ behavior in other textual traditions are therefore crucial to our understanding of incipient stages of change and its spread (cf. Kabatek 2004, López Izquierdo and Castillo Lluich 2015 among many others). The present paper focuses on the basis for and incipient stages of impersonal active *se* in legal texts. In order to contextualize genre-specific findings, a comparison to scientific prose texts will be made where necessary.

Section 2 will discuss the general characteristics of the development of passive *se* to impersonal active *se*. Section 3 will then scrutinize the use of *se* in the three legal texts; it will be shown that subordinate contexts and formulaic expressions are by far the most common contexts for generic passives and (ambiguous) impersonal active *se*-constructions. Section 4 then correlates these findings with the overall grammaticalization path for *se*, namely *reflexive* > *middle* > *anticausative* > *passive* (> *impersonal*) (Sansò 2011 and sources cited therein; see also Geniušienė 1987, Cennamo 1993, Michaelis 1998, Heine/Kuteva 2002:252-253, Haspelmath 2003:22) and the more fine-grained path discussed in Wolfsgruber (2017, 2019, 2021). Section 5 summarizes the main findings of this paper.

2. HOW IMPERSONAL ACTIVE SE-CONSTRUCTIONS COME ABOUT IN MEDIEVAL SPANISH

As shown in examples (6)-(8), reflexively marked anticausative constructions, passive and impersonal active constructions involving *se* are attested in medieval Spanish. While anticausative and passive *se*-constructions are widely used and well established in all sorts of texts, impersonal active *se*-constructions are in a nascent state. On the semantic level, they can be grasped from the earliest texts (because the impersonal nature of the passive opens up this interpretation already to a certain extent), but they only show more manifest signs of development on the formal level which converge more significantly in the course of the second half of the 13th century and thereafter. Other medieval varieties behave similarly (for Old Italian, see Giacalone Ramat and Sansò 2011), for a comparative view on medieval Spanish, French, Catalan and Occitan, see Wolfsgruber 2017 in which it is shown that medieval French exhibits different developments).

The passive *se*-constructions are also among the impersonal constructions because the subject of these constructions is normally an inanimate theme subject (DP) and the agent of the action described by the *se* + verb complex is only optionally expressed by a prepositional phrase introduced by *por* 'by' (note that medieval stages show more use of *por* than modern Spanish). The passive *se* sentence in (7) is a somewhat not

prototypical example in that the theme subject *las moradas* ‘the homes’ is in a pre-verbal and fronted position whereas normally a post-verbal position is more prone to yielding a passive interpretation. The main part of the sentence is then introduced by *cómo* ‘how’ and in this part, there is no overt reprise of the *las moradas* theme subject. It is crucial that since the lexical DP is the theme subject of the passive sentence, that the verb agree with the lexical DP, i.e. *las moradas* [...] *se hacen*. If this is not the case, as is shown in (8) above, an impersonal active construction can be assumed. Since the theme DP does not longer agree with the verb, we have to assume that it is no longer the subject of a passive *se* sentence but has been reanalyzed as the object of an impersonal active *se* sentence.

In the literature on the reanalysis of passive *se* towards a marker of impersonal active constructions, the role of post-verbal subjects is emphasized (cf. Giacalone Ramat and Sansò 2011), a structure as shown in (9), taken from the same passage of *Cid* as (7):

- (9) verán   por los ojos cómo se gana   el pan
 see.FUT.3PL by the eyes how REFL earn.PRS.3SG the bread
 ‘They will see by the eyes how bread is earned.’

[*Cid*, 90]

The reason for this is that the post-verbal theme subject of a passive *se* sentence (*se*_{passive} V S) and the object of a normal transitive (S V O) sentence share the same position on the surface level (see Giacalone Ramat and Sansò 2011: 198-199 for a detailed discussion based on Old Italian). It has been put forward that in the course of the reanalysis, the post-verbal DP of passive *se*-sentences — because of its surface position that is seemingly identical to that of objects in transitive sentences — is reanalyzed as the object of a transitive-like structure, i.e. *se*_{impersonal} verb object_(former subject).³ In this scenario, it may be assumed that at least in intermediate stages, *se* might actually be interpreted as an impersonal subject clitic which then evolves to a mere morphological exponent of an arbitrary null-subject (*pro*_{arb}). For a more detailed discussion of this matter, see e.g. Otero (1986), Martins (2005) and Wolfsgruber (2017, 2021).

3 *Reanalysis* is a covert process in which a surface structure may be interpreted differently on the deep, structural level. At the beginning, the surface structure does not give away that a reinterpretation of the structural dependencies has taken place (cf. Langacker 1977: 58, for a recent discussion, see Detges et al. 2021).

Example (10) shows the intermediate stages of this reanalysis and its subsequent extension to all verb classes (also unaccusative and unergative verbs at the end) as laid out by Bassols de Climent s.a. and discussed in Monge (1955: 76, for a more recent discussion along those lines, see again Giacalone Ramat and Sansò 2011). Section 4 will integrate this view with the overall grammaticalization path for *se* and a more fine-grained view of the medieval data situation.

- (10) «se dicen estas cosas» (estas cosas son dichas)>
 REFL say.3PL these things these things be.3PL say.PTCP
 «se dice esto» [es dicho esto (sujeto)]>
 REFL say.3SG this be.3SG say.PTCP this subject
 «se dice esto» [es dicho esto (complemento)]>
 REFL say.3SG this be.3SG say.PTCP this object
 «se dice esto» (uno dice esto)>
 REFL say.3SG this one say.3SG this
 «se dice así»> «se habla así»>
 REFL say.3SG so REFL speak.3SG so
 «se habla»> «se corre»>
 REFL speak.3SG REFL run.3SG

Another structure that is repeatedly mentioned is the use of *se* + modal verbs + infinitive, because the co-occurrence with the infinitive (itself a form without person agreement markers) favors the dropping of the overt lexical DP, according to Monge (1955). These already present more discernable hints of the reanalysis. The example in (11) is particularly interesting because there is again a fronted DP (*el libro de las reglas*) and the sentence is again introduced by *commo*.

An interesting intricacy of this particular example is that *trobar/trovar* ‘to compose verses’ is a loan from medieval Occitan in which it is listed as a transitive verb (cf. DOM *s.v.*). From this point of view, this example would be an instance of an intransitively used transitive verb. However, when looking at the Spanish data on this verb, the RAE dictionary classifies it as intransitive. A search in the CORDE corpus reveals that no transitive instances of *trobar* in the meaning of ‘to compose verses’ can be found between 1200-1400 C.E., which may also indicate that this is not a case of lexical argument dropping but of *se* already reaching

into intransitive realms in its impersonal active function. In that case, this would be the first instance (1326 C.E.).⁴

- (11) El libro de las reglas *commo se due trobar.*
 the book of the rules COMP REFL MUST.PRS.3SG compose.INF
 ‘The book of the rules how verses are composed’

(Monge 1955: 80)

Regardless of the possible (in)transitive status of *trobar*, it seems to me that the example combines two important characteristics for the impersonal active *se*-construction to come about: i) separating the lexical DP from the *se* + verb complex either by positioning it in a matrix clause-like environment or in a fronted DP position outside the *se* + verb structure and ii) introducing the *se* + verb structure by *commo/que* or other subordinate cues. This not only loosens the link between the lexical DP and *se* + verb complex but also attracts *se* into a pre-verbal position, which in turn strengthens the pre-verbal occurrence of *se*. The consolidation of this *se* + verb sequence could be one of the main cues for speakers to trigger and support an SVO re-interpretation of the passive *se* sentences.

The next section focuses on these specific contexts and their evolvement as formulaic expressions, explores how they are linked with the reanalysis of *se* as a marker for impersonal active sentences and their ties to particular text-types. In section 4, their implications for a more fine-grained path and the overall developments in the passive > impersonal active shift will be discussed.

3. THE ROLE OF SUBORDINATE CONTEXTS AND FORMULAIC PATTERNS FOR THE DEVELOPMENT OF IMPERSONAL SE IN MEDIEVAL SPANISH LEGAL TEXTS

For this study, three legal texts have been analyzed quantitatively (*Fuero de Soria*, *Fuero de Sepúlveda*, *Ordenamientos de las Cortes de Toro*) and two scientific prose texts (*Lapidario*, Alfonso X and *Lapidario* 1420).

⁴ Monge mentions this example in the vicinity of *se* extending its use to intransitive verbs in its impersonal active function by the end of the 15th century, however, he is less clear on the status of this particular example (cf. Monge 1955: 80).

The main focus will be on the legal texts, though. The two text-types make up roughly 105,000-110,000 words each (Table 1). They cover two time spans, 1301/1425 for the legal texts and 1250/1442 for the scientific prose texts:

Table 1. Overview of selected texts

Name of the text	Probable year of composition	Probable year of manuscript ⁵	Word count
Legal texts			
<i>Fuero de Soria</i>	1196	prob. ca. 1301-1310; after 1275	52483
<i>Fuero de Sepúlveda</i>	1295	1309	26673
<i>Ordenamientos de las Cortes de Toro</i>	1371	1401-1425	25715
Total			104,871
Scientific prose texts			
<i>Lapidario (Alfonso X)</i>	1250	ca. 1250	104776
<i>Lapidario 1420</i>	1420	1442	7988
Total			112,764

The study specifically focuses on generic *se*-passives (generic *se*-passives are *se*-passives that use imperfective tenses and describe non-individuated events) and (ambiguous) impersonal active uses of *se*.⁶

The study reveals a striking detail about generic *se*-passives that may sharpen our understanding of how these structures had their play in the extension and conventionalization of impersonal active *se*-constructions. In the analyzed legal texts, 135 out 168 (about 80 %) of all generic

5 The CORDE corpus, which was used for the analysis, does not distinguish between year of composition and year of manuscript. The latter distinction was added whenever possible, by consulting the *cordemáforo* (Octavio de Toledo y Huerta and Rodríguez Molina (2017)) and for the *Fuero de Soria*: Castillo Lluch at <https://people.unil.ch/monicacastillolluch/indice-de-fueros/fuero-de-soria/>.

6 For a much broader study of these texts and the overall developments of passive *se* > impersonal *se*, the reader is referred to Wolfsgruber (2017). In the present paper, some of the then annotated data are newly analyzed and their implications for the reanalysis of *se* are reevaluated.

se-passives are found in subordinate contexts. As you can see in Table 2, all three texts exhibit very similar results:

Table 2. Absolute and relative frequencies of generic *se* passives in subordinate contexts in the legal texts

Text	Generic passive <i>se</i> occurring in subordinate contexts	All generic passive <i>se</i> -constructions	%	Use of <i>que</i>	% <i>que</i>
Sepúlveda	8	10	80 %	03 / 10	30 %
Soria	70	91	76,92 %	35 / 91	38,46 %
Toro	57	67	85,07 %	41 / 67	61,19 %
	135	168	80,35 %	79 / 135	58,51 %
				79 / 168	47,02 %

The subordinate structures are most frequently introduced by the use of *que* ‘who/what/that’ and *si* ‘if’ but also *como* ‘how’, *porque* ‘because’, *quanto* ‘how much’ *segun(t/d) que* ‘according’ and *quando* ‘when’. Out of these 135 subordinate *se*-passive constructions, 79 (roughly 59 %) occur with *que*. These constructions follow the structure already alluded to in (11), in most cases, lexical DP + *que* + *se* + verb. Only in four cases where *que* was not functioning as introduction to a relative clause but to a *that*-clause was there overt lexical material within the *se* + verb sentence part. In all other cases, the overt lexical material has been kept in a normal root clause or in a fronted position outside the embedded *que* structure. (12) instantiates an example in which a relative *que* sentence is inserted after *et aquellas cosas*. *Et aquellas cosas* is then again taken up by *esas mismas* in the main clause. In this particular sentence, also the root clause exhibits a generic passive *se* structure:

- (12) Et   aquellas   cosas   que   se   pueden   uender
 and   those   things   COMP   REFL   can.PRS.3SG   sell.PTCP
 esas   mismas   se   pueden   enpennar
 those   same   REFL   can.PRS.3SG   pawn.INF
 ‘And these things that can be sold can also be pawned’

[*Fuero de Soria*, p.161]

For comparison, in the selected scientific prose texts, the use was not as striking. Here the older text (*Lapidario*, Alfonso X) shows comparable

frequencies to the ones found in all three legal texts (67/102 subordinate contexts (ca. 66 %)), out of which 53 were *que* (roughly 52 %). The later text (*Lapidario* 1420, anonymous), which is the latest text in this collection (the manuscript dating from 1442), shows a divergent picture with only 10/32 (ca. 31 %) generic passives being attested in subordinate contexts, 6/32 (roughly 19 %) are *que* structures. The remaining generic passive contexts are main clauses. The *Lapidario* 1420 overall exhibits traits of Latinate structures, such as ACI-like constructions, and may be seen as more in the context Renaissance influence than the other analyzed texts. Note, however, that this text in general demonstrates a considerable rise in more overt impersonal active *se* manifestations with verbs of saying and cognitive activity. An overview of the percentages is given in Table 3:

Table 3. Absolute and relative frequencies of generic *se* passives in subordinate contexts in the scientific prose texts

Text	Generic passive <i>se</i> occurring in subordinate contexts	All generic passive <i>se</i> -constructions	%	Use of <i>que</i> :	% <i>que</i>
Lap Alfonso	67	102	65,68 %	53 / 102	51,96 %
Lap 1420	10	32	31,25 %	6 / 32	18,75 %
	77	134	57,46 %	59 / 77	76,62 %
				59 / 134	44,02 %

The discussed pattern – lexical DP + *que* + *se* + verb – also comes in variations (shown in (13)). In this particular variation of the pattern, the lexical DP is introduced by a preposition, i.e. it is a PP. In this case we may assume that the lexical material is no longer the nominative theme subject of a passive *se* sentence but that it bears inherent case and is left out of subject-verb dynamics. This in turn implies that there is good reason to classify these instances as impersonal active *se*, as is echoed in the translation of example (13):

- (13) Del portadgo, cómmo se deve tomar.
of.the toll how REFL MUST.PRS.3SG collect.INF
‘About the toll, how one has to collect [it]’

[*Fuero de Sepúlveda*, p. 136]

But this is not the end. The pattern evolves further and turns into more and more formulaic chunks that are only very abstractly connected with a possible lexical theme subject. Those subjects are no longer expressed through linguistic material in a particular sentence, but loosely refer to some general e.g. *act of mentioning*, etc. within the written text or tradition. In later texts, higher frequencies of *com(mo)* and *segun(t/d) (que) + se + verb + a possible prepositional phrase* are found, as exemplified in (14):

- (14) *segund que al comienzo deste ordenamiento se
 according COMP at.the beginning of.the law.code REFL
 contiene
 contain.PRS.3SG
 'as is contained at the beginning of this code'*

[Toro, p. 229]

While these structures may be deemed impersonal active because no overt lexical subject can be identified, they may also be categorized as elliptical generic passives. Anyway, they do show important signs of conventionalization of *se*-structures without lexical subjects and they are more frequent in the later texts. Specifically, with *commo*, there is a tendency of using modal verbs in these elliptical patterns which enhances the interpretation of an agent-like impersonal null-subject. (15) shows *commo + se + modal (deve 'must') + infinitive without a lexical DP*:

- (15) *en las leyes quel Rey don Alfonso [...] fizo en las
 in the laws COMP.the king don Alfonso make.PST.3SG in.the
 Cortes de Alcalá enque se contiene commo se
 Court of Alcalá in.COMP REFL contain.PRS.3sg how REFL
 deve prouar contra los alcalles que algo
 must.PRS.3SG prove.INF against the mayors COMP something
 leuaren
 take.FUT.SUBJ.away.3SG
 'in the laws that King Alfonso made in the Court of Alcalá in which is
 contained how one has to take legal action against mayors who would take
 something for themselves'*

While structures like those in (14) and (15) are only rarely attested in earlier texts (3 in *Fuero de Soria* (1 *commo*, 2 *segund*); 2 (*commo*), in *Fuero de Sepúlveda*), there are 1 *commo* structure and 20 *segun(t/d) (que)* in the *Ordenamientos*.

As for the scientific prose texts, the *Lapidario* (Alfonso X) has 4 *segun(t/d) (que)* instances and 1 *commo*. The *Lapidario* 1420, however, shows no

segun(t/d) (que) and only 1 *commo* structure is found. (16) is the only *commo (assicomo)* example of the *Lapidario* 1420, again there is no lexical subject material anywhere nearby *se + dize*:

- (16) E assicomo se dize, suele ser guarda
 and so.as REFL say.PRS.3SG use.PRS.3SG be.INF guard
 dela uirginidad; la qual piedra, [...]
 of.the virginity the that stone
 ‘And as one says, [it=the stone] is the guard of virginity, said stone [...]’
 [*Lapidario* 1420, p. 19]

4. SUBORDINATE CONTEXTS, FORMULAIC EXPRESSIONS AND THEIR ROLE WITHIN THE GRAMMATICALIZATION PATH

The frequent use of passive *se*-sentences in subordinate contexts seems to be a significant basis for the overall reanalysis of passive *se* to impersonal active *se*. While the impersonal active interpretation might have already been present on the semantic level for some time, the subordinate contexts furnish several characteristics that facilitate important prerequisites for this reanalysis to become more substantially noticeable on formal grounds.

The patterns discussed so far have more general connections to the overall reanalysis of passive *se* > impersonal active *se*. Wolfsgruber (2017) proposed a more fine-grained path rooted in the observations discussed by Monge (1955 based on Bassols de Climent; see (10)) and Giacalone Ramat and Sansò (2011)) and on the contexts revealed by a larger corpus study which included legal texts, narrative texts and scientific texts and focused on the medieval stages of several Romance languages. The finer grained path in (18) (adapted from Wolfsgruber 2017, 2019, 2021) means to exemplify how the structures reflect the more and more detectable morpho-syntactic signs of the reanalysis and their relation to the overall grammaticalization path proposed in the literature and displayed in (17).⁷ The structures in (18) surface between 1250 and 1442.

⁷ Note that (18) does not reflect strictly chronological developments because some of the structures appear simultaneously or within a few years. These signs converge more significantly from the second half of the 13th century onwards. The dotted line represents the point where the constructions counted as impersonal active and not as ambiguous impersonal active in the larger corpus study (cf. Wolfsgruber 2017).

(17) reflexive > middle > anticausative > passive > impersonal
 (cf. Michaelis 1998: 86; Sansò 2011: 2, among others)

(18) fine-grained path of passive > active impersonal:

a. Ambiguous constructions (this may include instances where it is unclear what the subject of a <i>se</i> + verb pattern is due to the unclear context or sentence structure (e.g. here either a lot of clauses may surface between the possible lexical subject and <i>se</i> + verb or the context does not allow a clear deduction of whether the subject of the <i>se</i> pattern is a referential <i>pro</i> or <i>pro_{atb}</i>) b. <i>se dice que</i> (<i>se</i> + verb + <i>que</i>) c. formulaic patterns: <i>según (que) se dice en este libro</i> (<i>según (que)</i> + <i>se</i> + verb)/<i>com se falsi fazer se puede...</i> [...] <i>se dice</i> [...] etc. ‘as is done/as one does’ d. <i>se sigue</i>: ____ (<i>se</i> + verb + : ____) e. <i>se conviene</i> (<i>se</i> + impersonal verb or verbs that are used that way) f. AcI-like structures g. missing agreement between lexical DP and verb h. <i>se</i> + unergative/<i>se</i> + unaccusative verbs		Ambiguous impersonal ..... Impersonal active

The patterns discussed in this paper can be seen as tackling different aspects of the overall passive > impersonal active step as well as contexts a) and c) of the fine-grained path in (18). Let me explain: First of all, a reinterpretation of *se_{passive}* V subject > *se_{impersonal}* V object (or initially more likely *se_{subject}* V object) is assumed, as put forward in the literature and as discussed in section 2. The subordinate environments in which the generic passive *se*-constructions are found in the analyzed legal texts have — as a general tendency — the crucial property of forcing *se* into a pre-verbal position (cf. e.g. Fontana 1993, Bouzouita 2008, Mackenzie 2019 among many others). In the root clauses of medieval Spanish, there is (still) a strong possibility to find *se* and other clitic material in enclitic positions. However, *que* ‘who/what/that’ and *si* ‘if’ but also *commo* ‘how’, *porque* ‘because’, *quanto* ‘how much’ and *quando* ‘when’, etc. of subordinate structures attract *se* to a pre-verbal position. This produces a *se* + verb complex on the surface structure which, as a consequence, may become more and more fixed, specifically when expressing the passive/impersonal function and thus maybe displaying a much-needed ingredient for an SVO interpretation.

Second, the DP material that can in some cases be seen as the lexical DP subject of relative *que* sentences is either surfacing as part of the root clause above the subordinate *que* structure or fronted and immediately followed by *que + se + verb*. This pattern (lexical DP either fronted or part of a different clause) weakens the connection between the lexical subject DP and the *se + verb* complex and most probably catalyzes constructions in which no overt lexical DP is present anymore or only very vaguely perceivable. For example, structures like *as commonly understood, as contained in this book*, illustrated in (14), etc. can give rise to patterns in which it is unclear to what a *pro* of a passive *se*-sentence may refer. This tendency is encountered (across text-types) in context a) environments of (18) and may very well be supported and probably initially triggered by the subordinate generic passive structures under discussion.

The second pattern under scrutiny uses *segun(t/d) (que)* or *commo* and the like but moves away from an initial bi-partite structure exhibited in relative *que* clauses in that it is mostly elliptical and formulaic at times and does not mention the lexical subject anymore (reflected as context c) in (18)).

For the analyzed legal texts, the importance of subordinate structures in general and the DP + *que + se + verb* pattern in particular as well as its elliptic and more formulaic instantiations seem to be one of the main routes for evolvement of the passive *se* to impersonal active *se*.

As has been briefly alluded to, this is not to say that the overall developments follow this exact same route. As has been shown concisely, both *Lapidarios* exhibit slightly different tendencies with the *Lapidario* 1420 revealing more ACI-like constructions and a focus on the use of verbs of saying and cognitive activity in combination with impersonal active *se* structures. The *Lapidario* 1420 is already tapping into the Latinate structures that become more and more frequently used in the 15th and 16th centuries.

A more detailed study of different text-types thus provides us with the possibility of tracing initial manifestations of constructions and their nascent stages more closely which in turn may reveal more holistic knowledge about the general dynamics involved.

5. CONCLUSIONS

This article has provided evidence that generic passive *se*-constructions show peculiar characteristics in medieval legal texts. They overwhelmingly often surface in subordinate contexts with *que* as the leading complementizer. Within these structures, relative clauses introduced by *que* and preceded by the lexical material that can be seen as the theme subject of the passive *se*-sentence (DP + *que* + *se* + verb pattern) are highly significant. The subordinate structures as a whole and the relative *que* structure in particular seem to constitute an important reservoir for the reanalysis of passive *se* > impersonal active *se* in that they demand the clitic to be in a pre-verbal position, thus fixing the *se* + verb linearization which has been viewed as crucial for SVO interpretation and the reanalysis. It also loosens the connection between the lexical (subject) DP and the *se* + verb complex across the sentence boundary which is also reflected in the use of more formulaic elliptic constructions with *commo* or *segun(t)d* (*que*) + *se* + verb especially in the later text. In these structures, no overt lexical subject DP is found anymore.

These insights from the analyzed legal texts are also connected to the overall more fine-grained path assumed. The path describes the more fine-grained contexts that come with the spread of the reanalyzed impersonal active *se* structure. The studied developments in the legal texts mainly reflect contexts a) (ambiguous impersonal) and c) (formulaic expressions) in the fine-grained path.

CORPORA

[CORDE] Real Academia Española. *Corpus Diacrónico del Español*.
<https://www.rae.es/banco-de-datos/corde>

[DLE] Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*.
<https://dle.rae.es/>

[DOM] Bayerische Akademie der Wissenschaften. *Dictionnaire de l'occitan médiéval*. <https://dom.badw.de/altokzitanisch.html>

REFERENCES

- Bassols de Climent, Mariano. s.a. *Sintaxis histórica de la lengua latina*. Vol. 2. Madrid: C.S.I.C.
- Batllori, Montserrat. 1998. La impersonalización en español medieval: recursos formales y semánticos. In Claudio García Turza, Fabián González Bachiller and José Javier Mangado Martínez (eds.), *Actas del IX Congreso internacional de historia de la lengua española. La Rioja, 1-5 de abril de 1997*, vol. I, 381-393. Logroño: Universidad de la Rioja.
- Batllori Montserrat, Elisabeth Gibert-Sotelo and Isabel Pujol. 2019. Changes in the argument and event structure of psych verbs in the history of Spanish. In Miriam Bouzouita et al. (eds.), *Cycles in Language Change*, 249-270. Oxford: OUP.
- Bentley, Delia and Francesco Maria Ciconte. 2016. Copular and existential constructions. In Adam Ledgeway and Martin Maiden (eds.), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, 847-860. Oxford, OUP.
- Bogard, Sergio. 2006. El clítico *se*. Valores y evolución. In Concepción Company Company (ed.), *Sintaxis histórica de la lengua española*, Primera parte: La frase verbal, 753-870. México D.F.: Universidad nacional autónoma de México. Fondo de cultura económica.
- Bouzouita, Miriam. 2008. At the syntax-pragmatics interface: Clitics in the history of Spanish. In Robin Cooper and Ruth Kempson (eds.), *Language in flux: Dialogue coordination, language variation, change and evolution*, 221-263. London: College Publications.
- Brown, Charles Barrett. 1931. The disappearance of the indefinite *hombre* from Spanish. *Language* 7(4): 265-277.
- Cabredo Hofherr, Patricia. 2017. Voice and voice alternations. In Elisabeth Stark and Andreas Dufter (eds.), *Manual of Romance Syntax and Morphosyntax*, 230-271. Berlin: De Gruyter.
- Cennamo, Michela. 1993. *The Reanalysis of reflexives: a diachronic perspective*. Napoli: Liguori.

- Cennamo, Michela. 2016. *Voice*. In Adam Ledgeway and Martin Maiden (eds.), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, 967-980. Oxford: OUP.
- Company Company, Concepción and Julia Pozas Loyo. 2009. Los indefinidos compuestos y los pronombres genérico-impersonales *omne* y *uno*. In Concepción Company Company (ed.), *Sintaxis histórica de la lengua española*, Segunda parte: La frase nominal, 1073-1219. México D.F.: Universidad nacional autónoma de México. Fondo de cultura económica.
- Detges, Ulrich, Richard Waltereit, Esme Winter-Froemel and Anne C. Wolfsgruber. 2021. Positioning reanalysis and reanalysis research. In Ulrich Detges, Richard Waltereit, Esme Winter-Froemel and Anne C. Wolfsgruber (eds.), *Whither reanalysis? Special issue of Journal of Historical Syntax* Vol 5, No. 32, 1-49.
- Fábregas, António. 2021. SE in Spanish. *Borealis* 10: 1-235.
- Fernández Soriano, Olga. 1999. Two types of impersonal sentences in Spanish: locative and dative subjects. *Syntax* 2: 101-140.
- Fontana, Josep. 1993. Phrase structure and the syntax of clitics in the history of Spanish. PhD dissertation. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Geniušienė, Emma. 1987. *The typology of reflexives*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Giacalone Ramat, Anna and Andrea Sansò. 2011. From Passive to impersonal: A case study from Italian and its implications. In Andrej Malchukov and Anna Siewierska (eds), *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*, 189-228. Amsterdam: John Benjamins.
- González, Nora. 1988. *Object and Raising in Spanish*. New York: Garland.
- Gutiérrez-Bravo, Rodrigo. 2006. A reinterpretation of quirky subjects and related phenomena in Spanish. In Chiyo Nishida, Jean-Pierre Y. Montreuil (eds.), *New Perspectives in Romance Linguistics*, 127-142. Amsterdam: Benjamins.

- Haspelmath, Martin. 2003. The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.465.7465&rep=rep1&type=pdf>> (09 September 2022).
- Heine, Bernd and Tania Kuteva. 2002. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: CUP.
- Kabatek, Johannes. 2004. Tradiciones discursivas jurídicas y elaboración lingüística en la España medieval. *Cahiers d'études hispaniques médiévales* 27: 249-261.
- Kärde, Sven. 1943. *Quelques manières d'exprimer l'idée d'un sujet indéterminé ou général en espagnol*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeriaktiebolag.
- Kaiser, Georg A., Michèle Oliviéri and Katerina Palasis. 2013. Impersonal constructions in northern Occitan. In Ernestina Carrilho, Catarina Magro and Xosé Afonso Álvarez Pérez (eds.), *Current approaches to limits and areas in dialectology*, 345-366. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- Keniston, Hayward. 1937. *The syntax of Castilian prose: The sixteenth century*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1977. Syntactic reanalysis. In Charles N. Li (ed.), *Mechanisms of syntactic change*, 57-139. Austin: University of Texas Press.
- Lapesa, Rafael. ²1950. *Historia de la lengua española. Segunda edición corregida y aumentada*. Madrid: Escelicer.
- López Izquierdo, Marta and Mónica Castillo Lluch. 2015. *El orden de palabras en la historia del español y otras lenguas iberorromances*. In Marta López Izquierdo and Mónica Castillo Lluch (eds.), *El orden de palabras en la historia del español y otras lenguas iberorromances*, 7-26. Madrid: Visor.
- Mackenzie, Ian. 2019. *Language structure, variation and change: the case of Old Spanish syntax*. Cham: Palgrave Macmillan.

- Malchukov, Andrej and Anna Siewierska. 2011. Introduction. In Anna Siewierska and Andrej Malchukov (eds.), *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*, 1-15. Amsterdam: Benjamins.
- Martins, Ana Maria. 2005. Passive and impersonal *se* in the history of Portuguese. In Claus D. Pusch, Johannes Kabatek and Wolfgang Raible (eds.), *Romanische Korpuslinguistik. Korpora und diachrone Sprachwissenschaft*, 411-429. Tübingen: Narr.
- Masullo, Pascual José. 1993. Two Types of Quirky Subjects: Spanish Versus Icelandic. *NELS* 23(2): 303-317.
- Michaelis, Susanne. 1998. Antikausativ als Brücke zum Passiv: *Fieri, venire* und *se* im Vulgärlateinischen und Altitalienischen. In Wolfgang Dahmen et al. (eds), *Neuere Beschreibungsmethoden der Syntax der romanischen Sprachen*, 69-98. Tübingen: Narr.
- Monge, Félix. 1955. Las frases pronominales con sentido impersonal en español. <http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/01/64/1monge.pdf> (09 September 2022).
- Otero, Carlos P. 1986. Arbitrary subjects in finite clauses. In Ivonne Bordelois, Heles Contreras and Karen Zagona (eds), *Generative studies in Spanish syntax*, 81-109. Dordrecht: Foris.
- Ricós, Amparo. 1995. *Uso, función y evolución de las construcciones pasivas en español medieval. (Estudio de ser + participio y se + forma verbal)*. València: Universitat de València.
- Rodríguez Molina, Javier and Álvaro Octavio de Toledo y Huerta. 2017. Acceso a CORDEMÁFORO. *Scriptum digital. Revista de corpus diacrònics i edició digital en Llengües iberoromàniques* 6: 69-69. <https://raco.cat/index.php/scriptumdigital/article/view/329259>
- Sánchez López, Cristina. 2002. Las construcciones con *se*. Estado de la cuestión. In Cristina Sánchez López (ed.), *Las construcciones con se*, 13-163. Madrid: Visor Libros.
- Sansò, Andrea. 2011. Grammaticalization and prototype effects. A history of the agentive reflexive passive in Italian. *Folia Linguistica Historica* 32: 219-252.

- Waltereit, Richard. 2017. Argument structure and argument structure alternations. In Elisabeth Stark and Andreas Dufter (eds.), *Manual of Romance Syntax and Morphosyntax*, 154-182. Berlin: De Gruyter.
- Wolfsgruber, Anne C. 2017. Medieval Romance *se*. Its grammaticalization and syntactic status. New data from Medieval Spanish, French, Catalan and Occitan. PhD dissertation. Salzburg: University of Salzburg.
- Wolfsgruber, Anne C. 2019. Impersonal interpretations of Medieval Romance *se* – tracing initial contexts. In Peter Herbeck, Bernhard Pöll and Anne C. Wolfsgruber (eds), *Semantic and syntactic aspects of impersonality*, 125-148. Hamburg: Buske.
- Wolfsgruber, Anne C. 2021. Null-subjects and *se* revisited: What medieval varieties reveal. In Grant Armstrong and Jonathan E. MacDonald (eds.), *Unraveling the complexity of SE*, 57-84. Cham: Springer.
- Wolfsgruber, Anne C. to appear. Impersonal constructions. In Lorenzo Filipponio, Matthias Heinz and Marc-Olivier Hinzelin (eds.), *Manual of classification and typology of the Romance languages*. Berlin: De Gruyter.

TERCERA PART

HISTÒRIA DE LA LLENGUA

LA CRÍTICA A LA EDICIÓN DE 1884 DEL *DICCIONARIO* DE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA DESDE UNA ÓPTICA CHILENA¹

MARIA BARGALLÓ ESCRIVÀ

Universitat Rovira i Virgili
maria.bargallo@urv.cat

Keywords

DRAE, Americanisms, neologism, lexicographical criticism, 19th century.

Palabras clave

DRAE, americanismo, neologismo, crítica lexicográfica, siglo XIX

---

¹ Una primera versión de este trabajo se presentó como comunicación en el IX Congreso Internacional de Lexicografía Hispánica (mayo 2022).

Abstract

Research on the various editions of the *Diccionario de la lengua española* de la RAE (DRAE) has frequently highlighted the importance of the 12th edition, published in 1884. The incorporation of technical terms and etymologies has been highlighted, as well as the collaboration of various Spanish American language academies. The impact of this edition on the Iberian Peninsula at the time it appeared has been studied in some detail, but perhaps less emphasis has been placed on the reception of the work in Latin America. Therefore, the aim of this paper is to analyse some of these repercussions, paying special attention to the additions and amendments that the Chilean authors Miguel Luis Amunátegui and Miguel Luis Amunátegui Reyes proposed to that edition. Their considerations form part of a critical current with respect to the Academy's dictionary which developed in Latin America in the last quarter of the 19th century, and of which the Peruvian Ricardo Palma was one of the most notable exponents.

Resumen

La investigación sobre las diversas ediciones del *Diccionario de la lengua española* de la RAE (DRAE) ha destacado, frecuentemente, la importancia de la 12ª, publicada en 1884. Se ha puesto de relieve la incorporación en esta de tecnicismos y etimologías, así como la colaboración de diversas academias de la lengua hispanoamericanas. Se ha estudiado con bastante detalle el impacto que causó dicha edición en la Península Ibérica en el momento en que apareció, pero se ha hecho quizá menos hincapié en la recepción de la obra en Hispanoamérica. Por ello, el objetivo de este trabajo es analizar algunas de estas repercusiones, poniendo especial atención en las adiciones y enmiendas que los autores chilenos Miguel Luis Amunátegui y Miguel Luis Amunátegui Reyes propusieron respecto a dicha edición. Sus consideraciones forman parte de una corriente crítica respecto al diccionario de la Academia que se desarrolla en Hispanoamérica, en el último cuarto del siglo XIX, y que tuvo en el peruano Ricardo Palma uno de los exponentes más notorios.

1. INTRODUCCIÓN

La publicación de las diversas ediciones del DRAE ha sido objeto de atención a lo largo de los años en que lleva editándose; no obstante, algunas de ellas han tenido una repercusión más notable, fundamentalmente a causa de los cambios introducidos en comparación con las anteriores. Este es el caso de 12ª edición del DRAE, publicada en 1884, tal como destacan autores como Garriga (2001) o Clavería (2003), entre otros.

El primero de ellos -Garriga (2001: 308)- señala que se produce un conjunto de novedades que pueden resumirse en que

[...] se amplía la información previa y complementaria del propio diccionario, se revisan y multiplican las abreviaturas, se introducen cambios tipográficos que modernizan el aspecto del diccionario, y se produce un significativo aumento de las voces. También la microestructura experimenta importantes innovaciones, como la introducción de las etimologías, el aumento de las marcas de uso en numerosas acepciones que se encontraban en el Diccionario sin marcar, la mejora de las definiciones, la separación de los ejemplos o la reestructuración del orden de las acepciones.

Teniendo en cuenta la perspectiva americana que vamos a adoptar en este trabajo, es preciso hacer hincapié en que se trata de la primera edición que incluye marcas relacionadas con territorios de fuera de la Península: concretamente, Amér. «América», Colom. «Colombia», Chil. «Chile», Ecuad. «Ecuador», Méj. «Méjico», Per. «Perú», pr. Antillas «provincial de las Antillas», pr. Cuba «provincial de Cuba», pr. Filip. «provincial de Filipinas» y Venez. «Venezuela». Asimismo, algunas de las voces que se incluyen son americanismos que corresponden, tal como se indica en el prólogo de dicha edición, «[...] á las Academias Colombiana, Mejicana y Venezolana, [...] y á insignes americanos [...]» (p. VII). También se incluyen neologismos siempre que se consideren necesarios y se incorporan tecnicismos que cumplan con varios requisitos: estar relacionados con

«[...] las ciencias y las artes de más general aplicación, haber echado hondas raíces en tecnologías permanentes y estar bien formados ó ser de ilustre abolengo».

En definitiva, los académicos consideran que, «si se exceptúa la primera edición, [...], ninguna de las posteriores iguala quizá en mérito relativo á la última». (p. VII)

La recepción que tuvo en España esta edición del DRAE ha sido estudiada por diversos investigadores; destacamos aquí el ya mencionado trabajo de Clavería (2003), así como el de (2021), el de Roldán Pérez (2009) y los de Jiménez Ríos (2013) y (2021), entre otros, en los que se analizan los autores y las obras que revisan las novedades introducidas. De esta manera, se ponen de relieve las aportaciones de críticos españoles e hispanoamericanos en las que, de forma más o menos rigurosa, subrayan los aciertos y las carencias de la edición examinada. Son objeto de atención de dichos estudios problemas relacionados con la ortografía y la pronunciación, la etimología, la definición, la falta de acepciones, los arcaísmos y latinismos, las palabras que faltan (generales y específicas), la fraseología, ...

La mayoría de los autores recopilados en dichos trabajos son españoles; ahora bien, tanto Clavería (2003) como Jiménez Ríos (2015) y (2021) también hacen hincapié en algunos autores hispanoamericanos como Rivodó, Palma o Amunátegui Reyes sobre los que trataremos a continuación.

2. LA PERSPECTIVA HISPANOAMERICANA DE LA EDICIÓN DE 1884

2.1. Primeras voces críticas ante la Academia

El análisis de la crítica lexicográfica que se realiza en Jiménez Ríos (2013) pone de relieve las aportaciones que diversos autores hispanoamericanos habían realizado sobre ediciones anteriores del diccionario de la Academia.

Para situar estas cuestiones, es preciso tener en cuenta el panorama general en que se desarrollan dichas críticas. A través del dibujo detallado que realiza Lázaro Carreter (1994) es posible imaginar la relación compleja que se vive en Hispanoamérica con respecto a la Academia, durante el siglo XIX,

a raíz de la independencia de los diversos países del continente. Lázaro Carreter se detiene de manera específica en la figura de Bello, desde sus años en Londres hasta que se instala en Santiago de Chile y ejerce, desde allí, un papel preponderante en dicha relación. Tal como apunta Amorós Negre (2014: 199), figuras como Andrés Bello o Rufino José Cuervo [...] abogaron por abrazar la originalidad y legitimidad de las variedades hispanoamericanas, sin que ello significase una ruptura idiomática con España». De ahí que su posición respecto a la Academia sea de respeto hacia la docta institución y, en consecuencia, la crítica que emana de dichos autores no tenga la virulencia que podía esperarse de la situación en la que surge. Esta actitud positiva encuentra respuesta en la Academia, tal como señala de nuevo Lázaro Carreter (1994: 12), cuando nombra, el 20 de noviembre de 1851, académico honorario a Bello y, diez años más tarde, «[...] deseando hacer más estrecha la relación con el caraqueño, le otorga el título de Correspondiente, que él agradece vivamente. Es el primero que expide, recién creada esa categoría de Académicos». Posteriormente, el 24 de noviembre de 1870, la Academia aprueba el establecimiento de academias correspondientes; con ello, «[...] se anticipa a conjugar el riesgo con lo que está en su mano: repartir su autoridad en organismos que desempeñen funciones similares a la suya y con perfecta coordinación mutua, en los diversos países trasatlánticos» (Lázaro, 2014: 14).

En este marco² es preciso inscribir el trabajo de Bello (1845/1933) en el que trata algunas cuestiones ortográficas relacionadas con la novena edición del DRAE, así como el artículo de Rufino José Cuervo (1874/1987), «Observaciones sobre el Diccionario de la Real Academia Española (undécima edición, año de 1869)», en el que se establecen dos partes: Observaciones generales y Observaciones particulares. En las primeras ponía de relieve algunas inconsistencias sobre el método lexicográfico utilizado por la Academia, mientras que, en las segundas, comentaba algunas entradas y proponía la inclusión de otras. También sobre esta misma edición cabe señalar la aportación de Miguel Antonio Caro que publica (s.f./ 1980) unas «Observaciones sobre el Diccionario. 11ª edición», en la que también se analiza la tipología de voces y de las

2 Para profundizar en la situación que vive el idioma español en América en el siglo XIX, cfr., entre otros, Guitarte (1991) y Rama (1982).

marcas del diccionario académico. El análisis de términos que encontramos en Cuervo y en Caro se asemeja al tipo de trabajos que se publicarán en Venezuela, en Perú o en Chile respecto a la duodécima edición.

2.2. Voces críticas sobre la 12ª edición en Hispanoamérica

Ya hemos señalado que la crítica lexicográfica a los diccionarios de la Academia en Hispanoamérica se produce con anterioridad a la 12ª edición del DRAE. No obstante, resulta significativo el hecho de que esta edición, al igual que sucede en la Península, despierte mayor interés tal como se comprueba a través de la aparición de diversos estudios en los que se ponen de manifiesto las limitaciones de la obra académica respecto a las voces propias de Hispanoamérica, así como respecto a los neologismos o a los tecnicismos. Es preciso tener en cuenta, sin lugar a dudas, que esta fue la primera edición tras la creación de las primeras academias correspondientes,³ por lo que era lógico esperar por parte de estas una atención mayor de la Academia hacia sus singularidades.

En esta línea, el venezolano Baldomero Rivodó publica, en 1889, *Voces nuevas en la lengua castellana. Glosario de voces, frases y acepciones usuales y que no constan en el Diccionario de la Academia, edición duodécima. Admisión de extranjeras. Rehabilitación de anticuadas. Rectificaciones. Acentuación prosódica. Venezolanismos*. Tal como indica Clavería (2003), las listas de palabras proporcionadas por Rivodó pudieron contemplarse en la edición de 1899. Rivodó plantea sus aportaciones desde una óptica positiva, tal como traslucen sus palabras en el prefacio: «[...] pues se inaugura una nueva época de regeneración y progreso, necesario es que colaboremos todos en esta obra meritoria; cada uno á medida de sus facultades, cuáles en un sentido, cuáles en otro». (p. X) Señala después que «hasta ahora muchos escritores se han ocupado en señalar lo que es malo, por no estar conforme con el Diccionario, bueno será también que nos ocupemos, por la inversa, en demostrar aquello que el vulgo instintivamente dice bien y el Diccionario trae mal» (p. 5).

3 Recordemos que, antes de la aparición de la 12ª edición del DRAE, se crea en 1871 la Academia Colombiana, en 1874 la de Ecuador, en 1875 la de México, en 1876 la de El Salvador y en 1883 la de Venezuela.

Por otra parte, hace una serie de consideraciones sobre los provincialismos y cómo debe admitirlos la Academia.

Con todo, seguramente el peruano Ricardo Palma fue quien expresó de manera más contundente su rechazo a la minusvaloración de la lengua propia de los países hispanoamericanos, así como a los neologismos que circulaban ya en estos países, tras intentar reiteradamente que la recopilación de voces que había reunido se incluyera en la nueva edición del DRAE. Tanner (2002), Clavería (2003) y Congosto Martín & Quesada Pacheco (2009) han estudiado sus aportaciones en este sentido: *Neologismos y Americanismos* (1896) y *Papeletas lexicográficas* (1903). Como señala Tanner (2002: 494), «[...] don Ricardo consagró muchísima energía al estudio de los millares de vocablos nuevos que se le sugerían o que venían apareciendo en el lenguaje, lo cual, como era de suponer, lo involucró en una larga batalla para lograr que tales voces que él estimaba dignas de figurar en el Diccionario fuesen reconocidas por la Real Academia de la Lengua». En 1878 fue nombrado socio correspondiente de la Real Academia Española y en 1892 representó a su país en la conmemoración del cuarto centenario del descubrimiento de América. Esto le brindó la posibilidad de acudir a las sesiones de la Academia en las que mantuvo un acalorado debate sobre la necesidad de incluir una serie de voces que había recopilado, aunque no obtuvo el éxito esperado por su parte.

Desde nuestro punto de vista, han merecido menos atención las consideraciones de dos autores chilenos que publican sus obras a finales del XIX y principios del XX -Miguel L. Amunátegui Aldunate y Miguel L. Amunátegui Reyes, sobrino de este-, a los que dedicaremos nuestra atención en el siguiente apartado.

3. LA CRÍTICA A LA 12ª EDICIÓN DESDE LA ÓPTICA CHILENA

Chile participa activamente en «los debates lingüístico-ideológicos del siglo XIX latinoamericano», tal como los denomina Rojas (2015: 94). Como recuerda este autor, en 1842, se produce la conocida «controversia filológica» entre Andrés Bello, Domingo F. Sarmiento y otros autores

sobre el tema de la lengua y la educación. También la ortografía estuvo en el punto de mira de estos debates, tal como menciona Lázaro Carreter (1994: 12-13), de manera que la propuesta realizada por Bello en 1844 produjo tensiones importantes con respecto a la Academia. No obstante, como hemos señalado anteriormente, el ilustre venezolano acabó liderando una posición que Rojas (2015: 96) denomina, siguiendo a Quesada Pacheco (2002), como *unionista*. Los partidarios de esta postura tienen como propósito «[...] mantener el español como el idioma de las nuevas naciones independientes y conservarlo relativamente uniforme a lo largo de todos los territorios hispanohablantes».

En este sentido, señala Avilés (2017: 86) que,

Entre las ideas lingüísticas que daban cohesión a esta comunidad discursiva, destacan la relevancia otorgada al *Diccionario* de la Real Academia Española como *encarnación* del estándar al que debía alcanzar el español hablado en Chile, la valoración positiva del habla de las personas educadas en detrimento de las hablas populares, el purismo lingüístico materializado específicamente en la actitud negativa hacia la introducción de galicismos en la lengua española y la especificidad semántica que abogaba por que a cada palabra se le diera un único significado.

Miguel Luis Amunátegui Aldunate y, siguiendo el cauce trazado por este, su sobrino Miguel Luis Amunátegui Reyes, asumen las ideas de Bello, tal como destaca Rabanales (1964: 121). Veamos con más detalle sus planteamientos.

3.1. Las *Apuntaciones lexicográficas* de Miguel Luis Amunátegui Aldunate (1828-1888)

Miguel Luis Amunátegui Aldunate (1828-1888) fue un historiador, político y estadista chileno; fue, además, miembro correspondiente de la Real Academia Española. Tal como señala Avilés (2017), publicó diversos artículos en el *Diario Oficial de la República de Chile*, a partir de 1885, con el título *Apuntaciones sobre algunas palabras usadas en Chile*, destinadas fundamentalmente al lenguaje forense y legal, aunque trata también voces de uso general motivadas seguramente a raíz de la publicación de la 12ª edición del DRAE.

Un contemporáneo suyo, Diego Barros Arana (1889?: 134), rector de la Universidad de Chile entre 1893 y 1897, indica, en la biografía que publica sobre Amunátegui Aldunate, que «Los artículos publicados, [...], revelan junto con un vasto conocimiento de la lengua castellana i de sus buenos hablistas, un prolijo i paciente estudio de los defectos comunes del lenguaje americano i en especial del chileno». Junto a ello, en dicha obra, se plantean posibles adiciones y enmiendas a la edición de 1884, que son las cuestiones a las que dedicamos aquí nuestra atención.

La muerte inesperada de Amunátegui Aldunate conduce a que su sobrino, Miguel L. Amunátegui Reyes, publique póstumamente estos artículos, en tres volúmenes, con el título de *Apuntaciones Lexicográficas* (1907-1909); la obra recoge, por orden alfabético, una serie de palabras de las que realiza un análisis en el que se constata su uso a través de citas extraídas de obras de diverso tipo, en las que predominan las literarias y las de carácter legal. La recopilación abarca solo los vocablos que comienzan por A, B, C, CH, D y E y, de manera incompleta, palabras que empiezan por F, G y H. Amunátegui Reyes redacta un extenso prólogo en el que pone de manifiesto los objetivos de su tío al redactar la obra, así como sus propios pensamientos sobre el contenido incluido. Este prólogo (pp. V-XXXVII) antecede a la introducción que el propio Amunátegui Aldunate había redactado para su obra; destacamos de esta un primer fragmento en el que se pone de manifiesto la actitud crítica, aunque respetuosa, del autor respecto a la Academia: «Afortunadamente, los españoles del siglo XIX están mejor provistos que sus antepasados, así de gramática como de diccionarios. El que la Real Academia Española ha sacado a la luz en 1884, si bien aún puede ser mejorado, es mui superior a todos los que ya poseíamos, i proporciona una excelente guía para acertar en el recto uso de millares de palabras» (vol. I, pp. 37-38).

Asimismo, pone de relieve, poco después, la tarea que el autor había llevado a cabo: «[...] no son muchos los individuos de una nación que tienen tiempo i paciencia para observar detenidamente si el uso de las palabras en su país se ajusta ó no a las definiciones del diccionario o a las reglas de la gramática. Así conviene que algunos desempeñen este trabajo en beneficio general» (p. 38, Introducción a las *Apuntaciones lexicográficas*, vol. I). En este sentido, Avilés (2017: 95) destaca «[...] el papel central

que tiene el diccionario académico en la obra de Amunátegui, con el cual sostiene un constante diálogo».

Cabe subrayar que este tipo de análisis supone una mayor profundización en las cuestiones lexicológicas que las que encontraremos, unos años después, en las ya mencionadas *Papeletas lexicográficas* (1903) de Ricardo Palma, en las que se apuntan unas breves consideraciones sobre cada uno de los términos incluidos.

Acorde con la que hemos denominado posición unionista, envía en 1886, como señala Avilés (2017: 95-96),

[...] una colección de apuntes a la Real Academia Española, quienes en respuesta ese mismo año se comprometieron a revisar cada una de sus observaciones y evaluar las adiciones o enmiendas propuestas al Diccionario. Lo anterior resulta especialmente revelador, ya que demuestra una postura crítica respecto de esta obra lexicográfica mayor, la cual debía ser perfeccionada para *encarnar* el estándar.

Las consideraciones de Amunátegui Aldunate a la Academia tuvieron fruto en algunas ocasiones; ello puede comprobarse porque, en notas a pie de página, su sobrino indica si fue aceptada alguna de las palabras comentadas por su tío en la edición posterior del DRAE (1899). Comenta Avilés (2017: 96) que no fueron pocas las que se incorporaron después de las consideraciones realizadas a la docta institución por parte de Amunátegui Aldunate.

3.2. Las aportaciones de Miguel Luis Amunátegui Reyes (1862-1949)

Miguel Luis Amunátegui Reyes estudió Humanidades en el Instituto Nacional de Chile y cursó Derecho en la Universidad de este país. A partir de 1891, fue profesor de gramática castellana en el Instituto Nacional y en la Universidad. Asimismo, presidió la Academia Chilena de la Lengua desde 1931 a 1949. Tuvo una abundante producción que Silva Castro (1951) organiza en ámbitos; así, dentro su obra filológica, incluye las publicaciones relacionadas con la gramática en la enseñanza pública, los estudios sobre temas gramaticales, las investigaciones lexicológicas y la campaña en pro de la Reforma Ortográfica. También estudia sus publicaciones de carácter histórico y las investigaciones sobre Bello, entre otros temas.

Para las cuestiones que nos ocupan en este trabajo, vamos a centrarnos en sus dos primeras obras de carácter lingüístico: *Borriones gramaticales* (1894) y *Al través del diccionario i la gramática* (1895). En ambas encontramos una recopilación de artículos en los que se tratan cuestiones gramaticales y lexicológicas, tal como señala también Silva Castro, y en los que, como veremos, podemos encontrar un número considerable de posibles adiciones y enmiendas a la 12ª edición del DRAE. Dado que, tal como hemos indicado anteriormente, su tío había iniciado en 1885 sus *Apuntaciones lexicográficas*, pensamos que los trabajos de su sobrino pueden considerarse complementarios, puesto que, a nuestro entender, parten del mismo presupuesto que él señala al redactar el prólogo de la obra de su tío: «Las opiniones sostenidas por el autor de las *Apuntaciones* se presentan siempre corroboradas por escogidas i abundantes citas, que revelan inmensa erudición i extraordinaria laboriosidad i que constituyen uno de los mayores méritos de la obra». (p. V, vol. III)

3.2.1. Borriones gramaticales (1894)

Como ya hemos señalado, en 1894 Miguel Luis Amunátegui Reyes publicaba *Borriones gramaticales*; se trata de una colección de quince estudios dedicados a diversas cuestiones gramaticales y lexicológicas, aunque nos centraremos solo en tres para nuestros fines: «Chilenismos» (pp. 19-35), «Supresiones hechas en el *Diccionario de la lengua castellana*» (pp. 53-74) y «El *Diccionario de la lengua castellana* leído en el hemisferio austral» (pp. 75-87). En el primero de ellos, Amunátegui Reyes realiza una aproximación al concepto de ‘chilenismo’, que no define directamente, pero este le sirve para revisar algunas voces características de su país y mostrar «[...] que los verdaderos *chilenismos* son pocos i que muchos que pasan por tales nos han venido de España» (p. 21). Examina, así, verbos como *abrogar*, *aperibir*, *descuerar*, o adjetivos como *adulon*, entre otros, todos ellos comunes en Chile, pero ausentes del diccionario académico. Demuestra que no son propios únicamente del país andino, puesto que se encuentran ejemplos de dichas voces en autores de la península de reconocido prestigio. Concluye el artículo indicando que «los ejemplos anteriores, a que podrian agregarse otros muchos, manifiestan que algunos de los llamados *chilenismos* son términos viciosos que han tenido origen o se emplean tambien en España, aun por académicos de la lengua» (pp. 33-34)

En «Supresiones hechas en el *Diccionario de la lengua castellana*» pone de manifiesto la necesidad de reincorporar a la obra académica algunas voces que se han eliminado en la edición de 1884, así como la necesidad de mantener un criterio único a la hora de suprimir algunas categorías como los participios. Entre las primeras considera inadecuado haber quitado algunos arcaísmos que permiten la lectura correcta de los textos antiguos, aunque observa que «[...] el léxico de 1884 contiene todavía multitud de voces anticuadas que, según parece, debieran correr la misma suerte que el adverbio *abes*». (p. 62)

En el tercero, «El *Diccionario de la lengua castellana* leído en el hemisferio austral», reconoce el papel de la docta institución: «La Academia Española, encargada de fijar el significado de las palabras, de establecer las reglas de su construcción i de limpiar el lenguaje de malezas i abrojos, ejerce un majisterio tan difícil como útil». (p. 78), pero junto a ello también le recrimina su olvido de la lengua hablada en Hispanoamérica. Así, señala: «Esta circunstancia impone a la Academia Española la necesidad de arreglar las definiciones de algunos vocablos, de manera que no disuenen en los países situados en las diversas latitudes a que se extiende su enseñanza». (p. 79)

En este punto, Amunátegui Reyes critica el eurocentrismo de la Academia al definir diversos términos desde la perspectiva española; así sucede en los artículos dedicados a los signos del zodiaco, a las estaciones o a los meses del año; valga como ejemplo sus consideraciones sobre las estaciones: «[...] si en Chile nos atuviéramos al *Diccionario*, tendríamos que llamar *primavera* al espacio de tiempo comprendido entre el 20 de marzo y el 21 de junio; *verano*, el comprendido entre el 21 de junio i el 22 de setiembre [...]» (p. 82). Cabe señalar que las definiciones de estos términos se enmiendan en la siguiente edición del DRAE (1899), al incluir una segunda acepción en la que se indica, por ejemplo en el caso de *primavera*: «Época templada del año, que en nuestro hemisferio corresponde á los meses de marzo, abril y mayo, y en el austral á nuestro otoño».

De manera general, Amunátegui Reyes indica: «Pero por lo mismo que el majisterio de la Academia Española es reconocido i respetado en todas las naciones hispano-americanas, convendría que el *Diccionario* evitara en lo posible aquellas espresiones disonantes como las que he señalado» (p. 87)

A lo largo de los tres estudios analizados, así como en el resto de los que no vamos a tratar aquí, una de las referencias constantes es Andrés Bello; siguiendo así sus preceptos, opta por revisar la duodécima edición desde una perspectiva favorable a la Academia, aunque sin dejar de reivindicar los rasgos específicos de la lengua española desarrollada en Chile.

3.2.2. Al través del diccionario y la gramática (1895)

Un año después de la aparición de *Borrones gramaticales*, veía la luz otra obra de características muy similares, *Al través del diccionario i la gramática* (1895), en la que se incluían diez artículos en que, de nuevo, se combinan cuestiones gramaticales y lexicológicas. Para poder observar las consideraciones que se realizan sobre la 12ª edición del DRAE nos centraremos en dos artículos: «Nuevos vocablos i acepciones» (pp. 5-51) y «Entre las aves» (pp. 159-202).

En el primero de ellos deja claro desde el inicio cuál es su intención: «[...] indicar algunos vocablos i algunas nuevas acepciones que, a mi juicio, deberian figurar en la próxima edición del *Diccionario*» (p. 6). Se trata de términos generales y técnicos de uso común en Chile como *editorial*, *remitido*, *editar*, *insoluto*, *superviviente*, *reaparecer*, *pavimento / pavimentar / pavimentación*, *ajigantar*, *imputar*, *causahabiente*, *monorrimo*, *funjible*, ... Como puede comprobarse son términos que se pueden incluir, fundamentalmente, dentro de los neologismos, pero hace notar sobre el uso de estos por parte de los hablantes hispanoamericanos lo siguiente: «Llamo la atención hacia estos vocablos, no porque censure el uso de ellos, sino para manifestar que no somos los americanos los únicos propensos a la introducción de voces nuevas, como ha solido decirse con evidente sinrazón» (p. 107)

En el segundo de los artículos que vamos a comentar aquí, «Entre las aves», realiza un análisis de las voces con que se denominan en Chile diversos pájaros con el fin de reivindicar el que figuren en el DRAE como términos propios del país andino (*avecasina*, *chirigüe*, *diuca*, *hembruca*, *loica*, *taltal*, ...), así como que se reconozcan diferencias entre los animales que se designan con términos idénticos a ambos lados del Atlántico: *tordo*, *jilguero*, *zorzal*, ...

En definitiva, estamos ante una obra en la que se pone de manifiesto la voluntad de mantener la norma académica impulsada desde España, pero ello no es óbice para manifestar, a través de ejemplos y múltiples citas de autores españoles y americanos, el valor de las voces propias, así como el valor del desarrollo específico de la lengua española en Chile.

4. CONCLUSIONES

La edición de 1884 del DRAE constituye uno de los puntos de inflexión de la obra académica, buena prueba de ello lo constituye el hecho de que su publicación ocasiona un conjunto significativo de comentarios y críticas tanto en España como en Hispanoamérica.

Desde la perspectiva hispanoamericana, dicha edición sale a la luz en un contexto en el que se empiezan a encontrar salidas a los intensos debates sobre la lengua nacional que se producen en los países independizados. En Chile, tomando como referencia la postura de Bello, se publican obras, como las *Apuntaciones lexicográficas* (1905-1907) de Miguel L. Amunátegui Aldunate, o *Borriones gramaticales* (1894) y *Al través del diccionario i la gramática* (1895) de Miguel L. Amunátegui Reyes, que introducen frecuentes alusiones críticas a la edición de 1884 en las que, desde una posición fundamentalmente unionista, se alude a la necesidad de ampliar la nómina de neologismos y de tecnicismos o de revisar algunas cuestiones relacionadas con el método lexicográfico, al igual que sucede en las publicaciones españolas sobre esta edición. No obstante, la seña de identidad de estas voces críticas en Hispanoamérica, y, de manera concreta en Chile, país al que hemos dedicado aquí nuestra atención, está constituida por la comprobación de la ausencia significativa, en el repertorio académico de 1884, de muchas voces de uso habitual en dicho país, así como de la adopción de una perspectiva eurocentrista que olvida la óptica americana. Es cierto que las ediciones posteriores del DRAE incluyen algunas de estas propuestas, a raíz de las sugerencias que algunos de ellos hicieron llegar directamente a la docta institución, pero, como es sabido, habrá que esperar hasta la 15ª edición (1925) para encontrar mayores cambios con respecto a los elementos señalados por los críticos hispanoamericanos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Amorós Negre, Carla. 2014. *Las lenguas en la sociedad*. Madrid: Síntesis.
- Amunátegui Aldunate, Miguel Luis. 1905-1907. *Apuntaciones lexicográficas*. 3 vols. Santiago de Chile: Impr. Litogra. I Encuadernación Barcelona.
- Amunátegui Reyes, Miguel Luis. 1894. *Borriones gramaticales*. Santiago de Chile: Imprenta Cervantes.
- Amunátegui Reyes, Miguel Luis. 1895. *Al través del diccionario i la gramática*. Santiago de Chile: Imprenta Cervantes.
- Avilés, Tania. 2017. Léxico y ley en las «Apuntaciones Lexicográficas» de Miguel L. Amunátegui Aldunate. *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana* 15.2(30): 83-98.
- Barros Arana, Diego. 1889?. *Miguel Luis Amunátegui (1828-1888)*. París: Imprenta de A. Lahure.
- Bello, Andrés. 1845/1933. Diccionario de la Lengua Castellana por la Academia Española. Novena Edición, reimpresso en *Obras Completas*, tomo VIII, Opúsculos gramaticales 437-439. Santiago de Chile: Nascimento.
- Caro, Miguel Antonio. s.f./ 1980. Observaciones sobre el Diccionario. 11ª edición. Reimpresso en *Obras*, tomo III, Estudios lingüísticos, gramaticales y filológicos, 642-690. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- Clavería, Gloria. 2003. La Real Academia Española a finales de siglo XIX: el *Diccionario de la Lengua Castellana* de 1899 (13ª edición), *BRAE* tomo 83, cuaderno 288, 255-336.
- Clavería, Gloria. 2021. América en el Diccionario de la lengua castellana de la Real Academia Española (1817-1852), *Lexis* vol. XLV(1): 77-123.
- Congosto Martín, Yolanda y Miguel Ángel Quesada Pacheco. 2009. Los americanismos en los diccionarios académicos (1726-2001): La aportación de Humberto López Morales. En M. Victoria Camacho, José Javier Rodríguez y Juana Santana (eds.), *Estudios de Lengua Española: Descripción, Variación y Uso*, 191-236. Madrid/ Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.

- Cuervo, Rufino José. 1874/1987. Observaciones sobre el Diccionario de la Real Academia Española (Undécima edición, año 1869). *Anuario de la Academia Colombiana*, I, 270-284 (reimpreso en *Obras*, tomo III, 58-84. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo).
- Garriga, Cecilio. 2001. Sobre el Diccionario académico: la 12ª ed. (1884). En Antonia Mª Medina Guerra (coord.), *Estudios de lexicografía diacrónica del español*, 263-315. Málaga: Universidad.
- Guitarte, Guillermo G. 1991. Del español de España al español de veinte naciones: la integración de América al concepto de lengua española. En César Hernández et al. (eds.), *El español de América. Actas del III Congreso Internacional de El español de América*. 3 vols. Salamanca: Junta de Castilla y León; vol. I, 65-86.
- Jiménez Ríos, Enrique. 2013. *La crítica lexicográfica y el Diccionario de la Real Academia Española. Obras y autores contra el Diccionario*. A Coruña: Universidade da Coruña, Anexos Revista Lexicografía.
- Jiménez Ríos, Enrique. 2015. Recorrido histórico por las razones para la admisión de voces nuevas en la lengua y en el diccionario. *Philologica Canariensia* 21: 45-80.
- Jiménez Ríos, Enrique. 2021. La recepción del Diccionario de la Real Academia Española a finales del siglo XIX (12ª edición, 1884), *Revista argentina de historiografía lingüística* XIII(1): 51-68.
- Lázaro Carreter, Fernando. 1994. La Real Academia y la unidad del idioma. En *Actas del Congreso de la lengua española (Sevilla, 1992)*, 7-21. Madrid: Instituto Cervantes.
- Palma, Ricardo. 1896. *Neologismos y Americanismos*. Lima: Imprenta y Librería de Carlos Prince
- Palma, Ricardo. 1903. *Papeletas lexicográficas*. Lima: Imprenta La Industria.
- Rabanales, Ambrosio. 1964. Pasado y presente de la investigación lingüística y filológica en Chile. *Boletín de Filología de la Universidad de Chile* 16, pp. 121-143.

- Rama, Carlos M. 1982. *Historia de las relaciones culturales entre España y la América Latina. Siglo XIX*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Real Academia Española. 1884. *Diccionario de la lengua castellana*. 12ª ed. Madrid: Hernando.
- Rivodó, Baldomero. 1889. *Voces nuevas en la lengua castellana. Glosario de voces, frases y acepciones usuales y que no constan en el Diccionario de la Academia, edición undécima. Admisión de extranjeras. Rehabilitación de anticuadas. Rectificaciones. Acentuación prosódica. Venezolanismos*. París: Librería Española de Garnier Hermanos.
- Rojas, Darío. 2015. *Ideologías y actitudes lingüísticas en el Chile hispanohablante de la segunda mitad del siglo XIX*. Tesis doctoral. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Roldán Pérez, Antonio. 2009. Polemistas y rectificadores de la RAE. A propósito de la 12.ª edición del diccionario». En Teresa Bastardín Candón, Manuel Rivas Zancarrón y José María García Martín (eds.). *Estudios de historiografía lingüística. VI Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, 695-712. Cádiz: Universidad de Cádiz.
- Silva Castro, Raúl. 1951. *Miguel Luis Amunátegui Reyes: 1862-1949*. Santiago de Chile: Editorial Jurídica.
- Tanner, Roy L. 2002. Ricardo Palma ante la Real Academia Española de la Lengua. *Lexis* XXVI.2: 493-507.

LA IBEROROMÀNIA OBLIDADA

APORTACIONS CIENTÍFIQUES DE L'OFICINA
ROMÀNICA A LA INTERNACIONALITZACIÓ
DE L'ARAGONÈS I EL GALLEC

NARCÍS IGLÉSIAS

Universitat de Girona
narcis.iglesias@udg.edu

Keywords

Romance Linguistics, History of Linguistic Ideas, Aragonese, Galician

Paraules clau

Lingüística romànica, història de les idees lingüístiques, aragonès, gallec

Abstract

There has been an interest in establishing the boundaries between Romance languages since the beginnings of linguistics and philology, when the Ibero-Romance varieties began to be studied and drew the attention of dialectologists and Romanists from abroad. It was in the framework of these concerns that what would become the main international reference center for Romanistics in Spain, the Oficina Romànica (OR) was founded in Barcelona in 1928. Even though its main contributions were focused on the Catalan language and the major Romance languages, it also supported studies and research projects on Aragonese and Galician, varieties that had been rather neglected until then. In this study, we analyze how the OR contributed to the process of individuation and internationalization of these languages.

Resum

Les varietats iberoromàniques van cridar l'atenció de dialectòlegs i romanistes estrangers en el moment en què la lingüística i la filologia es preguntaven pels límits entre les llengües romàniques. En el marc d'aquestes inquietuds el 1928 es va fundar a Barcelona l'Oficina Romànica (OR), que seria el principal centre de referència internacional de la romanística a Espanya fins a la guerra civil. Tot i que les seves principals aportacions es van centrar en la llengua catalana i les grans llengües romàniques, l'OR també va impulsar estudis i projectes de recerca sobre l'aragonès i el gallec, varietats fins aleshores força desatentes. En aquest estudi, s'analitza com aquest centre català de romanística va contribuir al procés d'individuació i d'internacionalització d'aquestes llengües.

Aquest estudi vol contribuir a l'homenatge a Montserrat Batllori remuntant als inicis de la lingüística històrica, una de les principals línies de recerca de la nostra professora. Com se sap, Batllori és tot un referent de la hispanística pels seus nombrosos treballs en sintaxi històrica, enfocats des de l'actual lingüística teòrica, però la seva trajectòria rica i dilatada també té una altra dimensió molt marcada: l'interès per descriure tota mena d'aspectes sintàctics en un marc comparatiu que incorpori les més variades llengües romàniques. Per bé que el castellà, amb el seu conjunt de la seva variació diatòpica i (sobretot) diacrònica, ha estat la llengua principal del seu interès, aquest focus l'ha completat sovint amb estudis comparatius no sols amb llengües més properes com el català i el portuguès, sinó també amb llengües i varietats romàniques de tota mena, incloses les que solen quedar oblidades. Es podria posar un exemple eloqüent, entre d'altres. En un treball amb la seva deixeble Assumpció Rost, la nostra professora homenatjada es basava en un nombre impressionant de llengües i varietats, concretament aquestes: llatí, romanès, dàlmata, romanx (o retoroman), cors, occità, portuguès europeu, portuguès de Brasil, portuguès d'Angola, italià, varietats italianes del sud, varietats italianes del centre, varietats italianes del nord, espanyol atlàntic, així com iberoromanç, romanç, italià antic, francès antic, espanyol medieval, espanyol preclàssic i espanyol clàssic. Els exemples donats de tota aquesta rica i complexa romània permetien a les seves autores explicar les dues grans tipologies de llengües pel que feia a l'imperatiu, situar el comportament de l'espanyol actual en aquesta tipologia i sostenir que aquell temps verbal no presenta una llengua sintaxi diferenciada de la de les oracions matriu (Batllori *et al.* 2017). Així doncs, l'aproximació d'aquestes dues investigadores pretenia interpretar el comportament de la sintaxi històrica de l'espanyol en el conjunt romànic, entès aquest d'una manera oberta i ambiciosa, fet gens excepcional en la trajectòria de la professora homenatjada i de l'escola de lingüistes que ha anat construint aquestes darreres dècades.

És molt rellevant que una hispanista tan reconeguda com Batllori s'hagi interessat no sols per la seva llengua professional, sinó pel màxim nombre possible de llengües i varietats d'una família lingüística en transformació permanent. Els treballs de Batllori queden molt lluny de les premisses de la primera lingüística romànica, tan limitada a les 6 o 7 llengües valorades per la seva tradició literària o per altres raons extralingüístiques. Amb dos segles de diferència, els contrastos són vertiginosos des de tots els punts de vista, també des del punt de vista de la selecció de llengües legitimades que configuren el corpus objecte d'estudi. El treball que aquí es presenta vol posar en relleu les aportacions d'una lingüística romànica que quedaria al mig, entre el moment fundacional de la disciplina i els corrents actuals més atrevits i innovadors, com els treballs que conformen la trajectòria de Batllori.

Just abans de la guerra civil, uns personatges més o menys heterodoxos, encara molt deutors de l'antiga filologia, van tirar endavant un dels projectes més transformadors de l'època incorporant en els seus estudis una sèrie de llengües romàniques bastant desateses pels lingüistes de l'època. Potser no és del tot casualitat que aquests projectes s'haguessin concebut des de Barcelona, i no pas des dels centres més dinàmics de la lingüística i la filologia de l'època, la majoria amb seu a Alemanya, França o Itàlia. De fet, des del punt de vista dels mètodes i de la teoria lingüística, els treballs actuals Batllori estan a anys llum del que havien dut a terme aquells romanistes de Barcelona que ara presentarem. Ara bé, s'hi podria entreveure un punt d'enllaç, més o menys nítid, més o menys subterrani: el que se'n podria dir una *mirada catalana* als fenòmens lingüístics que indaga en la riquesa i la complexitat de la romània, que explora per igual llengües i varietats que no han format part dels consensos acadèmics majoritaris de cada època.

1. INTRODUCCIÓ

La preocupació per delimitar les fronteres entre les llengües romàniques es desperta amb el pas dels vulgars orals a les *scriptae* medievals i, com se sap, és a partir del naixement de la lingüística que aquella inquietud llunyana que tot un Dante ja havia manifestat, es concreta en preguntes més afinades

—saber on comença i on acaba una llengua— i en mètodes científics que volen abordar aquesta problemàtica per oferir a la comunitat de lingüistes i filòlegs contribucions més sòlides. En l'àmbit hispànic va ser Manuel Milà i Fontanals, el primer romanista a Espanya, el qui va plantejar la qüestió de les fronteres entre llengües com el català, l'aragonès, el castellà i l'occità. Ho va fer en l'article «Límites de las lenguas románicas» (1877), on es preguntava: «En los confines de dos lenguas de una misma familia, ¿se pasa repentinamente de una á otra, ó bien hay una transición graduada debida á la fusión de las dos lenguas?». Amb aquesta pregunta, Milà i Fontanals estava traslladant a l'àmbit hispànic un debat lingüístic que s'acabava d'obrir a França i a Itàlia, en el primer cas a propòsit dels límits entre la llengua d'oc i la llengua d'oïl i en el segon, a propòsit dels parlars ladins i francoprovençals estudiats per Graziadio Isaia Ascoli.

Arran d'aquestes aportacions i de les que aniran fent lingüistes com Paul Meyer, Gaston Paris, Louis Gauchat o Ramón Menéndez Pidal, entren en joc les nocions de llengua i dialecte, de frontera lingüística, de contínuum o d'idiolecte. Per delimitar un dialecte o una llengua, s'adueixen o s'insinuen diferents criteris (literaris, polítics, socials o eclesíastics), a vegades condicionats per *partis pris* ideològics. Per exemple, la divisió lingüística de França entre varietats d'oïl i d'oc proposada pels lingüistes del sud de França va ser qüestionada per Gaston Paris i Paul Meyer, per qui la noció de contínuum lingüístic entre *parlers* romànics quedava oposada a la proposta d'unes fronteres dialectals que trencaven la imatge d'unitat de l'hexàgon.¹

Des d'aquells primers lingüistes i romanistes, aquesta qüestió de recerca va anar canviant d'orientació diverses vegades segons les escoles hegemòniques en cada període. Mentre la filologia començava a editar els primers textos de diferents varietats romàniques (provençal, català, castellà, lleonès, aragonès...), la lingüística va passar a trepitjar el territori. Amb els mètodes de la geografia lingüística, les llengües romàniques no sols passaran a tenir un passat tal com podien il·lustrar els textos més

---

1 El 1884 l'hispanista Morel-Fatio va escriure en la necrològica sobre Milà i Fontanals que aquest filòleg va ser «le seul romaniste d'Espagne» (Francesc Bernat 2017). En l'article sobre les fronteres lingüístiques, Milà i Fontanals cita l'*Étude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl*, publicat per Charles de Tourtoulon i Octavien Bringuier el 1876 (reimprès per l'IEO el 2004). Per a un balanç de les principals aportacions des d'Ascoli fins a la lingüística romànica de principi del segle xx, vegeu Alberto Vàrvaro (1998: 81-96).

antics que s'anaven editant, amb la consegüent llista de trets fonètics i morfològics distintius de cada varietat, sinó que es passaran a traçar unes fronteres internes (els dialectes) i externes (les llengües contigües) que de manera cap cop més precisa, quedaran dibuixades en els primers atles lingüístics elaborats pels dialectòlegs.

Durant les primeres dècades del segle xx, els lingüistes surten dels arxius i es posen la motxilla a l'esquena per anar a interrogar els parlants que consideren més valuosos de cada racó. Els territoris gal·loromànics aviat van rebre les primeres visites de romanistes, que cartografiaran França amb tota mena de mapes de dialectes, llengües i varietats lingüístiques. Els territoris iberoromànics havien quedat verges d'aquestes representacions sobre el mapa i no va ser fins a principi del segle xx que romanistes d'arreu (Bernhard Schädel, Jean-Paul Saroihandy, Fritz Krüger...), així com els primers hispanistes i catalanistes (Ramón Menéndez Pidal, Tomás Navarro Tomás, Antoni Griera, Pere Barnils...), es posen a mapar dialectes, llengües i tota mena de varietats lingüístiques de la península ibèrica. El català no encaixa amb les fronteres d'estat i lingüistes com els mateixos Griera o Menéndez Pidal obren el debat respecte a les llengües del grup gal·loromànic i les de l'iberoromànic, sovint associat només al castellà i oblidant l'aragonès durant molt temps.²

2. L'OFICINA ROMÀNICA: PRINCIPIS I OBJECTIUS

Sobre aquestes recerques en curs, i en bon part per les orientacions d'algun d'aquests lingüistes i romanistes, es crearà a Barcelona la primera escola de romanística d'Espanya, que tindrà lloc en unes condicions ben diferents del desenvolupament de la lingüística en països com França i Alemanya. Fora de la Universitat, però en estret contacte amb grans universitats europees (sobretot del món germànic), els jesuïtes catalans,

2 La discussió al voltant de la subgrupació romànica del català es va allargar durant dècades; després de les aportacions de Germà Colón, semblava que el debat s'havia acabat, però darrerament, arran d'un estudi de Hans-Ingo Radatz, la qüestió s'ha reobert, amb nous arguments i matisos, que tan bé ha sintetitzat Joan Veny (2017). Respecte a les principals escoles lingüístiques a França durant el segle XIX i les primeres dècades del XX, vegeu Gabriel Bergounioux (1994). Per a una visió històrica sobre les llengües d'Espanya amb nombroses referències als treballs clàssics de la lingüística hispànica, vegeu Echenique i Sánchez (2005).

junt amb un grup de filòlegs i erudits catalans van constituir a Barcelona l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura (OR). El seu objectiu últim era convertir-se en la facultat de Filologia d'una futura universitat catòlica, a imatge i semblança de la Universitat Catòlica de París. Aquest projecte no va poder veure la llum, ja que al cap de pocs anys, esclataria la guerra civil, que estroncaria tantes iniciatives i projectes sorgits del catalanisme.

Malgrat tot, l'OR va tirar endavant molts altres projectes: des de donar ajuts i beques a futurs romanistes en universitats alemanyes (Josep d'Oleza o Ramon Aramon), fins a promoure nombrosos estudis de lingüística i filologia, els més importants dels quals es van publicar en la revista que van crear, l'*Anuari de l'Oficina Romànica*.³ No és exagerat afirmar que entre el 1928 (l'any de la seva creació) i el 1936, Barcelona es va convertir en el centre de referència internacional de la romanística a Espanya. Aquesta entitat, promoguda i dirigida pel jesuïta Josep Calveras, va estar desvinculada institucionalment de qualsevol universitat espanyola, però completament connectada a professors universitaris de tot Europa i a importants recerques en curs de destacats romanistes internacionals.

Aquesta primera gran escola barcelonina de romanística impulsada pels jesuïtes catalans, va partir d'una visió positiva de la diversitat lingüística, clarament deutora del cristianisme: les seves publicacions sempre sortien amb la impressió d'aquest emblema: *Loquentes nostris linguís magnalia Dei*. Aquesta visió religiosa de la diversitat es va concretar en una empresa científica d'estudi de les llengües romàniques, en què «la doctrina lingüística construïda avui damunt l'estudi dels problemes generals del romanisme és un auxiliar imprescindible de treball en la investigació dels problemes particulars de la nostra llengua» (*Manifest* 1928: 3). En efecte, la llengua catalana va ser un interès prioritari pels membres de l'Oficina Romànica i la majoria de recerques que es publicaran amb el seu segell van estar dedicades a aquesta llengua, però

---

3 Sobre l'Oficina Romànica, la seva història, els seus membres, el conjunt de les seves publicacions i els seus contactes internacionals, vegeu Narcís Iglésias (2005), (2007) i (2012). Sobre Josep d'Oleza, vegeu A. Hernández i Ramon Ferrer (2018).

també se'n van publicar sobre altres llengües romàniques, com l'italià, l'espanyol, el francès, l'aragonès o el gallec.⁴

L'Oficina Romànica, doncs, es va mirar les llengües romàniques a partir del català i és partir d'aquesta mirada que s'explica el seu interès per la qüestió de les fronteres lingüístiques, i especialment per les varietats romàniques contigües a la llengua catalana, tal com se sosté en el mateix manifest fundacional:

[L'OR] sap també que les dates [sic] particulars que pot aportar aquesta investigació nostrada poden ajudar a aclarir els problemes generals de tot el domini lingüístic romànic. Més interès, però, tnen per nosaltres les zones dialectals frontereres del català, com són el castellà d'una banda en ses varietats aragonesa, central i andalusa, i el provençal de l'altra en ses varietats llenguadociana i gascona (*Manifest* 1928: 3).

El plantejament comparatiu entre varietats romàniques formava part de la lingüística de l'època. En l'àmbit hispànic, els treballs de Menéndez Pidal eren una referència. Per ell, la lingüística era la ciència dels documents històrics i de les dades de la llengua viva que s'havien de processar a partir dels mètodes de la dialectologia. Pidal no sols combinava la interpretació de dades antigues amb dades modernes, tal com fa en obres com *El dialecto leones* o en *Orígenes del español*, sinó que el seu mètode incloïa la comparació entre diferents varietats hispàniques, sobretot respecte al lleonès i l'aragonès (Fernández-Ordóñez 2009). En l'àmbit hispànic, però, la catalanística tenia altres referents: en l'àmbit de la dialectologia, els principals especialistes de les primeres dècades del segle xx, com Alcover i Griera, van situar-se en l'òrbita dels romanistes germànics i, més secundàriament, francesos. Per exemple, Schädel, professor

4 Els estudis més rellevants, tots ells dedicats al català, els van publicar autors com Francesc de Borja Moll, Josep Calveras Antoni Griera o Paul Aebischer. Sobre altres llengües, publiquen estudis autors com Samuel Gili Gaya, Leo Spitzer o Carlo Tagliavini. Tot i que la majoria d'estudis son de tema lingüístic, també es van publicar estudis de caràcter literari: Helmut Hatzfeld va publicar un estudi sobre el llenguatge poètic religiós dels romànics espanyols, portuguesos, catalans, provençals i bretons. Hans Rabow publicà un estudi de crítica literària sobre els Asolani de Pietro Bembo i Gerhard Hess (1934a), un article sobre les *Maximes* de La Rochefoucauld. Les llengües dels articles són el català, l'espanyol (llengua dels hispanistes i dels romanistes alemanys), el francès (els estudis d'Aebischer però també algun de Griera) i l'italià (Tagliavini, Rabow). En general cada col·laborador utilitza la llengua romànica de la seva especialitat, tot i alguna excepció. L'aportació de l'OR a la catalanística, ja la vaig tractar a Iglésias (2005), on no havia abordat el que presento en aquest estudi.

de la Universitat de Halle, va ser un lingüista clau en les orientacions científiques d'Alcover, en la formació dels primers romanistes catalans i en el desenvolupament general de la lingüística catalana.⁵

3. LA IBEROROMÀNIA OBLIDADA: L'ARAGONÈS I EL GALLEC

En aquest estudi s'analitzaran les contribucions que l'Oficina Romànica va promoure per estudiar l'aragonès i el gallec, les seves fronteres lingüístiques, la seva història i la seva cultura. En certa manera, aquests estudis van contribuir a individuar unes llengües que a la dècada de 1930 comptaven amb pocs estudis lingüístics i filològics solvents. L'OR va promoure estudis que van contribuir a delimitar les fronteres entre el català i l'aragonès, a valorar la cultura pirinenca més o menys comuna de les valls aragoneses i gascones i a donar conèixer els primers textos del gallec a través d'edicions filològicament fiables. De retop, en els seus estudis alguns lingüistes d'aquesta època testimonien la canviant realitat sociolingüística de l'aragonès, tot un gran retrat dels usos i les actituds lingüístiques dels seus parlants.⁶

De manera directa o indirecta, en tots aquests estudis hi ha la mà de l'eclesiàstic Antoni Griera (1887-1972), que s'havia doctorat a la Universitat de Zuric amb la tesi *La frontera catalanoaragonesa*, després d'haver-se format a les universitats de Halle (1908-10), Zuric (1910-11) i París (1912). El 1913 el primer dialectòleg català format en universitats europees s'incorporà a les oficines lexicogràfiques de l'IEC i va ser el director del primer atlas

5 La Diputació de Barcelona va concedir una beca a tres persones perquè anessin a formar-se en lingüística romànica a la Universitat de Halle amb el professor Schädel. Els tres becaris van ser Pere Barnils, Manuel de Montoliu i Antoni Griera, que el 1908 es traslladaven a Halle per iniciar la seva formació predoctoral. Alguns lingüistes francesos, com Saroihandy, van lamentar que aquells joves catalans no anessin a formar-se en universitats franceses. Sobre aquestes qüestions i sobre els inicis de la lingüística catalana en general, vegeu els excel·lents treballs de Joan Julià (2000a) i (2000b).

6 L'aragonès i el gallec, igual que el català i altres varietats, no havien figurat en les primeres llistes de llengües romàniques. A mesura que la lingüística romànica va anar evolucionant, el nombre de varietats romàniques considerades com a llengua ha anat augmentant; per a l'evolució de la llista de llengües dins la romanística, vegeu Kremnitz (2008). Per als inicis de la lingüística aragonesa fins a les aportacions de l'OR, vegeu els treballs d'Óscar Latas Alegre (2009) i (2018). Per als diferents tractaments de l'aragonès, vegeu Echenique i Juan Sánchez (2005).

lingüístic català, publicat el 1923-24. Va ser membre adjunt de la Secció Filològica de l'IEC de 1921 a 1928 i a partir d'aquesta data, va passar a formar part del comitè directiu de l'Oficina Romànica. Abans de la guerra civil, havia arribat a tenir una projecció internacional destacable, segurament la més important entre els catalanistes de l'època: el 1928, per exemple, va impartir conferències a les universitats de Berlín, Leipzig, Halle, Hamburg, Göttingen, Marburg i Friburg.

No és per casualitat que rere els estudis sobre l'aragonès i el galleg que va impulsar l'OR, hi hagués hagut la figura de Griera. Va ser aquest lingüista qui va proposar el tema de recerca i el mètode d'enquesta al jove William Denis Elcock perquè estudiés la llengua i la cultura de les valls aragoneses i gascones. També va ser Griera qui va portar Vicent Bosch, antic col·laborador seu, a publicar a l'AOR el vocabulari del poble aragonès de Fonts. Aquests estudis els analitzarem en l'apartat dedicat a l'aragonès. A més, Griera devia haver estat un contacte, almenys indirecte, en les relacions entre els romanistes Fritz Krüger i Margot Sponer, les aportacions dels quals seran analitzades en l'apartat sobre el galleg.⁷

4. L'ARAGONÈS: LES SEVES FRONTERES, LA SEVA VITALITAT

Entre el desembre de 1932 i el març de 1933 un jove doctorand britànic llicenciat en Filologia Francesa es va passejar pel Pirineu, a cavall entre l'Aragó i la Gascunya. Hi havia anat per una estada de recerca, enviat pel seu mestre John Orr, que tenia contacte amb Griera des que s'havien conegut a l'EHE de París en els cursos de Jules Guilliéron.

William Denis Elcock va anar al Pirineu «pour étudier sur place les patois des villages frontières, d'un côté et de l'autre». Des de principi del xx els lingüistes ja havien presentat el Pirineu com un lloc d'intercanvi i no pas com una barrera o de frontera: el 1910 els doctorands Fritz Krüger i K. Salow, per indicació del romanista alemany Schädell, van recórrer 100 localitats nord-catalanes i llenguadocianes per delimitar la fronterera

⁷ El 1928 Griera (1928: 316-323) va publicar un estudi comparatiu dels noms de la papallona en català, castellà i basc en la revista dirigida per Krüger, *Volkstum un Kultur der Romanen*, i en aquesta revista el mateix Krüger (1928: 202) hi comentà un estudi de Griera.

entre aquelles dues varietats, les Corberes, més que no pas l'Albera, eren la frontera entre el català i el llenguadocià.⁸

Elcock, que amb el temps arribaria ser el gran romanista del món anglosaxó, va ser el primer lingüista que va estudiar la frontera entre l'aragonès i el gascó, i ho va fer a partir del mètode dialectal que Grieria estava desenvolupant per elaborar el seu *Atlas Lingüístic de Catalunya*. El 1933 va defensar a la Universitat de Manchester la tesi de llicenciatura *Vocabulaire ethnographique d'une région des Pyrénées-Centrales*, mentre que la tesi de doctorat la defensaria el 1938 a la Universitat de Tolosa, amb el títol *De quelques affinités phonétiques entre l'aragonais et le béarnais*. Aquesta tesi, l'havia de publicar l'OR, però la guerra civil també va avortar aquest projecte.⁹

El primer article científic d'Elcock va ser una separata justament publicada per l'OR, però no va poder ser publicat com a article a la seva revista, ja que la guerra civil va interrompre l'activitat científica de l'OR i el volum 8 de l'AOR on havia de sortir no es va arribar a publicar mai. En el seu primer estudi sobre les llengües al Pirineu central i les seves fronteres, es preguntava: «N'est-il pas possible que dans le cours des siècles ces montagnards, si différents par leur caractère, par leur vie, par leurs intérêts, des gens de la plaine, aient pu établir d'étroits liens réciproques, et même une certaine vie commune? N'est-il pas possible que des mots, des formes d'expression, aient pu franchir la barrière?» (Elcock 1935: 113)

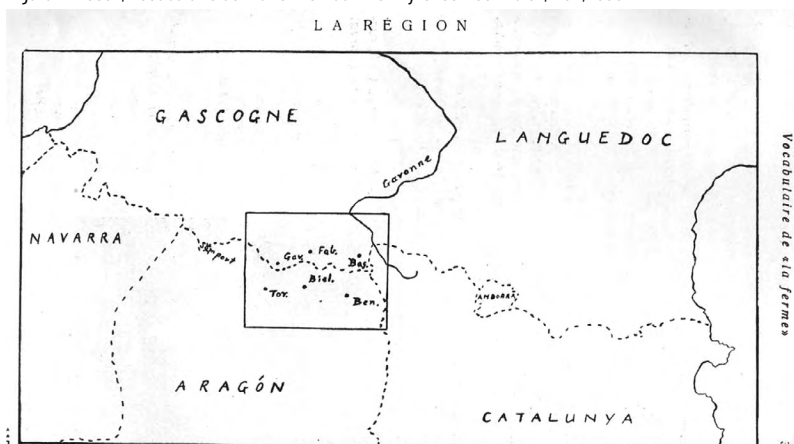
Els pobles escollits per a l'enquesta van ser un total de sis, tres de cada varietat lingüística: de la part d'Aragó, Bielsa, Benasc, Torla; de la part gascona, Gavarnia, Fabian, Banhèras de Luishon. En el seu estudi publicat a l'AOR, cartografia 108 mots vinculats al món rural, sobre tota mena de

8 Aquestes recerques dialectals van donar lloc a un atlas lingüístic, a dues tesis doctorals, a diferents articles publicats a la *Revue de Dialectologie Romane* i al llibre de Krüger intitulat *Sprachgeographie Untersuchungen in Languedoc und Roussillon* (Hamburg, 1913). L'atles, que ha restat manuscrit, està dipositat en el Seminari de Llengües i Cultures Romàniques de la Universitat d'Hamburg. Per a una valoració dels treballs de Krüger, vegeu González Ferrero (2006).

9 El vocabulari gascó recollit per a les seves recerques s'integraria més endavant en l'*Atlas Linguistique et Ethnographique de la Gascogne* dirigit per Jean Séguy (6 t., 1954-1973). William Dennis Elcock (1910-1960) va arribar a ser professor de Filologia romànica a la Universitat de Londres, després d'haver treballat a les universitats de Sheffield i Oxford. La seva obra més important va ser el llibre *The Romance Languages*, publicat per primer cop el 1960 i reimprès unes quantes vegades (1961, 1964, 1967, 1975).

noms d'eines del camp, d'oficis i del territori (*le portail, la cour, l'étable, la crèche, le râtelier...*). Els entra en francès, amb els seus equivalents en castellà i català, i després en dona la solució lèxica, transcrita fonèticament, per a cada un dels sis pobles. El seu estudi es presentava com «une petite épopée linguistique, un vrai miroir de la vie locale» (114).¹⁰

Figura 1. Elcock, Vocabulaire de «la ferme» dans les Pyrénées-Centrales, AOR, 1935

La frontera lingüística no havia estat mai un obstacle perquè els habitants de les valls aragoneses i gascones s'haguessin comunicat de manera continuada. Durant segles els pobles i les valls d'una banda i de l'altra del Pirineu havien tingut una intensa relació social i comercial i l'existència de diferents varietats romàniques (aragonès, gascó, llenguadocià, català) no havia estat obstacle per la comunicació. Durant segles, s'havien produït nombroses interaccions gascones i aragoneses, gascones i catalanes o catalanes i llenguadocianes, sense que hi hagi notícia de problemes d'intercomprensió. La comunicació a partir de la varietat romànica de cadascú va haver de ser eficaç i la necessitat d'intercanvis de tota mena va configurar una comunitat cultural en què les diferents varietats conviuen, o es barrejaven. El benasquès, la varietat de la vall aragonesa de Benasc, és un bon exemple de la confluència dels intercanvis de diferents varietats

10 D'aquesta separata d'Elcock, reimprès per Latas (2018, 200-244), se'n van fer 20 còpies, una part de les quals encara es conserven en el fons Calveras de la Biblioteca Balmes.

pirinenques i del desenvolupament d'un sistema lingüístic pràctic que permetés el contacte eficaç amb les seves varietats contigües (l'aragonès, el català i el gascó).¹¹ Naturalment, tampoc es poden oblidar els habitants del Pirineu que haguessin pogut desenvolupar una capacitat multilingüe activa: Costa (1879), per exemple, dona compte d'un habitant de Benavarri que almenys parlava tres varietats romàniques (català, castellà, aragonès), usades segons la llengua dels seus interlocutors diferents.¹²

En les seves recerques lingüístiques de la dècada de 1930 Elcock també deixa apuntades observacions sociolingüístiques de gran interès, que mostren fins a quin punt va evolucionar en molt poques dècades una llengua que havia iniciat un procés de minorització des de feia uns segles. Els parlants d'aragonès van expressar actituds de vergonya cap a la pròpia llengua i l'interès dels lingüistes per la llengua sorprenia els mateixos informants. En el decurs de les enquestes del jove lingüista, un pastor de Torla de 76 anys no podia entendre que tot un universitari anglès s'interessés per aquell mon perdut i aïllat, i el que encara li sorprenia més era que volgués saber com la gent del Pirineu parlava. «Nos refugiamos en un café a causa del mal tiempo. Un lugareño sentado en la mesa de enfrente llevaba un tiempo mirando en silencio; finalmente se acercó a nosotros y con un tono amenazador dijo: “Y cuando lleves eso a Inglaterra ¡cómo se van a reír!”». Aquestes notes sociolingüístiques d'Elcock són, doncs, un retrat viscut d'un cert autoodi dels parlants actius de l'aragonès.

Tres dècades abans, el lingüista Saroïhandy va ser vist pels parlants d'aragonès com un intrús a un espai íntim a què tenia l'accés vetat,

11 Sobre les relacions intenses i freqüents d'una banda i l'altra de la frontera gascoaragonesa, vegeu el magnífic llibre sobre la història del Pirineu de Patrici Pojada (2017) i també Latas (2018). D'altra banda, no és per casualitat que en un dels primers textos en aragonès, en un document de concòrdia entre una mare i els seus fills escrit probablement el 1187, la protagonista sigui la gascona Bona Ferrera, que surt parlant en aragonès. El filòleg Manuel Alvar (1978: 33-54) va justificar la declaració oral en aragonès reconstruint el context comunicatiu d'aquesta mostra antiga d'aragonesització d'una persona provinent de la Gascunya, tot i que es pregunta si la declaració de la dona podria haver estat en gascó i l'escriví l'hagués traduït a l'aragonès.

12 En català, als catalanoparlants, en castellà-aragonès, «amb els aragonesos o castellans» i «en su dialecto nativo cuando conversan entre sí»; veg. Costa, «Dialectos ribagorzanos y demás aragoneses-catalanes y catalanes-aragoneses», *Boletín de la Instrucción Libre de Enseñanza*, 1879, pp. 63-82.

ja que la percepció de la pròpia llengua era molt negativa: «Algunas muchachas me decían: “Nuestro habla es muy feo (*es muy feo hablar basto*), no lo queremos hablar”». Sembla que aquesta incomoditat de parlar la pròpia llengua s'estenia fins i tot quan hi havia interaccions entre parlants d'aragonès en presència del lingüista estranger. Només amb el temps, amb la progressiva confiança cap al *foraster* i amb mostres explícites d'aquest de voler parlar la seva llengua, l'actitud d'ocultar-la per part dels parlants nadius va anar canviant: «Una vez que hube pasado unos días y que yo mismo lo comenzaba a hablar, los escrúpulos disminuyeron y notaron mis amistades que, desde mi llegada, los jóvenes lo usaban entre ellos más a gusto», va escriure Saroïhandy (1898).

Si a final del XIX aquest lingüista constata la vitalitat de les varietats orals de les valls del Pirineu, al cap de 40 anys Elcock en testimoniava el declivi. Aquest jove lingüista, tot travessant les valls de Bielsa i Benasc per caçar-hi paraules dites en la llengua local, un informant local ja gran li retratava el canvi lingüístic generacional del seu entorn explicant a un seu conciutadà que «la présence quelque peu énigmatique» del lingüista estranger només es podia entendre si els locals el veien com un «anticuario verbal»: el dialectòleg anglès volia conservar unes paraules, una varietat oral, que ja aleshores sobretot feien servir les persones grans dels pobles. A la seva tesi de 1938, Elcock dona compte de l'inici del procés de substitució: «La décadence se précipite. Les jeunes ne parlent guère que le castillan, un castillan où l'on relève encore des mots du terroir, mais qui n'est plus le dialecte d'autrefois. Sans doute, depuis les investigations de Saroïhandy ce vieux dialecte s'est beaucoup perdu» (Latas 2018: 200).

Aquest declivi de l'aragonès contrasta amb la vitalitat general que havien constatat els estudis de Joaquín Costa (1879) o de Saroïhandy (1898). A final del XIX, al poble de Graus l'ús de l'aragonès en els àmbits informals contrastava amb l'ús exclusiu del castellà a l'escola i donava mostres de la seva vitalitat en determinats contextos comunicatius i, alhora, de la rígida separació de funcions d'aquestes dues varietats. Encara més, com a típica situació diglòssica d'una llengua minoritzada, l'aragonès només es parlava entre la gent nascuda al poble i no pas als forasters: «muchas personas nacidas en el país no lo han usado nunca conmigo», va escriure el lingüista francès, que arribaria a ensenyar l'aragonès al Collège de France entre 1920 i 1925.

A part de l'estudi d'Elcock, hi va haver un altre estudi sobre l'aragonès publicat per l'OR, que va signar Vicent Bosch i Mon (1864-1936). Aquest capellà català nascut a Esterrri d'Àneu i format en el seminari de Lleida, va ser enviat el 1908 a la parròquia aragonesa de Fonts, que aleshores depenia del bisbat de Lleida (actualment forma part de de Barbastre), després d'haver estat rector de diferents parròquies catalanes. Bosch va ser un lingüista amateur que va col·laborar en grans projectes lingüístics de principi del xx: va col·laborar en el projecte de diccionari d'Antoni M. Alcover des de 1902, en les Oficines Lexicogràfiques i el BDC de l'IEC entre 1913 i 1926.¹³

Bosch, que de la mà de Griera ja havia fet enquestes lingüístiques per a aquests projectes, va publicar a l'AOR un estudi sobre el vocabulari de Fonts (vol. II, 1929). En el vocabulari recull 429 mots d'aquest poble, i esporàdicament d'altres pobles aragonesos (Assanui, Calassanç, Estadella, Naval, Pallars, Peralta de la Sal), amb una introducció en què presenta un estat de la qüestió sobre «els dialectes fronterers de la província d'Oscas». L'estudi és una llista de mots ordenats a partir del mot local, del qual es dona l'equivalent català. Exemples d'entrada: *ababol*: *rosella*; *abadejo*: *bacallà*; *abadia*: *rectoria*, etc. Per l'autor, aquest vocabulari «pot senyalar les divergències i les concordàncies sobre el català i l'aragonès». Aquest estudi, que és una petita part del seu projecte de *Diccionari del dialecte de Fonz* que estava preparant i que no es va arribar a publicar mai, va fornir la informació lingüística sobre aquest poble per a un estudi de Griera, el *Tresor* (1935-47), que abraça 8 localitats aragoneses i Fonts: les dades sobre aquest poble les hi va aportar l'estudi de Bosch publicat a l'AOR. En les darreres dècades, aquest treball de Bosch s'ha reivindicat des dels estudis de dialectologia, tant de l'àmbit aragonès com català.¹⁴

13 Bosch va morir afusellat a l'inici de la guerra civil per membres del comitè local.

14 A la dècada de 1990, es va reeditar en el *Archivo de Filología Aragonesa* (1992-93, n. 48-49, p. 309-319). Per la seva banda, en l'àmbit català, Jordi Colomina (1990: 110) el va incloure en la *Bibliografia de dialectologia catalana*, on fa notar que el vocabulari de Fonts «és molt interessant per a l'estudi del ribagorçà». Recentment, Latas (2018, 92-171) l'ha reeditat en el seu estudi sobre l'aragonès.

5. EL GALLEC

Durant dècades la major part dels estudis sobre el gallec van ser deguts, en paraules de Ramón Mariño (1999: 494), a «afeccionados e entusiastas galeguistas, e non lingüistes profesionais», de manera que durant el primer terç del segle xx hi ha poques contribucions importants respecte a l'estudi d'aquesta llengua, per la manca de suport institucional. La Real Academia Galega, fundada el 1906, només va publicar uns quants fascicles del *Diccionario gallego-castellano*. A les primeres dècades del xx l'única càtedra que a Espanya s'ocupava del gallec era a la Universitat Central de Madrid, creada el 1914 com a càtedra de literatura galaico-portuguesa (Mariño 1999: 494-6).

Tot i així, uns quants estudiants de Drets i Lletres de la Universitat de Santiago de Compostel·la van fundar el Seminario de Estudos Galegos, que durant els anys 20 va ser molt important perquè l'ús escrit del gallec anés més enllà de la poesia i ampliés els seus àmbits d'ús escrit: els seus membres el van introduir com a llengua de treballs acadèmics d'història, economia o geografia. Aquest ús culte del gallec va ser gairebé l'únic que es va mantenir sota el període de la dictadura de Primo de Rivera, que va tallar les ales a les publicacions galleguistes. A la Universitat, el gallec hi va trobar un refugi i un reforçament. El Seminario de Estudos Galegos va crear la secció de Filoloxía, que va organitzar cursos de fonètica, sobre els orígens del gallec (a càrrec d'Armando Cotarelo, el 1927) i va rebre la visita d'algun romanista alemany a la dècada de 1930.

Va ser per l'impuls del professor Gamillscheg de la Universitat de Berlín que es va estimular l'estudi del gallec.¹⁵ En el marc del Seminari de llengües romàniques que ell mateix dirigia en aquella universitat, es va formar la primera romanista que va dedicar una tesi a aquella llengua: va ser la hispanista Margot Sponer (1898-1945), que havia estudiat a les universitats de Halle, Leipzig, Nàpols, Grenoble, Madrid i Berlín.¹⁶

Sponer va defensar a la Universitat Humboldt de Berlín la tesi *Altgalizische Urkunde* ('Documents del gallec antic'). En aquesta tesi,

---

15 Per aquest seminari, hi passaran diferents intel·lectuals espanyols, com Américo Castro o Eugeni d'Ors, i hi haurà diferents becaris gallecs, com Augusto Assía, que va escriure cròniques sobre el nazisme per a *La Vanguardia*.

16 Figueroa (2013: 18) creu que deu ser «a primeira tese» sobre el gallec.

amb títol en alemany però escrita en castellà, es transcriuen documents des del 938 fins al 1494, localitzats en arxius públics de Madrid, la Corunya, Santiago i Ourense, així com en arxius privats. La tesi es tanca amb un índex cronològic dels documents i una classificació per províncies. L'origen de la tesi remunta al 1926, quan Sponer va anar a Galícia per treballar en arxius i per recollir testimonis de llengua oral. Sponer declara seguir «el método aplicado por Menéndez Pidal en los *Documentos lingüísticos del Reino de Castilla*».

Sponer va donar a conèixer a l'AOR una part dels documents editats a la seva tesi, amb dos lliuraments. El primer va ser publicat en el volum VII de 1934. Aquesta publicació va ser lloada per Dámaso Alonso en els seus *Estudios lingüísticos peninsulares* i els principals especialistes actuals de la llengua gallega situen aquell estudi d'Sponer com una contribució rellevant en el coneixement de la història d'aquesta llengua.¹⁷

El segon lliurament de documents gallecs estava preparat per al vol. VIII (1936) de l'AOR de l'AOR, que no es va arribar a publicar tot i haver-hi ja impreses les proves. Aquesta part de l'estudi l'havia preparat des de Mallorca amb Moll durant els primers mesos de 1935 i per carta, amb Calveras, sovint per solucionar problemes econòmics. Abans de marxar cap a Berlín, va passar per Barcelona per parlar amb Calveras i l'OR.¹⁸ Sponer va defensar la tesi el juny de 1935 i va guanyar la plaça de professora d'espanyol a la Universitat de Berlín el 1937, d'on serà acomiadada el 1942.¹⁹

17 Alonso destaca el «cuidadoso criterio paleográfico» d'Sponer a l'hora d'editar els documents (Figuroa 2013: 22). Van ser alemanys a principi del segle xx els qui van dedicar els primers estudis filològics a la llengua i literatura gallegues medievals. Mariño (1999: 82-83 i 499) esmenta el treball d'Sponer de 1934 com un dels primers estudis seriosos sobre el gallec escrit del segle XIII. Encara més recentment, Figuroa (2013) ha valorat i reivindicat les importants contribucions a l'estudi del gallec fetes per Sponer.

18 Epistolari guardat al fons Calveras de la Biblioteca Balmes de Barcelona. Arran de l'ascens del nazisme el 1933, Sponer va fer estades intermitents a la península ibèrica. En d'alguna d'aquestes va estar en contacte amb membres de l'Oficina Romànica, com Francesc de Borja Moll o el mateix Calveras. El 1934 va visitar Moll a Mallorca, on va treballar en l'edició crítica d'una obra de Lull, *Llibre de consolació d'ermità*, publicada el 1935.

19 Figuroa (2013: 23-25) ho atribueix a la seva vinculació amb els moviments antinazis. Un cop expulsada de la Universitat, es dedica a fer traduccions per a empreses i per al Ministeri d'Affers Estrangers. El 1945 dos SS van anar a buscar-la a casa del cònsol d'Argentina, on s'amagava, i la van detenir. Després, va morir. El 1940 i 1941 havia fet uns viatges de recerca a Espanya, dels quals no sabem res més.

A més dels estudis d'Sponer sobre el gallec, també va contribuir a la individuació d'aquesta llengua un altre col·laborador de l'Oficina Romànica. Es tracta de Fritz Krüger, que el 1932 es va posar en contacte amb Josep Calveras per fer-se ressò dels estudis de l'AOR a la prestigiosa *Zeitschrift für romanische Philologie*, on va publicar una recensió de tres volums de la revista catalana (*ZRPh* LIV, 1934 349-354).²⁰

Krüger va publicar abans de la guerra civil les seves contribucions científiques més rellevants sobre el gallec. Li va interessar la frontera entre el gallec i l'asturleonès i va fer treball de camp des del 1925. En va publicar un estudi el 1927, traduït al castellà el 1947. Els deixebles de Krüger, com Walter Ebeling o W. Schroeder o Hans-Karl Schneider, van fer estudis sobre la fonètica, la gramàtica i la dialectologia del gallec, que es van publicar entre les dècades 1930-1950 (Mariño 1999: 498-9).

Ahora, Krüger va dur a terme estudis sobre les llengües i les cultures del Pirineu durant els estius de 1927 i 1929, que donarien lloc als 6 volums dedicats als *HochPyrenäen*, publicats entre 1935 i 1939. En aquesta obra les llengües més tractades són el català, l'aragonès i el gascó, amb referències freqüents a altres llengües romàniques i al basc. Sobre aquest mateix tema tornaria a publicar estudis més endavant, així com sobre altres llengües de la península ibèrica, especialment sobre el lleonès, el gallec i el portuguès.²¹

Krüger va veure en la dialectologia i en l'etnografia, seguint la metodologia del *Wörter und Sachen*, una via per superar el model neogramatical. Va fundar la revista *Volkstum und Kultur der Romanen* (1928-1945) per donar cabuda als treballs que els seus deixebles, ell mateix o altres col·legues hi publicarien. Va dirigir nombroses tesis sobre geografia lingüística, 17 de les quals de temàtica ibèrica. Sobre aquestes bases, va construir l'escola d'Hamburg. Aquest corrent s'interessava per les zones de frontera i per

20 A la *ZRPh* (LIII, 1933 431-434), ja s'havien publicat les ressenyes de Griaer sobre els AOR I-III (1928-1930). Krüger la va publicar sobre els AORLL II-IV (1929-1932) a la *ZRPh* LIV (1934, 349-354). Krüger també ressenyà l'AOR a la revista *Volkstum und Kultur der Romanen*, (II, 3-5), i envià a Calveras la separata de la ressenya (en alemany) i la corresponent traducció catalana (fons Calveras de la Biblioteca Balmes).

21 La principal obra de Krüger es va traduir al castellà i es va publicar el 1995 amb el títol *Los altos Pirineos*, que s'obre amb un retrat molt interessant del lingüista a càrrec d'Artur Quintana (1995).

les zones més aïllades, on tant la llengua com la cultura es mantinguessin allunyades de les influències exteriors. Amb aquest motiu va diferents viatges a Portugal, al Pirineu i a Astúries.

6. CONCLUSIONS

Durant les dècades de 1920 i 1930 l'Oficina Romànica de Barcelona es va convertir en el principal centre de romanística d'Espanya tot i dur a terme una activitat científica durant pocs anys. Les seves aportacions més conegudes van estar relacionades amb la llengua catalana: són molts els treballs i les iniciatives que van impulsar a favor del català, des dels estudis de morfologia dialectal d'Alcover-Moll, fins a la publicació del DCVB, entre molts altres. Concretament, els estudis de Calveras, el seu director, van centrar-se a mostrar de manera preeminent la variació dialectal de la llengua catalana, tant històricament com sincrònicament. La filosofia del grup era que el català s'havia d'estudiar comparativament i per tant, les llengües contigües eren referències ineludibles per descriure bé el català.

Hi ha, però, tot uns altres projectes i iniciatives respecte a l'estudi d'altres varietats romàniques que han quedat ocults, en bona part perquè la guerra civil va frenar diferents projectes que aquesta institució lingüística tenia en curs. L'OR va potenciar l'interès científic per llengües de la iberoromània que fins aleshores havien comptat amb pocs estudis i d'aquesta manera, va contribuir a individuar llengües com l'aragonès o el gallec. L'OR va potenciar els estudis de varietats romàniques poc valorades no sols perquè eren varietats que tenien molts territoris verges per explorar, sinó perquè contribuïen, almenys de manera indirecta, a subratllar la complexa variabilitat de les llengües en els documents i sobre els territoris. «Quand on tient compte des variétés régionales limitrophes qui réduisent le nombre des traits différentiels, on ne tient pas compte des langues de référence fonctionnant socialement et ayant une importance communicative bien plus importante. Qu'est-ce que je prouve, si je montre que deux parlars voisins appartenant officiellement à des langues différentes sont plus proches que leurs formes référentielles ?», es preguntava Georg Kremnitz (2008) en un estudi en què analitzava diferents mètodes que han pretès avaluar o quantificar la distància entre llengües romàniques.

La manera que l'OC va entendre i practicar la catalanística i la romanística mostra uns horitzons generals que apunten en diferents direccions. En els seus treballs i contactes, se'n desprèn una manera de reivindicar la diversitat lingüística d'Espanya. L'aragonès oral o el gallec medieval que s'estudia en les publicacions de l'OR mostrava la complexitat romànica de la península ibèrica i portava a preguntar, potser indirectament, si aquestes varietats podien ser objectes d'estudi que anessin més enllà dels pressupòsits del gran hispanista de l'època, Menéndez Pidal, que atorgaven a aquestes i a altres varietats hispàniques (com el leonès o el navarrès) un paper de punt de comparació que havien de permetre, en últim terme, una descripció afinada (i comparada) amb el castellà.

A les dècades de 1920 i 1930 el primer centre internacional de romanística de Barcelona va contribuir a dotar de límits cada cop més precisos llengües ibèriques poc valorades (sobretot pel que fa a l'aragonès en relació amb el gascò i el català), i a mostrar-ne filològicament documents històrics que justificaven una tradició escrita autònoma, com va ser el cas pel gallec. Aquestes llengües van tenir a Barcelona una institució lingüística que en va propulsar la seva individuació i la seva internacionalització.

FONTS PRIMÀRIES

AOR: Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1928-1934, 7 vol.

BDC: Butlletí de Dialectologia Catalana. Barcelona: IEC, 1913-1936, 25 vol.

Elcock, W.D. 1935. Vocabulaire de «La ferme» d'une région des Pyrénées-Centrales [separata *AOR* VIII (1935) dipositada al fons Calveras de Biblioteca Balmes].

Elcock, W.D. 1938. De quelques affinités phonétiques entre l'aragonais et le béarnais. París: Droz [tesi doctoral].

Elcock, W.D. 1960. *The Romance languages.* Londres: Faber and Faber.

Griera, Antoni. 1928*a*. Entorn de l'«Atlas linguistique de l'Italie et de la Suisse méridionale», de K. Jaberg i J. Jud. *AORI* : 21-42.

Griera, Antoni. 1928*b*. Bibliografia lingüística. *AORI* : 337-382.

- Griera, Antoni. 1930. Recensions [diverses]. *AOR* III: 342-350.
- Griera, Antoni. 1931. Recensions. *AOR* IV: 299-306.
- Griera, Antoni. 1932. Études de géographie linguistique. *AOR* V: 73-120.
- Griera, Antoni. 1933. [Recensió a] *AOR* I-III. *ZRPh* 53: 431-434.
- Griera, Antoni. 1963. *Memòries*. Abadia de Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Románica.
- Krüger, Fritz. 1928. Volkstimliche Namengebung. *Volkstum und Kultur der Romanen* I: 209-283.
- Krüger, Fritz. 1929. *AOR* I. *Volstum und Kultur der Romanen* I: 3-5.
- Krüger, Fritz. 1934. [Ressenya a] *AOR* II-IV. *ZRPh* 54: 349-354.
- Manifest. 1928. *L'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura. Manifest i crònica*. Barcelona: Biblioteca Balmes, 20 p. Versió en català, castellà i francès.
- Saroïhandy, Jean-Joseph. 1898. Informe del Sr. Saroïhandy en España. Dins J.-J. Saroïhandy, *Informes sobre el aragonés y el catalán de Aragón* [1898-1916], Óscar Latas Alegre (ed.), 27-40. Aladrada Ediciones/Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Sponer, Margot. 1934. Documentos antiguos de Galicia. *AOR* VII: 113-192 [estudi inacabat].

Fonts secundàries

- Alvar, Manuel. 1978. Pobladores gascones y dialecto aragonés en un documento de c. 1187. Dins *Estudios sobre el dialecto aragonés*, 33-54, vol. II. Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- Batllori, Montserrat i Assumpció Rost (2017). Orden de palabras y posición de los clíticos pronominales en las construcciones imperativas de las lenguas románicasmedievales, *Estudios lingüísticos e literarios* 58: 155-185 [Edição especial dedicada aos estudos sobre a ordem de palavras nas línguasiberorromânicas; Carlos Felipe Pinto (ed.)].
- Bernat, Francesc. 2017. La història de la literatura catalana d'Alfred Morel-*Fatio* al 'Grundriss der Romanischen Philologie' (1893). Dins

- Manuel Pérez Saldanya i Rafael Roca Ricart (eds.), *Actes del XVIIè Col·loqui de l'AILLC*, 215-225. València.
- Bergounioux, Gabriel. 1994. *Aux origines de la linguistique française*. Paris: Pocket.
- Colomina i Castanyer, Jordi, 1990. Bibliografia de dialectologia catalana. *A Sol Post* 1: 75-131.
- Echenique Elizondo, María Teresa i Juan Sánchez Méndez. 2005. *Las Lenguas de un reino : historia lingüística hispánica*. Madrid: Gredos.
- Fernández-Ordóñez, Inés. 2009. Los orígenes de la dialectología hispánica y Ramón Menéndez Pidal. Dins Xulio Viejo (ed.), *Cien años de Filología Asturiana (1906-2006)*, 11-41. Oviedo: Alvízorras & Trabe.
- Figueroa, Antón. 2013. Sobre Margot Sponer. *A Trabe de Ouro. Publicación Galega de Pensamiento Crítico* 1: 17-32.
- González Ferrero, Juan Carlos. 2006. Estudio preliminar. Dins Fritz Krüger, *Estudio fonético-histórico de los dialectos españoles occidentales*, I-LXXIV. Zamora: Diputación de Zamora.
- Hernández-Fernández, Antonio i Ramon Ferrer-i-Cancho. 2018. José María de Oleza Arredondo, S.J. (1887-1975). *Glottometrics* 41: 80-86.
- Iglésias, Narcís. 2005. L'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura. *Llengua & Literatura* 16: 289-362.
- Iglésias, Narcís. 2007. *Epistolari de l'Oficina Romànica*. Barcelona: PAM.
- Iglésias, Narcís. 2012. Le catalan et la romanistique, un rapport à double sens: une autre histoire de ces deux concepts. *Revue des Langues Romanes* CXVI/1: 139-168.
- Julià, Joan. 2000a. *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Julià, Joan. 2000b. *Pere Barnils: l'home, el lingüista i el mestre (1882-1933)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Kremnitz, Georg. 2008. Sur la délimitation et l'individuation des langues avec des exemples pris principalement dans le domaine roman. *Estudis Romànics* 30: 7-38.
- Latas, Óscar. 2018. *El aragonés a principios del siglo XX: la Oficina Románica*. Uesca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.
- Mariño Paz, Ramón. 1999. *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Gotelo Blanco.
- Martín Zorraquino, María Antonia i José Mª Enguita Utrilla. 2000. *Las lenguas de Aragón*. Zaragoza : Caja de Ahorros de la Inmaculada, DL.
- Moreno Fernández, Francisco. 2005. *Historia social de las lenguas de España*. Barcelona: Ariel.
- Quintana, Artur. 1995. Fritz Krüger, semblanza biogràfica. Dins Fritz Krüger, *Los altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*, XV-XXV, OC, vol. I. Saragossa / Osca / Tremp, Diputación General de Aragón / Diputación de Huesca / Garsineu.
- Veny, Joan. 2017. L'empremta occitana en català. Dins Aitor Carrera i Isabel Grifoll (ed), *Occitània en Catalonha: de temps novèls, de novèlas perspectives. Actes de l'XIen Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*, 49-62. Barcelona / Lleida: Generalitat de Catalunya / Diputació de Lleida.

QUARTA PART

ESTRUCTURA ARGUMENTAL: TEORIA I APLICACIONS

L'ADQUISICIÓ DE *SEMBLAR* EN CATALÀ

UN EXPERIMENT

ANNA GAVARRÓ ALGUERÓ

Universitat Autònoma de Barcelona
anna.gavarro@uab.cat

SERGI JO GALÍ

Universitat Autònoma de Barcelona
sergijo2000@gmail.com

Keywords

acquisition, raising, *semblar* 'seem', Catalan

Paraules clau

adquisició, elevació, *semblar*, català

Abstract

It is well known that the acquisition of passives is delayed when compared to the acquisition of active sentences. In languages like English, passives share some properties with raising that explain delay in the comprehension of raising as well. Here we present a first study on the acquisition of sentences with *semblar* in Catalan. We carried out a truth-value judgement task with children in the age range of 3 to 7. After a period of at-chance behaviour, from age 5 the results show that they understand *Sembla que els gossos siguin liles* as well as *Els gossos semblen ser liles*. The behaviour of Catalan-speaking children with *semblar* coincides with that of Spanish-speaking children with *parecer* (as shown by Mateu 2019); it contrasts, on the other hand, with the results for English (Hirsch and Wexler 2006, among others).

Resum

És ben sabut que l'adquisició de les passives és tardana en comparació amb l'adquisició de les frases actives. En llengües com ara l'anglès, la sintaxi de l'elevació comparteix característiques amb la de les passives i també presenta un retard en la comprensió. Aquí emprenem el primer estudi de *semblar* en català, mitjançant un experiment de condicions de veritat dut a terme amb nens de 3 a 7 anys. El grup dels nens més petits va tenir un comportament aleatori, però a partir dels 5 anys els nens van entendre tant les frases del tipus *Sembla que els gossos siguin liles* com *Els gossos semblen ser liles*. El comportament dels nens catalanoparlants, doncs, coincideix amb el dels nens castellanoparlants amb *parecer* (un resultat de Mateu 2019) i contrasta, d'altra banda, amb el comportament dels nens anglòfons (de Hirsch i Wexler 2006 i altres).

1. L'ADQUISICIÓ DE L'ELEVACIÓ I ESTRUCTURES RELACIONADES

1.1. Antecedents

L'adquisició de les passives ha estat un dels temes que ha atret més interès en la bibliografia sobre l'adquisició de primeres llengües. L'observació principal d'aquests treballs és que els nens comprenen les passives més tard que les actives corresponents. Des de molt aviat, a més, s'ha atribuït aquest retard en la comprensió de les passives (1) a la seva sintaxi subjacent, compartida amb altres construccions, en concret les frases d'elevació (2).

- (1) a. Tom was pushed/loved ~~Tom~~ by Mary.
Tom fou empès/estimat per Mary
'El Tom era empès/estimat per la Mary.'
- b. My grandparents seem my grandparents to be happy.
meus avis semblen INF ser feliç
'Els meus avis semblen feliços.'

Així, Borer i Wexler (1987) van formular el retard amb les passives com a resultat de la incapacitat del nen (fins als 5 anys) de construir cadenes A; en la mesura que les cadenes A també estan involucrades en la derivació de frases amb elevació, també predeien que hi hauria retard en la comprensió d'aquest altre tipus de frase. La formulació de Borer i Wexler (1987) va esdevenir inviable amb la hipòtesi dels subjectes interns al SV (Koopman i Sportiche 1991), perquè aleshores la predicció del retard en la construcció de cadenes A hauria predit un retard en la comprensió de frases inergatives canòniques; això va portar a la reformulació de Babyonyshev et al. (2001). Al seu torn, aquesta reformulació va resultar incompatible amb els resultats de diversos experiments sobre l'elevació en anglès, en què s'observava que els nens no entenen les frases amb elevació, però sí que

entenien les frases amb *seem* sense elevació. Per exemple, a l'experiment de Hirsch (2011) s'estudiava la interpretació de les frases de (2).

- (2) a. The dog really is purple.
 el gos realment és lila
- b. The horse really hates to be big.
 el cavall realment odia INF ser gros
- c. It really seems that the dog is white.
 EXPL realment sembla que el gos és blanc
- d. The elephant really seems to be in the shade.
 l'elefant realment sembla INF ser a l'ombra

Els seus resultats apareixen a la taula 1.

Taula 1. Percentatge de comprensió adulta, Hirsch (2011)

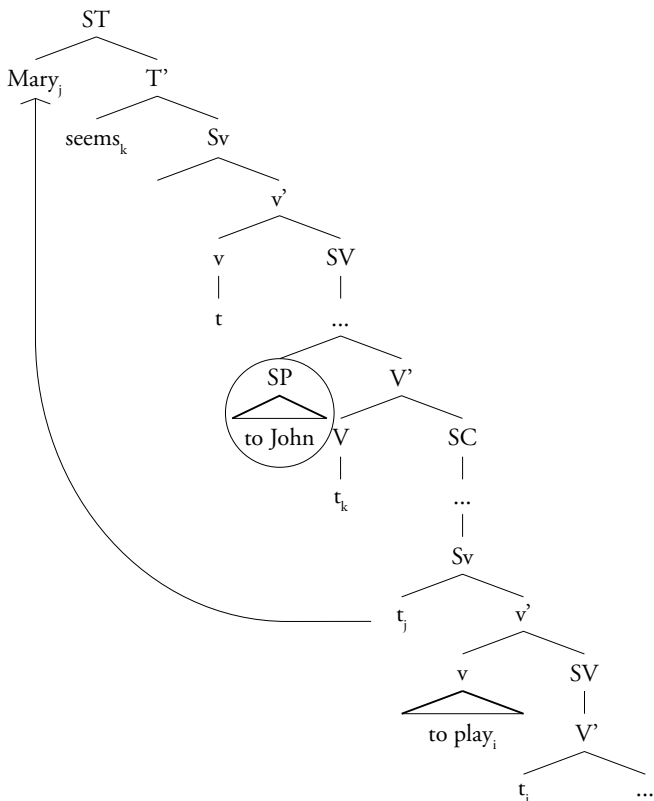
	Control copulatiu	Control predicatiu	<i>Seem</i> sense elevació	<i>Seem</i> amb elevació
3 anys	98,8 %	100 %	75 %	2,5 %
4 anys	100 %	100 %	70 %	36,3 %
5 anys	100 %	100 %	83,8 %	33,8 %
6 anys	100 %	98,8 %	85 %	67,5 %
7 anys	100 %	97,5 %	80 %	71,3 %
Mitjana	99,8 %	99,3 %	78,8 %	42,3 %

Aquests resultats indiquen que els nens no tenen problemes amb el verb *seem* 'semblar', ja que l'entenien quan no es produeix elevació (contra la idea de Becker 2005, 2006, que argumenta que els nens malinterpreten els verbs d'elevació com ara *seem* perquè tenen problemes amb la seva estructura argumental). Wexler (2004) torna a formular el retard amb els passives i l'elevació per donar compte d'aquests i altres resultats en el marc de la teoria de les fases. La seva hipòtesi es coneix amb el nom de *Universal Phase Requirement* (UPR) i estableix que els nens consideren que les categories funcionals defectives constitueixen una fase, per exemple els *Svs* amb un participi passiu, amb la qual cosa els arguments interns a *Sv* no poden moure's fora d'*Sv* en virtut de la Condició d'Impenetrabilitat de les Fases (Chomsky 2000). Com que les frases passives i les frases amb elevació inclouen una categoria defectiva en la gramàtica adulta i, per

hipòtesi, en la gramàtica dels nens aquesta categoria no és defectiva, els nens no poden derivar ni frases passives verbals ni frases amb elevació.

Hi ha hipòtesis alternatives a la de Wexler (2004); aquí ens limitarem a presentar la d'Orfitelli (2012), que fa les mateixes prediccions que la hipòtesi de Wexler respecte les passives verbals, però no respecte l'elevació. Orfitelli formula la Hipòtesi de la Intervenció de l'Argument (*Argument Intervention Hypothesis*), segons la qual els nens tenen dificultats amb l'adquisició d'estructures en què hi ha moviment A i, en una posició intermèdia, hi ha un argument que intervé ((*to*) *John* a la figura 1).

Figura 1. Derivació de *Mary seems to John to play*

Aquest moviment comportaria una violació de la Minimitat Relativitzada de Rizzi (1990) (no és clar perquè una violació d'aquest tipus no afectaria

la derivació adulta). Per tant, per a Orfitelli la predicció és que els nens només tenen problemes amb l'elevació quan hi ha un experimentador que és causa d'intervenció. Orfitelli assumeix, a més, que *seem* sempre presenta un experimentador:

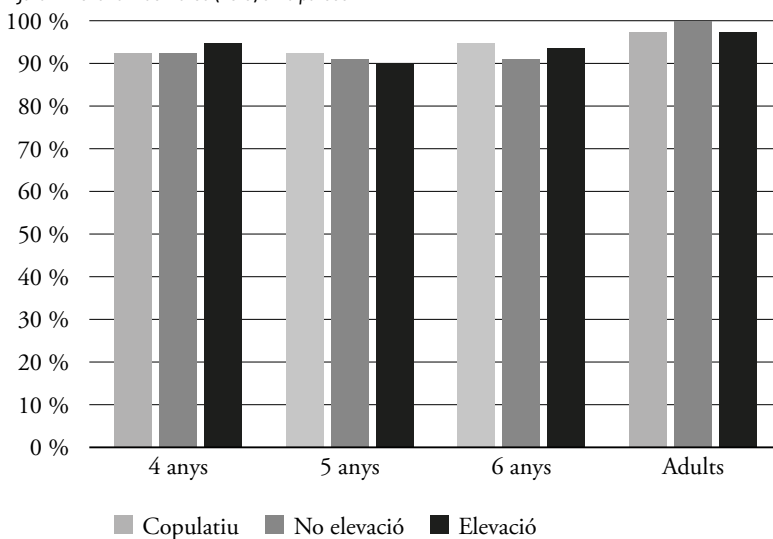
- (3) The elephant   seems (to me)   to be in the shade.
l'elefant   sembla (a mi) INF   ser a l'ombra

Tot assumint la mateixa derivació, per a Wexler (2004) la font del retard en la comprensió de l'elevació rauria en l'absència de defectivitat en la gramàtica infantil i, per tant, el moviment de *Mary* a la posició de subjecte de *seems* no seria possible.

Seguint l'argument d'Orfitelli, Mateu (2019) argumenta que la presència d'un experimentador amb un verb del tipus de *semblar* no és universal; en concret, defensa que en castellà *parecer* no involucra cap experimentador (ni a *Parece que el caballo es pequeño* ni a *El caballo parece pequeño*) i que, en conseqüència, els nens castellanoparlants haurien de comprendre bé les frases amb elevació amb *parecer*.¹ Els seus resultats, obtinguts amb 36 nens castellanoparlants i recollits a la figura 2, corroboren aquesta predicció.

---

1 Mateu (2019) considera que *parecer* amb un experimentador és un verb lèxic diferent del verb *parecer* de *Parece que el caballo es pequeño*, que ella denomina funcional. Tornem a l'anàlisi de *parecer* i *semblar* a la Discussió.

Figura 2. Resultats de Mateu (2019) amb *parecer*

1.2. Objectius

L'objectiu d'aquest article és doncs d'avaluar les propostes de Wexler, per una banda, i d'Orfitelli (i Mateu) per l'altra amb dades del català. Aquest és, pel que sabem, el primer experiment que es du a terme sobre la comprensió de *semblar* en català. Si *semblar* és com *seem* pel que fa a la seva sintaxi, la predicció de la hipòtesi de Wexler és que els nens entendran les frases amb *semblar* sempre que no hi hagi elevació i no les entendran quan hi hagi elevació, fins a l'edat en què les seves gramàtiques madurin (al voltant dels 7 anys; vegeu Hirsch i Wexler 2006 i Orfitelli 2012 per a l'anglès i Gavarró i Parramon 2017 per al català). Si, per contra, la hipòtesi d'Orfitelli és encertada i no hi ha cap experimentador (ni implícit ni ple) a les frases amb *semblar*, els nens entendran tant les frases amb elevació com les frases sense elevació. Si hi ha raons per argumentar que *semblar* és molt diferent de *seem* (com Mateu assenyala per al castellà *parecer*), aleshores haurem de reconsiderar les prediccions que es poden fer sobre l'adquisició de *semblar*.

A la resta de l'article presentem, a la secció 2, el disseny experimental, els participants del nostre experiment i el procediment que vam seguir a l'hora d'administrar-lo. A la secció 3 hi presentem els resultats del nostre experiment i a la secció 4 els discutim en el context dels antecedents que hem presentat en aquesta secció i dels antecedents de la bibliografia lingüística.

2. DISSENY DE L'EXPERIMENT

L'objectiu de l'experiment és de veure si els nens catalanoparlants entenen les frases amb *semblar*, un verb candidat a verb d'elevació. Així doncs el nostre experiment combina frases com les de (4a,b), amb *semblar*, i ítems de control amb verbs copulatius (4c) i predicatius (4d), com s'ha fet en experiments anteriors al nostre.

- (4) a. Sembla que els gossos siguin liles.
b. Els gossos semblen ser liles.
c. Els gossos són blancs.
d. El nen va a coll de l'avi.

El nostre experiment és una tasca de condicions de veritat inspirat en els treballs de Hirsch i Orfitelli, en què el participant ha de dir si la frase que sent és certa en el context d'una representació gràfica que l'experimentador li presenta. Per exemple, la frase *Sembla que els conills siguin liles* seria falsa davant la figura 3 i seria certa davant la figura 4.

Figura 3. Materials

Figura 4. Materials

Als materials, el contrast entre realitat i aparença s'obtenia mitjançant l'ús del color (com a les figures 3 i 4) o l'ús de la mida (les imatges representaven animals petits que, per l'ús d'una lupa, es veien grossos).

En total, l'experiment incloïa 12 frases que denominarem 'amb elevació' com (4b), 12 frases sense elevació com (4a) i 8 frases de control: 4 amb verbs copulatius com (4c) i 4 amb verbs predicatius com (4d). En tots els casos, la meitat de les frases eren falses i l'altra meitat eren certes. La llista completa dels 32 ítems es pot trobar a l'apèndix.

2.1. Participants

L'experiment el va fer el segon autor al Vallès Occidental a un grup de nens de 3 a 7 anys i a un grup d'adults, en total 52 persones. Els detalls dels participants apareixen a la taula 2.

Taula 2. Participants

	Nombre	Mitjana d'edat	Rang d'edat
3 anys	6	3;7,1	3;2,18–3;11,22
4 anys	10	4;7,22	4;3,12–4;11,24
5 anys	9	5;6,26	5;0,2–5;11,23
6 anys	14	6;6,11	6;0,21–6;11,20
7 anys	3	7;1,15	7;1,6–7;2,4
Adults	10		

2.2. Procediment

L'experiment es va dur a terme a l'escola dels nens, de forma individual, en una aula a part sense distraccions ni soroll, excepte en el cas de quatre nens a qui es va administrar a casa seva. Igualment, l'experiment es va administrar als participants adults a casa o a la universitat. L'experiment es plantejava com un joc, en què els participants havien de respondre unes preguntes després de veure unes imatges en una pantalla d'ordinador. Les frases que havien de jutjar com a certes o falses eren pregravades per una veu femenina. La tasca va durar al voltant de 10 minuts per nen.

Durant la realització de l'experiment no es va donar informació als participants sobre les seves respostes i només se'ls va agrair la seva ajuda.

Després de l'experiment, es va fer un obsequi, un llibre, a cadascuna de les classes que havien pres part a l'experiment.

Prèviament, s'havia informat els pares del tipus d'activitat que es faria i se'ls havia demanat autorització escrita perquè els seus fills hi participessin. D'acord amb la Declaració de Hèlsinki sobre experimentació humana, la participació en l'experiment era voluntària i els nens podien interrompre la seva participació en qualsevol moment. El tractament dels resultats va implicar-ne l'anonimització i totes les dades han estat tractades confidencialment.

2.3. Codificació dels resultats i anàlisi estadística

Totes les respostes obtingudes es van codificar com a encerts (1) o errors (0). Amb l'objectiu d'analitzar el Nombre d'Encerts segons diferents condicions s'ha realitzat un model pel Nombre d'Encerts (N_Encerts). El model considerat en la modelització del N_Encerts és un Model Mixt Generalitzat (Hosmer i Lemeshow, 2000) on la variable resposta segueix una distribució binomial (N_Encerts) tenint en compte el total d'ítems respostos (N_Total), incorporant la informació sobre mesures repetides de cada participant. L'anàlisi estadística l'ha fet Ester Boixadera del Servei d'Estadística Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona amb el software SAS v9.4, SAS Institute Inc., Cary, NC, USA.

3. RESULTATS

3.1. Resultats generals

El nombre total de respostes esperades era de 1.664 (és a dir, 52x32). Com que no vam descartar cap resposta i tots els participants van respondre totes les preguntes, els resultats es poden comptabilitzar sobre les 1.664 respostes. Els resultats dels nens apareixen, per condició i edat, a la taula següent.

Taula 3. Nombre absolut i percentatge d'encert per edat i condició

	Control copulatiu	Control predicatiu	No elevació	Elevació
3 anys	19 (79,2 %)	15 (62,5 %)	42 (58,3 %)	38 (52,8 %)
4 anys	30 (72,5 %)	83 (82,5 %)	89 (74,1 %)	91 (75,8 %)
5 anys	46 (83,3 %)	35 (97,2 %)	89 (81,4 %)	94 (87 %)
6 anys	11 (82,1 %)	56 (100 %)	151 (89,9 %)	156 (92,9 %)
7 anys	37 (91,7 %)	12 (100 %)	32 (88,9 %)	33 (91,7 %)
Mitjana	81,56 %	88,4 %	78,7 %	80 %

Els resultats dels adults van ser: per als controls copulatius 92,5 % d'encert; per als controls predicatius 97,5 % d'encert, per a les frases amb *semblar* sense elevació 98,3 % i per a les frases amb *semblar* amb elevació 90,8 %.

Sense entrar en l'anàlisi estadística, aquests resultats no sembla que indiquin diferències entre la comprensió de les frases amb *semblar* que hem denominat 'amb elevació' i 'sense elevació'. Ara bé, l'anàlisi dels resultats per ítem demostra que hi ha un ítem que se singularitza perquè els participants l'entenen pitjor que els altres: l'ítem 23. Aquest ítem, *Els gats són blancs*, és un dels ítems de control amb verb copulatiu. La seva peculiaritat és que la imatge que l'acompanya representa dos gats sota el focus de llum lila, amb una petita part del cos fora del raig de llum, amb la qual cosa es veu el color veritable dels gats (d'altra banda, els gats no solen ser liles, potser ho són excepcionalment als llibres de contes). Per tant, l'ítem 23 és un ítem en què la resposta correcta ('cert') requereix de diferenciar entre l'aparença i la realitat als materials utilitzats a l'experiment. Un experiment que miri d'avaluar si els nens diferencien entre *semblar* amb elevació i sense elevació només pot dur-se a terme si podem assumir que els nens distingeixen entre realitat i aparença als materials. Per aquesta raó, als experiments de Hirsch i Wexler (2006) i Hirsch (2011) els ítems de control amb el verb *be* 'ser' van acompanyats en tots els casos d'imatges com les de l'ítem 23. En el nostre experiment, només un ítem presenta el verb *ser* en un context en què la realitat i l'aparença siguin diferents. Aquest és un problema amb els nostres ítems de control que s'hauria de solucionar en la recerca futura. El problema

existent ens va dur a reanalitzar els resultats partint només de les respostes que ens van proporcionar els participants que havien respost bé l'ítem 23.

3.2. Reanàlisi dels resultats

El nombre total de respostes dels participants que havien respost correctament l'ítem 23 és de 544, 320 dels adults i 224 dels nens. Com que el nombre de respostes havia disminuït notablement, vam agrupar els nens en dos grups: els de 3 i 4 anys (#7) i els de 5, 6 i 7 anys (#9), a més del grup de control d'adults (#7). Els nous resultats apareixen a la taula 4.

Taula 4. Nombre absolut i percentatge d'encert per edat i condició amb els participants que van encertar l'ítem 23

	Control copulatiu	Control predicatiu	No elevació	Elevació
3-4anys	23 (82,1 %)	19 (67,9 %)	77 (56 %)	82 (51,2 %)
5-6-7 anys	32 (100 %)	32 (100 %)	82 (77,8 %)	73 (82,4 %)
mitjana	91 %	84 %	66,9 %	66,8 %

Aquests resultats no difereixen gaire dels resultats anteriors, però tenen l'avantatge de ser resultats d'uns participants que distingeixen entre realitat i aparença. Per tant, sabem que si tenen problemes de comprensió amb les frases amb el verb *semblar*, aquest problema no és derivat de la seva incapacitat de distingir aparença i realitat. Ens cenyirem, doncs, a analitzar aquests resultats, que són més fiables.

Modelització – S'ha realitzat un Model Lineal Generalitzat Mixt prenent com a variable resposta el nombre d'Encerts entre el total de frases (distribució binomial) segons Tipus de Frase, Grup d'Edat i la interacció entre les dues, tenint en compte les mesures repetides per participant.

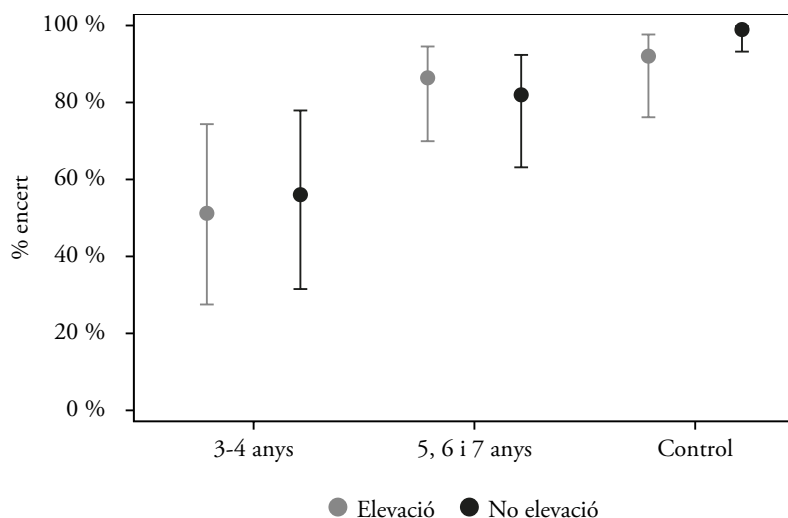
Per la variable nombre d'encerts s'observen diferències estadísticament significatives en considerar l'efecte Grup d'Edat al model de nombre d'Encerts (F Value = 8,86; p_value = 0,0018). No es detecten diferències estadísticament significatives en considerar l'efecte del Tipus d'oració en el model del nombre d'encerts. S'observen diferències estadísticament

significatives en considerar la interacció en el model del nombre d'encerts (F Value = 3,6; p_value = 0,0462).

Presentem els resultats de l'estimació de l'efecte Grup d'Edat per a totes les condicions juntes. Es presenta per cada Grup d'edat l'estimador dels percentatges d'encert juntament amb els corresponents intervals de confiança al 95 %. El percentatge d'Encert estimat en els nens de 3-4 anys és del 53,6 % amb un $IC_{95\%}=[30,6\%, 75,2\%]$. En aquest cas l'interval de confiança per aquesta estimació conté el valor 50 %, per tant el comportament dels nens d'aquest grup no és diferent de l'aleatori. El percentatge d'Encert estimat en els nens de 5, 6 i 7 anys és del 84,3 % amb un $IC_{95\%}=[68,3\%, 93,1\%]$. El percentatge d'Encert estimat dels adults és del 97 %. S'observen diferències estadísticament significatives ($t = -4,14$; p_value = 0,0014) del percentatge d'encert entre els nens de 3-4 anys i els adults. L'Odds Ratio entre els nens de 3-4 anys i els controls adults és 0,04, $IC_{95\%}=[0, 0,27]$, és a dir, l'odds d'Encert en els nens de 3-4 anys és 0.04 vegades l'odds d'Encert en els controls. En els altres contrastos no s'han detectat diferències estadísticament significatives.

A la figura 5 presentem els resultats de l'estimació de l'efecte Interacció Tipus de Frase*Grup d'Edat.

Figura 5. Estimació del percentatge d'encert a les frases amb *semblar*

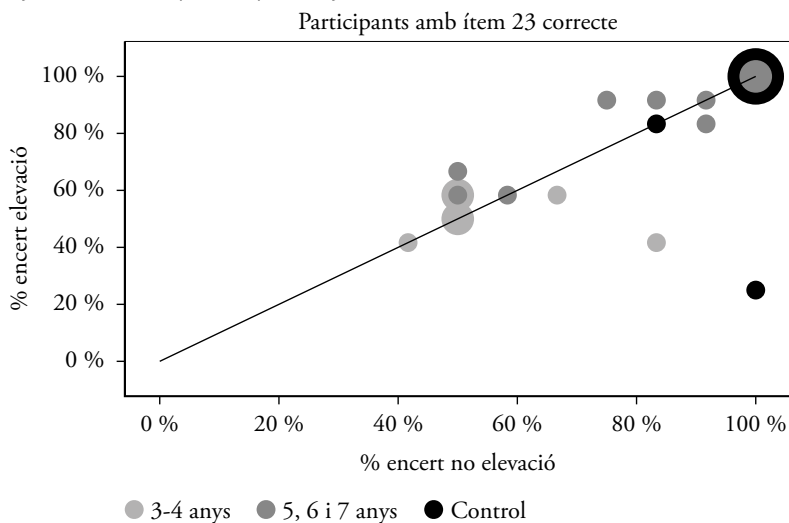

El percentatge d'Encert estimat en els ítems amb elevació en nens de 3-4 anys és del 51,2 % amb un $IC_{95\%} = [27,5 \%, 74,4 \%]$. Tant els ítems amb elevació com sense elevació en el grup de nens de 3-4 anys conté el valor 50 % en l'Interval de confiança; per tant, el seu comportament és aleatori. No es detecten diferències estadísticament significatives en cap grup d'edat entre els ítems amb elevació i els ítems sense elevació.

Si considerem els contrastos dos a dos del nombre d'encerts entre grups d'edat per a cadascun del tipus de frase, en la condició sense elevació es detecten diferències estadísticament significatives del percentatge d'encert entre els nens de 3-4 anys i els adults ($t = -4,12$; Adj $p\_value = 0,0060$). No hi ha diferències estadísticament significatives en cap altre cas.

La figura 6 correspon al gràfic de dispersió del percentatge d'encert amb elevació i sense elevació. El gràfic de dispersió ens mostra quin és el comportament dels participants individualment en les dues condicions i, com es pot veure, amb molt poques excepcions els participants tenen nivells d'encert semblants a les frases amb elevació i sense elevació.

Figura 6. Gràfica de dispersió del percentatge d'encert en elevació i sense elevació

En resum, trobem que hi ha efectes de l'edat en el comportament dels nostres participants, perquè només els del grup de 3-4 anys tenen un

comportament aleatori (que podria ser derivat de problemes generals de comprensió del verb *semblar* en alguns nens). Però en cap grup d'edat no hi ha diferències entre els nivells de comprensió de *semblar* amb elevació i sense elevació; és així tant a nivell de grup com individualment. Els nens del grup de 5-6 anys entenen les frases de les dues condicions amb *semblar*. Per a cap grup d'edat no trobem les diferències en funció de la condició que s'han trobat en anglès. (Els resultats de tots els participants no difereixen dels resultats que hem presentat en detall; es poden trobar a Jo Galí 2022.)

No hi ha cap hipòtesi que ens faci esperar que entre els adults hi hagi d'haver diferències en la capacitat d'interpretació de frases amb *semblar* amb i sense elevació; aquest resultat del nostre experiment era, doncs, esperat. En canvi, les hipòtesis d'Orfitelli (2012) i de Wexler (2004) sí que ens fan esperar diferències en els nens que no han assolit la maduresa gramatical, a partir de certes assumpcions sobre la sintaxi de verbs com *seem*. A la secció següent discutirem els nostres resultats tenint presents les hipòtesis sobre l'adquisició que hem detallat al principi.

4. DISCUSSIÓ

Fins aquí hem donat per fet que *semblar* és un verb d'elevació com *seem*. En aquest supòsit, la frase de (6) seria derivada d'una frase en què *semblar* tindria per complement una frase subordinada amb *la Maria* en posició de subjecte. Aquest subjecte esdevindria subjecte de *semblar* per elevació.

(5) Sembla [que la Maria ha trobat el que li agrada].

(6) La Maria sembla [~~la Maria~~ haver trobat el que li agrada].

Si aquesta és la derivació de (6), la hipòtesi del *Universal Phase Requirement* de Wexler (2004) faria la predicció que els nens tindrien problemes amb la interpretació de (6), mentre que no en tindrien amb la de (5). Clarament, aquest no és el resultat del nostre experiment: els nens del grup de 3-4 anys tenen un comportament aleatori amb frases com (6), però també amb (5), en què no hi hauria elevació. Els nostres resultats contrasten amb els de Hirsch i Wexler (2006) i els d'Orfitelli (2012) per a l'anglès.

Ara bé, hi ha diferències entre *seem* i *parecer* que es poden fer extensives a *semblar* i que ja han estat observades a la bibliografia (Torrego 1996, entre d'altres): quan hi ha un clíctic experimentador, el subjecte només pot aparèixer a la posició de subjecte de la frase subordinada, per exemple l'elevació del subjecte *los chicos* de (7) no és possible (8):

(7) Al juez le parece que los chicos han jugado bien.

(8) *Los chicos le parecen al juez haber jugado bien.

El català es comporta en aquest punt com el castellà:

(9) A l'àrbitre li sembla que els nens han jugat bé.

(10) *Els nens li semblen a l'àrbitre haver jugat bé.

En la proposta d'Orfitelli (2012), la font dels problemes de comprensió dels nens és l'experimentador. A les frases de (5) i (6), que són com les del nostre experiment, no hi ha cap experimentador (és a dir, no n'hi ha ni de fonèticament ple ni, per hipòtesi, de nul). Per tant, si assumim que en català *semblar* comporta elevació, la predicció de la hipòtesi d'Orfitelli és que els nens no tindran cap problema en la comprensió de (5)-(6). L'absència de frases del tipus de (8) i (10) fa que ni en castellà ni en català no sigui possible de dur a terme un experiment amb frases equivalents a les dels experiments de l'anglès del tipus de *The elephant seems to me to be in the shade*. La presència d'un experimentador és immaterial per la hipòtesi de Wexler (2004) i Hirsch i Wexler (2006), perquè no altera el caràcter no defectiu de les categories funcionals involucrades a la derivació. Fins aquí, doncs, tot indica que la hipòtesi d'Orfitelli (2012) és superior a la de Wexler (2004) i Hirsch i Wexler (2006). De fet, aquesta és la conclusió de Mateu (2019), que obté resultats semblants als nostres per al castellà infantil.

La diferència entre *seem* i *parecer/semblar* apuntada més amunt no és accidental. El castellà formaria part de les llengües anomenades opaques, que no permeten l'elevació en presència de l'experimentador, mentre que l'anglès exemplificaria les llengües transparents (en la terminologia de Boeckx 1998), que sí que permeten l'elevació quan hi ha un experimentador (vegeu (3)).

Per a Cuervo (2003, 2010), el fet que no sigui possible l'elevació del subjecte quan hi ha un experimentador (8) és conseqüència del fet que l'experimentador és el subjecte, un subjecte datiu (l'experimentador és

l'argument més alt a la jerarquia temàtica i ocupa la posició d'Espec de T; vg. Cuervo 1999, Fernández-Soriano 1999, sobre aquest i altres predicats inacusatius).

En l'anàlisi de Torrego (2002), *parecer* pot ser un verb d'elevació (quan presenta un experimentador), ser un verb modal o un verb de control. En l'anàlisi d'Ausín (2001), *parecer* és sempre un verb modal. Quina és l'anàlisi més adequada per a *parecer* (i *semblar*) és un tema que va molt més enllà dels objectius d'aquest article (vegeu Gallego 2007 per a una revisió de diverses propostes sobre *parecer*). El que és important a efectes d'interpretar els resultats del nostre experiment és que *parecer* sense experimentador ha estat analitzat a la bibliografia com a verb que no és d'elevació, mentre que molts autors coincideixen que amb un experimentador datiu *parecer* sí que constitueix un cas d'elevació en castellà. Els nostres resultats són incompatibles amb una anàlisi com la de Wexler (2004) només si assumim que *semblar* és un verb d'elevació fins i tot quan no presenta un experimentador; altrament, si no és un verb d'elevació, el comportament dels nens amb *semblar* no forma part del problema del retard de comprensió que mira de caracteritzar el UPR, i que inclou el retard amb les passives.

En aquest punt, doncs, la nostra conclusió només es pot formular com un condicional. Els nens catalanoparlants no tenen un comportament diferenciat en comprensió entre *Sembla que els gossos siguin liles* (la condició que hem denominat de no-elevació) i *Els gossos semblen ser liles* (la condició que hem denominat d'elevació, potser precipitadament). Aquesta és la contribució principal d'aquest estudi. Les hipòtesis que s'han fet fins ara sobre l'adquisició parteixen de la idea que *seem* és un verb d'elevació en anglès. *Semblar* té un comportament més complex que no ens permet assumir mecànicament que les condicions experimentals del nostre experiment corresponguin a +/- elevació. L'avaluació dels nostres resultats vis-à-vis les hipòtesis de Wexler (2004) i Orfitelli (2012) només serà possible un cop haguem establert quina és l'anàlisi adequada de *semblar* i quina és la dimensió de la variació lingüística entre *seem* i *semblar*.

AGRAÏMENTS

Agraïm a tots els participants la seva ajuda, sense la qual aquest estudi no hauria estat possible. Igualment agraïm a l'Escola Josep Gras de Sant Llorenç Savall la seva col·laboració; a Ester Boixadera, la seva ajuda amb l'estadística i, a Jaume Mateu, els seus suggeriments en relació amb el verb *semblar*. Tots els errors que pugui haver-hi són nostres.

Els autors no tenen cap suport econòmic a declarar en relació amb aquest treball.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Ausín, Adolfo. 2001. *On A-movement*. Tesi doctoral. Storrs: University of Connecticut.
- Babyonyshev, Maria, Jennifer Ganger, David Pesetsky i Kenneth Wexler. 2001. The maturation of grammatical principles: Evidence from Russian unaccusatives. *Linguistic Inquiry* 32(1): 1-44.
- Becker, Misha. 2005. Learning verbs without arguments: The problem of raising verbs. *Journal of Psycholinguistic Research* 34: 165-191.
- Becker, Misha. 2006. There began to be a learnability puzzle. *Linguistic Inquiry* 37(3): 441-456.
- Boeckx, Cedric. 1998. Raising in Romance. Manuscrit, University of Connecticut.
- Borer, Hagit i Wexler, Kenneth. 1987. The maturation of syntax. Dins T. Roeper i E. Williams (eds.), *Parameter Setting*, 123-172. Dordrecht: D. Reidel.
- Chomsky, Noam. 2000. Minimalist Inquiries: The Framework. Dins R. Martin, D. Michaels i J. Uriagereka (eds.), *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*, 89-155. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Cuervo, María Cristina. 1999. Quirky but not eccentric: dative subjects in Spanish. *MITWPL 34 Papers on Morphology and Syntax*, 213-228.

- Cuervo, María Cristina. 2003. A control vs. raising theory of dative experiencers. Dins A. T. Pérez-Leroux i Y. Roberge (eds.), *Romance Linguistics: Theory and Acquisition. Selected Papers from LSRL 32*, 111-130. Amsterdam: John Benjamins.
- Cuervo, María Cristina. 2010. Some dative subjects are born, some are made. Dins C. Borgonovo, M. Español-Echevarría i P. Prévost (eds.), *Proceedings of the 12th Hispanic Linguistic Symposium*, 26-37. Somerville, Massachusetts: Cascadilla Proceedings Project.
- Fernández-Soriano, Olga. 1999. Two types of impersonal sentences in Spanish: Locative and dative subjects. *Syntax* 2(2): 101-140.
- Gallego, Ángel. 2007. *Phase Theory and Parametric Variation*. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Gavarró, Anna i Xavier Parramon. 2017. On the adjectival interpretation of passives in acquisition. *Lingua* 185: 11-24. doi: 10.1016/j.lingua.2016.07.003.
- Hirsch, Christopher. 2011. *The acquisition of raising*. Tesi doctoral. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
- Hirsch, Christopher i Kenneth Wexler. 2006. Children's passives and their resulting interpretation. Dins *The Proceedings of the Inaugural Conference on Generative Approaches to Language Acquisition North America, University of Connecticut Occasional Papers in Linguistics* (4), 125-136. Storrs: University of Connecticut.
- Hosmer, David i Stanley Lemeshow. 2000. *Applied Logistic Regression*. Nova Jersey: John Wiley & Sons.
- Jo Galí, Sergi. 2022. L'adquisició de l'elevació en català: Un experiment amb el verb semblar. Treball de Fi de Grau. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Koopman, Hilda i Dominique Sportiche. 1991. The position of subjects. *Lingua* 85: 211-258.
- Mateu, Victoria E. 2019. Intervention effects in the acquisition of raising: Evidence from English and Spanish. *Language Acquisition* 28: 6-38.

- Orfitelli, Robyn M. 2012. *Argument intervention in the acquisition of A-movement*. Tesi doctoral. Los Angeles: University of California Los Angeles.
- Rizzi, Luigi. 1990. *Relativized Minimality*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Torrego, Esther. 1996. Experiencers and raising verbs. Dins R. Freidin (ed.), *Current Issues in Comparative Grammar*, 101–120. Dordrecht: Kluwer.
- Torrego, Esther. 2002. Arguments for a derivational approach to syntactic relations based on clitics. Dins S. Epstein i T. Seely (eds.), *Derivation and Explanation in the Minimalist Program*, 249–268. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Wexler, Kenneth. 2004. Theory of phasal development: Perfection in child grammar. *MIT Working Papers in Linguistics* 48: 159–209.

APÈNDIX. ÍTEMS EXPERIMENTALS

1. La motxilla del nen és verda.
2. La nena corre darrere la mare.
3. Els ocells semblen ser liles.
4. Sembla que les ovelles siguin petites.
5. Sembla que les granotes siguin grosses.
6. Sembla que els conills siguin liles.
7. El nen petit sembla estar enfadat amb l'avi.
8. Les papallones semblen ser grosses.
9. Sembla que els ratolins siguin liles.
10. Els pardals semblen ser petits.
11. Sembla que els cargols siguin petits.

12. El jersei de la mare és verd.
13. Sembla que els gossos siguin liles.
14. Els aneguets semblen ser grossos.
15. Sembla que els coloms siguin blancs.
16. Els conills semblen ser grossos.
17. Sembla que els gats siguin grossos.
18. Els hámsters semblen ser blancs.
19. Sembla que els gossos siguin grossos.
20. Els ocells semblen ser blancs.
21. La mare dibuixa l'àvia.
22. Sembla que els coloms siguin grossos
23. Els gats són blancs.
24. Sembla que els gossos siguin blancs.
25. L'àvia i les nenes estan assegudes.
26. Els porcs semblen ser petits.
27. Els ocells semblen ser blancs.
28. El nen pica el seu cosí amb una pala.
29. Els papallones semblen ser liles.
30. El nen va a coll de l'avi.
31. Sembla que els gats siguin liles.
32. Els ratolins semblen ser grossos.

CONFIGURACIÓ SINTÀCTICA I ESTRUCTURA ARGUMENTAL DELS VERBS PSICOLÒGICS IMPERSONALS DEL LLATÍ

JAUME MATEU

Universitat Autònoma de Barcelona
jaume.mateu@uab.cat

CARLES ROYO

Universitat Rovira i Virgili
carles.royo@urv.cat

Keywords

Burzio's Generalization, Latin, accusative language, Extended Projection Principle, impersonal psychological verbs

Paraules clau

Generalització de Burzio, llatí, llengua acusativa, Principi de projecció ampliat, verbs psicològics impersonals

Abstract

We analyze the sentences with those Latin impersonal psychological verbs that have the syntactic configuration [Experiencer_{AC}/Stimulus_{GEN}]: *miseret, paenitet, piget, pudet, taedet*. At first sight, this configuration does not seem to satisfy some classical theoretical postulates, such as Chomsky's (1982) Extended Projection Principle (EPP) or Burzio's (1986) Generalization. We consider that the experiencer with accusative case has hierarchical prominence with respect to the stimulus with genitive case: the former is the argument of an internal predication that has subject properties; the latter is a low adjunct, which is a modifier of the inner stative structure. We are dealing with stative causative sentences (Matasović 2013) where an empty pronoun occupies the external argument subject position and moves up to the IP specifier to satisfy the EPP. We argue that it is then a structure of an accusative language that fulfills Burzio's Generalization: the pronoun that acts as an external argument has properties of an A(mbient)-Causer (Pesetsky 1995), while the experiencer receives structural accusative case.

Resum

Analitzem les oracions dels verbs psicològics impersonals del llatí que presenten una configuració sintàctica [Exp(erimentador)_{AC}/Est(ímul)_{GEN}]: *miseret, paenitet, piget, pudet, taedet*. D'entrada, sembla que aquesta configuració no compleix alguns postulats teòrics clàssics, com ara el Principi de projecció ampliat (PPA) de Chomsky (1982) o la Generalització de Burzio (1986). Considerem que l'experimentador amb cas acusatiu té preeminència jeràrquica respecte de l'estímul amb cas genitiu: el primer és l'argument d'una predicació interna que té característiques de subjecte; el segon és un adjunt baix, modificador de l'estructura estativa. Proposem que són oracions causatives estatives (Matasović 2013) en què un pronom buit ocupa la posició de subjecte argument extern i puja a l'especificador del SFlex per satisfer el PPA. Defensem que és una estructura pròpia d'una llengua acusativa que compleix la Generalització de Burzio: el pronom que fa d'argument extern té propietats d'un A(mbient)-Causer (Pesetsky 1995), mentre que l'experimentador rep cas acusatiu estructural.

1. INTRODUCCIÓ

Els verbs psicològics seleccionen semànticament dos arguments: l'*experimentador* i l'*estímul* de l'experiència psicològica (1).¹

(1)	Classes de verbs	Argument extern	Segon argument
a.	transitiu <i>timeo</i> 'temo'	Experimentador	Estímul (acusatiu estructural)
b.	transitiu invers <i>perturbo</i> 'preocupo'	Estímul	Experimentador (acusatiu inherent)
c.	inacusatiu <i>uereor</i> 'tinc respecte/por', <i>gaudeo</i> 'gaudeixo' <i>confido</i> 'confio'	Experimentador	Estímul (ablatiu, datiu, acusatiu inherent)
d.	inacusatiu invers <i>placeo</i> 'agrado'	Estímul	Experimentador (datiu)
e.	inergatiu <i>ardeo</i> 'estimo apassionadament', <i>ferueo</i> 'm'encenc'	Experimentador	Estímul opcional (ablatiu)
f.	inergatiu invers <i>interest</i> 'interessa', <i>refert</i> 'importa'	Estímul (clàusula/pronom)	Experimentador (genitiu/ablatiu)
g.	impersonal <i>paenitet</i> 'penedeix', 0 <i>miseret</i> 'compadeix', <i>piget</i> 'disgusta, afligeix', <i>puget</i> 'avergonyeix', <i>taedet</i> 'avorreix, fastigueja'	Experimentador	Estímul (acusatiu genitiu o clàusula)

(adaptat de Giusti i Iovino 2019: 39 (26))

1 Tal com fan notar Bouchard (1992, 1995) i Devine i Stephens (2013: 122), a l'hora de parlar dels *predicats psicològics*, cal tenir en compte no només classes de *verbs* com les d'(1), i.e., expressions *simtètiques* com les d'(1), sinó també construccions *analítiques* com les de (i), i.a.

(i) a. in metu esse (cf. *metuere*) 'estar en por'

b. iacere in maerore (cf. *maerere*) 'estar en tristesa'

c. in metum redire 'lit. tornar a la por'

d. incedere magnus timor (cf. *extimescere*) lit. 'entrar/envair una por molt gran', etc.

En aquest treball estudiem el grup de predicats recollits a (1g).² Són els cinc verbs psicològics impersonals del llatí arcaic i clàssic: presenten una configuració sintàctica [Exp(erimentador)_{AC}/Est(ímul)_{GEN}] i es conjuguen només en la tercera persona del singular.

A (2) se'n recullen alguns exemples.³ Si seguim Pinkster (2015: 132), a la llista dels cinc verbs impersonals de (1g), s'hi pot afegir *ueretur* 'infondre respecte' (vg. (2e)).

- (2) a. *me tamen meorum factorum... numquam... paenitebit* (Cic. *Cat.* 4,20)

Lit.: tanmateix, mai em_{AC} penedirà dels meus actes_{GEN}
'Tanmateix, mai no em penediré dels meus actes.'

- b. neque *te mei miseret...* (Cic. *Tusc.* 1,106)

Lit.: i no et_{AC} compadeix de mi_{GEN}
'I no et compadeixes de mi.'

- c. *me non solum pigeat stultiitiae meae, sed etiam pudeat* (Cic. *dom.* 29)

Lit.: no només em_{AC} disgusti de la meva estupidesa_{GEN}, sinó que també (me_{AC} n_{GEN}) avergonyeixi
'No només em disgusto de la meva estupidesa, sinó que fins i tot me n'avergonyixo.'

- d. *uerum ego liberius altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget taedetque* (Sall. *Iug.* 4.9)

Lit.: però m'hi he estès molt lliurement, mentre em_{AC} disgusta i m_{AC} 'enutja dels costums_{GEN} de la ciutat
'Però m'hi he estès molt lliurement, mentre em disgusto i m'enutjo dels costums de la ciutat.'

- e. *si tui ueretur te progenitoris* (Acc. *Trag.* 76)

Lit.: si t_{AC} 'infon-respecte del teu pare_{GEN}
'Si el teu pare t'infon respecte.'

2 Cf. Priscià, s. VI dC, trad. cast. 2014: 150, 261-263, 266; Sánchez de las Brozas 1587, trad. cast. 1976: 112-113; Allen i Greenough 1903: 221; Enríquez 1984; Traina i Bertotti 1985: 58-61; Touratier 1994: 202, 248, 327, 389; Baños 2003, Álvarez Huerta 2009: 153-154; Mangialavori 2013: 21-31; Matasović 2013; Tur Altarriba 2013; Cavallo 2014: 106-146, Fedriani 2013, 2014a, 2014b: 119-189; Giusti i Iovino 2019, entre d'altres. Autors com Cuzzolin i Napoli (2009: 76), Lühr (2011: 327) i Matasović (2013: 101-103) assenyalen que aquest tipus de construcció, present en llatí i en cèltic, és estranya o poc habitual en altres llengües indoeuropees.

3 També s'hi poden incloure derivats d'aquests verbs, com ara *commiseritur*, *taedescit*, *pertaedet*, *dispuet*, *suppuet*, *suppaenitet*, etc.: vegeu Matasović (2013: 93, nota 1).

Als exemples de (3) es recullen cinc breus oracions paral·leles que mostren de manera esquemàtica el fenomen.

- (3) a. miseret me_{AC} tui_{GEN}
 Lit.: em_{AC} compadeix de tu_{GEN}
 ‘Em compadeixo de tu.’
- b. paenitet me_{AC} peccatorum_{GEN.PL}
 Lit.: em_{AC} penedeix dels pecats_{GEN}
 ‘Em penedeixo dels pecats.’
- c. piget me_{AC} tui_{GEN}
 Lit.: em_{AC} disgusta de tu_{GEN}
 ‘Em disgusto de tu.’
- d. pudet me_{AC} tui_{GEN}
 Lit.: m_{AC} avergonyeix de tu_{GEN}
 ‘M’avorgonyixo de tu.’
- e. taedet me_{AC} vitae_{GEN}
 Lit.: m_{AC} avorreix de la vida_{GEN}
 ‘M’avorreixo de la vida.’

A primera vista, la configuració sintàctica impersonal [Exp_{AC}/Est_{GEN}] no compleix alguns postulats fonamentals de la gramàtica. D’una banda, transgredeix el Principi de projecció ampliat de Chomsky (1982) (PPA), segons el qual tota oració ha de tenir un subjecte: a (3) no sembla, d’entrada, que cap dels dos arguments semàntics es codifiqui com a subjecte gramatical. De l’altra, no segueix la Generalització de Burzio (1986), segons la qual, quan no s’assigna paper temàtic al subjecte/argument extern, no es pot assignar cas acusatiu al complement directe/argument intern, la qual cosa, normalment, obliga l’objecte oracional a moure’s a la posició de subjecte per rebre cas: les oracions d’estudi contenen un argument experimentador amb cas acusatiu, amb la qual cosa no hi hauria d’haver impediment per assignar paper temàtic a un subjecte, fet que, aparentment, tampoc no es compleix.

A més del comportament de (2)-(3), l’estímul també pot ser representat per un pronom neutre (4) en nominatiu (Traina i Bertotti 1985: 59), un infinitiu (5a) o una clàusula amb verb finit (5b) (cf. Woodcock 1959: 166-168; Traina i Bertotti 1985: 58-61; Fedriani 2014b: 121-122 (3)-(7); 134; Cavallo 2014: 107-108 (16)).

- (4) a. Id quod pudet facilius fertur quam
allò_{NOM} que_{NOM} avergonyeix més-fàcilment se-suporta que
id quod piget
allò_{NOM} que_{NOM} disgusta
‘Allò que avergonyeix se suporta més bé que allò que disgusta.’
(Plaut. *Pseud.* 281)
- b. Non te haec pudent?
no et_{AC} aquestes-coses_{NOM.PL.NEUT} avergonyeixen
‘No t’avergonyeixen aquestes coses?’
(Ter. *Ad.* 754)
- (5) a. me (...) valde paenitet vivere
em_{AC} molt penedeix viure
‘Em penedeixo molt de viure’
(Cic. *Att.* III, 4)
- b. tam diu... te quantum proficias non paenitebit
tant temps et_{AC} quant progressis no penedirà
‘Durant molt de temps no et penediràs de progressar tant’
(Cic. *Off.* I, 2)

2. ALGUNES PROPOSTES PRÈVIES

Diversos autors han donat diferents explicacions d’aquestes estructures basant-se en un suposat arcaisme del protoindoeuropeu. Lehmann (1974: 111) postula que aquestes oracions mostren que va existir una etapa prèvia en què els verbs no incloïen una marca de subjecte. Altres autors defensen que es tracta d’una construcció pròpia d’una llengua ergativa i que la marca d’acusatiu seria una resta del cas absolutiu (cf. Benedini 1986: 56; Cavallo 2014: 9-10, 115-116, 162-163). En canvi, Fedriani (2014*b*: 124-128) considera que és una construcció amb trets d’una llengua activa o activa/estativa, en què el subjecte es pot alinear com a objecte d’una oració intransitiva si no presenta control o volició sobre la predicació, i un experimentador pot estar codificat com un pacient afectat sense aquest control (vegeu Cennamo 2009).

Matasović (2013) fa una proposta diferent sobre com es pot explicar el cas acusatiu que assignen aquests verbs impersonals. Els verbs psicològics que són objecte d’estudi pertanyen a la segona conjugació llatina, en què hi ha verbs estatus (com *tacēre* ‘callar’) i d’altres de causatius (com *monēre* ‘aconsellar’); els estatus remetent a la presència del sufix *-eh1- de

l'indoeuropeu, que per evolució passa a *-ē-* en llatí (**-eh1-* > *-ē-*), i els causatius remetent al sufix **-éye-* de l'indoeuropeu, que igualment passa a *-ē-* en llatí (**-éye-* > *-ē-*). Per tant, hi ha una coincidència morfològica entre dos tipus de verbs diferents que comparteixen el mateix sistema de flexió (segona conjugació): d'una banda, els verbs estatus amb un sufix *-ē-* i, de l'altra, els verbs causatius (i, per tant, assignadors de cas acusatiu) amb un altre tipus de sufix *-ē-*. Segons l'autor, aquesta coincidència podria donar compte del fet que els verbs psicològics impersonals estatus del llatí tenen l'experimentador marcat amb cas acusatiu. Matasović defensa que aquests verbs provenen d'una innovació per analogia amb els verbs causatius de la segona conjugació llatina, que marquen un argument pacient amb cas acusatiu; per tant, no es tracta d'arcaïsmes provinents de l'indoeuropeu (vegeu la nota 2).

3. SUPÒSITS DE PARTIDA

En aquest treball intentem donar una explicació de l'estructura argumental d'aquestes oracions impersonals des del punt de vista de la gramàtica generativa aplicada al llatí (Oniga 2007/2014, Mateu i Oniga 2017, i.a.). Per fer la nostra proposta d'estructura argumental, partim d'un quants supòsits de partida que comentem un per un a continuació.

3.1. L'argument amb cas acusatiu

Un primer supòsit de partida és que l'argument amb cas acusatiu presenta característiques de subjecte (vegeu Fugier 2001: 346-348; Baños 2003; Fedriani 2013, 2014*b*: 123-124; Barðdal *et al.* 2023).

Baños (2003) defensa que l'experimentador acusatiu de les oracions impersonals presenta algunes característiques definitòries d'un subjecte,⁴

4 Per a una argumentació similar, des del punt de vista sintàctic, a favor de la caracterització d'aquest experimentador acusatiu com un subjecte, vegeu també Fugier (2001: 346-348) i Fedriani (2014*b*: 123-124). Per a alguns autors, el fet que l'experimentador sigui un element afectar és la raó per la qual es caracteritza sintàcticament com un acusatiu: «Verbs of feeling, where the person who is the proper subject becomes the object, as being himself affected by the feeling expressed in the verb» (Allen i Greenough 1903: 120).

una caracterització coherent amb l'evolució del llatí cap a la forma personal. Des del punt de vista pragmàtic, sol ser el tòpic de la predicació en un ordre de paraules no marcat. Pel que fa al comportament sintàctic, l'autor remarca dos fets: en primer lloc, és l'antecedent o lligador d'un reflexiu *se* (6a) i d'un possessiu (vegeu més avall (11)-(12)); en segon lloc, tot i que sovint té una presència obligatòria a l'oració, es dona el cas significatiu que es pot ometre si és correferencial amb el subjecte d'una oració contigua (juxtaposada, coordinada o subordinada) (6b).

- (6) a. ut *eum* tali uirtute... *se* in rem publicam fuisse paeniteat («De suerte que un hombre de semejante valor se arrepienta de haberse consagrado a la actividad pública», Cic. *Sest.* 95).
- b. *errauí, temere feci, paenitet*, ad clementiam tuam *confugio*, delicti ueniam *peto*, ut ignoscatur *oro* («Me equivoqué, actué imprudentemente, me arrepiento, me acojo a tu clemencia, pido benevolencia con mi falta, te ruego me perdones», Cic. *Lig.* 30).

(Baños 2003: 63 (9c), 64 (10a))

Hi ha altres dades que abonen les característiques de subjecte de l'argument experimentador amb cas acusatiu. D'una banda, no és un exemple de cas inherent sinó estructural; a la passiva perifràstica amb gerundi (*-ndus, -a, -um*) l'experimentador hi apareix amb datiu (l'anomenat «datiu agent»: *nobis*, a l'exemple de (7)), que remet al subjecte sintàctic de l'oració en la forma activa. De l'altra, recollim un exemple en què l'infinitiu *paenitere* apareix coordinat amb altres construccions d'infinitiu amb el subjecte acusatiu (*sapientem*) (8) (vegeu Pinkster (2015: 134)):

- (7) *Consili nostri, ne si eos quidem qui id secuti non sunt non paeniteret, nobis paenitendum putarem*

(Cic. *Epist.* 9,5,2)

‘Jo pensaria que hauríem de penedir-nos de la nostra decisió, encara que no se'n penedissin aquells que no l'han seguida.’

- (8) *Sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam.*

(Cic. *Mur.* 61)

‘Que el savi no opina res, que no es penedeix de res, que no s'equivoca en res ni canvia mai de parer.’

3.2. L'«argument» amb cas genitiu

Un segon supòsit de partida és que, tot i que conceptualment l'«argument» amb cas genitiu és un participant de l'emoció psicològica, sintàcticament no és un complement del nom, sinó un modificador de l'estructura estativa (vegeu Cavallo 2014).

El nostre plantejament difereix de la *teoria de l'el·lipsi* que segueixen molts autors, ja defensada a l'antiguitat per Apol·loni Díscol, Agustí d'Hipona i Priscia,⁵ segons la qual el genitiu està regit per un nom no evident incorporat al verb (*pudor / taedium / paenitentia / miseratio*).⁶ Aquest fet explicaria que l'oració es construeixi en tercera persona del singular, per concordança amb el nom incorporat al verb (vegeu Thurot 1869: 376):

est enim pudet me tui: pudor me habet tui; taedet me tui: taedium me habet tui; paenitet me tui: paenitentia me habet tui; miseret me tui: miseratio me habet tui.

‘Efectivament, «m'avorgonoixo de tu» és «la vergonya de tu em posseeix»; «m'avorreixo de tu», «l'avorriment de tu em posseeix»; «em penedeixo de tu», «el penediment de tu em posseeix»; «em compadeixo de tu», «la compassió de tu em posseeix»’ Prisc. *Gramm.* 3.232.27 K, *apud* Tur Altarriba (2013: 241).

La proposta alternativa a la teoria de l'el·lipsi és que es tracta d'un *genitiu de referència*, que expressa el motiu o la causa per la qual s'experimenta el sentiment (vegeu Mangialavori 2013: 21-24).⁷ Segons Cavallo (2014: 142), seria una *low Cause* a través d'un cas inherent, sense estatus argumental, com un adjunt.

Des del punt de vista sintàctic, en oracions com ara *Pudet me*_{AC} *Chryssippi*_{GEN} (Cic. *Div.* 2.35) ‘m'avorgonoixo de Crisp’ o *Non paenitet me*_{AC} *famae*_{GEN} (Ter. *Haec.* 775) ‘no em penedeixo de la meva reputació’,

5 Cf. Apol·loni Díscol (s. II dC, trad. cast. 1987: 364 [llibre III: §188]), Agustí d'Hipona (s. IV-V dC, edició llatina del 1555: 58) i Priscia (s. VI dC, trad. cast. 2014: 263-264 [§55-56]).

6 Cf. Sánchez de las Brozas 1587, trad. cast. 1976: 112-113, 180, 320; Woodcock 1959: 166-167; Kühner i Stegmann 1962: 468-470; Hofmann i Szantyr 1972: 32; Enriquez 1984; Traina i Bertotti 1985: 58-59; Fedriani 2014b: 128.

7 També s'anomena *genitiu de relació*, que indica la causa del sentiment expressada com «amb relació a» (vegeu Ernout i Thomas 1953: §24 i §73; Löfstedt 1942: 166). En el cas de *pudet*, el genitiu també es pot concebre des del punt de vista de l'espai, com la persona davant qui se sent vergonya (vegeu Ernout i Thomas 1953: §73; Traina i Bertotti 1985: 59; Fedriani 2014b: 129-130).

hi ha un subjecte intern (*me*) de la predicació que es relaciona amb una *psy-chose* (Bouchard 1995) o emoció psicològica expressada pel verb (*pudet / paenitet*). Tanmateix, des del punt de vista conceptual, la *psy-chose* de l'oració es relaciona no només amb un experimentador (*me*) sinó també amb un *target of emotion* (*Chryssippi / famae*), que es concep com un argument de l'emoció psicològica (Pesetsky 1995). Però, com veurem més avall, aquest constituent en genitiu no ocupa una posició a l'estructura argumental sintàctica bàsica, i.e. no és sintàcticament un argument de l'arrel, sinó un adjunt de l'estructura argumental estativa.

A l'exemple de (9) el motiu de l'experiència psicològica s'expressa mitjançant una clàusula condicional, és a dir, un element adjunt oracional. És interessant també observar que en aquest exemple l'expressió exhortativa indica una certa volició/agentivitat.

- (9) ceteros pudeat [si qui se ita litteris abdiderunt ut nihil possint ex eis neque ad
els-altres_{AC.PL} avergonyeixi_{3SG} [clàusula condicional]
communem adferre fructum, neque in aspectum lucemque proferre]
(Cic. *Arch.* VI).

'Que s'avergonyeixin els altres, si alguns s'han tancat tant en les lletres que res no en poden aportar per al fruit comú ni treure'n res a la llum pública!'

Els noms psicològics tindrien una estructura similar: els elements en genitiu de (10) són, sintàcticament, adjunts del nom que acompanyen, més que no pas arguments (cf. també Gràcia 1994: 29-31; Adger 2013).

- (10) misericordia   huius...   tum   patris   pudor
compasió_{NOM.SG}   aquest_{GEN.SG}   llavors   pare_{GEN.SG}   vergonya_{NOM.SG}
(Ter. Andr. 259)

'Compassió d'/per ell i també vergonya del/pel pare'

3.3. La jerarquia entre tots dos participants

Un tercer supòsit de partida és que l'argument acusatiu té preeminència estructural sobre el sintagma amb cas genitiu.

L'argument acusatiu pot ser l'antecedent d'un possessiu, és a dir, pot lligar una anàfora dins el participant amb cas genitiu (Baños 2003): vegeu (11)-(12). Això permet establir que l'argument acusatiu és jeràrquicament superior al genitiu dins l'estructura argumental sintàctica.

- (11) senectutis eum suae paeniteret
 vellesa_{GEN} aquest_{AC} seva_{GEN} penediria_{3SG} (Cic. *De Sen.* 19)

Lit.: penediria aquest_i de la seva_i vellesa ('Aquest es penediria de la seva vellesa')

- (12) eos paenitet peccatorum suorum
 aquests_{AC} penedeix_{3SG} faltes_{GEN} seves_{GEN} (Cic. *Div.* 1, 63)

Lit.: penedeix aquests_i de les seves_i faltes ('Es penedeixen de les seves faltes')

Encara que en aquestes oracions impersonals l'experimentador sigui un acusatiu, no es tracta d'una construcció d'objecte experimentador — en la qual l'argument estímul és jeràrquicament superior a l'argument experimentador—, sinó d'una variant de construcció amb subjecte experimentador (Devine i Stephens 2013: 123).

L'ordre oracional neutre de les oracions amb aquests verbs indica aquesta posició jeràrquica de l'acusatiu experimentador per sobre del genitiu estímul: vegeu els exemples recollits a (2). Els casos en què el genitiu precedeix l'acusatiu mostren una estructura informativa marcada, amb focus contrastiu (13) (vegeu Cavallo 2014: 128).

- (13) tui me miseret, mei piget
 tu_{GEN} em_{AC} compadeix mi_{GEN} disgusta (Enn. *Scaen.* 60)

Lit.: de tu em compadeix, de mi (em) disgusta ('De tu em compadeixo, de mi em disgusto')

3.4. Caracterització lexicoaspectual

Un quart supòsit de partida és que, pel que fa a la definició lexicoaspectual de les oracions amb aquests verbs, considerem que es tracta de construccions estatives, però assumim que contenen uns trets específics que n'expliquen l'evolució diacrònica cap a un altre tipus de construcció eventual.⁸

En les llengües indoeuropees la derivació en *-ē-* —un morfema present en els cinc verbs psicològics d'estudi i en molts altres verbs estatus— va ser un mitjà productiu per formar verbs estatus (Lehmann 1995: 166; Baños

⁸ Per a l'evolució diacrònica d'aquests verbs cap a la construcció personal, vegeu Woodcock 1959; Baños 2003, 2019; Batllori 2012; Matasović 2013; Cavallo 2014; Fedriani 2014*a* i 2014*b*; Tur Altarriba 2017, i.a.

2003: 57-58; Cavallo 2014: 1; Mateu 2017, i.a.). Aquest caràcter estatiu contrasta amb la caracterització de la construcció personal d'aquests predicats, que presenta un experimentador amb característiques pròximes a un agent prototípic, amb un cert grau de control o intencionalitat sobre l'acció verbal (Tur Altarriba 2013: 244-247; Baños 2019: 55).

Per exemple, la diferència de significat entre els verbs grecs μετανοέω (expressa una acció controlada, volitiva i conscient de l'experimentador) i μεταμέλομαι (expressa un procés emocional, un sentiment amb menys control de l'experimentador) queda reflectida en una traducció diferent en llatí (Baños 2017; 2019: 55; Baños i Jiménez López 2017): *paeniteo* (ús personal) en el primer cas i *paenitet* (ús impersonal) en el segon. Si la traducció usa, en canvi, un verb de suport, la traducció és la següent: *paenitentiam ago* 'faig penitència' en el primer cas i *paenitentiam habeo* 'tinc penitència' en el segon (o *paenitentia ductus* i *paenitentia motus*, que són col·locacions passives en llatí).

Segons Fedriani (2014*a*, 2014*b*) i Cavallo (2014), les formes impersonals d'aquests verbs codifiquen absència de volició en l'experimentador, un fet compatible amb el caràcter estatiu de l'oració, i en l'evolució diacrònica cap a la forma personal l'experimentador presenta un grau més elevat d'agentivitat, control i implicació racional. Els trets semàntics associats a aquesta evolució són compatibles amb la proposta clàssica dels proto-rols temàtics de Dowty (1991).

Però cal tenir en compte les dades de Matasović (2013). En realitat, la derivació en el morfema *-ē-* és un cas de coincidència morfològica en l'evolució dels verbs de la segona conjugació llatina a partir de verbs causatius i de verbs estatius, i l'autor defensa que aquests predicats amb el morfema *-ē-* provenen d'una innovació per analogia amb els verbs causatius de la segona conjugació llatina, que marquen un argument pacient amb cas acusatiu. Considerem que aquest és un dels fets que expliquen la inestabilitat de la construcció i que faciliten l'evolució que va patir posteriorment.

3.5. Estructura pròpia d'una llengua acusativa

El cinquè i darrer supòsit de partida és que és una construcció pròpia d'una llengua acusativa i particular del llatí, que no respon a un possible

arcaisme del protoindoeuropeu amb trets d'una llengua ergativa o d'una llengua activa (Matasović 2013).

Una opció per explicar l'argument experimentador amb cas acusatiu d'aquestes oracions sense transgredir la Generalització de Burzio és considerar que es tractaria d'un cas acusatiu inherent, que no exigeix la presència d'un nominatiu a l'oració (Migliori 2016: 77; 82, nota 63), o bé que seria un cas de transició en l'evolució oracional cap a la construcció transitiva a partir d'uns trets previs propis d'una llengua ergativa (Cavallo 2014: 140-146).

Ara bé, nosaltres considerem que es pot explicar l'estructura d'aquestes oracions seguint el requeriment d'una llengua acusativa. Inspirant-nos en el treball de Pesetsky (1995: 111-113) i, concretament, en la connexió que aquest lingüista estableix entre la causació implicada en els verbs meteorològics i la dels verbs psicològics causatius, proposem que la construcció dels cinc verbs psicològics impersonals llatins és causativa, amb un subjecte buit que és, doncs, semànticament ple. La definició de Pesetsky d'*A(ambient)-Causer* —«A-Causer is simply a Causer of a predicate that limits the argument to ambient pronouns — as a matter of s-selection» (p. 112)— val tant per a (14a) com per a (14b).⁹

- (14) a. Pudet_{3SG} me_{AC} tui_{GEN}.
 Lit.: m_{AC} 'avergonyeix de tu_{GEN} ('M'avergonyeixo de tu')
- b. Pluít_{3SG}
 plou

9 Vegeu Pesetsky (1995: 111-112):

Emotions like surprise, annoyance, and amusement are indeed like the weather in a number of respects. They are «global» (ambient), affecting one's perceptions as well as actions. They are transitory. They are somewhat unpredictable in their onset, intensity, and duration. Most important for our purposes, the proximate cause of both weather and emotions can be viewed as a force of nature (...). One possibility might be a requirement that the lexical item used to express natural forces in meteorological and psychic weather sentences must somehow be *minimally expressive*. An appropriate notion of minimal expressivity might explain why the form used for meteorological natural forces is (in languages that use the strategies seen in English, French, and Italian) generally identical to that used for expletives: third person, neuter if available (otherwise masculine), null pro if available (otherwise an unstressed pronoun).

En aquestes oracions hi ha un pronom encobert amb significat de causador que ocupa directament (per *external merge*) la posició d'un subjecte argument extern, és a dir, la posició d'especificador del sintagma funcional legitimador d'aquest argument.¹⁰

És una proposta compatible amb els dos postulats esmentats anteriorment que s'han de complir en les oracions d'una llengua acusativa. D'una banda, el Principi de projecció ampliat (PPA): el pronom encobert puja a l'especificador del SFlex per satisfer el PPA, i impedeix que hi pugui accedir l'argument intern més pròxim (representat per l'experimentador), que haurà de comprovar cas acusatiu en un altre sintagma funcional (cas estructural). De l'altra, la Generalització de Burzio: estem davant d'una construcció causativa estativa (Matasović 2013) amb un argument intern experimentador que té cas acusatiu estructural i amb un argument extern/subjecte buit que té una semàntica de causador (e.g. l'*A(mbient)-Causer*, proposat per Pesetsky 1995).

4. MARC TEÒRIC

Seguirem el marc teòric neoconstruccionista establert per Cuervo (2003, 2015), adoptat per Royo (2017) en l'estudi dels verbs psicològics del català. Cuervo desenvolupa una teoria de l'estructura argumental amb tres tipus de nuclis que determinen les relacions sintàctiques amb els seus arguments. Aquests tres tipus de nuclis són els següents: primer, *v* és el nucli eventiu que verbalitza l'arrel; segon, *Veu* i els nuclis aplicatius, que introdueixen arguments; tercer, les arrels ($\sqrt{\quad}$).

Cuervo assumeix, seguint Marantz (1997), que els verbs es formen a la sintaxi per combinació d'una arrel lèxica i un nucli verbal *v*, el qual pot presentar tres

¹⁰ En canvi, val la pena notar que Devine i Stephens (2013: 123) proposen que les oracions en què apareixen els verbs psicològics impersonals són un tipus de construccions existencials amb un subjecte gramatical que és un argument encobert que representa el context locatiu de la situació, com *there* a les «*there*-constructions» de l'anglès o *hi* a les oracions existencials del català (vegeu Rigau 2013, i.a.).

These sentences are a type of existential; the subject is a covert argument representing the locative context of the situation (*ut me non solum pigeat stultitiae meae; Cic. De Dom. 29* 'There affects me displeasure at my stupidity').

flavors o ‘matisos’ (e.g. vegeu Folli i Harley 2005). Depenent de la combinació de l’arrel amb el matis del nucli *v* obtindrem els tres tipus bàsics eventius: una activitat (v_{DO}), un predicat de canvi (v_{CO}) o un estat (v_{BE}).

El nucli *v* no és el responsable directe de la introducció de l’argument extern: sovint aquesta funció la realitza el nucli *Ve*u (cf. Kratzer 1996; Alexiadou *et al.* 2015). D’altra banda, els nuclis aplicatius introdueixen els arguments datius (vegeu Pylkkänen 2002 i Pineda 2016, i.a.). Finalment, les arrels poden legitimar un argument en la posició de complement, però no en la d’especificador: no són elements relacionals i només projecten complements.

Dels elements esmentats, pot introduir un argument extern amb cas nominatiu el nucli *Ve*u, que prototípicament s’interpreta com un agent, tot i que Kratzer (1996) igualment accepta que pot ser un *holder* en una oració estativa. També pot introduir l’argument extern un nucli aplicatiu alt, que introdueix un datiu argument extern interpretable com un experimentador o com un beneficiari de tota l’eventualitat que pren com a complement.

A la bibliografia hi ha hagut propostes de simplificació de les estructures que introdueixen un argument extern (cf. Wood i Marantz 2017; Takehisa 2018). Tot i els avantatges evidents d’aquests sistemes formals més restrictius, mantenim els nuclis diferenciats que poden introduir un argument extern per no separar-nos gaire del marc de Cuervo.

5. PROPOSTA D’ESTRUCTURA ARGUMENTAL

Partim de la hipòtesi que aquestes oracions impersonals del llatí tenen una estructura causativa estativa (Matasović 2013), en què l’experimentador acusatiu indica que és un element afectat però no necessàriament un pacient, i hi ha un substantiu/element no relacional que s’ha incorporat a un verb lleuger, per formar el verb predicatiu corresponent.

L’exigència que tota oració ha de tenir un subjecte —segons el Principi de projecció ampliat de Chomsky (1982) o PPA— es compleix a través d’un pronom encobert legitimat com a argument extern, que concorda amb el verb en tercera persona del singular a SFlex en una interpretació

impersonal de l'oració. El principi teòric formulat per Burzio (1986), que si el verb assigna cas acusatiu estructural al seu objecte, ha d'assignar paper temàtic al subjecte també es compleix: el pronom encobert té el paper temàtic de causador: cf. l'*A-(mbient) Causer* de Pesetsky (1995: 112). A (17) representem l'estructura argumental d'oracions com les de (15) i (16).

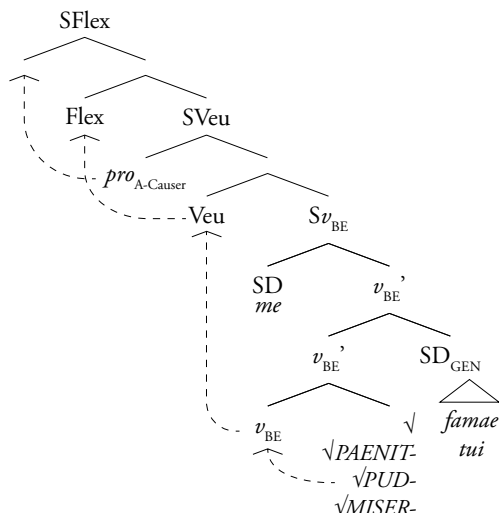
(15) Non paenitet me famaē (Ter. *Haec*. 775)

No penedeix me_{AC} reputació_{GEN} ('No em penedeixo de la meua reputació')

(16) Me pudet / miseret tui

Me_{ac} avergonyeix / compadeix tu_{GEN} ('{M' avergonyeixo / Em compadeixo} de tu')

(17)

Segons Matasović (2013: 98-99), les arrels «nominals» d'aquesta estructura serien les següents:

«Lat. *miseret* 'feel sorry for' is derived from *miser* 'poor, unfortunate' [...]. Lat. *paenitet* 'cause to regret' is derived from *paene* 'almost, practically'. It appears to contain a root **payn-*, the original meaning of which should have been 'lack' [...]. Lat. *piger* 'affect with revulsion, irk' is from the same root as *piger* 'torpid, inactive' [...]. Lat. *pudet* 'be ashamed of' is derived from the same stem as *pudor* 'shame, decency' [...]. Lat. *taedet* 'be tired of' is probably connected to *taeter* 'foul, horrible'.»

Cal recordar que Bouchard (1992: 33, nota 10) ja esmenta la proposta de Roger Higgins (c. p.) que en indoeuropeu els verbs psicològics són essencialment denominals, per incorporació a un verb lleuger d'un

argument nominal que expressa l'emoció (*psy-chose argument*) (vegeu també Cabré i Mateu 1998: 77).

Des del punt de vista sintàctic, a l'estructura de (17) el subjecte de la predicació interna és *me*, que es relaciona amb la *psy-chose* (Bouchard 1995) o sensació psicològica expressada per l'arrel. Si sintàcticament *me* és el tema de predicació, conceptualment és un experimentador. Des d'aquest punt de vista conceptual, una sensació psicològica es concep com a relacionada amb dos participants: qui l'experimenta i el *target of emotion* (Pesetsky 1995). Així, per exemple, als exemples (15) i (16) es concep que *paenit-* es relaciona amb *me* (experimentador) i *famae* (*target*), o que *pud-/miser-* es relaciona amb *me* (experimentador) i *tui* (*target*). Però cal distingir l'estructura conceptual de l'estructura sintàctica (vegeu l'apartat §3.2). Com que, sintàcticament, a (17) *me* es relaciona només amb *paenit-* o amb *pud-/miser-*, els genitius *famae* i *tui* no ocupen una posició bàsica a l'estructura sintàctica: són elements que podem considerar adjunts baixos o modificadors de l'estructura estativa.

6. CONCLUSIONS

En les oracions dels verbs psicològics impersonals del llatí hi ha dos participants, l'experimentador amb cas acusatiu i l'estímul amb cas genitiu. Proposem que en l'estructura argumental d'aquestes oracions l'argument experimentador amb cas acusatiu és el subjecte d'una predicació, en la posició d'especificador d'una predicació interna de l'oració, coherentment amb les característiques de subjecte que presenta (vegeu §3.1). Tot i que conceptualment el genitiu és un participant de l'emoció psicològica, sintàcticament és un modificador de l'estructura estativa (adjunt baix) (vegeu §3.2 i §5). Coherentment amb les dues afirmacions anteriors, l'experimentador amb cas acusatiu té preeminència jeràrquica respecte de l'estímul amb cas genitiu (vegeu §3.3).

L'estructura eventiva d'aquestes oracions és estativa (vegeu §3.4). Defensem que l'estructura sintàctica és la d'una oració causativa en què un pronom buit apareix a la posició d'especificador del sintagma. Veu que legitima el subjecte argument extern de l'oració, pronom que puja

a l'especificador del SFlex per satisfer el PPA. Aquesta estructura respecta els requisits d'una llengua acusativa, en què l'acusatiu té cas estructural. L'exigència d'un argument extern/subjecte amb paper temàtic de verbs que assignen cas acusatiu (Generalització de Burzio) l'acompleix el pronom encobert amb semàntica d'*A(mbient)-Causer* (vegeu §3.5).

AGRAÏMENTS

Jaume Mateu agraeix el suport econòmic del Ministerio de Ciencia e Innovación (FFI2017-87140-C4-1-P; PID2021-123617NB-C41) i també el de la Generalitat de Catalunya (2017SGR634). Carles Royo agraeix el suport econòmic del Ministerio de Ciencia e Innovación (FFI2016-80142-P; PID2022-136610NB-I00), el de la Generalitat de Catalunya (2017SGR165) i també el del Pla de Foment de la Recerca 2022PFR-URV-10 (URV). Una versió prèvia d'aquest treball es va presentar al Seminari del CLT de la UAB (22 d'abril de 2022) i a la Jornada «Variació lingüística 2022: verbs psicològics» de la UdG (3 de maig de 2022). Volem donar les gràcies als assistents pels seus suggeriments i comentaris constructius. No cal dir que només els dos autors som responsables dels errors que puguí contenir aquest treball. Finalment, volem agrair a les editores l'oportunitat que ens han ofert de poder participar en aquest merescudíssim volum d'homenatge a una excel·lent col·lega nostra com és la Montse Batllori.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Acedo-Matellán, Víctor i Jaume Mateu. 2015. Los verbos psicológicos: raíces especiales en estructuras corrientes. Dins Rafael Marín (ed.), *Los predicados psicológicos*, 81-109. Madrid: Visor Libros.
- Adger, David. 2013. *A syntax of substance*. Linguistic Inquiry Monographs 64. Cambridge, MA: The MIT Press.

- Allen, Joseph Henry i James Bradstreet Greenough. 1903. *New Latin grammar for schools and colleges*. Boston / Londres: Ginn & Company / The Athenaeum Press.
- Alexiadou, Artemis. 2014. Roots don't take complements. *Theoretical Linguistics* 40(3/4): 287-297.
- Alexiadou, Artemis, Elena Anagnostopoulou i Florian Schäfer. 2015. *External Arguments in Transitivity Alternations: A Layering Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Álvarez Huerta, Olga. 2009. Acusativo. Dins José Miguel Baños (coord.), *Sintaxis del latín clásico*, 131-154. Madrid: Liceus.
- Apolonio Díscolo. 1987. *Sintaxis*, traducció de Vicente Bécares. Madrid: Gredos.
- Augustini, Aurelii [Agustí d'Hipona o sant Agustí]. 1555. *De Grammatica, Liber unus*. Dins *Tomus primus omnium operum D. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi, ad fidem vetustorum exemplarium summa vigilantia repurgatorum à mendis innumeris, notata in contextu et marginis suis signis veterum exemplorum lectione, ut optimo iure tantus Ecclesiae doctor renatus videri possit*, 53-60. Parisiis: Apud Colarum Guillard viduam Claudii Cheaullonii, & Gulielmum Desboys, sub Sole aureo, in via diui Iacobi.
- Baños, José Miguel. 2003. *Paenitet* y los verbos impersonales de sentimiento en latín: sintaxis y pragmática del acusativo personal. Dins José Miguel Baños, Concepción Cabrillana, M. Esperanza Torrego i Jesús de la Villa (eds.), *Praedicativa. Complementación en griego y latín (Verba. Anuario Galego de Filoloxía, anexo 53)*, 51-77. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións e Intercambio Científico.
- Baños, José Miguel. 2017. Verbo simple (*paenitere*) y construcción con verbo soporte (*paenitentiam agere*) en latín: a propósito de Quint. *inst.* 9,3,12. Dins Juan Antonio Álvarez-Pedrosa, Alberto Bernabé, Eugenio Luján i Fernando Presa (eds.), *Ratna*, 181-188. Madrid: Guillermo Escolar Editor.

- Baños, José Miguel. 2019. *Colocaciones y Construcciones con verbo soporte en latín*. Madrid: UAM, 2 de octubre – 7 de noviembre de 2019 (Máster en Filología Clásica (UCM / UAM / UAH). *Aspectos sincrónicos del latín*. Curso 2019/2020). En línia: <https://www.academia.edu/40774648/_Colocaciones_y_construcciones_con_verbo_soporte_en_lat%C3%ADn?email_work_card=view-paper>
- Baños, José Miguel i Mª Dolores Jiménez López. 2017. 'Arrepentirse' en el *Nuevo Testamento* en griego y en latín: el empleo de las construcciones con verbo soporte en la *Vulgata*. *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos* 37(1): 11-32.
- Barðdal, Jóhanna, Eleanora Cattafi, Serena Danesi, Laura Bruno i Leonardo Biondo. 2023. Non-nominative subjects in Latin and Ancient Greek. Applying the subject tests on early Indo-European languages. *Indogermanische Forschungen* 128: 321-392.
- Batllore, Montserrat. 2012. Diacronía de los verbos psicológicos: una propuesta de entrada léxica. Dins Gloria Clavería, Margarita Freixas, Marta Prat i Joan Torruella (eds.), *Historia del léxico: perspectivas de investigación*, 341-374. Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.
- Benedini, Paola. 1986. Agentivity and Transitivity: Parameters for an Ergative System. Dins Gualtiero Calboli (ed.), *Papers on Grammar II*, 42-58. Bolonya: CLUEB.
- Bouchard, Denis. 1992. Psych Constructions and Linking to Conceptual Structures. Dins Paul Hirschbühler i Konrad Koerner (eds.), *Romance Languages and Modern Linguistic Theory*, 25-44. Amsterdam / Filadèlfia: John Benjamins.
- Bouchard, Denis. 1995. *The Semantics of Syntax. A Minimalist Approach to Grammar*. Chicago / Londres: University of Chicago Press.
- Burzio, Luigi. 1986. *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*. Dordrecht: Reidel.
- Cabré, Teresa i Jaume Mateu. 1998. Estructura gramatical i normativa lingüística: a propòsit dels verbs psicològics en català. *Quaderns. Revista de traducció* (Bellaterra) 2: 65-81.

- Cavallo, Guido. 2014. *The Latin psych verbs of the ē-class: (de) transitivization and syntactic alignment*. Tesi doctoral. Pàdua: Università degli Studi di Padova.
- Cennamo, Michela. 2009. Argument structure and alignment variations and changes in Late Latin. Dins Jóhanna Barðdal i Shobhana L. Chelliah (eds.), *The Role of Semantics and Pragmatics in the Development of Case*, 307-346. Amsterdam: John Benjamins.
- Chomsky, Noam. 1982. *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Cuervo, M. Cristina. 2003. *Datives at Large*. Tesi doctoral. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.
- Cuervo, M. Cristina. 2014. Arguments for a root. *Theoretical Linguistics* 40(3/4): 375-387.
- Cuervo, M. Cristina. 2015. Causation without a CAUSE. *Syntax* 18(4): 388-424.
- Cuzzolin, Pierluigi i Maria Napoli. 2009. An Overview of the Impersonals in Proto-Indo-European. Dins Rosemarie Lühr i Sabine Ziegler (eds.), *Protolanguage and Prehistory. Akten der XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, vom 11. bis 15. Oktober 2004 in Krakau*, 75-81. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Devine, Andrew M. i Laurence D. Stephens. 2013. *Semantics for Latin: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Dowty, David. 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67: 547-619.
- Enríquez, José Antonio. 1984. Verbos impersonales de sentimiento. *Faventia* 6: 25-32.
- Ernout, Alfred i François Thomas. 1953. *Syntaxe latine*, 2a ed. [1951]. París: Librairie C. Klincksieck.
- Fedriani, Chiara. 2013. The *me pudet* construction in the history Latin. Why and how fast non-canonical subjects come and go. Dins Ilja A. Seržants i Leonid Kulikov (eds.), *The Diachronic Typology of Non-Canonical Subjects*, 205-232. Amsterdam: John Benjamins.

- Fedriani, Chiara. 2014a. *Peniteo errorem* (Hier. *Tract. in Ps.* II, 84, 37).
 Un caso di mutamento sintattico semanticamente motivato. Dins Piera Molinelli, Pierluigi Cuzzolin i Chiara Fedriani (eds.), *Latin Vulgaire Latin Tardif X. Actes du Xe colloque international sur le latin vulgaire et tardif: Bergamo, 5-9 septembre 2012*, 263-286. Bergamo: Bergamo University Press / Sestante Edizioni.
- Fedriani, Chiara. 2014b. *Experiential Constructions in Latin*. Leiden / Boston: Brill.
- Folli, Raffaella i Heidi Harley. 2005. Flavors of v. Dins Paula Kempchinsky i Roumyana Slabakova (eds.), *Aspectual Inquiries*, 95-120. Dordrecht: Springer.
- Fugier, Huguette. 2001. La génitif adverbial dans la syntaxe latine. Dins Claude Moussy (ed.), *De lingua latina novae quaestiones. Actes du Xè Colloque International de Linguistique Latine (Paris-Sèvres, 19-23 avril 1999)*, 339-354. Lovaina / Paris / Sterling, Virginia: Peeters.
- Giusti, Giuliana i Rossella Iovino. 2019. Psychological verbs as a vulnerable syntactic domain: A comparative study of Latin and Italian. *Lingua* 223: 29-45.
- Gràcia, Lluïsa. 1994. *Morfologia lèxica. L'herència de l'estructura argumental*. Col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana. Universitat de València.
- Harley, Heidi. 2014. On the identity of roots. *Theoretical Linguistics* 40(3/4): 225-276.
- Hofmann, Johann Baptist i Anton Szantyr. 1972. *Lateinische Syntax und Stilistik*. Munic: Beck. [Leumann-Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik*, 2 ed.]
- Kratzer, Angelika. 1996. Severing the external argument from its verb. Dins Johan Rooryck i Laurie Zaring (eds.), *Phrase Structure and the Lexicon*, 109-138. Dordrecht: Kluwer.
- Kühner, Raphael i Carl Stegmann. 1962 [1912]. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Satzlehre*, vol. II. Hannover: Hahn.

- Lehmann, Winfred P. 1974. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin: University of Texas Press.
- Lehmann, Christian. 1995. Latin predicate classes from an onomasiological point of view. Dins *DE VSV. Études de syntaxe latine offertes en hommage à Marius Lavency (BCILL 70)*, 163-174. Lovaina: Peeters.
- Löfstedt, Einar. 1942. *Syntactica. Studien und Beiträge zur Historischen Syntax des Lateins*, vol. 1. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Lühr, Rosemarie. 2011. Zur Validität linguistischer theorien in der Indogermanistik. Dins Thomas Krisch i Thomas Lindner (eds.), *Indogermanistik und Linguistik im Dialog: Akten der XIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 21. bis 27. September 2008 in Salzburg*, 321-330. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Mangialavori, M. Eugenia. 2013. *Arquitectura clausal y estructura semántica. Las construcciones impersonales en la lengua latina*. München: Lincom.
- Marantz, Alec. 1997. No Escape From Syntax: Don't Try Morphological Analysis in the Privacy of Your Own Lexicon. Dins Alexis Dimitriadis, Laura Siegel, Clarissa Surek-Clark i Alexander Williams (eds.), *Proceedings of the 21st Annual Penn Linguistics Colloquium*, 201-225. Pennsylvania: University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics.
- Matasović, Ranko. 2013. Latin *paenitet me, miseret me, pudet me* and active clause alignment in Proto-Indo-European. *Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für Indogermanistik und historische Sprachwissenschaft* 118: 93-110.
- Mateu, Jaume. 2017. State and change of state in Latin: A view from the lexicon-syntax interface. Dins Olga Fernández-Soriano, Elena Castroviejo i Isabel Pérez-Jiménez (eds.), *Boundaries, phases, and interfaces. Case studies in honor of Violeta Demonte*, 344-366. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Mateu, Jaume i Renato Oniga. 2017. Latin Syntax in Fifty Years of Generative Grammar. *Catalan Journal of Linguistics* 16: 5-17.

- Migliori, Laura. 2016. *Argument structure, alignment and auxiliaries between Latin and Romance. A diachronic syntactic account*. Tesi doctoral. Leiden: Universiteit Leiden.
- Oniga, Renato. 2007. *Il Latino. Breve Introduzione Linguistica*, 2a ed. [2004]. Milà: Franco Angeli.
- Oniga, Renato. 2014. *Latin. A Linguistic Introduction*, editat i traduït a l'anglès per Norma Schifano. Oxford: Oxford University Press.
- Pesetsky, David. 1995. *Zero Syntax. Experiencers and Cascades*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Pineda, Anna. 2016. *Les fronteres de la (in)transitivitat. Estudi dels aplicatius en llengües romàniques i basc*. Barcelona: Institut d'Estudis Món Juïc.
- Pinkster, Harm. 2015. *The Oxford Latin Syntax. Vol. 1 The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press.
- Prisciano. *Sintaxis (Sobre la construcció y el orden de las partes de la oración)*. Introducció, traducció y notes de María Luisa Harto Trujillo. 2014. Madrid: Ediciones Clásicas.
- Pylkkänen, Liina. 2002. *Introducing arguments*. Tesi doctoral. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology. Publicada l'any 2008 amb el mateix títol per MIT Press (Cambridge, Mass.).
- Rigau, Gemma. 2013. La preposició silent d'alguns verbs de moviment local. *Els Marges* 100: 125-132.
- Royo, Carles. 2017. *Alternança acusatiu/datiu i flexibilitat semàntica i sintàctica dels verbs psicològics catalans*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Takehisa, Tomokazo. 2018. The Case for Thematically Underspecified External Arguments. *Proceedings of the 32nd Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation* (1-3 Decembre 2018), 658-663. Hong-Kong: Association for Computational Linguistics.
- Thurot, Charles. 1869. *Notices et extraits de divers manuscrits pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au Moyen Âge*. París. Imprimerie Impériale.

- Touratier, Christian. 1994. *Syntaxe Latine*. Lovaina: Peeters.
- Traina, Alfonso i Tullio Bertotti. 1985. *Sintassi normativa della lingua latina: teoria*. Bologna: Cappelli editore.
- Tur Altarriba, Cristina. 2013. Las construcciones de *miseret* y de *miserer*/*miseror* en latín. *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos* 33(2): 239-251.
- Wood, Jim i Alec Marantz. 2017. The interpretation of external arguments. Dins Roberta d'Alessandro, Irene Franco i Ángel J. Gallego (eds.), *The verbal domain*, 255-278. Oxford: Oxford University Press.
- Woodcock, Eric Charles. 1959. *A New Latin Syntax*. Londres: Methuen.

CINQUENA PART

ANÀLISI DE CORPUS

EL VIATGE D'ESTEFANIA DE REQUESENS AL CASTELLÀ

ESCRITURA FEMENINA I VARIACIÓ LINGÜÍSTICA
AL SEGLE XVI

GLÒRIA CLAVERIA NADAL

Universitat Autònoma de Barcelona

Gloria.claveria@uab.cat

Keywords

Language contact, Catalan, Spanish, 16th century, linguistic variation.

Paraules clau

Contacte de llengües, català, espanyol, segle XVI, variació lingüística.

Abstract

This work analyzes the links established between Catalan and Spanish in Estefania de Requesens' epistolary. The letters were written in Catalan between 1533 and 1540, during her stay at the Court of Carles I, and were mostly addressed to her mother, Hipòlita Roís de Liori. The voice of Estefania de Requesens allows to observe the links that established Catalan and Spanish in the 16th century by an idiolect that was subjected to intense contact with the latter language.

Resum

Aquest treball analitza la relació que estableixen el català i l'espanyol en l'epistolari d'Estefania de Requesens. Les cartes foren escrites en català entre els anys 1533 i 1540, durant la seva estada a la Cort de Carles I, i foren dirigides majoritàriament a la seva mare, Hipòlita Roís de Liori. La veu d'Estefania de Requesens permet observar els vincles que van establir aquestes dues llengües al segle XVI en un idiolecte que es va veure sotmès a un contacte intens amb aquesta última llengua.

PRESENTACIÓ

Molts són els vincles que m'uneixen a la Montserrat Batllori. Vam néixer el mateix any i en dates molt properes; ambdues tenim orígens gironins, encara que els meus són més llunyans; hem compartit mestres i projectes de recerca i, sobre tot, compartim la passió per la llengua i per la diacronia encara que des d'enfocaments ben diferents. Sempre he admirat la seva empena i jovialitat, i li haig d'agrair haver-me implicat en l'elaboració de la *Gramàtica del Català Antic* a través d'uns possessius, els del català, molt «possessius». Per tot això, aquest és un homenatge especial, carregat de significació i sentiment.

Gràcies a la meva participació en la *Gramàtica del català antic*, vaig tenir l'oportunitat de conèixer les cartes que Estefania de Requesens va escriure a la seva mare, en les quals conflueixen multitud d'aspectes. Esdevenen, així, uns textos polièdrics i interessants des de perspectives ben diverses — la històrica, la cultural, la literària i la lingüística— tal com es pot observar en el capítol dedicat a l'estat de la qüestió de la tesi d'Amor (2015) sobre les pràctiques epistolars a Catalunya. Tal com assenyala Güell (2018: 95) en la seva revisió dels textos *memorialístics* d'autoria femenina en català i que justament comença amb les cartes d'Estefania de Requesens, «al Renaixement, les dones s'iniciaren en l'art d'escriure sobre la seva vida. Era una manera d'afirmar la pròpia identitat mitjançant una tècnica que dominaven tant en el fons com en la forma, l'havien apresada des de la infantesa, i la perfeccionaren gràcies a un ús sovintejat». D'aquesta manera Estefania de Requesens «deixava constància de la pròpia existència amb una prosa literària que destil·lava domini de l'art retòrica» (Güell 2018: 96), i així ho indiquen, per exemple, l'ús de les fórmules epistolars i la disposició del contingut, trets que denoten l'ensenyament de l'escriptura de les llengües vulgars pròpia del Renaixement i l'aplicació d'unes pautes per a la redacció epistolar, tal com es pot veure en els mètodes d'escriure

cartes com l'*Art y stil para scriure a totes p[er]sones de qualseuol estat q[ue] sien, e diuerses maneres de comptes abreuïats molt necessaris p[er] a totes persones* de Tomàs de Perpinyà.¹

Se centra l'objectiu d'aquest estudi en oferir un breu apropament a algunes característiques lingüístiques d'uns textos molt valuosos des de molts punts de vista, en especial, per a la reconstrucció dels vincles entre català i castellà a la primera meitat del segle XVI.

1. L'EPISTOLARI D'ESTEFANIA DE REQUESENS

Estefania de Requesens i Roís de Liori, baronessa de Castellvell i Molins de Rei, fou filla del governador general de Catalunya Lluís de Requesens i Joan de Soler i de la noble valenciana Hipòlita Roís de Liori de Montcada i fou hereva del patrimoni de la casa Requesens. Va viure durant la primera meitat del segle XVI (ca. 1504-1549). Al 1526 es va casar amb Juan de Zúñiga y Avellaneda, camarlenc de Carles I i, més endavant, preceptor del príncep Felip, futur Felip II (Martínez Millán y Fernández Conti 2001).

Per la dedicació del marit, Estefania de Requesens es va traslladar a Castella, a la Cort, des d'on va mantenir la correspondència amb la seva mare que en aquest estudi és motiu d'atenció; hi va romandre fins a la mort del marit (1546), moment en què va tornar a Catalunya. El matrimoni va tenir onze fills, dels quals només quatre varen arribar a l'edat adulta. Lluís de Requesens i Zúñiga (1528-1576),² nascut a Barcelona, fou patge i company del príncep Felip i, posteriorment, va tenir diversos càrrecs importants a la cort de Felip II, fou ambaixador a Roma i governador de Milà i dels Països Baixos. La resta de fills nasqueren durant l'estada de la família a la Cort i les cartes en són un bon testimoni. Joan de Zúñiga i Requesens (1536-1586) va néixer a Valladolid i, com el seu germà, fou ambaixador a Roma i fou també virrei de Nàpols; com el pare, fou preceptor del príncep Felip, futur Felip III. Diego Zúñiga

1 He consultat l'edició de València, ca. 1515, que es troba a <<https://mdc.csuc.cat/digital/collection/lilibimps16/id/126915>>, la primera edició d'aquest opuscle és de 1505, cfr. Martín Baños 2005: 468 i Amor 2011: 67-68.

2 Segons els acords matrimonials, l'hereu havia de portar el cognom «Requesens» (Guisado 1987: XXXII).

i Requesens (1538-1569) va fer carrera eclesiàstica i Hipòlita Zúñiga i Requesens (1539-1571) es va casar amb Francisco Gilabert Centelles de Heredia, tercer compte d'Oliva.

Les cartes que Estefania va enviar a la seva mare són uns documents d'extraordinària vàlua per al coneixement de la situació de la llengua catalana en la primera meitat del segle XVI a través d'un idiolecte que es va veure sotmès a un estret contacte amb el castellà tant pel seu matrimoni com per l'estada a la Cort, dues circumstàncies característiques de la noblesa de l'època que expliquen la intensa castellanització d'aquest component social (Ferrando i Nicolàs 1993: 113), per la qual cosa, en paraules de Nadal (1987: 28), «Estefania de Requesens podria considerar-se un cas paradigmàtic» d'aquesta situació.

La documentació de la família Requesens, a la qual pertany l'epistolari, forma part de l'Arxiu de la Reial Capella del Palau Menor de Barcelona (De Ahumada 2003: 9-10) i actualment es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya (Codern i Bové i Josep Fernandez Trabal 2011). Les cartes han estat motiu d'estudi i d'edició en diverses ocasions: moltes de les que foren escrites per Estefania de Requesens, encara que fragmentades, foren editades per Josep M.ª March (1942: 173-352) i, més endavant, Max Cahner (1977) en va incloure quinze en *Epistolaris del Renaixement*; Maite Guisado (1987) edità 102 cartes que Estefania va dirigir a la seva mare durant el període 1533-1540 i Eulàlia de Ahumada (2003) ha editat 226 cartes escrites entre 1522 i 1542 per Hipòlita Roís de Liori i per Estefania de Requesens. Aquesta última edició és la que es pot consultar al CICA i és la que s'ha emprat en aquest estudi.

Tal com va assenyalar Guisado (1987: XXII), es tracta de textos d'un elevat interès històric i lingüístic pel fet d'oferir «una visió de la història des de dintre [...] observada a partir de les coses més petites i quotidianes per una dona que n'esdevé comentarista alhora que protagonista. La perspectiva intrahistòrica d'una dona». Efectivament, es fa palesa en les epístoles la microhistòria a través de la veu femenina en la qual esdevenen protagonistes uns temes ben concrets: la salut, la cort i l'administració del patrimoni (cfr. Courcelles 1995: 69). Es tracta de les preocupacions quotidianes que tan bé reflexa tot allò que Estefania refereix a la seva mare: per exemple, les *sospites* i el desenvolupament dels embarassos, la salut de la família i coneguts i

moltes altres coses pròpies de l'època com ara les receptes i unguents per a les malalties o per a altres usos, com la *pólvora de les dents* per netejar-les (n. 91, p. 243),³ etc. Són realment colpidors els sentiments femenins universals que manifesta Estefania de Requesens en la seva escriptura: com a filla, com a mare i també com a esposa.

Es tracta, a més, de documents que es «poden considerar únics, tant pel contingut i pels personatges citats a les cartes, com pel volum de les missives conservades» (De Ahumada 2003: 7), i es constitueixen en fonts històriques de primer ordre per a la reconstrucció de la vida de la Cort tal i així ho proven estudis com els de March (1941-1942) o Gonzalo Sánchez-Molero (1999), ambdós sobre la vida del jove Felip II.

2. EL CORPUS D'ESTUDI

Com ja s'ha esmentat, s'ha pres com a punt de partida d'aquest estudi l'edició de les cartes feta per De Ahumada (2003) i es consideren com a corpus d'anàlisi les «cartes familiars» que formen un conjunt de 151 epístoles escrites entre 1522 i 1545. Dintre d'aquest conjunt, 26 cartes foren escrites per Hipòlita Roís de Liori a diferents destinataris i només en una es dirigeix a la seva filla (n. 9); les restants 125 foren escrites per Estefania de Requesens. Aquestes últimes comencen el 1533 i acaben el 1540 i totes, excepte dues,⁴ van ser adreçades a la seva mare i, des del 1534, foren escrites des dels diferents llocs on s'establia la Cort (Martínez Ruiz 2020: 32; Jiménez Zamora 2020; Redondo Cantera 2016) mentre Juan de Zúñiga, comanador major de Castella de l'Ordre de Santiago i home de confiança de l'Emperador, fou preceptor del príncep Felip. Les cartes porten com a data tòpica Madrid (1534-1535, 1540), Tordesillas (1536), Valladolid (1536-1537, 1538) i Toledo (1538-1539).

Encara que s'han pres com a base fonamental de l'estudi les cartes escrites per Estefania de Requesens, s'han considerat també les cartes

---

3 Cito els textos donant el número de carta en l'edició de De Ahumada (2003) i la pàgina on es troba l'exemple.

4 Es tracta de les cartes adreçades a Dionísia de Montpalau, cunyada d'Hipòlita i tia d'Estefania, datades al 1534 (n. 33 i 34).

familiars escrites per la mare, Hipòlita Roís de Liori, pensant que podrien servir per a contrastar dos idiolectes amb petites diferències en els paràmetres cronològic (edat) i dialectal (València / Principat). El fet, però, que només una de les cartes d'Hipòlita es dirigeixi a la filla fa que la comparació no hagi resultat profitosa per manca de coincidència en els temes o en el lèxic.

3. ALGUNES NOTES SOBRE LA LLENGUA DE L'EPISTOLARI

Com ja han apuntat diversos estudiosos, aquests documents són un bon testimoni de la llengua catalana de la primera meitat del segle XVI i testimonien l'existència d'unes realitats lingüístiques molt menys visibles en altres textos.

En primer lloc, cal notar que el català és la llengua emprada en la comunicació epistolar, Estefania «escriu en català a la seva mare senzillament perquè aquesta és la llengua de totes dues» (Guisado 1987: XLII), la qual cosa demostra, segons Cahner (1977: 22), que la «noblesa lligada a la cort no havia abandonat encara, en general, el català en la seva correspondència íntima».⁵ En segon lloc, l'epistolari, tal com ha resumit de manera excel·lent Guisado (1987: XXXIX):

«és una font de dades fonamental, un ric mostrari de la llengua catalana de la primera meitat del segle XVI: d'una banda, és prou elaborada i posseeix una certa qualitat literària i, de l'altra, es troba també molt a prop de la llengua parlada, de manera que és farcida d'elements variats, castellanismes, arcaïsmes, vulgarismes, dialectalismes, frases fetes i un ampli vocabulari que abraça els diferents àmbits de què tracta.»

Efectivament, el lèxic emprat és ric i no només pels elements citats, són també d'interès, per exemple, els cultismes que mostren un ús ben arrelat —com *raonable(ment)* o *negoci*—, propis de la renovació lèxica de les llengües romàniques des del segle XV.

5 En totes les cartes s'empra el català, excepte en dues epístoles escrites per Hipòlita: una, al seu gendre Juan de Zúñiga (n. 2, 11 de desembre de 1527) i l'altra, a Mencía de Mendoza, Marquesa del Cenete i Duquesa de Calàbria (n. 151, datada el 12 de juny de 1545), noble «entreprenent de Juan de Zúñiga [era] molt amiga d'Hipòlita i d'Estefania» (De Ahumada 2003: 60).

El català és la llengua de la comunicació escrita perquè era la llengua usada entre les dues interlocutores, però la petita presència del castellà en aquests textos permet apropar-se al marc lingüístic en el qual sorgeixen els textos. Com s'exposa a continuació, les situacions en les que apareix el castellà es poden tipificar fàcilment.

Algunes cartes contenen petits fragments en castellà que corresponen a les parts escrites per Juan de Zúñiga (per exemple, cartes n.º 7, 31 i 146), la qual cosa demostra que aquesta era llengua emprada en la comunicació entre sogra i gendre⁶ tal com es pot veure en la carta que la primera adreça al segon, redactada íntegrament en castellà (n. 2) i que és una bona mostra del grau de competència d'Hipòlita Roís de Liori en aquesta llengua.

Més interessant és el fet que algunes cartes contenen frases, en estil directe o indirecte, en les que es reproduïx la llengua en la qual foren pronunciades i, per tant, apareix el castellà perquè han estat originalment pronunciades en aquesta llengua. Així, per exemple, la carta que Estefania escriu a la seva mare el 2 de desembre de 1533 reproduïx les paraules textuais dites per l'Emperador a Juan de Zúñiga: «*ya sabía que no era menester sinó dezir: —vení*» (n. 8, p. 87);⁷ aquest mateix recurs es presenta a la carta n. 46 (pp. 160-161) en la qual es fa referència a una conversa, també entre l'Emperador i el seu camarlenc, quan aquest li demana ajut per un afer de la sogra. Estefania cita una frase del príncep Felip (n. 47, p. 164), després de provar un menjar que havia enviat Hipòlita: «*dix que era molt bo, que escrivese a su agüela que le-oviase más*». Les paraules de l'Emperadriu que demostren l'afecte que sentia pel company del príncep també són citades literalment: «*—Salivos allà y llegavos don Luis de Requesens acá, que soys bonico minino*»⁸ (n. 90, p. 240). Es tracta, per tant, d'un canvi de codi que es produeix perquè les dues interlocutores coneixen l'altra llengua, el castellà, i perquè interessa conservar en aquests casos la literalitat del missatge.

6 Cfr. les cartes de Juan de Zúñiga dirigides a Hipòlita editades per March (1942: 93-171). Una d'aquestes missives conté un petit fragment escrit en català per Estefania (March 1942: 155).

7 La cursiva marca els fragments en castellà i ja figura d'aquesta manera en l'edició de De Ahumada (2003).

8 Reflecteix la parla d'Isabel de Portugal (*minino*) la seva primera llengua.

En un parell de cartes es reproduïxen les paraules de Lluís, el fill d'Estefania, quan parla en castellà amb el seu pare perquè aquesta era la llengua que s'emprava en la relació paterno-filial i el motiu justament és demostrar la competència que va adquirint el nen en el seu aprenentatge del castellà amb l'ús d'estructures fraseològiques i formulars:

«Lloÿset està molt bonico, quart-lo Déu, y continua son estudi y parla lo castellà molt bonico, y juga a moltes maneres de jocs ab son pare y tenen conversació molt sovint y veni[n]t a preposít diu-li: —*No està bien informado vuestra merced*. Y, altres voltes: —*Esto no haze al caso* (n. 15, p. 104).

Lloÿsico besa les mans de vostra senyoria més de mil voltes. Està bonísim, quart-lo Déu, y ben criat y molt diligent en apendre de llegir y oracions y l'altre dia reprenia a son pare dient: —*Como vuestra merced era en Monçón, que no era quaresma, cada dia dexíamos la salve y ag[so]ra que es quaresma no la deximos sino el sábado*. Y en esta ora està en la capelleta dient oracions, y à-li dit son pare: —*Qué hazes?* Diu ell: —*Rezo, señor*. —*Por quién?* —*Por mis dos senyoras y por vuestra merced*» (n. 16, pp. 106-107).

Lluís de Requesens havia nascut a Catalunya el 1528 i es va criar amb el príncep durant l'estada de la família a la Cort. Les cartes donen l'oportunitat de veure la preocupació d'Estefania per donar-li la millor educació possible. En aquest sentit, cal observar que són motiu de notícia els progressos que el nen fa en l'aprenentatge de la gramàtica, cosa que permet comprovar que una de les bases principals de l'estudi són els textos de Nebrija (n. 53) i que el mètode emprat consistia en *decorar* 'aprendre o recitar de memòria' (n. 53), primer, la declinació dels substantius (n. 58) i, després, la flexió dels verbs (n. 62); també es fa al·lusió a parts més avançades de la gramàtica quan Estefania explica que «En l'estudi està molt avant, que ja fa molt bonico conveniències» (n. 90, p. 240) en referència a les concordances gramaticals. L'escriptura de cartes és també un dels ensenyaments rebuts i el nen comença a escriure'n a l'àvia auxiliat pel seu mestre (n. 96, 256).⁹

9 També hi ha referències a l'aprenentatge i coneixement del castellà dels servidors de la família: «Saposa servex bonico y té bona ploma. Don Juan, mon senyor, li fa apendre d'escriure el castellà» (n. 40, 149); «Na Brisuela no sé si vindrà. Molt o voldria per tenir-la coneguda. Así me n'atrasen algunas y don Juan, mon senyor, vol que la prenga castellana en cas que no vinga na Brisuela perquè sàpia la manera y la llengua de así, que no Cams may l'à poguda apendre, que parla que són rialles» (n. 93, p. 246).

Més endavant, Estefania es fa ressò de les paraules del seu fill Juan adreçades a l'àvia («*le beso las manos*», n. 146, p. 330) i d'un comentari graciós del mateix infant quan es compara amb el príncep Felip («*No, porque no tiene agüela como yo*», n. 149, p. 338). Tal com assenyala Guisado (1987: XLI-XLII), la competència lingüística dels fills degué ser ben diferent. Els dos germans es portaven 8 anys; quan la família es va establir a la Cort, Lluís tenia 6 anys i va haver d'aprendre el castellà a més del llatí, mentre que Joan va néixer a Castella i la seva llengua habitual degué ser el castellà com es veu en les paraules que dirigeix a l'àvia.

En algunes ocasions s'empra en els textos estudiats la paraula del castellà en la designació d'algun concepte; així passa quan Estefania es refereix al càrrec atorgat al marit: «Lo príncep està molt bo, guart-lo Déu, y lo nom de don Juan, mon senyor, és de "ayo" que axí lo y escriu l'enperador» (n. 62, 192). Efectivament, quan la progressió de l'educació del príncep Felip ho requereix passa a ser confiada, segons ja es descrivia en les *Siete Partidas* d'Alfons X, a l'*ayo*, mot tradicional que, segons aquesta obra, «tanto quiere dezir en lenguaje de España, como ome, que es dado para nodrir moço, e ha de auer todo su entendimiento, para mostrarle como faga bien» (*apud* Gonzalo Sánchez-Molero 1999: 76). Encara que existís un equivalent en català, interessava, en aquest cas, la denominació del càrrec exercit per *don Juan*. També utilitza Estefania, ben integrada en el discurs català, alguna dita del castellà referida a l'actuació del marit: «*que està en manos el pandero que le sabe bien tener*» (n. 99, p. 260), ja recollida pel Marquès de Santillana i que demostra la competència lingüística de mare i filla.¹⁰

Totes les situacions exposades són bona mostra del context castellanoparlant en el que es va integrar Estefania des del seu casament amb Juan de Zúñiga i mostren el «viatge» lingüístic que va emprendre.

Des del punt de vista del sistema emprat en els textos, un dels seus trets més prominents es troba en els castellanismes: per exemple, *aposiento*, *cuydado*, *palacio*, *regalo*, *recozijo*, *resto*, *socorro*, etc. —vegeu l'aplec de

¹⁰ Apareix al *Diccionario de autoridades* (1726-1739, s. v. *pandero*): «En manos està el pandero que le sabrà bien tocar. Refr. con que se dá à entender, que se puede fiar algun negocio ú otra cosa de alguna persóna, por la seguridad que se tiene de su habilidad y capacidad, y que se conseguirá con todo acierto».

Guisado (1985: LXVIII-LXXVII)—. La qüestió que es planteja en l'estudi d'aquests elements és quins són termes que ja formaven part de la parla d'Estefania abans del seu trasllat a Castella. Seria necessària una anàlisi contrastiva amb altres textos per tal de reconstruir la situació que presentava aquest tipus de mots al segle XVI i l'abast de la difusió de cadascun d'ells (cfr. també Massanell i Messalles 2012). En aquest sentit, cal no oblidar que Marfany (2001: 144-150) trobà en els *Dietaris de la Generalitat* (1539-1578) l'ús de mots com *palàcio* o *cuidado*, dos dels castellanismes més emprats per Estefania. El CICA permet comprovar també que alguns d'aquests termes tenen documentació anterior (cfr. Ferrando i Nicolàs 1993: 35-36): per exemple, *alcansar*, *almirant*, *atrás*, *caldo*, *sombrero*, etc.

Sobresurt en les missives d'Estefania de Requesens a la seva mare l'ús de la derivació apreciativa com un tret propi del tracte familiar i de la parla femenina (García Mouton 1999: 71-73; García Gallarín 2000). El sufix diminutiu habitual és *-et/-eta* (Rull 2004: 298-301; Lloret 2015) del qual se'n troben molts exemples: *filleta* (n. 15, p. 105), *ruquet* (n. 21, p. 119), *medisineta* (23, p. 122), *germanet* (25, p. 126), *doloretetes* (69, p. 206), etc. S'estableix, però, una alternança entre *-et/-eta* i *-icol/-ica* en la formació d'hipocorístics quan Estefania es refereix als seus fills: mentre Lluís és majoritàriament *Llojset*, excepte alguns casos en els quals empra *Llojsico* (13, p. 96; 14, p. 101; 16, p. 106; 71, 208; 81, p. 226; 110, p. 272; 116,¹¹ p. 283, etc.), *Juanico* és la forma que invariablement fa servir per al seu fill Joan (111, p. 275, etc.); també apareixen *Perico* (n. 31, p. 137; n. 30 p. 135; n. 8 p. 87) i *Diagito* (146, 330; 149, p. 338; 150, p. 340); mostren, però, *-eta* els femenins *Catarineta*¹² (n. 80, p. 223, etc.) i *Hipoliteta* (n. 149, p. 338).

El sufix *-icol/-ica* presenta algunes atestacions antigues, però fou a la segona meitat del segle XIV a l'Aragó (González Ollé 1962: 140-145) i al segle XV a Castella quan començà a fer-se més freqüent i va experimentar una important expansió entre finals del segle XV i el segle XVII (Latorre 1956; González Ollé 1962 i 2007: 170; Nández 1973; Pharies 2002; Torres Montes

11 En aquest cas apareix en la coordinació «Llojsico y Juanico» (cfr. n. 118, p. 284), encara que també es dona la combinació «Llojset y Juanico» (n.117, p. 284).

12 *Catalineta* apareix en referir-se, abans de donar llum, a si serà nen o nena (n. 8, p. 87).

1990). És un formant apreciatiu descrit en les gramàtiques des de Nebrija (Ñáñez 1973: 52 i ss) i també és present en la lexicografia des de les obres d'aquest mateix autor.¹³ En la parla rural actual, el sufix és característic de la zona navarroaragonesa encara que també es troba en altres zones (cfr. Ariza 1998; Fernández Ordóñez 2011: 26-27; Enguita Utrilla 1984; Berrueta de Uritani i Uritani 1985; Pérez-Salazar 2020; Manjón-Cabeza 2016). En el cas del català, el sufix diminutiu bàsic per excel·lència és i ha estat el formant *-et/-eta* (Lloret 2015: 59), tret lingüístic que apareix clarament en els documents analitzats; el sufix *-ic* és conegut en català actual (Rull 2004: 306-307; Bruguera 2006: 219) i les formes *-icol/-ica* són emprades en valencià en «afectius derivats de noms propis de persona» com *Pepico*, *Vicentica*, *Tónico* (Sanchis Guarner 1993: 210; Lloret 2015: 60), usos semblants als que es troben en les cartes estudiades.

Apareix en l'alternança *Lloÿset/Luisico* el ressò de la convivència entre català i castellà en la vida quotidiana d'Estefania: encara que prefereix *-et* (*Lloÿset*) quan parla amb la seva mare, el seu marit emprava *Luisico*¹⁴ i aquesta fou la forma habitual en la situació lingüística de la família. La presència del sufix *-ico* en la formació d'hipocorístics al segle XVI està ben documentat ja en la cort dels Reis Catòlics (González Ollé 1962: 138-139) i és un tret que també es comprova en la documentació estudiada per Pérez-Salazar (2012). A més, *-ico* era conegut en el domini català al menys des del segle XV (cfr. CICA i Ferrando i Nicolàs 1993: 127), per tant eren formacions que no devien resultar estranyes un segle més tard.

Juntament amb l'aparició de *-ico* com a sufix de caràcter apreciatiu, cal esmentar l'ús de l'adjectiu *bonico*, sens cap dubte, el preferit quan Estefania de Requesens parla dels seus fills: «Lloÿset està molt bonico» (14, p. 100; 15, p. 104, 21, p. 118, etc.), «està lo més bonico del món» (26, 127; 27, 129), «lo chic està molt bonico» (29, 133), etc.; també es pot trobar aplicat a entitats no humanes com «coses boniques» (n. 27, p. 129), «molt bonico lloc» (n. 38, p. 144) i en usos adverbials com «parla lo castellà molt bonico» (n. 15, 104), «Saposa servex bonico» (40, p. 149), «fa-u molt bonico» (n.72, p. 209), etc. Tal com ha demostrat Coromines, en un article molt ben documentat i

¹³ Apareix en *bonica cosa*, amb els equivalents llatins *bellus* i *bellulus*, i *bolsico* (cfr. Hernández 2022: 491); *bonica cosa* és també present en adaptació catalana que en va fer G. Busa el 1507 (*DECat*, s. v. *bonico*).

¹⁴ Cfr. les cartes dirigides per Juan de Zúñiga a la seva sogra (March 1942: 93-171).

argumentat (*DECat*, s. v. *bonic*), no necessàriament es tracta d'un castellanisme sinó que podrien ser formes paral·leles en ambdues llengües. Curiosament, el gran etimòleg aporta la següent documentació: «feren molt *bonico*» en una carta d'una noble dama catalana datada de 1537 (H. Anglès, *La Mús. en la Corte de Carlos V*, 83n.), però escrita a Valladolid, ço que potser explica en aquest cas la forma en *-o*; i no costa gens endevinar que aquesta atestació correspon als textos epistolars d'Estefania de Requesens.¹⁵ La freqüència d'ús d'aquest element en l'escriptura d'Estefania ens apropa a la llengua femenina i quotidiana del moment, un registre difícil de documentar des d'altres textos.¹⁶

5. CONCLUSIONS

El vincle entre la carta privada i la veu femenina (cfr. Torras Francès 1998) permet un apropament excepcional a la vida i a la llengua quotidiana de la primera meitat del segle XVI a través d'uns textos escrits per una dona i dirigits a una altra dona, que demostren una competència escrita elevada i que, salvant les distàncies, semblen augurar les missives de *madame* de Sevigné.

Des del punt de vista lingüístic, aquests textos proporcionen informacions molt valuoses sobre el funcionament de la variació en el passat i, en concret, sobre la convivència entre català i castellà en una època determinada, la primera meitat del segle XVI. El matrimoni i l'estada d'Estefania de Requesens a la Cort va comportar-li un contacte intens amb aquesta llengua, un fet del que se'n fan ressò les cartes de diverses maneres malgrat que estan escrites en català. Aquests textos, per tant, ens parlen dels inicis del castellà a Catalunya com a llengua històrica. Durant els últims anys de la seva vida (1546, 1549), Estefania va escriure dos documents dirigits al seu fill Lluís i els va redactar en castellà (Morel Fatio 1904: 199 i ss.; De Ahumada 2003: 51; Gil 2013) perquè, en la fluctuació de canvi de codis que tan bé coneixem i practiquem, aquesta degué ser la llengua utilitzada habitualment amb els seus fills.

15 Sobre la *-o* final del català i la seva complexitat, cfr. el propi Coromines (1971: 197-209). Es tracta de la carta n. 126 (pp. 299-300), en la qual Estefania descriu la dansa del seu fill Lluís amb Ana de Zúñiga, la seva cosina. Segons l'edició que he seguit, escriu: «Feren-o molt bonico los dos cosins».

16 Si la transcripció és correcta, el marit, Juan de Zúñiga, només utilitza *bonito* un parell de vegades en circumstàncies semblants (cfr. March 1942: 116, 154).

AGRAÏMENTS

Agraïixo els savis consells de Mar Massanell i Joan Torruella.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Amor López, Sílvia. 2011. Els manuals epistolars impresos a Catalunya (segles XVI, XVII i XVIII). *Manuscrits* 29, 65-84.
- Amor López, Sílvia. 2015. *La pràctica epistolar a Catalunya (1700-1850): usos de la carta familiar*. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Ariza Viguera, Manuel. 1998. «El sufijo –ICO». Dins Claudio García Turza, Fabián González Bachiller i José Javier Mangado Martínez (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. I, 351-359. Logroño: Universidad de la Rioja.
- Berrueta de Uritani, Aurora i Nozomo Uritani. 1985. Los diminutivos en los atlas lingüísticos españoles. *Lingüística Española Actual* 7/2: 203-236.
- Bruguera i Talleda, Jordi. 2006. *Diccionari de la formació de mots*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Cahner, Max (ed.). 1977. *Epistolaris del Renaixement*. 2 vols. València: Clàssics Albatros.
- [CICA] *Corpus informatitzat del català antic*. <http://www.cica.cat>
- Codern i Bové, Llorenç i Josep Fernandez Trabal. 2011. «Un arxiu patrimonial sense parió». *ANC. Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*. 29, 1-13.
- Coromines, Joan. 1971. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- Courcelles, Dominique de. 1995. Les Lettres d'Estefanía de Requesens, épouse de Juan de Zúñiga, à sa mère, la comtesse de Palamós (1533-1540); entre la Catalogne et la Castille, l'affirmation d'un lignage à l'époque de Charles Quint. Dins *Augustin Redondo*

- (ed.), *Relations entre hommes et femmes en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles*, 67-78. París: Publications de la Sorbonne / Presses de la Sorbonne-Nouvelle.
- De Ahumada Batlle, Eulàlia. 2003. *Epistolaris d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*. Edició a cura d'Eulàlia de Ahumada Batlle. València: Universitat de València.
- DECat = Coromines, Joan. 1980-2001. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial/La Caixa.
- Diccionario de autoridades* = Real Academia Española. 1726-1739. *Diccionario de autoridades*, citat per *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*. Disponible a <http://www.rae.es>.
- Enguita Utrilla, José M.^a. 1984. Notas sobre los diminutivos en el espacio geográfico aragonés. *Archivo de Filología Aragonesa* 34-35: 229-250.
- Fernández Ordóñez, Inés. 2011. *La formación de Castilla y la formación del español*. Discurso leído el día 13 de febrero de 2011 en su recepción pública por la Excm. Sra. D.ª Inés Fernández-Ordóñez y contestación del Excmo. Sr. D. José Antonio Pascual. Madrid.
- Ferrando, Antoni i Miquel Nicolás. 1993. *Panorama d'història de la llengua*. València: Tàndem.
- García Gallarín, Consuelo. 2000. Los diminutivos en el discurso femenino (Edad Media y siglos de oro). *Verba* 24: 379-404.
- García Mouton, Pilar. 1999. *Cómo hablan las mujeres*. Madrid: Arco/Libros.
- Gil, Carme-Laura. 2013. De com en *Lluiset* es convertí en *Luisico* i no molt tard en *Don Luís*. Coc Ràpid. El bloc de Carme-Laura Gil. 14 de novembre de 2013. <https://blocs.mesvilaweb.cat/carme-laura/de-com-en-lluiset-es-converti-en-luisico-i-no-molt-tard-en-don-luis/>
- Gonzalo Sánchez-Molero, José Luis. 1999. *El aprendizaje cortesano de Felipe II (1527-1546)*. La formación de un príncipe del Renacimiento. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.

- González Ollé, Fernando. 1962. *Los sufijos diminutivos en castellano medieval*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- González Ollé, Fernando. 2007. Origen de *-ito*, con una revisión histórica de otros sufijos diminutivos románicos. Dins Emili Casanova i Herrero i Xavier Terrado i Pablo (eds.), *Studia in honorem Joan Coromines*, 156-177. Lleida: Pagès editors.
- Güell, Mia. 2018. Una aproximació a la memorialística femenina catalana. *Rassegna Iberistica* 41/109: 93-118.
- Guisado, Maite. 1985. *Epistolari d'Estefania de Requesens*. Tesi de llicenciatura. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Guisado, Maite. 1987. *Estefania de Requesens. Cartes íntimes d'una dama catalana del segle XVI. Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*. Pròleg, transcripció i notes de Maite Guisado. Barcelona: La Sal.
- Hernández, Esther. 2022. La 'proyección sorprendente' de Nebrija en la lexicografía hispano-amerindia. Dins José J. Gómez Asencio (coord.) y Carmen Quijada Van den Berghe (ed.). *Antonio de Lebrixa grammatico en su medio milenio*, 471-500. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Jiménez Zamora, Isidoro. 2020. La corte itinerante de la emperatriz Isabel de Portugal. *Aforismos* 1: 63-83.
- Latorre, Federico. 1956-1957. Diminutivos, despectivos y aumentativos en el siglo XVII. *Archivo de Filología Aragonesa* 8: 105-120.
- Lloret, Maria-Rosa. 2015. La sufixació apreciativa del català: creacions lèxiques i implicacions morfològiques. *Caplletra* 58: 55-89.
- Manjón-Cabeza, Antonio. 2016. Los sufijos *-ico, -ito, -illo* en el español de Granada. España. *Spanish in Context* 13/3: 420-435.
- March, J. M. 1941-1942. *Niñez y juventud de Felipe II (Documentos inéditos sobre su educación civil, literaria y religiosa y su iniciación al gobierno, 1527-1547)*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.
- Marfany, Joan-Lluís. 2001. *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*. Barcelona: Empúries.

- Martín Baños, Pedro. 2005. *El arte epistolar en el Renacimiento europeo, 1400-1600*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Martínez Millán, José i Santiago Fernández Conti. 2001. La corte del príncipe Felipe (1530-1556). Dins Juan Cristóbal Calvete de Estrella. *El felicissimo Viaje del muy alto y muy Poderoso Príncipe Don Phelippe...* Amberes 1552. LI-LXXVI. Madrid: Edición de la Sociedad Española para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- Martínez Ruiz, Enrique. 2020. *Felipe II. Hombre, rey, mito*. Madrid: La Esfera de los Libros.
- Massanell i Messalles, Mar. 2012. Motivacions i condicionants en els processos d'adopció lèxica: una mostra a partir dels castellanismes d'un corpus de judicis catalans del tombant del segle XVI al XVII. Gloria Clavería, Margarita Freixas, Marta Prat i Joan Torruella (eds.), *Historia del léxico perspectives de investigación*, 219-240. Madrid-Frankfurt: Iberoamericana-Vervuert.
- Morel Fatio, Alfred. 1904. La vie de D. Luís de Requesens i Zúñiga. *Bulletin Hispanique* 6(3), 195-233.
- Nadal, Josep M. 1987. El català en els segles XVI i XVII. *L'Avenç* 100: 24-30.
- Ñáñez, Emilio. 1973. *El diminutivo*. Madrid: Gredos.
- Pérez-Salazar, Carmela. 2012. La sufijación apreciativa en el norte de la Península entre los siglos XVI y XVIII. Dins Emilio Montero Cartelle (ed.), *Actas del VIII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, tomo I, 1041-1057. Santiago de Compostela: Meubook.
- Pérez-Salazar, Carmela. 2020. Entre *trabajillos*, *mocetes*, *añitos* y *momenticos*. Aproximación a la forma y significado del diminutivo en Navarra. *Revista de Filología* 40: 181-203.
- Perpinyà, Tomás de. ca. 1515. *Art y stil para scriure a totes p[er]sones de qualseuol estat q[ue] sien, e diuerses maneres de comptes abreuiats molt necessaris p[er] a totes persones*. [València]: Diego de Gumiel en Valencia. Disponible a <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/llibimps16/id/126915>.

- Pharies, David. 2002. *Diccionario etimológico de los sufijos españoles*. Madrid: Gredos.
- Redondo Cantera, M.ª José. 2016. Palacios para una emperatriz itinerante. Usos residenciales de Isabel de Portugal. Dins Cándida Martínez López y Felipe Serrano Estrella (eds.), *Matronazgo y arquitectura. De la Antigüedad a la Edad Moderna*, 249-299. Granada: Universidad de Granada.
- Rull, Xavier. 2004. *La formació dels mots. Qüestions de normativa*. Vic: Eumo.
- Sanchis Guarner, Manuel. 1993. *Gramàtica valenciana*, ed. a cura d'A. Ferrando. Barcelona: Alta Fulla.
- Torras Francès, Meri. 1998. *La epístola privada como género: estrategias de construcción*. Tesis doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Torres Montes, Francisco. 1990. Los sufijos diminutivos del habla rural malagueña en el XVIII. *Analecta Malacitana* 13(1): 69-76.

CONTRASTE MORFOSINTÁCTICO Y LÉXICO-SEMÁNTICO A PARTIR DE UN CORPUS BILINGÜE ESPAÑOL-CATALÁN DE FRASEOLOGISMOS

JOSEPH GARCÍA RODRÍGUEZ

Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED)

joseph.garcia@flog.uned.es

MARTA PRAT SABATER

Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

marta.prat@uab.cat

Keywords

phraseology, contrastive linguistics, Spanish, Catalan.

Palabras clave

fraseología, lingüística contrastiva, español, catalán.

Abstract

Contrastive phraseology remains a pending task for researchers, despite the fact that in recent decades there has been a considerable increase in publications concerning evidence of similarities and differences between different languages. This lack is observed, above all, in languages such as Spanish and Catalan, so the objective of this study is to analyse, from the contrastive perspective, some phraseological units that contain the word *cielol/cel* in these languages to find out the points of union and dissimilarities, above all, but not exclusively, in the morphosyntactic and lexical-semantic aspects. The data have been extracted from various lexicographic sources and language portals. It is concluded that partial equivalents are the most significant, although it should be noted that under this type of equivalence a gradation can be drawn based on the differences found.

Resumen

La fraseología contrastiva sigue siendo una tarea pendiente para los investigadores, a pesar de que en las últimas décadas se haya producido un aumento considerable en las publicaciones concernientes a evidenciar las semejanzas y diferencias entre distintos idiomas. Esta carencia se observa, sobre todo, en lenguas como el español y el catalán, por lo que el objetivo de este estudio es analizar, desde la perspectiva contrastiva, algunas unidades fraseológicas que contienen la palabra *cielol/cel* en estos idiomas para averiguar los puntos de unión y las disimilitudes, sobre todo, pero no exclusivamente, en los aspectos morfosintácticos y léxico-semánticos. Los datos se han extraído de varias fuentes lexicográficas y de portales lingüísticos. Se llega a la conclusión de que los equivalentes parciales son los más significativos, aunque cabe destacar que bajo este tipo de equivalencia se puede trazar una gradación en función de las diferencias encontradas.

«Páreceme, Sancho, que no hay refrán que no sea verdadero, porque todos son sentencias sacadas de la misma experiencia, madre de las ciencias todas, especialmente aquel que dice: “Donde una puerta se cierra, otra se abre”» (El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha, 1605: cap. XXI).

Si siempre has tenido las puertas abiertas, Montse, el cierre cronológico de una puerta simbólica seguro que sigue abriendo muchas más, entre ellas, la de la tranquilidad de haber sido y seguir siendo esencial.

1. INTRODUCCIÓN

El interés por la fraseología, entendida esta como una disciplina ancha que abarca desde las locuciones hasta los refranes de un idioma, se ha visto reflejado en diferentes obras desde hace siglos, como se aprecia en la dedicatoria de este trabajo. No obstante, su estudio desde el punto de vista lingüístico no empezó a desarrollarse en el ámbito español hasta hace aproximadamente tres décadas. A pesar de que en la actualidad se ha avanzado considerablemente en las cuestiones teóricas, parece necesario seguir aportando luz a los aspectos terminológico-conceptuales, así como a los tipos de expresiones que se consideran propios del universo fraseológico. Además, en cuanto al análisis práctico de los fraseologismos, cada vez es más notoria la dificultad que entraña desgranar las características que estos poseen, especialmente cuando se trata de ahondar en las semejanzas y diferencias que se encuentran entre las unidades de dos lenguas distintas, sean o no de la misma familia.

Por todo lo anterior, la presente investigación tiene como objetivo examinar contrastivamente un corpus de expresiones del español y del catalán para establecer las similitudes y divergencias que se hallan en los aspectos morfosintácticos y léxico-semánticos, aunque se comentarán de manera sucinta otras propiedades como la iconicidad, el significado literal y la connotación. Los datos registrados para llevar a cabo dicho análisis se han extraído de diferentes fuentes (lexicográficas, sobre todo) y están compuestos por el lexema *cielolcel*, puesto que, como se demuestra en las siguientes páginas, este vocablo es una gran fuente de creación fraseológica.

2. ASPECTOS TEÓRICOS DE LA FRASEOLOGÍA

Los estudios dedicados a la fraseología de la lengua española son relativamente recientes, teniendo en cuenta que hasta los años ochenta no se empezaron a publicar trabajos destinados a desgranar sus entresijos teóricos. Sin embargo, «la fraseología, como disciplina científica, se originó en la antigua URSS en la década de los cincuenta» (Corpas Pastor 1996: 11), por lo que, si se compara con otras ramas de la lingüística, se puede afirmar que «ha sido habitualmente olvidada en las investigaciones sobre las lenguas, y, especialmente, sobre la lengua española» (Ruiz Gurillo 1998: 11).

El mayor problema que ha suscitado el estudio teórico de la fraseología es, sin duda, la cuestión terminológica-conceptual. En la actualidad aún se sigue debatiendo acerca de lo que se entiende por *fraseología*, cuáles deben ser sus unidades objeto de estudio y qué características las constituyen.

Pamies Bertrán (2019: 12) señala que «la fraseología es el conjunto de todas las unidades multilexemáticas que sufren algún tipo de fijación, y cuyo significado global no es necesariamente deducible del de sus partes». Por su parte, Corpas Pastor y Mena Martínez (2003) consideran que la fraseología es «la parcela eminentemente estable de las lenguas [...]» (2003: 181). Sin embargo, las definiciones anteriores no parecen suficientes, puesto que se basan en explicitar únicamente el mayor o menor grado de fijación e idiomatidad (entendido este concepto como significado opaco) que poseen los fraseologismos. Por ende, según se va a aplicar en la presente investigación, la *fraseología* se considera una disciplina independiente que estudia las combinaciones estables de dos o más palabras, denominadas *unidades fraseológicas* o *fraseologismos*, que poseen un cierto grado de fijación e idiomatidad, y cuyos rasgos más notorios, además de los dos anteriores, son la institucionalización (es decir, la frecuencia de uso) y la lexicalización.

En cuanto a la clasificación, no parece haber, de nuevo, un consenso entre los especialistas. Los criterios que se suelen emplear para determinar si una unidad forma parte o no de esta disciplina son la restricción combinatoria parcial o total, la idiomatidad y el tipo de enunciado (elemento oracional u oración completa), entre otros.

Uno de los primeros autores que propuso una clasificación sin emplear el término *fraseología* fue Casares (1992 [1950]) en su *Introducción a la*

lexicografía moderna. Sus aportaciones fueron muy significativas para los estudiosos hispanos que más tarde se interesarían por esta disciplina. Este investigador distinguía entre *locuciones* y *fórmulas pluriverbales*, aunque aseguraba que su distinción no era difícil, puesto que ambas mantienen relaciones diacrónicas entre sí. Considera las primeras como combinaciones de dos más términos con un significado unitario específico que funcionan como elemento oracional y las divide en dos grandes grupos: *conexivas* (ej.: *con tal que*), formadas por elementos gramaticales, o *significativas* (ej.: *tocino de cielo*), constituidas por palabras léxicas y cuyos elementos internos presentan unidad de significación. En cuanto a las *fórmulas pluriverbales*, estas se diferencian de las *locuciones* en que no funcionan como un elemento oracional, sino como una cláusula completa. En dicho grupo, Casares distingue los *refranes* (ej.: *en abril, aguas mil*) de las *frases proverbiales* (ej.: *si te he visto no me acuerdo*). En su opinión, los *refranes* constituyen oraciones independientes y completas, caracterizadas normalmente por alguna figura retórica, y las *frases proverbiales* poseen carácter de cita, ya que surgen de textos populares.

Más tarde, a pesar de que otros autores han aportado su visión acerca de una posible taxonomía de las UFS, Corpas Pastor (1996) se convierte en un referente para los trabajos fraseológicos a raíz de la publicación del primer *Manual de fraseología española*, que proporciona una visión distinta de la fraseología y basa su clasificación en tres esferas.

La primera (esfera I) está formada por las denominadas *colocaciones* (1996: 66): «UFS formadas por dos unidades léxicas en relación sintáctica [...]; y que, debido a su fijación en la norma, presentan restricciones de combinaciones establecidas por el uso, generalmente de base semántica» (ej.: *estallar una guerra*). Además, la autora diferencia entre las que están formadas por sustantivo (sujeto) + verbo (ej.: *estallar una guerra*); verbo + sustantivo (objeto) (ej.: *zanjar una discusión*); adjetivo + sustantivo (ej.: *error garrafal*); sustantivo + preposición + sustantivo (ej.: *tableta de chocolate*); verbo + adverbio (ej.: *llorar amargamente*); y adjetivo + adverbio (ej.: *rematadamente loco*).

En la esfera II se encuentran las *locuciones* (1996: 94): UFS fijadas en el sistema «cuyo núcleo o elemento principal del sintagma podría sustituir, desde un punto de vista estrictamente formal (que no semántico), a la

estructura entera y desempeñar sus mismas funciones» (ej.: *sano y salvo*). A su vez, distingue entre locuciones nominales (ej.: *cortina de humo*), adjetivales (ej.: *de armas tomar*), adverbiales (ej.: *de golpe y porrazo*), verbales (ej.: *no pegar ojo*), prepositivas (ej.: *gracias a*), conjuntivas (ej.: *mientras tanto*) y clausales (ej.: *caérsele a alguien el alma a los pies*).

Por último, la esfera III se compone de los *enunciados fraseológicos* (1996: 132), esto es, «enunciados completos en sí mismos que se caracterizan por constituir actos de habla y por presentar fijación interna (material y contenido) y externa» (ej.: *a falta de pan, buenas son tortas*). Dentro de este grupo se hallan las denominadas *paremias* y las *fórmulas rutinarias*. Las primeras poseen significado referencial y tienen autonomía textual. Se puede establecer una subclasificación de las *paremias*: enunciados de valor específico (ej.: *a buenas horas, mangas verdes*), citas (ej.: *El hombre es un lobo para el hombre*) y refranes (ej.: *la ocasión hace al ladrón*). Por su parte, las *fórmulas rutinarias* son expresiones prefabricadas y convencionales que poseen significado social, discursivo o expresivo y no funcionan de manera autónoma, ya que están determinadas por circunstancias o situaciones concretas. Estas *fórmulas* se dividen en *discursivas* o *psicosociales*. Bajo las primeras se hallan las de apertura y cierre (ej.: *¿qué hay?*) y las de transición (ej.: *vamos a ver*). Asimismo, dentro de las *fórmulas psicosociales* se encuentran las expresivas (ej.: *con perdón*), las comisivas (ej.: *le doy mi palabra*), las directivas (ej.: *¿qué mosca le ha picado?*), las asertivas (ej.: *que venga Dios y lo vea*), las rituales (ej.: *encantado de conocerle*) y las denominadas *miscelánea* (ej.: *pelillos a la mar*).

En la presente investigación se partirá de la clasificación de Corpas Pastor (1996) y se considerarán como parte del universo fraseológico las *colocaciones*, las *locuciones*, las *paremias* y las *fórmulas rutinarias*.

3. FRASEOLOGÍA CONTRASTIVA

Como señala Zuluaga Ospina (1999), se debe partir de la concepción de que las palabras no se traducen como unidades de código, sino que poseen una funcionalidad concreta en un determinado contexto. Así pues, las UFS tienen sentido en sí mismas y ello motiva a que cada una

de las palabras que conforman una estructura fraseológica coexista junto con las demás en una realidad pragmática-discursiva determinada. Lyons (1968) sugiere que se puede definir la relación de equivalencia utilizando el concepto de igualdad de aplicación. Una misma aplicación de equivalencia, pues, se produce cuando entre dos o más lenguas existe una correspondencia recíproca entre situaciones usuales en una comunidad de hablantes. Zuluaga Ospina (1999) sugiere que existen dos vertientes en la aplicación de equivalencia. Por un lado, la *función apelativa* es la que «puede predominar o ser exclusiva en unos casos» (1999: 538) y, por otro, la *función denotativa*, reconocida por las teorías de Komissarov (1973). Esta última se plantea en la lengua como el recurso más utilizado entre los hablantes. Zuluaga Ospina (1999) define esta herramienta del lenguaje como aquella que permite que la traducción de un elemento (A) por otro (B) pueda designar o denotar la misma idea, el mismo asunto, mediante elementos diferentes (1999). Siguiendo esta teoría, la equivalencia entre las UFS de dos lenguas, una fuente y otra meta, deben representar dos manifestaciones lingüísticas de una misma realidad.

En relación con lo anterior, resulta importante retomar la idea de Jakobson (1958) acerca de la equivalencia. Según añade Zuluaga Ospina (1999: 538) al hablar de este investigador, el traductor «codifica de nuevo una información que ha recibido de otra fuente [...]. La traducción implica dos mensajes equivalentes en dos códigos diferentes». Asimismo, el concepto de *ilusión* relacionado con la falta de equivalencia, mencionado por Snell-Hornby (1986), aparece en la traducción de los fraseologismos de forma recurrente, como advierte Navarro (2005), de manera que se debe partir de «un análisis que no relegue a un segundo plano ninguna de las lenguas comparadas en función de la estructuración de la primera (*tertium comparationis*)» (2005: 5).

Siguiendo esta línea de estudio, para la realización del análisis contrastivo, se ha tenido en cuenta el componente léxico, la jerarquización en las estructuras morfosintácticas (isomorfía/anisomorfía), y la equivalencia del significado idiomático. A fin de establecer las equivalencias de significado entre dos UFS, se seguirá el criterio de Navarro (2005) y García Rodríguez (2020), quienes determinan que los enunciados poseen el mismo significado idiomático cuando tienen una estructura semántica simétrica, esto es, cuando presentan los mismos semas, tanto en número como en manera,

y mantienen el mismo orden de importancia de los componentes que la forman. Junto a este aspecto, se pueden observar otros como el significado literal, las connotaciones y la iconicidad. Vista la aplicación de dichos mecanismos de análisis, la clasificación de los fraseologismos pretende mostrar el grado de equivalencia idiomática existente entre dos expresiones.

A pesar de lo anterior, encontrar una equivalencia exacta en el otro idioma puede resultar difícil, ya que normalmente se hallan correspondencias que no se pueden clasificar como equivalentes perfectos. Según Corpas Pastor (2003: 281), «las correspondencias fraseológicas no se pueden caracterizar en términos de blanco o negro: describirlas adecuadamente requiere una extensa gama de grises, cuyas tonalidades varían en función del texto». De este modo, en este estudio se tendrán en cuenta los tres tipos de equivalencia que se emplean a la hora de contrastar fraseologismos de idiomas diferentes (total, parcial y nula), aunque de esta última no se han podido encontrar evidencias en la presente investigación.

La equivalencia total se consigue cuando ambas UFS se pueden traducir mutuamente con la técnica de la sustitución sin perder ningún matiz de significado, pues ambas expresan lo mismo en cada lengua (ej.: *hacer un trato – make a deal*). Según Boughaba (2017), este tipo de correspondencias se hallan, especialmente, en los campos científicos y técnicos y en aquellas locuciones con un origen común en ciertas culturas (universales fraseológicos).¹ Por este motivo, parece más sencillo encontrar equivalencias totales cuando las lenguas contrastadas se encuentran cercanas en cuanto a su cultura y genealogía. Hurtado Albir (2001: 270) también lo denomina *equivalente acuñado* y lo define como «utilizar un término o expresión reconocido (por el diccionario, por el uso lingüístico) como equivalente en la lengua meta».

A diferencia de la anterior, la equivalencia parcial se produce cuando se hallan diferencias entre los fraseologismos de los dos idiomas, esto es, cuando desde los puntos de vista morfosintáctico, léxico-semántico y/o

---

1 Cabe resaltar que, para el contexto español-catalán, algunos de los autores que en las últimas dos décadas han aportado luz sobre las semejanzas y diferencias de las UFS entre estos dos idiomas son Calero Fernández (2000), López Alcaraz (2000), Brumme (2008), Oltra Ripoll (2015), Prat Sabater (2016), García Rodríguez y Prat Sabater (2020) y García Rodríguez (2020), entre otros.

pragmático se halla algún aspecto distinto entre ellos (ej.: *tener buen ojo – have a better eye for*).

Finalmente, se habla de equivalencia fraseológica nula cuando no es posible encontrar una UF que posea el mismo significado en la lengua destino (ej.: *como quien no quiere la cosa – tentatively*). En ocasiones, estas construcciones deben sustituirse por palabras simples u otro tipo de estructuras. Dichas UFS representan la parte más exclusiva de cada cultura, puesto que son intransferibles e intraducibles mediante otras expresiones en la lengua de destino.

4. METODOLOGÍA: RECOGIDA Y SELECCIÓN DEL CORPUS DE ESTUDIO

El corpus de esta investigación está constituido por fraseologismos tanto del español como del catalán que contienen, como mínimo, una palabra relacionada con *cielo/cel*. Se ha escogido este vocablo porque se encuentra en el listado de los 5000 lemas más frecuentes en español que proporciona el *CORPES XXI*. Dicho elemento de la naturaleza (*cielo*) posee un registro de 33642 ocurrencias. En cuanto al catalán, en el *CTILC* se recogen 21309 casos para *cel*. La diferencia de frecuencias en ambas lenguas se debe a que, actualmente, el *CORPES XXI* trabaja con 350 000 000 de formas ortográficas, mientras que el *CTILC* cuenta con 94 533 851. *Cielo* también aparece en la posición 1005 del *CREA*, entre las 5000 palabras más empleadas en español.

La recopilación de los datos se ha llevado a cabo de manera exhaustiva mediante fuentes lexicográficas de todo tipo, tanto monolingües del español y del catalán como bilingües y fraseológicas de las dos lenguas. En total, se han consultado 33 diccionarios para extraer la totalidad de las expresiones. Además, se ha buscado en corpus textuales del español y del catalán y en portales lingüísticos. Esta diversidad de obras seleccionadas viene motivada por la escasez de material fraseológico que se encuentra en algunos diccionarios actualmente, lo que ha podido solventarse mediante la gran cantidad de fuentes examinadas. Es bien sabido que no todas las obras lexicográficas recogen el mismo número ni tipo de fraseologismos; por esta razón se ha considerado oportuno recurrir, también, a obras con distintas características, sean o no fraseológicas, para extraer datos

relevantes que ayuden a justificar su análisis. A continuación, se muestran, ordenadas según su tipología, las obras principales que han servido como punto de partida para la extracción de los datos:

- Diccionarios generales monolingües del español: *DLE: Diccionario de la lengua española*, en línea, 2021 [2014]; *CLAVE, Diccionario de uso del español actual*, 2014; *DUE: Diccionario de uso del español*, 2007; *DGLE: Diccionario general de la lengua española*, 2006; *GDLE: Gran diccionario de la lengua española*, 2000; y *GDUEsA: Gran diccionario de uso del español actual*, 2001.
- Diccionarios generales monolingües del catalán: *DIEC2: Diccionari de la llengua catalana*, en línea, 2021; *DCVB: Diccionari català-valencià-balear*, en línea, 2001-2002; *GD62: Gran diccionari 62 de la llengua catalana*, 2000; *GDLC: Gran diccionari de la llengua catalana*, en línea, 1998; y *DDLC: Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, en línea, 1997.
- Diccionarios bilingües: *Vox: Diccionari bilingüe manual cat.-cast./ cast.-cat.*, 2012; *EC2: Diccionari castellà-català de l'Enciclopèdia*, en línea, 2005; *D62: Diccionari 62 doble català-castellà i castellà-català*, 2003; *Albertí: Diccionari castellà-català i català-castellà Albertí*, 2002; *EC1: Diccionari català-castellà de l'Enciclopèdia*, en línea, 1987; *Canigó: Diccionari Canigó català-castellà i castellà-català*, 1981; y *Moll: Diccionari F. B. Moll català-castellà i castellà-català*, 1980.
- Diccionarios combinatorios y de fraseología españoles: *DELE: Diccionario de expresiones y locuciones del español*, 2009; *Refranero multilingüe* del Instituto Cervantes, en línea, 2009; *DFE: Diccionario de fraseología española*, 2007; *Combinatorio: Diccionario combinatorio práctico del español contemporáneo*, 2006; *REDES: Diccionario combinatorio del español contemporáneo REDES*, 2005; *DFDEA: Diccionario fraseológico documentado del español actual*, 2004; y *DFEM: Diccionario fraseológico del español moderno*, 1994.
- Diccionarios de fraseología catalanes: *DSFF: Diccionari de sinònims de frases fetes*, en línea, 2006; *TRC: Tots els refranys catalans*, 2000; *DLFF: Diccionari de locucions i frases fetes*, 1997; y *DTM: Diccionari temàtic de modismes*, 1997.

- Diccionarios bilingües de fraseología: *DITES: Dites.cat. Locucions, frases fetes i refranys del català amb l'equivalència en castellà*, 2012; *DFRRL: Diccionari de frases fetes, refranys i locucions amb l'equivalència en castellà*, 2001; *DR: Diccionari de refranys cat.-cast. i cast.-cat.*, 1997; y *NR: Nou recull de modismes i frases fetes català-castellà / castellà-català*, 1996.

En total, con la palabra *cielo/cel*, se han recogido 139 expresiones (79 en español y 60 en catalán).

5. FRASEOLOGISMOS FORMADOS POR EL LEXEMA CIELO/CEL

Según se ha comentado con anterioridad, en esta investigación solo podrán tenerse en cuenta las equivalencias total y parcial de las unidades fraseológicas formadas con *cielo/cel*, puesto que no se ha hallado ninguna de tipo nulo en español y catalán, entre otras posibles razones, por su proximidad geográfica y por poseer la misma lengua de origen.

5.1. Análisis de las UFS con equivalencia total

Las expresiones recopiladas en el corpus de esta investigación se clasifican, sobre todo, en la equivalencia parcial, puesto que en la mayoría de los casos se identifican diferencias de algún tipo entre los dos idiomas aquí concernientes. No obstante, las equivalencias totales halladas también son relevantes, dado que se registra un número elevado de unidades que cumplen con todos los parámetros de comparación establecidos en el apartado anterior sobre Fraseología contrastiva.

Por lo que se refiere al elemento de la naturaleza *cielo* (en español) y *cel* (en catalán), se hallan colocaciones como *encapotarse el cielo / encapotar-se el cel; desencapotarse el cielo / desencapotar-se el cel; serenarse el cielo / asserenar-se el cel; cielo resplandeciente / cel resplendent* (Google Libros);² *cielo radiante / cel*

---

2 Cuando se recurre a una fuente distinta a las mencionadas en el apartado de Metodología, se especifica entre paréntesis a continuación de la UF. Esto puede ocurrir en algunos casos, ya que no siempre ha sido posible hallar equivalentes con elementos de la naturaleza en los diccionarios o portales consultados.

radiant (Google Libros); y *abrirse el cielo* / *obrir-se el cel*. Todas ellas se refieren al estado del cielo y, por tanto, se pueden considerar UFS transparentes (o casi transparentes, como es el caso de *abrirse el cielo* / *obrir-se el cel*, cuyos verbos *abrirse* y *obrir-se* se emplean de manera metafórica para indicar que el cielo se despeja). Del mismo modo, se consideran equivalentes totales porque, según se observa, comparten significado fraseológico,³ estructura morfosintáctica, imagen o iconicidad, elementos léxicos o significado literal y connotación. Sobre este último parámetro, cabe resaltar que, si no se comenta lo contrario, las unidades se ubican en un registro neutro.

También se hallan otras expresiones que mantienen todos los rasgos anteriores, como ocurre con las locuciones siguientes: *en el séptimo cielo* / *al setè cel*; *ganarse el cielo* / *guanyar-se el cel*; *a cielo descubierto* / *a cel descobert*; *ver el cielo abierto* / *veure el cel obert*; *poner el grito en el cielo* / *posar el crit al cel*; *clamar al cielo* / *clamar al cel*; *escupir al cielo* / *escopir al cel*; *remover cielo y tierra* / *remoure cel i terra*; *caer del cielo* / *caure del cel*; *tocar el cielo con las manos* / *tocar el cel amb les mans* (RCC); *abrírsele el cielo* / *obrir-se-li el cel*; *parecer un cielo* (Google Libros) / *semblar un cel* (Google Libros); *maná caído del cielo* / *manà caigut del cel* (Google Libros); y *bajo la capa del cielo* (DTFH) / *sota la capa del cel*.

A diferencia de las colocaciones, estas UFS se caracterizan por poseer un mayor grado de fijación entre sus componentes y por tener un significado opaco que no se deduce de la suma de sus constituyentes. Asimismo, el conjunto de fraseologismos enumerados reúne todas las condiciones para ubicarlo bajo este tipo de equivalencia. De hecho, se hallan dos construcciones, a saber, *en el séptimo cielo* / *al setè cel* que, a pesar de no utilizar la misma preposición (*en el – al*), se consideran equivalentes totales porque dicha diferencia corresponde a un rasgo tipológico de cada una de las lenguas y, por ende, el significado y la imagen que proyectan no se ve alterado. Al respecto, Navarro (2007: 9) comenta lo siguiente:

[...] cuando el significado actualizado de un verbo dentro de una UF coincide con su equivalente interlingual se puede afirmar que existe equivalencia total entre sus unidades fraseológicas aun cuando, encuadrados en sus respectivos sistemas lingüísticos, los verbos no fueran plenamente equivalentes.

3 Con el fin de no superar el límite de extensión establecido para esta investigación, el significado de las expresiones objeto de estudio solo se indicará en el caso de que sea imprescindible.

En tal sentido, en este estudio, cuando dos UFS presentan diferencias tipológicas, es decir, rasgos propios del sistema lingüístico al que pertenecen, no se consideran equivalentes parciales, sino totales. Esto atañe a los verbos, pero también a las preposiciones, como se ha observado en el caso analizado con anterioridad, y al género de algunas palabras, entre otros.

Para finalizar este apartado, merece la pena destacar, también, los refranes que se consideran equivalentes totales en las dos lenguas: *amén, amén, al cielo llega / amén, amén, al cel arriba; y en el cielo siempre hay sitio* (Google Libros) / *al cel sempre hi ha lloc*. Tal y como se observa, todas estas unidades se construyen de la misma manera y cumplen con todos los parámetros de comparación, por lo que se puede afirmar que forman parte de este tipo de equivalencia.

En definitiva, las UFS que se ubican en la equivalencia total pueden considerarse universales fraseológicos del español y el catalán, dado que para estas dos lenguas se emplean las mismas construcciones para expresar el mismo significado fraseológico y, a su vez, comparten estructura, imágenes, lexemas y connotación.

5.2. Análisis de las UFS con equivalencia parcial

El punto en común más importante que poseen los fraseologismos de *cielo* con equivalencia parcial es el significado que comparten las dos lenguas, a pesar de las diferencias formales o léxicas que puedan presentar. Si se desea buscar solo variaciones morfosintácticas, la cantidad es muy reducida. En cuanto a la morfología flexiva, se halla la modificación de número (*querer alcanzar el cielo con las manos* (DTFH) / *voler tocar el cel amb la mà*). Podrían discutirse, en este caso, posibles diferencias semánticas entre *alcanzar* y *tocar*; sin embargo, una de las acepciones del verbo español ('llegar a tocar') se aproxima mucho a la opción catalana. Probablemente, la designación más exacta de esta se encontraría en *abastar*, como ocurre en *voler abastar el cel amb les dents*; no obstante, en esta expresión, aunque se mantenga el plural, es más evidente el cambio somático que se produce. El significado común de los tres ejemplos ('pretendre les coses impossibles') debe interpretarse «figuradament», como se indica en *ECI*

(s. v. *cel*). Las dos primeras locuciones no muestran distinción icónica destacable, pero sí la equivalente catalana por el cambio especificado de parte del cuerpo humano.

Si se sigue con la perspectiva morfosintáctica, es preciso destacar la diferencia preposicional entre ambas lenguas (*poner en el cielo a alguien / posar algú fins al cel*). Al igual que ha ocurrido con anterioridad, el significado que comparten de ‘ensalzar [a alguien] extremadamente’ (*DLE*, s. v. *cielo*) se comprende «figuradamente», según también queda determinado en *ECI* (s. v. *cel*), lo que evita la pequeña variación semántica que podría advertirse en la diferencia de preposiciones utilizadas en español y catalán. Por último, también se hallan refranes de alcance moral en los que se produce un cambio de orden en las dos lenguas, que no manifiesta ninguna consecuencia al respecto (*oración de perro no va al cielo / oració de ca, al cel no va; el que al cielo escupe, en la cara cae / qui escup al cel, a la cara li torna*). En este segundo fraseologismo, se evidencia, además, en catalán, la sustitución del sintagma *el que* por *qui* y la adición de un pronombre (*li*). Podría llegar a advertirse una distinción de significado literal entre *caer* ‘moverse de arriba a abajo por la acción de su propio peso’ (*DLE*, s. v. *caer*) y *tornar* ‘fer passar de nou al lloc d’abans’ (*DIEC2*, s. v. *tornar*), ya que en el segundo predomina más la intencionalidad; no obstante, ello no conlleva cambios en la iconicidad por lo que no se considera tan significativo. La interpretación de toda la unidad, sin embargo, es opaca, puesto que ‘recrimina la excesiva arrogancia, al tiempo que advierte que es frecuente que reciba [alguien] su merecido’ (*Refranero multilingüe*).

Las diferencias léxicas se encuentran con mayor frecuencia. Tienen relación directa con posibles variaciones semánticas e icónicas, pero no con la interpretación general de la expresión. Desde la óptica verbal, puede localizarse un único cambio (*cerrarse el cielo / tapar-se el cel y mudar de cielo / canviar d’aires*, por ejemplo), pero también otros vinculados con modificaciones morfosintácticas en el resto de la estructura, como la pronominalización verbal (*volar al cielo / anar-se’n al cel*, definición eufemística equivalente a ‘morir’, según el *DLE*, o incluso figurada con el sentido de ‘fracasar’, según *ECI*) o el ya expuesto cambio de número en el refrán de alcance general moral *matrimonio y mortaja, del cielo bajan / naixement, casament i mortalla, del cel devalla*. Como puede observarse, en este caso hay una interpretación distinta de la coordinación: en español

se consideran por separado los dos sustantivos indicados (*matrimonio* y *mortaja*) y por esta razón se utiliza el plural, mientras que en catalán los mismos dos nombres, con la adición del sustantivo *naixement*, se interpretan como una unidad, representativa de las tres fases de la vida, por lo que se opta por el singular. El significado de toda la unidad vuelve a ser figurado: ‘señala lo poco que sirven los propósitos humanos cuando se trata del casamiento o de la muerte’ (*Refranero multilingüe*), a lo que se debería incorporar la acción de nacer para el catalán.

Desde el punto de vista nominal, también se localizan diferencias en un solo elemento como se observa en una fórmula rutinaria psicosocial expresiva de afecto (*¡cielo mío! / amor meu!*) y en una locución verbal a la que el *DLE* (s. v. *cielo*) atribuye marca coloquial (*ver el cielo por un embudo / veure el cel per un forat* (*Google Libros*)). En catalán, para esta última, existe un fraseologismo equivalente precedido de negación y con la modificación del sustantivo *cel* por *món*, junto con la distinta forma de emplear el infinitivo (*no haver vist el món per un forat*); no obstante, tampoco comparte con el resto la representación icónica, pero sí el significado no literal (‘ver las cosas con estrechez de miras’, según el *DLE*, y ‘ser muy inexperto en la vida práctica’, según el *DFE*).

En otras ocasiones, se identifican, además, en el cambio de sustantivos, características diferenciales morfosintácticas como la presencia o ausencia de artículo (*¡válgame el cielo! / valgå'm déu* (*DSFF*), fórmula rutinaria psicosocial expresiva de asombro) o la adición de una conjunción disyuntiva junto con la alteración del orden de los elementos de la naturaleza mencionados (*aurora rubia, o viento o lluvia* (*RCC*) / *cel rogent, pluja o vent*). En estos refranes destaca, asimismo, la diferencia entre los adjetivos *rubia* y *rogen*, pero en ambas lenguas no existe una equivalencia exacta de términos con idéntico significado, por lo que la sinonimia, al no interpretarse semánticamente idéntica, debe considerarse parcial; aun así, el sentido de toda la unidad es literal en español y catalán.⁴

⁴ Podría tenerse en consideración la evolución de *rubeu* > *royo* > *rojo* para justificar la elección que hace cada lengua del sustantivo (*rubia* y *rogen*). En futuras investigaciones se estudiarán estos fraseologismos desde el punto de vista diacrónico para conocer las posibles relaciones evolutivas entre los lexemas que los conforman.

En esta sección léxico-semántica, deben ubicarse unidades fraseológicas que se caracterizan por un mayor número de cambios de significante entre las dos lenguas, lo que determina una mayor diferencia icónica a pesar de que el sentido general no difiera. En pocas expresiones se mantiene en ambos idiomas el elemento de la naturaleza que se analiza (*cielo/cel*). Solo ocurre en una fórmula rutinaria psicosocial expresiva de asombro (*¡santo cielo! / ¡dieu del cel!*) o en otros fraseologismos estructurados por dos partes. La inicial coincide en las dos lenguas, mientras que la otra es completamente distinta (*si el cielo se cae, quebrarse han las ollas / si el cel cau, tots hi som a sota*; y *cielo aborregado, suelo mojado (PR) / el cel aborregat, dins de tres dies plogut o nevat*). En estos últimos ejemplos, interviene, asimismo, la morfosintaxis, puesto que, en la primera, considerada de alcance moral y con inclusión en el *DCVB* (*s. v. cel*) de marcas diatópicas para diversas variantes catalanas, se pronominaliza el verbo que tienen en común (*se cae/cau*). En la segunda, se produce adición de artículo en catalán (*el*) en la parte que comparten. Resulta esencial tener en cuenta la interpretación semántica de esta última, puesto que, aunque, a diferencia del par anterior, el significado se considere literal, a primera vista se deduce una ampliación semántica de la parte catalana. En español, solo se hace referencia a *suelo mojado* y se percibe la sensación de inmediatez, mientras que en catalán lo que tiene que ocurrir se origina después de un espacio temporal indicado explícitamente (*dins de tres dies*). El concepto de *mojado*, además, puede hacer pensar solo en *lluvia*, a diferencia de lo que ocurre en catalán cuando se refiere a dos fenómenos meteorológicos (*plogut y nevat*). Aun así, con independencia de que lo que caiga sea *lluvia* o *nieve* y, por lo tanto, las imágenes sean distintas, en realidad, la consecuencia final es que el *suelo* no deja de estar *mojado*.

Las unidades fraseológicas restantes son completamente distintas y el elemento de la naturaleza que se está tratando solo aparece en una de las dos lenguas. Las diferencias léxicas favorecen, como en el resto de los casos, las variaciones icónicas, a pesar de que ambas lenguas compartan significado, en general, figurado. Se ha considerado oportuno dividir las en tres grupos. El primero comprende dos fórmulas rutinarias, la psicosocial de rechazo y/o protesta (*¡maldito sea! (DGPCL) / llamp del cel!*) y la de solidaridad en el sentido de consuelo (*que Dios le tenga en santa gloria / al cel sigui*).

El segundo está integrado por las siguientes locuciones verbales: *desgarrarse el cielo / ploure a bots i barrals (DSFF)*; *herir los aires con lamentos / eixordar el cel* (o su equivalente *alçar les mans al cel*); *irse todo el humo (DTFH) / anar-se'n al cel*; *estar en las nubes (DTFH) / estar al cel de les oques* (o su semejante *estar en el tercer cel*); *írsele el santo al cielo / perdre el fil*; *vender la moto / fer del cel paella* (la forma española se considera coloquial y propia de la península ibérica en el *DLE*, s. v. *moto*²); *irse al cielo vestido / ser un sant (PCC)*; *juntársele a uno el cielo con la tierra*, marcada como coloquial en el *DLE* (s. v. *cielo*) / *veur's com un ou entre dues pedres (trobar-se entre l'espasa i la paret; estar entre l'enclusa i el martell; trobar-se entre dos focs)*; *nublársele el cielo / posar-se en mal terreny (DSFF)*; *crear en Dios (Google Libros) / pensar-se tocar el cel amb un dit*; *venirse el cielo abajo / haver-hi un gran temperi / passar-ne una de grossa; no hay cielo sin nubes, ni cielo sin paraíso / no hi ha roses sense espines*; y *coger el cielo con las manos / treure foc pels queixals*. La forma española de este último par de locuciones posee una equivalencia parcial de la misma lengua que solo difiere por el somatismo que representa el último sustantivo, lo que implica, asimismo, un cambio de género por tratarse de dos nombres de características flexivas distintas: *coger el cielo con los dientes (Google Libros)*. En realidad, la última parte de esta expresión se aproxima más a una de las referencias de la forma catalana (*queixals*). Todas ellas poseen el significado de 'estar indignado' y, según *EC1* y *EC2* (s. v. *cel* y *cielo*, respectivamente), aparte del sentido figurado por el que se caracterizan, la opción catalana se utiliza en el contexto familiar y el *DLE* (s. v. *cielo*) atribuye a la locución española la marca de coloquial.

El tercer grupo incluye los refranes. Tres de ellos son de alcance general moral: *más vale agua en el cielo que todo el riego / aigua de pluja, aigua de Déu; el que va para martillo, del cielo le caen clavos / qui va néixer treseta, no pot morir sou*; y *afeites de mujer y cielo aborregado duran lo de un nublado / les afaitades són dones de dia, i de nit són mones*. El primero, según el *Refranero multilingüe*, «alude a lo beneficiosa que resulta la lluvia para la agricultura». El segundo, como se indica en la misma obra, «alude a la fuerza del destino. Cuando el destino nos proporciona una suerte, Dios velará porque se cumpla». El tercero, según el mismo diccionario, «alude al carácter efímero del tiempo y de los productos empleados por la mujer para embellecer o disimular alguna falta». En esta ocasión se produce un

contraste entre de lo que propicia la belleza femenina (*afeites de mujer*) y una situación meteorológica concreta (*cielo aborregado*) y se relaciona con la poca duración que todo ello manifiesta. En catalán, en cambio, todo alude a la feminidad e incluso se percibe que la segunda parte está impregnada de un valor despectivo (*de nit són mones*). Es preciso resaltar que, en ambos casos, la perspectiva de interpretación del concepto de mujer es tradicional.

Otros tres refranes también forman parte de este tercer grupo. Uno de ellos (*totes les gotetes del cel tenen a on caure*) es propio de la zona de Valencia (*DCVB, s. v. cel*). La única expresión equivalente en español que se ha encontrado con el mismo significado es *todo pasa por algo* (*Google Libros*). El segundo está formado por diminutivos tanto en la versión española como en la catalana. Esta característica favorece su uso en el registro coloquial y su significado está vinculado exclusivamente en ambas lenguas con un estado meteorológico concreto (*borreguitos en el cielo, charquitos en el suelo (PR) / quan al cel hi ha bassetes, al terra hi ha pastetes*). El tercero combina en ambas lenguas los términos principales (*infierno-infern / cielo-cel*), pero de forma invertida en las dos estructuras que cada uno de ellos presenta: *mejor de grado en el infierno, que por fuerza en el cielo (RCC) / si al cel no em volen, a l'infern em pregunen*. El *DCVB (s. v. cel)* precisa que la expresión catalana significa que «si a una banda som mal rebuts, a una altra ens sol·liciten». En este caso, los protagonistas son *cielo* e *infierno*, respectivamente. En cambio, aunque se manifiesta un paralelismo con la paremia española, la perspectiva es distinta, ya que en este caso el protagonista es la persona implicada y sus propios deseos. Aun así, el sentido figurado se mantiene, ya que lo positivo se relaciona con *infierno* y lo negativo con *cielo*, a pesar de que, desde el punto de vista religioso, no sería esperable.

En muy pocas ocasiones se encuentran ejemplos de unidades cuyo significado no es común en español y catalán. En este caso solo ocurre en el siguiente par de refranes: *no hay primavera sin flores ni verano sin colores (Refranero multilingüe) / la calor i el gel, no es queden mai al cel*. A pesar de que aparentemente designen lo mismo, al primero se le concede una interpretación figurada, mientras que el segundo es más literal y asentado en el contexto meteorológico. Según el *Refranero multilingüe*, la variante española «alude a la obviedad de algunos hechos, del orden lógico que poseen algunas cosas», en cambio, basándonos en el *DCVB (s. v. cel)*,

la catalana significa que «no hi ha estiu sense calor ni hivern sense fred més o menys intens», es decir, determina el tiempo que hace en verano e invierno, lo que no impide que pueda llegar a usarse el correspondiente fraseologismo de un modo más opaco.

Para acabar, tras analizar las UFS compiladas, no se han encontrado casos de equivalencia nula para dicho elemento de la naturaleza, según se ha advertido previamente. Esto se debe a que el español y el catalán son dos lenguas con un grado de cercanía muy elevado, lo cual permite relacionar la mayoría de las expresiones de un idioma con unidades del otro.

6. CONCLUSIONES

Desde la perspectiva teórica, es necesario seguir discutiendo acerca de las cuestiones terminológico-conceptuales que se relacionan con la fraseología. Se ha llegado a la conclusión de que, teniendo en cuenta los estudios fraseológicos precedentes y la definición tradicional que se ha empleado para cada término, *fraseología* y *unidades fraseológicas* o *fraseologismos* deben ser las denominaciones que se utilicen para hacer referencia a la disciplina que trata las expresiones formadas por dos o más palabras con cierto grado de fijación, idiomaticidad, lexicalización e institucionalización, y al objeto de estudio, respectivamente.

Asimismo, el análisis contrastivo que se ha llevado a cabo en la presente investigación ha demostrado que es primordial seguir ahondando en las semejanzas y diferencias de las UFS del español y del catalán, dado que aún queda un largo sendero por el que transitar. Sobre todo, según se ha evidenciado, abundan los equivalentes parciales entre estos idiomas. No obstante, las correspondencias totales que se han encontrado son significativas, ya que, aunque la mayoría de las expresiones compartan significado fraseológico, lexemas o significado literal, imagen o iconicidad, estructura morfosintáctica y connotación o significado connotativo, pueden presentar ciertas diferencias, debido a los rasgos tipológicos inherentes a cada una de las lenguas. En tal sentido, construcciones como *en el séptimo cielo* / *al setè cel* se consideran totales porque las preposiciones, a pesar de ser distintas, responden a las características propias de cada sistema lingüístico.

Sin duda, las expresiones que se ubican bajo la equivalencia total se consideran universales fraseológicos entre el español y el catalán porque se construyen de igual modo y se refieren a la misma realidad. En tal sentido, se llega a la conclusión de que entre lenguas emparentadas los universales son más frecuentes que en otros idiomas, como sucede entre el español y el inglés, y esto se justifica por los vínculos culturales y lingüísticos que mantienen las lenguas objeto de estudio.

Por lo que se refiere a los equivalentes parciales, las divergencias más notorias se hallan en los elementos léxicos y, por ende, en el significado literal. Dentro de este grupo se puede diferenciar entre aquellas unidades que contienen solo algunas diferencias que no alteran en gran medida la imagen que proyectan (*ver el cielo por un embudo* / *veure el cel per un forat*) y los fraseologismos que están compuestos por lexemas totalmente distintos en ambas lenguas (*herir los aires con lamentos* / *eixordar el cel*). Todo lo anterior se relaciona directamente con las imágenes, es decir, la iconicidad que proyectan las UFS. Teniendo en cuenta que la mayor parte de fraseologismos parciales contienen diferencias lexemáticas, la imagen también es otro de los rasgos que más varía en este tipo de equivalencias, según se aprecia en los casos expuestos anteriormente.

En menor medida, se han registrado expresiones con divergencias morfosintácticas: *poner en el cielo a alguien* / *posar algú fins al cel*, como ejemplo del uso de distintas preposiciones, o *querer alcanzar el cielo con las manos* / *voler tocar el cel amb la mà*, por lo que se refiere al número de alguno de los componentes. Cabe resaltar que este tipo de modificaciones no conlleva de manera necesaria una alteración en la iconicidad que representan las construcciones. Además, en algunos casos, la estructura sintáctica que conforma el equivalente proporcionado es diferente a la unidad de origen. Se pueden encontrar expresiones en las que solo se produce una alteración en el orden de los componentes, como ocurre con *oración de perro no va al cielo* / *oració de ca, al cel no va* o *el que al cielo escupe, en la cara le cae* / *qui escup al cel, a la cara li torna*, y fraseologismos que presentan una estructura sintáctica diferente: *más vale agua del cielo que todo el riego* / *aigua de pluja, aigua de Déu*. En estos casos, como es evidente, el criterio principal que se ha aplicado ha sido el de mantener el significado fraseológico para conservar la funcionalidad expresiva de los equivalentes.

El parámetro más complejo de examinar ha sido el de la connotación, puesto que en los corpus actuales es difícil hallar información relevante y suficiente sobre aspectos relacionados con el uso. Aun así, se ha optado por contrastar las UFS según los datos proporcionados por las fuentes que se han empleado para compilar el corpus. En tal sentido, mediante las marcas lexicográficas, se ha comparado, cuando ha sido posible, el registro que se le atribuye a los fraseologismos analizados. La etiqueta más empleada en estos casos es la de «coloquial», en español, y la de «familiarment», en catalán. No obstante, sería necesario ampliar la información recopilada para consolidar las indicaciones que aportan los diccionarios.

En suma, con el desarrollo de este trabajo se abren nuevas vías de investigación que invitan a seguir indagando el complejo mundo de las UFS entre el español y el catalán. En futuros estudios se ampliará el análisis elaborado en las anteriores páginas y se profundizará en las semejanzas y diferencias que se hallan entre estas expresiones desde el punto de vista diacrónico para conocer cuál ha sido su evolución a lo largo de los siglos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- [ALBERTÍ] Albertí i Gubern, Santiago. 2002. *Diccionari castellà-català i català-castellà*. Barcelona: Editorial Albertí.
- Boughaba, Mohammed. 2017. La equivalencia fraseológica en la traducción español-árabe: el caso de las locuciones. *Linred*. https://linred.web.uah.es/articulos_pdf/LR-articulo-24042017.pdf
- Brumme, Jenny. 2008. As unidades fraseológicas no castelán de Cataluña. Revisión dunha norma constituínte a partir da perspectiva histórica. *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 10: 35-53.
- Calero Fernández, M.ª Ángeles. 2000. Personajes y episodios bíblicos en las locuciones y frases hechas del español y del catalán. *Paremia* 9: 49-60.
- [CANIGÓ] Elies i Busqueta, Pere. 1981. *Diccionari Canigó català-castellà i castellà-català*. Barcelona: Ramón Sopena.
- Casares, Julio. 1992 [1950]. Introducción a la lexicografía moderna. *Revista de Filología Española: Anejo* LII.

- [CLAVE] Maldonado González, Concepción (dir.). 2014. *Diccionario de uso del español actual*. Madrid: Ediciones SM.
- [COMBINATORIO] Bosque, Ignacio (ed.). 2006. *Diccionario combinatorio práctico del español contemporáneo*. Madrid: Ediciones SM.
- Corpas Pastor, Gloria. 1996. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- Corpas Pastor, Gloria. 2003. *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintácticos-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Madrid: Vervuert.
- Corpas Pastor, Gloria y Florentina Mena Martínez. 2003. Una aproximación a la variabilidad fraseológica de las lenguas alemana, inglesa y española. *Estudios de lingüística. E.L.U.A.* 17: 181-202.
- [CORPES XXI] Real Academia Española. *Corpus del Español del Siglo XXI*. <http://web.frl.es/CORPES/view/inicioExterno.view;jsessionid=9D90CFBE12EDF06A22D4FD1CE17179D9>
- [CREA] Real Academia Española. *Corpus de referencia del español actual*. <http://corpus.rae.es/creanet.html>
- [CTILC] Institut d'Estudis Catalans. *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*. <http://ctilc.iec.cat/>
- [D62] VV.AA. 2003. *Diccionari 62 doble català-castellà i castellà-català*. Barcelona: Edicions 62.
- [DCVB] Alcover, Antoni M. y Francesc de B. Moll. 2001-2002. *Diccionari català-valencià-balear*. IEC-Editorial B. Moll. <https://dcvb.iec.cat/>
- [DDLc] Institut d'Estudis Catalans. 1997. *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*. <https://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>
- [DELE] Martínez López, Juan A. y Annette Myre Jørgensen. 2011. *Diccionario de expresiones y locuciones del español*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- [DFDEA] Seco, Manuel, Olimpia Andrés y Gabino Ramos. 2004. *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Madrid: Aguilar lexicografía.

- [DFE] Cantera Ortiz de Urbina, Jesús y Pedro Gomis Blanco. 2007. *Diccionario de fraseología española*. Madrid: Abada editores.
- [DFEM] Varela, Fernando y Hugo Kubarth. 1994. *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid: Gredos.
- [DFFRL] Enciclopèdia Catalana. 2001. *Diccionari de frases fetes, refranys i locucions amb l'equivalència en castellà*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- [DGLE] Induráin Pons, Jordi. 2006. *Diccionario general de la lengua española*. Barcelona: VOX.
- [DGPCL] Uribe Uribe, Rafael. 1887. *Diccionario abreviado de galicismos, provincialismos y correcciones de lenguaje con trecientas notas explicativas*. Medellín: Imprenta del departamento.
- [DIEC2] Institut d'Estudis Catalans. 2021. *Diccionari de la llengua catalana*, 2.ª ed., 11.ª actualització. Barcelona. <https://dlc.iec.cat/>
- [DITES] Pàmies i Riudor, Víctor. 2012. *Dites.cat amb equivalència en castellà*. Barcelona: Barcanova (Col·lecció «El català portàtil»).
- [DLE] Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. [2021 (2014)]. *Diccionario de la lengua española*. 23.ª edición. <https://dle.rae.es/?w=diccionario>
- [DLFF] Martí i Castell, Joan y Joana Raspall i Juanola. 1996. *Diccionari de locucions i frases fetes*. Barcelona: Península.
- [DR] Parés i Puntas, Anna. 1997. *Diccionari de refranys: català-castellà, castellà-català*. Barcelona: Edicions 62.
- [DSFF] Espinal, M. Teresa. 2006. *Diccionari de sinònims de frases fetes*. <https://dsff.uab.cat/cerca>
- [DTFH] Rodríguez-Vida, Susana. 2011. *Diccionario temático de frases hechas*. Barcelona: Editorial Octaedro.
- [DTM] Rodríguez-Vida, Susana. 1997. *Diccionari temàtic de modismes*. Barcelona: Edicions 62.
- [DUE] Moliner, María. 2007. *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.
- [ECI] Enciclopèdia Catalana. 1987. *Diccionari català-castellà*. <https://www.diccionari.cat/>

- [EC2] Enciclopèdia Catalana. 2005. *Diccionari castellà-català*. <https://www.diccionari.cat/>
- García Rodríguez, Joseph. 2020. *La fraseología del español y el catalán: semántica cognitiva, simbolismo y contrastividad*. Frankfurt am Main: Peter Lang (Studien zur romanischen Sprachwissenschaft und interkulturellen Kommunikation, Band 150).
- García Rodríguez, Joseph y Marta Prat Sabater. 2020. Influjo del catalán en el contexto lexicológico y fraseológico del español: consultas, crónicas y recomendaciones de la *Fundéu*. En Dolors Poch Olivé (ed.), *Lenguas juntas y revueltas. El español y el catalán en contacto: prensa, traducción y literatura*, 37-59. Valencia: Tirant lo Blanch.
- [GD62] VV. AA. 2000. *Gran diccionari 62 de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- [GDLC] Enciclopèdia Catalana. 1998. *Gran diccionari de la llengua catalana*. <https://www.diccionari.cat/gran-diccionari-de-la-llengua-catalana>
- [GDLE] VV. AA. 2000. *Gran diccionario de la lengua española*. Barcelona: Editorial Larousse.
- [GDUEsA] VV. AA. 2001. *Gran diccionario de uso del español actual*. Madrid: SGEL.
- Hurtado Albir, Amparo. 2001. *Traducción y traductología: introducción a la traductología*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- Jakobson, Roman. 1958. *On Linguistic Aspects of Translation*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Komissarov, Vilen Naumovich. 1973. *The Word on Translation. The Essay of Linguistic Studies of Translation*. Moscow.
- López Alcaraz, Josefa. 2000. Modismos y frases hechas en castellano y en catalán: observaciones y estudio contrastivo. *Estudios románicos* 12: 181-204.
- Lyons, John. 1968. *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [MOLL] Moll, Francesc de B. 1980. *Diccionari F. B. Moll català-castellà i castellà-català*. Palma de Mallorca: Moll.

- Navarro, Carmen. 2005. La fraseología en los diccionarios bilingües español/italiano. En *Actas del XXIII Congreso AISPI*, vol. 2, 428-445. Madrid: Instituto Cervantes, Centro Virtual Cervantes. https://cvc.cervantes.es/literatura/aispi/pdf/22/ii_26.pdf
- Navarro, Carmen. 2007. Fraseología contrastiva del español y el italiano análisis de un corpus bilingüe. *Tonos digital: revista electrónica de estudios filológicos* 13. <http://www.tonosdigital.es/ojs/index.php/tonos/article/view/121/105>
- [NR] Balbastre i Ferrer, Josep. 1996. *Nou recull de modismes i frases fetes català-castellà / castellà-català*. Barcelona: Pòrtic.
- Oltra Ripoll, Maria D. 2015. *La traducció de la fraseologia en obres literàries contemporànies i les seues adaptacions cinematogràfiques anglés-català/ espanyol*. Tesis doctoral. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- Pàmies Bertrán, Antonio. 2019. La fraseología a través de su terminología. En: Javier Martín Ríos (ed.), *Estudios lingüísticos y culturales sobre China*, 105-134. Granada: Comares.
- [PCC] Pàmies i Riudor, Víctor. *Paremiologia catalana comparada digital*. <https://pccd.dites.cat/>
- [PR] Gargallo Gil, José Enrique (dir.). *Paremiologia romance: refranes meteorológicos y territorio*. <http://stel.ub.edu/paremio-rom/es/refranes>
- Prat Sabater, Marta. 2016. Las unidades fraseológicas temporales utilizadas en el contexto bilingüe español/catalán. En Dolors Poch Olivé (ed.), *El español en contacto con las otras lenguas peninsulares*, 265-295. Frankfurt am Main: Iberoamericana Vervuert.
- [RCC] Pàmies i Riudor, Víctor. *Refranyer català-castellà*. <https://refranyer.dites.cat/>
- [REDES] Bosque, Ignacio dir. 2005. *Diccionario combinatorio del español contemporáneo*. Madrid: Ediciones SM.
- [*Refranero multilingüe*] Sevilla Muñoz, Julia y M.ª Teresa Zurdo Ruiz-Ayúcar (dirs.). 2009. *Refranero multilingüe*. Madrid: Instituto Cervantes, Centro Virtual Cervantes. <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/>

- Ruiz Gurillo, Leonor. 1998. *La fraseología del español coloquial*. Barcelona: Ariel.
- Snell-Hornby, Mary. 1986. *Übersetzen, sprache, Kultur, Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen: Francke.
- [TRC] Parés i Puntas, Anna. 2000. *Tots els refranys catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- [VOX] VV. AA. 2012. *Diccionari bilingüe manual català-castellà i castellà-català*. Barcelona: VOX.
- Zuluaga Ospina, Alberto. 1999. Traducción y Fraseología. *Paremia* 8: 537-549.

METÁFORAS Y CREENCIAS POPULARES EN LOS ATLAS LINGÜÍSTICOS

LOS NOMBRES DEL *PADRASTRO DEL DEDO*¹

CAROLINA JULIÀ LUNA

Universidad Nacional de Educación a Distancia
cjulia@flog.uned.es

Key words

geolinguistics, body, metaphor, metonymy, popular beliefs

Palabras clave

geolingüística, cuerpo humano, metáfora, metonimia, cultura popular

---

¹ Esta publicación es parte del proyecto «CORPAT-PEPLEs: corpus digital para la preservación y el estudio del patrimonio lingüístico del español» (TED2021-130752A-I00), financiado por MCIN/AEI/10.13039/501100011033 y por la Unión Europea «NextGenerationEU»/PRTR.

Abstract

This article investigates the denominative variation of the ‘hangnail’ in three Iberian Romance varieties (Spanish, Catalan and Galician). The study examines linguistic atlases data from the perspective of cognitive semantics. The analysis demonstrates, on the one hand, that it is a concept with a high degree of lexical semantic variation and, on the other hand, the importance of popular beliefs in the motivation that originates a great part of the names of this reality. The results obtained allow us to complement the data from Colón’s research (1968, 1989a and 1989b) on this concept and expand the information on the origin of its variation from a historical and diatopic perspective in Romance varieties.

Resumen

En la presente investigación se examina la variación denominativa del ‘padrastro del dedo’ en tres variedades románicas de la península ibérica (español, catalán y gallego) a partir de los datos de los atlas lingüísticos desde la perspectiva de la semántica cognitiva. El análisis refleja, por un lado, que se trata de un concepto con un alto grado de variación léxico-semántica y, por el otro, la importancia de las creencias y la cultura popular en la motivación que origina buena parte de los nombres de esta realidad. Los resultados obtenidos permiten complementar los datos de las investigaciones de Colón (1968, 1989a y 1989b) sobre este concepto y ampliar la información sobre el origen de su variación desde una perspectiva histórica y diatópica en las variedades románicas.

1. INTRODUCCIÓN

El origen de las designaciones que recibe el padrastro del dedo ha despertado interés entre los investigadores e historiadores del léxico en distintas lenguas y variedades diatópicas. Los estudios más destacados sobre las variedades iberorrománicas son los de Germán Colón (1968, 1989a, 1989b, 2002, 2007: 5-7) sobre el aragonés, el catalán y el español; el de Lüdtke (1968) sobre la forma (port.) *cieiro* ‘padrastro’; y el de Frago Gracia (1986: 351-352) sobre la etimología de la voz (arag.) *enemigo* ‘padrastro’.

Desde sus primeras aportaciones sobre los nombres de este concepto, Germán Colón señala la necesidad de contrastar los datos documentales con las informaciones dialectales que proporcionan los atlas lingüísticos. En su primer trabajo sobre el tema, Colón (1968: 416-417, nota 4) se lamenta por no haber podido contar con el *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)* ni con los atlas regionales. Se refiere, en concreto, al *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía (ALEA)*, al *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja (ALEANR)* y al *Atles Lingüístic del Domini Català (ALDC)*, todos ellos en proceso de realización o de publicación en aquel momento y para los que él sabía que los cuestionarios incluían una pregunta relativa al concepto ‘padrastro del dedo’. Asimismo, afirma que para esta afección cutánea no existen mapas ni en el *Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales (ALPO)*, ni en el *Atlas Lingüístic de Catalunya (ALC)* ni en el *Atles Lingüístic d'Andorra (ALA)*. Tampoco hemos visto que se encuentren en el *Atlas Linguistique de la France (ALF)* ni en el *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz (AIS)* o en el *Euskararen Herri Hizkeren Atlas (EHHA)*, aunque sí aparece en el *ALEC (Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia)*. Posteriormente, en sus nuevas aportaciones sobre las designaciones de este concepto, Colón (1989a: 283 nota 3, 287-289)

emplea los anhelados datos de algunos de los atlas regionales españoles (el *ALEA*, el *ALEANR* y el *ALEICan*) para referirse a la historia, a la extensión y al uso de algunas de las designaciones principales del padrastró. En otros trabajos (Colón 2002: 63) menciona brevemente el mapa correspondiente al concepto 'padrastró' del *ALDC*. El romanista se sirve de estos atlas para confirmar la hipótesis de que la forma *enemigo*, actualmente considerada navarroaragonesa, es probable que tuviera una extensión más amplia (posiblemente generalizada en toda la península) (Colón 1989a: 285).

La investigación que se presenta en estas páginas pretende, en la medida de lo posible, y entre otros objetivos, aportar una visión de conjunto de las informaciones léxico-semánticas que proporcionan los mapas publicados sobre el concepto 'padrastró del dedo' para estudiar la motivación de sus designaciones y completar los trabajos de Germán Colón que permitirían confirmar la hipótesis de que en español medieval la forma *enemigo* era una de las más comunes para referirse al padrastró del dedo. El examen de todos los atlas regionales españoles se realizará desde distintas perspectivas con el fin de, por un lado, obtener resultados que permitan contribuir a la investigación del origen y del uso de los nombres de este concepto en español, catalán y gallego; establecer las áreas léxicas para este concepto; y, por otro, identificar los mecanismos de creación léxica más frecuentes; y, en última instancia, caracterizar onomasiológicamente el dominio semántico del cuerpo humano a partir del estudio de la lengua en su contexto geográfico. En esencia, esta investigación contribuye a mostrar también que los atlas de la geografía lingüística hispánica constituyen materiales de incalculable valor lingüístico (García Mouton 1990) y etnográfico (Calvo Calvo 2002) para reconstruir la historia del léxico y que son fuentes complementarias a los corpus y los diccionarios.

2. EL ESTUDIO DEL LÉXICO DEL CUERPO HUMANO EN LOS ATLAS LINGÜÍSTICOS

Los mapas dedicados al léxico, que suelen tener una mayor presencia en los atlas que aquellos destinados a fenómenos fonéticos y morfosintácticos (García Mouton 2010: 272), aparecen organizados onomasiológicamente

por ámbitos y conceptos semánticos. Entre los dominios conceptuales que más se han investigado, se encuentran los animales (García Mouton 1987, 2003, 2006; Veny 1997; Álvarez Pérez 2006a y b, 2008, entre otros), las plantas (Fuster Berenguer 1996-1997; Alvar 2004) y el medio rural (Blanco Izquierdo 1996; Ruiz Núñez 1998 2001). Esto se debe, con toda probabilidad, a que parte del cuestionario léxico que recogen los atlas trata, primordialmente, «sobre la realidad en la que vive la comunidad que se estudia, una comunidad rural, según la tradición, unida a la cultura de su medio de subsistencia» (García Mouton 2010: 272).

El área léxico-semántica del cuerpo humano, objeto de interés del estudio que se presenta en las siguientes páginas, se sitúa entre las que menos se han investigado, al menos en el ámbito hispanorromance (Veny 2000; Romero y Santos 2002; Julià 2009a, 2010, 2011, 2012, 2013; Negro 2012), a pesar de hallarse en el índice de la mayor parte de atlas lingüísticos publicados desde los inicios de la geografía lingüística (Julià 2007). Este ámbito léxico-conceptual presenta un conjunto de rasgos etimológicos y semánticos que lo convierten en una interesante fuente de datos para el estudio de los procesos de creación léxica y de cambio semántico por su carácter universal (Tagliavini 1949) y porque las voces referidas a algunas partes del cuerpo suelen estar implicadas en múltiples y cotidianos procesos de conceptualización de la realidad (Malkiel 1958, Lakoff y Johnson 1980 [1986], Dworkin 2006).

El estudio de los nombres de las partes del cuerpo puede realizarse desde tres perspectivas (Julià 2017): como dominio fuente (el cuerpo se emplea para conceptualizar otras realidades: *culo* ‘cantero del pan’, mapa 192 del *ALEICan*), como dominio meta (el cuerpo se entiende a partir de otras realidades: *cielo de la boca* ‘paladar’, mapa 297 del *ALeCMan*) y como dominio fuente y meta al mismo tiempo (*barriguilla de la mano* ‘pulpejo’ mapa 1275 del *ALEA*). La organización onomasiológica de los materiales geolingüísticos facilita que la investigación sobre los nombres de las partes del cuerpo se realice como dominio meta —perspectiva que se adopta en este trabajo—, pues la disposición de las denominaciones de un mismo concepto en un único mapa propicia el análisis de las distintas formas de designar la realidad en un amplio territorio geográfico; no obstante, se ha comprobado que la comparación de mapas de diferentes campos semánticos también permite llevar a cabo indagaciones de tipo semasiológico en este

dominio semántico (Julia 2009b) y en algunos otros, como es el caso del de los animales (Alinei 1984, 1997, 2005) o el del parentesco (Julia 2017).

3. EL CORPUS: LOS NOMBRES DEL 'PADRASTRO DEL DEDO' EN LA GEOLINGÜÍSTICA IBERORROMÁNICA

El corpus de análisis de esta investigación lo constituyen 1197 formas léxicas (incluyendo primeras y segundas respuestas) que se han obtenido de 9 atlas lingüísticos, siete regionales del español (*Atlas Dialectal de Madrid - ADiM*, mapa 372; *Atlas Lingüístico de Castilla y León - ALCyL*, vol. 3, mapa 863; *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía - ALEA*, vol. 5, mapa 1276; *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja - ALEANR*, vol. 7, mapa 991; *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Cantabria - ALECant*, vol. 2, mapa 848; *Atlas Lingüístico y etnográfico de Castilla - La Mancha - ALeCMan*, mapa 338; *Atlas Lingüístico y Etnográfico de las Islas Canarias, ALEICan*, vol. 3, mapa 1077), uno del catalán (*Atles Lingüístic del Domini Català - ALDC*, vol. 1, mapa 111)² y uno del gallego (*ALGa*, vol. 5, mapa 141).³ Todos ellos recogen las respuestas a una pregunta destinada a saber cuál es la denominación que se da al «Pellejillo que se levanta al borde de la uña del dedo índice de la mano produciendo una desagradable ulcerilla infectada» (*ALEA*). El análisis se limita a los datos de los atlas regionales porque la información del *ALPI* sobre esta pregunta no se ha publicado todavía en la versión digital del atlas nacional. No obstante, resultará muy interesante en el futuro poder contrastar los datos de este trabajo con los del *ALPI* para obtener una visión diacrónica de la variación y determinar la evolución del cambio lingüístico en los nombres de este concepto.

La información de los atlas regionales se ha obtenido a partir de una consulta del *Corpus de los atlas lingüísticos (CORPAT)* y posteriormente se han procesado con QGIS, un programa de software libre que permite crear, editar y visualizar información geoespacial de forma sencilla. Los

2 Para el análisis de las formas del catalán también se ha tomado en cuenta el mapa 73 'els repelons' del *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català (PALDC)*.

3 Para los datos del gallego también se ha consultado la información de los *Índices do Atlas Lingüístico Galego* (Sousa s. f.).

datos del catalán proceden de la consulta de dos mapas, por un lado, el mapa analítico del *ALDC* que recoge las respuestas en transcripción fonética y, por el otro, el mapa sintético del *PALDC*, en el que se representa la información por áreas léxicas (que se distinguen cromáticamente) y que va acompañado de un breve comentario etimológico-motivacional que ayuda a interpretar la información del mapa. Finalmente, tanto los datos del *ALDC* como del *ALGa* se han organizado y sistematizado en una base de datos con el fin de poder compararlas con las de los atlas regionales que se han extraído de *CORPAT*.

4. GRADO DE VARIACIÓN LÉXICA Y FRECUENCIA DE USO

El examen de las formas léxicas del corpus ha permitido comprobar que existe un alto grado de variación denominativa en las tres lenguas estudiadas. El español es la variedad para la que se recoge un número mayor de variantes léxicas (más de 60), seguido del gallego (más de 30), mientras que el catalán es el que presenta el número más bajo (menos de 15). A continuación, se indican las formas que permiten el estudio de la variación denominativa desde el punto de vista léxico-semántico. Entre las variantes léxicas se distinguen las que se han creado mediante mecanismos de derivación (esp. *abuelillo*) y composición (esp. *gatuñas*), aunque tengan relación directa con otra forma recogida por pertenecer a la misma familia léxica. No se consideran variantes léxicas distintas las que presentan solo variación de género (esp. *perro*, *perra*) y número (esp. *padrastro*, *padrastras*) y se unifican en una sola forma las designaciones que presentan algún cambio de orden fonético-fonológico (cat. *repels*, *respels*; esp. *brizna*, *bizna*, *brinza*; gall. *unlleiro*, *uñeiro*).

Para el español, la consulta de *CORPAT* arroja 930 registros (884 son primeras respuestas, 30 son segundas, 1 es tercera y en 15 puntos de encuesta no se halla respuesta) y las variantes léxicas documentadas en los siete atlas son: *abuelos* (1),⁴ *abuelillos* (1), *arrancaero* (1), *breva de*

4 Entre paréntesis se indica el número de ocurrencias de cada forma léxica.

*lagartija*⁵ (1), *brizna* (13), **carcia*⁶ (1), *chirnetá*⁷ (1), *diablo* (1), *diablillo* (5), *empadrastrós* (1), *enemigo(s)* (63), *enemiguillo(s)* (4), *entonado* (3), *escobilla* (1), *espellejón* (2), *espigos/-a* (2), *espigón* (17), *espiguilla* (1), *espinillas* (1), *espolón* (2), *espuncia* (1), *gato(s)* (36), *gaticos* (1), *gatuñas* (1), *gavilanes* (1), *guinzas*⁸ (1), *hormiguillo* (1), **ichinglo*⁹ (1), **irlardón*¹⁰ (1), *medro, -a* (2), *mentira(s)* (3), *nudillo* (1), *padrastró(s)* (517), *padrastito* (1), *padrazo* (1), *padre* (1), *padrón(es)* (2), *peladura* (1), *pellejillos* (1), *pellejo(s)* (3), *perro(s)/-a(s)* (17), *perrillo/-a(s)* (7), *piel* (2), *rebichín*¹¹ (1), *repel* (5), *repelado* (1), *repelejo* (1), *repelico* (1), *repell* (2), *repellón* (1), *repelo(s)* (48), *repelón(es)* (41), *respigo* (1), *repigón(es)* (44), *resquebra* (1),

-
- 5 Se recoge en una ocasión en el *ALEICan* (LP 3 - El Paso) como segunda respuesta.
- 6 Se atestigua en un solo punto del *ALCyL* situado en Zamora (Za 603 - El Cubo de Tierra del Vino).
- 7 Esta respuesta aparece en una localidad encuesta en el *ALEANR* (Te 601- Olba). Aunque no aparece en los corpus (*CORDE*, *CREA*, *CORPES XXI*) y diccionarios (*NTLLE*) consultados, se atestigua en la forma *chirnetes* en un texto actual de un boletín de la Asociación Mijares vivo, cuyo domicilio social se establece en Olba. En el número 30 de 2016 se recoge el siguiente fragmento de un texto narrativo escrito por José Navarro: «Al día siguiente se armó gran revuelo. El teniente de la Guardia Civil convocó al alcalde y al consistorio en pleno para quejarse por la afrenta, pues el perro había vuelto de madrugada lleno de arañazos, “chirnetes” y peladuras, y con un trozo de cuerda atada al rabo, por lo que a los guardias no les fue muy difícil deducir lo que había sucedido». El ejemplo permite interpretar que la voz *chirnetá* del *ALEANR* para referirse al padrastró del dedo es claramente una forma autóctona de carácter general que se puede emplear para hacer referencia a cualquier tipo de herida producida por un rasguño en la piel.
- 8 Esta forma solo se documenta en una ocasión en un punto occidental del *ALECCant* (S 105 - Celis). Podría estar emparentada con la forma asturiana *guiza*, que significa «Fendedura, abertura [allargada nuna muria, na madera]» (*DLLA*, s. v.).
- 9 Esta palabra se documenta como segunda respuesta en el punto Hu 202 (Gistaín) del *ALEANR*. En esta localidad se preguntó a dos informadores masculinos por el nombre de este concepto. El primero no dio respuesta y el segundo respondió /iʃiŋglo/, forma que no se ha podido relacionar con ninguna voz conocida.
- 10 Esta voz, recogida en un solo punto de encuesta del *ALEANR* (Z 201 - Biel), podría ser variante de *lardón*, término de especialidad del área de la imprenta que, actualmente, según el *DLE* (2014, s. v.), tiene dos acepciones: «pedazo pequeño de papel que por descuido se suele quedar en la frasqueta, el cual, al tiempo de tirar el pliego, se interpone entre este y la forma, y es causa de que no salga estampada alguna parte de él» y «adición hecha al margen en el original o en las pruebas».
- 11 Es variante de la forma catalana *reveixí* y se recoge en un punto de encuesta del *ALEANR* situado en Huesca (Hu 203 - Fanlo).

*rija*¹² (1), *risgón*¹³ (1), *rodaññas*¹⁴ (1), *sabañón* (1), *serenguicas de la piel*¹⁵ (1), *uñero* (7). De estas, las que se recogen en los mapas en más de cinco ocasiones son, por orden de frecuencia: *padrastro*, *enemigo*, *repelo*, *respigón*, *repelón(es)*, *gato*, *espigón*, *perra(s)*, *brizna*, *perrilla(s)* y *uñero*.

Para el gallego, el *ALGa* recoge 99 respuestas, de las cuales 9 son segundas respuestas y no se recoge información en 68 puntos de encuesta, por lo que este atlas resulta, de todos los consultados, el que presenta un menor número de respuestas recogidas respecto al número de localidades encuestadas (56,9 % de respuestas). Las variantes léxicas del gallego registradas son:¹⁶ *arrabuñada* (1), *barfa* (1), *dedo esfarpelado* (2), *escarva* (1), *esfarpada* (2), *esguizo* (4), *espigo*, *-a* (24), *espigón* (1), *espina* (1), *espiño* (1), *felepa* (1), *garfelo* (4), *garfio* (13), *gueipo* (1), *lavantada* (1), *olleiro dun dedo* (1), *padrastrós* (5), *pelexol-a* (5), *pelexiño* (1), *penisca* (1), *piel* (2), *raza* (1), *refilo* (1), *refilón* (2), *refollo* (2), *repelexo* (1), *repelisco* (1), *repelo* (5), *sabugo(s)* (3), *sámago* (1), *sedá* (1), *uñeiro* (7). De estas, las que presentan ocurrencias superiores a cinco son: *espigo*, *garfio* y *uñeiro*.

Para el catalán, el *ALDC* recoge 183 formas en los 190 puntos que tiene distribuidos por la geografía de los territorios de habla catalana (180 primeras respuestas, 3 segundas respuestas y 11 puntos de encuesta no recogen información). Las variantes léxicas documentadas en el atlas son:

-
- 12 Se recoge en el *ALEANR* en una ocasión (Bur 400) y puede estar relacionada tanto con el arabismo médico *rija*¹ —«fístula que se hace debajo del lagrimal, por la cual fluye pus, moco o lágrimas» (*DLE s. v.*)— como con la voz patrimonial *rija*² —«pendencia, inquietud, alboroto»—.
- 13 Forma recogida en un solo punto del *ALCyL* situada en Valladolid (Va 103 - Villafrechós) que parece estar emparentada con el asturiano *resgón*, cuya segunda acepción es, según el *DAGLA* (*s. v.*), «Rasgón [Lln. Os. Ay. Ll. Ar. Tb. Sm (= gaxu). Pr. Cv.]. Rasgón, jirón [Lln. Cp. Ac. Sb. Cd. Oc. Vg. Mar.]. Desgarradura en la ropa [Cb (= figatu). Ay.]. Desgarradura [Cb. Ay. Ll. Tb. Cd. Pr. Tox.]. Rasgadura, rotura de una prenda de vestir por engancharse en algún objeto [Cd.]»
- 14 Aparece en una localidad de encuesta del *ALEANR* ubicada en Huesca (Hu 207 - Campo) y es término propio de la Ribagorza, según el *Aragonario. Diccionario castellano/aragonés, aragonés-castellano*, y, en concreto, de la variedad bajojribagorzana para referirse a los panadizos.
- 15 Solo se atestigua en un punto del *ALEANR* de Navarra (Na 205 - Ochagavía) y el encuestador añade el símbolo [?] al lado, por lo que no está convencido de que esta forma se corresponda con lo que se pregunta.
- 16 La leyenda del mapa 141 del *ALGa* incluye las formas *respigo*, *respigón* y *respingo*, pero estas no aparecen en representadas en el mapa.

desenemics (14), *enemics* (4), *espelons* (1), *formigues* (1), *grells* (3), *inxes*¹⁷ (1), *padastres* (41), *pastos* (1), *pellastres* (4), *pellarenques de les ungles* (1), *repelons* (23), *repels* (54), *repelús* (1), *reveixi(ns)* (21), *vexigues* (1). De estas, destacan cinco por presentar un número de ocurrencias mayor a cinco: *repels*, *padastres*, *repelons*, *reveixi(ns)* y *desenemics*.

A pesar de este amplio grado de variación denominativa, el número de ocurrencias de muchas de estas formas es muy reducido y, en bastantes casos, se recogen en menos de cinco ocasiones en los atlas y muchas de ellos solo presentan una ocurrencia (esp. *brevia de lagartija*, *diablo*, *escobilla*, *hormiguillo*, *gatuñas*, *repelico*, etc.; gall. *arrabuñada*, *barfa*, *escarva*, *espigón*, *espina*, *felepa*, etc.; cat. *esplons*, *formigues*, *inxes*, *pastos*, etc.). Los atlas en los que más casos de este tipo se han recogidos son el *ALEANR* y el *ALCyL*.

5. ÁREAS LÉXICAS Y DISTRIBUCIÓN GEOGRÁFICA

Las variantes léxicas recogidas en el apartado anterior se distribuyen geográficamente en las áreas que se muestran en el mapa 1, en el que se representan solo las primeras respuestas recogidas para las denominaciones del, padastro del dedo, en los atlas regionales publicados:

El área más extensa (49 % de las respuestas), distinguida en verde en el mapa, es la que se corresponde con las distintas formas descendientes del latín *PATRASTER* (esp. *padastro*, cat. *padastre*, gall. *padrasto*) y sus múltiples variantes (*empadastro*, *padaastro*, *padrastito*, *padrasto*, *padrato*, *padrazo*, *padre*, *padrones*). Como puede observarse, es la forma favorita en el español meridional (Castilla-La Mancha, Andalucía y Canarias) y en la zona central castellana (sur de Burgos, Guadalajara, Madrid, Soria); en cambio, en gallego, los ejemplos de *padrasto* son testimoniales y se reparten por tres provincias: A Coruña (C5 - Moeche y C 7 - Ferrol), Lugo (L13 - A Pontenova y L 34 - Bóveda) y Pontevedra (P 28 - Baiona). Por otro lado, en

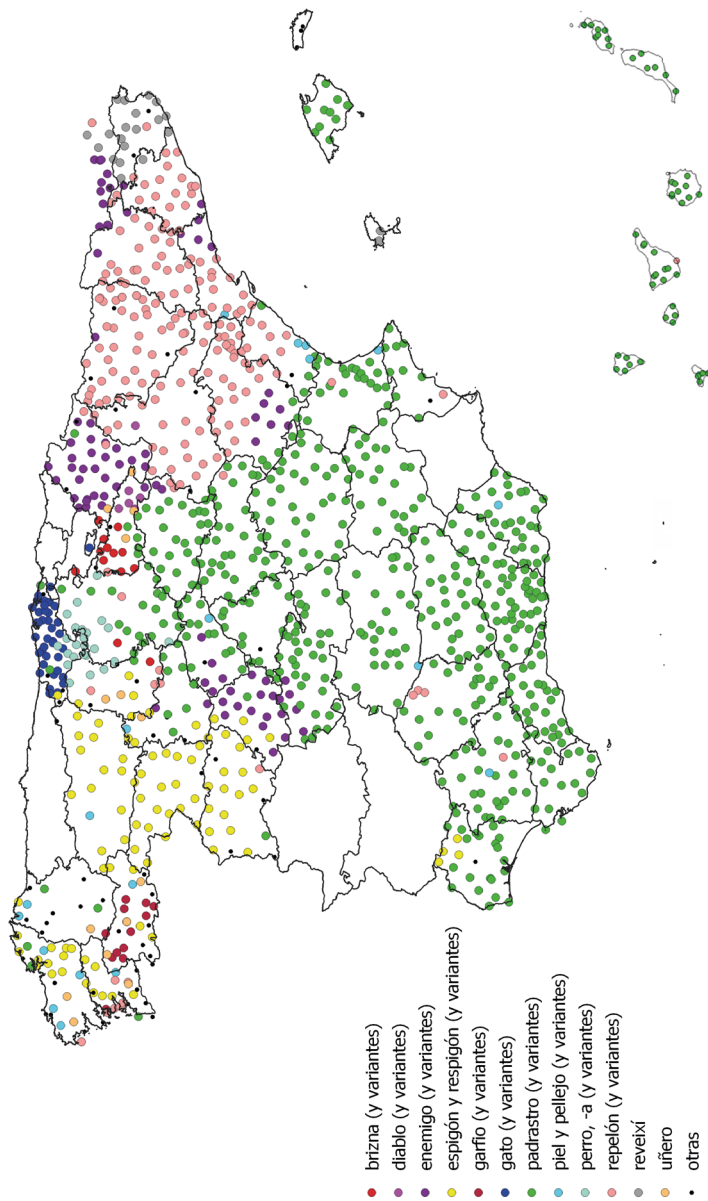
17 Este sustantivo aparece en una sola ocasión como segunda respuesta en el *ALDC* (43 - Llagostera). Según el *DCVB* (*s. v.*) esta palabra tiene tres acepciones: «Estella petita; esquerdill», «Llengüeta d'un instrument de vent» y «Malvolença, irritació contra algú». Tanto la primera como la segunda podrían ser el origen del uso de este sustantivo para referirse al padastro del dedo (vid. § 6).

el territorio de habla catalana la forma (cat.) *padastres* (variante de *padrastre*, *DCVB s. v.*) se documenta en Valencia, Alicante y las Islas Baleares.

La segunda área de mayor extensión (17 % de las respuestas), de color rosa en el mapa 1, es la que se corresponde con la forma (esp.) *repelón* y (cat.) *repeló(ns)* y sus variantes (esp. *repel*, *repelo*, *repelos*, *repelones*, *respelón*, *repellón*, *repial*, *repellejo*, *repelico*; cat. *repels*, *repell*, *repiels*, *respels*, *repelús*, *respelons*, *espelons*). Se extiende por la zona oriental que ocupa todo Aragón, según el *ALEANR*, tres provincias de Cataluña (Barcelona, Lleida y Tarragona) y buena parte de Castellón, según los datos del *ALDC*. También aparecen, aunque con poca representatividad, algunas ocurrencias de esta forma en otros puntos de la geografía peninsular. En el *ALCyL*, los ejemplos se distribuyen por distintas provincias, *repelao* en Burgos (Bu 405 - Villasur de Herreros), *repelo* en Palencia (P102 - Congosto de Valdavia, P 504 - Dueñas y P 604 - Alba Cerrato) y *repelón* en Soria (So 402 - Borobia); en el *ALEA* se recogen cuatro ejemplos de *repelo* en Córdoba (Co 200 - Torrecampo, Co 201 - Conquista, Co 202 - Villanueva de Córdoba) y Sevilla (Se 406 - Paradas). En el *ALEICan* solo se registra un caso de *repelón* en Tenerife (Tf 6 - El Médano). Las ocurrencias de esta forma en Galicia tampoco son muy frecuentes, y se dan principalmente en Pontevedra, donde la respuesta fue (gall.) *repelo* (P 13 - O Grove, P 16 - Sanxenxo, P 18 - Bueu, P 21 Moaña, P 22 - Mondariz), y en A Coruña (C 37 - Carnota), lugar en el que se recogió (gall.) *repelexo* como primera respuesta y (gall.) *repelisco* como segunda.

La tercera área más amplia (8 % de las respuestas) es la que se corresponde con las formas *espigo*, *espigón* y *respigón* y se representa de color amarillo en el mapa 1. En el área gallega la forma predominante es (gall.) *espigo*, aunque el atlas también recoge otras relacionadas con ella como (gall.) *espiga* (O 28 - Calvos de Randín) y *espigón* (P 26 - O Porriño). En la zona occidental de Castilla y León, según el *ALCyL*, *respigón* es frecuente en el norte (León, Zamora y algún punto de Palencia) —donde aparecen variantes por etimología popular como *respigón* (Za 102) o de otro tipo, como *respilón* (Av 501 - Navadepeda de Tormes)— y *espigón* en el sur (Salamanca y Ávila), donde también se recogen *espiga* (Sa 102 - Vilvestre) y *espiguilla* (Av 300 - Muñico). En el *ALECan* solo se halla un testimonio de *respigones* en la zona más occidental (S 304 - Camaleño). Esta forma irradia al área nororiental de Andalucía a través de Extremadura, ya que, en el norte de Huelva, según datos del *ALEA*, se

Mapa 1. Variantes léxicas más frecuentes de los nombres del padrastro del dedo en los atlas

documentan cuatro testimonios de *espigón* como primera respuesta (H 100 - Encinasola, H 200 - Cumbres de San Bartolomé, H 202 - Aracena y H 204 - Almonaster de la Real) y uno como segunda (H 401- Campofrío). A pesar de que la *Cartografía Lingüística de Extremadura (CaLiEx)* no dedica un mapa a este concepto, los datos del *ALPI* (pregunta 633 del cuestionario) para este territorio permiten comprobar la extensión de *espigón* por Cáceres (364 - Ceclavín, 365 - Ferreria de Alcántara, 366 - Aliseda) y por algún punto de Badajoz (368 - Alburquerque), donde también se recoge *respigón* (374 - Valle de Santa Ana). Destaca también la forma *espolón* en Cáceres (360 - Valverde del Fresno, 361 - Pinofranqueado).

El cuarto grupo léxico con mayor número de ocurrencias (7,3 % de las respuestas) es el referido a las formas relacionadas con el sustantivo *enemigo*, que se presenta, a diferencia del resto áreas léxicas, en cuatro núcleos geográficos peninsulares que abarcan distintas zonas. En primer lugar, el núcleo con mayor número de ocurrencias, como se puede comprobar en el mapa 1, se halla en Navarra (según datos del *ALEANR*), lo que no es de extrañar si tomamos como punto de partida los trabajos de Colón (1968, 1989a, 1989b), quien se refiere a esta voz como aragonésismo; el segundo, en Ávila, algún punto de Segovia y Valladolid (según datos del *ALCyL*) y en el noroccidente de Toledo (según el *ALeCMan*); el tercero en Cataluña, donde se emplean las variantes (cat.) *desenemics* en la zona del Rosellón y (cat.) *enemic* en la zona nororiental de Tarragona; finalmente, destaca un núcleo de respuestas en el sur de Teruel. Este grupo léxico es el único que presenta una distribución poco uniforme y que parece que se mantiene en islotes geográficos alejados entre sí. Esta heterogénea distribución supondría una aportación a los datos recopilados por Germán Colón para confirmar la hipótesis de que es muy probable que esta forma estuviera bastante extendida por lo menos en la zona nororiental de la península —para la zona meridional, Colón (1989a: 284) solo logra aportar un ejemplo de *enemigo* en Cádiz— y que rivalizara con *padrastro*. La inexistencia de ejemplos de esta forma en el *ALEA*, en el *ALEICan* y en algunos de los americanos (*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Colombia*)¹⁸ podría servir también

18 La versión digital de este atlas muestra que para este concepto (mapa 97 de la versión impresa, que también puede consultarse en la web del *ALEC Digital*) se recogen dieciséis formas léxicas y que las más frecuentes son *uñero*, *padrastro* (*padrasto*) y *gavilán*.

para plantear una nueva hipótesis: quizá la forma *padrastro* fuera un meridionalismo que irradió hacia el norte. La futura publicación de los datos del *ALPI* aportará nueva información para el estudio de la historia de esta palabra, su significado y su distribución.

En quinto lugar, el sustantivo *gato* (principalmente en plural) es la variante más extendida (3,2 %) y su distribución se halla principalmente en el *ALEcant* en esta forma o en alguna de sus variantes formales (*gaticos* en S 312 - Salceda y *gatuñas* en S 311 - Pesaguero). El único punto fuera de Cantabria que recoge la variante *gato* se encuentra en Burgos (Bu 400 - Traviño).

En último lugar, entre las formas más frecuentes (2 % de las respuestas), destacan las que se ubican en Cantabria, Burgos y algún punto de Palencia (marcadas en azul en el mapa 1) y que se corresponden principalmente con el sustantivo femenino *perra(s)* o alguna de sus variantes (*perrilla*, *perrillas*). También se atestiguan ejemplos de la forma masculina *perro* (Bu 302 - Melgar de Fenamental), *perros* (S 313 - Abiada) y *perrillo* (Bu 302 - Quintanilla Sobresierra) en algunos puntos de encuesta del del *ALEcant* y el *ALCyL*.

El resto de las formas que aparecen en el mapa tienen una representación de menos del 2 % en relación con el número de respuestas total, algunas como (esp.) *pellejo* (1,7 %) o (esp.) *uñero* / (gall.) *uñeiro* (1,2 %) se reparten por diferentes áreas: *uñeiro* aparece en siete ocasiones en el *ALGa* y *uñero* en cuatro en el *ALEANR* y en tres en el *ALCyL*. En cambio, otras como (cat.) *reveixí* (1,8 %), (gall.) *garfio* (1,1 %) o *brizna* (1,1 %) se concentran en zonas específicas de la geografía peninsular. *Reveixí* solo se encuentra en Girona y en un punto de Ibiza (*ALDC*), *garfio* solo aparece en Galicia, principalmente en puntos de Ourense (*ALGa*); y *brizna* en la zona de La Rioja, en algún punto de Burgos, Navarra, Vizcaya (*ALEANR*) y Palencia (*ALCyL*).

Además de las formas más frecuentes, el mapa 1 recoge en el apartado «otras» todas aquellas que tienen una frecuencia de aparición en los atlas inferior a 5 ocurrencias. Estas suponen el 6 % de los datos del corpus e incluyen sobre todo voces del *ALCyL* (*carcia*, *entonado*, *escobilla*, *espolón*, *espuncia*, *hormiguillo*, *medra*, *medro*, *mentira(s)*, *nudillo*, *risgón*, *sabañón*), el *ALEANR* (*arrancaero*, *chirnetta*, *escama*, *espellejón*, *espinillas*, *irlardón*, *peladura*, *rebichín*, *rija*, *rodañas*, *serenguicas de la piel*) y el *ALGa*

(*refilón, arrabuñada, refilo, esguizo, grafaelo, escarva, sabugos, felepa, olleiro dun dedo, seda, espiño, espina, levantada, barfa, gueipo, sabugo, esfarapada, refoio, samago, raza*), y, en menor medida, del *ALECant* (*abuelos, gavilanes, guinzas, resquiebra*), el *ALDC* (*grells, formigues, pastos, vexigues*) y el *ADiM* (*abuelillos*).

6. ESTUDIO SEMÁNTICO Y MOTIVACIONAL

El análisis cuantitativo y distribucional de las variantes designativas debe ir acompañado de un examen semántico de los términos que permita comprobar de qué forma se relaciona el grado de variación designativa con las motivaciones que subyacen a ella. Para la agrupación de las formas se toman como modelo el *Atlas Linguarum Europae* (*ALE*) y el *Atlas Linguistique Roman* (*ALiR*) y se aplican los postulados de la semántica cognitiva, una perspectiva teórica que, como se ha mostrado en anteriores ocasiones (Julià 2014, 2017), permite explotar los datos de los atlas desde el punto de vista de la categorización. El examen del corpus permite establecer cuatro grandes grupos: designaciones metafóricas procedentes de creencias populares (§ 6.1); denominaciones metafóricas motivadas por el aspecto (§ 6.2); designaciones metonímicas (§ 6.3); y nombres descriptivos (§ 6.4).

6.1. Denominaciones metafóricas procedentes de creencias populares

La motivación más frecuente que subyace a la mayor parte de las formas estudiadas (el 56 % de las respuestas) es la que surge de la creencia popular antigua de que los padrastrros aparecen debido a la animadversión que alguien puede tener hacia la persona que los padece. Se trata de una superstición documentada ya en textos de los siglos *xvi* y *xvii* en español y catalán, además de atestiguar en el judeoespañol de oriente (Colón 1989a: 284). De ahí que muchas de las formas de este grupo motivacional sean personificaciones y se vinculen con individuos con los que se puede tener una relación negativa. El grupo más representativo es el de los miembros de la familia, simbolizado por el *padraastro*, aunque los mapas también recogen los nombres de otros familiares como los abuelos (*abuelos* se recoge en el *ALECant*, S

201 - Guriezo y *abuelillos* en el *ADiM*, M 10 - Valdemorillo), los padres (*padre* se recoge en el *ALEICan*, Tf 21 - Santa Cruz de Tenerife; *padrazo* en el *ALEANR*, Na 204 - Grayoa; *padrones* en el *ALEA*, Ma 303 - Atajate y en el *ALeCMan*, GU 407 - Villanueva de Alcorcón) y el hijastro, representado por el sustantivo *entenado* (en dos puntos de encuesta del *ALCjL* ubicados en Salamanca y en uno del *ALEANR* situado en Navarra). A los nombres de parentesco se añaden sustantivos que se refieren a personas con las que se mantiene una relación de enemistad (esp. *enemigos*, esp. *enemiguillos*, cat. *enemics*, cat. *desenemics*) o seres malignos (esp. *diablo*, esp. *diablillo*). Según Colón (1989a: 283), esta creencia es el origen del nombre del padrastrero en distintas lenguas del mundo, por lo que podría pensarse en un origen poligenético, como ya se ha propuesto en otras investigaciones sobre los nombres de otras partes del cuerpo (Tagliavini 1949). En sus trabajos, Germán Colón (1968: 420, nota 11; Colón 1989a: 283 y Colón 1989b: 69) menciona, por ejemplo, la lengua afroasiática hausa, en la que la voz *danuba*, cuya primera acepción es ‘hermanastro’, se emplea para referirse al ‘padrastrero del dedo’. Igualmente, se refiere al alemán *Neidnagel*, al neerlandés *nijnagel* y al francés *envie*, todos ellos nombres del padrastrero en cuyo origen metafórico interviene la misma creencia popular. Esto permite afirmar que existe una zona «que va desde el dominio alemán al iberorromance en la que el respigón de la uña es conocido por nombres que evocan enemistad, malquerencia, odio» (Colón 1968: 419). A estos casos cabría añadir el portugués *cieiro*, que Lüdtke (1968) relaciona con el latín *ZĒLUS* (< gr. ζῆλος), aunque Houaiss (2003 s. v. *cieiro*) lo vincula con el lat. *CERIUM* «chaga com buraquinho como favos de mel», pero reconoce que la etimología no es segura («mas será difícil explicar a evolução da sílaba tónica, bem como o surgimento da vogal pretônica -i-»). De acuerdo con Dworkin (2009: 162), estos datos permiten afirmar que «desde una perspectiva translingüística de lenguas no emparentadas genéticamente pueden darse evoluciones paralelas que reflejan metáforas muy difundidas basadas en la estructura de la cognición humana». En este caso, es evidente que la motivación más frecuente para referirse a esta realidad en las lenguas estudiadas de la península ibérica se basa en esta superstición, una motivación que no es ajena a la realidad cotidiana y puede hallarse en el origen de múltiples conceptos estudiados en los atlas (Veny 1970).

Además de estas creencias populares, los atlas recogen otras que, a pesar de no proporcionar variación designativa, permiten advertir que esta aficción

suele vincularse con aspectos externos que poco tienen que ver con ella. Algunos mapas documentan que varios informantes creen que los padrastrros salen en función del día en que se cortan las uñas. En el *ALEANR* (Na 205 - Ochagavía), por ejemplo, los padrastrros salen «por cortar las uñas en domingo»; en cambio, según algunos puntos del *ALDC*, salen si se cortan las uñas el viernes (58) o los días que contienen la letra *r* (134 - Torrelvella y 138 - La Ginebrosa). Esta curiosa creencia también se recoge en un punto de encuesta del *ALGa* (C 8 - Ares): «existe a crenza de que os *espigos* e os *pelexiños* saen por cortar as unllas os días da semana “que teñen r”».

6.2. Denominaciones metafóricas basadas en el aspecto

La segunda motivación más frecuente es la que se basa en metáforas que parten del aspecto de esta afección. Las voces que tienen origen en esta motivación pueden dividirse en tres grupos.

Por un lado, las metáforas animales que parecen proceder de la semejanza que se puede establecer entre la pielecilla y las uñas o garras de algunos animales. Las variantes léxicas más frecuentes son las que se refieren a animales domésticos (esp. *gatos*, *gatillos*, *gatuñas*, *perra*, *-o(s)*, *perrillos*), pero también se recogen nombres de aves (esp. *gavilanes*, *ALECCant* S 309 - Soverado)¹⁹ e insectos (esp. *hormiguillo*, *ALCyL*, Sg 301 - Navalmanzano; cat. *formigues* en 37 - Cruilles) o de sus partes del cuerpo (gall. *seda* ‘cerda’ o *espina*). Este origen parece también compartido con otras lenguas, según los datos de Colón (1989: 420, nota 11), quien menciona algunas variedades lingüísticas del grupo turco en las que se emplean las palabras *zausenica* —literalmente ‘uña o zarpa de Satán’— y *ét tyrnagy*, que significa ‘uña, zarpa, pincho, espina de perro’. Estos zoomorfismos, concentrados principalmente en la zona septentrional (mapa 1), podrían surgir o bien de la asociación del aspecto que tienen los padrastrros, por analogía formal, con las uñas de los animales domésticos más cercanos (como son los perros y los gatos) o bien de la relación que se establece entre el dolor que produce el padrastro y cualquier arañazo producido por uno de estos animales. En este último caso, intervendría también una metonimia, como es habitual en nombres de otras realidades corporales (Julia 2009a).

¹⁹ En el *ALEC*, la forma *gavilanes* presenta dieciocho ocurrencias.

Por otro lado, en la zona occidental (Galicia y occidente de Castilla y León) es frecuente el empleo de sustantivos referidos a plantas que mantienen una relación de semejanza con los padrastrros por estar formadas por distintas partes salientes y puntiagudas. Ejemplo de ello pueden ser los sustantivos gallegos *espigo* ‘espiga rota’ y *espiño* ‘arbusto espiñoso’ (DRAG, s. v.) y sus variantes *respigo* y *respigón* que se documentan en León, Zamora, Salamanca, Extremadura y el norte de Huelva. La comparación con este tipo de elementos naturales no es tampoco extraña ni ajena a otras variedades. En Menorca (ALDC) se atestigua la forma catalana *grell* ‘brotes’ en tres ocasiones y en otras zonas del dominio catalán se recoge *inxà* ‘astilla’.

Finalmente, la forma del padrastro es motivo de un grupo reducido de designaciones que parte de metáforas de imagen en las que se compara el padrastro con diferentes objetos cotidianos que tienen partes salientes que pueden ser puntiagudas o pueden servir para rascar o pinchar. Los atlas recogen ejemplos tanto del español como del gallego: *escobilla* en el *ALCyL* (Sa 300 - Ahigal de los Aceiteros) y *garf(i)o* ‘tenedor’ o *gar(a)felo* ‘cucharón’ en el *ALGa*.

6.3. Denominaciones descriptivas

En tercer lugar, se encuentran las voces descriptivas de carácter general que se refieren a esta parte mediante sustantivos relacionados con el tamaño (esp. *repelón*, *repelo*, cat. *repeló*, *repel*), con la materia de la que están formados (esp. *pellejo*, *pellejillo*), con la posición del padrastro respecto al resto de la piel del dedo (gall. *levantada*, esp. *medra*, cat. *reveixí*, esp. *rebichín*) o con otras características derivadas de su aspecto (ast. *guinza* ‘hendidura’, esp. *resquiebra*, gall. *raza*, esp. *risgón*).

En este grupo destacan las formas relacionadas con la posición de la piel del padrastro, puesto que suele estar levantado y se posiciona de forma contraria a la que la piel en buen estado debería tener alrededor de la uña. Ejemplos como *reveixí*, que, según el *PALDC* (mapa 73), podría proceder de la forma *REVERSINUS (derivada de REVERSUS ‘revés, contrario’), sirven para ilustrar este grupo denominativo que, muy probablemente, podría ser el motivo original que diera lugar a la creencia popular que ha derivado en algunas de las personificaciones. Los padrastrros y los enemigos serían representaciones metafóricas de ese crecimiento contrario de la piel.

6.4. Denominaciones metonímicas

En último lugar, se pueden incluir todas las voces que tienen un carácter metonímico y que se refieren a realidades tanto humanas como animales que designan afecciones o partes de las uñas y de la piel: (cat.) *veixigues* ‘ampolla’, (arag.) *rodauñas* ‘inflamación del tejido celular de los dedos’, (esp.) *chirmeta* ‘rasguño de la piel’, (esp.) *escama* ‘lámina de piel’, (esp.) *espolón* ‘sabañón’, (esp.) *espuncia* —probablemente por confusión con *espundia* ‘úlceras de las caballerías’—, (esp.) *mentiras* ‘mancha blanca de las uñas’, (esp.) *sabañón* ‘hinchazón y ulceración de la piel de las manos’, (esp.) *uñero* ‘inflamación en la raíz de la uña’ o ‘lesión causada por la uña cuando sus bordes laterales se introducen en la carne’, (gall.) *sabugo* ‘parte de debajo de las uñas de las personas y los animales’, etc. A estos casos se puede añadir el sustantivo *nudillo* recogido en el *ALCyL* (P 401 - Osornillo).

7. CONCLUSIÓN

El análisis de los nombres del padrastro en los atlas lingüísticos del español, el catalán y el gallego ha permitido obtener una visión general del grado de variación léxica, de la distribución y del origen de la motivación de las designaciones en estas tres lenguas. En primer lugar, se advierte que se trata de un concepto con un amplio número de variantes denominativas, sobre todo, en español. En gallego, aunque también se observa la existencia de múltiples formas de referirse a ese concepto, sorprende el elevado número de puntos de encuesta para los que el *ALGa* no ofrece respuesta. En cambio, el catalán destaca por ser la variedad con menor número de formas léxicas y con una mayor homogeneidad denominativa. En segundo lugar, desde el punto de vista de la distribución geográfica, la representación de los datos en un solo mapa refleja que, en la zona meridional, la variación es escasa y que las diferentes áreas léxicas se concentran en la zona septentrional. El mapa 1 también permite ver con claridad la existencia de áreas léxicas que diferencian la zona nororiental (*repelón*) y noroccidental (*espigón* y *respigón*) de la centroseptentrional, donde se concentra el núcleo de la variación designativa del español (*gato*, *perro*, *padrastro*, *enemigo*, *brizna*). En tercer lugar, desde el punto de vista de la motivación, se pueden advertir también diferencias geográficas de interés: mientras que el área oriental

prefiere nombres descriptivos (cat. *repeló*, esp. *repelón*), en las áreas central y occidental, las preferencias denominativas están motivadas por metáforas de dos tipos, por un lado, personificaciones originadas en creencias populares (*padraastro*, *enemigo*, *abuelo*) y, por otro lado, metáforas de imagen animales (*perro*, *perra*, *gato*, *gavilán*) o vegetales (*espigo*, *espiga*, *espiño*).

Finalmente, el examen llevado a cabo aporta nuevos datos a las investigaciones de Germán Colón (1968, 1989a, 1989b), en las que se planteaba la hipótesis de que la designación *enemigo* podría haber tenido en época medieval una extensión mucho mayor a la que tiene en la actualidad. Se ha comprobado que en algunos de los atlas que no pudo consultar el romanista (*ALCyL* y *ALeCMan*) existen áreas léxicas (extendidas por Toledo, Ávila y Segovia) en las que se emplea el sustantivo *enemigo*. Ello permitiría apoyar la tesis de que *enemigo* tuvo una extensión mayor a la que se le ha supuesto como aragonesismo y que rivalizó con el hoy más extendido *padraastro*, quizá de origen meridional. No obstante, los resultados no pueden considerarse definitivos y necesariamente deben ponerse en relación con las informaciones que contiene el *ALPI* para contrastarlas y comprobar la dirección del cambio lingüístico a lo largo del siglo xx.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- [AIS] Jaberg, Karl y Jakob Jud. 1928-1940. *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Zofingen: Gedruck mit Unterstützung der Gesellschaft für Wissenschaftliche Forschung an der Universität Zurich und privater Freunde des Werkes von der Verlagsanstalt Ringier & Co.
- [ALA] Griera, Antoni. 1960. *Atlas Lingüístic d'Andorra*. Andorra: Ediciones Polígrafa.
- [ALCyL] Alvar López, Manuel. 1999. *Atlas lingüístico de Castilla y León*. Salamanca: Junta de Castilla y León/Consejería de Educación y Cultura, 3 vols.
- [ALDC] Veny Clar, Joan y Lúdia Pons Griera. 2001-2018. *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 9 vols.

- [ALE] AA. VV. 1976-. *Atlas linguarum europae*. Pays Bas/Maastricht: Van Gorcum/Assen y Roma: Istituto Poligrafico/Zecca dello stato/Libreria dello stato.
- [ALEA] Alvar López, Manuel. 1961-1973. *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*. Universidad de Granada: Granada, 6 vols.
- [ALEANR] Alvar López, Manuel. 1970-1983. *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Madrid: La Muralla, 12 vols.
- [ALEC] Instituto Caro y Cuervo. 2018. *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia*. <http://alec.caroycuervo.gov.co> [Consulta: 9/09/2022]
- [ALECan] Alvar López, Manuel. 1995. *Atlas lingüístico y etnográfico de Cantabria*. Madrid: Arco/Libros, 2 vols.
- [ALeCMan] García Mouton, Pilar y Francisco Moreno Fernández. 2003-. *Atlas lingüístico y etnográfico de Castilla-La Mancha*. <https://alecman.web.uah.es/> [Consulta: 9/09/2022]
- [ALEICan] Alvar López, Manuel. 1975-1978. *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*. Madrid: La Muralla, 3 vols.
- [ALF] Gilliéron, Jules y Edmond Edmont. 1902-1910. *Atlas Linguistique de la France*. Paris: Honoré Champion, 12 vols.
- [ALGa] García González, Constantino y Antón Santamarina Delgado. 1990-. *Atlas lingüístico galego*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago/Instituto da Lingua Galega, 7 vols.
- [ALiR] AA. VV. 1997-. *Atlas linguistique roman*. Roma: Istituto Poligrafico/Zecca dello stato/Libreria dello stato, 3 vols.
- Alinei, Mario. 1984. *Dal totemismo al cristianesimo popolare. Sviluppi semantici nei dialetti italiani ed europei*. Torino: Edizioni dell'orso.
- Alinei, Mario. 1997. L'aspect magique-religieux dans la zoonymie populaire. En Sylvie Mellet (ed.), *Les zonymes. Actes du colloque international tenu à Nice les 23, 24, 25 janvier 1997*, 9-22. Nice: Centre de recherches comparatives sur les langues de la Méditerranée ancienne.
- Alinei, Mario. 2005. Names of Animals, Animals as Names: Synthesis of a Research. En Alessandro Minelli, Gherardo Ortalli y Glauco Sanga

- (eds.), *Animal Names*, 245-268. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti.
- [ALPI] García Mouton, Pilar (coord.), Inés Fernández-Ordóñez, David Heap, María Pilar Perea, João Saramago y Xulio Sousa. 2016. ALPI-CSIC, edición digital de Navarro Tomás, Tomás (dir.), *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*. Madrid: CSIC. <http://www.alpi.csic.es/>
- [ALPO] Guiter, Henri. 1966. *Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Alvar López, Manuel. 2004. La terminología del maíz en Andalucía (*ALEA*, I, 102, 103, 105, 107, 108). En *Estudios sobre las hablas meridionales*, 275-291. Granada: Universidad de Granada.
- Álvarez Pérez, Xosé A. 2006a. Contribución al estudio del léxico de la vaca: denominaciones para la cría. En Milka Villayandre Llamazares (ed.), *Actas del XXXV Simposio de la Sociedad Española de la Lingüística*, 66-87. León: Universidad de León/Departamento de Filología Hispánica y Clásica. En línea, <http://hdl.handle.net/10612/12548>
- Álvarez Pérez, Xosé A. 2006b. Estudo do campo léxico da vaca en galego. *Interlingüística* 17: 120-129.
- Álvarez Pérez, Xosé A. 2008. *O léxico da vaca. Nomes basados no físico*. Tesis doctoral. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Aragonario = Diccionario castellano/aragonés, aragonés/castellano*. Zaragoza: Dirección general de política lingüística. En línea: <https://aragonario.aragon.es/>
- Blanco Izquierdo, M.ª Ángeles. 1996. Las denominaciones del camino para el ganado trashumante en los atlas lingüísticos regionales españoles. En Manuel Criado de Val (coord.), *Caminería Hispánica: Actas del II Congreso Internacional de Caminería Hispánica*, II, 45-60. Guadalajara: AACHE.
- Calvo Calvo, Luis. 2002. La *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* y sus aportaciones a la antropología española (1944-1996). *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 57/1: 29-58.

- Claveria Nadal, Glòria y Cristina Buenafuentes de la Mata (eds.). 2005. *Germà Colón: les llengües romàniques juntes i contrastades*, Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- Colón i Domènech, Germán. 1968. Aragonés *enemigo*, alemán *Neidnagel*. En Kurt Baldinger (ed.), *Festschrift Walther von Wartburg Zum 80. Geburtstag 18. Mai 1968*, vol. II, 415-420 Tübingen: Niemeyer.
- Colón i Domènech, Germán. 1989a. El padrastró de la uña ante *enemigo* y *enemic*. En *El español y el catalán, juntos y en contraste*, 283-296. Barcelona: Ariel.
- Colón i Domènech, Germán. 1989b. Notas dialectales acerca del enemigo o padrastró del dedo. En *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*, vol. II, 69-79. Madrid: Castalia.
- Colón i Domènech, Germán. 2002. L'Atlas Lingüístic una publicació exemplar. *Serra d'Or* 101: 65-76.
- [DGLA] García Arias, Xosé Lluís. 2004. *Diccionario general de la lengua asturiana*. Uviéu: Editorial Prensa Asturiana. <https://mas.lne.es/diccionario/> [Consulta: 9/09/2022]
- [DALLA] *Diccionariu de la Llingua Asturiana*. Uviéu: Academia de la llingua asturiana. <http://www.academiadelalingua.com/diccionariu/> [Consulta: 9/09/2022]
- Dworkin, Steven N. 2006. La naturaleza del cambio léxico. En José J. de Bustos Tovar y José L. Girón Alconchel (eds.), *Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. Madrid (29 de septiembre a 3 de octubre de 2003), vol. I, 67-84. Madrid: Arco/Libros.
- Dworkin, Steven N. 2009. El papel de la semántica cognitiva y de la tipología léxica en los estudios etimológicos. En R. Maeseneer *et. al.* (ed.), *El hispanismo omnipresente. Homenaje a Robert Verdonk*, 161-169. Antwerp: University Press Antwerp.
- [EHHA] *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- [DCVB] Alcover, Antoni M.^a y Francesc de Borja Moll. 1968. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll. <https://dcbv.iec.cat/> [Consulta: 9/09/2022]

- [DLE] Real Academia Española. 2014. *Diccionario de la lengua española*, Madrid: Espasa Calpe. <https://dle.rae.es/> [Consulta: 9/09/2022]
- [DRAG] González González, Manuel (dir.). 1997. *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://academia.gal/diccionario> [Consultado: 9/9/2022]
- [CaLiEx] González Salgado, José. 2005-2015. *Cartografía Lingüística de Extremadura*. <https://gelectos.com/> [Consultado: 9/9/2022]
- [CORPAT] *Corpus de los atlas lingüísticos*. <http://corpat.es/> [Consultado: 9/9/2022]
- Frago Gracia, Juan A. 1986. El aragonésismo lingüístico en Gracián. En *Gracián y su época: actas de la I Reunión de Filólogos Aragoneses: ponencias y comunicaciones*, 333-364. Zaragoza: Diputación de Zaragoza, Institución «Fernando el Católico».
- Fuster Berenguer, Trinidad. 1996-1997. Voces de creación metafórica sobre el maíz y el trigo en el ALEANR. *Estudios de lingüística de la Universidad de Alicante* 11: 139-147.
- García Mouton, Pilar. 1987. Motivación en nombres de animales. *Lingüística Española Actual* IX: 189-197.
- García Mouton, Pilar. 1990. El estudio léxico en los mapas lingüísticos. En Francisco Moreno Fernández (recop.), *Estudios sobre variación lingüística*, Salamanca: Universidad de Alcalá de Henares, 27-75.
- García Mouton, Pilar. 2003. Mapas y textos: algunos zoónimos en el ALEANR. En José M.ª Enguita Utrilla (ed.), *Jornadas sobre la variación lingüística en Aragón a través de los textos*, 319-330. Zaragoza: Institución Fernando el Católico/CSIC. En línea: http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/23/31/ebook2431_10.pdf
- García Mouton, Pilar. 2006. Los nombres del murciélago en los atlas regionales españoles. *Quaderni di Semántica* XXVII/1-2: 289-299.
- García Mouton, Pilar. 2010. Si el DRAE utilizase los atlas lingüísticos...: un ejemplo aragonés. En Rosa M.ª Castañer Martín y Vicente Lagüéns Gracia (eds.), *De moneda nunca usada. Estudios filológicos*

dedicados a José M.ª Engueta Utrilla, 271-282. Zaragoza: Inst. «Fernando el Católico».

Houaiss, Antônio, Mauro De Salles Villar y Francisco Manoel De Mello Franco (eds.). 2003. *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*. Lisboa: Temas e Debates.

Julià Luna, Carolina. 2007. *Léxico y variación: las denominaciones de las partes del ojo*. Tesis de máster. Bellaterra: Universidad Autónoma de Barcelona. En línea: <https://ddd.uab.cat/record/44929>

Julià Luna, Carolina. 2009a. Los nombres de la *pupila* en los atlas regionales de la Península Ibérica. *Lingüística Española Actual* 31/1: 89-131.

Julià Luna, Carolina. 2009b. El cuerpo humano en la creación y motivación de los nombres románicos de insectos. *Revue de Linguistique Romane* 73/291-292: 321-369.

Julià Luna, Carolina. 2010. *Estructura y variación en el léxico del cuerpo humano*. Tesis doctoral. Bellaterra: Universidad Autónoma de Barcelona. En línea: <http://www.tesisenxarxa.net/handle/10803/4903>

Julià Luna, Carolina. 2011. Procedimientos de creación léxica en las designaciones iberorrománicas del *párpado* (I). *Revista de Filología Románica* 28: 49-68.

Julià Luna, Carolina. 2012. *Variación léxica en los nombres de las partes del cuerpo. Los dedos de la mano en las variedades hispanorrománicas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Julià Luna, Carolina. 2013. Procedimientos de creación léxica en las designaciones iberorrománicas del *párpado* (II). *Revista de Filología Románica* 29: 11-31.

Julià Luna, Carolina. 2014. Atlas lingüísticos, motivación y semántica cognitiva. Workshop «Tools to Approach Linguistic Variation». Centre de Lingüística Teòrica (Universitat Autònoma de Barcelona, 20 de junio de 2014). En línea: https://www.academia.edu/8754318/_2014_Atlas_ling%C3%BC%C3%ADsticos_motivaci%C3%B3n_y_sem%C3%A1ntica_cognitiva_

- Julià Luna, Carolina. 2017. La familia en la conceptualización del mundo: nombres de parentesco y variación geoléxica. *Verba. Anuario galego de filoloxía* 44: 71-98.
- Lakoff, George y Mark Johnson. 1986 [1980]. *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra [Traducción de *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press].
- Lüdtke, Helmut. 1968. Portugiesisch *cieiro* «Neidnagel, aufgesprungene Haut». En Kurt Baldinger (ed.), *Festschrift Walther von Wartburg Zum 80. Geburtstag 18. Mai 1968*, vol. II, 421-423. Tübingen: Niemeyer.
- Malkiel, Yakov. 1958. Español antiguo «cuer» y «corazón». *Bulletin Hispanique* LX: 180-207.
- Meillet, Antoine. 1975 [1921]. Comment les mots changent de sens. En *Linguistique historique et linguistique générale*, 230-271. Paris: Librairie Honoré Champion.
- Negro Romero, Marta. 2012. Names for the uvula in the west of the Iberian Peninsula: a geolinguistic approach. *Dialectologia, Special Issue* 3: 111-128.
- [PALDC] Veny, Joan y Lúdia Pons. 2007. *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*. 7 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <https://aldc.espais.iec.cat/mapes/volum-i/petit-atles-linguistic-del-domini-catala/> [Consulta: 9/09/2022]
- Romero Triñanes, Mario y Larisa Santos Suárez. 2002. As denominacións dos dedos da man: un estudio motivacional. En Rosario Álvarez Blanco, Francisco Dubert García y Xulio Sousa Fernández (eds.), *Dialectoloxía e Léxico*, 303-327. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega/Instituto da Lingua Galega.
- Ruiz Núñez, José L. 1998. *El léxico agrícola según el atlas de Cantabria*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Ruiz Núñez, José L. 2001. Las herramientas agrícolas en los atlas hispanos. *Archivo de Filología Aragonesa* 57-58: 213-239.

- Sousa Fernández, Xulio. *Índices do Atlas Lingüístico Galego*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <http://ilg.usc.gal/indices/> [Consulta: 01/11/2022].
- Tagliavini, Carlo. 1949. Di alcune denominazioni della <pupilla> (studio di onomasiologia, con speciale riguardo alle lingue camito-semitiche e negro africane). *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli* III: 341-378.
- Veny Clar, Joan. 1970. Els noms de l'esternut en català. *Estudis romànics* 13: 95-125.
- Veny Clar, Joan. 1997. Els noms catalans del mosquit. *Revista de filologia románica* 14/1: 487-501.
- Veny Clar, Joan. 2000. De la nineta a l'ànima de l'ull. En *Jornades de la secció filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Elx i a la Universitat d'Alacant (16 i 17 d'octubre de 1998)*, 83-92. Barcelona/Elx: Institut d'Estudis Catalans/Ajuntament d'Elx.

DE QUAN *NO* SEMBLA MÉS UNA AFIRMACIÓ QUE NO PAS UNA NEGACIÓ

COLOMA LLEAL GALCERAN

Universitat de Barcelona
colomalleal@gmail.com

Keywords

expletive negation, 15th century, translation.

Paraules clau

negació expletiva, segle xv, traducció.

Abstract

The texts in the DiCCA-XV corpus show an important presence of contextual negation, traditionally called the expletive. The examples show that in completives with fear nouns and verbs, with degree quantifiers in comparative structures or in temporal constructions linked to *antes que*, *primero que* and similar, the use of this type of negation is general in all text types. On the other hand, it practically does not occur in durative temporal structures like *hasta que*, nor in exclamatory structures headed by a weighted quantity.

A review of the cases shows that the presence of these contextual negations is linked to the textual typology and, above all, to the language from which the text has been translated. We can ask ourselves if we are dealing with a feature of the language, or a feature of the translation language.

Resum

Els textos del corpus del DiCCA-XV mostren una presència important de la negació contextual, tradicionalment anomenada expletiva. Els exemples mostren que a les completives amb noms i verbs de temor, amb quantificadors de grau a les estructures comparatives o a les construccions temporals lligades a *antes que*, *primero que* i similars, l'ús d'aquest tipus de negació és general a tots els tipus de text. En canvi, pràcticament no es dona en estructures temporals duratives del tipus *hasta que*, ni tampoc en estructures exclamatives encapçalades per un quantitatiu ponderatiu.

Una revisió dels casos mostra que la presència d'aquestes negacions contextuales està lligada a la tipologia textual i, sobretot, a la llengua de la qual s'ha traduït el text. Podem preguntar-nos si som davant un tret de la llengua, o un tret de la llengua de traducció.

1. PRESENTACIÓ

Poca cosa més caldria afegir als estudis que s'han fet sobre la negació, sobretot en els casos de polaritat negativa enfàtica (Batllori et al. 1995; Batllori i Hernanz 2008 i 2013; Batllori 2019). Amb tot, la presència d'un nombre considerable d'exemples d'ús de la negació anomenada expletiva als documents que constitueixen el corpus del DiCCA-XV m'ha fet pensar en la possibilitat d'insistir en algunes de les consideracions que s'han fet sobre aquest tipus de construccions (Espinal, 1991, Espinal 2002, Espinal 2007).

1.1. La negació expletiva a les gramàtiques catalanes

En primer lloc, podem observar que arrosseguem a les nostres gramàtiques una certa contradicció, a bastament comentada, entre la descripció d'un fenomen de la llengua i la valoració que en fem com a irregular o espuri. I això ve motivat, bàsicament, pel fet de mantenir, malgrat el canvi en l'orientació de les gramàtiques, una terminologia que respon a criteris ben diferents.

A les gramàtiques de Fabra, malgrat la freqüent innovació que aporta en molts dels seus plantejaments, l'autor no s'està d'insistir en el caràcter no negatiu d'aquestes frases que, com diu, mantenen com quelcom superflu o innecessari l'ús d'un adverb negatiu que, en canvi, el castellà ha tendit a eliminar (Fabra 1912: 219-220). Malgrat tot, és molt més moderat en la seva valoració d'aquestes construccions que no pas el seu contemporani Alfons Par, que les considerava «un contrasentit» que la lògica hauria d'esborrar (Par 1923: 494). A la gramàtica pòstuma, la capacitat d'anàlisi de Fabra li fa observar que «hi ha casos, però, en què no pot suprimir-se el *no* i àdhuc casos en què no pot prescindir-se de reforçar-lo amb un

pas» (Fabra 1956: 102-105). Casos que, precisament, caracteritzen l'ús del català davant del francès (Muller 1978: 87-90).

A la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, la fidelitat parcial als plantejaments formalment lògics de Fabra obliga a una certa incoherència a l'hora de parlar d'aquest tipus de negació, expressada, d'una banda, com a «supèrflua o innecessària», per, tot seguit, destacar que «apareix en oracions que [...] estableixen un contrast que obliga a tenir en compte un estat de coses positiu i un altre de negatiu» (IEC 2016: 1313). Atenent-se, precisament, al caràcter obligatori d'aquest contrast, alguns autors proposen que ens referim a aquestes construccions com de *negació contextual*, denominació que, possiblement, seria molt més adequada (Torrent-Lenzen 1999; Pérez Saldanya i Torrent-Lenzen 2006). Perquè, precisament:

«Todos los contextos que permiten la presencia de negación expletiva tienen, de una forma u otra, un significado implícitamente negativo, un valor de virtualidad o irrealidad, que puede manifestarse de forma explícita en la negación expletiva, (...) significado negativo que les convierte en inductores negativos capaces de legitimar palabras negativas» (Sánchez 1999: 2628).

1.2. La negació contextual en castellà

Tot i que els primers segles de les llengües romàniques trobem arreu construccions derivades directament del llatí *timeo ne veniat*, moltes d'elles han anat reduint-ne l'ús. En el cas del castellà, pràcticament s'ha arribat a la seva eliminació. Efectivament, al castellà actual la presència de l'adverbi negatiu està condicionada per un conjunt de restriccions (absència de conjunció a les completives depenents de noms o verbs que indiquen temor, dificultat o impediment; impossibilitat, en aquest mateix grup de completives, d'intercalar parèntesis oracionals entre el verb i l'adverbi *no*; absència de flexió verbal en el segon terme de les comparatives; temps verbal de futur o condicional a les oracions exclamatives de quantitat, per tal d'aportar la noció d'irrealitat...). I tot sembla indicar que és un fenomen que s'inicia ja a finals de l'Edat Mitjana.

Al castellà actual, l'estructura amb més rendiment funcional és aquella en la qual apareix la construcció *hasta que no*, que es pot analitzar com una construcció enfàtica y de valor duratiu (Garachana 2008: 35-38).

2. LA NEGACIÓ CONTEXTUAL AL CORPUS DEL DICCA-XV

Tot i que en castellà la negació contextual té un ús més reduït que no pas en català, una anàlisi del corpus del DiCCA-XV sembla contradir clarament aquesta situació, amb 340 exemples.

Efectivament, en un corpus format per més d'una seixantena de textos escrits, copiats o editats en terres de la Corona d'Aragó durant el segle xv, i que hem dividit en cinc apartats d'una extensió similar, d'uns 445.000 ítems cadascun (A: jurídic i administratiu; B: científic i tècnic; C: doctrinal i religiós; D: històric i descriptiu; i E: poesia i prosa literaria) atenent a la tipologia textual a què pertanyen els textos, en tots ells la presència d'exemples de negació contextual és evident. I en trobem profusament a les estructures següents:

2.1. Amb quantificadors de grau i estructures comparatives

La negació contextual es troba en frases en què l'adverbi *NO* ve condicionat com introductor d'un segon element que s'oposa al primer en l'estructura MAS/MENOS X QUE NO Y (o *mejor, peor x que no, y* i *ante x que no y*, on *ante* ha passat del valor temporal al quantificador). Tenim aquí el grup més nombrós, amb 290 exemples:

(1) yo trobo e he trobado que las cubas son de mayor cabida que no dizen por sus contos. las quales cubas caben más de lo que ellos dan en conto [A-Sisa2-238v]

(2) en stanyo o laguna de agua, vn día que fizo mucho mayor frío que no solía, porque alguno no havia sospecha que por allén passasse, esleyó algunos hombres [B-Cavalleria-100v]

(3) Onde dize sant Grisóstomo. mejor puede vençer al malo callando que non rrespondiendo. Onde como el muy grande Valerio solo callase e los otros fablasen. [C-Consolaciones-038v]

[4] los herejes machométicos. que siempre se fundaron más en la fuerça que no en la razón. más en la spada que no en-la ley. más en cruexas homicidios y robos que no en prophecías humanidad ni justicia [D-CroAra-003v]

(5) Commo avino al de piadosa e perpetua recordación Antíoco que la muerte menos temía que no la tardança d·ella. E que de gustar el fiero trago [E-Satyra-a054r]

2.2. En estructures completives dependents de noms i verbs que indiquen temor, dificultat o impediment

En aquest grup hi tenim les frases que depenen de noms com *miedo*, *temor*, *duda*, o de verbs com *vedar*, *impedir*, *temer*... El nombre d'exemples és només de 25 que, com en el cas anterior, es troben en els cinc tipus de textos:

(6) En la qual dicha mena pornéys armas reales e con pregón prohibiréys nenguno no osse obrar en aquella sino con provisión o mandamiento nuestro [A-Cancill-135]

(7) a-saber la nuez e el miollo. menos dela casca. E por miedo que formigas non-las coman embolver las en lana. e meterlas deyuso [B-Agricultura-055v]

(8) e que respondería a-las razones de su adversario e temería mucho que no me fallasse áspero: e que no pareciesse obligado e culpante delante de mí. e yo [C-Cordial-038r]

(9) el qual mucho tiempo cercaron los fijos de Israel porque les fue de Dios prohibido no le tocassen. del qual se dize Deuteronomio .ij. capítulo [D-Viaje-082v]

(10)] Por cierto esta tierra: o es de nigrománticos: o de demonios: e de miedo que no le acaheciesse algo peor fue se a su casa. Entonces él [E-Exemplario-050r]

2.3. En construccions temporals lligades a *antes que*, *primero que* i similars

En aquest grup hi trobem només 23 ocurrencies, presents als cinc grups textuais:

(11) Que sia tenido dar la visitación por carta pública a·la dita ciudat. a expensas de aquella antes que no haya salario. Plaze al señor rey. [A-Ordinaciones-008v]

(12) E tant tost que las avrás sembradas las debes cubrir con tierra o a lo menos antes que non venga la noche. Ca sy las siembras antes. los caracoles se las comen en·la lavor antes que non nascan. [B-Agricultura-045r]

(13) tan grand bofetada en tierra. ante devieras dar a·mí esta bofetada que non a·él. E si non avías compassion de mi fijo devieras aver dolor [C-Sermón-033r]

[14] no hovieron fijos. que el príncipe vivió muy pocos años y finó ahun primero que no el padre. Verdad sea que muchos años antes el Çyd [D-CroAra-037v]

(15) Quando con baxa escalera / quise sobir grande altura / antes que no lo enprendiera / con el seso bien deviera / conpasar que era locura. [E-CancEgert-025v]

2.4. Absència de la negació contextual

Però, contràriament a allò que es podria esperar, hi ha dos únics exemples de l'ús de la negació després del temporal *hasta que* (o *hasta tanto que*), tot i que hi ha un total de 655 frases que, teòricament almenys, podrien admetre aquesta construcció:

(16) De su cuerpo non ha poder. aquel que dexa este mundo fasta que non se preçia que sea todo de sus enemigos. [C-Moral-276v]

(17) no te mandé yo que no tomasses trigo: hasta que en·los campos no hallásemos qué comer en·el jnuerno? Respuso ella. assí es verdad [E-Exemplario-074r]

I, finalment, no hi trobem cap exemple d'estructures exclamatives encapçalades per un quantitatiu ponderatiu. Fins i tot en textos que s'ajusten, d'una banda, a les restriccions temporals de futur o condicional i, de l'altra, a la pressuposició d'irrealitat i on, en canvi, la negació contextual dels tipus citats a 2.1, 2.2 i 2.3 hi és particularment present.

(18) que fizo tantas injurias y demasías a·la santa reyna doña María su muger. O[h] si reconociera sus yerros: quanto mejor librrara! mas plugo quiçá a nuestro Señor que purgasse en·esta vida [D-CroAra-070v]

3. CONCLUSIONS

El comportament d'aquests textos ens permet observar fins a quin punt aquests tipus de negació contextual està directament relacionat amb els registres textuels, amb una presència molt minsa, gairebé inexistent, als textos de tipus jurídic i administratiu i, en canvi, molt elevada als textos doctrinals i religiosos, bastant elevada als científics i tècnics i als històrics i descriptius, i molt més moderada als textos poètics i de prosa literària:

Taula 1. Distribució dels casos de negació contextual segons la tipologia textual

A: jurídics i administratius	B: científics i tècnics	C: doctrinals i religiosos	D: històrics i descriptius	E: poesia i prosa literària
3	89	109	85	54

Una segona constatació té relació amb l'origen lingüístic dels textos, amb la diferenciació entre textos originals en castellà (en un castellà amb una intensa presència d'aragonesismes) i textos resultants d'una traducció:

Taula 2. Distribució dels casos de negació contextual segons l'origen del text

Llengua d'origen	Original castellà	Traducció del català	Traducció del llatí	Traducció de l'italià
Nombre de casos	47	96	144	53

Quan es creuen els dos condicionants: text doctrinal, científic o històric i, al mateix temps, traduït del llatí o del català, la possibilitat de trobar-hi algun exemple de negació contextual augmenta considerablement.

Taula 3. Casos de negació contextual presents en 39 textos dels 64 del corpus

	Administratiu 2/8 textos	Científic/ tècnic 11/15 textos	Doctrinal/ relig 9/13 textos	Històric/ descript. 3/5 textos	Literari 14/23 textos
Orig. castellà	<i>Cancill.</i> : 1 <i>Sisa</i> : 2	<i>Repertorio</i> : 1	<i>Rectòrica</i> : 2	<i>Roma</i> : 2	<i>Cancion</i> : 21 <i>Grimalte</i> : 7 <i>Grisel</i> : 3 <i>TristeDel</i> : 6 <i>Triunfo</i> : 2
Traduc. català		<i>Agricultur</i> : 62 <i>Albeyt</i> : 6 <i>Cavalleria</i> : 4 <i>Composta</i> : 2 <i>Enxerir</i> : 2	<i>Moral</i> : 14 <i>Sermón</i> : 6		
Traduc. llatí		<i>Guerra</i> : 1 <i>Fisionom</i> : 1 <i>Metales</i> : 4 <i>Peste</i> : 1 <i>Salud</i> : 5	<i>Catón</i> : 3 <i>Consolac</i> : 21 <i>Cordial</i> : 2 <i>Remedar</i> : 3 <i>Suma</i> : 5	<i>CroAra</i> : 65 <i>Viaje</i> : 18	<i>Exempl</i> : 12 <i>Ysopete</i> : 1
Traduc. italià			<i>FlorVirt</i> : 53		
Traduc. d'altres					<i>Sátira</i> : 2

D'altra banda, la taula 3 ens mostra que la negació contextual tendeix a concentrar-se en alguns textos. Així, tot i que els textos escrits directament en castellà en presenten pocs casos, gairebé tots es concentren en els textos dels *Cancioneros*, uns textos on el multilingüisme hi és constant. En canvi, dels quinze textos del registre científic i tècnic del nostre corpus, n'hi ha onze amb aquest tipus de negació, amb la majoria dels casos concentrats en el manuscrit on es copien conjuntament *Agricultura*, *Composta* i *Enxerir* (curiosament, però, *Labores*, que apareix en el mateix manuscrit, no presenta cap exemple de negació contextual).

Aquestes dades, junt amb el reduït nombre d'exemples d' *hasta que no*, indiquen que l'alt índex d'aparició de la negació contextual en els nostres textos no sembla ser un tret propi del castellà del segle xv, sinó més aviat un manlleu del llatí i del català en les traduccions. I això ens pot fer

pensar fins a quin punt de vegades, a partir de la presència de determinats fenòmens lingüístics en alguns textos, és lícit parlar de trets propis d'una llengua quan, potser, en el fons només es tracta de trets de la llengua de traducció (Goyens i van Hoecke, 1992). D'unes traduccions que es donen en un context de convivència del castellà amb el català i l'aragonès.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Batllore, Montserrat, Isabel Pujol i Carlos E. Sánchez Lancis. 1995. La negación en español medieval: evolución de los términos de polaridad negativa. Comunicació presentada al *XXV Simposio de la Sociedad Española de Lingüística*, Saragossa.
- Batllore, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz. 2008. La polaridad negativa enfática en español: un estudio diacrónico y comparativo. Dins Concepción Company Company, José G. Moreno de Alba (eds.), *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. 2, 1183-1200.
- Batllore, Montserrat i Maria Lluïsa Hernanz. 2013. Emphatic Polarity Particles in Spanish and Catalan. *Lingua* 128: 9-30.
- Batllore, Montserrat. 2019. Tipologia de la concordança negativa i caracterització dels mots negatius en català i en espanyol medievals. Comunicació presentada al *XXIXè Congrés Internacional de Linguistique et de Philologie Romanes*, 1-6 de juliol de 2019, Copenhague (Dinamarca).
- Bosque, Ignacio. 1980. *Sobre la negación*. Madrid: Cátedra.
- Camus Bergareche, Bruno. 2006. La expresión de la negación. Dins Concepción Company Company (dir.), *Sintaxis histórica del español*, vol. 2, tomo 1, 1163-1249. México: Fondo de Cultura Económica/ UNAM.
- Espinal, Maria Teresa. 1991. Negation in Catalan: Some Remarks with regard to *no pas*. *Catalan Working Papers in Linguistics* 1: 33-63.

- Espinal, Maria Teresa. 2002. La negació. Dins Joan Solà, Maria-Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez-Saldanya (eds.), *Gramàtica del català contemporani*, 3, 2729-2793. Barcelona: Empúries.
- Espinal, Maria Teresa. 2007. Licensing expletive negation and negative concord in Catalan and Spanish. Dins Franck Floricic (ed.), *La négation dans les langues romanes*, 49-74. Amsterdam: John Benjamins.
- Fabra, Pompeu. 1912. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Tipografia de L'Avenç. Barcelona: Aqua Reprint, 1982.
- Fabra, Pompeu. 1956. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide, 1979.
- Garachana Camarero, Mar. 2008. Cuestiones pragmáticas sobre la negación, *redELE* 12: 30-40.
- Goyens, Michèle i Willy van Hoecke. 1992. La traduction comme témoin de l'évolution linguistique. Dins Ramón Lorenzo (ed.), *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filología Románicas*, V, 13-32. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Institut d'Estudis Catalans. 2016. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- Muller, Claude. 1978. La négation explétive dans les constructions complétives. *Langue Française* 39: 76-103.
- Muller, Claude. 1984. L'association negative. *Langue Française* 62: 59-84.
- Par, Alfons. 1923. *Sintaxi catalana segons los escrits de Bernat Metge (1398)*. Halle/Barcelona: Max Niemeyer.
- Pérez Saldanya, Manuel i Aina Torrent-Lenzen. 2006. L'anomenada negació expletiva en català antic. *Homenatge a Joseph Gulsoy*, 1, ELLC, LIII, 231-253.
- Sánchez López, Cristina. 1999. La negación. Dins Ignacio Bosque i Violeta Demonte (eds.), *Gramàtica descriptiva de la llengua espanyola*, 2561-2634. Madrid: Real Academia Española / Espasa Calpe.
- Torrent-Lenzen, Aina. 1999. La negació contextual en català i en les altres llengües romàniques. *Homenatge a Arthur Terry*, 3, ELLC, XXXIX, 289-311.

Tubau, Susagna i M. Teresa Espinal. 2012. Doble negació dins l'oració simple en català. *Estudis Romànics* 34: 145-164.

Corpus

[*DiCCA-XV*]. *Diccionari del castellà del segle XV a la Corona d'Aragó*. Coloma Lleal (dir.). <http://ghcl.ub.edu/diccxv/>

[*Agricultura*]. *Libro de Agricultura* de Pal·ladi, traduït al català per Ferrer Saiol el 1385. Posteriorment, traducció al castellà, anònima, per un aragonès. Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 10211, folis 1 a 210v. Còpia de mitjans del segle xv.

[*Albeyt*]. *Libro de Albeyteria* de Manuel Díez (1380-1443), traduït del català per Manuel Martínez de Ampiés, editat a Saragossa per Jorge Coci, Leonardo Hutz i Lope Appentegger el 1499, incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, INC/2342.

[*Cavalleria*]. *Arte de cavalleria*. de Sextus Julius Frontinus: traducció anònima de *Strategemata*, a partir de la versió prèvia al català del rossellonès Guillem Sauton, de finals del XIV principis del XV (cf. BNE, mss. 6293). Còpia de la Biblioteca Nacional de España, MSS/10198 de mitjans del segle xv. folis 97r a 141v.

[*Cancill*]. manuscrits del registre del *segell secret* de la Cancelleria Reial procedents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona (anys 1412 a 1498).

[*CancAteneu*]. *Cançoner de l'Ateneu*, manuscrit de 1490, còpia de l'Ateneu Barcelonès, ms 1 (BA1).

[*CancEgert*]. *Cançoner del fons Egerton*, manuscrit sense data (entre 1480 i 1500), còpia de la British Library de Londres, ms add. 10431 (LB1).

[*CancEstu*]. *Cançoner d'Estúñiga*, manuscrit sense data, còpia entre 1460 i 1463 de la Biblioteca Nacional de Madrid, ms V177 (MN54).

[*CancHerb*]. *Cançoner d'Herbery des Essarts*, manuscrit sense data, copiat entre 1445 i 1463 a partir d'una compilació atribuïda a Hugo d'Urriés, ms. add. 33382 de la British Library de Londres (LB2).

- [*CancLlabia*]. *Cancionero de Ramón de Llavía*, de 1486. Editat de Saragossa per Paulo Hurus. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, Inc/2892.
- [*CancPalacio*]. *Cancionero de Palacio*, manuscrit sense data (entre 1437 i 1442), còpia de la Biblioteca Universitària de Salamanca, ms 2655 (SA7).
- [*CancVind*]. *Cançoner de Vindel*, manuscrit sense data (entre 1470 i 1490), còpia de The Hispanic Society of America, Nova York, ms B2280 (NH2).
- [*Catón*]. *El Caton en latín y en romance*, traducció de Gonzalo García de Santa María de les *Disticha Moralia*, atribuïdes a Cató. Imprès a Saragossa per Paulo Hurus, l'any 1493. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, Inc/401.
- [*Composta*]. text anònim, relligat conjuntament amb el *Libro de agricultura* de Pal-ladi (ja apareixen conjuntament al manuscrit català que tradueix). Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 10211, folis 218r a 224r. Còpia de mitjans del segle xv.
- [*Consolaciones*]. de Benedicto XIII. *Libro de las consolaciones de la vida humana*. Escrit primer en llatí (1410-1420) i traduït després al castellà, potser pel propi autor. Còpia manuscrita entre 1445-1452. Bib. Escorialense. Y-III-7.
- [*Cordial*]. *Cordial de las cuatro cosas postrimeras*, de Dionisius van Leeuwen *Cartusienensis*, traduït del llatí per Gonzalo García de Santa María, editat a Saragossa per Paulo Hurus, sense expressió d'autor, el 1494. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, INC/522
- [*CroAra*]. *Crónica de Aragón*, de Gauberto Fabrizio de Vagad, traducció del llatí de Gonzalo García de Santa María, editat per Paulo Hurus a Saragossa el 1499. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, I/2258.
- [*Enxerir*]. *Tractado de plantar o enxerir arboles*. de Galfridus de Francònia (≈1300), relligat conjuntament amb el *Libro de agricultura* de Pal-ladi (ja apareixen conjuntament al manuscrit català que tradueix). Còpia

de mitjans del segle xv. Biblioteca Nacional de España, MSS/ 10211, folis 224r a 245r.

[*Exemplario*]. Traducció castellana, anònima, del *Directorium vitae humanae*, versió prèvia al llatí dels relats perses del *Kalila e Dimna* realitzada per Giovanni de Capua (segle XIII). Editada a Saragossa per Paulo Hurus, el 1493. Biblioteca Nacional de Madrid, I-1994.

[*Fisonomia*]. *Arte de phisonomia*, atribuït a Michael Scotus, editat a Saragossa per Paulo Hurus el 1494, conjuntament amb altres obres de medicina, en el volum *Compendio de la salud humana*. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, INC/51.

[*FlorVirtud*]. *Flor de Virtudes*, traducció de l'italià *Fiore di virtù* (atribuït al benedictí Tommaso Gozzadini de començaments del segle XIV), inclòs sense expressió d'autor en el *Cancionero de Ixar*, manuscrit de 1470 de la Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 28882 (Ixar).

[*Grimalte*]. *Breve tractado de Grimalte y Gradissa*, de Juan de Flores, escrit cap al 1480 i editat a Lleida per Henricus Botel, sense data (entorn de 1495). Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, INC/382.

[*Grisel*]. *Tractado de Grisel y Mirabella*, de Juan de Flores, escrit cap a 1486 i editat a Lleida per Henricus Botel, sense data (entorn de 1495). Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, INC/2181.

[*Guerra*]. *Libro de-la guerra*. Resum anònim de la traducció de l'*Epitome rei militaris*, de Flavius Vegetius feta per Fray Alonso de San Cristóbal; còpia de finals del segle xv. Biblioteca Nacional de España, MSS/006526.

[*Metales*]. *Tratado de los metales* de Bartholomaeus Anglicus (edició independent del llibre XVI de l'obra *De Proprietatibus rebus*), traduïda per fray Vicente de Burgos. Saragossa, Paulo Hurus, 1497. Madrid, Biblioteca Nacional de España, INC/554.

[*Moral*]. *Tractado de Moral*, traducció de *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs* de Jafudà Bonsenyor, escrit entre 1291 i 1298, inclòs en el *Cancionero de Ixar*, manuscrit de 1470 de la Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 28882 (Ixar).

- [*Peste*]. *Tractado de la peste*, atribuït a Velasco (o Vasco) de Taranta, editat a Saragossa per Paulo Hurus el 1494, conjuntament amb altres obres de medicina, en el volum *Compendio de la salud humana*. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, I/51.
- [*Rectórica*]. *Tractado de Rectorica*, anònim, inclòs en el *Cancionero de Ixar*, manuscrit de 1470 de la Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 28882 (Ixar).
- [*Remedar*]. *De Remediar a Christo e del menosprecio de todas las vanidades del mundo*. Atribuït a Jean Gerson, però probablement l'autor fou Thomàs de Kempis. Traductor anònim. Saragossa, Juan Hurus, 1488-90. Madrid, Biblioteca Nacional de España, INC/2157.
- [*Repertorio*]. *Repertorio de los tiempos* d'Andres d'Eli (seguit del *Lunario* de Bernat de Granollachs). Saragossa, Paulo Hurus, 1492, Madrid, Biblioteca Nacional de España, INC/2729) [la lectura del primer quadern, perdut en aquesta edició, es completa amb l'incunable -B, d'ídèntica distribució i numeració, també de Saragossa, Paulo Hurus, 1495, Madrid, Biblioteca Nacional de España, INC/2470(2)].
- [*Roma*]. *Tractado de Roma*, de Martín Martínez de Ampíes, editat per Paulo Hurus a Saragossa el 1498, conjuntament amb el *Viaje de la Tierra Santa*. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, I/727.
- [*Salud*]. Traducció de l'original llatí de *Fasciculus medicinae* de Johannes de Ketham, editat a Saragossa per Paulo Hurus el 1494, conjuntament amb altres obres de medicina, en el volum *Compendio de la salud humana*. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, INC/51.
- [*Sátira*]. *Satyra de felice e infelice vida*, del Conestable Pere de Portugal (rei de la Corona d'Aragó durant la Guerra Civil catalana, 1464-1466). Obra composta vers 1454 i traduïda del portuguès al castellà pel propi autor. Còpia de 1468 de mà del llibreter català Cristòfol Bosch. Manuscrit de la Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 4023.
- [*Sermón*]. *Sermon del Viernes de la Cruz*. de Vicent Ferrer (1411-13). Còpia manuscrita de la segona meitat del segle xv (1450-1499). Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms/4283.

- [*Sisa*]. Manuscrits procedents de l'*Archivo Histórico de Protocolos* de Saragossa, registres del notari Antonio Maurán, anys 1464 i 1466.
- [*Suma Confes*]. *Suma de confession*, de fray Antonino de Florencia, traductor anònim. Saragossa, Paulo Hurus, 1492, Madrid, Biblioteca Nacional de España, INC/253.
- [*Thesoro*]. *Thesoro de la passion sacratissima de nuestro redemptor*. d'Andres d·Eli. Saragossa, Paulo Hurus, 1494. Washington, DC. Library of Congress, col. L. J. Rosenwald, Incun-1494.L5.
- [*TristDel*]. *Triste deleytación*, manuscrit anònim (atribuït per Riquer a Artal de Claramunt) sense data (entre 1458 i 1467), còpia de la Biblioteca de Catalunya, ms 770 (BC2).
- [*Triunfo*]. *Triunfo de Amor*, de Juan de Flores, manuscrit de 1475, còpia de la Biblioteca Nacional de Madrid, mss. 22019.
- [*Viaje*]. *Viaje de la Tierra Santa*, de Bernardo de Breidenbach, traducció de Martín Martínez de Ampiés, editat a Saragossa per Paulo Hurus el 1498. Incunable de la Biblioteca Nacional de Madrid, I/727.
- [*Ysopete*]. *Ysopete historiado*, anònim, editat a Saragossa el 1489. Incunable del Monasterio de San Lorenzo del Escorial, inc. 32I13.

LA VARIACIÓ I LA LINGÜÍSTICA DE CORPUS

JOAN TORRUELLA

ICREA - UAB

joan.torruella@uab.cat

Keywords

Textual corpora, corpus linguistics, variables, frequencies, linguistic variation.

Paraules clau

Corpus textuales, lingüística de corpus, variables, freqüències, variació lingüística.

Abstract

This paper aims to showcase the new prospects in the studies regarding the fields of linguistics in general and variation in particular that computerized textual corpora and the methodology to use them on a scientific basis stipulated by corpus linguistics can help researchers. We focus on two fundamental concepts which are often adopted in the scientific method: on the one hand, absolute and relative frequency, and on the other, dependent and independent statistic variables. These notions should be used carefully and correctly when we want to obtain data from corpora, so it helps us to interpret and understand the underlying reasons behind the data, and it enables us to develop working hypotheses. To illustrate this, we explain the use of these terms in one example referring to graphic and phonetic variation (*nuít, nuyt i nit*).

Resum

En aquest treball es volen posar en valor les noves possibilitats, en l'estudi de la lingüística en general i en el de la variació en particular, que els corpus textuais informatitzats i la metodologia per utilitzar-los amb bases científiques que estipula la lingüística de corpus obren als investigadors. En aquest cas, ens centrem en dos conceptes bàsics en el moment de fer recerca amb mètodes científics: el de freqüències absolutes i freqüències relatives, i el de variables estadístiques dependents i independents. Aquests dos conceptes cal utilitzar-los i cal fer-ho curosament i correcta quan es volen obtenir dades dels corpus que permetin ser interpretades de manera que ajudin a entendre el seu perquè i a desenvolupar hipòtesis de treball. Per exemplificar el tema es tanca el capítol amb l'explicació de la utilització d'aquests dos conceptes en el cas referit a la variació gràfico-fonètica (*nuít, nuyt i nit*).

1. INTRODUCCIÓ

Els corpus textuais¹ són recursos informàtics que faciliten enormement l'obtenció de dades, no solament perquè fan possible recollir-ne moltes més de les que es podien recollir en les lectures pacients dels textos d'un corpus, sinó, sobretot, perquè ajuden a ordenar-les, classificar-les i a quantificar-les, quelcom imprescindible per poder-les interpretar.

Inicialment, els corpus textuais servien per buscar exemples que recolzessin una teoria lingüística ja establerta, però, amb l'aparició dels nous mètodes de recerca que proposa la lingüística de corpus,² el procés ha canviat i és possible fer el camí a l'inrevés, primer estudiar els textos a partir de les anàlisis amb mètodes estadístics de les seves dades i, avaluant els resultat d'aquestes anàlisis, establir hipòtesis de treball i vestir teories lingüístiques. És a dir, els corpus textuais avui fan de pont entre la realitat lingüística existent en els seus textos i la teoria lingüística que es vol desenvolupar.

Com la resta de les disciplines lingüístiques, l'estudi de la variació — aquesta disciplina que tant i tan bé ha estudiat la homenatjada en aquest llibre, la professora Montserrat Batllori—,³ ha obtingut ajudes molt notables a partir de l'aparició dels corpus textuais i de la lingüística

---

1 Actualment el terme *corpus* es fa servir en un sentit molt general i, també, en un sentit més restringit. Si s'observa la seva definició en el *DIEC*, es pot comprovar com de les accepcions referides a l'àmbit de la filologia, les dues primeres són de caire general: «2 1 m. [FL] [FLL] Col·lecció general d'escrits. 2 2 m. [FL] [FLL] Tota la literatura sobre una matèria» i només la tercera es refereix al que s'entén per corpus en l'àmbit de la lingüística de corpus: «2 3 m. [FL] Conjunt d'enunciats o de textos utilitzats en l'anàlisi i la descripció lingüística d'una llengua». En aquest cas, per diferenciar-lo de les altres accepcions, se sol parlar de *corpus textual*.

2 La lingüística de corpus és una disciplina que tracta del procés d'emmagatzemar i recuperar dades reals i verificables, així com del de processar adequadament aquestes dades per a poder comprovar empíricament la validesa o no d'hipòtesis de treball.

3 Amb aquesta nota vull agrair-li els anys de camí professional junts i l'amistat que sempre hi ha hagut.

de corpus. Els corpus textuais informatitzats aporten a les nostres investigacions, major fiabilitat (augment considerable del volum de textos que es poden consultar), major precisió en les anàlisis (augment de les possibilitats d'interrogació) i la possibilitat d'aplicar mètodes de recerca científics (viabilitat de treballar amb diferents tipus de variables i de comptabilitzar freqüències).

En el seu moment, ja vaig fer notar que

«sin los avances que suponen los métodos de la nueva disciplina llamada *lingüística de corpus*, a los investigadores se les pasarían por alto muchos datos e informaciones importantes para el estudio de la lengua imposibles de detectar siguiendo el método tradicional de “filología de sillón”» (Torruella 2017: 16).

2. LA RECERCA CIENTÍFICA

La recerca científica en general, i també l'aplicada a la lingüística, es pot dur a terme des de dos mètodes: el mètode experimental i el mètode observacional o comparatiu. En el mètode experimental l'investigador pot actuar, segons els seus interessos, sobre l'objecte d'estudi (per exemple, en fonètica actual, en un estudi de gravació es poden fer i refer enregistraments a diferents informants de característiques determinades per l'investigador), en canvi, en el mètode observacional o comparatiu l'investigador no pot actuar sobre l'objecte d'estudi (les dades són les que hi ha i en la forma que hi ha) i ha de basar les seves recerques en la quantificació i la comparació sistemàtica dels elements d'anàlisi per tal de poder establir les causes de les seves analogies i de les seves diferències, i poder extrapolar-ne els resultats.

És clar que quan es tracta d'estudiar la llengua des del punt de vista diacrònic no queda altre remei que utilitzar el mètode comparatiu, ja que no es pot crear i recrear la realitat lingüística que es vol analitzar en un laboratori i aplicar tècniques del mètode experimental.

Fins fa poc, especialment quan es volia estudiar la variació des del punt de vista diacrònic, els recursos per obtenir dades que l'investigador tenia al seu abast eren la consulta a atlas lingüístics, principalment per a la variació diatòpica, la consulta a diccionaris, prioritàriament per a la variació

diacrònica i semàntica, i, finalment, la lectura pacient i la confecció de fitxes de les obres que es consideraven més rellevants per a cada recerca.

De fet, atles, diccionaris i corpus són eines que l'investigador té al seu abast, cada una d'elles amb característiques pròpies i finalitats diferents, però que esdevenen

«tres fuentes de información que, a pesar de que, algunas veces, aportan datos que se contradicen (normalmente atlas y corpus *versus* diccionarios), en la mayoría de las ocasiones, ofrecen informaciones coincidentes que se complementan mutuamente. Cada recurso aporta perspectivas, matices y puntualizaciones que no pueden ofrecer los otros. Sin embargo, [cuando se trata de diacronía] se debe tener presente que los tres recursos dan cuenta de lo que existe, pero no de todo lo que existe y, mucho menos, de lo que no existe» (Torruella 2021: 45).

La lingüística de corpus facilita la recerca científica aplicant el raonament inductiu, ja que permet poder generalitzar els resultats particulars que s'obtenen a partir de les anàlisis dels exemples reals obtinguts en els corpus textuais. En aquest mètode, es parteix d'un conjunt d'exemples significatius (contextos en les concordances obtingudes dels corpus textuais informatitzats) que comparteixen una característica concreta amb la finalitat de poder inferir que aquesta característica es donarà també en elements semblants o en situacions anàlogues, o d'observar com evolucionen numèricament en el temps, en l'espai o en la situació comunicativa. En el cas de la variació lingüística, com ja indica la pròpia paraula, el que es pretén és observar com canvien en diferents àmbits les distintes variants d'una determinada unitat lingüística (ja sigui fonètica, morfològica, sintàctica, etc.) i analitzar-ne els motius.

Així mateix, la variació lingüística tracta realitzacions concretes de la llengua i aquesta com a fet determinat i social que és, es realitza en un temps concret, en un espai específic i en una situació comunicativa precisa. Per aquest motiu, l'estudi de la variació lingüística no pot tenir en compte només un factor, el diacrònic, el diatòpic, el diafàsic o el diastràtic, per exemple, sinó que ha d'observar la materialització de cada variant en els seus distintes paràmetres d'àmbit i comprovar les influències que es produeixen.

Però els corpus textuais, perquè siguin eficients a l'hora d'oferir dades comparables, han d'estar estructurats en eixos de diferents àmbits (diacrònic, diatòpic, diafàsic, etc.) segons la finalitat que cada corpus

vol tenir, i cada un d'aquests eixos d'àmbit ha d'estar dividit en diferents apartats, de manera que permetin establir les diverses variables de treball i comprovar com s'interrelacionen entre elles. Així, doncs, quan es vol estudiar la variació en la llengua, cal, d'entrada, cercar el conjunt d'exemples de la variant o variants que es vol estudiar, observar com aquests es comporten numèricament dins dels diferents apartats dels àmbits de la variació (diacrònic, diatòpic, social i situacional) i extrapolar els resultats de les mostres estudiades al total de la població.

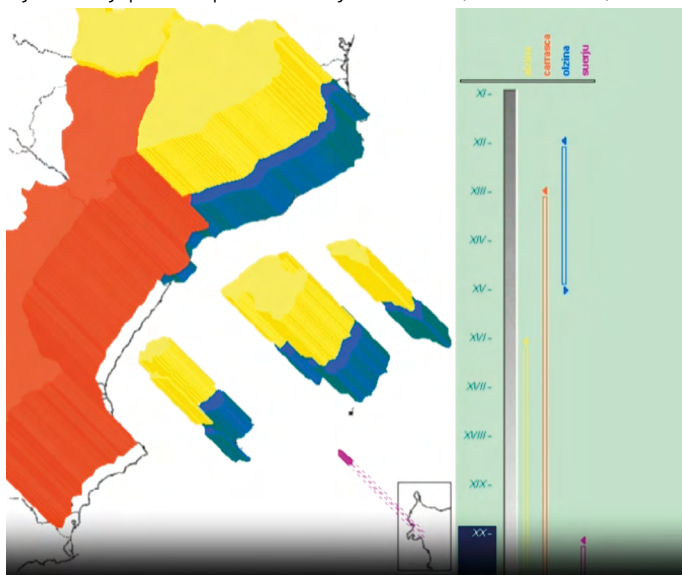
Per exemple, a l'estudiar el comportament de les dues variants lèxiques per al concepte '*Quercus ilex*', *alzina* i *carrasca*, no n'hi ha prou en observar la seva presència o absència en l'eix diacrònic o en l'eix diatòpic per separat, sinó que és en l'observació de conjunt del que passa a cada una de les dues variants lèxiques quan es canvia d'apartat en cada eix d'àmbit (per exemple, quan es canvia de segle en l'eix diacrònic o de territori en l'eix diatòpic) que es pot tenir una idea prou clara de la presència espacio-temporal de les dues variants en la llengua catalana.

En l'aplicació informàtica *Estratigrafia dialectal* de Maria-Pilar Perea i Germà Colón (explicada a Perea i Colón 2010), es pot observar com s'interrelacionen les variables independents de temps i espai geogràfic en el conjunt de les quatre variants per al concepte '*Quercus ilex*' (variables dependents): *alzina*, *carrasca*, *olzina* i *suerju*.

En aquest cas, s'ha establert un color per a cada variant lèxica (variables dependents) i a la banda dreta del mapa dels Països Catalans s'hi ha col·locat un eix vertical en el que s'hi marquen els segles amb un botó que l'usuari pot moure des del segle XI fins el XXI. Així, observant les freqüències de cada una de les variants en els diferents apartats de l'eix diacrònic es pot comprovar com, des del punt de vista cronològic, la primera variant documentada per al concepte '*Quercus ilex*' és *olzina*, que apareix a principis del segle XII, però desapareix a finals del segle XIV. La següent variant en aparèixer és *carrasca*, que es comença a documentar a principis del segle XIII i ja no desapareix de la llengua catalana. La variant *alsina*, no es comença a documentar fins a principis del segle XVI, i tampoc desapareix posteriorment. Finalment, la variant *suerju* no es comença a documentar fins a principis del segle XX i tampoc desapareix de la llengua catalana. Però el que és més revelador, és quan aquestes dades es complementen amb les de l'eix geogràfic, de manera

que es pot observar com cada una d'aquestes variants es va estenent o retraient en el territori de parla catalana segons el segle que s'analitza. Així, la variant *olzina* al segle XII ja es documenta tant a les Illes Balears com a Catalunya i mai passarà al País Valencià. Per contra, la variant *carrasca*, ja d'entrada es documenta en tot el País Valencià i en la part sud-oest de Catalunya, i aquests límits geogràfics no es mouran al llarg de tot el temps. La variant *alzina*, és una variant que geogràficament es complementa amb la de *carrasca*, i així, ja des del seu inici es troba a Catalunya, menys en la part sud-oest on s'utilitza *carrasca*, i a totes les Illes Balears, també des del seu inici fins al dia d'avui. Finalment, la variant *suerju* es documenta, a partir del segle XX i només, a l'Alguer.

Figura 1. Imatge presa de l'aplicació «Estratigrafia dialectal» (Perea i Colon 2022)

3. DOS CONCEPTES BÀSICS

Quan es tracta de fer recerca científica seguint el mètode observacional o comparatiu utilitzant corpus textuais sota les premisses de la lingüística de corpus, es necessita treballar amb dos conceptes de caire estadístic: les *freqüències* i les *variables*.

3.1. Les variables

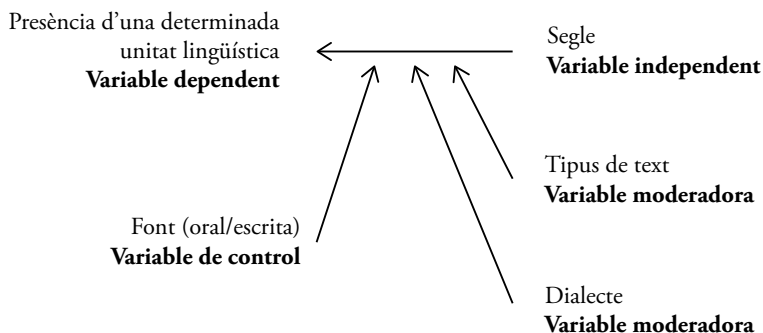
Com ja van expressar Marta Gómez i Nieves Sánchez (2010:109), «La variación es un hecho fundamental en las lenguas que se manifiesta en sus distintos aspectos y niveles, entre ellos el cronológico, el geográfico o el social», per això, per estudiar científicament la variació a partir de corpus textuals i poder aplicar les tècniques estadístiques en les seves anàlisis, aquests han d'estar estructurats en uns eixos principals que responguin a aquests «aspectos o niveles» que han esmentat les dues autores (nosaltres els anomenem «àmbits») i, dins de cada un d'aquests eixos d'àmbit, s'han de definir diferents apartats.⁴ D'aquesta forma, en una investigació, els diferents eixos d'àmbit es podran utilitzar com a *variables independents*, mentre que els elements lingüístics —entre ells els referents a la variació— que es volen analitzar es podran emprar com a *variables dependents*, de manera que sigui possible observar com reacciona la *variable dependent* que s'està analitzant quan es canvien els valors de les *variables independents* implicades en la investigació. Es tracta de quantificar com canvia el nombre de casos (les *freqüències*) d'un determinat exemple dins de cada un dels apartat que conformen els eixos d'àmbit.

Així, doncs, per treballar amb corpus seguint un mètode científic i poder aplicar les tècniques estadístiques en les anàlisis de les dades que aquests proporcionen, cal disposar de *variables* que facin possible l'experimentació, de manera que, quan l'investigador canviï els apartats d'alguna de les *variables independents*, es pugui observar com reacciona la *variable dependent* que s'està analitzant. Per exemple, què succeeix numèricament amb la variant lèxica *vesprada* (*variable dependent*) quan en l'eix de l'àmbit geogràfic (*variable independent*) es canvia de dialecte. Així, els termes *variable dependent* i *variable independent* fan referència a valors que poden evolucionar de forma correlacionada.

---

4 Per definir els diferents apartats d'un eix principal d'un corpus cal seguir els següents criteris: 1. Els diferents apartats de cada eix classificador han d'haver estat dissenyats amb els mateixos criteris. 2. Els trets distintius de cada apartat han de ser excloents amb els dels altres apartats del mateix eix classificador. 3. Cada text del corpus ha d'encaixar en un apartat i, si és possible, només en un. Cada projecte de construcció d'un corpus ha d'establir, segons millor consideri, els paràmetres dels diferents apartats (anys, segles, èpoques històriques, etc.).

Figura 2. Variables de recerca

Les *variables dependents* són les que evolucionen (o no) en resposta als canvis dels valors de les *variables independents*. Les *variables independents* són les que es manipulen de forma deliberada per provocar els canvis de les *variables dependents*.

Per exemple, si es vol estudiar en quina època l'estructura antiga del possessiu en català, «article + possessiu + nom» (*la meva casa*), va passar a l'estructura actual de «nom + possessiu» (*casa meva*) i saber si les dues estructures van conviure en el temps i quan una estructura es va imposar a l'altra,⁵ només cal utilitzar com a *variable independent* els diferents apartats de l'eix temporal i observar si les freqüències de cada un dels dos fenòmens, és a dir de les dues estructures del possessiu (*variables dependents*), tenen relació, com ara que a l'augmentar la freqüència d'una disminueixi la de l'altra.

Si un altre dels eixos d'àmbit dissenyats al construir el corpus és el tipològic i també es vol saber si el tipus de text va tenir influència en el procés de canvi entre les dues estructures del possessiu, caldrà gestionar també com a *variable independent* els diferents apartats de l'eix tipològic i esbrinar si la freqüència del fenomen estudiat (*variable dependent*) canvia entre els diferents apartats referents al tipus de text.

Si, a més, es vol saber si la zona geogràfica de procedència dels textos pot tenir rellevància en el canvi, caldrà gestionar com una altra *variable*

5 L'estudi de les dues variants sintàctiques del possessiu en català (article + possessiu + nom / nom + possessiu) es troba a Pérez Saldanya (2009).

independent els diferents apartats de l'eix de l'àmbit diatòpic i observar si la freqüència del fenomen estudiat (*variable dependent*) canvia entre els diferents apartats referents a aquest àmbit.

Finalment, serà l'anàlisi en conjunt de la influència de cada un dels eixos en la variable dependent, qui donarà una visió general del comportament del fenomen estudiat.

Però en una investigació d'aquest tipus no només intervenen les *variables dependents* i les *variables independents*, sinó que també poden (i moltes vegades deuen) intervenir-hi altres tipus de variables com les *variables de control*, les *variables moderadores*, les *variables aleatòries*, *variables intermèdies*, etc. que són variables que poden influir en l'efecte que tenen les *variables independents* sobre la *variable dependent*.

D'aquestes variables, les més utilitzades són la *variable moderadora* i la *variable de control*.

Una *variable moderadora* és un tipus de *variable independent* que pot influir en el grau de relació entre la *variable independent* i la *dependent*. Per exemple, la variable diatòpica pot influir, i a l'hora explicar, el resultat de la variable diacrònica. Les *variables moderadores*, quan convé, poden esdevenir *variables independents*.

Una *variable de control* és una variable que l'investigador vol tenir vigilada per tal que no canviï en el transcurs de la investigació perquè podria afectar els valors de les *variables dependents* i, en conseqüència, el resultat final de l'anàlisi. Per exemple, si es creu que el fet que els textos analitzats estigui escrit per un home o per una dona pot influir en el resultat, es controla la variable gènere de l'autor, analitzant només textos d'un sol gènere.

3.2. Les freqüències

L'altre concepte estadístic important a l'hora de treballar la variació a partir de corpus és el de les *freqüències*, ja que la quantificació dels elements lingüístics, la seva ordenació, classificació en apartats i la comparació numèrica entre aquests apartats és el camí per intentar resoldre hipòtesis de treball.

Johannes Kabatek (2006: 171) ho expressava de la següent manera: «la cuantificació de elements nunca va a ser substituït del anàlisi filològic de detalls, pero es una base objectiva para la comparació, fundamento de cualquier estudio de evolución histórica», i ho reafirmava dient:

«La lengua no son números. Pero los números, como bien dice Joan Torruella, permiten una proyección de los datos lingüísticos que posibilitará su análisis objetivo. Sin embargo, la “objetividad” científica no reside solo en el tratamiento numérico adecuado, sino también en el paso previo: el rigor metodológico necesario para la transformación de textos en datos numéricos.» (Kabatek 2017: 13)

Està clar que la *frequència* és l'element base que ens permet fer comparacions de la presència d'un mateix element lingüístic entre diferents apartats d'un mateix àmbit o de diferents elements lingüístics dins d'un mateix apartat, la qual cosa és el fonament per a la obtenció de dades.

Però en estadística hi ha dos tipus de *frequències*: les absolutes i les relatives. La *frequència absoluta* és una mesura que ens dona informació sobre la «quantitat» de vegades que es repeteix un mateix fet, la *frequència relativa* és una mesura que ens indica la «proporció» que la *frequència absoluta* té en el total de la població.⁶

En el cas dels corpus textuais, si les comparacions es fan entre diferents elements lingüístics dins d'un mateix apartat, com que el nombre total de mostres és el mateix, s'utilitza la *frequència absoluta* per expressar les vegades que succeeix un fet i la *frequència relativa* per expressar la proporció en què aquest succeeix. Per contra, quan la comparació es fa sobre la presència d'un mateix element lingüístic en diferents apartats, com que, per molt equilibrats⁷ que siguin els corpus, el nombre total de mostres que tenen els diferents apartats d'un eix d'àmbit no serà mai igual, la *frequència* que s'ha d'utilitzar és la relativa, ja que no té el mateix valor que un fet lingüístic ocorri 16 vegades en un total de 100 mostres que ocorri 16 vegades en un total de 200 mostres. En el segon cas, el valor

6 La *frequència relativa* (n) és el quocient entre la *frequència absoluta* (f) d'un valor determinat i el nombre total de dades de la població (N), i se sol expressar en tants per cent. La suma de las *frequències relatives* sempre és igual a 1.

7 Equilibri referit al fet que la quantitat de paraules recollides tingui una proporció adequada respecte del total i una distribució apropiada en cada apartat del corpus. Per a més detalls, veure Torruella 2017, pàg. 129 i següents.

absolut és el mateix, però el valor proporcional és exactament la meitat que en el primer.

Per exemple, si en una mostra de 1000 paraules la variant A ocorre 230 vegades, la variant B ocorre 570 vegades i la variant C ocorre 200 vegades, les seves *freqüències relatives* són, respectivament, d'A = 0,23, B = 0,57 i C = 0,20 i la suma total = 1. Però si la mostra és de 2000 paraules, les *freqüències relatives* passen a ser la meitat A = 0,11, B = 0,28, C = 0,10 [ALTRES = 0,50]. Suma total = 1.

En la imatge següent, treta del *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA), es pot apreciar com, en l'eix referent a la diacronia, la paraula *vesprada* en la segona meitat del segle XVII i en la primera meitat del segle XVIII tenen el mateix valor de la *freqüència absoluta* (tercera columna), que és de 24, però el valor de la *freqüència relativa* (quarta columna) és de 14,94 per mil en la segona meitat del segle XVII i de 3,58 per mil en la primera meitat del segle XVIII.⁸ La diferència està en què el total de mostres (segona columna) de la segona meitat del segle XVII és de 16.069 i el de la primera meitat del segle XVIII és de 67.105.

Figura 3. Distribució de les freqüències absolutes i relatives de la paraula *vesprada* en els tres eixos d'àmbit presents en el CICA

CONFIGURACIÓ		BIBLIOTECA		ÍNDEX I OCURRÈNCIES		CERQUES SIMPLES						
Forma:	vesprada	Categoria:	Total	Total	vesprada	0/000	F.R.	Dialecte:	Total	vesprada	0/000	F.R.
		917										
Diacronia												
Tipologia												
Dialecte												
Total												
vesprada												
Segle Xla			798		0		0,00					
Segle XIb			3296		0		0,00					
Segle XIIa			1238		0		0,00					
Segle XIIb			2107		0		0,00					
Segle XIIIa			22096		0		0,00					
Segle XIIIb			937967		0		0,00					
Segle XIVa			934994		1		0,01					
Segle XIVb			1323976		1		0,01					
Segle XVa			1462865		13		0,09					
Segle XVb			1897994		20		0,11					
Segle XVIa			742595		28		0,38					
Segle XVIb			881358		45		0,51					
Segle XVIIa			363289		701		20,95					
Segle XVIIb			16069		24		14,94					
Segle XVIIIa			67105		24		3,58					
Segle XVIIIb			0		0		0,00					
Total			8556847		917		0,01%					

8 Quan hi ha molts zeros en els valors decimals és més visual donar el *tant per mil* que no pas el *tant per cent*.

L'anàlisi de la distribució de *freqüències relatives* en els diferents paràmetres del corpus no sols dóna una visió de la dimensió del fet estudiat, sinó que pot apuntar a possibles explicacions.

Per exemple, una visió de conjunt de les *freqüències relatives* en els diferents apartats dels eixos diacrònic, tipològic i dialectal del corpus *CICA* ens apunta a què la variant *vesprada* (variant lèxica per al concepte 'tarda' o per al de 'crepuscle'), no apareix fins al segle XIV, que pren força al segle XVII, que s'utilitzava principalment en el *atalà occidental: Valencià*, i que s'emprava majoritàriament en textos de formalitat baixa i d'oralitat escrita (dieters i epistolars). La distribució de les *freqüències relatives* d'aquesta variant es podria comparar amb la distribució en altres variants del mateix concepte, com ara *vespre*, *horabaixa*, *vesprada* i, així, es podria dibuixar la vida de cada una d'elles i les seves interaccions.

De totes maneres, a vegades, el valor de les *freqüències* s'ha de relativitzar, especialment quan es tracta de corpus històrics, ja que quan el nombre de mostres és petit,⁹ el fet que el valor de la *freqüència* d'un cas determinat sigui 0 no permet afirmar, amb un marge d'error acceptable, que el cas no hagi existit, només permet certificar que no apareix als documents que configuren el corpus o en els documents que han pervingut fins al dia d'avui. En canvi, si el valor és 1 o superior, ja es pot assegurar que el cas ha existit, encara que no es pugui inferir en quina proporció.

També s'ha de tenir en compte la teoria de l' N+1 Text, que diu que per molt gran que sigui un corpus (i quan més petit més probable és) sempre és possible que aparegui un nou text amb dades que rebin les teories desenvolupades fins aquell moment.

4. UN EXEMPLE. VARIANTS: NUIT, NUYT I NIT

Les variants per al concepte 'nit' es poden explicar a partir de l'evolució de l'ètim llatí NOCTEM. Com és ben sabut, en posició de coda la consonant -c- es converteix en iod [j] i aquesta semivocal

9 En molts casos el nombre de mostres és obligatòriament petit, ja que no n'hi ha més. En les llengües romàniques, per exemple, el nombre de mostres dels segles X o XI existents és força limitat, tot i sumant totes les documentades.

provoca el tancament en *u* de la *o* oberta tònica del llatí tardà, sigui per diftongació i monoftongació posterior ([ój] > wój] > [új]) sigui per tancament directe de dos graus ([ój] > [új]). A partir de l'aplicació de les regles fonològiques històriques, el resultat esperable és, per tant, la forma *nuit* amb diftong decreixent ([nújt]).

Joan Coromines (*DECat*, sv: nit) explica que *nuit* és la forma més antiga, present en el català des dels orígens de l'idioma (ja documentada en les Homilies d'Organyà), i que és freqüent fins a finals del segle XIV però rara ja en el segle XV. Mentre que *nit*, tot i que ja es documenta algun cop a finals del segle XIII (apareix alguna vegada en Desclot), no predomina fins l'últim terç del segle XIV. Com apunta també Coromines, el canvi de *nújt* a *nit* suposa una etapa prèvia amb trasllat de l'accent *nwít* i una elisió posterior de la semivocal *w* per les dificultats que implicava l'obertura sil·làbica complexa *nw*, formada per dos sons amb punts d'articulació diferents, dentoalveolar en el cas de la *n* i labiovelar en el cas de la *w*. D'acord amb el que hem apuntat la formació de *nit* respondria a la derivació següent: NOCTE > nójte > nújt > nwít > nit.

En el *CICA*, per al concepte 'nit' es documenten les variants fonètiques *nit*, *nuit* i *nuyt*. La primera variant respon, evidentment, a la forma monoftongada final i la tercera a la forma amb el diftong decreixent [nújt]. Més problemàtica és la forma gràfica *nuit*, que es pot interpretar com una variant gràfica de *nuyt* (explicació més probable) o bé com la representació de la forma amb diftong creixent ([nwít]).

Quan s'observa la distribució de les freqüències d'aquestes variants en els tres eixos d'àmbit en què està estructurat el corpus (diacrònic, tipològic i dialectal), hom s'adona que es tracta de tres variants que en l'àmbit dialectal es documenten en quasi tots els dialectes i que en l'àmbit tipològic es documenten en quasi tots els tipus textuals. Només es troben diferències significatives en la distribució de les freqüències en l'eix de l'àmbit temporal.

Utilitzant els apartats de la variable independent referent a l'àmbit de la diacronia, s'observa que de les tres variants la primera que es documenta és la forma diftongada *nuit*, que es comença a trobar en textos de principis dels segle XIII i desapareix a finals del segle XIV (també hi ha un cas de *nit* al segle XIII). Però quan s'observen les freqüències relatives hom s'adona que la seva freqüència, tant en la primera meitat del segle XIII

com en la segona meitat, és força alta respecte de les dels altres apartats diacrònics (entre un 0,36 i un 0,45 per mil), en canvi, en les dues meitats del segle XIV la seva freqüència relativa es ja força residual (entre un 0,01 i un 0,03 per mil). La segona variant que des del punt de vista temporal es documenta amb consistència és la variant gràfica de la forma diftongada anterior *nuyt*,¹⁰ que es registra per primera vegada en la segona meitat del segle XIII i desapareix a finals del segle XV, tot i que en aquest segle ja té molt poca presència en els textos (entre 0,02 i 0,03 per mil). Finalment, la variant monosil·làbica *nit* malgrat que es documenta per primera vegada en la primera meitat del segle XIII, no és fins el segle XIV que es registre amb una certa freqüència i no serà fins a partir del segle XV que la variant tindrà una freqüència considerable (entre 4,03 i 4,27 per mil).

Figura 4. Freqüències absolutes i relatives en l'eix d'àmbit diacrònic de les variants *nuit*, *nuyt* i *nit*

Diacronia	Total	nuyt	0/000 F.R.	Diacronia	Total	nuyt	0/000 F.R.	Diacronia	Total	nit	0/000 F.R.
☐ Segle XIa	798	0	0,00	☐ Segle XIa	798	0	0,00	☐ Segle XIa	798	0	0,00
☐ Segle XIb	3296	0	0,00	☐ Segle XIb	3296	0	0,00	☐ Segle XIb	3296	0	0,00
☐ Segle XIIa	1238	0	0,00	☐ Segle XIIa	1238	0	0,00	☐ Segle XIIa	1238	0	0,00
☐ Segle XIIb	2107	0	0,00	☐ Segle XIIb	2107	0	0,00	☐ Segle XIIb	2107	0	0,00
☒ Segle XIIIa	22096	1	0,45	☐ Segle XIIIa	22096	0	0,00	☒ Segle XIIIa	22096	1	0,45
☒ Segle XIIIb	937067	34	0,36	☒ Segle XIIIb	937067	179	1,91	☒ Segle XIIIb	937067	51	0,54
☒ Segle XIVa	934994	3	0,03	☒ Segle XIVa	934994	175	1,87	☒ Segle XIVa	934994	101	1,08
☒ Segle XIVb	1323976	1	0,01	☒ Segle XIVb	1323976	182	1,37	☒ Segle XIVb	1323976	237	1,79
☐ Segle XVa	1462865	0	0,00	☒ Segle XVa	1462865	4	0,03	☒ Segle XVa	1462865	590	4,03
☐ Segle XVb	1897994	0	0,00	☒ Segle XVb	1897994	4	0,02	☒ Segle XVb	1897994	811	4,27
☐ Segle XVIa	742595	0	0,00	☐ Segle XVIa	742595	0	0,00	☒ Segle XVIa	742595	267	3,60
☐ Segle XVIb	881358	0	0,00	☐ Segle XVIb	881358	0	0,00	☒ Segle XVIb	881358	211	2,39
☐ Segle XVIIa	363289	0	0,00	☐ Segle XVIIa	363289	0	0,00	☒ Segle XVIIa	363289	593	16,32
☐ Segle XVIIb	16069	0	0,00	☐ Segle XVIIb	16069	0	0,00	☒ Segle XVIIb	16069	29	18,05
☐ Segle XVIIIa	67105	0	0,00	☐ Segle XVIIIa	67105	0	0,00	☒ Segle XVIIIa	67105	20	2,98
☐ Segle XVIIIb	0	0	0,00	☐ Segle XVIIIb	0	0	0,00	☐ Segle XVIIIb	0	0	0,00
☒ ☐ Total:	8656847	39	0,00 %	☒ ☐ Total:	8656847	544	0,01 %	☒ ☐ Total:	8656847	2911	0,03 %

nuyt

nuyt

nit

El resultat obtingut de les freqüències que ens proporciona el *CICA* està d'acord amb les dades que ofereix Joan Coromines, però utilitzant un

¹⁰ D'acord amb les observacions que m'ha fet en Manuel Pérez Saldanya, interpreto que el diftong és decreixent, ja que la «y» representa la semivocal, no la vocal. La qüestió és si *nuyt* i *nuyt* són variants gràfiques o representen pronúncies diferents. No es pot descartar que siguin variants gràfiques com passa amb *feit/feyt*. En aquest cas el diftong sempre és decreixent.

corpus estructurat i observant la distribució de freqüències les anàlisis que aquesta ens permet són molt més precises.¹¹

D'aquesta manera, si es transporten les dades de les freqüències sobre uns gràfics i aquests se sobreposen, observant la corba de les freqüències de cada una de les variants es comprova que es produeix un desplaçament del moment àlgic de cada una de les tres variants que sembla indicar un procés de canvi (primer simplement gràfic o, menys probablement, de tipus de diftong, i, posteriorment, a monoftongació), que va des de les variants diftongades (*nuit* i *nuyt*), i arriba a la variant monosil·làbica (*nit*). Aquest procés es produeix entre finals del segle XIII i principis del segle XV. En el gràfic, també es posa en evidència que quan comença a aparèixer una nova variant, la freqüència de la variant anterior comença a baixar, i que el punt màxim de la nova variant coincideix amb el punt de desaparició de l'antiga variant.

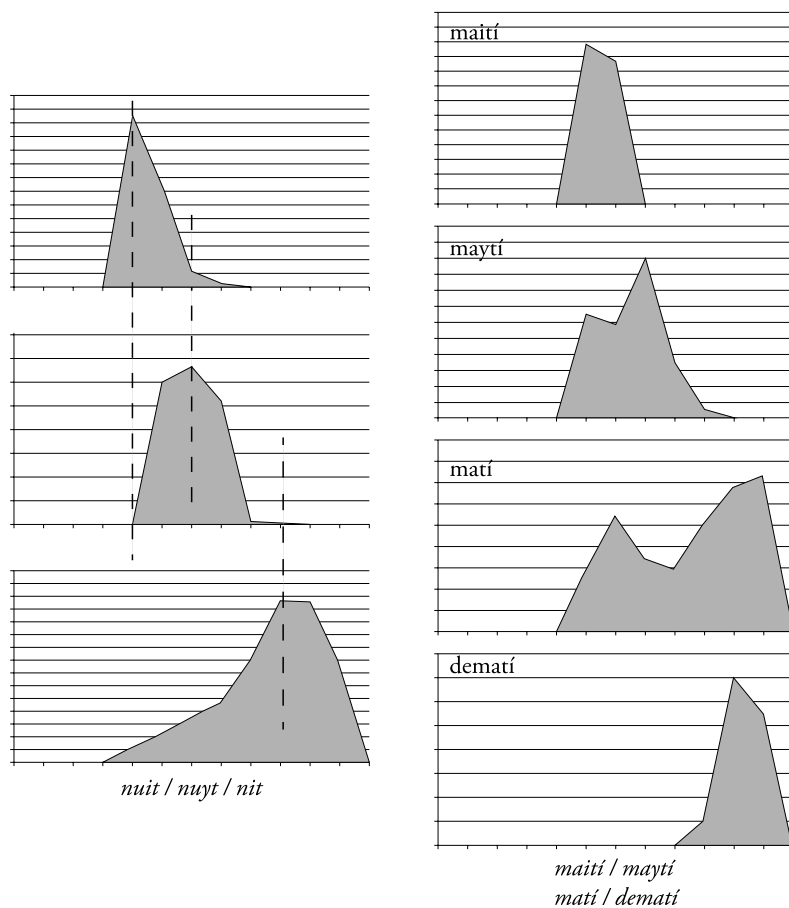
Un cas similar passa amb les variants del concepte 'matí'. A partir de la distribució de freqüències de les distintes variants (*maití*, *maytí*, *matí* i *dematí*), es pot observar com els gràfics presenten una distribució força similar a la establerta en el cas de les variants per al concepte 'nit'.

A partir d'aquestes dades, en una recerca de caràcter científic, utilitzant les distintes variants d'una mateixa família lèxica com a variables dependents i els diferents apartats de l'eix d'àmbit diacrònic com a variable independent, es podrà començar a estudiar si entre finals del segle XIII i finals del segle XIV hi ha un procés de monoftongació generalitzat en la llengua catalana i, també, si hi ha una evolució de diftong decreixent a diftong creixent o es tracta només de variants formals. Si aquest mateix procediment s'observa en altres casos de variants fonètiques que comporten un procés de monoftongació i el procés coincideix en el temps, és quan serà possible començar a plantejar una hipòtesi de treball que es podrà validar o no a partir dels resultats de diversos casos similars.

---

11 Un dels inconvenients de les dades que ofereix Coromines, i que ell ja esmenta alguna vegada, és que utilitza molts textos literaris, la font dels quals no és l'original, amb la qual cosa es passen per alt les possibles intervencions dels diferents copistes.

Figura 5. Desplaçament cronològic de variants

5. CONCLUSIONS

Els corpus i la seva explotació sota les premisses de la lingüística de corpus poden resultar de gran ajuda a la hora de fer recerca amb bases científiques sobre temes lingüístics en general i sobre temes de variació en particular. Per poder-ho fer de manera solvent i correcta cal tenir en compte dos conceptes que s'han d'aplicar de forma convenient:

el de les variables estadístiques i el de les freqüències. Pel que fa a les variables, en la formalització de la nostra recerca s'ha d'establir quines seran les variables dependents i quines les independents, i observar com les freqüències dels elements lingüístics que es volen estudiar (variable dependent) es comporten quan es canvien els paràmetres dels eixos dels diferents àmbits en què ha d'estar estructurat el corpus (variables independents). Pel que fa a les freqüències, absolutes i relatives, cal distingir el valor de cada una d'elles i tenir criteri per saber quan s'ha de tenir en compte una o l'altra, depenent de si es vol treballar amb quantitats absolutes o amb quantitats proporcionals. Tenint en compte que els corpus difícilment poden estar equilibrats en tots els seus apartats de cada eix d'àmbit, és més probable que convingui utilitzar el valor de les freqüències relatives, altrament s'estarà passant per alt la diferent magnitud del nombre de mostres entre els diversos apartats, quelcom important a l'hora de valorar correctament els resultats.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- [CICA] Torruella, Joan, Pérez Saldanya, Manuel i Martines, Josep (dirs.). *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://www.cica.cat>
- DECat = COROMINES, Joan. 1980-2001. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. <https://dlc.iec.cat/>
- Gómez, Marta y Nieves Sánchez. 2010. La marcación diatópica. Dins Marta Gómez y José Ramón Carriazo (eds.), *La marcación en lexicografía histórica*, 109-169. San Millán de la Cogolla: Cilengua.
- Kabatek, Johannes. 2006. Tradiciones discursivas y cambio lingüístico. Dins Guiomar Ciapuscio, Konstanze Jungbluth, Dorothee Kaiser i Célia Lopes, (eds.), *Sincronía y diacronía de tradiciones discursivas en Latinoamérica*, 151-173. Madrid / Frankfurt am Main: Iberoamericana / Vervuert.

- Kabatek, Johannes. 2017. Prólogo. Dins Joan Torruella, *Lingüística de corpus: génesis y bases metodológicas de los corpus (históricos) para la investigación en lingüística*. New York: Peter Lang.
- Perea, Maria-Pilar i Germà Colón. 2010. Cronoestratigrafia dialectal. Dins Maria Iliescu, Heidi Siller-Runggaldier, Paul Danler (eds.), *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, vol. IV, 199-211. Berlin/New York: De Gruyter.
- Perea, Maria-Pilar i Germà Colon. 2022. *Estratigrafia dialectal*. <http://www.ub.edu/lexdialgram/estratigrafia/html/pagina2.html?inputIdDiatopisme=26>
- Pérez Saldanya, Manuel. 2009. Si per la tua gràcia podia eu conservar ma vida 'If by your grace I could preservem y life?: pronominal possessive constructions in Old Catalan. Dins Joan Rafel Cufí (ed.), *Diachronic Linguistic*, 275 – 298. Girona: Documenta Universitaria.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro. 2012. Un corpus para el estudio integral de fuentes documentales (CODEA). Dins Emilio Montero Cartelle i Carmen Manzano Rovira, (coord.), *Actas del VIII Congreso Internacional de Historia de la lengua española (Santiago de Compostela, 14-18 de setiembre de 2009)*, vol. I, 445-466. Santiago de Compostela: Meubook.
- Torruella, Joan. 2017. *Lingüística de corpus: génesis y bases metodológicas de los corpus (históricos) para la investigación en lingüística*. New York: Peter Lang.
- Torruella, Joan. 2021. Atlas, diccionarios y corpus: tres recursos lingüísticos en contraste. Dins Matteo de Beni i Dunia Hourani-Martín (eds.), *Corpus y estudio diacrónico del discurso especializado en español*, 25-53. Berlín: Peter Lang.

TABULA GRATULATORIA

Més enllà de totes les persones que han fet possible la publicació d'aquest llibre d'homenatge a la Montserrat Batllori, els següents col·legues, deixebles i amics se sumen al reconeixement amb gratitud i estima per tots els moments compartits al llarg d'una dilatada activitat acadèmica. De ben segur que la llista que s'inclou no és exhaustiva, atès que el gran nombre de relacions professionals que ha construït l'homenatjada sobrepasa necessàriament la gestió de l'edició d'un volum d'aquestes característiques.

Lourdes Aguilar

Universitat Autònoma de Barcelona

Gabriela Alboiu

York University

José Antonio Bartol Hernández

Universidad de Salamanca

Beatriz Blecua Falgueras

Universitat de Girona

José Manuel Blecua

Real Academia Española

Sònia Boadas

Universitat Autònoma de Barcelona

Joan Bosch Ballbona

Universitat de Girona

Ignacio Bosque

Universidad Complutense de Madrid

Miriam Bouzouita

Humboldt-Universität zu Berlin

Josep M. Brucart

Universitat Autònoma de Barcelona

Nuria Brunet Ros

Universitat de Girona

Miriam Cabré

Universitat de Girona

Bruno Camus Bergareche

Universidad de Castilla-La Mancha

Carla Carreras Planas

Universitat de Girona – Departament de Filosofia

M. Elena Castillo Herrero

Institut Bosc de la Coma

Mónica Castillo Lluch

Université de Lausanne

Ekaterina Chernova Tupíkina

Escola Oficial d'Idiomes de Girona

Jordi Cicres

Universitat de Girona

Carlota de Benito Moreno

University of Zurich

Karen De Clercq

Université Paris Cité / LLF / CNRS

Carme de-la-Mota Gorriz

Universitat Autònoma de Barcelona

Gáldrick de la Torre Ávalos

Universitat de Girona

Luis Eguren

Universidad Autónoma de Madrid

Javier Elvira González

Universidad Autónoma de Madrid

Victoria Escandell-Vidal

Universidad Complutense de Madrid

Marina Espejel Martínez

Universitat de Girona

M. Teresa Espinal

Universitat Autònoma de Barcelona

Rosa María Espinosa Elorza

Universidad de Valladolid

Sílvia Espinosa Mirabet

Universitat de Girona – Grau de Publicitat i Relacions Públiques

Sergi Espinosa Polo

Universitat de València

Antonio Fábregas

Universidad Noruega de Ciencia y Tecnología – NTNU

Maria Lluïsa Faxedas Brujats

Universitat de Girona

Inés Fernández-Ordóñez

Universidad Autónoma de Madrid

Olga Fernández Soriano

Universidad Autónoma de Madrid

Antoni Ferrando i Francès

Universitat de València / Institut d'Estudis Catalans

Joan Ferrer

Universitat de Girona

Josep M. Fontana

Universitat Pompeu Fabra

Eugenia Fosalba Vela

Universitat de Girona

Rosa Maria Fraguell Sansbelló

Universitat de Girona

Mar Garachana Camarero

Universitat de Barcelona

Jorge García López

Universitat de Girona

Pilar García Mouton

CSIC – Instituto de Lengua, Literatura y Antropología

Cecili Garriga Escribano

Universitat Autònoma de Barcelona

Elly van Gelderen

Arizona State University

Jordi Ginebra Serrabou

Universitat Rovira i Virgili

Juana Gil Fernández

UNED

Sara Gómez Seibane

Universidad de La Rioja

Daniela Ibba

Institut de Vilablareix

Kristi Jauregi Ondarra

Utrecht University

Alfons Jiménez i Cortacans

Universitat de Girona

Johannes Kabatek

Universitat de Zúric

Ares Llop Naya

University of Cambridge

Maria-Rosa Lloret

Universitat de Barcelona

María Machuca Ayuso

Universitat Autònoma de Barcelona

Rafael Marín

CNRS / Université de Lille

Julià Maroto Genover

Universitat de Girona

Victoria Marrero Aguiar

UNED

Adrià Martí-Badia

Universitat de València – Institut Interuniversitari de Filologia
Valenciana

Sadurní Martí Castellà

Universitat de Girona – Institut de Llengua i Cultura Catalanes

Josefa Martín García

Universidad Autónoma de Madrid

Josep Martines

Universitat d'Alacant – Departament de Filologia Catalana

Louise McNally

Universitat Pompeu Fabra

José-Luis Mendívil-Giró

Universidad de Zaragoza

José R. Morala

Universidad de León

Josep M. Nadal Farreras

Universitat de Girona / Institut d'Estudis Catalans

Adalid Nievas Rojas

Universitat de Girona

Álvaro S. Octavio de Toledo y Huerta

CSIC – Instituto de Lengua, Literatura y Antropología

Isabel Oltra-Massuet

Universitat Rovira i Virgili

Francisco Ordóñez

Stony Brook University

Joan Pagès Martínez

Universitat de Girona – Departament de Filosofia

Blanca Palmada Félez

Universitat de Girona

Anna Paradis

University of Oxford

Carme Pardo Salgado

Universitat de Girona

José A. Pascual

Real Academia Española

Enrique Pato

Université de Montréal

María Victoria Pavón Lucero

Universidad Carlos III de Madrid

David Pineda Oliva

Universitat de Girona

Xavier Pla i Barbero

Universitat de Girona

Carlos Felipe Pinto

Universidade Federal da Bahia

Dolors Poch Olivé

Universitat Autònoma de Barcelona

Joaquim M. Puigvert i Solà

Universitat de Girona – Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural

Matthias Raab

Universitat Autònoma de Barcelona

Joan Rafel Cufí

Universitat de Girona

Begoña Ramos Jiménez

Universitat de Girona

Rafael Ramos Nogales

Universitat de Girona

Daniel Recasens Vives

Universitat Autònoma de Barcelona

Xavier Renedo Puig

Universitat de Girona

Anna Ribas Palom

Universitat de Girona

Javier Rodríguez Molina

Universidad Complutense de Madrid

Albert Rossich Estragó

Universitat de Girona – Institut de Llengua i Cultura Catalanes

Enric Saguer Hom

Universitat de Girona

Jordi Sala Lleal

Universitat de Girona

Isabel Salamaña i Serra

Universitat de Girona – Departament de Geografia

M.ª Nieves Sánchez González de Herrero

Universidad de Salamanca

Fernando Sánchez Miret

Universidad de Salamanca

Andreu Sentí

Universitat de València

Pep Serra

Universitat de Girona

Ana Serradilla Castaño

Universidad Autónoma de Madrid

Santiago Sevilla Vallejo

Universidad de Salamanca

Avel·lina Suñer Gratacós

Universitat de Girona

Irene Tirado Camarena

Institut Pere Alsius i Torrent

Santiago-Andreu Vallés Casanoves

Universitat de València – Departament de Filologia Catalana

Pep Valsalobre

Universitat de Girona – Institut de Llengua i Cultura Catalanes

M. Elisa Varela-Rodríguez

Universitat de Girona – Departament d'Història i Història de l'Art

Ivan Vera Martínez

Universitat de Girona

Lara Vilà Tomàs

Universitat de Girona

Mariàngela Vilallonga

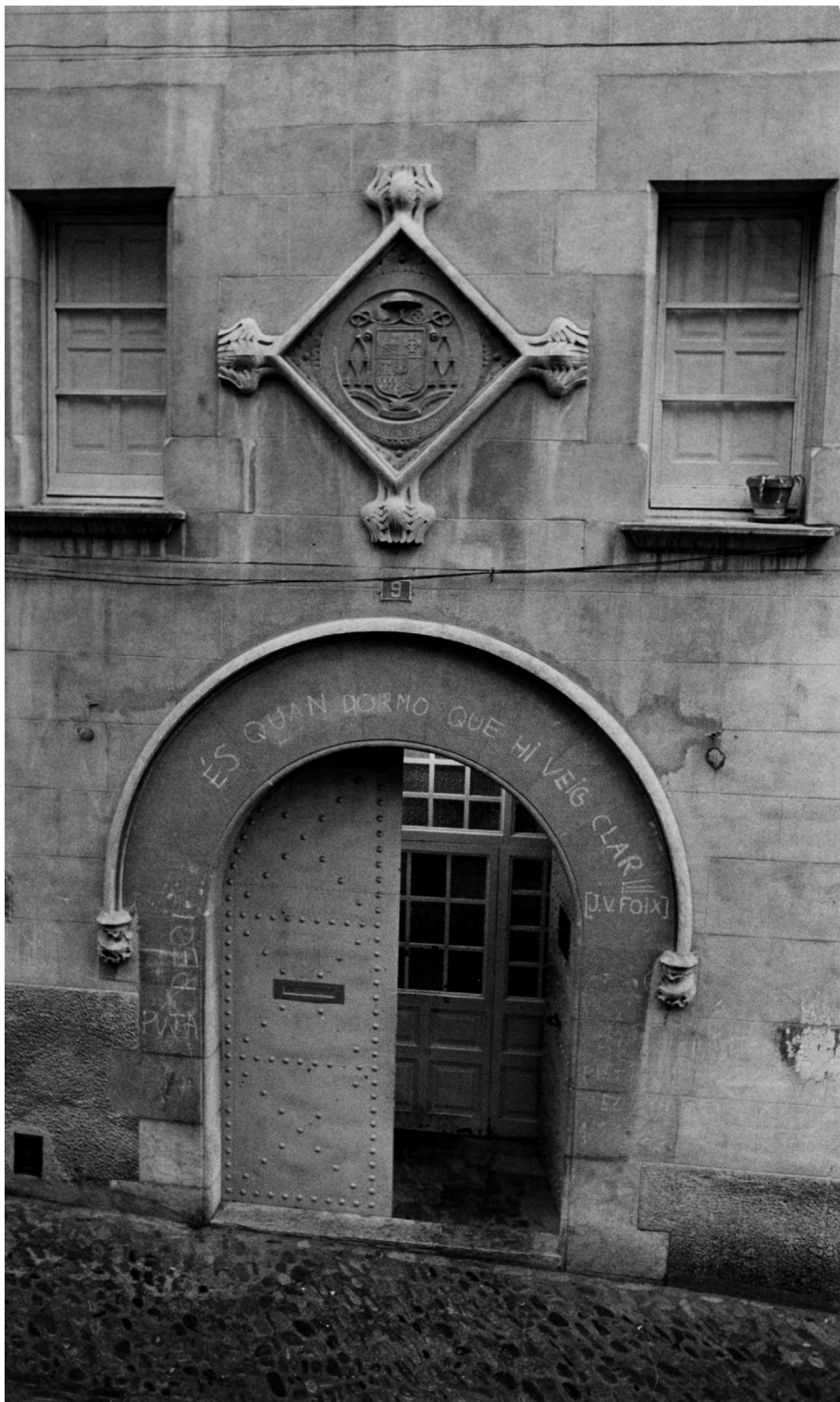
Universitat de Girona

Xavier Villalba

Universitat Autònoma de Barcelona

Jörg Zimmer

Universitat de Girona

Font: Arxiu fotogràfic - Universitat de Girona. Fons: Col·legi Universitari de Girona (CUG).

